

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Historické vědy
Historie – Obecné dějiny

Disertační práce

Michaela Žáková

Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě

Theresian Institute of Noblewomen at Prague Castle

Vedoucí práce prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

2019

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce panu prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za laskavou podporu při sepisování disertační práce, mnoho cenných rad a připomínek a za trpělivost při pročitání textu. Poděkování za neocenitelnou pomoc při orientaci v archivních fondech, vyhledávání archivních materiálů i za přínosné podněty k samotné práci patří pracovníkům Národního archivu, jmenovitě PhDr. Evě Gregorovičové, Mgr. Janu Kahudovi, Ph.D. a Mgr. Pavlu Koblasovi. Děkuji také PhDr. et Mgr. Kristýně Kaucké, Ph.D. a Mgr. Haně Králové, Ph.D. za procházení rozpracovaných kapitol a mnoho inspirativních připomínek. Největší poděkování patří mé rodině, bez jejíž podpory v průběhu celého studia by tato práce nemohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. března 2019

Michaela Žáková

Abstrakt

Předmětem disertační práce je Tereziánský ústav šlechticů na Pražském hradě, který sloužil od svého založení císařovnou Marií Terezií roku 1755 jako zaopatřovací institut pro neprovdané ženy ze starobylých šlechtických rodin. Práce mapuje vývoj instituce od jejího vzniku až do úplného zrušení na počátku 50. let 20. století, a to v širších historických souvislostech a v komparaci s jinými dámskými zaopatřovacími instituty, zejména v Brně, Innsbrucku, Štýrském Hradci a Vídni. Analyzuje charakter nadace, její vnitřní strukturu a podobu ekonomického zajištění, pozornost věnuje také praktickému chodu ústavu, jeho společenskému významu i každodennímu životu jeho členek. Práce představuje příspěvek k bližšímu poznání sociální role neprovdaných urozených dam ve společnosti habsburské monarchie, v širším kontextu ilustruje proměnu samotné šlechtické společnosti ve druhé polovině 18. a v „dlouhém 19. století“, stejně jako její osudy v konfrontaci se změněnými poměry první republiky a posléze totalitními režimy první poloviny 20. století.

Abstract

The topic of the dissertation is the Theresian Institute for Noblewomen at Prague Castle, which from its founding by Maria Theresa in 1755 served as an institute for unmarried women of the old noble families. The dissertation maps out the development of the institution from its founding until its complete dissolution at the beginning of the 1950s, both within the broader historical context as well as in comparison with other such institutes for the care of ladies, particularly in Brno, Innsbruck, Graz and Vienna. It analyses the character of the foundation, its internal structure and the form of its economic provision while also focusing on the practical functioning of the institute, its significance in society and the everyday lives of its members. The dissertation represents a contribution to better understanding the social role of unmarried noblewomen in Habsburg society. In a broader context it illustrates the transformation of noble society in the second half of the 18th century and in the "long 19th century" as well as its fate in the confrontation with the changing relations in Czechoslovakia's first republic and finally with the totalitarian regimes in the first half of the 20th century.

Klíčová slova

Tereziánský ústav šlechtičen, nadace, aristokracie, šlechtičny, filantropie, arcivévodkyně

Keywords

Theresian institute of noblewomen, foundation, aristocracy, noblewomen, philanthropy, archduchess

Obsah

Úvod	8
1. Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“	28
Urozené dívky – jejich dětství, mládí a možnosti společenského uplatnění	28
Nemajetné šlechtičny	37
2. Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty	50
3. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.....	63
Právní postavení a vývoj nadací v habsburské monarchii	63
Nadace pro šlechtické dívky	75
Externí dívčí šlechtické nadace.....	76
Interní dívčí šlechtické nadace.....	81
Nadace pro dospělé šlechtičny.....	89
Externí dámské šlechtické nadace	89
Interní dámské šlechtické nadace	96
4. Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.....	110
Majetek hradčanské nadace a způsob jeho správy.....	110
Prebendy kapitulárek	127
5. Personální struktura hradčanské nadace	151
Sbor představených dam.....	151
Nadační komisaři	170
Ostatní zaměstnanci	175
6. Hradčanské kapitulárky.....	202
Přijímání nových členek	202
Život kapitulárek v hradčanské nadaci	240
7. Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen.....	288
Arcivévodkyně a jejich společenská role.....	288
Výběr a instalace abatyše.....	307

Výběr hradčanských abatyšů	308
Jmenování hradčanských abatyšů a jejich instalace	325
Výkon úřadu abatyšů	330
8. Hradčanská nadace po první světové válce	350
Tereziánská nadace v době první republiky	350
Postavení hradčanského institutu v nově vzniklé republice	350
První pozemková reforma a její dopady na hradčanskou nadaci.....	360
Členky nadace v době první republiky	365
Zaměstnanci nadace v době první republiky	375
Osudy hradčanské nadace po roce 1938	379
Závěr	392
Seznam pramenů a literatury	400
Seznam obrazových příloh.....	423
Obrazové přílohy	426

Úvod

Vymezení tématu

Světské instituce sloužící k důstojnému zabezpečení urozených dam byly známy již v dobách středověku, na území habsburské monarchie však skutečně zdomácněly teprve v průběhu 18. století, kdy vznikla převážná část z nich, mimo jiné i pět z celkem sedmi interních ústavů šlechtičen fungujících v předlitavské části monarchie až do jejího rozpadu. Předmětem předkládané disertační práce je nejvýznamnější a ve své době také nejprestižnější z těchto dámských šlechtických nadací – Tereziánský ústav šlechtičen v Praze na Hradčanech, jenž sloužil od svého založení císařovnou Marií Terezií roku 1755 jako zaopatřovací institut pro neprovdané dívky pocházející ze starobylých šlechtických rodin. Cílem studie je zmapování tohoto institutu v celém období jeho existence, a to nejen z hlediska charakteru a vnitřní struktury, ale také se zřetelem na praktický chod a sociální význam ve společnosti habsburské monarchie, především její šlechtické elity.

Jádro práce spočívá v období od sklonku „ancien régime“¹ do závěru tzv. „dlouhého 19. století“,² časově však téma přesahuje až do počátku 50. let 20. století, kdy byla hradčanská nadace komunistickým režimem oficiálně zrušena. Téměř 200 let trvajících dějiny hradčanského ústavu šlechtičen doposud nebyly komplexněji zpracovány, a to navzdory tomu, že se jednalo o ve své době význačnou panovnickou instituci, situovanou přímo do areálu Pražského hradu – symbolu českého státu a bezpochyby nejvýznamnější české památky. Úkolem této práce je postihnout okolnosti vzniku hradčanské nadace, charakter její vnitřní struktury, podobu interních předpisů i míru jejich dodržování a v neposlední řadě rovněž hospodářské aspekty provozu. V centru zájmu se ocitnou především samotné členky ústavu šlechtičen (zvané také jako kapitulárky, prebendistky, dámy či chovanky), zejména otázka jejich původu a motivace pro vstup do institutu, průběh pobytu v něm i okolnosti následného opuštění nadace.

¹ „Ancien régime“ („starý režim“) je označení pro politické a společenské uspořádání ve Francii od vlády Ludvíka XIV. do začátku Velké francouzské revoluce v roce 1789, přeneseně užívané také jako označení poměrů panujících v jiných evropských absolutistických státech.

² Jako „dlouhé 19. století“ je označováno období mezi lety 1789 až 1914, tedy od začátku Velké francouzské revoluce do vypuknutí první světové války.

Upozaděna nezůstane ani záležitost nadačních požitků dam (tzv. prebend)³ a jejich vývoj v daném období.

Hradčanskou nadaci ale pochopitelně není možné zkoumat jako problematiku samu o sobě – nezbytným předpokladem pro vytvoření plastické představy o jejím chodu i sociální úloze je její pevné ukotvení v dobových a prostorových souvislostech. Téma je možné zasadit na pomezí dějin šlechtických elit, žen a genderu,⁴ dotýká se však také výzkumu dějin chudoby, filantropie a dějin institucí. Na pozadí hradčanského ústavu je reflektována problematika ženských šlechtických elit, zejména možnosti společenského uplatnění a seberealizace ženy-šlechtičny ve sledovaném období. Pozornost je zaměřena na sociální roli neprovdaných urozených dam a proměnu jejich společenského postavení. S otázkou svobodných šlechtičen úzce souvisí také problematika ženské šlechtické chudoby, jejíž hlubší poznání je dalším ze stanovených cílů předkládané práce.

Současně může být studie vnímána jako příspěvek k dějinám filantropie ve šlechtickém prostředí, neboť dobročinnost hrála v dámských šlechtických nadacích zásadní úlohu tradičně v několika rovinách. Ústavy šlechtičen byly institucemi s primárně zaopatřovacím účelem, nemajetnost proto představovala jednu z hlavních podmínek přijetí. Navzdory tomu se členkami stávaly i dívky z významných, finančně relativně dobře

³ Pojmem prebenda je v práci označováno jak samotné nadační místo, tak pravidelně vyplácená renta, která tvořila významnou (v případě institutů bez rezidenční povinnosti mnohdy jedinou) součást nadačních požitků dam.

⁴ Dějiny žen (women's history) byly etablovány v 70. letech 20. století v západní Evropě a Spojených státech a uplatnění našly zejména v rámci sociálních dějin, dějin každodennosti, mentalit, historické antropologie aj. Jejich východiskem bylo vymezení vůči jednostrannému upřednostňování mužského prvku v historickém bádání. V centru zájmu se nacházela kategorie ženy, přičemž jedním z klíčových prvků byl koncept tzv. ženské zkušenosti – přesvědčení, že životní zkušenosti žen se výrazně liší od životních zkušeností mužů. V 80. letech 20. století docházelo k přesunu těžiště badatelského zájmu z women's history na tzv. gender history, která vnesla do problematiky vztahový moment. Pojem genderu – původně anglického označení gramatického rodu – byl v této souvislosti vnímán jako kulturně a sociálně vytvořený konstrukt a měl poukázat na kulturní a sociální aspekty spojené s otázkou pohlavní diference. K vymezení women's a gender history např.: BOCK, Gisela: Women's History and Gender History. Aspects of an International Debate. In: Gender and History, 1989, roč. 1, č. 1, s. 7–30; NEČASOVÁ, Denisa: Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. In: Dějiny – teorie – kritika, 2008, roč. 5, č. 1, s. 81–102; RATAJOVÁ, Jana: Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii. In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2005, roč. 7, č. 1–2, s. 159–173; TINKOVÁ, Daniela: Žena – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 19–32.

zajištěných rodin. Je tedy otázkou, do jaké míry bylo přidělení nadačního místa chápáno jako výraz charity, či zda převažovaly jiné motivy, například zisk společenské prestiže. V tomto ohledu je prioritním úkolem především samotné definování pojmu ženské šlechtické chudoby (v souvislosti s konceptem „Standesgemäßheit“ – stavovsky přiměřeným způsobem života) a reflexe dobového vnímání této problematiky napříč společenskými vrstvami. Jelikož filantropie tvořila klíčový prvek šlechtické výchovy a mentality, ověří studie také předpoklad, že sama hradčanská nadace byla intenzivně činná v oblasti charity, stejně jako individuálně její členky. Vedle potřeby ekonomického či sociálního zajištění však nezůstanou opomenuty ani další možné motivační roviny uchazeček o tereziánské prebendy, například rodinná tradice.

Nové poznatky by měla studie přinést rovněž k dějinám jednotlivých šlechtických rodů, neboť na půdě hradčanské nadace se střetávaly životní cesty členů desítek starobylých šlechtických rodin z různých koutů monarchie, a dokonce i ze zahraničí. Nadací prošlo za dobu její existence více než 200 interních kapitulárek a další šlechtičny, dcery státních úředníků a armádních důstojníků, pobíraly externí tzv. Hradčanské zaopatřovací prebendy, vytvářené z přebytků nadačního fondu od 70. let 19. století. Badatelská pozornost je přitom koncentrována nejen na ty rodiny, jejichž dcery byly do ústavu přijaty, ale také na ty, které se o zisk prebendy pokoušely neúspěšně. V širším kontextu by měla práce rozšířit poznání proměny samotné aristokracie v období modernizace společnosti. Současně se téma dotýká studia dějin habsbursko-lotrinské dynastie, z jejichž řad pocházely představené hradčanského institutu. Zpracování problematiky pražského Tereziánského ústavu šlechtičen by mělo v neposlední řadě přispět k odstranění řady předsudků a stereotypů, jimiž je v současné době obecné povědomí o dámských světských zaopatřovacích ústavech zatíženo.

Prameny a literatura

Nevydané a vydané prameny

Předkládaná disertační práce je založena především na archivních (nevydaných) pramenech. Pro výzkum dějin hradčanské nadace je k dispozici rozsáhlá pramenná základna, uchovávaná zčásti v zahraničních archivech, zčásti v domácích archivních institucích. V první řadě se jedná o fond samotného Tereziánského ústavu šlechtičen, který je součástí 1. oddělení

Národního archivu v Praze,⁵ obsahující úřední agendu nadační správy včetně hospodářských a personálních spisů pro období od vzniku ústavu roku 1755 až do počátku 30. let 20. století. Součástí fondu jsou také zásadní prameny normativní povahy: Nadační listina císařovny Marie Terezie ze srpna 1755, kterou byl institut formálně ustaven, nadační stanovy včetně dodatků a další panovnická nařízení upravující nejrůznější aspekty provozu hradčanské instituce. Za nejvýznamnější listinu uvedeného fondu je možné označit privilegium Leopolda II. ke korunování českých královen hradčanskými abatyšemi z roku 1791. Kromě toho fond obsahuje také řadu dokumentů osobní povahy, například dopisy císařovny Marie Terezie či abatyší kapitulárním nadace a osobní pozůstalosti některých děkanek. Důležitou součástí fondu tvoří personálie členek nadace, uložené v lepenkových krabičkách. Skládají se z rodokmenů šlechticů, vyhotovených zpravidla na pergamenech, křestních, oddacích a úmrtních listů, erbovnicích listin (v originálech či ověřených opisech), výpisů z desek zemských apod., které z fondu činí cenný pramen nejen pro výzkum dějin hradčanského institutu, ale také pro bádání v oblasti heraldiky a genealogie.⁶

Při zpracování tématu byly dále využity archivní materiály pocházející z fondů nadačních úřadů. V první řadě se jedná o příslušné části fondů „České místodržitelství Praha – všeobecné 1856–1910“⁷ a „České místodržitelství Praha – prezídium“⁸, dokumentující praxi nadační správy i otázku propůjčování uvolněných nadačních míst. Pro období po vzniku samostatného Československa, kdy správu tereziánského ústavu převzala v první instanci zemská práva politická (od roku 1928 zemský úřad v Praze), představuje klíčový zdroj informací fond „Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské“⁹, uchováující archiválie k činnosti bývalého ústavu šlechticů v době první i druhé republiky a v období nacistické okupace, během které byla činnost nadace na několik let přerušena.

Archivní materiály dokumentující působení druhoinstančního nadačního orgánu, předlitavského ministerstva vnitra, obsahují kartony 15 až 24 fondu „Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň“.¹⁰ Vedle dokladů k udělování prebend a vývoji jejich financování

⁵ Národní archiv, Tereziánský ústav šlechticů, Praha.

⁶ K charakteristice fondu a vývoji původce podrobněji: BERÁNEK, Karel – BERÁNKOVÁ, Věra: Tereziánský ústav šlechticů 1755–1930. Praha 1978, s. 1–5.

⁷ Národní archiv, České místodržitelství Praha – všeobecné 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61–63; inv. č. 5483–5499, kart. č. 2403–2407.

⁸ Národní archiv, České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/25, kart. č. 406; sign. 2/3, kart. č. 1105.

⁹ Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů, kart. č. 283–286.

¹⁰ Národní archiv, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 15–24.

zde nalezneme například dokumenty k vytváření nových nadačních míst či aktivitám předních představitelk nadace. Využity však byly také další části uvedeného fondu, vztahující se k činnosti jiných dámských šlechtických externích i interních nadací, zejména brněnské Mariánské školy¹¹ a Ústavu šlechticů u svatých Andělů na Novém Městě pražském.¹² Po roce 1918 nahradilo předlitavské ministerstvo vnitra ve funkci vrchního nadačního úřadu československé ministerstvo vnitra, jehož činnost mapuje fond „Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha“.¹³ Materiály uložené v tomto fondu osvětlují zejména otázku právního ukotvení bývalé šlechtické nadace ve změněných poměrech první republiky, průběh pozemkové reformy na nadačních velkostatech i následné obnovení institutu po skončení druhé světové války a jeho osudy po únoru 1948.

Ze zahraničních archivních institucí je třeba zmínit především Österreichisches Staatsarchiv (Rakouský státní archiv). Zásadní prameny k dějinám Tereziánského ústavu šlechticů jsou uchovány v části Allgemeines Verwaltungsarchiv (Všeobecný správní archiv) ve fondu Hofadelsakten – Hradschiner Damenstift,¹⁴ který obsahuje osobní složky kandidátek dokumentující vlastní průběh přijímacího řízení. Součástí jsou rovněž prosebné žádosti uchazeček a jejich rodin o přidělení nadační podpory, na základě kterých je možné analyzovat otázku osobní motivace pro vstup do institutu, či tzv. kvalifikační tabulky. Uvedený fond obsahuje rovněž akta ke jmenování předních představitelk nadace (abatyší, děkanek, podděkanek a asistentek) a nadačních komisařů. V oddělení Finanz- und Hofkammerarchiv (Finanční archiv a Archiv dvorské komory) je uložen další z klíčových pramenů pro studium dějin hradčanského ústavu šlechticů, nařízení císařovny Marie Terezie z 31. května 1766,¹⁵ upravující zásady dokládání šlechtického původu předků (Ahnenprobe) uchazečkami tereziánských nadací v Praze a Innsbrucku.

¹¹ Národní archiv, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechticů „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

¹² Národní archiv, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechticů „u svatých Andělů“ na Novém Městě pražském, inv. č. 33, kart. č. 26.

¹³ Národní archiv, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4936–4940; inv. č. 3229, kart. č. 5177; inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Hofadelsakten (1600–1918), Prag, Hradschiner Damenstift, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Sammlungen und Selekte, Verordnung betreffend die Adelsproben für die Aufnahme in ein adeliges Damenstift in Prag oder Innsbruck, Sign. AT-OeStA/FHKA SUS Patente 159.13.

Archivní materiály mapující činnost abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen uchovává též další část Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Domáci, dvorský a státní archiv). Pro rekonstrukci sociálního postavení císařských princezen v rámci panovnické rodiny i společnosti představuje zásadní pramen zejména Císařský rakouský rodinný statut.¹⁶ Proces výběru a jmenování hradčanských abatyší přibližují archiválie z rodinného archivu Folliot-Crenneville¹⁷ a fondu Hausarchiv – Handarchiv Kaiser Franz I.¹⁸ Podrobnější informace k působení arcivévodkyň na abatyšských postech a jejich dalších osudech je možné dohledat v ceremoniálních aktech¹⁹ a protokolech císařského dvora,²⁰ uložených ve fondu Obersthofmeisteramt, či ve fondech Obersthofmarschallamt,²¹ Ministerium des Äußern²² či fondu Hausarchiv – Ministerium des kaiserlichen Hauses.²³ Vytěženy byly rovněž archivní fondy dalších dvou předlitavských ústavů šlechtičen, Innsbruckého ústavu šlechtičen v Tiroler Landesarchiv (Tyrolském

¹⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburg-Lothringische Familienurkunden, Kaiserliches Familienstatus des Erzhauses, von Kaiser Ferdinand I. erlassen, Familienurkunden 2362 (Familienstatut), Sign. AT-OeStA/HHStA UR FUK 236.

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Folliot-Crenneville, Hochzeiten, Renunziationen, Taufen, Firmungen und Äbtissin-Installationen von Mitgliedern der kaiserlichen Familie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB FA Folliot-Crenneville 155.

¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Akten, die Bezug auf den Antrag haben, dass Erzherzogin Maria Anna, eine Tochter von Kaiserin Maria Theresia als Äbtissin nach Prag gehen soll, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Handarchiv Kaiser Franz 12-2-1.

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, Neuere Zeremonialakten (1792–1918), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 457-14; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 439-17; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 433-18.

²⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle.

²¹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, 1878, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 415-1; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

²² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Vermählungen: Erzherzogin Maria Christine mit Alfons XII., König von Spanien, Sign. AT-OeStA/HHStA MdÄAR F1-186-1.

²³ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Vermählung Erzherzog Rainer Ferdinand, Sohn des Vizekönigs Erzherzog Rainer, mit der Erzherzogin Marie Karoline, Tochter des Erzherzogs Karl, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 27-6; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Vermählung der Erzherzogin Therese, Tochter des Erzherzogs Karl, mit dem Könige beider Sizilien, Ferdinand II., Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 26-1; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Nachlass Wilhelm Moeller (1914–1918), Hochzeit der Erzherzogin Margarethe Sophie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB NI Möller 1-9.

zemském archivu)²⁴ a Ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci ve Steiermärkisches Landesarchiv (Štýrském zemském archivu).²⁵

Spíše okrajově práce vychází také z publikovaných pramenů. Využita byla například korespondence císařovny Marie Terezie, vydaná v 70. letech 19. století Alfredem Arnethem,²⁶ či vzpomínky některých šlechticů.²⁷ Klíčový pramen pro analýzu úlohy hradčanských abatýší při korunovačních obřadech českých královen představují vydané ceremoniály královských korunovací.²⁸ Tiskem vyšly rovněž nadační stanovy některých ústavů šlechticů,²⁹ jež mohou sloužit jako cenný pramen pro komparaci vnitřních předpisů dámských šlechtických institutů.

Literatura

Historické bádání k dějinám šlechty zaznamenalo v posledních desetiletích prudký rozmach. Ze zahraničních autorů věnujících se tématu rakouské šlechtické společnosti je

²⁴ Tiroler Landesarchiv, Damenstift Innsbruck, Akten/Urkunden 1765–1925, I/1–VII/1, Kart. Nr. 1–13.

²⁵ Steiermärkisches Landesarchiv, Adelige Damenstifte, Kart. Nr. 1–20.

²⁶ ARNETH, Alfred von: Geschichte Maria Theresia's, Bd. VII. Wien 1876; TÝŽ: Geschichte Maria Theresia's, Bd. X. Wien 1879.

²⁷ EBNER-ESCHENBACH, Marie von: Meine Kinderjahre. Berlin 2013; FUGGER, Nora: Im Glanz der Kaiserzeit. Nachdruck der Ausgabe Wien 1932 [b.m.] [b.r.]; THÜRHEIM, Lulu von: Mein Leben. Erinnerungen aus Österreichs grosser Welt 1788–1852. Bd. I.–IV., München 1913.

²⁸ Krönungs-Ceremoniel oder Accurate Nachricht, Was Bey der Krönung Des Aller-Durchlauchtigsten, Großmächtigsten und unüberwündlichsten Kaysers und Kayserin, Caroli VI. und Christina Elisabetha, zum König und Königin von Böhmen in Prag den 5. und 8. Septembr. 1723 vorgangen. Leipzig 1723; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise Infantin von Spanien als König und Königin von Böhmeim, samt der umständlichen Beschreibung der Feyerlichkeiten in Prag, aus achten Quellen, mit den geometrisch gezeichneten und in Kupfer gestochenen Reichskleinodien des Königreichs. Wien 1791; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia gebohrene königlichen Prinzessin beyder Sizilien, als König und Königin von Böhmeim, samt der umständlichen Beschreibung der Feyerlichkeiten in Prag, aus achten Quellen, mit den geometrisch gezeichneten und in Kupfer gestochenen Reichskleinodien des Königreichs. Wien 1792; Ceremoniel bei der Krönung Ihrer Majestät der Kaiserinn Maria Anna als Königin von Böhmen. [b. m.] 1836.

²⁹ Satzungen für das von Wail. Frauen Theresia Herzoginn von Savoye, gebohner Fürstinn von und zu Lichtenstein, mit allerhöchst-Landesfürstlicher Bewilligung errichtete adeliche weltliche Freylenstift. Wien 1773; Satzungen für das kaiserl. königl. adeliche Damenstift Ohlsperg. [b. m.] 1790; Satzungen des herzoglich Savoyenschen Damenstiftes in Wien. Wien 1916.

možné jmenovat například Hannese Stekla,³⁰ Ralpa Melvilla,³¹ Petera Wiesfleckera³² či Tatjanu Tönsmejerovou.³³ Prostředí tzv. první společnosti přiblížila na příkladu knížecího rodu Windisch-Graetzů autorská dvojice Marija Wakounigová a Hannes Stekl.³⁴ Komplexní pohled na rakouskou aristokracii v době dualismu zprostředkoval William D. Godsey.³⁵ Problematiku aristokracie primárně první poloviny 20. století v kontextu národnostní otázky reflektoval v publikaci „Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy“³⁶ Eagle Glassheim.

V českém prostředí přináší obecný vhled do problematiky aristokratické společnosti českých zemí například publikace Petra Matěje „Svět české aristokracie“.³⁷ Nejvyššímu patru české šlechtické elity se na příkladu orlických Schwarzenbergů věnoval Zdeněk Bezečný.³⁸ Proměny chování aristokracie v prostředí habsburské monarchie 18. a 19. století ilustrovala na pozadí osudů tří generací členů rodiny Mensdorffů-Pouilly Radmila Švaříčková-Slabáková.³⁹

³⁰ Např.: STEKL, Hannes: Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert. München 2004.

³¹ Např.: MELVILLE, Ralph: Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Mainz 1998.

³² Např.: WIESFLECKER, Peter: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik im Zeitalter Kaiser Franz Josephs I. Austritte aus dem Kaiserhaus und Ehen mit Bürgerlichen, Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1989; WIESFLECKER, Peter: Nobilitierungen Kaiser Karls I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1992.

³³ TÖNSMEYER, Tatjana: Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918. Köln – Weimar – Wien 2012.

³⁴ STEKL, Hannes – WAKOUNIG, Marija: Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar 1992.

³⁵ GODSEY Jr., William D.: Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era. In: *The Journal of Modern History* 71, no. 1 (March 1999), s. 56–104.

³⁶ GLASSHEIM, Eagle: *Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy*. Cambridge – London 2005. České vydání GLASSHEIM, Eagle: *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*. Praha 2012.

³⁷ MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.

³⁸ Např.: BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005; BEZECNÝ, Zdeněk: *Marie Anna ze Schwarzenbergu*. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 155–164.

³⁹ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha 2007.

Zásadní poznatky k dějinám nejen nové a nižší šlechty zprostředkoval v publikaci „Nová šlechta rakouského císařství“⁴⁰ Jan Županič. Z nejnovějších prací k dějinám aristokracie první poloviny 20. století je možné zmínit například „Šlechtu na křižovatce“⁴¹ od Václava Horčíčky a Jana Županiče či „Šlechtu ve službách Masarykovy republiky“⁴² Zdeňka Hazdry. V hojně míře byla při zpracování tématu využívána rovněž rodopisně zaměřená díla, v první řadě „Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti“⁴³ od Petra Maška, či vybrané publikace k historii a genealogii konkrétních šlechtických rodů.⁴⁴

Také ženská otázka se do popředí zájmu historiků výrazněji dostala již v 70. a 80. letech 20. století (v prostředí české historické obce s jistým zpožděním až v 90. letech). Pozornost badatelů však byla dlouho zaměřena spíše na ženy pocházející z měšťanského prostředí a nižších sociálních pater společnosti. Teprve relativně nedávno začal být badatelský zájem soustředěn také na ženské šlechtické elity, v centru pozornosti však i nadále zůstávají spíše ty šlechtičny, které se uplatnily ve světě mužů – jako manželky, milenky, matky, mecenášky či múzy.⁴⁵

Svět ženské aristokracie v prostředí podunajské monarchie (včetně její uherské části) a jižního Německa raného novověku představila Beatrix Bastlová v obsáhlé práci „Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau der frühen Neuzeit“.⁴⁶ Autorka se v ní pokusila zmapovat sociální, politické, mentální i hospodářské strategie urozených žen, zvláště s ohledem na sféru rodinného života, motivaci při volbě partnera a vývoj rodinných vztahů. Ženám ze šlechtické

⁴⁰ ŽUPANIČ, Jan: Nová šlechta rakouského císařství. Praha 2006.

⁴¹ HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan: Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017.

⁴² HAZDRA, Zdeněk: Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy. Praha 2015.

⁴³ MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, díl I. Praha 2008; TÝŽ: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, díl II. Praha 2010.

⁴⁴ Např.: BORŮVKA, Vlastimil – KRÁM, Josef – PAVEL, Jakub: Dějiny Rychnova nad Kněžnou a rodu pánů z Kolovrat. Praha 2000; HRONKOVÁ-OURODOVÁ, Ludmila: Schwarzenbergové primogenitura 1790–1950. České Budějovice 2009; KASÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie: Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu. České Budějovice 2002; KOBLASA, Pavel: Buquoyové. Stručné dějiny rodu. České Budějovice 2002; ROIK, Jadwiga – MAKOWSKI, Mariusz: Sága rodu Saint-Genois d'Anneaucourt – pánů na Jaworzu. Jaworze 2011.

⁴⁵ K ženské otázce v obecné rovině např.: ABRAMSOVÁ, Lynn: Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918. Brno 2005; BOCKOVÁ, Gisela: Ženy v evropských dějinách: Od středověku do současnosti. Praha 2007; LENDEROVÁ, Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999.

⁴⁶ BASTL, Beatrix: Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau der Frühen Neuzeit. Wien 2000.

a měšťanské společnosti v období od závěrečné třetiny 18. století až do poslední třetiny 19. století je věnována již starší studie Sylvie Paletschek „Adelige und bürgerliche Frauen“.⁴⁷ Pro období „dlouhého 19. století“ představuje zásadní publikaci kniha rakouské historičky Martiny Winkelhoferové „Šlechtictví zavazuje“,⁴⁸ provázející jednotlivými fázemi života příslušnic rakouské šlechty 19. století, zejména jeho druhé poloviny. Mapuje dětství a dospívání šlechticů, jejich vstup do společnosti a možnosti dalšího životního směřování podle toho, zda se provdaly, nebo zůstaly svobodné. Podobné téma, avšak ve srovnávací perspektivě s německými zeměmi, předložila v publikaci „Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert“⁴⁹ také Christa Diemelová. Otázku podoby ideálního způsobu života urozené dámy z pohledu norem uznávaných šlechtickou elitou druhé poloviny 19. století otevřela na příkladu 36 ženských autobiografií v knize „Vom guten Leben“ Monika Kubrova.⁵⁰

V domácí historiografii se ženským příslušnicím šlechty soustavně věnuje například Milena Lenderová. První etapou života šlechticů se částečně zabývala společně s Karlem Rýdlem v knize „Radostné dětství?“,⁵¹ která přinesla řadu poznatků nejen k výchově a vzdělávání dětí v 19. století, ale také jejich rodinnému a emočnímu zázemí, které rozhodujícím způsobem formovalo jejich charakter. Na rozličné aspekty života žen všech sociálních vrstev včetně šlechty se Milena Lenderová soustředila v publikaci „K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století“. V další ze svých klíčových prací, „Tragický bál“,⁵² autorka vykreslila na příkladu Pavlíny ze Schwarzenbergu obraz aristokratky počátku 19. století.

Zatímco ženské šlechtické elity se v současné době těší vzrůstajícímu zájmu badatelů, otázka nemajetných šlechticů představuje ve výzkumu dějin šlechty záležitost spíše okrajovou. Částečně se této problematice věnovaly již zmiňované autorky Martina Winkelhoferová,⁵³ Christa Diemelová⁵⁴ a Monika Kubrova,⁵⁵ ucelená monografie na uvedené

⁴⁷ PALETSCHEK, Sylvia: Adelige und bürgerliche Frauen (1770–1870). In: FEHRENBACH, Elisabeth (Hrsg.): Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848. München 1994, s. 159–185.

⁴⁸ WINKELHOFEROVÁ, Martina: Šlechtictví zavazuje. Osudy žen v c. k. monarchii. Praha 2012. V originále WINKELHOFER, Martina: Adel verpflichtet: Frauenschicksale in der k. u. k. Monarchie. Wien 2009.

⁴⁹ DIEMEL, Christa. Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800–1870. Frankfurt am Main 1998.

⁵⁰ KUBROVA, Monika: Vom guten Leben. Adelige Frauen im 19. Jahrhundert. Berlin 2011.

⁵¹ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Praha – Litomyšl 2005.

⁵² LENDEROVÁ, Milena: Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu. Praha a Litomyšl 2004.

⁵³ WINKELHOFEROVÁ, Martina: Šlechtictví zavazuje. Osudy žen v c. k. monarchii. Praha 2012.

téma je však prozatím k dispozici pouze pro německé prostředí: V knize „Adelige Frauen im deutschen Kaiserreich“⁵⁶ se její autorce Johanně M. Singerové podařilo na základě prosebných žádostí urozených žen o finanční podporu nastínit nejčastějších příčiny ženské šlechtické chudoby, její projevy i strategie vedoucí k jejímu odstranění. Práce je však zaměřena primárně na prostředí nižší šlechty. Více badatelské pozornosti se dostalo šlechtické dobročinnosti,⁵⁷ která s chudobou urozených vrstev úzce souvisela, neboť filantropické aktivity šlechty byly často směřovány k podpoře příslušníků vlastní společenské vrstvy. Přínosné byly v tomto ohledu zejména poznatky k dějinám některých šlechtických nadací, přičemž bezpochyby nejznámější z nich (a současně nejlépe zpracovaná) je Strakovská nadace.⁵⁸

Nadace a nadační fondy, jejichž historie sahá ve středoevropském prostoru až do období středověku, byly v Československu roku 1952 až na několik výjimek státem zrušeny a k jejich obnovení mohlo dojít teprve po roce 1989. Toto přerušování kontinuity zřejmě do značné míry přispělo k ústupu nadací z centra pozornosti českých historiků, třebaže odborný zájem o český nadační svět má v současnosti vzestupnou tendenci. Základní informace o typech nadací a jejich historicko-právním vývoji poskytují hesla „Nadace“ v „Ottově slovníku naučném“⁵⁹ a „Stiftungen“ v „Österreichische Staatswörterbuch“.⁶⁰ Otázce nadací věnuje badatelskou pozornost například Jan Boček, který se v knize „Studentské nadace v Království

⁵⁴ DIEMEL, Christa. *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800–1870.* Frankfurt am Main 1998.

⁵⁵ KUBROVA, Monika: *Vom guten Leben. Adelige Frauen im 19. Jahrhundert.* Berlin 2011.

⁵⁶ SINGER, Johanna M.: *Arme adelige Frauen im deutschen Kaiserreich.* Tübingen 2016.

⁵⁷ Nejnověji např. TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918.* Köln – Weimar – Wien 2012.

⁵⁸ K dějinám Akademie hraběte Straky např.: BEZECNÝ, Zdeněk: *Akademie hraběte Straky – pokus o český Eton?* In: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století.* Praha 2004, s. 145–148; BEZECNÝ, Zdeněk: *Die Akademie des Grafen Straka.* In: CERMÁN, Ivo – VELEK, Luboš: *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen.* München 2006, s. 169–174; JENŠOVSKÝ, Bedřich: *Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky.* Praha 1947; MRÁZKOVÁ, Markéta: *Jan Petr Straka z Nedabylic: Hrabě, mecenáš, zakladatel Strakovy akademie.* Nové Město nad Metují 2014; WITTLICHOVÁ, Lucie: *Sto let Strakovy akademie.* In: *Dějiny a současnost*, 1997, roč. 19, č. 2, s. 33–37.

⁵⁹ *Ottův slovník naučný.* Díl XVII. Praha 1901, s. 966–968.

⁶⁰ *Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes,* Bd. IV. Wien 1909, s. 484–491.

českém⁶¹ pokusil o shrnutí problematiky institutů určených k podpoře studentstva. V publikaci „Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava“⁶² autor přinesl řadu podnětných informací k vývoji nadací v období nacistické okupace i v období po roce 1945. K nejnovějším studiím k nadační tematice patří práce Antonie Doležalové „Hlávkoví předchůdci a pokračovatelé“,⁶³ v níž autorka podala přehled historického vývoje nadací v českých zemích s akcentem na jejich právní ukotvení. Věnovala se však také dalším klíčovým otázkám, jako například společenskému vnímání filantropie, jejím historickým kořenům či mecenášské motivaci.

Základní poznatky o zaopatřovacích institucích pro urozené dámy v předlitavské části habsburské monarchie přináší například práce Alberta Heilmanna „Übersichtliche Darstellung der Stiftungen für adelige Fräuleins in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern“⁶⁴ z roku 1888. Ještě staršího data je publikace Antona Geusau „Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien“,⁶⁵ obsahující přehled zaopatřovacích, výchovných a vzdělávacích institutů, provozovaných ve Vídni na samém počátku 19. století. V závěru 19. století byly zpracovány dějiny externí dámské šlechtické nadace v Kraňsku.⁶⁶ Ze současných autorů se ústavy šlechticů okrajově zabývali Peter Wiesflecker,⁶⁷ Jan Županič⁶⁸ či Ivan Koláčný.⁶⁹

Podobněji se dámským šlechtickým ústavům věnovala na počátku 60. let 20. století Inge Gamplová. Ve své habilitační práci v oboru církevního práva s názvem „Adelige Damenstifte“⁷⁰ se autorka koncentrovala primárně na teorie o vzniku ústavů šlechticů

⁶¹ BOČEK, Jan: Studentské nadace v Království českém. Praha 2013.

⁶² BOČEK, Jan: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava. Říčany u Prahy 2010.

⁶³ DOLEŽALOVÁ, Antonie: Hlávkoví předchůdci a pokračovatelé. Právní postavení a sociální funkce nadací v českých zemích a v Československu od jejich vzniku do současnosti. Praha 2014.

⁶⁴ HEILMANN, Albert: Übersichtliche Darstellung der Stiftungen für adelige Fräuleins in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Wien 1888.

⁶⁵ GEUSAU, Anton von: Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den ältesten Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Wien 1803.

⁶⁶ PFEIFER, Josef: Das kaiserl. königl. adelige weltliche Fräuleinstift im Herzogthume Krain. Laibach 1899.

⁶⁷ WIESFLECKER, Peter: Nobilitierungen Kaiser Karls I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1992, s. 80an.

⁶⁸ ŽUPANIČ, Jan: Nová šlechta rakouského císařství. Praha 2006, kapitola s. 232an.

⁶⁹ KOLÁČNÝ, Ivan: Řády a vyznamenání habsburské monarchie. Praha 2006, s. 147an.

⁷⁰ GAMPL, Inge: Adelige Damenstifte. Untersuchungen zur Entstehung adeliger Damenstifte in Österreich unter besonderer Berücksichtigung der alten Kanonissenstifte Deutschlands und Lothringens. Wien – München 1960.

v habsburské monarchii. Z roku 1950 pochází monografie Ellinor Langerové, mapující dějiny druhé z tereziánských nadací, Innsbruckého ústavu šlechticů.⁷¹ V obou případech se však jedná o práce spíše deskriptivního charakteru, které již plně nevyhovují nárokům moderní vědy. Studie k několika světským ústavům šlechticů v dnešním Německu vycházely od poloviny 70. let také v rámci projektu *Germania Sacra*.⁷² Práce pokoušející se o vhléd do problematiky v širším společensko-historickém kontextu se však objevují teprve od let 90.⁷³

Pro prostředí podunajské monarchie představují zásadní práce studie autorů Fridolina Jehle a Adelheid Enderle-Jehle k dámské šlechtické nadaci v předorakouském Säckingenu,⁷⁴ vytvořené ze sekularizovaného ženského kláštera za vlády Josefa II., a Marietty Meierové, představující druhý z josefínských institutů v Předních Rakousích, Ústav šlechticů v Olsbergu.⁷⁵ Dějiny ostatních ústavů šlechticů se doposud nedočkaly komplexního zpracování. Vhléd do fungování nejvýznamnějšího z moravských institutů, brněnského Ústavu šlechticů Paní Marie Školské, zprostředkoval z pohledu vědních disciplín genealogie, heraldiky a sfragistiky Daniel Štaud,⁷⁶ jeho vývoji v letech 1792 až 1868 věnovala pozornost ve své magisterské práci Věra Vogeltanzová.⁷⁷ Kratší odborné studie vznikly také k dílčím aspektům fungování Ústavu šlechticů u svatých Andělů na Novém Městě pražském.⁷⁸

⁷¹ LANGER, Ellinor: *Die Geschichte des Adeligen Damenstiftes zu Innsbruck*. Innsbruck 1950.

⁷² Např. KOHL, Wilhelm: *Das (freiweltliche) Damenstift Freckenhorst*. (*Germania Sacra*, Neue Folge 10). Berlin – New York 1975; KLUETING, Edeltraut: *Das Kanonissenstift und Benediktinerinnenkloster Herzenbrock*. (*Germania Sacra*, Neue Folge 21). Berlin 1986; THIEL, Bernhard: *Das (freiweltlich) Damenstift Buchau am Federsee*. (*Germania Sacra*, Neue Folge 32). Berlin – New York 1994.

⁷³ SOLLBACH, Gerhard E.: *Leben in märkischen Frauenklöstern und adeligen Damenstiften in Mittelalter und Neuzeit*. Herdecke, Clarenberg und Gevelsberg. Bochum 1995; ANDERMANN, Kurt (Hg.): *Geistliches Leben und standesgemässes Auskommen: adelige Damenstifte in Vergangenheit und Gegenwart*. Tübingen 1998; KÜPPERS-BRAUN, Ute: *Macht in Frauenhand. 1000 Jahre Herrschaft adeliger Frauen in Essen*. Essen 2002; CORETH, Gioia: *Damenstift Essen – Lebensalltag der Stiftsdamen*. [b. m.] 2010.

⁷⁴ JEHLÉ, Fridolin – ENDERLE-JEHLÉ, Adelheid: *Die Geschichte des Stiftes Säckingen*. Aarau 1993.

⁷⁵ MEIER, Marietta: *Standesbewusste Stiftsdamen. Stand, Familie und Geschlecht im adeligen Damenstift Olsberg 1780–1810*. Köln – Weimar – Wien 1999.

⁷⁶ ŠTAUD, Daniel: *Edice a rozbor vybraných vývodů šlechticů Mariánské školy v Brně*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. Brno 2006.

⁷⁷ VOGELTANZOVÁ, Věra: *Členky světské nadace šlechticů Mariánská škola v Brně v letech 1792–1868*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita. Ostrava 2011.

⁷⁸ ASSMANN, Jan N.: *Bývalý novoměstský ústav šlechticů U Sv. Andělů v Praze*. In: *Res Musei Pragensis*, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1999, roč. 9, č. 4, s. 1–7; URFUS, Valentin: *Stavovská opozice pražského arcibiskupa a spor pražských šlechticů s jezuitou – dvě epizody z protireformační Prahy*. In: *Documenta Pragensia*, 1991, č. 9/2 s. 475–487.

Z prací zaměřených přímo na Tereziánský ústav šlechticů na Pražském hradě je třeba vyzdvihnout především studii někdejšího inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského „Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse“,⁷⁹ sepsanou ku příležitosti stoletého jubilea hradčanské instituce a prostředkující základní vzhled do jejího fungování od počátků až do poloviny 19. století. Do značné míry právě z Jitschinského díla vycházela ve své bakalářské práci věnované pražskému tereziánskému ústavu v letech 1755 až 1852 Jana Charvátová.⁸⁰ Autorce se podařilo stručně nastínit základní otázky provozu institutu ve vytyčeném období, bližší vzhled do poměrů panujících v hradčanské nadaci či na nadačních statcích však práce (také vzhledem k velmi úzkému využití pramenné základny) postrádá.

Posty předních představitelů hradčanského ústavu šlechticů zastávaly výlučně příslušnice panovnické rodiny, v souvislosti s předloženým tématem je proto nutné reflektovat také literaturu vztahující se k dějinám habsbursko-lotrinského rodu a konkrétním arcivévodkyním. Základní biografické údaje i odkazy na další literaturu obsahuje životopisná encyklopedie Brigitte Hamannové „Habsburkové“.⁸¹ Zásady aplikované ve výchovném a vzdělávacím procesu dcer císařovny Marie Terezie zmapovala Elisabeth Kováčová.⁸² Cenný příspěvek k otázce výchovy a vzdělávání arcivévodkyň a jejich roli ve společnosti habsburské monarchie představuje doposud nepublikovaná disertační práce Gabriely H. Steierové „Die Erzherzogin“⁸³. Zpracování se dočkaly životní osudy některých císařských princezen, jež působily na postech abatyší hradčanského ústavu šlechticů: Arcivévodkyň Marie Anny (1738–1789),⁸⁴ Marie Kristýny (1858–1929),⁸⁵ Antonie (1858–1883)⁸⁶ a Marie Annunciaty

⁷⁹ JITSCHINSKY, Ferdinand: Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855. Prag 1855.

⁸⁰ CHARVÁTOVÁ, Jana: Tereziánský ústav šlechticů v letech 1755–1852. Bakalářská práce, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. České Budějovice 2011.

⁸¹ HAMANNOVÁ, Brigitte: Habsburkové. Životopisná encyklopedie. Praha 2001.

⁸² KOVÁCS, Elisabeth: Die ideale Erzherzogin. Maria Theresias Forderungen an ihre Töchter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1986, roč. 94, č. 1/2, s. 49–80.

⁸³ STEIER, Gabriele Helga: Die Erzherzogin. Studien zu ihrer Erziehung und gesellschaftlichen Funktion im 19. Jahrhundert. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1990.

⁸⁴ ENGELS, Amélie: Maria Anna, eine Tochter Maria Theresias: 1738–1789. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1964; WEISSENSTEINER, Friedrich: Dcery Marie Terezie. Praha 2005.

(1876–1961).⁸⁷ Genealogické údaje o členkách nadace budou čerpány z příslušných genealogických příruček, zejména Gothajských almanachů,⁸⁸ „Almanachu českých šlechtických a rytířských rodů“⁸⁹ Karla Vavříčka a „Almanachu českých šlechtických rodů“⁹⁰ Vladimíra Pouzara. Získání bližších informací nejen o členkách hradčanského ústavu, ale také o jeho personální struktuře bude nápomocné studium dvorských a státních příruček⁹¹ a schematismů velkých pozemkových vlastníků.⁹²

Struktura práce, metodologie a badatelské otázky

Práce je rozčleněna do celkem osmi kapitol. První kapitola, nazvaná Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“, přináší vhled do života urozených dam 18. a 19. století. Cílem této kapitoly je zmapování obecných předpokladů pro vstup urozených žen do dámských zaopatřovacích institucí. Pozornost proto zaměřuje na rozbor sociálního prostředí, z něhož dívky pocházely, jejich dětství a mládí (zejména s ohledem na charakter výchovy a formování šlechtického habitu) a možnosti následného

⁸⁵ HAIDER, Elisabeth: Erzherzogin Maria Christine (1858–1929): Äbtissin des Damenstiftes in Prag und Königin von Spanien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Innsbruck. Innsbruck 1997; THOMA, Helga: Habsburgs letzte Herrscherin: Maria Christine – Erzherzogin von Österreich, Königin-Regentin von Spanien. Wien 2003; THOMA, Helga: Nemilované královny. Manželské tragédie evropských panovnických dvorů. Praha 2002.

⁸⁶ ŽÁKOVÁ, Michaela: Antoinetta a Leopold. Protikladné osudy dětí Ferdinanda IV. Toskánského. In: GREGOROVÍČOVÁ, Eva (ed.): Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel v roce 170. výročí narození. Praha 2018, s. 113–119.

⁸⁷ NEMEC, Norbert: Erzherzogin Maria Annunziata (1876–1961). Die unbekannte Nichte des Kaisers Franz Joseph I. Wien 2010.

⁸⁸ Příslušné ročníky (Gothaisches) genealogisches Taschenbuch der (deutschen) freiherrlichen Häuser, (Gothaisches) genealogisches Taschenbuch der (deutschen) gräflichen Häuser a Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch.

⁸⁹ VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2009 až 2027. Praha 2008 až 2016.

⁹⁰ POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 1999 až 2009. Martin 1999 až 2008.

⁹¹ Příslušné ročníky Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes a Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.

⁹² PROCHÁZKA, Johann F.: Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen. Prag 1880; TITL, J.: Schematismus velkostatků v Království českém. Praha 1894; LUSTIG, Rudolf – SVĚTNIČKA, František: Schematismus velkostatků v Čechách. Praha 1933.

životního uplatnění. V centru zájmu stojí otázka ženské šlechtické chudoby, a to jak její samotné vymezení (zvláště v souvislosti s pojmem stavovsky přiměřeného způsobu života), tak příčiny i strategie jejího odstranění.

Na první kapitole tematicky bezprostředně navazuje druhá kapitola s názvem Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty,⁹³ v níž šlechta vystupuje nikoli jako adresát filantropie, ale jako její přímý vykonavatel. Stěžejním motivem je analýza filantropického prvku v mentalitě urozených vrstev, jejímž smyslem je hlubší pochopení role dobročinnosti a potažmo též dobročinných institutů jako produktů šlechtické charity ve společnosti podunajské monarchie.

Třetí kapitola (Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii) podává ucelený obraz ženského šlechtického nadačního světa předlitavské části habsburské monarchie 18. a „dlouhého 19. století“. Přináší vymezení některých základních pojmů (nadace, nadační listina, nadační výsost, ústav šlechtičen apod.) a současně nastiňuje historický a právní vývoj nadací. Chybět nesmí přehled nejvýznamnějších dívčích i dámských šlechtických zaopatřovacích institutů, pozornost je však soustředěna také na otázku jejich typologie či problematiku fundátorské motivace.

Následující kapitoly jsou věnovány přímo pražskému tereziánskému institutu a tvoří jádro celé práce. Ekonomické aspekty provozu hradčanské nadace představuje čtvrtá kapitola s názvem Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen. Pokouší se nalézt odpovědi na otázky, z jakých zdrojů plynuly instituci příjmy, jak bylo nadační jmění spravováno a kdo rozhodoval o jeho využití. Všimá si rovněž skutečnosti, jak se hospodářské zajištění měnilo v čase a jakým způsobem se do něj promítaly zásadní hospodářské a politické proměny, které zasáhly habsburskou monarchii v průběhu 18. a 19. století. Otázce nadačních požitků hradčanských dam s akcentem na proměnu jejich reálné hodnoty v daném období je věnována podkapitola Prebendy kapitulárek, která současně nastiňuje, jak si hradčanské dámy vedly po finanční stránce ve srovnání se členkami jiných dámských šlechtických nadací.

Pátá kapitola, Personální struktura hradčanské nadace, zaměřuje pozornost na personální zajištění chodu tereziánského ústavu, a to jak z pohledu jeho vedení, jež bylo

⁹³ Podstatná část této kapitoly byla publikována ve studii „K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii“, jež byla výstupem grantového projektu „K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2016 v rámci zastřešujícího projektu „Jazyk, identita, dějiny v kulturních transformacích současnosti“. ŽÁKOVÁ, Michaela: K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii. In: Časopis Národního muzea, řada historická, 2017, roč. 186, č. 1–2, s. 7–28.

vykonáváno tzv. sborem představených dam (děkankou, podděkankou a dvěma asistentkami) a dvěma nadačními komisaři, tak zaměstnanecké základny. Mapuje, jaké principy a strategie byly při volbě představených a komisařů uplatňovány, jakým způsobem byly jejich kompetence rozděleny i jak vypadal výkon úřadu v praxi. V centru zájmu stojí rovněž otázka, jaké konkrétní možnosti kapitulárnám přijetí funkce představené otevíralo. Bylo vnímáno také jako příležitost k vlastní realizaci? Dalším z úkolů této kapitoly je analýza zaměstnanecké struktury hradčanského institutu a jejího finančního zajištění v době trvání služebního poměru i po odchodu z něj. Mohli bývalí zaměstnanci či jejich pozůstalí počítat s podporou ze strany zaměstnavatele, a pokud ano, za jakých podmínek?

V pořadí šestá kapitola s názvem Hradčanské kapitulárky je rozdělena do dvou částí. První z nich, věnovaná problematice přijímání nových členek, se za využití metody sondy pokouší ilustrovat podmínky přijetí i průběh vlastního přijímacího procesu, a to jak na základě normativních pramenů, tak optikou reálné praxe. Druhá podkapitola představuje každodenní život kapitulárek v pražském Tereziánském ústavu šlechtičen od okamžiku jejich vstupu do institutu až do chvíle, kdy jej navždy opustily. Badatelskou prioritou je zprostředkování intimního vhledu do společenství členek ústavu šlechtičen. Analyzována je například míra vnitřní i vnější identifikace šlechtičen s institucí, pozornost je věnována také problematice prostoru pro uplatnění vlastní individuality v rámci nadace i vzájemným sociálním vazbám. Jak vypadal životní styl hradčanských dam a lišil se od způsobu života jiných urozených žen? Jaké vztahy panovaly mezi členkami kapituly a jak se vyvíjely jejich vazby k panovnickému dvoru, vlastní rodině či zaměstnancům? Sledována je rovněž míra participace členek Tereziánského ústavu šlechtičen na veřejném životě (účast na charitativních, kulturních a společenských akcích).

Sedmá kapitola (Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen) pojednává o předních představitelkách hradčanské nadace. Zaměřuje se zejména na analýzu osobnostních předpokladů jednotlivých císařských princezen pro přijetí funkce, principy jejich výběru a následný výkon úřadu v praxi. Práci uzavírá osmá kapitola nazvaná Hradčanská nadace po první světové válce, která hledá odpovědi na otázky, jak tereziánskou nadaci zasáhl konec první světové války, jakým změnám byla nucena čelit po vzniku Československé republiky a jak si s těmito výzvami poradila. Zabývá se rovněž osudem bývalého ústavu šlechtičen v době trvání druhé republiky i tím, jak obstál v konfrontaci s totalitními režimy 20. století.

Práce se opírá v první řadě o důkladnou analýzu pramenné základny a literatury, jejímž prostřednictvím bude zprostředkován vhled do fungování Tereziánského ústavu šlechtičen. Objasnění personální struktury hradčanské nadace, jejího ekonomického zajištění i principů

rozdělování nadačních požitků umožní rozbor jak normativních pramenů (zejména nadační listiny, nadačních stanov s příslušnými dodatky a dalších panovnických nařízení), tak pramenů úřední provenience i ego-dokumentů (soukromé korespondence císařovny Marie Terezie, abatyší, děkanek, kapitulárek, nadačních komisařů a zaměstnanců). Vzhledem k rozsahu pramenné základny je hojně využívána metoda sondy, prostřednictvím které je ilustrována například otázka motivace šlechticů pro vstup do institutu, jejich ekonomické zajištění či průběh přijímacího řízení a možnosti opuštění nadace.

Vedle metod analýzy či sondy se práce opírá v hojné míře také o komparativní metodu. Při výzkumu dějin pražského Tereziánského ústavu šlechticů nesmí zůstat stranou ani činnost ostatních ženských šlechtických nadací v českých zemích, neboť teprve tento výzkum umožňuje zasadit aktivity hradčanské nadace i její obraz ve společnosti do širších historických souvislostí. K získání nezbytné srovnávací perspektivy považují za přínosné soustředit se vedle „domácích“ institutů rovněž na nadace, jež se nacházely v jiných částech habsburské monarchie. Podrobnějšímu zkoumání je podroben Innsbrucký ústav šlechticů, založený Marií Terezií roku 1765 do značné míry podle vzoru pražského tereziánského ústavu, a Ústav šlechticů ve Štýrském Hradci, vytvořený Josefem II. roku 1784 ze zrušeného kláštera dominikánek, jakožto reprezentant nového typu ústavu šlechticů, silně orientovaného na „státní prospěch“ a akcentující zemskou příslušnost kandidátek. Na základě poznatků získaných z archivních pramenů i literatury však nechybí ani srovnání s jinými interními instituty jak v předlitavské části habsburské monarchie (především Mariánskou školou v Brně, vévodským Savojským ústavem šlechticů ve Vídni, pražskou novoměstskou nadací či ústavu v Olsbergu a Säckingenu), tak okrajově i mimo ni. Nedílnou součástí práce je rovněž rozbor původu kapitulárek, a to jak z hlediska sociálního, tak materiálního, jenž je zcela nezbytný mj. pro objasnění charakteru i významu instituce v aristokratické společnosti. Východiskem jsou v tomto směru převážně materiály z fondu Tereziánský ústav šlechticů, Praha a dobové genealogické příručky. Uvedené údaje jsou následně hodnoceny za pomoci jak statistické, tak prosopografické metody.

Obraz hradčanského institutu i jeho členek ve společnosti habsburské monarchie je dotvářen na základě analýzy dobového tisku, v hojné míře jsou proto využívány články z tištěných periodik. Při zpracování tématu se nabízí využití jeho potenciálu interdisciplinárního přesahu, jsou proto kladeny otázky typické i pro jiné vědní obory, především psychologii a sociologii.

Na závěr je na místě ještě několik poznámek k formální podobě práce. V archivních pramenech je Tereziánský ústav šlechticů označován několika různými způsoby.⁹⁴ Teprve v průběhu 19. století se oficiální název institutu víceméně ustálil a nadace byla většinou nazývána „c. k. Tereziánským ústavem šlechticů na Pražském hradě“ (k. k. Theresianisches adeliges Damenstift auf dem Prager Schlosse), případně „c. k. Tereziánským ústavem šlechticů na Hradčanech“ („k. k. Theresianisches adeliges Damenstift am Hradschin“). Ostatní pojmenování (například hradčanský ústav šlechticů) byla obvykle užívána spíše v neformální rovině. Také s ohledem na ustanovení nadační listiny, podle které měl institut „na věčné časy“ nést jméno své zakladatelky císařovny Marie Terezie,⁹⁵ nadace v této práci vystupuje pod oficiálním názvem „Tereziánský ústav šlechticů“, který je psán s velkým počátečním písmenem. Ostatní užívaná označení (například hradčanská či tereziánská nadace, případně hradčanský či tereziánský institut nebo ústav) jsou jako neformální pojmenování psána s malým písmenem.

Jisté obtíže se vyskytly také v souvislosti s titulem jedné z děkanek hradčanské nadace, Arnoštky z Auerspergu (1822–1908). Ač jí jako neprovdané dceři Karla knížete Auersperga formálně náležel pouze titul princezny, v pramenech (včetně oficiálních) se objevuje prakticky výlučně jako kněžna (Fürstin)⁹⁶ – kněžnou je proto nazývána také

⁹⁴ Například v nadační listině císařovny Marie Terezie ze srpna roku 1755 a nadačních stanovách z let 1755 a 1763 se institut objevuje jako „weltliches adeliches Stift“ či „adeliches weltliches Fräulen-Stift“, v instrukcích Marie Terezie představeným z října 1755 pouze jako „Mein königl.[iches] Stift zu Prag“. Jiná označení byla používána na sklonku 18. století: Korunovační privilegium Leopolda II. z roku 1791 nadaci nazývá jako „weltliches adeliches Fräuleinstift“, instalační ceremoniál druhé hradčanské abatyše arcivévodkyně Marie Anny z roku 1791 jako „pragerisches Damenstift“. Srov. nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; instrukce císařovny Marie Terezie pro čtyři představené dámy z 15. října 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; korunovační privilegium Leopolda II. z 29. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 4, kart. č. 2; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z roku 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁹⁵ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 1. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁹⁶ Srov. např.: Potvrzení o mravní bezúhonnosti Arnoštky kněžny Auerspergové vystavené rytmistrem-auditorem dragounského pluku č. 4 velkovévody toskánského Krausem z 28. března 1845. NA, Tereziánský ústav šlechticů, NA, Tereziánský ústav šlechticů, doklady kapitulárek, z Auerspergu Ernestina, inv. č. 179; oznámení pražského Tereziánského ústavu šlechticů prvnímu nadačnímu komisaři Robertu hraběti Salm-Reifferscheidtovi o propůjčení externí (čekatelské) prebendy arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny Arnoštky

v předkládané práci. Citované úryvky z pramenů a literatury jsou v textu přeloženy do češtiny. Jména jednotlivých šlechtických rodin jsem ponechala v té podobě, v jaké se vyskytují v dobových pramenech (tedy například Sternberg, Sylva-Tarouca, Kolowrat-Krakowský). V případě více variant zápisu byla upřednostněna ta podoba, která byla častější (například Glatzová z Althausenu namísto Glatzová z Althausu). Naopak u křestních jmen byly ze stylistických důvodů preferovány jejich české varianty. Citace z pramenů a literatury respektují formu původního zápisu.

kněžně Auerspergové z 27. dubna 1847. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5; nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z roku 1888. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18; nadační listina Léčebná nadace Arnoštky kněžny Auerspergové z 24. ledna 1916. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 346, kart. č. 21; úmrtní oznámení Arnoštky kněžny Auerspergové z 8. srpna 1908. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 336, kart. č. 20.

1. Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“

Urozené dívky – jejich dětství, mládí a možnosti společenského uplatnění

Narození dítěte – ať už dívky či chlapce – bylo ve šlechtických kruzích obvykle vítáno s radostí. Jen v některých případech, zvláště neměl-li otec ještě žádného mužského potomka, mohl příchod dívky znamenat určité zklamání. Péči o novorozenou dceru a její výchovu v raném dětském věku (do dovršení tří až čtyř let) měla na starosti matka, která však dítě kvůli náročným společenským povinnostem většinou hned po narození svěřila do rukou služebnictva. Šlechtičny své děti obvykle samy nekojily, neboť kojení bylo považováno za něco nepatřičného, vhodného nanejvýš pro měšťanku a nikoli urozenou dámu, navíc matku omezovalo v plnění reprezentačních povinností. Ač některé aristokratky již od konce 18. století od zvyku najímat pro své děti kojné ustupovaly, ve šlechtických kruzích přetrvával prakticky až do 20. století.⁹⁷ Vlastní péči o dítě zajišťovala chůva, která bývala na rozdíl od kojné stálým zaměstnancem šlechtické domácnosti a často se starala i o několik generací dětí jedné šlechtické rodiny. Kvalita chův se pochopitelně případ od případu lišila. Některé pečovaly o své svěřence zodpovědně a s láskou (mnohdy tak vznikala přátelství na celý život), jiné se k dětem nechovaly příliš dobře.⁹⁸ Systematická výchova začínala většinou po dosažení tří až šesti let, kdy dívka přecházela z rukou chůvy do péče vychovatelky (gubernantky) – zpravidla neprovdané ženy ze šlechtické či častěji měšťanské rodiny, jíž se dostalo náležitého vzdělání.⁹⁹

Vztah k chůvě či gubernantce byl většinou určen intenzitou kontaktu mezi dítětem a jeho vlastní matkou – pokud se více věnovala plnění společenských povinností, bývalo pouto k vychovatelce silnější než v případech, kdy se o dítě starala více.¹⁰⁰ Osobní angažovanost urozených šlechtičen ve výchově dětí se velmi různila. Zájem urozených dam o výchovu obecně vzrostl v období osvícenství, které přineslo nové pojetí mateřství jako ceněné společenské hodnoty. Rousseauův obraz ženy-matky, jejímž hlavním životním posláním je

⁹⁷ LENDEROVÁ, M.: K hříchu i k modlitbě, s. 27.

⁹⁸ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 17–18.

⁹⁹ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost, s. 82.

¹⁰⁰ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 18.

péče o děti,¹⁰¹ sice nebyl šlechtou ve středoevropském prostoru přijímán bez výhrad, snahy o aktivnější přístup k výchově včetně uplatňování osvícenských pedagogických postupů je však možné zaznamenat již od 60. let 18. století. Nebylo-li přímé výchovné působení matky z důvodu společenských povinností možné, předávala své pedagogické zásady personálu alespoň v podobě tzv. výchovných instrukcí. Samozřejmou povinností šlechtičny, která tento ideál tzv. „nové matky“ přijala za svůj, pak bylo vykonávání pečlivého dohledu nad prací pedagogických zaměstnanců.¹⁰²

Pro dívky i chlapce ze šlechtických rodin platila v průběhu 18. i 19. století poměrně přísná pravidla výchovy. Jejich postavení v rodině rozhodně nebylo výsadní, dnešní, na děti silně orientovaný rodinný život ještě neexistoval – dítě se mělo přizpůsobovat rodičům, nikoli naopak. Společenských událostí, jako byly domácí plesy, večere či čaje, se děti většinou účastnit nesměly.¹⁰³ Až do okamžiku, než se naučily ovládat základní pravidla stolování, se obvykle neúčastnily dokonce ani obědů či večeří v nejužším rodinném kruhu a jedly v jiné místnosti společně s vychovatelkou.¹⁰⁴ Děti měly za všech okolností respektovat absolutní autoritu rodičů a zachovávat přísnou disciplínu. Mezi výchovnými prostředky přitom často nechyběly ani fyzické tresty, jež se nevyhýbaly ani dívkám.¹⁰⁵ Na přelomu 18. a 19. století šlechta sice zčásti přejala typicky měšťanský ideál rodiny, pro nějž byl charakteristický důraz na emocionální prostředí a větší intimitu rodinných vztahů, ve druhé polovině 19. století však začala od tohoto modelu opět ustupovat.¹⁰⁶

Hlavním cílem výchovy urozených dívek bylo připravit je na jejich budoucí životní roli manžely, matky a dámy ze společnosti. V ideálním případě měla šlechtična uzavřít sňatek s přinejmenším stejně urozeným mužem a stát se oddanou manželkou a matkou jeho dětí,¹⁰⁷ kromě toho ji však většinou čekaly také náročné společenské a reprezentační povinnosti. Urozené dívky se proto musely naučit jak péči o chod šlechtické domácnosti (včetně

¹⁰¹ K této otázce ABRAMSOVÁ, L.: Zrození moderní ženy, s. 103an.

¹⁰² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Praha – Litomyšl 2005, s. 36an; CERMAN, I.: Šlechtická kultura v 18. století, s. 248.

¹⁰³ FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 71.

¹⁰⁴ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 19–21.

¹⁰⁵ Srov. SCHIELOVÁ, I.: Stefanie, s. 36; STEKL, H. – WAKOUNIG, M.: Windisch-Graetz, s. 27.

¹⁰⁶ PALETSCHEK, S.: Adelige und bürgerliche Frauen, s. 165.

¹⁰⁷ BEZECNÝ, Zdeněk: Marie Anna ze Schwarzenbergu. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha 2002, s. 156.

účetnictví či ručních prací),¹⁰⁸ tak cizím jazykům, především francouzštině. Také proto se od konce 18. století stalo módou najímat guvernanky pocházející z frankofonního prostředí, od 19. století (zejména jeho druhé poloviny) také z Anglie.¹⁰⁹ Zcela nezbytné bylo osvojení si pravidel etikety – od znalosti zásad stolování a vhodného oblékání až po schopnost sebeovládání. Výchova také měla pokud možno tříbit charakterové vlastnosti, jež byly pro urozenou dívku považovány za žádoucí: Noblesu a zdrženlivost, současně také nenucenost a přirozenost vystupování. Jedním z hlavních rysů urozené dívky měla být skromnost, malé šlechtičny proto obyčejně nebyly v žádném směru příliš rozmazlovány. Oblékaly se prostě a skromně, byly otužovány a sladkosti jim byly dopřávány jen v omezené míře.¹¹⁰

Urozená dívka se měla stát dobrou hospodyní a matkou, na druhou stranu také schopnou a reprezentativní hostitelkou, třebaže tyto dva ideály ženy-šlechtičny byly v mnohých aspektech v přímém rozporu. Předpokladem dosažení tohoto cíle bylo důkladné osvojení šlechtických obyčejů, k němuž bylo možné dospět jak cílenou výchovou, tak prostřednictvím živoucího příkladu rodičů. Pozorováním a napodobováním se děti automaticky učily aristokratickým zvyklostem, od správného držení těla přes duchaplnou konverzaci až po smysl pro dobročinnost a způsoby jejího vykonávání. Takto získané způsoby představovaly sociální kapitál, který byl výlučnou devízou šlechty a dal se jen obtížně získat dodatečně.¹¹¹

Vzdělávání urozených dívek začínalo zpravidla kolem jejich šestého roku a bylo vedeno buď guvernankou, nebo domácím učitelem.¹¹² Navštěvování veřejných škol

¹⁰⁸ Povinností paní domu bylo v první řadě vedení domácího personálu, avšak v některých případech si šlechtičny musely umět poradit například i s čištěním skvrn, cíděním zlata a stříbrného náčiní či přípravou domácí „kolínské“. LENDEROVÁ, Milena: Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jirí (edd.): Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka. České Budějovice 2003, s. 108.

¹⁰⁹ LENDEROVÁ, M.: Tragický bál, s. 151; WAGNEROVÁ, A.: Sidonie Nádherná, s. 33.

¹¹⁰ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 25–26.

¹¹¹ Tamtéž, s. 23.

¹¹² K otázce dívčího vzdělávání v 19. století podrobněji např.: KORITENSKÁ, Pavla: Cesta dívek za vzděláním. Dívčí školství v Hradci Králové a okolí od konce 60. let 19. století do 1. poloviny 20. století. Hradec Králové 2013; LENDEROVÁ, Milena: Dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 4.–6. března 2004: věnováno památce prof. Jana Havránka. Praha 2004, s. 375–384; MALÍNSKÁ, Jana: Protichůdné názory české společnosti na vzdělávání dívek a žen v 19. století. In: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Semily 2003, s. 166–180; SECKÁ, Milena: Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti. Praha 2012.

nepřipadalo pro dívky v úvahu, především kvůli obavám ze špatné společnosti. Styku se sobě rovnými byla ostatně ve šlechtické společnosti přikládána mimořádná důležitost, s dětmi z měšťanských kruhů se malí šlechtici a šlechtičny většinou vůbec nestýkali. Do konce 18. století se výuka šlechticů omezovala obvykle na čtení a psaní v němčině a francouzštině, základy počítání, psaní dopisů krasopisem, hudbu, tanec a kreslení. V průběhu 19. století, kdy intelektuální nároky kladené na ženu-šlechtičnu stouply, přibyla ještě historie, geografie a přírodověda.¹¹³ Druhým stupněm vzdělání se mohla stát některá z klášterních škol ženských řeholních řádů (vzdělávání se věnovaly salesiánky, voršilky a Anglické panny),¹¹⁴ byť se tato možnost mezi rakouskou šlechtou netěšila takové oblibě jako například v románském prostředí, neboť i přes možnost občasných návštěv příbuzných znamenala často bolestné odloučení dívky od rodiny a nepřírozenou izolaci od okolního světa. V měšťanském prostředí proto byly od počátku 19. století před klášterními školami upřednostňovány soukromé vzdělávací ústavy. Služeb těchto institucí někdy využívaly i šlechtické rodiny, například v posledních desetiletích 19. století působila v Praze dívčí škola kongregace Sacré Cœur, Srdce Ježíšova, jejímiž žákyněmi byly převážně dívky z urozených rodin.¹¹⁵ Některé ze šlechtických rodin však dívčímu vzdělání takovou váhu nepřikládaly. Mnoha šlechtičnám se dostalo pouze nepříliš zevrubné domácí výuky: Například vzdělávání Eleonory (Nory)¹¹⁶ rozené princezny Hohenlohe-Bartensteinové (1864–1945),¹¹⁷ provdané kněžny Fuggerové, bylo ukončeno ve chvíli, kdy se její guvernanka rozhodla uzavřít sňatek.¹¹⁸

Vzdělávací proces byl často završen zahraniční cestou, jejímž cílem bylo nejen ověřit si v praxi teoretické poznatky nabyté výukou, ale i další třibení charakterových vlastností. Zatímco u chlapců vedla tato tzv. „kavalírská cesta“ již od raného novověku tradičně přes evropské univerzity,¹¹⁹ u děvčat se stala běžnou až v době osvícenství a měla charakter

¹¹³ DIEMEL, Ch.: *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*, s. 31–32.

¹¹⁴ K této otázce podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹¹⁵ LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 54an.

¹¹⁶ Jednalo se o tzv. „petit nom“ – zkrácené křestní jméno, užívané při oslovování v aristokratické společnosti. Bylo jakýmsi neoficiálním kódem příslušnosti k této vrstvě. WINKELHOFEROVÁ, M.: *Šlechtičtí zavazuje*, s. 108.

¹¹⁷ Eleonora (Nora) princezna Hohenlohe-Bartensteinová (1864–1945) byla dcerou Karla Ludvíka knížete Hohenlohe-Bartensteina a Rosy Karoliny rozené hraběnky Sternbergové. Roku 1887 se provdala za c. k. komořího Karla Jiřího knížete Fuggera, v následujících letech se pohybovala v centru vídeňské společnosti. Životu u císařského dvora věnovala pozornost ve své autobiografii. FUGGER, N.: *Im Glanz der Kaiserzeit*.

¹¹⁸ FUGGER, N.: *Im Glanz der Kaiserzeit*, s. 38–39.

¹¹⁹ Ke kavalířským cestám podrobněji např.: MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 307–317.

poznávací cesty. Dospívající šlechtična ji absolvovala většinou v doprovodu vychovatelky, matky či jiné starší příbuzné. Obvykle se jezdilo do německých zemí (nejčastěji do Drážďan) či Nizozemí, za oblíbenou destinaci platila rovněž Paříž. Součástí cesty byla prohlídka pamětihodností, muzeí, galerií, technických a přírodních zajímavostí.¹²⁰ Patřilo se také navštívit nebo naopak přijmout zdejší známé a přátele, chybět nesměly návštěvy plesů pořádaných spřátelenými rodinami či operních představení.¹²¹ Poznávací cesty měly i svůj filantropický rozměr – dle dobových doporučení osvícenců měli mladí cestovatelé poznat příslušníky všech sociálních vrstev, včetně těch, kteří potřebují pomoc, a také prostředky, jimiž byla v dané zemi sociální otázka řešena. Pravidlem se proto stávaly návštěvy nalezinců, sirotčinců, škol, nemocnic, opatroven či chudobinců. Šestnáctiletá Pavlína z Arenbergu (1774–1810),¹²² pozdější manželka Josefa II. knížete Schwarzenberga, během svého pobytu v Paříži (od ledna 1790 do června 1791) navštívila pařížský nalezinec, slepecký ústav a bezplatnou kreslířskou školu, která vychovávala malíře, architektky a také umožňovala chudým chlapcům vyučit se řemeslu.¹²³

Společenské dovednosti i roli hostitelky si šlechtičny mohly zkusit již jako velmi malé dívky na četných dětských bálech, které pro ně pořádaly jejich matky. Když dívky dospěly do puberty, navštěvovaly tzv. plesy adolescentů, jakési pokračování dětských bálů, avšak velkolepějšího pojetí – šlechtičny obvykle dostaly své první večerní šaty a k tanci hrál malý orchestr.¹²⁴ Symbolickým přechodem z dětského věku do dospělosti bylo tzv. uvedení do společnosti. Dívka nyní směla navštěvovat společenské události – soukromé plesy, dobročinné akce, koncerty a večírky pořádané ve šlechtických palácích. Jejím prvořadým

¹²⁰ LENDEROVÁ, M.: *Tragický bál*, s. 69.

¹²¹ LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.): *Krátká cesta životem a Evropou. Gabriela ze Schwarzenbergu*. Praha 2006, s. 54.

¹²² Pavlína z Arenbergu (1774–1810) byla nejstarším dítětem Ludvíka Engelberta vévody z Arenbergu. Roku 1794 se provdala za Josefa knížete Schwarzenberga, jemuž během 16 let trvajícího manželství porodila celkem 10 dětí. Ve výchově svých dětí následovala ideál tzv. „nové matky“. Tragicky zahynula v Paříži při požáru během plesu pořádaného na oslavu sňatku Napoleona Bonaparta a arcivévodkyně Marie Luisy, když se snažila v hořícím sále najít své dvě dcery, které však již v tu dobu byly venku v bezpečí. K osobě Pavliny ze Schwarzenbergu podrobněji např.: LENDEROVÁ, M.: *Tragický bál*.

¹²³ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 83.

¹²⁴ Proslulé plesy pro dorůstající aristokratickou mládež se pořádaly například v rodině arcivévody Bedřicha, který měl se svou manželkou osm dcer. Nejprestižnější bály adolescentů se odehrávaly pochopitelně u císařského dvora, kvůli časté nepřítomnosti císařovny Alžběty ve Vídni však byly spíše vzácností. Srov. WINKELHOFEROVÁ, M.: *Šlechtictví zavazuje*, s. 29–33; SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): *Marie Valérie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*. Praha 2007, s. 26.

cílem bylo nalézt vhodného ženicha, neboť právě sňatek – a sice sňatek stavovsky přiměřený – byl považován za ideální završení její výchovy.¹²⁵

Rovnorodost představovala absolutní nutnost nejen pro zachování sociálního kapitálu šlechty, ale rovněž otevírala dveře k zisku některých dvorských úřadů či šlechtických nadačních míst. Protože žena sňatkem přebírala stav svého manžela, bylo žádoucí vybírat partnera ze stejné či jen nepatrně vyšší úrovně šlechtické hierarchie. Za nevhodná byla považována jak manželství s níže postavenými šlechtici, tak sňatky do urozenějších šlechtických rodů, například rodiny císařské.¹²⁶ Nanejvýš problematické byly sňatky aristokratek s měšťany. Mladé komtesy, jak se říkalo urozeným dívkám „na vdávání“, ostatně ani neměly mnoho příležitostí muže z těchto okruhů poznat. Přesto v průběhu „dlouhého 19. století“ k takovým manželským spojením docházelo. Ještě častější byly nerovné sňatky u mužských příslušníků první společnosti: Zejména mladší synové, kteří neměli naděje na zisk fideikomisu, někdy uzavírali manželství s dcerami z měšťanských či nově pošlechtěných podnikatelských rodin, a získávali tak potřebný finanční kapitál. K uzavírání nerovných sňatků mohly vést také citové důvody, na společné potomky však čekala vážná společenská omezení.¹²⁷ Obvykle však city nebyly pro výběr životního partnera ve šlechtickém prostředí určující, a to až do konce 19. století – na prvním místě byl zohledňován materiální prospěch a zisk společenské prestiže rodin snoubenců.¹²⁸ Při výběru budoucího partnera bylo pro aristokracii charakteristické kosmopolitní smýšlení.¹²⁹

Úsilí komtes a jejich matek směřovalo zpravidla ke sňatku s majorátním pánem. Jeho mladší bratři sice dědili titul a dostávali apanáž, ta však často k zabezpečení rodiny nepostačovala a museli si hledat zaměstnání ve státní službě či u dvora. Sňatky s nimi proto nebyly považovány za příliš výhodné.¹³⁰ Manželka majorátního pána se naproti tomu mohla v nové rodině těšit výsadnímu postavení a byla většinou dobře finančně zajištěna. Jako paní domu musela šlechtična náležitě plnit společenské povinnosti (navštěvovat či pořádat plesy,

¹²⁵ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 39–44; FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 39an.

¹²⁶ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 44–46.

¹²⁷ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 19an.

¹²⁸ BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehre, s. 160.

¹²⁹ Ještě ve 20. století běžně navazovali čeští vlastenecky smýšlející aristokraté manželská spojení jak s Čechy, tak s českými, rakouskými či říšskými Němci, Maďary a dalšími. GLASSHEIM, Eagle: Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy. Cambridge – London 2005, s. 127.

¹³⁰ DIEMEL, Ch.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert, s. 37; FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 97–98.

dobročinné akce, vést salon¹³¹...), pečovat o chod domácnosti a především porodit potomka.¹³²

Pokud se urozené dívky nepodařilo během několika společenských sezón nalézt partnera, začaly její naděje na uzavření sňatku výrazně klesat. Skutečnost, že šlechtična zůstala neprovdána, znamenala většinou velké zklamání jak pro ni, tak pro její rodinu. Možnosti svobodných šlechtičen, jak nalézt společenské uplatnění, byly značně omezené, neboť jejich výchova je předurčovala k roli manželky, matky a „dámy ze společnosti“. Věnovat se skutečnému povolání (kromě dvorské služby) nebylo pro urozenou dívku považováno za vhodné. Většina neprovdaných šlechtičen proto pečovala o své rodiče či vypomáhala v rodinách blízkých příbuzných, například s výchovou dětí, které ztratily matku. Setrvání ve vlastní rodině však bylo pokládáno za nejméně vítanou alternativu, neboť šlechtična byla v takovém případě zcela odkázána na milosrdenství svého bratra, případně jiného příbuzného. Staré svobodné tety se někdy stávaly pro rodinu dokonce přítěží.¹³³

Svobodné dámy, které byly dostatečně finančně zajištěny, mohly vést vcelku nezávislý a pohodlný život. V horší situaci se ocitly šlechtičny, jejichž rodiny disponovaly omezenými příjmy. Nejčastěji se jednalo o dcery příslušníků mladších rodových větví, bezstarostnou existenci ovšem často nezaručovala ani držba majorátu. To byl i případ Isabely hraběnky Coronini-Cronbergové (1893–1962)¹³⁴ – ač měla pouze dva sourozence, majorát jejího otce

¹³¹ Ke kultuře šlechtických salonů podrobněji např.: BEZECNÝ, Zdeněk: Česká šlechta a salony v druhé polovině 19. století. In: LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.): Salony v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň 12.–14. března 1998. Praha 1999, s. 201–207; KŘÍŽOVÁ, A.: Dámský salon.

¹³² WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 77an.

¹³³ Tamtéž, s. 100–101.

¹³⁴ Isabela hraběnka Coronini-Cronbergová (1893–1962) byla dcerou Pompea hraběte Coronini-Cronberga, jenž byl hlavou sekundogenitury rodu Coronini-Cronbergů, a Rozálie rozené hraběnky Schönfeldové. Ucházela se o prebendu v Ústavu šlechtičen ve Štýrském Hradci, kterou však neobdržela. Roku 1923 získala kvalifikaci jako ošetřovatelka a v následujících letech se věnovala péči o nemocné. Po provedení anšlusu byla nucena opustit Rakousko, v polovině 50. let 20. století se však směla vrátit a pracovala ve Vídni jako asistentka lékaře. Kniha uchazeček štýrskohradeckého ústavu šlechtičen, nedatováno. SL, Adelige Damenstifte, Competenten-Buch 1840–1912, Kart. Nr. 19; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1909. Gotha 1909, s. 191; WALTER, Ilsemarie: Die Emigration (zukünftiger) Pflegepersonen aus Österreich 1938/39 – ihre Bedeutung für die Gesundheits- und Krankenpflege und deren internationale Vernetzung. Karrierewege und Schicksale. In: ANGETTER, Daniela – NEMEC, Birgit – POSCH, Herbert – DRUML, Christiane – WEINDLING, Paul (Hg.): Strukturen und Netzwerke. Medizin und Wissenschaft in Wien 1848–1955. Wien 2018, s. 602–603.

vynášel tak málo, že byla nucena hledat zaopatření v jednom z dámských šlechtických ústavů.¹³⁵ Za zvláště bolestné byly považovány ty případy, kdy dívka přišla o finanční zabezpečení smrtí otce, po němž převzal majorát vzdálenější příbuzný.¹³⁶ Šlechtičny byly nuceny výrazně se uskromnit, případně se poohlédnout po jiném způsobu důstojného (tedy šlechtickému stavu přiměřeného) životního zajištění, ať už prostřednictvím dvorské kariéry, vstupu do kláštera či do některého z ústavů šlechticů.

Vstupem do dvorských služeb mohla urozená dáma dosáhnout značného společenského uznání. Post dvorní dámy šlechtičně zajišťoval pohodlný život, stejně jako možnost cestovat a účastnit se nejrůznějších společenských událostí. Nepochybně také zvyšoval prestiž její rodiny.¹³⁷ Navíc poskytoval šanci nalézt i v pokročilejším věku vhodného partnera, protože u dvora se tradičně pohybovalo mnoho svobodných šlechticů. Vídeňský císařský dvůr zůstal až do pádu habsburské monarchie vysoce exkluzivním společenstvím. Hodnostní pořadí žen u dvora se řídilo zpravidla postavením jejich otce a později manžela,¹³⁸ avšak zastávala-li dáma některý z dvorských či čestných úřadů (hodnost dvorní dámy, palácové dámy¹³⁹ či byla-li nositelkou Řádu hvězdového kříže¹⁴⁰), náleželo jí dle dvorského hodnostního řádu postavení vlastní – v případě dvorních dam se jednalo o status provdané ženy.¹⁴¹ Otázka hodnostního pořadí měla pro šlechtičny často prvořadý význam, neboť jejich společenské uznání se většinou neodvíjelo od úspěchu ve výkonu určité profese či úřadu, ale od jejich zařazení ve dvorské hierarchii.¹⁴²

Dvorská kariéra však rozhodně nebyla vhodná pro každou svobodnou šlechtičnu. Předpokladem úspěšného působení na postu dvorní dámy byly vedle bezchybného původu

¹³⁵ Kniha uchazeček štyrskohradeckého ústavu šlechticů, nedatováno. SL, Adelige Damenstifte, Competenten-Buch 1840–1912, Kart. Nr. 19.

¹³⁶ FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 29.

¹³⁷ BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehre, s. 196.

¹³⁸ STEKL, H.: Adel und Bürgertum, s. 61.

¹³⁹ Titul palácové dámy (Palastdame) umožňoval nositelce přístup ke dvoru a byl udělován jak příslušnicím první společnosti, tak členkám společnosti druhé, neboť podmínkou jeho zisku nebylo prokázání starobylého šlechtictví. Získat jej mohly pouze provdané ženy, nebo vdovy. Postavení palácových dam bylo hierarchizováno, podle dvorského řádu stála na prvním místě vrchní hofmistryně císařovny, další místa příslušela manželkám a poté vdovám z panujících knížecích rodin, manželkám a vdovám ostatních členů knížecích rodů a na konci stály ženy a vdovy příslušníků nepanujících knížecích rodů. Do další skupiny patřily manželky a vdovy tajných radů a následně komořích. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 31–32.

¹⁴⁰ K Řádu hvězdového kříže podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁴¹ DIEMEL, Ch.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert, s. 69.

¹⁴² PALETSCHEK, S.: Adelige und bürgerliche Frauen, s. 171.

některé charakterové vlastnosti (veselá a přátelská povaha, takt, vkus, empatie), příjemné a reprezentativní vystupování, dobré jazykové znalosti a především vysoká schopnost sebeovládání. Odvrácenou stranou mince byla značná míra ztráty osobní svobody i nuda všedního dne. Na druhou stranu blízkost panovnické rodině mohla dvorní dámě – pokud byly její vztahy se zaměstnavatelkou dobré – získat u dvora značný vliv.¹⁴³

Do jisté míry protipól dvorské kariéry představovalo rozhodnutí neprovdané šlechtičny vstoupit do řeholního řádu. Žena, která se rozhodla zasvětit další život službě Bohu, nebyla pro společnost 19. století zdaleka ženou druhořadou, třebaže život za zdmi kláštera nebyl vnímán jako skutečná či alespoň formálně vyzdvihovaná priorita, jako tomu bylo v předešlých dobách. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry býval vstup do kláštera motivován osobním náboženským přesvědčením urozené dámy – v mnohých případech se nepochybně jednalo o jediné možné řešení nastalé životní situace, dané nikoli čistě duchovními, ale také sociálními a ekonomickými motivy. Následné opuštění řádu ostatně nebylo nemožné a často k takovým situacím také docházelo. Pro mnohé ženy mohl řeholní život znamenat také profesní alternativu a možnost seberealizace, neboť po zavedení josefínských reforem se ženské řády věnovaly primárně dívčímu vzdělávání a pomoci potřebným.¹⁴⁴

Poslední možností šlechtické rodiny, jak materiálně i společensky zabezpečit neprovdanou dívku, bylo její umístění v některé z dámských šlechtických nadací. Dívka se mohla stát buď externí prebendistkou, kdy směla zůstat bydlet u své rodiny a pobírala pouze pravidelný finanční příspěvek, jehož výše však mnohdy nebyla příliš vysoká, nebo se mohla ucházet o interní nadační místo v některém z ústavů šlechtičen. Strategie rozmíst'ování nezajištěných dcer do dámských šlechtických ústavů byla urozenými rodinami poměrně hojně využívána, neboť přijetí nadačního místa přinášelo dámě trvalé zabezpečení, bez toho aniž by se musela vzdávat světského způsobu života či uzavřít sňatek mimo svou společenskou vrstvu.¹⁴⁵

¹⁴³ Srov. DIEMEL, Ch.: *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*, s. 111an; HOLEC, Roman – BOVAN, Marian: *Ve službách císaře Františka Jozefa. Z pamětí lokaja a dvornej dámy*. Bratislava 2013.

¹⁴⁴ MACKOVÁ, Marie: *Žena 19. století ve zdech kláštera*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 303–310.

¹⁴⁵ K ženským šlechtickým nadacím v obecné rovině podrobněji v kapitole *Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii*.

Nemajetné šlechtičny

Chudoba,¹⁴⁶ třebaže nepatří k tradičním asociacím spojeným se šlechtou, se v 18. a „dlouhém 19. století“ nevyhýbala ani urozeným vrstvám společnosti habsburské monarchie. Přesné vymezení pojmu „šlechtická chudoba“ je však poměrně obtížnou záležitostí. Z pohledu sociologie bývá chudoba – či také nemajetnost¹⁴⁷ – rozdělována na absolutní (primární) a relativní (sekundární).¹⁴⁸ Tzv. absolutní chudoba je stavem, kdy jedinec není schopen uspokojit své základní životní potřeby a je přímo ohrožen na životě.¹⁴⁹ Existenci tohoto typu chudoby nelze v ženských šlechtických kruzích ve zkoumaném období vyloučit, neboť v habsburské monarchii žila celá řada skutečně nemajetných šlechtických rodin – většinou se jednalo o drobnou haličskou šlechtu, jejíž životní úroveň byla na úrovni chalupníků, vzácněji o chudé potomky starých rodů či nobilitovaných důstojníků a úředníků. Příslušníci těchto rodin živořili v nuzných poměrech a nezdědka byli nuceni žít se jako nájemní dělníci v továrnách či na statečích.¹⁵⁰

Mnohem častěji byla šlechta ohrožena tzv. sekundární chudobou, tedy stavem, kdy jedinec sice je schopen uspokojit své základní životní potřeby, avšak děje se tak na výrazně nižší úrovni, než je v dané společnosti obvyklé.¹⁵¹ Sekundární chudoba byla definována vždy v souvislosti se sociální skupinou, k níž dotyčný náležel – tedy v případě urozených žen optikou životní úrovně běžné ve šlechtických kruzích. Pomyslná hranice ženské šlechtické chudoby se proto výrazně lišila od hranice chudoby v prostředí například měšťanském či dělnickém. Tato skutečnost byla vyjádřena v dobových pramenech často se vyskytujícím pojmem tzv. „stavovsky přiměřeného způsobu života“ (Standesgemäßheit).

Žádná oficiálně stanovená hranice ženské šlechtické chudoby ovšem ve zkoumaném období neexistovala, což bylo dáno především značnou heterogenitou rakouské šlechtické obce. Na konci 18. století tvořila šlechta v českých zemích jen něco přes 0,1 procenta

¹⁴⁶ Chudoba je definována jako sociální jev běžně považovaný za sociální problém, někdy za sociální deviaci. V různých koncepcích a přístupech je chudoba různě definována a měřena, vždy však jde o méněcenné podmínky života se závažnými individuálními i společenskými důsledky. MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. a kol.: Velký sociologický slovník, s. 411–412.

¹⁴⁷ Oba pojmy jsou v textu užívány jako synonyma. Srov. PALA, Karel – VŠIANSKÝ, Jan: Slovník českých synonym. Praha 2000, s. 92.

¹⁴⁸ MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. a kol.: Velký sociologický slovník, s. 412.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 19.

¹⁵¹ MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. a kol.: Velký sociologický slovník, s. 412.

obyvatelstva, v rakouských zemích bylo procentuální zastoupení šlechticů dvojnásobné a v Uhrách dokonce téměř pětinásobné (5,1 procent).¹⁵² Rakouská šlechta¹⁵³ byla tvořena v první řadě aristokracií – úzkou skupinou prominentních starobylých šlechtických rodin s převážně knížecím či hraběcím titulem, jež tvořily tzv. první společnost. Dle Williama D. Godseye do ní v rámci Rakousko-Uherska patřilo pouze 474 rodin.¹⁵⁴ Právě aristokracie zastávala nejvyšší dvorské hodnosti i vyšší dědičné zemské úřady a tvořila uzavřenou, jen těžko přístupnou vrstvu. Kritériem příslušnosti k aristokracii však nebyl stupeň šlechtictví (patřilo sem i několik rodin s baronským titulem) ani výše majetku, ale bezchybný původ.¹⁵⁵ Společným rysem aristokracie bylo většinou také úzké vzájemné propojení prostřednictvím příbuzenských vazeb, katolické vyznání, věrnost panovnickému domu a kosmopolitní smýšlení. Geografický původ rodin náležejících k aristokratické společnosti habsburské monarchie byl velmi rozmanitý, patřily sem jak rody německé, české, uherské, rakouské a polské, tak potomci irské, francouzské, italské, španělské, portugalské či skotské šlechty.¹⁵⁶ Aristokracie se dále vnitřně členila: První vysoce exkluzivní skupina se skládala pouze z několika desítek vládnoucích nebo dříve vládnoucích rodů, zbývající příslušníci tvořili skupinu druhou.¹⁵⁷

Druhý stupeň rakouské šlechtické obce představovala tzv. druhá společnost. Její vyšší patro se pohybovalo na samé hranici mezi první a druhou společností. Jednalo se převážně o potomky starobylých rodů či rodin nobilitovaných před vznikem Rakouského císařství v roce 1804, přičemž základním kritériem byla držba pozemkového majetku a životní styl odpovídající staré pozemkové aristokracii. Mezi vyšší vrstvu pozemkové aristokracie ovšem patřily i některé rodiny, které větším jměním nedisponovaly (například Boržek-Dohalští). Nižší vrstvu druhé společnosti tvořila tzv. nobilita (nová šlechta), jejímž hlavním zdrojem příjmů byl výkon určitého povolání. Patřili sem jak bohatí zemědělstí velkopodnikatelé, bankéři a velkopřemyslníci, tak vysocí úředníci a důstojníci i zástupci středního stavu

¹⁵² MELVILLE, Ralph: Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Mainz 1998, s. 22–23.

¹⁵³ Ke vzniku jednotné rakouské šlechty podrobněji např.: ŽUPANIČ, Jan: Vznik jednotné rakouské nobility. In: Sborník archivních prací 2006, roč. 56, č. 2, s. 345–416.

¹⁵⁴ GODSEY Jr., William D.: Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era. In: The Journal of Modern History 71, no. 1 (March 1999), s. 62.

¹⁵⁵ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 16–19.

¹⁵⁶ HORČIČKA, V. – ŽUPANIČ, J.: Šlechta na křižovatce, s. 13–14.

¹⁵⁷ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 16–19.

(například vědci, umělci či lékaři). Nejnižší patro nobility se skládalo z nezámožné či zcela chudé šlechty.¹⁵⁸

Stejně nesourodá byla rovněž životní úroveň příslušníků uvedených sociálních skupin, která hranice stavovsky přiměřeného způsobu života vymezovala. Otázka nemajetnosti členek aristokracie byla posuzována přirozeně odlišně, než u příslušnic nejnižšího patra šlechtické společnosti. Za nemajetnou proto byla považována například i Marie Terezie princezna Lobkowiczová (1880–1948),¹⁵⁹ kandidátka a později externí kapitulárka pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Jejím otcem byl František Evžen princ Lobkowicz (1839–1898),¹⁶⁰ syn zakladatele křimické větve rodu Lobkowiczů, Jana Karla z Lobkowicz (1799–1878); matkou Marie Terezie byla Františkova manželka Kunhuta rozená hraběnka Sternbergová (1847–1916). Rodina sice patřila mezi skutečnou špičku rakouské aristokracie a vlastnila také značný majetek (František Evžen se stal dědicem hlavních rodových panství Křimice a Konopiště), který byl ovšem velmi zadlužen. Finanční situaci se nepodařilo plně konsolidovat ani navzdory finanční výpomoci ze strany rodiny Sternbergů, především Františkova tchána Zdeňka ze Sternberga.¹⁶¹ Po smrti svého otce roku 1898 žila Marie Terezie pouze se svou matkou Kunhutou na křimickém panství, kromě kterého vdova vlastnila „majetek v hodnotě asi 1 600 000 korun, který však musí být dělen mezi 5 jejích dětí,¹⁶² takže majetkové poměry této rodiny nemohou být označeny za zvláště skvělé“.¹⁶³

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Marie Terezie princezna Lobkowiczová (1880–1948) byla nejmladší dcerou Františka Evžena knížete Lobkowicze a Kunhuty rozené hraběnky Sternbergové. Stala se externí kapitulárkou pražského Tereziánského ústavu šlechticů, roku 1917 na prebendu rezignovala a uzavřela sňatek s Raulem hrabětem de Busseul. KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkowiczové, s. 192; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien 1917, s. 1311.

¹⁶⁰ František Evžen princ Lobkowicz (1839–1898) byl starším synem Jana Nepomuka Karla Lobkowicze, zakladatele křimické linie rodu Lobkowiczů. Po svém otci zdědil Křimici a Konopiště, které byl roku 1887 nucen kvůli velkým dluhům odprodat Františku Ferdinandovi d'Este. Patřil mezi národně orientované aristokraty, byl aktivní v politice a patřil také k podporovatelům Národního muzea. KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkowiczové, s. 55.

¹⁶¹ TOMSOVÁ, Petra: Sternbergové. Aristokratická společnost v „dlouhém 19. století“. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2015, s. 49an.

¹⁶² Dcera Karolina (nar. 1873) byla v té době provdána za Maxe prince Croje, kromě ní měla kněžna Lobkowiczová ještě tři syny: Františka Zdeňka (nar. 1872), rytmistra c. k. armády, Bedřicha Filipa (nar. 1875) a Jaroslava (nar. 1877), kteří byli právníci. KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkowiczové, s. 192.

¹⁶³ Cit. dle: Seznam kandidátek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, 1912. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů 1861–1916, kart. č. 283.

Dobové představy o stavovsky přiměřeném zabezpečení urozených dam je možné ilustrovat rovněž na příkladu dobročinných institutů sloužících k zaopatření nemajetných šlechtických dcer. Je však nezbytné zdůraznit, že se jednalo o představy velmi subjektivní, neboť o konkrétní výši nadačního příspěvku rozhodoval fundátor. Například z pohledu císařovny Marie Terezie, zakladatelky pražského Tereziánského ústavu šlechticů, se stavovsky přiměřený roční příjem aristokratky žijící v Praze v polovině 18. století pohyboval okolo 600 zlatých, avšak bez výdajů na ubytování.¹⁶⁴ Dámy, které se rovněž mohly prokázat 16 ve šlechtickém stavu narozenými předky, ale žily v Innsbrucku, se podle císařovny měly spokojit s ročním příjmem o 100 zlatých nižším.¹⁶⁵ Šlechticům v předorakouském Olsbergu vyhradil císař Josef II. na počátku 90. let 18. století pouze 400 zlatých ročně (o rok později byla částka ponížena dokonce na 300 zlatých), zato však směly pocházet z řad nižší či nové šlechty.¹⁶⁶

Při bližším pohledu do ekonomických poměrů ústavů šlechticů – snad s výjimkou raného období jejich existence – je však více než zřejmé, že idea stavovsky přiměřeného zajištění urozených dam byla spíše zdánlivá. Prakticky ve všech dámských šlechtických interních nadacích docházelo od konce 18. století k dramatickému znehodnocování vyplácených prebend. Například členky vysoce prestižní tereziánské nadace v Innsbrucku se musely na počátku 90. let 19. století spokojit s rentou ve výši 525 zlatých ročně, ke které měly k dispozici ještě vlastní byt v nadační budově (stejný byt nadace v tomto období pronajímala za 108 až 180 zlatých za rok).¹⁶⁷ Těchto nanejvýš 700 zlatých ročně ale stavovsky přiměřenému zajištění příslušnice tzv. první společnosti rozhodně neodpovídalo, neboť za srovnatelný plat vykonávala své povolání například učitelka dívčí obecné školy na maloměstě v západních Čechách.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 11. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹⁶⁵ Nadační listina Innsbruckého ústavu šlechticů z 21. října 1765, bod 11. TL, Damenstift Innsbruck, I/1, Kart. Nr. 1.

¹⁶⁶ Satzungen Ohlsperg, Art. 5.

¹⁶⁷ Srov. nájemní smlouva mezi Innsbruckým ústavem šlechticů a baronkou Pačkovou z 1. ledna 1891. TL, Damenstift Innsbruck, I/29, Kart. Nr. 2; nájemní smlouva mezi Innsbruckým ústavem šlechticů a komtesou Hießingerovou z 1. ledna 1891. TL, Damenstift Innsbruck, I/29, Kart. Nr. 2; nájemní smlouva mezi Innsbruckým ústavem šlechticů a Marií Antoníí hraběnkou Merveldtovou z 20. prosince 1892. TL, Damenstift Innsbruck, I/29, Kart. Nr. 2.

¹⁶⁸ Prager Abendblatt, 7. května 1892, s. 15.

Jinou možností, jak si utvořit bližší představu o stavovsky přiměřených příjmech urozených žen, je analýza prosebných žádostí o přiznání nadační podpory, v nichž dámy vlastní ekonomické i sociální poměry blíže objasňovaly, a následných posudků těchto žádostí osobami, které o přidělení prebend rozhodovaly. Spíše než konkrétní výše odpovídajícího příjmu šlechtičny však z obsahu žádostí vyplývá, s jakými prostředky disponovala urozená dáma, která za stavovsky přiměřeně zajištěnou považována nebyla. Přesné údaje o výši příjmů ovšem obsahuje jen zlomek prosebných žádostí, především proto, že v mnoha případech (zvláště nežila-li dáma sama ve vlastní domácnosti) bylo obtížné je přesněji vyčíslit.

Pro srovnání plat úředníka IX. (druhé nejnižší) hodnostní třídy, kam se řadil například ministerský koncipista, okresní komisař či okresní lékař, činil roku 1873 v závislosti na počtu odsloužených let 1 100 až 1 300 zlatých ročně. Úředník zařazený do VI. třídy, což byl například místodržitel, pobíral mezi 2 800 až 3 600 zlatými. Ke mzdě byl navíc vyplácen ještě tzv. aktivní příplatek, jenž měl vyrovnat reálné příjmy s ohledem na rozdílné životní náklady v různých částech monarchie a činil asi 10 až 25 procent platu.¹⁶⁹ Platy ve školství se ve druhé polovině 19. století pohybovaly mezi 300 až 1 050 zlatými ročně (této mzdy dosahoval středoškolský profesor v závěru své kariéry).¹⁷⁰

Mzdy v dělnických profesích byly pochopitelně nižší – plat kvalifikovaného dělníka ve velké pražské továrně se pohyboval v závislosti na profesi a podniku v 60. a počátkem 70. let 19. století mezi 400 až 800 zlatými ročně.¹⁷¹ Svobodný dělník ve Vídni, zaměstnaný v knihtiskařském odvětví, utratil na konci 60. let 19. století za bydlení, stravu, ošacení, otop a další výdaje kolem 500 zlatých za rok. Průměrná pětičlenná vídeňská dělnická rodina vydala ve stejném období mezi 676 a 1 004 zlatými.¹⁷² Mzdy začaly výrazněji růst od konce 19. století: Roku 1909 pobíral úředník nejnižší (XI.) hodnostní třídy (například kancelista, mýtný, obvodní veterinář) ročně mezi 1 600 a 2 200 korunami (800 až 1 100 zlatými), v IX. třídě (archivář, daňový inspektor) činil plat 2 800 až 3 600 korun (1 400 až 1 800 zlatých)¹⁷³ a úředník v VI. hodnostní třídě si přišel na 6 400 až 8 800 korun (3 200 až 4 400 zlatých).¹⁷⁴ Daň z příjmu byla poměrně nízká – například ministerský předseda, jenž byl nejlépe finančně ohodnoceným státním zaměstnancem a roku 1909 pobíral 24 000 korun (12 000 zlatých)

¹⁶⁹ VYSKOČIL, A.: C. k. úředníkem ve zlatém věku jistoty, s. 103–108; VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Jak se žilo za časů Františka Josefa I., s. 299–201; ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 62.

¹⁷⁰ LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M.: Z dějin české každodennosti, s. 32.

¹⁷¹ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Jak se žilo za časů Františka Josefa I., s. 200–201.

¹⁷² MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914, s. 131.

¹⁷³ HAMANNOVÁ, B.: Hitlerova Vídeň, s. 157–158.

¹⁷⁴ VYSKOČIL, A.: C. k. úředníkem ve zlatém věku jistoty, s. 108.

ročně, odvedl na daních pouze 790 korun, příjmy stát získával především ze spotřební daně. Nezdáněné existenční minimum činilo 1 200 korun za rok.¹⁷⁵

Například sestry Eleonora (nar. 1846),¹⁷⁶ Amálie (nar. 1848)¹⁷⁷ a Marie (nar. 1849),¹⁷⁸ kandidátky Hradčanských zaopatřovacích prebend, jejichž otec Arnošt rytíř Girtler z Kleebornu (1819–1901) byl zaměstnán jako rada vrchního zemského soudu ve Lvově, roku 1877 ve věci svých majetkových poměrů uvedly, že jsou „*zcela nemajetné, [jejich] otec pobírá roční plat 3 200 zlatých, avšak má 9 nezaopatřených dětí*“.¹⁷⁹ Zda tato novošlechtická rodina (do českého rytířského stavu byl povýšen Arnoštův dědeček Antonín roku 1816)¹⁸⁰ vlastnila nějaký další movitý či nemovitý majetek, z vyjádření nevyplývá. Ani mnohé starobylé šlechtické rodiny si však nevedly po finanční stránce lépe: Údajně pouze na rentu ve výši 400 zlatých ročně měla být na počátku 60. let 19. století odkázána tříčlenná rodina Františky svobodné paní ze Stillfried-Rathenitz (nar. 1839),¹⁸¹ kandidátky brněnské nadace

¹⁷⁵ HAMANNOVÁ, B.: Hitlerova Vídeň, s. 157–158.

¹⁷⁶ Eleonora Girtlerová z Kleebornu (nar. 1846) byla dcerou Arnošta rytíře Girtlera z Kleebornu a Pavlínou rozené Baternay ze Skalitze. Roku 1880 se provdala za Stanislava Soltinského, ze seznamu čekatelek Hradčanských zaopatřovacích prebend proto byla vyškrtuta. Kvalifikační tabulka Eleonory, Amálie a Marie Girtlerových z Kleebornu, kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1877. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2010. Praha 2009, s. 125.

¹⁷⁷ Amálie Girtlerová z Kleebornu (nar. 1848) byla dcerou Arnošta rytíře Girtlera z Kleebornu a Pavlínou rozené Baternay ze Skalitze. Roku 1878 se provdala za c. k. okresního sekretáře Zikmunda Žukiewiče, ze seznamu čekatelek Hradčanských zaopatřovacích prebend proto byla vyškrtuta. Kvalifikační tabulka Eleonory, Amálie a Marie Girtlerových z Kleebornu, kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1877. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2010. Praha 2009, s. 125.

¹⁷⁸ Marie Girtlerová z Kleebornu (nar. 1849) byla dcerou Arnošta rytíře Girtlera z Kleebornu a Pavlínou rozené Baternay ze Skalitze. Roku 1887 vstoupila do kláštera, ze seznamu čekatelek Hradčanských zaopatřovacích prebend proto byla vyškrtuta. Kvalifikační tabulka Eleonory, Amálie a Marie Girtlerových z Kleebornu, kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1877. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2010. Praha 2009, s. 125.

¹⁷⁹ Cit. dle: Kvalifikační tabulka Eleonory, Amálie a Marie Girtlerových z Kleebornu, kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1877. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61.

¹⁸⁰ ČAPSKÁ, Veronika: Jan Kristián Swéerts-Sporek a František Girtler – na společné cestě mezi zbožností a ekonomickým zájmem. In: *Theatrum historiae*, 2011, č. 9, s. 92.

¹⁸¹ Františka svobodná paní Stillfriedová (nar. 1839) byla jedinou dcerou Eduarda svobodného pána Stillfrieda a Marie rozené hraběnky Leslie z Balquhainu. Její tety Armanda a Leokadie Stillfriedovy byly dlouholetými členkami pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Františka se ucházela o prebendu brněnské nadace Paní Marie Školské, nakonec ale vstoupila do dvorských služeb jako dvorní dáma bývalé císařovny Karoliny

Paní Marie Školské. Její otec Eduard dříve sloužil v císařské armádě a po krátký čas také jako zástupce nejvyššího hofmistra u dvora císařovny Karoliny Augusty.¹⁸² Později však byla rodina nucena žít ve skutečně skromných poměrech – 400 zlatých tehdy nepředstavovalo o mnoho více, než roční mzdu dobře placeného zemědělského dělníka.¹⁸³

Naproti tomu situace jiné z brněnských uchazeček, Frederiky hraběnky Daunové (nar. 1833), nebyla posuzována tak jednoznačně. Frederika se narodila jako nejstarší dcera Jindřicha hraběte Dauna (1786–1858), jenž byl nejmladším bratrem hlavy rodiny Daunů, hraběte Františka (zemř. 1836). Jindřich, který za svého života působil v První tělesné gardě harcírů, měl z roku 1825 uzavřeného manželství s Emou hraběnkou z Locatelli čtyři děti – dva syny, kteří se nedožili vysokého věku a zemřeli bezdětní, a dvě dcery. Matka zemřela, když bylo Frederice osm let, otec žil až do roku 1858.¹⁸⁴ Své dcery zřejmě nezanechal zcela bez prostředků, neboť na počátku 60. let 19. století Frederika disponovala blíže nespecifikovaným majetkem v hodnotě 8 390 zlatých.¹⁸⁵

Avšak zatímco z pohledu moravského zemského hejtmana hraběte Dubského¹⁸⁶ byla tato částka pro ženu jejího postavení zcela nedostatečná, a Frederiku proto doporučil jako vhodnou kandidátku na uvolněné nadační místo, tehdejší ministr spravedlnosti Josef Lasser z Zollheimu,¹⁸⁷ pověřený vedením politické správy, viděl celou věc jinak. Předmětná částka

Augusty. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1869. Gotha 1869, s. 869.

¹⁸² Zpráva ministra spravedlnosti Josefa rytíře Lassera z Zollheimu, pověřeného vedením politické správy, císaři Františku Josefovi I. ze 4. listopadu 1861. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechtičen „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

¹⁸³ LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M.: Z dějin české každodennosti, s. 32.

¹⁸⁴ Gothaisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1844. Gotha 1844, s. 135; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871. Gotha 1871, s. 208.

¹⁸⁵ Zpráva ministra spravedlnosti Josefa rytíře Lassera z Zollheimu, pověřeného vedením politické správy, císaři Františku Josefovi I. ze 4. listopadu 1861. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechtičen „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

¹⁸⁶ Emanuel hrabě Dubský z Třebomyslic (1806–1881). Po absolvování studia práv začal působit na moravském zemském sněmu, kde hájil autonomii Moravy. Kromě toho byl členem řady přírodovědných a vlastivědných společností a od roku 1869 prezidentem Moravské zemské banky. Roku 1861 se stal moravským zemským hejtmanem, ve funkci působil v letech 1861 až 1867 a následně 1867 až 1870. MALÍŘ, Jiří a kol.: Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918. Brno 2012, s. 147–149.

¹⁸⁷ Josef rytíř (od roku 1867 svobodný pán) Lasser z Zollheimu (1814–1879), vzděláním právník, zastával od října roku 1860 post ministra spravedlnosti. Po nástupu Schmerlingovy vlády v prosinci 1860 byl Lasser v lednu následujícího roku pověřen vedením politické správy, ministrem spravedlnosti se stal svobodný pán Pratobevera, avšak vzhledem k jeho špatnému zdravotnímu stavu převzal již v létě 1861 faktické vedení rezortu spravedlnosti

sice dle jeho názoru ideálu stavovsky přiměřeného zajištění aristokratky zcela neodpovídala, hraběnku by ovšem „měla ochránit před nedostatkem“.¹⁸⁸ Ostatně ani podle nadačních stanov vévodského Savojského ústavu šlechtičen ve Vídni, který přijímal výlučně aristokratky se 16 šlechtickými předky a který měl jako jediný z interních institutů stanovenou maximální výši majetku svých uchazeček (4 000 zlatých), by hraběnka mezi šlechtičny hodné nadační podpory nepatřila.¹⁸⁹ Brněnskou prebendu Frederika nakonec nezískala, o několik let později však byla do nadace přijata její mladší sestra Ema. Frederika se posléze stala kapitulárnou Ústavu šlechtičen u svatých Andělů na Novém Městě pražském.¹⁹⁰

Z prosebných žádostí šlechtičen je možné vysledovat rovněž nejčastější důvody ženské šlechtické chudoby.¹⁹¹ Z hlediska příčin byla chudoba v 18. a 19. století rozdělována na tzv. zaviněnou, do níž se jedinec dostal v důsledku vlastního nezodpovědného počínání (například vinou alkoholismu či hazardu), a tzv. nezaviněnou, jež byla většinou zapříčiněna nepříznivými vnějšími okolnostmi, například nemocí, stářím, smrtí v rodině, válečnými událostmi či živelní pohromou. Pouze nezaviněná chudoba přitom zakládala legitimní nárok na podporu z veřejných či soukromých prostředků.¹⁹² Zřejmě proto nepřekvapí, že výlučně na tento typ chudoby byl kladen důraz v prosebných žádostech urozených dam.

Rizikový faktor vzniku chudoby představovala již samotná genderová příslušnost šlechtičen. Ženy byly chudobou obecně ohroženy více než muži – především proto, že jejich tradičním prostorem byla rodina a domácnost. Toto vymezení jim poskytovalo mnohem méně příležitostí k životnímu uplatnění, nežli mužům.¹⁹³ Nežrídka se také stávalo, že disponovala-li rodina omezenými finančními prostředky, investovala je raději do vzdělání svých synů, než do zajištění vzdělání či věna dcer.¹⁹⁴ Synové byli upřednostňováni ostatně i podle

opět Lasser, a to až do prosince 1862, kdy byl novým ministrem spravedlnosti jmenován František Hein. Poté Lasser zastával pozici ministra politické správy. V letech 1871 až 1878 působil jako ministr vnitra Předlitavska. Neue deutsche Biographie, Bd. XIII. Berlin 1982, s. 675–676; WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 14. Theil. Wien 1865, s. 174–176.

¹⁸⁸ Cit. dle: Zpráva ministra spravedlnosti Josefa rytíře Lassera z Zollheimu, pověřeného vedením politické správy, císaři Františku Josefovi I. ze 4. listopadu 1861. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechtičen „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

¹⁸⁹ LANGER, C. E.: Die Ahnen- und Adelsprobe, s. 38.

¹⁹⁰ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871. Gotha 1871, s. 208.

¹⁹¹ K otázce příčin ženské šlechtické chudoby: SINGER, J. M.: Arme adelige Frauen, s. 129an.

¹⁹² HALÍŘOVÁ, M.: Koncept chudoby v dlouhém 19. století, s. 83; TÖNSMEYER, T.: Adelige Moderne, s. 204.

¹⁹³ ABRAMSOVÁ, L.: Zrození moderní ženy, s. 93.

¹⁹⁴ SINGER, J. M.: Arme adelige Frauen, s. 129–130.

šlechtického práva, neboť na dcery zpravidla nepřecházela správa fideikomisu.¹⁹⁵ Pokud otec zemřel bez mužských dědiců, stával se majorátním pánem obvykle příslušník vzdálenější linie.¹⁹⁶

Dalším z klíčových faktorů vzniku chudoby byla také velikost rodiny, z níž šlechtična pocházela, neboť vyšší počet sourozenců s sebou přinášel i zvýšené riziko nedostatku finančních prostředků. Výchova a vzdělání synů bylo sice finančně náročnější, než v případě dcer, ovšem ani převaha ženských potomků nebyla pro rodinu výhodou, neboť dcerám bylo nutné zajistit odpovídající věno, které tvořilo společně s krásou a původem nejdůležitější kapitál šlechtičny na sňatkovém trhu.¹⁹⁷ Zatímco synové byli v dospělosti obvykle schopni uživit se sami, dcery zůstávaly až do okamžiku sňatku či zisku jiného zajištění závislé na rodičích. Počet sourozenců s důrazem na počet nezabezpečených dívek proto sloužil jako častý argument nemajetných šlechtičen v žádostech o přidělení nadační podpory. V nelehké situaci se ocitl například již zmiňovaný Arnošt rytíř Girtler z Kleebornu, jenž se musel postarat o celkem šest dcer.¹⁹⁸ Až extrémním případem byla v tomto ohledu rodina Antonína hraběte Lažanského (1784–1847), který měl se svou ženou Josefínou rozenou hraběnkou Trauttmansdorffovou celkem 12 dětí, z toho 11 dcer – právě tato skutečnost nakonec rozhodla o přijetí jedné z nich, Jindřišky hraběnky Lažanské (1827–1891),¹⁹⁹ na post prebendistky hradčanského Tereziánského ústavu šlechtičen. Také další dcery získaly zabezpečení prostřednictvím šlechtických zaopatřovacích institutů: Valpurga (nar. 1820) se stala kapitulárnou novoměstského Ústavu šlechtičen u svatých Andělů, Alžběta (nar. 1830) byla přijata do brněnské nadace Paní Marie Školské.²⁰⁰

Rezignace na uzavření sňatku představovala jednu z hojně využívaných strategií méně majetných šlechtických rodin k udržení ekonomického i sociálního statusu. Častěji přitom postihovala dcery, než syny, především proto, že žena přebírala po svatbě stav svého manžela a v případě nerovného sňatku ztrácela své postavení.²⁰¹ Obecně byly chudobou ohroženy v první řadě osiřelé a ovdovělé šlechtičny, které také tvořily hlavní cílové skupiny ženských šlechtických nadací. Naopak provdané ženy platily za zaopatřené – v protikladu k ženatým

¹⁹⁵ ABGB, § 625.

¹⁹⁶ Tamtéž, § 621.

¹⁹⁷ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 52.

¹⁹⁸ Kvalifikační tabulka Eleonory, Amálie a Marie Girtlerových z Kleebornu, kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1877. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 61.

¹⁹⁹ K záležitosti Jindřišky hraběnky Lažanské podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

²⁰⁰ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1875, Gotha 1875, s. 481.

²⁰¹ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 20an.

mužům, kteří museli ze svého příjmu živit nejen sebe, ale i manželku a děti. Finanční zajištění vdov bylo obvykle upraveno svatební smlouvou, která ženě pro případ manželova úmrtí vymezovala vdovský důchod.²⁰² Pokud nebožtík za svého života působil ve státní službě, mohla vdova počítat s vdovskou penzí, která sice nebyla nikterak vysoká, rodina z ní však většinou mohla důstojně vyžít. Vdovám kromě toho náležel příspěvek na výchovu nezaopatřených dětí.²⁰³

Většina institutů, které poskytovaly podporu neprovdaným urozeným dívkám, zvýhodňovala (například v podobě přednostního práva přijetí či snížení minimální věkové hranice) ty svobodné dívky, které ztratily některého z rodičů. Po ekonomické stránce rodinu výrazně zasáhla především smrt otce, živitele rodiny. Zpravidla hůře na tom byly rodiny, které byly závislé na platu otce ze státní služby, jenž mohl být doplněn ještě o rentu plynoucí z rodinného majetku. Jak ale vyplývá z četných prosebných žádostí nemajetných šlechticů, ani držba pozemkového majetku nebyla zárukou stavovsky přiměřeného zajištění. Ztráta matky rodinu finančně zasáhla často až v případě, pokud zemřela později, než její manžel, čímž rodina přicházela o jistý příjem v podobě vdovské penze.

Tradiční příčinou vzniku ženské chudoby – především v novošlechtických kruzích s horším finančním zázemím – byl špatný zdravotní stav, a to jak samotné šlechtičny, tak jejich rodičů či jiných rodinných příslušníků, o které musela pečovat. Vážná nemoc či postižení šlechtičně znemožňovaly uzavřít sňatek či vykonávat činnost, která by jí zajistila výdělek. Například z 16 kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, zapsaných na seznamu čekatelek roku 1906, jich bylo vinou zdravotního omezení neschopno práce celkem devět. Častou příčinou zdravotních obtíží byla chudokrevnost, oční choroby i psychosomatické potíže (Nervenschwäche).²⁰⁴ Jedna z těchto dam, Karolina Bibiana Wachtelová z Elbenbrucku (nar. 1863),²⁰⁵ trpěla silnou slabozrakostí, byla proto nucena žít pouze z milodaru ve výši 300 zlatých ročně ve společné domácnosti se třemi sestrami, z nichž

²⁰² WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 210.

²⁰³ ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 73an.

²⁰⁴ Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 22.

²⁰⁵ Karolina Bibiana Wachtelová z Elbenbrucku (nar. 1863) byla dcerou Karla Wachtela z Elbenbrucku (1828–1895), c. k. okresního hejtmana, a Gabriely rozené Moschové. Na seznamu čekatelek Hradčanských zaopatřovacích prebend se nacházela od roku 1905, nadační místo patrně nikdy nezískala. Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 22; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2010. Praha 2009, s. 397.

nejmladší pobírala rentu 300 zlatých a zbylé dvě byly zaměstnány u c. k. Hlavního poštovního a telegrafního úřadu jako telefonistky za měsíční plat 80, respektive 70 zlatých. Za čtyřpokojový byt, který převzaly po rodičích, přitom sestry platily 920 zlatých ročně – aby vyšly, musely dva z pokojů pronajímat.²⁰⁶ Rizikový faktor vzniku chudoby představoval také vysoký věk šlechtičny, který se často pojil se zhoršeným zdravotním stavem, i nepříznivé vnější vlivy, v důsledku kterých rodina přišla o majetek (například válečné události, inflace, krach na burze či špatné investice).²⁰⁷

Vstup do ústavu šlechtičen rozhodně nebyl jedinou možnou strategií urozených dam, jak čelit nebezpečí vzniku chudoby. Patrně nejjednodušší a nejpřirozenější možnost představovalo hledání podpory v nejbližším okolí, nejčastěji u vlastní rodiny. Většina nemajetných šlechtičen zůstávala žít u svých rodičů, o něž ve stáří pečovala, nebo ženatých bratrů. Ne vždy však byli bratři schopni nezaopatřené sestry ze svých platů podporovat. Přednost mělo odpovídající zajištění vlastní rodiny, jak ukazuje příklad kandidátky Ústavu šlechtičen u svatých Andělů, Antonie hraběnky Corethové (nar. 1841).²⁰⁸ Antoniin otec, který zemřel již roku 1860, sice vlastnil „malé panství ve Štýrsku, jinak však [byl] nemajetný a zanechal po sobě vdovu se 3 syny a 1 dcerou. Synové sloužili v c. k. armádě, všichni byli ženatí a s ohledem na vlastní rodiny neschopni poskytnout své matce, která (...) nevlastní žádný majetek, významnější podporu. Kandidátka proto byla nucena přijmout na nějaký čas místo spolence u jedné vážené rodiny“.²⁰⁹ Další variantou byla podpora ze strany provdaných a vzácněji i svobodných sester (například v podobě možnosti sdílet společnou domácnost v některém z interních ústavů šlechtičen).²¹⁰

Výjimkou ovšem nebyla ani výpomoc širšího příbuzenstva či přátel a známých. To byl i případ sester Karoliny (nar. 1839) a Marie (nar. 1840) z Baillou. Jejich otec, Karel svobodný pán z Baillou (1810–1849), padl při uherském tažení v roce 1849. Matka Aloisie (Luisa)

²⁰⁶ Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22.

²⁰⁷ SINGER, J. M.: *Arme adelige Frauen*, s. 200an.

²⁰⁸ Antonie hraběnka Corethová (nar. 1841) byla nejmladší dcerou Rudolfa hraběte Coretha a jeho druhé manželky Karoliny rozené hraběnky Wagenspergové. Stala se prebendistkou nadačního místa rodiny Kinských v Ústavu šlechtičen u svatých Andělů na Novém Městě pražském. *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser* 1884. Gotha 1884, s. 193–194.

²⁰⁹ Cit. dle: Kvalifikační tabulka kandidátek nadačního místa rodiny Kinských v Ústavu šlechtičen u svatých Andělů, 1881. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechtičen „u svatých Andělů“ na Novém Městě pražském, inv. č. 33, kart. č. 26.

²¹⁰ Srov. kapitola Hradčanské kapitulárky.

rozená svobodná paní Fiáthová (nar. 1814) se následně znovu provdala za svého švagra Jana z Baillou (nar. 1819),²¹¹ dcery však zůstaly nezabezpečeny a byly nuceny žít z milosti svých příbuzných: Starší Karolina bydlela v první polovině 60. let 19. století u svého strýce hraběte Schmidegga²¹² na panství Berki v Uhrách, mladší Marie u dalšího ze strýců v moravských Hustopečích.²¹³ Marie se později provdala, starší Karolině císař František Josef I. v roce 1864 propůjčil prebendu v brněnském Ústavu šlechticů Paní Marie Školské.²¹⁴

Další možností šlechticny bylo najít si zaměstnání, přičemž za stavovsky přiměřené povolání příslušnice aristokracie byla považována prakticky výlučně kariéra u dvora. Urozená dáma mohla také působit jako guvernánka či společnice v jiných šlechtických rodinách, čímž se ovšem dostávala do poněkud problematické pozice částečně na úrovni služebného personálu. Jiné šlechticny byly z ekonomických důvodů nuceny žít se výkonem profesí, které se nacházely již za hranicí stavovsky přiměřeného způsobu života. Spektrum výdělečných aktivit bylo předurčeno v první řadě jejich vzděláním, které bylo v mnohých případech značně omezené. Navíc se obvykle jednalo o hůře placené posty bez nároku na sociální zajištění v podobě penze či příspěvku v době nemoci.

Řada šlechticů – prakticky výlučně příslušnic nové a nižší šlechty, pro kterou platily zcela jiné společenské normy, než pro tzv. první společnost – se na sklonku 19. století živila jako sekretářky, překladatelky, pečovatelky či telegrafistky.²¹⁵ Posty telefonistek zastávaly již zmiňované sestry Wachtelovy z Elbenbrucku. Kromě toho byly šlechticny často zaměstnány také jako učitelky kreslení a hudby. Jako učitelka hry na klavír v proslulé dívčí škole Sacré Cœur na Smíchově působila například Marie Hermannová z Otavských (1861–1944),²¹⁶ dcera

²¹¹ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1871. Gotha 1871, s. 16.

²¹² Pravděpodobně se jednalo o Tomáše hraběte Schmidegga (nar. 1820), vlastníka panství Nagy-Berki. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1860. Gotha 1860, s. 718.

²¹³ Pravděpodobně se jednalo o Josefa svobodného pána z Baillou (nar. 1806), vlastníka panství Hustopeče, jenž byl starším bratrem Karla z Baillou. Srov. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1861. Gotha 1861, s. 9.

²¹⁴ Zpráva ministra spravedlnosti Josefa rytíře Lassera z Zollheimu, pověřeného vedením politické správy, císaři Františku Josefovi I. z 29. září 1864 s Nejvyšší rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 8. října 1864. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Ústav šlechticů „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

²¹⁵ SINGER, J. M.: Arme adelige Frauen, s. 329an.

²¹⁶ Marie Hermannová z Otavských (1861–1944) byla nejstarší dcerou Karla Hermanna šlechtice z Otavských (zemř. 1905) a Anny rozené Medritzrové (zemř. 1915). O hradčanskou zaopatřovací prebendu se ucházela rovněž její sestra Anna (1864–1923). Ani jedna ze sester nadační místo patrně nikdy nezískala. Bratr Karel (1866–1939) působil jako profesor na pražské univerzitě, později se stal jejím prvním rektorem po vzniku samostatného Československa. Další z bratrů Emanuel (1868–1954) byl na počátku 20. století zaměstnán jako

místodržitelského rady Karla Hermanna, povýšeného do šlechtického stavu roku 1898, která se od počátku 20. století ucházela o Hradčanskou zaopatřovací prebendu.²¹⁷ V době první světové války roku 1917 činil její roční plat 1 400 korun,²¹⁸ což tehdy odpovídalo důchodu vdovy po úředníkovi VIII. (čtvrté nejnižší) hodnostní třídy.²¹⁹ Jiná z kandidátek, Anna z Altenburgeru (nar. 1847),²²⁰ dcera zesnulého c. k. vrchního finančního rady při finančním zemském ředitelství v Praze, vyučovala hru na klavír v rodině Františky hraběnky Kinské,²²¹ která Annu i poté, co zaměstnání opustila, nadále finančně podporovala.²²² Častý výdělek dámám poskytoval také prodej ručních výrobků či pronájem pokoje ve vlastním bytě.²²³

sekretář na ministerstvu vnitra, později se stal odborovým přednostou československého ministerstva vnitra. Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22; DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkovi předchůdci, s. 32; URFUS, Valentin a kol.: Dějiny Univerzity Karlovy. Praha 1998, s. 79; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2021. Praha 2014, s. 189–190.

²¹⁷ Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22.

²¹⁸ Zpráva českého místodržitelství ministerstvu vnitra z 20. března 1917. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22.

²¹⁹ ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 74.

²²⁰ Anna z Altenburgeru (nar. 1847) byla dcerou Josefa z Altenburgeru (1792–1864) a Anny Marie rozené Ebnerové. Měla šest sourozenců, z toho pět bratrů. Na seznamu čekatelek Hradčanských zaopatřovacích prebend byla zapsána od roku 1900, nadační místo patrně nikdy nezískala. Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2009. Praha 2008, s. 23.

²²¹ Patrně se jednalo o Františku rozenou hraběnku Hartigovou (nar. 1854), od roku 1878 manželku Augusta Františka hraběte Kinského (nar. 1849). Manželé měli dvě dcery, Marii (nar. 1879) a Julianu (nar. 1880). Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 463.

²²² Kvalifikační tabulka kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22.

²²³ Srov. seznam kandidátek Hradčanských zaopatřovacích prebend, 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 22; kapitola Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.

2. Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty

Pochopení role hradčanské tereziánské nadace ve šlechtické společnosti habsburské monarchie je nemožné bez bližšího poznání významu samotné dobročinnosti v kultuře a mentalitě urozených vrstev. Tradice šlechtické péče o chudé a potřebné sahala hluboko do minulosti, neboť zajišťování chudinské péče patřilo až do zrušení poddanství roku 1848 k povinnostem pozemkové vrchnosti. Šlechtická dobročinnost však nespočívala zdaleka jen v osobním závazku vůči státu (respektive panovníkovi), vycházela především z křesťanských mravních zásad, po staletí pevně zakotvených ve šlechtické mentalitě. Šlechta byla jako vládnoucí stav přesvědčena o vlastní nadřazenosti dané Bohem, a toto přesvědčení vytvářelo mimo jiné i závazek vůči Bohu a panovníkovi, že se postará o své poddané. K dobročinnosti vedly kromě toho i čistě praktické úvahy, jelikož rozšíření extrémní chudoby by majitelům panství nejenže nepřineslo žádný ekonomický užitek, naopak mohlo mít řadu negativních důsledků, například zvýšení kriminality.²²⁴

Citlivost obyvatelstva vůči chudinské otázce vzrůstala od druhé poloviny 18. století, kdy začaly vznikat četné chudinské instituty určené nejrůznějším skupinám obyvatel.²²⁵ Podpora, vázaná na domovskou příslušnost, však byla udělována pouze těm chudým, kteří se chovali podle obecně platných morálních norem. Na jejich dodržování dohlížel obvykle farář, který také vystavoval osvědčení o mravnosti pro žadatele o podporu a zajišťoval finanční prostředky pro chudinské instituty. Dozor nad celým systémem vykonávala vrchnost.²²⁶

Se zrušením poddanství zanikla i většina z tradičních šlechtických práv a povinností, včetně závazku zajištění chudinské péče, který přešel na nově vzniklé obce. Po roce 1848

²²⁴ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 121–122.

²²⁵ Zásady chudinské péče pro všechny habsburské dědičné země byly zformulovány v nařízení „Bettler-, Schub- und Verpflegungsordnung“ z roku 1754, zacíleném v prvé řadě proti žebrotě a tuláctví. Nárok na podporu měly usazené osoby, případně osoby nenarozené v dané obci pod podmínkou, že v ní provozovaly řemeslo, nebo pracovaly minimálně 10 let. Případné přemístění chudého do příslušné obce bylo zajišťováno prostřednictvím tzv. postrku. Další podmínkou byla tzv. „nezaviněná“ chudoba. Roku 1781 vydal císař Josef II. tzv. direktivní pravidla přesně vymezující, pro které skupiny obyvatelstva mají být zřizovány chudinské ústavy. V letech 1782–1787 byla provedena reforma chudinské péče, která byla dána pod správu jednotlivých far nebo obcí, na jejichž činnost dohlížela vrchnost. HALÍŘOVÁ, M.: Koncept chudoby v dlouhém 19. století, s. 84–86.

²²⁶ Tamtéž, s. 86–87.

zůstal v působnosti bývalé vrchnosti pouze církevní patronát²²⁷ a do roku 1862 patronát školský, obnášející péči o školní budovy, příspěvky na údržbu a provoz, ale také prezentační právo – uvolnilo-li se místo učitele, mohl školský patron na jeho místo jmenovat vlastního kandidáta.²²⁸ Nadále existovaly tři okruhy poskytovatelů pomoci – církev, obec a soukromá charita.²²⁹ Dobročinnost však zůstala i po zrušení poddanství přirozenou součástí života šlechty, která nadále vnímala péči o potřebné přinejmenším jako svou morální povinnost. Tato její staronová sociální role přitom byla celospolečensky převážně akceptována. Tradiční patriarchální vztahy mezi bývalou vrchností a poddanými přetrvaly ještě dlouho po zrušení poddanství. Bývalí poddaní nadále vnímali šlechtu jako někoho, na koho se mohou obrátit v časech nouze, v některých případech bylo dokonce připomenutí poddanství a z něj vyplývajících závazků součástí prosebných žádostí venkovského obyvatelstva adresovaných bývalé vrchnosti.²³⁰

Četnými dobročinnými aktivitami navíc šlechta demonstrovala vlastní potřebnost a prospěšnost v rámci nově se formující občanské společnosti. Současně spočíval význam šlechtické charity i v jejím potenciálu vytvářet nové sociální vazby mezi dárci na straně jedné a obdarovanými na straně druhé. Jednalo se o asymetrický sociální vztah, v němž byly dosavadní právní a ekonomické vazby nahrazeny vazbami emočními, pocitem uznání, respektu a vděčnosti.²³¹ Filantropie se tak stala jedním z nástrojů šlechty k zachování role sociální elity, neboť zrušení poddanství vážně ohrozilo samu podstatu šlechtictví. Někdejší

²²⁷ Patronátní právo pocházející ze středověku zajišťovalo patronům náhradou za vybudování církevních budov určitá práva ke kostelům a obrocím, například právo doporučit kandidáta na uvolněné místo, právo dohledu nad hospodařením s církevním majetkem, právo na podporu z církevních zdrojů v případě nezaviněné nouze či některé čestné výsady. Díky reformám Josefa II. ustoupilo patronátní právo do pozadí a zachovány zůstaly de facto pouze čestné výsady patronů. V této formě přečkalo patronátní právo pád monarchie i nacionálně socialistickou okupaci. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 230.

²²⁸ Školský patronát byl zřízen dekretem Josefa II. z 20. října 1781, protože stát neměl dostatek prostředků k financování sítě nižších škol. Školský patronát zavazoval patrona ke zřízení nadace nebo k dlouhodobé podpoře školy. Říšským zákonem o obcích z 5. března 1862 byla tato instituce zrušena a péče o vydržování škol přešla na obce, patronát zůstal zachován jen v případě školských nadací. Tamtéž, s. 231.

²²⁹ HALÍŘOVÁ, M.: *Koncept chudoby v dlouhém 19. století*, s. 88.

²³⁰ BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 66–71.

²³¹ TÖNSMEYER, T.: *Adelige Moderne*, s. 193–194.

pozemková vrchnost se proměnila v obyčejné majitele velkostatků, zachovány zůstaly šlechtě pouze některé výsady formálního charakteru.²³²

Charitativní aktivity šlechtických rodin začínaly většinou v jejich bezprostředním okolí, u vlastního služebnictva. Postarat se o své zaměstnance ve stáří či v časech nouze zůstalo samozřejmostí ještě dlouho po pádu monarchie, kdy personál často zůstával ve službě i poté, co někdejší pracoviště přestala existovat. Někdy býval personál zaměstnán u stejných rodin po mnoho generací, což bylo oboustranně výhodné – nová generace měla zajištěnou práci a nejnadanější děti vzdělání, šlechta naopak nemusela přijímat do služeb nikoho cizího. Od personálu se samozřejmě očekávala naprostá loajalita a poctivost. Jak vyplývá z četné dochované korespondence, problémy služebnictva nebyly šlechtě lhostejné, někdy se dokonce zajímala i o další osudy bývalých zaměstnanců nebo jejich dětí.²³³ Obecně platilo, že bývalý zaměstnanec, který sloužil dlouho, věrně a vedl život bez vážnější morální poskvrny, mohl v existenční tísní počítat s individuální výpomocí. Věrnost prokázaná dlouholetou službou byla ostatně také nejčastějším argumentem žadatelů o šlechtickou podporu.²³⁴

Šlechtická dobročinnost byla zprvu orientována převážně místně, na vlastní poddané, které majitelé panství většinou také osobně znali. Měla formu jednak prosté materiální či peněžní podpory nemajetným, často poskytované pravidelně, či mimořádné výpomoci lidem, které postihlo nějaké neštěstí. Mohlo se jednat o vdovu, která žádala o příspěvek na výchovu nezaopatřených dětí, či rodinu, která přišla vinou požáru o střechu nad hlavou. Z prosebných žádostí na panství orlických Schwarzenbergů vyplývá, že takto postižení venkované měli spíše než o finanční milodar zájem o stavební materiál ze schwarzenberských cihel a pil.²³⁵ Majitelé panství kromě toho vypomáhali se zajištěním práce, tradicí bylo rozdělování dáreků o církevních svátcích mezi místní chudé. Žofie hraběnka Waldsteinová²³⁶ například o Vánocích pravidelně obdarovávala chudé školou povinné děti oblečením, botami a punčochami. Štědré

²³² Vedle práva na užívání šlechtických titulů a erbů se jednalo o právo na důstojenství, čestné úřady, důchody, stipendia a místa v katedrálních kapitulách, ústavech šlechtičen a vzdělávacích institutech, dále právo na příjmy z rozličných nadací a de facto možnost zřízení fideikomisu. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 227.

²³³ WINKELHOFEROVÁ, M.: *Šlechtictví zavazuje*, s. 85an, 122an a 224.

²³⁴ TÖNSMEYER, T.: *Adelige Moderne*, s. 205an.

²³⁵ BEZECNÝ, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 71.

²³⁶ Žofie hraběnka Waldsteinová (1874–1922) byla dcerou Arnošta Karla hraběte Hoyose a Eleonory rozené hraběnky Paarové. Její sestrou byla Ida hraběnka Hoyosová, pozdější manželka Karla IV. Schwarzenberga. Žofie se v roce 1895 provdala za Adolfa hraběte Waldsteina, s nímž měla dva syny. *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser* 1905. Gotha 1905, s. 941.

vánoční almužny se rozdávaly i u hrabat Kolowratů na panství Březnice – v 60. letech 19. století byly tímto způsobem obdarovány více než dvě stovky osob.²³⁷

Vedle těchto individuálních forem pomoci byla pro šlechtu příznačná i dobročinnost institucionalizovaná. Nezřídka šlechtici zakládali důchodové pokladny a chudinské fondy, zaměstnávali obecního lékaře či dokonce zřizovali nemocnice v postranních křídlech svých sídel. Specifickou formou pomoci bylo zakládání rozličných nadací, ať už vzdělávacího či zaopatřovacího charakteru, určených k podpoře širokých vrstev společnosti včetně šlechty. Patrně nejznámější institucí tohoto druhu v Českém království byla Strakovská nadace založená roku 1710 na základě poslední vůle Jana Petra hraběte Straky z Nedabydlic (1645–1720).²³⁸

Ve své závěti dal hrabě vzniknout třem nadáním pro celkem pět osob – jedna z nadací byla určena rovněž mladým urozeným ženám – a akademii. Její počátky však byly značně obtížné, neboť snahy českých stavů zřídit studentskou kolej v souladu se závětí zakladatele, tedy jako výlučně českou instituci, narazily na nepochopení centralisticky orientované vídeňské vlády. K realizaci stavby akademie došlo teprve v letech 1891–1895, od té doby fungovala jako vyučovací internát pro celkem 80 studujících. Podmínkou zisku stipendia byl věk mezi 10 a 14 lety, příslušnost k rytířským nebo panským rodům, které dříve získaly český inkolát, katolické vyznání a nemajetnost. Režim akademie byl poměrně přísný, stipendisté museli povinně nosit stejnokroj, plnit stanovené náboženské povinnosti a předkládat ke kontrole veškerá svá vydání. Omezen byl rovněž písemný styk s rodiči a návštěvy rodinných příslušníků. Svou činnost akademie ukončila krátce po vzniku Československé republiky, k oficiálnímu zrušení ale došlo až na základě výnosu Zemského úřadu v květnu roku 1938.²³⁹

²³⁷ TÖNSMEYER, T.: *Adelige Moderne*, s. 202–203.

²³⁸ Jan Petr Straka z Nedabydlic (1645–1720) byl příslušníkem starého zemanského rodu. Záhy přišel o oba rodiče. Po studiích v Praze absolvoval kavalírskou cestu a následně se usadil ve Francii, kde se také oženil s Kateřinou z rodiny de Faure-Verdecy, manželství zůstalo bez dědiců. Po návratu do Čech zdědil majetek po svém strýci, později byl povýšen do panského a následně hraběcího stavu. K Janu Petru Strakovi z Nedabydlic podrobněji např.: MRÁZKOVÁ, Markéta: *Jan Petr Straka z Nedabydlic: Hrabě, mecenáš, zakladatel Strakovy akademie*. Nové Město nad Metují 2014.

²³⁹ Ke Strakovské nadaci podrobněji např.: BEZECNÝ, Zdeněk: *Akademie hraběte Straky – pokus o český Eton?* In: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha 2004, s. 145–148; BEZECNÝ, Zdeněk: *Die Akademie des Grafen Straka*. In: CERMAN, Ivo – VELEK, Luboš: *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*. München 2006, s. 169–174; DOLEŽALOVÁ, A.: *Hlávkoví předchůdci*, s. 77–95; JENŠOVSKÝ, B.: *Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky*; WITTLICHOVÁ, Lucie: *Sto let Strakovy akademie*. In: *Dějiny a současnost*, 1997, roč. 19, č. 2, s. 33–37; ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 239–241.

Dobročinná praxe měla často ustálený řád. Například na panství orlických Schwarzenbergů byl postup při vyřizování prosebných žádostí přesně upraven v písemných instrukcích vypracovaných roku 1906 knížetem Karlem IV. ze Schwarzenbergu.²⁴⁰ Žadatelé o podporu se obraceli přímo na knížete, často písemně prostřednictvím hospodářské správy. K žádosti si kníže většinou vyžádal dobrozdání hospodářského úřadu, na jehož základě bylo rozhodnuto o poskytnutí či neposkytnutí podpory. Zohledňován přitom mohl být i postoj žadatele ke knížecí rodině.²⁴¹ Také vánoční almužny chudým z panství Doksy patřícího Waldsteinům závisely do značné míry na stanovisku místního děkana. Obyčejně bylo bez problémů vyhověno prosebníkům, kteří se v nouzi ocitli nikoli vlastní vinou, například starým, nemocným, vdovám, sirotkům či lidem, které postihla živelní pohroma. Naopak spíše negativní postoj šlechta obvykle zaujímal vůči těm žadatelům, kteří upadli do společensky problematicky akceptované, tzv. zaviněné chudoby. Na prázdno proto vyšla například prosebná žádost jistého šedesátiletého muže, který dle dokského děkana „*žije v chudobinci (...) a všechno hned propije. Mohl by ještě pracovat, ale spoléhá se na žebrotu*“,²⁴² či osmdesátileté ženy, „*kteřá má kopu dětí, každé s jiným mužem, a tyto děti se nestarají*“.²⁴³

Šlechtická filantropie byla pochopitelně zacílena i na městské prostředí, kde dal šlechtický mecenát vzniknout celé řadě kulturních institucí, jako byla muzea, galerie, knihovny, opery či divadla. Tento typ dobročinnosti byl zároveň výrazem šlechtické reprezentace směrem k městskému a dvorskému prostředí.

Druhá polovina 19. století přinesla zcela nové podoby šlechtické charity. Na venkově šlechtická filantropie úspěšně doplňovala obecní chudinskou péči, která byla nedostačující a často poskytovala pouze minimum nutné pro přežití. Hlavní charitativní aktivity šlechty se nově přesunuly do velkých měst, kde dostaly formu reprezentativních společenských akcí. Druhá polovina 19. století tak byla dobou velkolepých charitativních podniků, které mohly mít podobu maškarního plesu, pikniku, divadelního nebo hudebního večírku, zahradní

²⁴⁰ Karel IV. kníže Schwarzenberg (1859–1913) byl synem Karla III. knížete Schwarzenberga. Po absolvování studií v Praze působil ve státní službě a poté se aktivně zapojil do politiky – nejprve jako poslanec Českého zemského sněmu a od roku 1891 jako poslanec Říšské rady. Zastupoval Stranu konzervativního velkostatku. Intenzivně se věnoval správě svých majetků, po roce 1904 zaujal dědičné místo v Panské sněmovně. K osobě Karla IV. ze Schwarzenbergu podrobněji např.: BEZECNÝ, Zdeněk: Karel IV. ze Schwarzenbergu. Život šlechtice v devatenáctém století. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.): Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka. České Budějovice 2003, s. 93–101.

²⁴¹ BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost, s. 70–71.

²⁴² Cit. dle: TÖNSMEYER, T.: Adelige Moderne, s. 203.

²⁴³ Cit. dle: TÖNSMEYER, T.: Adelige Moderne, s. 203.

slavnosti či tzv. tableaux vivants – živých obrazů. Dobročinný rozměr spočíval v tom, že hosté zaplatili vstupné, které bylo následně předáno některé z charitativních organizací. Prakticky každá společenská akce mohla mít a často také měla charitativní povahu. Oblíbené bylo také pořádání dobročinných bazarů, jejichž výtěžky sloužily k pomoci potřebným, na charitu putovaly i peněžní ceny ze sportovních turnajů.²⁴⁴

Po celé „dlouhé 19. století“ zůstalo silné sociální cítění a vědomí odpovědnosti za potřebné společným znakem příslušníků šlechtické společnosti. Povinnost pomáhat slabším si s sebou nesli členové starých šlechtických rodů jako morální závazek z minulých generací, a to bez ohledu na lesk titulu či majetkovou základnu. Míra dobročinné angažovanosti byla samozřejmě individuální a závisela na finančních možnostech i osobnostních rysech jedince. Někteří šlechtici chápali charitu pouze jako společenskou povinnost, případně příležitost k sebe prezentaci, jiní ji povýšili na životní poslání. Mimořádným úsilím o zmírnění utrpení chudých a nemocných proslul mezi jinými Karel Boromej hrabě z Harrachu²⁴⁵ – lékař, který chudé nejenže zdarma léčil, ale pečoval o ně dokonce i poté, co se uzdravili, ať už zajištěním základních potravin, zaměstnání či náradí nezbytného k výkonu povolání. Své jmění nakonec odkázal vídeňským chudinským ústavům.²⁴⁶

Ovšem ani novožitné šlechtické rodiny nezůstávaly s dobročinnými aktivitami pozadu. Šlechtnost, tedy velkomyslnost, dobrota a laskavost vůči bližním, byla jedním z určujících znaků mentality a životního stylu tradiční šlechty, který se nově nobilitované rodiny snažily přejímat. Zejména pro ženy nobilitovaných bankéřů, velkopřemyslníků a obchodníků tento typ aktivit představoval prakticky jedinou možnost, jak proniknout do vytoužené první společnosti. Charita byla zároveň jedním z předpokladů pro to, aby se dotyčný šlechticem vůbec stal, neboť hrála významnou úlohu při nobilitačních procesech. Žádosti o povýšení do šlechtického stavu často doprovázela připomenutí filantropických zásluh žadatele či jeho předků. Mnohdy byla nobilitace dokonce přímým důsledkem rozsáhlých dobročinných aktivit žadatele, vzácněji avšak nikoli ojedinele se to týkalo i žen.²⁴⁷

²⁴⁴ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 122an.

²⁴⁵ Karel Boromej hrabě Harrach (1761–1829) byl mladším synem Arnošta Quida z Harrachu. Věnoval se studiu lékařství, stal se primářem v řádové nemocnici alžbětinek a pečoval o chudé a vězněné nemocné, jimž poskytoval bezplatnou zdravotní péči. MAŠEK, P.: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I., s. 325.

²⁴⁶ FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 100–101.

²⁴⁷ Například roku 1876 byla za mnohaletou charitativní činnost povýšena do šlechtického stavu téměř devadesátiletá Klára Waagnerová s potomky. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 145.

Charitě se věnovala také většina pošlechtěných bankéřských, velkopřemyslnických a velkopodnikatelských rodin.²⁴⁸ Zvláště mezi nimi vynikali Rothschildové, rodina pohádkově bohatých finančníků židovského původu. Mimořádnými výdaji na charitu byl ve Vídni druhé poloviny 19. století znám zvláště Nathaniel svobodný pán Rothschild,²⁴⁹ starší bratr šéfa rakouské větve rodu a jeden z nejbližších přátel první dámy vídeňské společnosti Pavliny kněžny Metternichové (1836–1921).²⁵⁰ Ve svém paláci v Theresianumgasse pořádal velkolepé dobročinné slavnosti, při nichž se role hostitelky ujímala právě kněžna Metternichová. Díky nebývalé velkorysosti, kterou projevoval vůči aristokratkám, jež se snažily získat co možná největší finanční prostředky pro své dobročinné akce, a protekci kněžny Pavliny se Nathanielovi dokonce podařilo proniknout mezi vídeňskou první společností.²⁵¹

K dobročinnosti byly dívky i chlapci ze šlechtických rodin vedeni zpravidla od útlého dětství. Výchova potomků k péči o chudé byla přirozeným odrazem šlechtických hodnot a odpovídala tradici, u dívek byla navíc chápána jako součást systematické přípravy na budoucí roli manželky, matky a dámy ze společnosti. Výchova k dobročinnosti měla mnoho různých podob. Děti například rozdávaly chudým část peněžitých darů od příbuzných, které si pečlivě zapisovaly do sešitu. Ludovika (Lulu) hraběnka Thürheimová (1788–1864)²⁵² později

²⁴⁸ K této otázce např.: HAMANNOVÁ, B.: Hitlerova Vídeň, s. 168an.

²⁴⁹ Nathaniel svobodný pán Rotschild (1836–1905) se narodil jako syn Anselma Salomona Rotschilda. Od roku 1874 formálně vedl společně se svým bratrem Albertem Salomonem (1844–1911) záležitosti bankovního domu rodu Rotschildů, skutečný zájem však nevěnoval obchodnickým aktivitám. Proslavil se jako sběratel obrazů, nábytku, gobelínů a šperků, nechal také vybudovat botanickou zahradu, která se proslavila pěstováním orchidejí. Kromě toho se zabýval amatérským fotografováním. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. IX. Wien 1988, s. 289.

²⁵⁰ Pavlína kněžna Metternichová (1836–1921), rozená hraběnka Sándorová, byla z matčiny strany vnučkou Klemense Metternicha. Roku 1856 se provdala za svého strýce Richarda knížete Metternicha, který působil v diplomatických službách – v letech 1859 až 1871 jako vyslanec v Paříži, kde Pavlína vedla proslulý salon. Byla také osobní přítelkyní císařovny Evženie. Po návratu do Vídně proslula Pavlína i zde jako skvělá hostitelka a filantropka. Z manželství vzešly tři dcery. K osobě Pavliny kněžny Metternichové podrobněji např.: HAMANNOVÁ, B.: Alžběta, s. 128–131; POKORNÝ, Pavel: Kněžna, která zastínila císařovnu. Paulina Metternich-Sándorová (1836–1921). In: Dějiny a současnost, 2010, roč. 32, č. 4, s. 22–25.

²⁵¹ FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 31–33.

²⁵² Ludovika (Lulu) hraběnka Thürheimová (1788–1864) byla dcerou Josefa Václava hraběte Thürheima a Ludoviky rozené hraběnky Berghe de Trips. Rané dětství prožila v Rakouském Nizozemí, avšak po vpádu Francouzů byla rodina nucena uchýlit se do exilu do Vídně. Od roku 1813 Ludovika působila v ústavu šlechtičen Paní Marie Školské v Brně, nejprve jako externí a posléze interní členka. Proslavila se jako malířka a autorka

vzpomínala, jak si ji jako tříletou zavolala matka do svého pokoje a sdělila jí, že je již dost velká na to, aby dovedla hospodařit s penězi. Napříště dostávala od matky každou neděli tři sou – jeden patřil chudým, se zbylými dvěma si Lulu mohla dělat, co uznala za vhodné. „*Nevím, zda tato slova zapříčinila mou spořivost v otázkách financí,*“ vzpomínala později hraběnka, „*ale od toho dne jsem nikdy nedělala dluhy a vždy měla připraven jeden sou pro chudé*“.²⁵³ Ještě striktněji postupovali o půlstoletí později rodiče Marie Ebner-Eschenbachové, rozené Dubské (1830–1916),²⁵⁴ která takto vzpomínala na dobu, kdy jí bylo 12 let: „*Ze skrovných příjmů, které jsme dostávali vždy prvního v měsíci, jsme museli pokrýt výdaje na chudinskou péči, o jmeninách obdarovat personál drobnými dárky a kromě toho si sami kupovat rukavičky*“.²⁵⁵ Z kapesného proto Marii nakonec mnoho nezbyvalo.

Dobročinnosti sloužily také malé úkoly a činnosti ve volném čase. Malý Gottfried Hohenlohe-Schillingsfürst,²⁵⁶ syn nejvyššího hofmistra císaře Františka Josefa I., se například zabýval chovem slepic v parku vídeňského paláce svých rodičů. Vedl si pečlivě záznamy o počtu snesených vajec, jednu třetinu odevzdával do kuchyně, druhá třetina patřila chudým z okolí a poslední třetinu směl princ prodat a utržené peníze utratit dle vlastního uvážení.²⁵⁷ K charitě byly vedeny i děti Jiřího Kristiána knížete Lobkowicze,²⁵⁸ například tím, že na

paměti. THÜRHEIM, Lulu von: *Mein Leben. Erinnerungen aus Österreichs grosser Welt 1788–1852*. Bd. I.–IV., München 1913.

²⁵³ Cit. dle: THÜRHEIM, L. von: *Erinnerungen*, Bd. I., s. 8.

²⁵⁴ Marie svobodná paní Ebner-Eschenbachová (1830–1916) se narodila jako dcera Františka Josefa svobodného pána (od roku 1843 hraběte) Dubského. Matka zemřela brzy po narození, na její výchovu proto měly zásadní vliv její dvě nevlastní matky, chůvy a guvernanky. Jako osmnáctiletá se provdala za Mořice svobodného pána Ebner-Eschenbacha, manželství zůstalo bezdětné. Věnovala se literární tvorbě a zejména v Rakousku je považována za jednu z nejvýznamnějších realistických spisovatelek. K životu a dílu Marie svobodné paní Ebner-Eschenbachové např.: VALOUCH, František – STAREK, Jan (edd.): *Marie von Ebner-Eschenbach. Život a dílo*. Sborník příspěvků ze symposia, pořádaného ve dnech 3.–4. května 1995 v Arcibiskupském zámku v Kroměříži Obcí moravskoslezských spisovatelů, Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno, a Okresní knihovnou v Kroměříži. Brno 1999.

²⁵⁵ Cit. dle: EBNER-ESCHENBACH, M. von: *Kinderjahre*, s. 80.

²⁵⁶ Gottfried princ Hohenlohe-Schillingsfürst (1867–1932) byl čtvrtým synem Konstantina prince Hohelohe-Schillingsfürsta, jenž působil dlouhá léta jako nejvyšší hofmistr císaře Františka Josefa I., a Marie rozené princezny Sayn-Wittgensteinové. Získal vojenské vzdělání a působil v c. k. armádě a v diplomatických službách. Oženil se s arcivévodkyní Marií Jindřiškou, jednou z dcer arcivévodky Bedřicha. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1850*, Bd. II. Wien 1959, s. 392.

²⁵⁷ WINKELHOFEROVÁ, M.: *Šlechtictví zavazuje*, s. 27–28.

²⁵⁸ Jiří Kristián kníže Lobkowicz (1835–1908) byl příslušníkem hořinsko-mělnické větve rodu Lobkowiczů. Vystudoval práva a poté vstoupil do státních služeb. V politice byl činný jako zástupce Strany konzervativního

svatého Mikuláše rozdávaly chudým dětem z hořínského panství šatstvo, pečivo a uzené maso.²⁵⁹ Děti se tímto způsobem učily, jak zacházet s penězi, a současně poznávaly jejich hodnotu. Zároveň mělo setkávání s chudými lidmi působit výchovně – seznamovat šlechtické děti s existencí bídy a formovat tradiční vědomí odpovědnosti za ty, kterým se vede zle. Děti se prostřednictvím charity dále učily, jakým způsobem vystupovat vůči níže postaveným. Ke služebnictvu i chudině bylo nutné chovat se vlídně, ale přitom s náležitým odstupem.

Výchova k dobročinnosti spočívala z velké části na bedrech personálu – chův, vychovatelů a domácích učitelů, kteří s dětmi trávili většinu dne. Vychovatelé, vybavení přesnými instrukcemi, jak výchovně působit na své svěřence, vedli šlechtické děti k plnění dobročinného programu, který pro ně připravili jejich rodiče. Ti obvykle přísně kontrolovali, zda a jaké částky jejich děti na dobročinné účely rozdaly. Dokonce ani pracovně nanejvýš vytížený první nejvyšší hofmistr rakouského císaře princ Hohenlohe-Schillingsfürst nikdy neopomněl přečíst psaní od syna, který ho pravidelně informoval o produkci vajec a o tom, jaký obnos z nich věnoval chudým. Princ také nikdy nezapomněl syna pochválit za řádné vedení účtů a poctivé dělení výnosů.²⁶⁰

Pro šlechtickou dobročinnost bylo charakteristické poměrně přísné genderové rozdělení. Zatímco muži poskytovali finance, od žen se již od dob středověku očekávala především osobní angažovanost. Již malé dívky byly zapojovány do dobročinných akcí, jejichž součástí bylo zhotovování oděvů či doplňků pro sirotčince, ústavy postižených či vojáky a vysloužilce.²⁶¹ K zesílení dobročinných aktivit urozených dam došlo koncem 18. století, kdy začal do šlechtických kruhů pronikat měšťanský ideál mateřství a sociální práce šlechtičen se začala více orientovat na veřejný prostor. Pomineme-li případy, kdy urozená dívka vstoupila do kláštera a zasvětila svůj další život službě Bohu a potřebným, měla nejlepší příležitosti k dobročinným aktivitám nejrůznějšího druhu šlechtična z pozice

velkostatku. Byl poslancem Českého zemského sněmu i Říšské rady. V letech 1883 až 1907 zasedal v Panské sněmovně. V roce 1871 a poté znovu v letech 1883 až 1907 zastával post nejvyššího zemského maršálka. Roku 1871 se aktivně angažoval ve vyjednávání o možném česko-rakouském vyrovnání. KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkovicové, s. 46–47; Neue deutsche Biographie, Bd. XIV. Berlin 1985, s. 735–736.

²⁵⁹ HLAVAČKA, Milan: Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížeti Jiřímu Kristiánu Lobkovicovi. In: Porta Bohemica: sborník historických prací, 2003, sv. 2, s. 7–23.

²⁶⁰ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 28.

²⁶¹ KRÍŽOVÁ, A.: Dámský salon, s. 7.

manželky majorátního pána. Veřejné sociální angažmá bylo pro urozené dámy nejen povinností, ale i jednou z mála možností seberealizace mimo domov či dvorské prostředí.²⁶²

Vůbec první oblastí, kde měla paní domu možnost se filantropicky angažovat, byla její vlastní domácnost, neboť vedení domácího služebnictva patřilo k jejím tradičním úkolům. K povinnostem manželky majitele panství patřilo také navštěvovat chudé a nemocné, naslouchat jejich problémům, posílat potraviny, šatstvo a léky, případně se přimluvit u manžela, aby zajistil chudým práci. V kritických dobách, například během epidemií cholery, ženy organizovaly na zámcích vývařovny. V zámeckých dvorech stávaly kotle s tzv. rumfordskou polévkou – výživnou polévkou z hrachu, krup a brambor, kterou paní domu s ostatními ženskými příslušnicemi rodiny osobně rozdávala chudým.²⁶³ Jinou formu pomoci představovalo vykonávání ručních prací, jejichž výsledky byly věnovány potřebným. Šlechtičny šily a pletly pro chudé doma i během vzájemných za tímto účelem pořádaných setkání. Některé aristokratky se pletení věnovaly dokonce i během sledování divadelních představení.²⁶⁴

Dobročinné vyžití mohly šlechtičny nalézt také v rozličných dámských charitativních spolcích. Například roku 1851 byl založen Spolek sv. Ludmily v čele s hraběnkou Schönbornovou,²⁶⁵ který hmotně podporoval chudé ženy a pořádal kurzy šití pro nemajetné dívky. Obdobné spolky vznikaly i v dalších městech a angažovaly se v nich zejména ženy z kruhů buržoazie a drobné šlechty.²⁶⁶ Řada dámských šlechtických dobročinných spolků vznikla v souvislosti s epidemiemi či válečnými konflikty. Urozené dámy zde společně vyráběly například pokrývky či obvazový materiál pro raněné vojáky.²⁶⁷ Zámožnější šlechtičny vyjadřovaly své milosrdenství také prostřednictvím peněžních darů jednotlivcům i institucím. Jména předních aristokratek nalezneme například na seznamu dárců českému muzeu, v některých případech věnovaly urozené dámy i exponáty.²⁶⁸ Mecenášskou činností vynikala například Elisa hraběnka Schliková, která podporovala řadu chudých a začínajících

²⁶² DIEMEL, Ch.: *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*, s. 196; KUBROVA, M.: *Vom guten Leben*, s. 170an.

²⁶³ EBNER-ESCHENBACH, M. von: *Kinderjahre*, s. 52.

²⁶⁴ LENDEROVÁ, M.: *Tragický bál*, s. 203.

²⁶⁵ Kristýna hraběnka Schönbornová (nar. 1817), rozená hraběnka Brühlová, manželka Ervína hraběte Schönborna. *Gothaisches genealogisches Taschenbuch auf das Jahr 1847*. Gotha 1847, s. 273.

²⁶⁶ LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 232an.

²⁶⁷ DIEMEL, Ch.: *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*, s. 200; KUBROVA, M.: *Vom guten Leben*, s. 175–177.

²⁶⁸ LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 265.

umělců, kterým poskytovala příležitost k výdělku i zviditelnění.²⁶⁹ Některé aristokratky zvolily dokonce institucionální formu dobročinnosti – zakládaly nadace či alespoň nadační místa k podpoře potřebným, přičemž se často jednalo o ženy či dívky z různých společenských vrstev.

Ve druhé polovině 19. století nabraly dobročinné aktivity šlechticů nových podob. Šlechtičny nyní pomáhaly veřejně na velkých charitativních plesích, piknicích, večírcích či bazarech. Mimořádné popularitě se těšily tzv. „tableaux vivants“ – „živé obrazy“, při kterých účinkující představovali nehybně formou obrazu scénu na určité téma, například alegorické ztvárnění ročního období, dějinnou epochu či konkrétní historickou událost.²⁷⁰ Šlechtická charita byla ve druhé polovině 19. století chápána nejen jako povinnost, ale také jako zábava a vítaná příležitost, jak předvést svůj organizační talent. Dámy se předháněly v originálních nápadech, nádherných róbách i v tom, která ze své dobročinné akce vytěží nejvíce peněz pro chudé. Aby dámy získaly co největší částky, bylo nutné do tohoto businessu zapojit i příslušnice tzv. druhé společnosti – manželky bohatých finančníků a průmyslníků, které šlechtičny zvaly do dobročinných výborů. Dámy z druhé společnosti nejenže přinášely peníze svých manželů, ale většinou byly také velmi aktivní, neboť charitativní akce byly jedny z mála společenských událostí, kde ruku v ruce vystupovaly příslušnice první a druhé společnosti.²⁷¹

Velkolepé dobročinné slavnosti se pochopitelně těšily značné medializaci. Na plesy, večírky a bazary byli zváni novináři proslulého listu *Salonblatt*, který psal o událostech a lidech z lepší společnosti. Informoval o průběhu honosných dobročinných akcí, uváděl jména významných hostů a popisoval drahocenné róby přítomných dam. Ne všechny šlechtičny ale toužily po tom, aby v *Salonblattu* objevily popis své róby či dokonce fotografii na titulní straně, dobročinný business se jim spíše protivil. Například Marie Hohenlohe-

²⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena: Portrét hraběnky Elisy Schlikové. In: *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji*. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 2009 v Turnově. Turnov 2009, s. 46.

²⁷⁰ Za tímto účelem si účinkující nechávali vytvářet nákladné rekvizity a velkolepé fantaskní kostýmy, v nichž se shromáždili za oponu. Když se opona rozevřela, setrvali v živém obrazu za obdivu přihlížejících asi jednu minutu, poté opona spadla a následovala další scéna. Vystoupení se zopakovalo pouze jednou, aby mohlo být zvětšeno na fotografii. Nádherné a také velmi drahé kostýmy pak byly většinou odloženy a jiného využití nenašly. Výtěžek z vybraného vstupného tak býval mnohdy nižší, než náklady na pořízení jediného z kostýmů. WINKELHOFEROVÁ, M.: *Šlechtictví zavazuje*, s. 130–132.

²⁷¹ Tamtéž, s. 123an.

Schilligsfürstová,²⁷² manželka císařova prvního nejvyššího hofmistra, dobročinné akce nepořádala a zpravidla se jich ani neúčastnila, avšak z vlastních prostředků zřídila ve Vídni jídelnu pro chudé. Stejně tak Ida kněžna Schwarzenbergová²⁷³ dávala před honosnými vídeňskými slavnostmi přednost péči o chudé na svém panství na jihu Čech.²⁷⁴

Vzorem v péči o chudé měla být urozeným dámám v prvé řadě císařovna jako první dáma císařství. Samozřejmostí bylo přijímání prosebných delegací během oficiálních návštěv, přebírání patronátů nad nejrůznějšími charitativními institucemi (včetně některých ústavů šlechtičen), návštěvy dobročinných ústavů nebo organizování péče o raněné a nemocné během válečných konfliktů a epidemií. Ne všechny první dámy ale byly schopny tomuto společenskému očekávání dostát. Kontroverze vzbuzovala svým postojem k dobročinnosti zejména císařovna Alžběta. Kvůli nechuti k vykonávání reprezentačních povinností (ty s charitativním rozměrem nevyjímaje) byla zvláště v pozdějších letech její účast na oficiálních dobročinných akcích vzácností. Dělo se tak ke značné nelibosti nejen dvora a přihlížejících, kteří opakovaně přicházeli o možnost spatřit císařovnu, ale často také na úkor samotných potřebných. Například tradiční ceremonie omývání nohou na Zelený čtvrtek, při které císař omyl nohy 12 chudým starcům, kteří byli následně obdarováni a pohoštěni, přičemž totéž měla učinit císařovna s 12 stařenami, se musela obejít bez Alžbětiny účasti více než čtyřicetkrát. Téměř každoročně tak 12 chudých stařen přicházelo o šedré milodary i prožitek z velkolepé slavnosti.²⁷⁵

Charitě se Alžběta věnovala způsobem sobě vlastním, pokud možno jako soukromá osoba. Sirotčince, chudobince a nemocnice navštěvovala vždy neohlášena v doprovodu jediné dvorní dámy, podrobně rozmlouvala s nemocnými a pomáhala penězi i přímlovou. Nezřídká si nechala donést i vzorky jídel z ústavní kuchyně, okusila je a poté pochválila či zkritizovala. S přibývajícím věkem začala Alžbětina dobročinnost, podobně jako řada dalších jejích aktivit, vykazovat poněkud excentrické rysy. Navštívila například ústav pro výchovu vykoupených

²⁷² Marie princezna Hohenlohe-Schillingsfürstová (1837–1920), rozená princezna Sayn-Wittgensteinová, od roku 1859 manželka Konstantina prince Hohenlohe-Schillingsfürsta, s nímž měla šest dětí. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. II. Wien 1959, s. 394–395.

²⁷³ Ida kněžna Schwarzenbergová (1839–1921), rozená princezna z Liechtensteinu, od roku 1857 manželka Adolfa Josefa knížete Schwarzenberga. Manželství bylo považováno za velmi šťastné a vzešlo z něj devět dětí. K zálibám kněžny Idy patřily vedle vyšívání také lov a chov holubů. Značné úsilí věnovala rovněž charitativní činnosti. K Idě kněžně Schwarzenbergové podrobněji HRONKOVÁ-OURODOVÁ, Ludmila: Schwarzenbergové primogenitura 1790–1950. České Budějovice 2009, nestránkováno.

²⁷⁴ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 132–133.

²⁷⁵ HAMANNOVÁ, B.: Alžběta, s. 191.

černošských otroků, největší zájem však projevovala o ústavy pro choromyslné – vrcholem bylo císařovno nezvyklé přání obdržet kompletně zařízený blázinec od císaře ke jmeninám.²⁷⁶

Úlohy první dámy vídeňské společnosti se namísto císařovny chopila již zmiňovaná kněžna Metternichová. Pavlína, vnučka a současně snacha legendárního kancléře Metternicha, měla všechny předpoklady pro to, aby se stala vedoucí ženou vídeňské dobročinné společnosti. Byla nesmírně energická, výmluvná a sebevědomá, měla organizační talent, šarm a vybraný vkus. Proslula jako skvělá organizátorka originálních charitativních akcí, při nichž získávala díky svým společenským kontaktům vysoké částky na dobročinné účely. Byla členkou mnoha dobročinných organizací včetně Červeného kříže, kromě toho se zasloužila o založení vídeňské polikliniky a dala na vlastní náklady postavit sanatorium pro duševně nemocné.²⁷⁷

Příležitosti k charitativnímu angažmá se nabízely rovněž šlechticům, jejichž budoucnost se nepodařilo zajistit sňatkem či vstupem do kláštera. Pěstování dobročinnosti na více úrovních bylo obvyklé na půdě dámských šlechtických zaopatřovacích institucí²⁷⁸ a nedílnou součástí života dam se stalo i v případě, pokud vstoupily do dvorských služeb. Jedním z tradičních úkolů dvorních dam v oblasti charity bylo doprovázet svou paní při návštěvách dobročinných institucí, kromě toho často zaujímaly vedoucí pozice v nejrůznějších charitativních spolcích, což nejenže přispívalo k posílení věhlasu dotyčné organizace, ale rovněž zvyšovalo osobní prestiž pověřené dámy. Za zcela samozřejmou byla považována aktivní účast dvorních dam na dobročinných akcích pořádaných dvorem.²⁷⁹

²⁷⁶ HAMANNOVÁ, B.: Alžběta, s. 191–192.

²⁷⁷ FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit, s. 30–33; HAMANNOVÁ, B.: Alžběta, s. 130–131; WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 134.

²⁷⁸ Srov. kapitoly Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii; Personální struktura hradčanské nadace; Hradčanské kapitulárky.

²⁷⁹ DIEMEL, Ch.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert, s. 202.

3. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii

Právní postavení a vývoj nadací v habsburské monarchii

Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 definoval nadace (či také nadání, německy *Stiftungen*) jako „*důchody plynoucí z peněz, pozemků či práv, které jsou napříště trvale věnovány všeobecně prospěšným institucím, jako duchovním obročím, školám, nemocnicím či chudobincům nebo určitým osobám na živobytí*“.²⁸⁰ Nadace přitom mohly mít podobu jak fyzického institutu s viditelným zevním zařízením (v takovém případě byly zvány ústavem či nadačním ústavem), tak pouhého jmění, nejčastěji v podobě pozemků, cenných papírů či pohledávek, poskytujícího důchody k určitému obecně prospěšnému účelu.²⁸¹

V českých zemích sahají kořeny nadací jakožto institucí určených k systematické pomoci bližním až do středověku, který přinesl snahy systematizovat a tím i zefektivnit doposud příležitostně prováděnou sociální práci. Charita byla chápána především jako projev křesťanské lásky k bližnímu a tím i k Bohu. Konkrétním projevem středověké charity se vedle individuálních aktů milosrdenství stávala nově i organizovaná péče o chudé, staré, nemocné či opuštěné v podobě špitálů, domů bekyň, chudobinců a sirotčinců. Zprvu byly nadace spjaty primárně s církví, která měla po staletí společně s panovníkem téměř výhradní monopol na dobročinnou péči. Církev je přitom zakládala nejen ku pomoci věřícím, ale také pro účely ryze církevní, například nadace bohoslužebné. Vedle církevních hodnostářů, církevních řádů a panovníka se na tomto poli záhy začala angažovat také šlechta.²⁸²

Pole působnosti nadací bylo značně rozšířeno v období humanismu, které přineslo jejich nové pojetí jako výsledku spolupůsobení tradice znovuobjevené antické filantropie, středověkého pojetí křesťanské lásky k bližnímu a humanistického úsilí o povznesení hmotných i duchovních poměrů celé společnosti. K dosavadním typům nadací začaly přibývat četné nadace studijní, rodinné či nadace sloužící nejrůznějším humanitárním účelům. Rozšiřoval se rovněž okruh donátorů – nadace často zakládala také nižší šlechta a měšťanstvo, které v 19. století dokonce převážilo nad šlechtou, později cechy a podnikatelská elita a od počátku 50. let 19. století také spolky. Zakládání nadací definitivně přestalo být

²⁸⁰ Cit. dle: ABGB, § 646.

²⁸¹ Ottův slovník naučný. Díl XVII. Praha 1901, s. 966.

²⁸² K vývoji filantropie a nadací v českých zemích podrobněji DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 25an.

výhradní doménou mužů, kteří bývali jakožto příslušníci církve až do konce středověku prakticky jejich jedinými zakladateli. Počátek novověku otevřel tuto oblast působnosti také ženám-zakladatelkám, ať šlechtického či měšťanského původu, a jejich počty neustále rostly, což souviselo do značné míry i s obecným kvantitativním nárůstem zakladatelské nadační činnosti v 18. a zejména 19. století.²⁸³ Zakládání nadací, byť drobného charakteru, se stalo doslova módou – například studijních nadání bylo k roku 1893 evidováno jen v Čechách celkem 993.²⁸⁴ Účely nadací přitom byly nesmírně rozmanité – od náboženských, sociálních a zdravotních přes kulturní, osvětové, studijní a vzdělávací až k vojenským a šlechtickým.²⁸⁵

Až do 18. století věnovala státní moc nadacím jen minimální pozornost. Tendence podřídit je státnímu dohledu přineslo teprve období osvícenství. Z nařízení císařovny Marie Terezie byl nejprve roku 1754 vytvořen seznam všech dobročinných nadání v německých dědičných zemích zahrnující mj. přehled jejich majetku, zařízení, způsobu užívání i správy. Nejvyšší rezolucí z 31. července 1762 panovnice nad nadacemi stanovila zásadu vrchního státního dohledu. Zahnutí nadací do sféry veřejné správy vycházelo z předpokladu, že jedině stát jako vrchní vykonavatel sociální politiky mohl efektivně dohlížet na plnění obecně prospěšných cílů těchto institucí. Napříště byly povinny předkládat ke kontrole roční výkazy o stavu svého jmění, musely se zaevidovat a odevzdat k uložení opis nadační listiny (Stiftsbrief). Nejvyšším reskriptem z 24. března 1764 byla stanovena povinnost ukládat nové nadační jmění nikoli u soukromých osob, ale ve veřejných fondech. Dohled nad nadacemi vykonávaly nejprve zvláštní nadační komise ustavené císařovnou, Josef II. je však zrušil a agendu převedl do kompetence politických zemských úřadů.²⁸⁶

Zatímco správa vnitřních nadačních záležitostí zůstávala v působnosti nadačních správců pověřených zakladatelem, centralizace vnější nadační správy (ve smyslu dohledu na dodržování právních norem) dále pokračovala. Významné kroky k právnímu ukotvení nadací byly uskutečněny za vlády císaře Františka II. /I. V jednotlivých dědičných zemích vycházely pokyny upřesňující například podobu nadačních listin či způsob správy nadačního jmění a především byl roku 1811 vydán Všeobecný občanský zákoník. Ani ten však úplné sjednocení nadačního zákonodárství nepřinesl, neboť předpisy obsažené v jednotlivých politických

²⁸³ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 45an.

²⁸⁴ Ottův slovník naučný. Díl XVII. Praha 1901, s. 968.

²⁸⁵ BOČEK, Jan: Nadace a nadační fondy ve Středočeském kraji. Praha 2010, s. 6; DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 45an.

²⁸⁶ Ottův slovník naučný. Díl XVII. Praha 1901, s. 967–968.

nařízeních, jimiž se měla nadání řídit a na něž zákoník odkazuje v paragrafu 646,²⁸⁷ se ve skutečnosti skládaly z celé řady norem, v mnohých případech nesouvisejících a vzájemně si odporujících, které se navíc často týkaly jen určité skupiny nadací.²⁸⁸

Až do zániku monarchie se nadace těšily značné autonomii. Jejich zakladatelé volili účel i způsob uložení majetku, okruh osob, jimž byly nadační požitky určeny, stejně jako správce nadačního jmění. Zároveň však přetrvávala těsná závislost nadací na státní moci, která vůči nim uplatňovala tzv. nadační výsost (Stiftungshoheit). Státnímu dohledu nebyly podřízeny pouze nadace ryze církevní (označované také jako duchovní), náležející od roku 1874 výlučně pod pravomoc církevních orgánů. V první instanci spočíval státní dohled v rukou zemských úřadů²⁸⁹ – gubernií (respektive od 50. let 19. století místodržitelství) či zemských vlád, nebylo-li nadační listinou stanoveno jinak. Nejvyšší instanci představovala spojená dvorská kancelář,²⁹⁰ později ministerstvo vnitra. Výjimku tvořily nadace studentské,²⁹¹ které spadaly částečně pod pravomoc studijní dvorské komise, která od roku 1784 posuzovala návrhy na udílení stipendií a následně je předkládala panovníkovi, od roku 1848 pak ministerstva veřejného vyučování (pozdějšího ministerstva kultu a vyučování). Druhou výjimkou byly nadace vojenské, jejichž agendu převedlo ministerstvo vnitra na ministerstvo zemské obrany.

Výsost nadační spočívala v celé řadě oprávnění státní moci vůči nadacím, která byla uplatňována jak při vzniku či případném zániku instituce, tak při jejím běžném provozu. Vzniku nadace předcházelo věnování nadačního jmění zakladatelem, kterým se mohla stát jak soukromá osoba, tak veřejná instituce, a to prostřednictvím prohlášení v testamentu, vyhotovení věnovací listiny obsahující údaj o výši jmění, účelu nadace a nadačních orgánech,

²⁸⁷ ABGB, § 646.

²⁸⁸ Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 485.

²⁸⁹ De iure byla nadační výsost od 50. let 19. století rozdělena mezi úřady okresní a zemské (v Českém království okresní hejtmanství a české místodržitelství), klíčové pravomoci však spočívaly v rukou úřadů zemských. Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 486.

²⁹⁰ Respektive česká a rakouská dvorská kancelář (od začlenění nadací do státní správy roku 1762 do roku 1782), spojený dvorský úřad (1782–1790) a později česko-rakouská dvorská kancelář (1790–1802). JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 145–155.

²⁹¹ Studentské (či také studijní) nadace byly určeny k podpoře studia na středních a vysokých školách. Jejich základ spočíval v tzv. seminárních nadacích, zřizovaných od 16. století šlechtickými rodinami při jezuitských a piaristických kolejích. Do veřejné správy byly převzaty stejně jako ostatní nadace teprve za vlády Marie Terezie. Po zrušení seminářů a konviktů byly jejich majetky převedeny na stipendijní nadace, které svým členům vyplácely příspěvky. Ke studentským nadacím podrobněji např.: BOČEK, Jan: Studentské nadace v Království českém. Praha 2013.

či prostým prohlášením zakladatele o zřízení nadace. Právní účinnosti však zřizovací akt nabýval teprve po schválení zemským politickým úřadem, který předtím musel posoudit způsobilost nadace, zabezpečit činnost nadačních orgánů a prověřit a následně potvrdit nadační listinu.²⁹² Ta musela obsahovat doslovné znění věnovací listiny, informaci o způsobu uložení nadačního majetku, principech jeho správy, způsobu rozdělování požitků a prohlášení nadačních orgánů, že budou plnit vůli zakladatele a řídit se nadační listinou.²⁹³

Nadaci bylo možné zřídit buď jako tzv. samostatnou instituci, v takovém případě disponovala právní subjektivitou a mohla se prostřednictvím svých zástupců účastnit právních aktů, nebo jako tzv. nadaci nesamostatnou, a to prostým převedením nadačního jmění a správy na jinou již stávající osobu, zpravidla osobu právnickou (stát, obec, kostel, univerzitu...) Poté, co byla nová nadace uvedena v život, příslušela státní moci řada dalších úkonů, souhrnně označovaných jako nadační dohled (Stiftungsaufsicht). Spočíval zejména v kontrole správy nadačního majetku a spolurozhodování při udílení nadačních míst.²⁹⁴

Přidělování uvolněných prebend probíhalo dle ustanovení nadační listiny většinou na základě vypsání konkurzního řízení prostřednictvím dohlížejícího státního úřadu, a to buď zcela nezávisle, nebo skrze osobu disponující prezentačním právem. Tato osoba předkládala návrh kandidáta ke schválení státnímu úřadu, který však byl oprávněn návrh odmítnout. V takovém případě mohl prezentátor podat stížnost k úřadu vyšší instance (tzv. rekurs).²⁹⁵ Tuto praxi ilustruje například případ Žofie Vítkové, která se ucházela o prebendu šlechtické Nadace Lukawských roku 1892. Žofie sice byla na základě konkurzního řízení vybrána představenou kutnohorských voršilek, jíž náleželo prezentační právo, jako vhodná kandidátka, protože však nesplňovala jednu ze základních podmínek zisku nadačního místa (šlechtický původ), odmítlo české místodržitelství návrh potvrdit. Představená kutnohorských voršilek následně podala stížnost, kterou však ministerstvo vnitra odmítlo a potvrdilo rozhodnutí místodržitelství.²⁹⁶

V případě nadací pro šlechtičny, zejména těch prestižnějších, však často o obsazení uvolněných míst rozhodoval přímo císař, případně císařovna, a to buď zcela samostatně, nebo na návrh jiné osoby (prezentátora či zemského úřadu). Patrně kvůli velkému zájmu o

²⁹² Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 485–486.

²⁹³ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 28.

²⁹⁴ Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 484–486.

²⁹⁵ Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 488; Ottův slovník naučný. Díl XXIV. Praha 1906, s. 136–137.

²⁹⁶ Zpráva ministerstva vnitra ve věci obsazení prebendy Nadace Lukawských z 1. srpna 1892. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Anny Johanny rytířky Lukavské z Lukavice, inv. č. 14, kart. č. 6.

prebendy některých ženských šlechtických nadací byl od počátku 19. století princip konkurzních řízení někdy nahrazován tzv. předzápisy (Vormerkungen),²⁹⁷ kdy byla jména uchazeček po splnění předepsaných povinností (např. doložení původu) průběžně zanášena dvorskou kanceláří (později ministerstvem vnitra) či místodržitelstvím příslušné provincie do zvláštních seznamů čekatelek.

Státní úřady hrály zásadní úlohu rovněž při případné permutaci nadace či jejím úplném zrušení, které bylo přípustné z důvodu ztráty nadačního jmění, ztráty účelu nadace,²⁹⁸ či absence příjemců nadačních požitků.²⁹⁹ K permutaci nadace se přistupovalo tehdy, bylo-li možné zabránit jejímu zrušení provedením některých změn, například rozšířením okruhu příjemců, změnou způsobu vyplácení nadačních požitků či úpravou počtu nadačních míst. Permutací však nebylo možné změnit charakter instituce, například přeměnit nadaci studentskou v nadaci chudinskou, v takovém případě musela být nejprve zrušena stávající nadace a z jejího jmění následně vytvořena nadace nová. V praxi byly oba výše uvedené postupy v gesci dohlízejících státních úřadů nejvyšší instance, tedy ministerstev, a následně je musel schválit rovněž panovník.³⁰⁰

Také světské nadace sloužící k zaopatření ženských příslušnic šlechty byly známy již v dobách středověku, na území habsburské monarchie však skutečně zdomácněly teprve v období výrazně pozdějším. Za „zlatý věk“ těchto institucí je možné považovat 18. století, které dalo vzniknout jejich převážné části. V zásadě se jednalo o dva typy institucí – nadace pro šlechtické dívky a nadace, které sloužily k podpoře dospělých urozených žen.³⁰¹ Oba uvedené typy existovaly buď jako externí instituce, které svým členkám poskytovaly pravidelný finanční příspěvek, nebo jako instituce interní (interní nadace určené dospělým

²⁹⁷ K otázce předzápisů podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

²⁹⁸ Příkladem bylo zrušení nadace určené křesťanům zajatým během válek s Osmanskou říší Josefem II. Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 490.

²⁹⁹ K takovým případům docházelo jen zcela výjimečně. Absence příjemců mohla nastat například u nadací rodinných, u nichž však nebýval specifikován účel a bývaly proto bez obtíží přeměňovány na nadace chudinské či studentské. Österreichisches Staatswörterbuch 1909 s. 491.

³⁰⁰ Österreichisches Staatswörterbuch 1909, s. 484–491; Ottův slovník naučný. Díl XVII. Praha 1901, s. 966–967.

³⁰¹ V odborné literatuře se zpravidla objevuje jiné rozdělení, a sice na nadace sloužící k doživotnímu zajištění šlechticů a nadace pro jejich výchovu (srov. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 1–6); respektive na ústavy šlechticů a nadace pro výchovu šlechtických dívek (srov. WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 80–94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 232–241). Toto rozdělení však není zcela přesné, neboť v habsburské monarchii existovaly také instituty, které nelze zařadit ani do jedné z uvedených skupin. Jednalo se o externí dívčí šlechtické nadace, které svým uživatelkám vyplácely rentu, avšak přímo nezajišťovaly jejich výchovu.

šlechtičnám byly označovány jako ústavy šlechtičen)³⁰² – v takovém případě bylo členství v nadaci spojeno navíc s tzv. rezidenční povinností, tedy povinností bydlet ve společné budově. Externí místa však postupem času vznikala i při některých interních nadacích. Mohlo se přitom jednat jak o skutečné externí prebendy, tak o tzv. čekatelská místa, která své uživatele umožňovala překlenuvat období do uvolnění řádné interní prebendy. Prakticky všechny dámské šlechtické nadace respektovaly zásadu omezeného počtu svých členek (numerus clausus), kdy k přijetí nové členky mohlo dojít teprve po uvolnění některého z míst.³⁰³

Výše finančního zajištění, kterou jednotlivé instituty prebendistkám poskytovaly, bývala velmi rozdílná. Podpora některých institucí – jako například vídeňské Leederské nadace, která svým členkám na počátku 19. století vyplácela pouze 50 zlatých ročně,³⁰⁴ měla pro dámy spíše symbolický význam a rozhodně nemohla představovat jediný zdroj jejich příjmů. Reálná hodnota rent navíc obvykle značně kolísala v závislosti na vnějších vlivech, zejména inflaci. Orientační srovnání reálné hodnoty prebend ženských šlechtických nadací umožňuje například následující přehled vývoje cen vybraných komodit v císařském sídelním městě Vídni v letech 1800 až 1914:

Vývoj spotřebitelských cen (Vídeň, 1800–1914, přepočteno na koruny):³⁰⁵

	hovězí maso (1 kg)	máslo (1 kg)	bílý chléb (1 kg)	mléko (1 l)	čočka (1 kg)
1800	44 h	1 K 41 h	19 h	13 h	31 h
1805	55 h	1 K 41 h	33 h	13 h	38 h
1810	42 h	3 K 59 h	17 h	13 h	31 h
1811	74 h	2 K 72 h	17 h	13 h	31 h
1815	41 h	1 K 74 h	29 h	12 h	30 h
1820	40 h	1 K 20 h	19 h	10 h	19 h

³⁰² Jako ústavy šlechtičen (adelige Damenstifte či adelige Fräuleinstifte) byly označovány všechny interní dámské šlechtické nadace a někdy také externí instituty v Gorici, Hallu, Korutanech a Kraňsku. Ostatní instituty byly zpravidla označovány pouze jako nadace (Stiftungen). HEILMANN, A.: Darstellung, s. 1.

³⁰³ KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 147.

³⁰⁴ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 136; 467.

³⁰⁵ Tabulka vytvořena dle: Verbraucherpreise 1800–1914 in Kronen. MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914, s. 125–128; 134an.

1825	42 h	1 K 4 h	11 h	10 h	17 h
1830	56 h	1 K 12 h	17 h	12 h	22 h
1835	56 h	1 K 30 h	16 h	12 h	29 h
1840	56 h	1 K 30 h	17 h	12 h	21 h
1845	60 h	1 K 46 h	22 h	20 h	39 h
1850	74 h	1 K 56 h	21 h	21 h	28 h
1855	88 h	1 K 98 h	43 h	26 h	34 h
1860	78 h	1 K 85 h	32 h	25 h	41 h
1865	82 h	1 K 74 h	28 h	27 h	70 h
1870	1 K 18 h	2 K 10 h	35 h	25 h	42 h
1875	1 K 14 h	2 K 62 h	42 h	28 h	50 h
1880	1 K 24 h	2 K 26 h	43 h	28 h	60 h
1885	1 K 40 h	2 K 20 h	40 h	25 h	52 h
1890	1 K 30 h	2 K 10 h	38 h	23 h	56 h
1895	1 K 46 h	2 K 26 h	33 h	22 h	65 h
1900	1 K 36 h	2 K 60 h	31 h	22 h	54 h
1905	1 K 54 h	3 K 40 h	29 h	25 h	55 h
1910	1 K 70 h	3 K 16 h	34 h	26 h	78 h
1914	2 K 14 h	3 K 34 h	35 h	26 h	64 h

Z tabulky je patrné, že zatímco na počátku 19. století bylo nutné za kilogram hovězího masa, másla, bílého chleba, čočky a litr mléka vydat (v přepočtu na koruny) pouze 2 koruny a 48 haléřů, v roce státního bankrotu (1811) to bylo již 4 koruny a 7 haléřů. V následujících letech ceny opět poklesly, od druhé poloviny 40. let však docházelo k jejich konstantnímu zvyšování: V roce 1855 stál nákup uvedených komodit celkem 3 koruny a 89 haléřů, o 30 let později 4 koruny a 77 haléřů a krátce před začátkem první světové války již 6 korun a 73 haléřů. V případě, že výše prebendy zůstala neměnná, byla její reálná hodnota na počátku první světové války v porovnání s rokem 1800 pouze asi třetinová.

Podle osoby zakladatele je možné rozdělit dámské šlechtické nadace do dvou skupin – na nadace panovnické a nadace založené soukromými osobami, aniž by však mezi nimi existoval právní rozdíl. Ke skutečnému ustavení soukromých nadací docházelo vzhledem k mimořádným finančním nárokům, s nimiž byl tento počín spojen, často až po smrti zakladatele na základě poslední vůle. Fundátorkami se přitom velmi často stávaly zámožné vdovy, což bylo dáno nejen přirozenými ženskými sklony k péči o druhé, ale také samotným

charakterem výchovy šlechtických dívek, pro niž byl příznačný silný náboženský i filantropický akcent. Právě urozené dámy byly také většinou nejlépe obeznámeny s těžkými životními osudy nezaopatřených šlechticů, z nichž mnohé snad i osobně znaly.³⁰⁶

Motivy jednotlivých fundátorů k zakládání nadací mohly být velmi různorodé. Zpravidla již v nadační listině je možné vysledovat motivaci náboženskou. Samotný zisk nadačních požitků býval podmíněn konfesijní příslušností, po svém přijetí byly navíc dámy většinou zavázány vykonávat určité náboženské povinnosti, například účastnit se mše za zakladatele či na něj vzpomínat ve svých modlitbách – motivace dosáhnout prostřednictvím založení nadace spásy vlastní duše je v těchto případech zřetelná.

Pohnutky soukromých fundátorů však nemusely vycházet jen z křesťanských mravních zásad o pomoci bližním. Filantropické aktivity nepochybně významným způsobem ovlivňovaly také sociální status dárce. Až do konce první republiky patřilo k dobrým způsobům myslet za svého života na potřebné a pamatovat na ně také ve své poslední vůli. Založení nadace jakožto projev milosrdenství trvalého charakteru představovalo nejvyšší a také společensky mimořádně prestižní stupeň dobročinnosti, třebaže se v tomto smyslu nadační akt pohyboval patrně již za křehkou hranicí mezi filantropií a filantropismem.³⁰⁷

Podporou potřebných příslušníků z řad šlechty fundátoři v neposlední řadě přispívali rovněž k uchování ekonomického, kulturního i sociálního kapitálu celého šlechtického stavu, k uchování jeho exkluzivity. Šlechtické nadace proto mohou být v tomto ohledu považovány za jeden z projevů uzavírání se šlechtické elity před měšťanskou společností. Mnohdy se však nejednalo výlučně o projev solidarity mezišlechtické – některé instituty vznikaly v podobě rodinných nadací, jejichž prebendy byly přednostně vyhrazeny nemajetným příslušníkům rodiny zakladatele. V těchto případech je založení soukromé nadace možné chápat i jako jednu ze šlechtických strategií k uchování kapitálu vlastní rodiny.³⁰⁸ Takovým typem byl například innsbrucký Wolkensteinský ústav šlechticů Terezie hraběnky Wolkenstein-Rodeneggové, rozené šlechtičny z Thurnau, který upřednostňoval uchazečky pocházející

³⁰⁶ Srov. kapitola Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty.

³⁰⁷ Zatímco filantropii (lidumilnost) je možné definovat jako postoj založený na povinnosti člověka pomáhat druhým, jenž je motivován láskou k bližním, filantropismus je založen na pouhém zdání lásky k bližnímu, jehož účelem je pouze zakrýt pravé důvody dárcovy angažovanosti. Hranice mezi filantropií a filantropismem je však velmi obtížně stanovitelná, neboť každá filantropická činnost v sobě skrývá podezření, že je půjčkou za oplátku, byť by se mělo jednat o spásu vlastní duše či dobrý pocit. DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 68.

³⁰⁸ K otázce šlechtické rodové solidarity v obecné rovině např.: MAŤA, P.: Svět české aristokracie, s. 573an.

z rodin z Thurnau a z Wolkensteinu.³⁰⁹ Častěji se ovšem jednalo pouze o jednotlivá rodinná nadační místa, vytvořená a financovaná v rámci určité instituce jednotlivými šlechtickými rodinami. Řada těchto rodinných prebend existovala například při pražském novoměstském Ústavu šlechtičen u svatých Andělů nebo v brněnské Mariánské škole.³¹⁰

Jiné z institucí se sice neprofilovaly přímo jako nadace rodinné, do značné míry však tímto způsobem fungovaly. Například externí Montecuccolská nadace, ustavená v polovině 30. let 18. století Marií Antoníí kněžnou Montecuccoli, rozenou Colloredovou, přednostně přijímala uchazečky, které mohly „*prokázat přátelské vazby k zakladatelce*“.³¹¹ Příslušnicemi rodiny Colloredů, která po smrti kněžny zdělila její majetek a disponovala rovněž prezentačním právem v jí vytvořené nadaci, však bylo roku 1765 obsazeno šest z celkem 10 dívčích šlechtických prebend.³¹²

V neposlední řadě je nutné vzít v úvahu ještě další z možných motivačních rovin fundátorských aktivit, a sice reflexi osobní zkušenosti. Některé z nadací totiž byly zakládány samotnými příjemkyněmi šlechtických prebend, bývalými či dokonce stávajícími členkami nadací, které tímto způsobem předávaly nadační dobro dalším osobám.³¹³

Základní podmínku udělení prebendy v soukromých i panovnických nadacích představovala nemajetnost,³¹⁴ což plně odpovídalo zaopatřovacímu charakteru institucí. Například kandidátky externí Wrtbovské nadace dokládaly nemajetnost potvrzením, které vystavoval duchovní či dva důvěryhodní šlechtici, že nemají pravidelný roční příjem nad 200 zlatých.³¹⁵ Uchazečky vídeňského Savojského ústavu šlechtičen zase předkládaly od roku 1773 ke svým žádostem prohlášení, že nedisponují majetkem, jehož hodnota by přesahovala 4 000 zlatých,³¹⁶ respektive po roce 1916 50 000 korun či pravidelným příjmem nad 2 000

³⁰⁹ GAMPL, I.: *Adelige Damenstifte*, s. 21; HEILMANN, A.: *Darstellung*, s. 14; WIESFLECKER, P.: *Nobilitierungen*, s. 86–87.

³¹⁰ Podrobněji v podkapitole *Nadace pro dospělé šlechtičny*.

³¹¹ Cit. dle: *Nadační listina Montecuccolské nadace z 30. dubna 1764*. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

³¹² *Účet Montecuccolské nadace za rok 1765*. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

³¹³ *Srov. kapitola Personální struktura hradčanské nadace*.

³¹⁴ K otázce šlechtické chudoby podrobněji v kapitole *Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“*.

³¹⁵ *Prager Abendblatt*, 7. února 1870, s. 6; *Prager Abendblatt*, 25. června 1896, s. 10.

³¹⁶ *Satzungen Wien 1773*, Art. V až VII; LANGER, C. E.: *Die Ahnen- und Adelsprobe*, s. 38; HEILMANN, A.: *Darstellung*, s. 13.

korun ročně.³¹⁷ Častěji však nebyl pojem nemajetnosti přesněji vymezen a posouzení, zda je kandidátka skutečně nemajetná či nikoli, záleželo na prezentátorovi či úřadu, který o udělení prebendy rozhodoval.

Je také nutné zdůraznit, že míra relevance majetkových poměrů uchazečky pro přiznání prebendy se u jednotlivých institutů lišila. Zatímco v některých případech stačilo k příslušné žádosti připojit prosté konstatování, že kandidátka předpoklad nemajetnosti splňuje, jiné z nadací kladly na tento aspekt silný důraz. Některé instituty měly ve svých zakládajících dokumentech stanovenou dokonce povinnost upřednostnit tu z kandidátek, jejíž finanční situace byla nejtěživější. Většina ženských šlechtických nadací ekonomickou situaci uchazeček více či méně zohledňovala. Například když se roku 1899 přihlásily o uvolněnou prebendu šlechtické Wiederské nadace sídlící u novoměstských voršilek dvě uchazečky, rozhodla o přidělení nadačního místa zejména ta skutečnost, že otec jedné z nich, Slavie Zdenky Trmalové z Toušic, byl „*jako chudý krejčí a otec 5 nezaopatřených dětí odkázán na skromný výdělek svého podniku provozovaného ve skromných poměrech*“,³¹⁸ zatímco otec druhé kandidátky, Anežky Vesecké z Vesce, byl vlastníkem nemovitosti.

Protože se jednalo o instituce šlechtické, býval předpokladem zisku nadačního místa také šlechtický původ. Existovaly ale i nadace, které do svých řad přijímaly dívky a ženy bez rozdílu stavu.³¹⁹ Někdy byl předepsán určitý stupeň šlechtictví, jindy rozhodovala starobylost šlechtického rodu. U méně prestižních výlučně šlechtických nadací většinou nemusela sama uchazečka svůj původ nijak prokazovat, prominentní instituty ale zpravidla vyžadovaly doložení šlechtického původu předků (Ahnenprobe).³²⁰ Jednalo se o úředně ověřený soubor dokladů potvrzující původ uchazečky ze čtyř, osmi či 16 ve šlechtickém stavu narozených předků, přičemž platilo, že čím prestižnější instituce, tím náročnější Ahnenprobe byla předepsána. 16 šlechtických předků (osm z otcovy a osm z matčiny strany) musely dokládat uchazečky o místa v tereziánských nadacích v Praze a Innsbrucku, stejně jako kandidátky ústavů šlechtičen ve Vídni a Säckigenu. Jednalo se o nejpřísnější tzv. próbu řádu maltézských rytířů, již mohl splnit pouze úzký okruh aristokratek. Z interních nadací byly v tomto směru

³¹⁷ Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 3.

³¹⁸ Cit. dle: Zpráva českého místodržitelství ministerstvu vnitra ve věci obsazení uvolněné prebendy Wiederské nadace z 13. září 1899. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Marie Anny svobodné paní z Wiederu, inv. č. 30, kart. č. 15.

³¹⁹ Do výčtu ženských šlechtických nadací jsou proto tyto instituty (či prebendy, pokud se jednalo pouze o jednotlivá nadační místa) zahrnuty pouze v případě, bylo-li zaopatření urozených žen výslovně zmíněno v účelu nadace nadační listinou. Srov. podkapitoly Nadace pro šlechtické dívky a Nadace pro dospělé šlechtičny.

³²⁰ K dokládání šlechtického původu předků (Ahnenprobe) podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

naopak velmi liberální Wolkensteinský ústav šlechtičen a nadační ústav v Olsbergu, které doložení šlechtického původu předků nepožadovaly vůbec.

V některých případech, zvláště pokud se kandidátka nacházela v tíživé finanční situaci a o prebendu neprojevila zájem jiná kompetentní uchazečka, byly přípustné výjimky. Nedostatky v rodokmenu mohla prominout osoba, která byla k takovému kroku pověřena nadační listinou, nejčastěji se jednalo o prezentátora či císaře. V praxi však někdy panovník přebíral tento úkol i tehdy, spadal-li do kompetence jiné osoby, jak ukazuje případ Arnoštky Macákové z Ottenburgu (nar. 1863),³²¹ uchazečky o prebendu Wrtbovské nadace. Arnoštka, narozená roku 1863 v Prešpurku, byla v roce 1910, kdy se o prebendu ucházela, úplným sirotkem bez finančních prostředků. Zatímco předkové jejího otce byli do šlechtického stavu povýšeni již za vlády císaře Rudolfa II., matka pocházela pouze z měšťanské rodiny. Majitelky votického panství, které byly dle nadační listiny oprávněny neurozený původ matky prominout, podmínily udělení nadačního místa získáním císařského dispensu, který kandidátka obdržela v lednu následujícího roku.³²²

Častou podmínkou přijetí byla rovněž zemská příslušnost uchazečky a její rodiny. Zásadní byla v tomto směru skutečnost, zda byl rodině uchazečky udělen inkolát,³²³ tedy zda příslušela mezi plnoprávné domácí šlechtické rody. Po roce 1847 však inkolát přestával být udílen, čímž se uzavřel okruh rodů, které se o takto podmíněné šlechtické prebendy mohly ucházet. Také vzhledem k postupnému snižování reálné hodnoty nadačních požitků v důsledku inflace proto později docházelo nikoli ojediněle k situacím, kdy se o uprázdněné místo nepřihlásila jediná kompetentní uchazečka. Řešení se nabízelo zpravidla v získání císařského dispensu a později také stále častěji v permutaci nadace. Jejím prostřednictvím býval okruh kandidátek rozšiřován například v tom smyslu, že pokud se o místo nepřihlásila

³²¹ Arnoštka Macáková z Ottenburgu (nar. 1863) byla jedinou dcerou Julia šlechtice Macáka z Ottenburgu (1833–1863), c. k. poručíka četnictva, a Ludoviky rozené Pauly. VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2013. Praha 2010, s. 311

³²² Zpráva ministerstva vnitra ve věci udělení císařského dispensu Arnoštce Macákové z Ottenburgu, kandidátce Wrtbovské nadace, z 29. prosince 1910 s Nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 20. ledna 1911. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Františka Adama hraběte z Vrtby, inv. č. 29, kart. č. 15.

³²³ Inkolát (indigenát, obyvatelské právo) byl pojem stavovského práva označující příslušnost k plnoprávným šlechtickým rodům země. Pouze ten, kdo nabyl inkolát, mohl nabývat také deskové statky, účastnit se zemských sněmů a zastávat zemské úřady. Inkolát bylo možné získat buď narozením, nebo udělením – do roku 1627 uděloval obyvatelské právo zemský sněm společně s panovníkem, po roce 1627 pouze panovník. Ottův slovník naučný. Díl XII. Praha 1897, s. 656–657.

uchazečka s českým inkolátem, přicházely na řadu kandidátky z řad šlechty dědičných zemí bez inkolátu, které však byly „s ohledem na svůj původ, domovskou příslušnost³²⁴ či jiné důvody, které je možné zohlednit, považovány za příslušnice Českého království“.³²⁵

Další z obvyklých podmínek interních nadací představoval dobrý zdravotní stav uchazečky, přesněji absence „viditelných tělesných vad“. Onou „viditelnou tělesnou vadou“ však pravděpodobně nebyly míněny drobné vady kosmetické, ale vážná tělesná omezení, která by dotyčné dámě znemožňovala plné začlenění do společenství kapitulárek, například by nedovolovala podílet se na nejrůznějších aktivitách nadace, účastnit se společenského života či plnit předepsané náboženské povinnosti. Potvrzení o zdravotním stavu většinou nebylo vyžadováno, povinnost jeho předložení se stávala součástí nadačních stanov teprve počátkem 20. století. Například každá z uchazeček o prebendy vévodského Savojského ústavu šlechtičen musela od roku 1916 ke své žádosti předkládat „osvědčení vystavené státním zdravotnickým orgánem, že (...) netrpí žádnými znetvořujícími tělesnými vadami, je zdravá a schopná plnit povinnosti předepsané nadačními stanovami“,³²⁶ obdobný požadavek platil i pro kandidátky štýrskohradeckých prebend.³²⁷ Podmínka dobrého zdravotního stavu ostatně měla i své praktické hledisko, neboť případné léčení těžce nemocné členky – některými instituty garantované jako jedna z forem nadačního požitku – s sebou mohlo nést značné finanční náklady.

U řady nadací hrála významnou roli rovněž skutečnost, zda byla uchazečka sirotkem či nikoli. Osířením mohl být zisk nadačního místa přímo podmíněn (i v těchto případech ale byly často udělovány výjimky), nebo mohl například zakládat nárok na snížení předepsané věkové hranice uchazečky. V přijímacím procesu však byl tento aspekt zpravidla vždy do jisté

³²⁴ Domovská příslušnost (či domovské právo) byl institut příslušnosti k obci, který dotyčného opravňoval k nerušenému pobytu v obci a případně zakládal nárok na chudinské zaopatření. V dědičných zemích bylo domovské právo zavedeno roku 1849 v souvislosti se vznikem obecní samosprávy. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 300.

³²⁵ Cit. dle: Zpráva ministerstva vnitra ve věci permutace Schönkirchské a Wiederské nadace z 18. října 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Karoliny Justiny hraběnky Schönkirchové, inv. č. 22, kart, č. 12.

³²⁶ Cit. dle: Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 3.

³²⁷ Nové stanovy ústavu šlechtičen ve Štýrském Hradci z 22. března 1913. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

míry zohledňován, jelikož ztráta rodiče – a především otce jako živitele rodiny – často představovala fatální zásah do ekonomických i sociálních poměrů celé rodiny.³²⁸

Poslední z podmínek, avšak nikoli co do významu, bývalo katolické vyznání uchazečky. Nebyla-li tato podmínka výslovně uvedena již v zakládající listině (respektive nadačních stanovách) jako jeden z předpokladů přijetí, vyplývala nutnost příslušnosti ke katolické konfesi z náboženských povinností, jejichž plnění bylo s příjmem prebendy spojeno. Třebaže byly v habsburské monarchii provozovány četné nadace určené příslušníkům jiných církví a dokonce i náboženství, od augsburského vyznání až po židovství a islám,³²⁹ v případě ženských šlechtických nadací není doposud znám jediný institut, který by do svých řad přijímal také či dokonce výhradně šlechtičny jiné konfese než katolické. Existence takových nadací však nemůže být zcela vyloučena. Příjemci nadačního dobra byli do zániku monarchie až na výjimky vždy definováni svým náboženstvím a například židovskému nobilitantovi po právní stránce nic nebránilo založit nadaci určenou výlučně šlechtičnám židovského vyznání.

Nadace pro šlechtické dívky

V případě, že šlechtická rodina nebyla schopna finančně zabezpečit své nedospělé dcery, nabízela se možnost jejich umístění v jedné z nadací pro šlechtické dívky. Některé z nich existovaly zcela samostatně, v jiných případech se jednalo jen o zvláštní (pouze externí) prebendy vytvořené v rámci určité instituce. Interní dívčí šlechtické nadace s ohledem na věk svých svěřenek zajišťovaly přímo či zprostředkovaně také jejich výchovu, nadace fungující v externí podobě dívkám pouze vyplácely rentu, samotná výchova zůstávala v kompetenci dívčiny rodiny nebo probíhala na jiném místě dle volby rodičů či poručníků. Mnohé z nadací poskytovaly svým chovankám při odchodu dokonce významný finanční příspěvek jako určitou formu věna.

Charakter těchto nadací byl značně rozmanitý. Předepsané věkové rozpětí uchazeček se pohybovalo nejčastěji mezi 10 a 12 lety, některé instituty však přijímaly i dívky výrazně mladší či naopak již dospělé. Řada z nich proto fungovala spíše na pomezí dívčích a dámských nadací – buď věk kandidátek neomezovala vůbec, nebo sice přijímala do svých řad také (či dokonce výhradně) dívky nedospělé, prebendy jim však vyplácela i v dospělosti,

³²⁸ K problematice osiřelých šlechtičen podrobněji v kapitole Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“.

³²⁹ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 61.

často až do chvíle, kdy se samy rozhodly nadaci opustit nebo zemřely. Jiné nadace vyplácely prebendy pouze po omezenou dobu, většinou do dovršení určitého věku (horní hranice příjmu renty se pohybovala zpravidla mezi 20 a 25 lety), nebo po určitou dobu od okamžiku přijetí nadačního místa. Společným znakem všech institutů zařazených mezi dívčí šlechtické nadace byla ta skutečnost, že do svých řad přijímaly – byť mnohdy nikoli výhradně – dívky nedospělé, tedy dívky mladší 14 let.³³⁰ V praxi se však o prebendy všech níže uvedených nadací směly ucházet i šlechtičny mladší, teprve dvanáctileté.

Externí dívčí šlechtické nadace

Celkový počet dívčích šlechtických nadací není doposud znám. Externí nadační místa poskytoval například prestižní **Ústav šlechtičen v Hallu** (Damenstift zu Hall),³³¹ vytvořený arcivévodkyní Magdalenou v roce 1569. Při institutu vzniklo v letech 1802, 1816 a 1835 celkem 24 externích stipendijních míst, o něž se mohly ucházet jak urozené, tak neurozené dívky pocházející z rodin zasloužilých nemajetných zeměpanských úředníků. Předepsaný věk uchazeček se pohyboval mezi osmi a 16 lety. Roku 1880 činila výše stipendia 105 zlatých,³³² což rozhodně nepředstavovalo mnoho – v polovině 80. let 19. století asi jednu pětinu obvyklých ročních výdajů svobodného krejčího žijícího ve Vídni.³³³ Rentu bylo možné pobírat až do dovršení 22 let, od roku 1836 navíc byla v případě sňatku vyplácena ještě rok až dva jako forma věna.³³⁴ Externích nadací pro šlechtické dívky však ve sledovaném období existovalo mnohem více, pravděpodobně se jednalo o desítky institucí, neboť jen v rezidenčním císařském městě Vídni jich fungovalo na počátku 19. století nejméně sedm. V porovnání s počtem nadací určených měšťanským dívkám, kterých ve Vídni existovalo ve stejném období téměř pět desítek, se přitom nejednalo o nijak vysoké číslo.³³⁵

³³⁰ Tato věková hranice vyplývá z ustanovení Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811, který hovoří o nedospělých osobách v § 21. Na jeho základě byla přiznána zvláštní ochrana dětem mladším sedmi let (Kinder), nedospělým mladším 14 let (Unmündige) a nezletilým, kteří ještě nedosáhli věku 24 let (Minderjährige), a to bez rozdílu pohlaví. ABGB, § 21.

³³¹ K dějinám Hallské nadace podrobněji v podkapitole Nadace pro dospělé šlechtičny.

³³² Není-li uvedeno jinak, jedná se o roční výši renty.

³³³ MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914, s. 132.

³³⁴ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 17.

³³⁵ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 460an.

Vídeňská **Montecuccolská nadace** (Montecuccolische Stiftung), jejíž dějiny jsou zejména v prvních desetiletích 19. století do značné míry propojeny s hradčanským Tereziánským ústavem šlechticů,³³⁶ vznikla roku 1735 (1738)³³⁷ z odkazu ovdovělé Marie Antonie kněžny Montecuccoli, rozené hraběnky Colloredové. Jméno nadace pocházelo z výnosů z panství Walpersdorf, Haussenbach, Einöde a Absdorf. Jednalo se o co do počtu míst nejrozsáhlejší vídeňskou ženskou externí nadaci, celkem se skládala z úctyhodných 42 prebend. Po 10 místech bylo vyhrazeno každé ze tří skupin uživatelek – nezletilým šlechticům, nezletilým neurozeným dívkám manželského původu a dospělým ženám šlechtického i nešlechtického stavu. Zbýlých 12 prebend bylo obsazováno chudými urozenými i neurozenými vdovami. Právě nezletilé urozené dívky pobíraly prebendu nejvyšší, plných 500 zlatých ročně, zatímco ostatní prebendistky se musely spokojit pouze se 150 zlatými. Předepsaný věk uchazeček dívčích šlechtických prebend byl minimálně sedm let. V případě sňatku či vstupu do kláštera nárok na rentu zanikl, v opačném případě dívkám plynula až do dovršení 25 let. Upřednostňovány byly uchazečky, které mohly prokázat přátelské vazby k zakladateli a ocitly se v nouzi, v případě dětských nešlechtických prebend děti knížecího personálu. Všechny prebendistky byly povinny denně odříkat za zakladatelku sedm Otčenášů a sedm Zdravas Maria a alespoň jednou měsíčně přistoupit ke svatému přijímání. Prezentační právo zakladatelka přenechala svému dědici Kamilu Colloredo-Waldsee a jeho potomkům.³³⁸ Kamilova snacha Viktorie³³⁹ se nakonec roku 1838 zasadila o přejmenování nadace na Montecuccolsko-colloredskou.³⁴⁰

Finanční podporu nemajetným nedospělým šlechticům blíže neurčeného věku poskytovala také vídeňská **Teperská nadace** (Tepserische Stiftung), založená roku 1761 Josefem Janem šlechticem z Tepser k podpoře chudých vdov a částkou 100 zlatých ročně chudých osiřelých dívek a chlapců, kteří pocházeli primárně z dolnorakouského rytířského

³³⁶ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

³³⁷ Vznikla-li nadace na základě testamentu a jsou-li údaje známy, představuje letopočet uvedený na prvním místě rok vyhotovení závěti, druhý letopočet v závorkách pak rok její publikace, tedy rok nabytí právní účinnosti odkazu.

³³⁸ Nadační listina Montecuccolské nadace z 30. dubna 1764. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202; GEUSAU, A. Geschichte der Stiftungen, s. 468–469.

³³⁹ K osobnosti Viktorie Colloredové, rozené Folliot-Crenneville a pozdější vévodkyně lotrinské, podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

³⁴⁰ Oznámení Viktorii vévodkyni lotrinské o povolení císaře Ferdinanda I. k přejmenování Montecuccolské nadace na Montecuccolsko-colloredskou z 19. května 1838. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

stavu. V případě absence vhodných uchazečů se však o podporu mohli ucházet také nešlechtici. Správu nadačního fondu svěřil zakladatel dolnorakouským rytířským stavům. Rovněž příjemci tepserské prebendy byly zavázáni k určitým náboženským povinnostem ve prospěch spásy duše zakladatele.³⁴¹

Obdobnému účelu sloužila i vídeňská **Leederská nadace** (Leederische Stiftung), vytvořená v roce 1768. Určena byla chudým urozeným chlapcům a dívkám narozeným v c. k. dědičných zemích, přednostně v Korutanech. Externí prebenda činila 50 zlatých a byla s ní spojena povinnost modlit se za zesnulého zakladatele a účastnit se mše sloužené v den Památky zesnulých v kostele kapucínů na vídeňském Neuer Markt.³⁴²

Nedospělým dívkám z řad nižší šlechty byla určena **Debielská nadace** (Debielische Stiftung) Marie Anny z Debielu. Každá z 18 externích dívčích prebend byla dotována částkou 140 zlatých ročně. Přinejmenším polovina prebendistek musela být rodilými Vídeňankami nebo dívkami, jejichž otec nebo matka se ve Vídni narodili, přičemž přednost měly uchazečky pocházející z rodiny zakladatelky nebo jejího zemřelého manžela. Prezentačním právem disponovala představená štýrskohradeckých voršilek.³⁴³

Lucchesinská nadace (Lucchesinische Stiftung) Valentina Lucchesiniho, světského duchovního, titulárního kanovníka královéhradeckého a knihovníka knížete z Liechtensteinu, podporovala šest šlechtických či měšťanských dívek částkou 150 zlatých. Výběrem prebendistek zakladatel pověřil stávajícího dvorního radu knížete z Liechtensteinu a po jeho smrti jeho nástupce v úřadu.³⁴⁴

Některé z nadací věk kandidátek nijak neomezovaly, a o jejich prebendy se tedy mohly ucházet jak dospělé šlechtičny, tak nedospělé urozené dívky. Patřila k nim například vídeňská **Walderodská nadace** (Walderodische Stiftung) skládající se ze čtyř nadačních míst, ustavená testamentem Marie Anny hraběnky Walderode v roce 1729 (1732). Pro potřeby nadace hraběnka vytvořila fideikomisní kapitál ve výši 30 000 zlatých, jenž směl být teprve po smrti posledního z dědiců (zemřel roku 1774) využit pro nadační účely. Uchazečky měly být chudé, osiřelé a musely pocházet z panských rodin z Rakouska, Čech, Moravy či Slezska. V případě přijetí získaly rentu 300 zlatých ročně, která byla po tři roky vyplácena jako věno i po uzavření sňatku či vstupu do kláštera. Platilo však pravidlo, že prebendu nesměly pobírat dvě dívky z jedné rodiny současně. Pokud však prebendistka zemřela,

³⁴¹ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 466–467.

³⁴² Tamtéž, s. 136 a 467.

³⁴³ Tamtéž, s. 469–470.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 471.

provádala se nebo vstoupila do kláštera, mohla rentu přenechat své mladší sestře. Dívky byly povinny modlit se denně růženec za zakladatelku a její rodinu. Prezentační právo zakladatelka přenechala dolnorakouskému zemskému soudu.³⁴⁵

Na pomezí dívčích a dámských externích nadací se nacházela také vídeňská **hraběcí Herbersteinská nadace** (gräflich Herberstein'sche Stiftung), která vznikla na základě poslední vůle Kateřiny Barbory hraběnky Herbersteinové roku 1720 (1722). Na podporu 24 osiřelých dívek hraběnka vyčlenila 240 000 zlatých, dalších 20 000 zlatých pak na správu nadačních záležitostí. Výši prebendy stanovila na 500 zlatých, této částky však renty zdaleka nedosahovaly – roku 1880 bylo dívkám vypláceno pouze 210 zlatých ročně, některá z míst proto zůstávala záměrně neobsazena do okamžiku, než nadační kapitál vzroste.³⁴⁶ Podmínkou zisku nadačního místa byla příslušnost k dolnorakouskému panskému stavu a věk mezi 10 a 12 lety, horní hranice příjmu renty ale nebyla stanovena, mohly ji tedy pobírat i šlechtičny dospělé. Po přijetí byly šlechtičny povinny denně odříkávat modlitbu, kterou pro ně sepsala sama zakladatelka. Pokud vstoupily do kláštera nebo se provdaly, plynula jim prebenda ještě po další tři roky. Prezentačním právem disponovali dva nadační správci, vybrané kandidátky následně potvrzoval zemský soud ve Vídni.³⁴⁷ Roku 1806 vznikl ve Vídni a Pešti další herbersteinský institut, **Herbersteinsko-illesházyovská nadace** (Herberstein-Illesházy'sche Stiftung), který však později spadl pod pravomoc uherské vlády. Jeho členky pobíraly rentu ve výši mezi 500 a 800 zlatými.³⁴⁸

Další z externích institutů, **hraběcí Millesimovská nadace** (gräflich Millesimo'sche Stiftung), byl vytvořen v roce 1785 Janem Josefem Caretto hrabětem Millesimem. Ve své poslední vůli hrabě stanovil, že v případě úmrtí jeho dědiců bez mužských potomků má být z jeho pozůstalosti vytvořena nadace pro šest šlechtických chlapců a šest šlechtických dívek. Poslední z přímých mužských dědiců, Václav Caretto hrabě Millesimo, zemřel roku 1809. Na prebendu, jejíž výše činila u chlapců 600 zlatých a u dívek 400 zlatých ročně (roku 1880 prebendy dosahovaly hodnoty 1 200, respektive 800 zlatých),³⁴⁹ měli přednostní nárok příslušníci rodiny zakladatele, dále potomci ženských větví rodu Caretto-Millesimo, členové rodu Schirndingů (přednostně nejbližší příbuzní zesnulé choti zakladatele, rozené

³⁴⁵ Tamtéž, s. 463–465.

³⁴⁶ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 18.

³⁴⁷ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 463; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 18; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 90; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237.

³⁴⁸ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 18; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 90; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237–238.

³⁴⁹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 21–22.

Schirndingové) a nakonec uchazeči pocházející ze starobylých českých šlechtických rodů. Podmínkou byla nemajetnost a římskokatolické vyznání. Účelem nadace bylo zajištění odpovídající šlechtické výchovy, čemuž také odpovídal poměrně nízký minimální předepsaný věk uchazečů sedm let.³⁵⁰

Zatímco urození chlapci směli pobírat rentu pouze do 20 let, respektive od roku 1843 do okamžiku ukončení svého vzdělání, podpora dívek byla doživotní, nezískaly-li přiměřené zabezpečení jiným způsobem. V případě stavovsky přiměřeného sňatku či vstupu do kláštera dívky obdržely jednorázovou částku 3 000 zlatých. Roku 1880 činila výše této částky již 8 000 zlatých,³⁵¹ což představovalo poměrně vysokou částku – rovnala se ročnímu příjmu státního úředníka III. třídy, jež náležela místodržícím, prezidentům vrchních zemských soudů a generálům zbraní.³⁵² Nadace vlastnila panství Ronov a statky Moravany, Třemošnice a Vestec.³⁵³ Dívky byly povinny vést bezúhonný způsob života a vykonávat předepsané náboženské povinnosti ve prospěch zakladatele a jeho rodiny. Prezentační právo náleželo nejstaršímu příslušníkovi rodu Caretto-Millesimo, po vymření tohoto rodu, k němuž došlo roku 1847, přešlo na pražského arcibiskupa. V témže roce převzal ústav císař Ferdinand I. a současně zvýšil počet mužských prebend na 100 a ženských na 50.³⁵⁴

Panovnická externí nadace byla založena roku 1793 v Praze. Jednalo se o **Leopoldinskou nadaci** (Leopoldinische Stiftung) vytvořenou z odkazu zesnulého císaře Leopolda II. Kapitál ve výši 143 640 zlatých pocházel z korunovačního daru českých stavů. Původně se nadace skládala z celkem 13 šlechtických a 27 měšťanských prebend,³⁵⁵ roku 1880 však leopoldinskou prebendu pobíralo již 67 dívek, z toho 24 šlechtičen (11 šlechtických prebend bylo dotováno částkou 130 zlatých a 13 částkou 110 zlatých³⁵⁶ – což bylo asi tolik, kolik vydala ročně průměrná tříčlenná truhlářská rodina žijící ve Vídni za své

³⁵⁰ Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, Bd. I. Wien 1813, s. 323–324.

³⁵¹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 22.

³⁵² ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 61–62.

³⁵³ TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1077–1078.

³⁵⁴ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 22; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14; Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, Bd. I. Wien 1813, s. 323–324; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 91; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 238.

³⁵⁵ Zpráva českého místodržitelství ministerstvu vnitra ve věci snižování počtu prebend Leopoldinské nadace z 13. března 1892. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace císaře Leopolda, inv. č. 13, kart. č. 4.

³⁵⁶ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 21.

ošacení).³⁵⁷ Na počátku 90. let 19. století čítala nadace 63 prebendistek a jejich počty musely být z finančních důvodů dále snižovány.³⁵⁸ O místa mohly žádat chudé uchazečky starší 10 let, prebendu směly pobírat doživotně. Návrhy kandidátek předkládal zemský výbor přes české místodržitelství a ministerstvo vnitra císaři, který s konečnou platností rozhodoval o obsazení uvolněných prebend.³⁵⁹

Nedospělé šlechtičny se směly ucházet také o prebendy **Wrtbovské nadace** (Wrtby'sche Stiftung) Františka Adama hraběte z Wrtby, vytvořené poslední vůlí zakladatele z roku 1805 a skládající se z nejméně šesti nadačních míst. Určena byla vdovám a osiřelým dívkám kteréhokoli věku, v obou případech byla podmínkou nemajetnost (dokládána potvrzením, že kandidátka nedisponuje pravidelným příjmem nad 200 zlatých ročně, které vystavoval duchovní či dva důvěryhodní šlechtici)³⁶⁰ a příslušnost uchazečky ke starobylé české šlechtě z otcovy i matčiny strany. Výše prebend se na počátku 20. století pohybovala mezi 240 a 400 korunami. Prezentační právo náleželo majiteli panství Votice.³⁶¹

Interní dívčí šlechtické nadace

Dívčí šlechtické nadace s rezidenční povinností musely s ohledem na věk svých svěřenek plnit vedle funkce zaopatřovací také funkci výchovnou, byť tak činily pouze zprostředkovaně. Samotná výchova probíhala v ženských kláštorech – u voršilek, salesiánek a Anglických panen. Řád svaté Voršily (voršilky) vznikl roku 1535 z iniciativy svaté Anděly Merici. Do habsburské monarchie byly voršilky povolány císařovnou Eleonorou Magdalenou Gonzaga,³⁶² manželkou císaře Ferdinanda III., v roce 1660.³⁶³ V témže roce ve Vídni voršilky

³⁵⁷ MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914, s. 132.

³⁵⁸ Zpráva českého místodržitelství ministerstvu vnitra ve věci snižování počtu prebend Leopoldinské nadace z 13. března 1892. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace císaře Leopolda, inv. č. 13, kart. č. 4.

³⁵⁹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 21; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 89–90; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237.

³⁶⁰ Prager Abendblatt, 25. června 1896, s. 10.

³⁶¹ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Františka Adama hraběte z Vrtby, inv. č. 29, kart. č. 15.

³⁶² Eleonora Magdalena Gonzaga (1630–1686), třetí manželka císaře Ferdinanda III., byla dcerou rethelského vévody Karla II. Gonzagy a Marie Gonzagy. V roce 1651 se stala třetí manželkou císaře Ferdinanda III. a měla s ním čtyři děti. Proslula mj. horlivou zakladatelskou činností: V roce 1663 založila klášter voršilek ve Vídni,

otevřely dívčí vzdělávací institut, kde se dívky učily čtení, psaní, počítání a také některým ručním pracím (zejména šití, pletení). Náboženskou výchovu měli na starost jezuité. Vzdělávání bylo zprvu bezplatné, školné bylo zavedeno teprve roku 1786 a pouze pro lépe situované žačky. Vedle veřejného vzdělávacího institutu voršilky provozovaly také penzionát pro šlechtičny a bohaté měšťanské dívky, které navíc získaly vzdělání ve francouzském a italském jazyce, hudbě a tanci. Roku 1779 činily náklady na jednu žačku v penzionátu celkem 190 zlatých ročně.³⁶⁴

Kongregace Dcer Panny Marie Pomocnice (salesiánky) byla založena roku 1610 svatým Františkem Saleským a svatou Janou Františkou de Chantal v Savojsku. Řád byl potvrzen papežem Řehořem XV. o osm let později. Do Vídně salesiánky povolala Amálie Vilemína,³⁶⁵ vdova po císaři Josefovi I., a osobně také roku 1717 položila základní kámen jejich kláštera na Rennwegu. Základní povinností řeholnic byla stavovsky přiměřená výchova a vzdělávání urozených dívek.³⁶⁶ Mezi prominentní žačky patřila například první manželka pozdějšího císaře Františka II. /I. Alžběta Vilemína Württemberská.³⁶⁷

Další z řádů, Anglické panny, založila roku 1609 Angličanka Mary Wardová ve Flandrech. Na rozdíl od voršilek a salesiánek nebyly vázány řeholním slibem a směly se i provdat. V habsburské monarchii se usadily za vlády císaře Josefa I. Roku 1706 založila

byla kmotrou při založení kláštera karmelitek ve Vídeňském Novém Městě. Již roku 1662 založila pro šlechtičny řád Otrokyň ctnosti a v souvislosti s požárem Hofburku v roce 1668 Řád hvězdového kříže. Byla velmi vzdělaná a měla literární a hudební zájmy, byla dokonce hlavou literární akademie, kterou založil její manžel dle italského vzoru. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 87.

³⁶³ K působení řádu voršilek v habsburské monarchii podrobněji např.: MACKOVÁ, M.: Žena 19. století ve zdech kláštera, s. 305an.

³⁶⁴ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 450–451.

³⁶⁵ Amálie Vilemína Brunšvicko-Lüneburská (1672–1742) byla dcerou brunšvicko-lüneburského vévody Jana Bedřicha a Benedikty Jindřišky Falcko-Simmerinské. Její otec, který roku 1651 konvertoval ke katolictví, zemřel roku 1679 bez mužských potomků. Amálii Vilemínu zprvu vychovávala její matka, později absolvovala katolickou klášterní výchovu. Roku 1699 byla provdána za budoucího císaře Josefa I., s nímž měla dcery Marii Josefu a Marii Amálii a syna, který zemřel brzy po narození. Další děti ze svazku nevězly, protože Josef nakazil svou manželku pohlavní chorobou. Jako vdova žila spíše v ústraní. Roku 1719 vstoupila do ženského salesiánského kláštera ve Vídni, který sama založila. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 59–60.

³⁶⁶ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 452–453.

³⁶⁷ Alžběta Vilemína Württemberská (1767–1790), osmá dcera württemberského vévody Bedřicha II. Evžena a Frederiky, braniborsko-schwedtské princezny. Císař Josef II. si ji vyhlédl jako nevěstu pro svého synovce, pozdějšího císaře Františka II. /I. Jako patnáctiletá přišla do Vídně, kde získala v klášteře salesiánek výborné vzdělání a přestoupila ke katolicismu. Roku 1788 se za Františka provdala, zemřela však již v únoru roku 1790 po předčasném porodu své jediné dcery. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 53–54.

Marie Anna z Kriechbaumu v Sankt Pöltenu první klášter této kongregace a roku 1724 vznikla stejná instituce také v Kremži. Již roku 1707 byla v sanktpöltenském klášteře otevřena denní dívčí škola a o čtyři roky později zde začal fungovat dívčí šlechtický penzionát. Původně se skládal z celkem šesti míst financovaných dolnorakouskými stavy a Anglické panny dívkám zajišťovaly vedle vzdělání také ubytování a stravu.³⁶⁸

Předpokladem přijetí do interních dívčích šlechtických nadací byl vždy šlechtický původ, katolické vyznání, nemajetnost a většinou také dosažení předepsaného věku. V interních nadacích směly dívky setrvat často jen po omezenou dobu, zpravidla do dovršení dvacátého či pětadvacátého roku života, kdy byl výchovný proces pokládán za ukončený. Rovněž v případech, nebyla-li horní hranice příjmu prebendy stanovena, probíhala výchova a vzdělávání pouze po nezbytnou dobu.³⁶⁹ Přesný počet interních dívčích nadací zůstává doposud otázkou. Albert Heilmann uvedl ve své publikaci k dámským šlechtickým nadacím z roku 1880 v Předlitavsku celkem šest takových institucí,³⁷⁰ ve skutečnosti však byl jejich počet podstatně vyšší.

Chybí mezi nimi například vídeňská **Engelshofská nadace** (Engelshofische Stiftung), vytvořená na základě závěti Františky Antonie z Engelshofenu roku 1750 (1756) z kapitálu 4 000 zlatých, který získala po její smrti v roce 1756 k doživotnímu užívání nejprve její neprovdaná teta Marie Anna svobodná paní Kirchbergová. Ke skutečnému ustavení nadace došlo teprve po její smrti o osm let později. Kapitál sloužil k podpoře jedné chudé dívky z rodiny Engelshofenů nebo Kirchbergů, v případě absence vhodných kandidátek se o místo mohla ucházet i dívka z jiné rodiny. Prebendistka měla setrvat v péči Anglických panen v Sankt Pöltenu, voršilek ve Vídni nebo v jiném ženském klášteře.³⁷¹

Zmiňovány nejsou ani dvě nadace sídlící v klášteře voršilek v Kutné Hoře. V obou případech náleželo prezentační právo představené kutnohorských voršilek, vybrané prebendistky následně potvrzovalo české místodržitelství. Jednalo se o **Nadaci Lukawských** (Lukawsky'sche Stiftung), založenou již roku 1715 Annou Johanou Lukawskou z Lukawitz.

³⁶⁸ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 460–461; Marian: Geschichte der ganzen österreichischen, weltlichen und klösterlichen Kleirsey beyderley Geschlecht, Teil IV., Bd. XVIII. Wien 1787. s. 191.

³⁶⁹ Zpráva ministerstva vnitra ve věci obsazení uvolněné prebendy Schwihovské nadace z 6. ledna 1897. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Marie Moniky hraběnky Švihovské, inv. č. 28, kart. č. 14.

³⁷⁰ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 6. Stejný počet interních nadací pro výchovu šlechtických dívek zmiňují také P. Wiesflecker a J. Županič. Srov. WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

³⁷¹ GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen, s. 465–466.

Nadační listina pocházela z roku 1787. Nadace financovala zaopatření jedné urozené dívky, věk uchazeček nebyl předepsán.³⁷²

Druhé šlechtické nadační místo financovala **Nadace Przychowských** (Przychowsky'sche Stiftung) vytvořená v roce 1764 Terezií svobodnou paní Przychowskou z Przychowitz. Právo výběru nových členek náleželo pražskému arcibiskupovi, členky jmenoval český místodržitel. Prebenda, jejíž výše činila roku 1910 496 korun, měla doživotní charakter. Její uživatelka musela plnit předepsané náboženské povinnosti a nesměla strávit déle jak pět týdnů v jednom kalendářním roce mimo klášter. V tomto ohledu ale mohla být císařem udělena ze zdravotních důvodů výjimka – například od roku 1910 směla prebendistka (od roku 1880) Hermína Pachnerová z Eggensdorfu přebývat v domácnosti své sestry žijící v Českém Krumlově, neboť trpěla „*těžkou oční chorobou a kromě toho [byla] značně hysterická, pročež se z lékařského hlediska [jevilo] jako žádoucí, aby vyměnila život v klášterním internátě za pobyt v kruhu svých nejbližších příbuzných*“.³⁷³

Přes dvě desítky nadačních míst se dále nacházely v pražském klášteře voršilek na Novém Městě. Nadační místa financovaly různé instituce. Dvě prebendy měly být vyhrazeny pro členky **Strakovské nadace** (Straka'sche Stiftung), ustavené závětí Jana Petra Straky z Nedabydic z roku 1710,³⁷⁴ bližší informace o jejím fungování však nejsou známy. Podmínkou zisku místa byla příslušnost ke starožitnému šlechtickému rodu, přičemž přednostně měly být přijímány uchazečky spřízněné se zakladatelem. Základní kapitál každého z nadačních míst činil 3 000 zlatých, přičemž náklady na vychování jedné šlechticny byly roku 1710 vyčísleny na 150 zlatých ročně.³⁷⁵

U pražských voršilek sídlila také **Spangenbergská nadace** (Spangenberg'sche Stiftung), vytvořená roku 1747 Dorotou Johanou svobodnou paní Spangenbergovou. Určena byla jedné dívce pocházející z nemajetné šlechtické rodiny. V případě vyššího počtu uchazeček byla upřednostněna ta kandidátka, která již neměla rodiče a prokázala větší nemajetnost. Věk uchazeček nebyl omezen, rentu však směly pobírat nanejvýš 10 let od

³⁷² NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Anny Johanny rytířky Lukavské z Lukavice, inv. č. 14, kart. č. 6.

³⁷³ Cit. dle: Zpráva českého místodržitelství ministerstvu vnitra ve věci císařského dispensu pro Hermínu Pachnerovou z Eggensdorfu z 10. prosince 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Terezie svobodné paní Příchovské z Příchovic, inv. č. 19, kart. č. 12.

³⁷⁴ Ke Strakovské nadaci a osobě jejího zakladatele podrobněji v kapitole Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty.

³⁷⁵ JENŠOVSKÝ, B.: Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky, s. 12.

okamžiku vstupu do institutu. Nadační místa byla přidělována českým místodržitelstvím na základě návrhu představené pražských voršilek.³⁷⁶

Další z nadací byla **hraběcí Schönkirchská nadace** (gräflich Schönkirch'sche Stiftung), založená v letech 1756 až 1769 Karolinou Justinou ovdovělou hraběnkou Schönkirchovou. Skládala se z celkem devíti nadačních míst pro dívky ve věku mezi 10 a 12 lety, které pocházely z řad české šlechty, přednost měly příbuzné zakladatelky. Kompetentních uchazeček však postupem času ubývalo – mezi lety 1884 až 1905 byly pouze čtyři z celkem 21 uvolněných prebend obsazeny uchazečkami, které splnily všechny předepsané podmínky, ostatním prebendistkám musel být udělen císařský dispens. Roku 1906 proto došlo k permutaci nadace. Okruh kandidátek byl rozšířen o další dvě skupiny dívek: První z nich zahrnovala deseti až dvanáctileté dívky, které mohly předepsaný původ prokázat alespoň z otcovy strany, nebo (byly-li příslušnicemi šlechty dědičných zemí) jejichž přímý předek z otcovy strany získal před rokem 1848 český inkolát a vlastnil v Čechách deskový statek. Druhou skupinu tvořily stejně staré uchazečky, které sice český inkolát neměly, mohly však být s ohledem na svůj původ, domovskou příslušnost či jiné důvody považovány za příslušnice Českého království. Přednostní právo příbuzných zakladatelky bylo zachováno, a to i tehdy, nesplňovala-li kandidátka předepsaný věk.³⁷⁷ Při odchodu z nadace dívky obdržely příspěvek ve výši 2 100 zlatých. Kandidátky vybíral prezident vrchního zemského soudu v Praze po dohodě s českým místodržitelem.³⁷⁸

V roce 1758 vznikla při klášteře pražských voršilek **Pöttingská nadace** (Pötting'sche Stiftung) Terezie hraběnký Pöttingové, která přijímala dívky katolického vyznání starší sedmi let pocházející z českých šlechtických rodin. Uchazečky musely prokázat alespoň tři generace ve šlechtickém stavu narozených předků z otcovy i matčiny strany. Upřednostňovány byly dívky z rodin Pöttingů, Michnů, Lažanských, Maciniů, Malowců a Enisů. Nadační místa propůjčovalo české místodržitelství na návrh pražského arcibiskupa.³⁷⁹

³⁷⁶ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Doroty Johanny svobodné paní ze Spangenbergu, inv. č. 25, kart. č. 13.

³⁷⁷ Zpráva ministerstva vnitra ve věci permutace Schönkirchské a Wiederské nadace z 18. října 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Karoliny Justiny hraběnký Schönkirchové, inv. č. 22, kart. č. 12.

³⁷⁸ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Karoliny Justiny hraběnký Schönkirchové, inv. č. 22, kart. č. 12; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 23–24; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

³⁷⁹ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Terezie hraběnký Pöttingové, inv. č. 18, kart. č. 12.

Jednu dívčí prebendu zajišťovala také **Nadace Maiderlů z Mannsbergu** (Maidlerle von Mannsberg'sche Stiftung), vytvořená Marií Rozálií Maiderlovou z Mannsbergu v roce 1768. Podmínkou byla nemajetnost, šlechtický původ uchazečky a věk nižší než 10 let. Přednost dostávaly kandidátky spřízněné s rodinou zakladatelky, prebenda jim ale směla být vyplácena nanejvýš do dovršení dvacátého roku života. Nadační místa přidělovalo na návrh představené novoměstských voršilek české místodržitelství.³⁸⁰

U pražských voršilek dále sídlily prebendistky **Nadace svobodných pánů Skronských** (Freiherrlich Skronsky'sche Stiftung), založené roku 1781 Johanou svobodnou paní Skronskou z Budczowa do značné míry dle schönkirchského vzoru. Nadace byla určena dvěma³⁸¹ chudým dívkám ve věku 10 až 12 let pocházejícím z českého panského nebo rytířského stavu, přednostně členkám šlechtických rodů Bieschinů a Wanczurů, přesněji přímým potomkům Filipa Bieschina z Bieschin a Antonína Wanczury z Rzehnitz v mužské linii. Protože se postupem času nedostávalo uchazeček, které by splňovaly všechny stanovené podmínky, došlo roku 1911 k permutaci nadace podle schönkirchského vzoru.³⁸² Prebendistky Nadace svobodných pánů Skronských nosily stejně jako členky Schönkirchské nadace stejnokroj a odznak a při odchodu jim náleželo věno 2 100 zlatých. Uvolněné prebendy obsazoval prezident vrchního zemského soudu v Praze společně s českým místodržitelem.³⁸³

Tři místa u pražských voršilek byla tvořena **Wiederskou nadací** (Wieder'sche Stiftung) Marie Anny svobodné paní z Wiederu, která vznikla na základě testamentu zakladatelky z roku 1782. Nadační listina pocházela z roku 1840. Uchazečky musely splňovat předepsaný věk (mezi 10 a 12 lety) a musely pocházet ze šlechtických panských či rytířských rodin, kterým byl udělen český inkolát, přednostní právo měly příbuzné zakladatelky. Také Wiederská nadace se od 80. let 19. století potýkala s nedostatkem kompetentních kandidátek,

³⁸⁰ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Marie Rozálie rytířky Meiderlové z Mannsbergu, inv. č. 15, kart. č. 6.

³⁸¹ Tento počet vyplývá z materiálů uložených ve fondu nadace Skronských, srov. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Johanny svobodné paní Skronské, inv. č. 23, kart. č. 13. A. Heilmann, P. Wiesflecker a J. Županič naproti tomu uvádějí, že se nadace skládala z celkem devíti nadačních míst, srov. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 24; WISFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

³⁸² Zpráva ministerstva vnitra ve věci permutace nadace Skronských z 11. října 1911. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Johanny svobodné paní Skronské, inv. č. 23, kart. č. 13.

³⁸³ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Johanny svobodné paní Skronské, inv. č. 23, kart. č. 13; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 24; WISFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

v letech 1882 až 1905 bylo přijato celkem 12 prebendistek, z nichž ani jedna nesplňovala všechny stanovené podmínky. Společně s Schönkirchskou nadací a dle stejných zásad proto byla nadace v roce 1906 permutována.³⁸⁴ Nadační místa přiděloval prezident vrchního zemského soudu v Praze po dohodě s českým místodržitelem.³⁸⁵

Další z nadací u pražských voršilek byla **Nadace Schwihovských** (Schwihovsky'sche Stiftung), založená Marií Monikou Schwihovskou z Riesenberga. Skládala se z jediné prebendy, jejíž uživatelkou se mohla stát nemajetná dívka jakéhokoli věku, jejíž oba rodiče byli šlechtici. Upřednostňovány byly osiřelé uchazečky pokrevně spřízněné se zakladatelkou, prebendy propůjčoval český místodržitel na návrh pražského arcibiskupa.³⁸⁶

Po jednom šlechtickém nadačním místě dále financovaly ještě **Schmiedgräbnerská nadace** (Schmiedgräbner'sche Fräuleinstiftung) Johany svobodné paní Schmiedgräbnerové z Lusteneggu, jejíž prebendy přiděloval na návrh představené pražských voršilek český místodržitel,³⁸⁷ a **Sloupnovská nadace** (Sloupno'sche Fräuleinstiftung), která byla ustavena poslední vůlí Aloisie Cordulové ze Sloupna v roce 1828 a byla určena osiřelé dívce pocházející z matčiny i otcovy strany ze starobylé české šlechty. Charakter prebendy, kterou propůjčoval prezident vrchního zemského soudu v Praze po dohodě s českým místodržitelem, byl doživotní a její výše činila na počátku 20. století 130 korun.³⁸⁸

V Praze u Anglických panen sídlila **Hrobschitzká nadace** (Hrobschitzky'sche Stiftung), kterou založila poslední vůlí z roku 1774 Josefa svobodná paní Hrobschitzká z Hrobschitz. Poskytovala místo jedné nemajetné dívce (výše prebendy činila 160 zlatých),³⁸⁹ která nesměla přesáhnout věk 25 let a pocházela jak z otcovy, tak z matčiny strany ze

³⁸⁴ Zpráva ministerstva vnitra ve věci permutace Schönkirchské a Wiederské nadace z 18. října 1906. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Karoliny Justiny hraběnky Schönkirchové, inv. č. 22, kart. č. 12.

³⁸⁵ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Marie Anny svobodné paní z Wiederu, inv. č. 30, kart. č. 15; HEILMANN, A. Darstellung, s. 24; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

³⁸⁶ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Marie Moniky hraběnky Švihovské, inv. č. 28, kart. č. 14.

³⁸⁷ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Johanny svobodné paní Schmiedgräbnerové z Lusteneggu, inv. č. 21, kart. č. 12.

³⁸⁸ Zpráva českého místodržitelství o udělení prebendy Sloupnovské nadace Amálii svobodné paní z Villani z 24. prosince 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Aloisie šlechtičny Kordulové ze Sloupna, inv. č. 12, kart. č. 4.

³⁸⁹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 23; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

starobylé české šlechty z panského, nebo rytířského stavu. V případě nedostačujícího původu z matčiny strany však císař zpravidla uděloval dispens, prokázala-li kandidátka nemajetnost a o uvolněné místo se nepřihlásila jiná kompetentní uchazečka.³⁹⁰ I přesto se však nadace na počátku 20. století potýkala s nedostatkem vhodných kandidátek. Když se ani po osmi letech od odchodu poslední členky nepodařilo přes opakované vypisování konkurzních řízení prebendu obsadit, bylo roku 1909 přistoupeno k permutaci nadace dle schönkirchského vzoru, avšak s výslovným vyloučením uchazeček pocházejících z řad nobility.³⁹¹

Další z dívčích šlechtických nadací byla **Nadace hrabat Kurzů** (Gräfllich Kurz'sche Stiftung), sídlící u anglických panen v Sankt Pöltenu. Vytvořena byla v roce 1818 na základě testamentu Ferdinanda Zikmunda hraběte Kurze z roku 1659 a skládala se ze dvou prebend určených dívkám ve věku mezi devíti a 10 lety. Podmínkou zisku prebendy byla chudoba a původ ze šlechtické rodiny pocházející z německých dědičných zemí. Roční příspěvek činil 262 zlatých a 80 krejcarů a dívka jej směla pobírat až do dovršení dvacátého roku života. Jmenovací právo náleželo císaři, který také uděloval případné výjimky od některé z předepsaných podmínek.³⁹²

Nejmladší z institucí, **hraběcí Esterházyovská nadace** (gräfllich Esterházy'sche Stiftung), vznikla na základě poslední vůle Marie Anny hraběnky Esterházyové v roce 1866. Skládala se z jediného nadačního místa v klášteře salesiánek ve Vídni, určeného nemajetné osiřelé dívce mladší osm let, která byla v dobrém zdravotním stavu a bez tělesných vad. Uchazečka musela pocházet z řad hornorakouské šlechty, v případě absence vhodné kandidátky však nemusela být podmínka zemské příslušnosti splněna. Patronkou nadace byla císařovna, která propůjčovala uvolněné místo na základě návrhu hornorakouského místodržitelství.³⁹³

³⁹⁰ Srov. např. zpráva ministerstva vnitra o udělení císařského dispensu Albertině z Clanneru, uchazečky o prebendu Hrobschitzké nadace, z 28. června 1880. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Josefy svobodné paní Hrobčické z Hrobčic, inv. č. 9, kart. č. 4.

³⁹¹ Zpráva ministerstva vnitra ve věci permutace Hrobschitzké nadace z 27. dubna 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Josefy svobodné paní Hrobčické z Hrobčic, inv. č. 9, kart. č. 4.

³⁹² HEILMANN, A.: Darstellung, s. 23; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

³⁹³ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 22–23; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 94; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

Nadace pro dospělé šlechtičny

Obdobou nadací pro šlechtické dívky byly nadace určené dospělým šlechtičnám, které již dovršily čtrnáctý rok života. Předepsaný minimální věk býval ve skutečnosti ještě o něco vyšší, většinou mezi 18 a 24 lety, nikdy však nebyl nižší než 15 let. Dámské nadace se od ryze dívčích lišily také svým účelem – zatímco dívčí instituty sloužily primárně k zajištění výchovy urozených dívek, účel dámských nadací byl vždy čistě zaopatřovací. Odlišný býval také charakter poskytované podpory, která měla u dámských nadací za dodržení stanovených podmínek ráz doživotní, zatímco mnohé z dívčích prebend byly vypláceny jen po omezenou dobu.

Stejně jako dívčí šlechtické nadace se i instituce určené dospělým šlechtičnám mezi sebou lišily v mnoha aspektech, například svým stářím, osobností zakladatele a protektora, podmínkami přijetí, vnitřní strukturou a předpisy, společenským významem či typem a výší poskytované podpory. Většina dámských šlechtických nadací v monarchii fungovala pouze v externí podobě. Některé se však na rozdíl od dívčích nadací neomezovaly na pouhé vyplácení renty a poskytovaly svým členkám zabezpečení i v rovině sociální, a to prostřednictvím propůjčení určitého postavení ve dvorské hierarchii, které ovšem bývalo nižší než u ústavů interních. Také prebendy vyplácené externími nadacemi zpravidla nedosahovaly výše prebend interních,³⁹⁴ což jen odráželo rozdílnou míru společenské prestiže obou typů institucí. Pro získání externí prebendy byl určující šlechtický stav uchazečky – nikoli však ve všech případech, navíc většinou nemusel být kandidátkou prokazován. Podmínkou byla také nemajetnost, morální bezúhonnost, dosažení předepsaného věku a často i určitá zemská příslušnost uchazečky.

Externí dámské šlechtické nadace

Nejprestižnější z rakouských externích dámských nadací byl **Ústav šlechtičen v Hallu** (Damenstift zu Hall), založený dcerou císaře Ferdinanda I. arcivévodkyní Magdalenou roku

³⁹⁴ Na počátku 80. let 19. století se externí prebendy pohybovaly mezi 110 a 800 zlatými. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 5.

1569.³⁹⁵ Arcivévodkyně zůstala neprovdána, po otcově smrti se rozhodla nosit po zbytek života smutek a zasvětit se duchovnímu stavu. Péči o spásu své duše svěřila do rukou jezuitů, ale protože byla mužům duchovní péče v ženských kláštorech zakázána, založila společně se svými mladšími sestrami Markétou³⁹⁶ a Helenou³⁹⁷ v Hallu tzv. královský klášter, který byl otevřen roku 1568. Po předčasné smrti obou sester Magdalena řídila klášter sama a osobně také vypracovala jeho stanovy. Instituce původně představovala zvláštní spojení kláštera a interní nadace. Šlechtický původ uchazeček nebyl podmínkou a ani nebylo nutné přinést do kláštera věno. Dámy byly povinny složit do roka od svého přijetí příslušný slib, poté směly budovu opouštět jen výjimečně, nesměly přijímat žádné návštěvy a samy v budově vykonávaly veškeré práce. Odívaly se do smutečního šatu, který nosila rovněž arcivévodkyně Magdalena, a musely dodržovat přísnou kázeň, zároveň ale nepříslušely k žádnému z ženských řádů a nepodléhaly církevní jurisdikci.

Roku 1783 byl klášter císařem Josefem II. zrušen a o dva roky později byla z jeho jmění a z jedné třetiny jmění rovněž zrušeného sonnenburského kláštera vytvořena dámská externí nadace. Stanovy pocházející z roku 1817 byly potvrzeny císařem v roce 1835. V nadaci existovalo tzv. tyrolské oddělení, skládající se z celkem 44 prebend, a oddělení německých dědičných zemí s 32 prebendami. O prebendy, jejichž výše činila roku 1880 v obou případech 420 zlatých,³⁹⁸ se směly ucházet dívky ze šlechtických rodin (v případě tyrolských prebend výlučně tyrolských), jejichž otcové dosáhli v civilní službě hodnosti skutečného rady nebo v armádě hodnosti štábního důstojníka či hejtmána. Další podmínkou bylo dosažení věku 18 let, bezúhonnost a nemajetnost. V případě nedostačujícího věku, služební hodnosti otce či původu uchazečky však mohl být udělen dispens.

Roku 1857 bylo při hallské nadaci vytvořeno ještě 10 nadačních míst (po 400 zlatých) určených uherským šlechtičnám a 10 míst (po 200 zlatých) pro dcery uherských zeměpanských úředníků. O rok později přibylo dalších 10 prebend (ve výši 400 zlatých) a 10

³⁹⁵ Arcivévodkyně Magdalena (1532–1590), čtvrtá dcera Ferdinanda I. Habsburského a Anny Jagellonské. Již za svého života měla pověst svěťice a v Římě v současnosti probíhá proces jejího svatořečení. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 257.

³⁹⁶ Arcivévodkyně Markéta (1536–1566), sedmá dcera Ferdinanda I. Habsburského a Anny Jagellonské. Proslavila se především jako spoluzakladatelka kláštera v Hallu, zemřela však dříve, než byla budova dokončena a klášter otevřen. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 322.

³⁹⁷ Arcivévodkyně Helena (1543–1574), desátá dcera Ferdinanda I. Habsburského a Anny Jagellonské. Po otevření kláštera v Hallu do něj vstoupila a také zde ve svých 31 letech zemřela. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 155.

³⁹⁸ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 16.

zaopatřovacích stipendií (ve výši 200 zlatých) pro osiřelé dcery zasloužilých úředníků a vojáků pocházejících z Chorvatska, Slavonie, Sedmihradska, Vojvodiny a Temešvárského Banátu. V důsledku rakousko-uherského vyrovnání byla roku 1868 správa fondu určeného k financování uherských, sedmihradských, chorvatských a srbských prebend převedena pod pravomoc uherské vlády. Dále existovaly při nadaci ještě tři tzv. ruské prebendy, vytvořené roku 1876 z finančních prostředků věnovaných neznámým dárcem z Ruska, o něž mohly žádat osiřelé šlechtičny z rodin civilních úředníků pocházející ze zemí mimo habsburskou monarchii. Kromě toho bylo mezi lety 1802 až 1835 zřízeno ještě 24 nadačních míst pro výchovu urozených i neurozených nezletilých dívek³⁹⁹ a 49 zaopatřovacích prebend, jejichž uživatelkami se mohly stát dcery zasloužilých nemajetných zeměpanských úředníků, které již přesáhly čtyřicetý rok. Podmínkou byla morální bezúhonnost a absence jakékoli tělesné vady.

Uživatelky hallských prebend nosily nadační odznak, zlatý oválný smaltovaný kříž, v jehož středu se na averzu nacházela červená tyrolská orlice a na reverzu nápis Joseph.[us] II. Aug.[ustus] P.[ater] P.[atriae] (Josef II., Otec vlasti), zavěšený na bílé lemované černé stuze. Nadační stanovy ukládaly dámám určité náboženské povinnosti a přiznávaly jim společenské postavení na úrovni provdaných dam, jejichž manželé nezastávali hodnost komořích. O obsazení uvolněných prebend rozhodoval císař, příslušné žádosti byly vyřizovány prostřednictvím ministerstva vnitra, u tyrolských prebend navíc v první instanci ještě prostřednictvím tyrolského místodržitelství. Nadace byla zrušena v roce 1923.⁴⁰⁰

Dospělé šlechtičny se mohly ucházet také o prebendy vídeňské **Montecuccolské nadace** (Montecuccolische Stiftung),⁴⁰¹ která sice nebyla určena výhradně šlechtičnám, dámám spřízněným se zakladatelkou však bylo vyhrazeno přednostní právo. Celkem 10 prebend po 150 zlatých bylo určeno neprovdaným ženám nad 26 let, o dalších 12 nadačních míst rovněž po 150 zlatých se směly ucházet vdovy. Poměr urozených a neurozených dam býval vyrovnaný. Například roku 1757 bylo obsazeno šlechtičnami pět z celkem 10 ženských a sedm z 12 vdovských prebend,⁴⁰² o osm let později činil poměr urozených a neurozených

³⁹⁹ K dějinám Montecuccolské nadace podrobněji v podkapitole Nadace pro šlechtické dívky.

⁴⁰⁰ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 15–18; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 87–89; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 236.

⁴⁰¹ Srov. podkapitola Nadace pro šlechtické dívky.

⁴⁰² Účet Montecuccolské nadace za rok 1757. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

uživatelé šest ku čtyřem, v případě vdovských prebend sedm ku pěti.⁴⁰³ Roku 1782 pobíralo prebendy celkem šest svobodných šlechticů, přičemž jediná z nich pocházela ze stavu svobodných pánů, ostatní byly prosté šlechtičny, a čtyři urozené vdovy, z nichž byly dvě stavu hraběcího, jedna stavu svobodných pánů a jedna prostá šlechtična.⁴⁰⁴

Mezi externí dámské šlechtické nadace bývá zařazována také **Hochburská nadace** (Hochburg'sche Stiftung) ve Vídeňském Novém Městě (jméno zakladatele literatura neuvádí), založená roku 1755 a sestávající ze tří nadačních míst, z nichž každé zajišťovalo příjem ve výši 250 zlatých.⁴⁰⁵

Další z institutů, **Ústav šlechticů v Gorici** (Adeliges Damenstift zu Görz), byl vytvořen z rozhodnutí Josefa II. z majetku zrušeného kláštera klarisek roku 1787.⁴⁰⁶ Původně se mělo jednat o klasickou nadaci s rezidenční povinností. Dámy měly společně přebývat v bývalé rezidenci gorického biskupa, jelikož klášterní objekt byl již využíván armádou. Záhy se však ukázalo, že vyčleněné finanční prostředky nebyly dostatečné (z příslušného fondu musely být hrazeny mj. doživotní penze bývalých řeholnic),⁴⁰⁷ a proto císař v únoru 1787 rozhodl přeměnit instituci v nadaci externí. Roku 1880 bylo vypláceno celkem 20 prebend po 315 zlatých.⁴⁰⁸ Dle stanov z roku 1798 (roku 1803 byly upraveny) byly dámy povinny užívat prebendu výlučně v Gorici. Nadační místo mohly za určitých okolností získat i nešlechtičny: O prebendy se směly ucházet bezúhonné dívky starší 18 let, jejichž otcové náleželi ke gorické stavovské obci, byli šlechtického původu nebo v zemi zastávali vyšší civilní či vojenský úřad. Odznakem byl zlatý bíle smaltovaný kříž s oválným centrálním medailonkem s literami J.[oseph] a F.[ranz] II. na averzu a nápisem Augustorum Providentia (Péčí vladařů) na reverzu. Majetek nadace spravoval zemský výbor pod dohledem místodržitelství Rakouského

⁴⁰³ Účet Montecuccolské nadace za rok 1765. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

⁴⁰⁴ Účet Montecuccolské nadace za rok 1782. ÖStA, HHStA, Walpersdorf, Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

⁴⁰⁵ LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 90–91; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 238.

⁴⁰⁶ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 15; Österreichische Monathsschrift, 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 106–107. Ellinor Langerová uvedla jako rok založení 1784. LANGER, E. Damenstift Innsbruck, s. 13.

⁴⁰⁷ Österreichische Monathsschrift, 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 107.

⁴⁰⁸ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 15.

přímoří. Uvolněné prebendy obsazoval císař na návrh zemského výboru, místodržitelství a ministerstva vnitra. Poslední dáma byla jmenována v roce 1914.⁴⁰⁹

Ústav šlechtičen v Korutanech (Fräuleinstift in Kärnten) v Klagenfurtu (Celovci) byl založen císařem Leopoldem II. roku 1791 na základě žádosti korutanských stavů. Základem se stalo jmění zrušeného ženského kláštera benediktinek Sankt Georgen am Längsee. Stanovy byly vydány v roce 1803. Místo bydliště si dámy mohly zvolit také v zahraničí, v takovém případě však bylo nutné získat povolení císaře. První čtyři prebendy ve výši 400 zlatých byly přiděleny roku 1791,⁴¹⁰ v roce 1880 nadace sestávala z 25 míst po 420 zlatých.⁴¹¹ Členkami nadace se směly stát nemajetné dámy starší 15 let s dobrou pověstí, jejichž otcové byli členy korutanské stavovské obce, pocházeli z rytířského stavu nebo v zemi vykonávali dlouholetou úřední či vojenskou službu. Nadačním odznakem byl medailon s vyobrazením svatého Leopolda na averzu a korutanským znakem s nápisem „Leopoldus II. instituit“ (Založil Leopold II.) zavěšený na černé mašli. S prebendou byly spojeny určité náboženské povinnosti a povinnost nosit na veřejnosti smuteční šat.⁴¹² Dámy zaujímaly společenské postavení bezprostředně za manželkami komořích. Uvolněné prebendy byly obsazovány na základě konkurzu vypsání zemským výborem, který také zastával funkci správce nadačního fondu. Návrhy kandidátek byly následně prostřednictvím zemské vlády a ministerstva vnitra předkládány císaři, který dámy jmenoval. Institut zanikl v roce 1939.⁴¹³

Na žádost kraňských stavů byla obdobná instituce založena také v Lublani. **Kraňský ústav šlechtičen** (Fräuleinstift in Krain) vznikl roku 1792 ze jmění zrušených klášterů klarisek v Minkendorfu a dominikánek v Michelstettenu. V obou případech se jednalo o kláštery šlechtické, jejichž prebendy založily a financovaly převážně kraňské šlechtické rodiny za účelem zaopatření svých neprovdaných dcer. Původně se měl institut skládat z celkem 35 prebend v hodnotě mezi 300 až 200 zlatými, přičemž čtyři prebendy měly dosahovat výše 300 zlatých, osm prebend 250 zlatých a zbylých 24 prebend pouze 200 zlatých ročně. Nedostatečné finanční prostředky však umožnily v prvních letech obsadit

⁴⁰⁹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 15; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 88–89; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 236.

⁴¹⁰ Österreichische Monathsschrift 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 113.

⁴¹¹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 19.

⁴¹² Österreichische Monathsschrift 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 114.

⁴¹³ HEILMANN, A.: Darstellung; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13; s. 19–20; Österreichische Monathsschrift 1794, II. Bd. Wien 1794, s. 113–115; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 89; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237.

pouze osm prebend po 200 zlatých, roku 1899 nadace disponovala stále pouze 15 prebendami v hodnotě 210 zlatých.

Původním účelem nadace měla být podpora „*chudých dcer z panských a rytířských rodin*“.⁴¹⁴ Dle stanov z roku 1792 se však o prebendy směly ucházet všechny chudé dámy dobré pověsti starší 15 let, „*jejichž otcové byli členy kraňské stavovské obce, nebo pocházeli přinejmenším z rytířského stavu (bez nutnosti předložit Ahnenprobe), stejně jako ty [dámy], jejichž rodiče se zasloužili o zem, případně získali zásluhy prostřednictvím alespoň desetileté služby v zemi ve vyšším úřadu, například jako zeměpanští radové, nebo jako štábní důstojníci*“.⁴¹⁵ Tato definice později zapříčinila spory o výklad nadačních stanov – zatímco ilyrské gubernium zastávalo názor, že k získání místa stačí splnění pouze jedné z uvedených podmínek (kraňský inkolát, rytířský stav, zásluhy rodiny), kraňské stavy trvaly za všech okolností na podmínce zemské příslušnosti. Dvorská kancelář nakonec roku 1830 vydala prohlášení, podle něhož směly o prebendu žádat také kraňské šlechtičny náležející k rytířskému šlechtickému stavu dědičných zemí. Dle stanoviska státního ministerstva⁴¹⁶ z dubna 1861 musely z kraňských šlechtických rodin pocházet i ty kandidátky, které se o prebendu ucházely na základě zásluh své rodiny, proti čemuž zemský výbor následně marně protestoval u císaře.⁴¹⁷

Rentu směly dámy užívat dle libosti kdekoli v rakouských dědičných zemích, na veřejnosti však musely nosit smuteční šat, musely plnit určité náboženské povinnosti a veřejně se směly objevovat pouze v doprovodu jiné dámy s dobrou pověstí. Po vstupu do nadace získaly postavení za manželkami komořích. Jako odznak dámy nosily na růžové stuze zavěšený zlatý, bíle smaltovaný kříž s vypouklými konci, na jehož oválném modře emailovaném centrálním medailonu byl z přední strany vyobrazen svatý Leopold, rakouský markrabě a rakouský zemský patron, a ze zadní strany svatý Ludvík, král francouzský. Na čtyřech stranách kříže se nacházely iniciály císaře Leopolda II. a jeho manželky Marie Ludoviky. Nové členky jmenoval císař, prezentační právo náleželo kraňským stavům (respektive kraňskému zemskému výboru), s výjimkou let 1792–1818, kdy bylo vyhrazeno panovníkovi. Do roku 1829 byly prebendy obsazovány formou konkurzního řízení, poté byl

⁴¹⁴ Cit. dle: PFEIFER, J.: Fräuleinstift Krain, s. 6.

⁴¹⁵ Cit. dle: PFEIFER, J.: Fräuleinstift Krain, s. 10.

⁴¹⁶ Státní ministerstvo bylo vytvořeno na základě Říjnového diplomu roku 1860 ze zrušených ministerstev vnitra, práv a kultu a vyučování. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 250.

⁴¹⁷ PFEIFER, J.: Fräuleinstift Krain, s. 14–15.

zaveden systém předzápisů, od něhož však bylo opět upuštěno v roce 1872. Poslední prebenda byla přidělena v roce 1914.⁴¹⁸

Wrtbovská nadace (Wrtby'sche Stiftung) Františka Adama hraběte z Wrtby, vytvořená roku 1805 a skládající se z nejméně tří nadačních míst, byla určena nemajetným urozeným vdovám a osiřelým šlechticům. V obou případech byla podmínkou příslušnost uchazečky ke starobylé české šlechtě z otcovy i matčiny strany. Výše prebend se na počátku 20. století pohybovala mezi 240 a 400 korunami (120 až 200 zlatými).⁴¹⁹

Zvláštní typ externí nadace představovaly rovněž tzv. **Hradčanské zaopatřovací prebendy** (Hradschiner Versorgungspräbenden), vytvořené roku 1873 z přebytku Fondu abatyše při Tereziánském ústavu šlechticů v Praze.⁴²⁰

Při příležitosti sňatku korunního prince Rudolfa se Štěpánkou Belgickou⁴²¹ byla roku 1881 ve Vídni vytvořena **Nadace arcivévodkyně Štěpánky** (Erzherzogin Stephanie-Stiftung), která čítala 12 nadačních míst s ročním příjmem 500 zlatých, přičemž čtyři prebendistky měly pocházet z Čech, dvě z Haliče, dvě z Dolních Rakous, dvě z Moravy či Slezska a dvě z Horních Rakous, Štýrska, Korutan, Kraňska či Tyrolska. Prezentační i jmenovací právo náleželo korunní princezně a po ní každé panující císařovně či nejvýše postavené arcivévodkyni.⁴²²

⁴¹⁸ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 20; Österreichische Monathsschrift 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 115–118; PFEIFER, J.: Fräuleinstift Krain; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 89; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237.

⁴¹⁹ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace Františka Adama hraběte z Wrtby, inv. č. 29, kart. č. 15.

⁴²⁰ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁴²¹ Štěpánka Belgická (1864–1945), druhorozená dcera belgického krále Leopolda II. a Marie Jindřišky z uherské větve habsbursko-lotrinského rodu, od roku 1881 manželka korunního prince Rudolfa. Z manželství vzešla jediná dcera Alžběta zvaná „Erzsi“. Korunní princ nakazil svou manželku pohlavní chorobou a již nemohla mít děti. Po manželově sebevraždě roku 1889 se Štěpánka ocitla na vídeňském dvoře v izolaci, komplikovaně se vyvíjely také její vztahy s belgickou rodinou, zejména otcem. V březnu 1900 uzavřela se souhlasem císaře Františka Josefa I. nerovnorodý sňatek s uherským hrabětem Elemérem Lónyayem. Ke Štěpánce Belgické podrobněji např.: BELGIEN, Stephanie von: Ich sollte Kaiserin werden. Lebenserinnerungen der letzten Kronprinzessin von Österreich-Ungarn. Leipzig 1935; SCHIELOVÁ, Irmgard: Stefanie. Životní osudy vdovy po následníkovi rakouského trůnu. Praha 2002.

⁴²² Wiener Zeitung, 19. listopadu 1881, s. 8; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 90; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 237.

Ve stejném roce⁴²³ vznikla **Štěpánčina nadace** také v **Praze** (Stephanie-Stiftung in Prag). Sloužila k zaopatření neprovdaných urozených dívek manželského původu, které již dovršily osmnáctý rok a jejichž příímí předkové z otcovy strany vlastnili v Čechách deskový statek, nebo jim byl udělen český inkolát. Výše prebendy činila 1 000 zlatých, počet míst nebyl pevně stanoven a odvíjel se od příjmů z nadačního jmění. Jmenovací právo příslušelo korunní princezně a po ní panující císařovně. Poté, co Štěpánka uzavřela morganatický sňatek, převzal patronát sám císař. Správu nadace vykonávalo kuratorium pod předsednictvím pražského arcibiskupa, které předkládalo korunní princezně (později císaři) návrh tří kandidátek. Formální převzetí patronátu poslední císařovnou Zitou se pravděpodobně nikdy neuskutečnilo.⁴²⁴

Interní dámské šlechtické nadace

Dámských šlechtických nadací s rezidenční povinností je v odborné literatuře obvykle uváděno celkem sedm,⁴²⁵ bezpochyby jich však v průběhu 18. a „dlouhého 19. století“ v habsburské monarchii existovalo více, ať už se jednalo o ústav šlechtičen v Olsbergu či dámskou šlechtickou nadací v Säckingenu. Většina z nich vznikla v průběhu 18. století a byla typickým produktem osvícenské éry mj. v tom smyslu, že nabízela v některých směrech přijatelnější a osvícenským myšlenkám lépe odpovídající alternativu k ženským klášterům, které představovaly v dřívějším období prakticky jedinou možnost patřičného zabezpečení neprovdané urozené ženy mimo rodinu. Interní dámské šlechtické nadace ostatně měly s ženskými kláštery řadu společných znaků, mnohé z nich byly dokonce přímo z ženských klášterů vytvořeny, především v období vlády Josefa II. a Leopolda II. Společná jim byla povinnost dam bydlet ve společné budově, plnit určité náboženské povinnosti a řídit se ústavou. Hlavní z rozdílů spočíval v důsledně světském charakteru ústavů šlechtičen, který se

⁴²³ Údaj vyplývá z dokumentů uložených ve fondu Štěpánčiny nadace v Praze, srov. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace arcivévodkyně Štěpánky, inv. č. 27, kart. č. 14; E. Langerová, P. Wiesflecker a J. Županič uvedli jako rok založení 1882. Srov. LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 13; WIESFLECKER, P.: *Nobilitierungen*, s. 90; ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 237.

⁴²⁴ NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Nadace arcivévodkyně Štěpánky, inv. č. 27, kart. č. 14; LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 13; WIESFLECKER, P.: *Nobilitierungen*, s. 90; ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 237.

⁴²⁵ Srov. GAMPL, I.: *Adelige Damenstifte*; HEILMANN, A.: *Darstellung*, s. 1–2; LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 14; WIESFLECKER, P.: *Nobilitierungen*, s. 81; ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 233.

odrážel ve všech aspektech každodenního života nadace. Členky ústavů šlechticů, nazývané také jako dámy (Stiftsdamen), kapitulárky (Kapitularinnen) či – především v 18. století – jako slečny (Fräule), neskládaly na rozdíl od řeholnic řeholní slib, směly se účastnit společenského života, mohly si ponechat vlastní majetek, nenosily řádový šat⁴²⁶ a směly ústav také opustit, a to jak dočasně, například za účelem zdravotní dovolené či návštěvy příbuzných, tak navždy, pokud získaly přiměřené zabezpečení jiným způsobem. Každodenní život v nadaci se řídil nikoli ústavou duchovní (klauzurou), ale ústavou světskou, kterou reprezentovaly tzv. nadační stanovy (Stiftssatzungen).

Podle jedné z teorií byly přímým vzorem ústavů šlechticů v habsburské monarchii sekularizované ženské protestantské kláštery.⁴²⁷ Jiná teorie odkazuje na jejich možnou souvislost s kanonikáty na území později odstoupeného Lotrinska. Kanonikáty se vyvinuly z dámských konventů již v období středověku. Mnohé z nich byly rodinnými nadacemi, v nichž byla pozice představené a v některých případech i řádová místa vyhrazena příslušnicím rodiny zakladatele. S kanonikáty měly světské ústavy šlechticů společnou například absenci řeholního slibu, právo na ponechání majetku či možnost opuštění instituce.⁴²⁸

V čele ústavů šlechticů stála obvykle představená (Oberin), děkanka (Dechantin) či v nejlepším případě abatyše (Äbtissin), která jako odznak své důstojnosti nosila biskupskou berlu – patrně s tichým souhlasem duchovenstva, neboť oficiálně žádné místo v církevní hierarchii nezastávala. Na rozdíl od externích nadací, kde představené, byly-li vůbec jmenovány, plnily pouze reprezentativní úlohu, mívaly představené ústavů šlechticů poměrně rozsáhlé kompetence.⁴²⁹

⁴²⁶ K odívání kapitulárek podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

⁴²⁷ Ke světským ústavům šlechticů na území dnešního Německa např.: KOHL, Wilhelm: Das (freiweltliche) Damenstift Freckenhorst. (Germania Sacra, Neue Folge 10). Berlin – New York 1975; KLUETING, Edeltraut: Das Kanonissenstift und Benediktinerinnenkloster Herzenbrock. (Germania Sacra, Neue Folge 21). Berlin 1986; THIEL, Bernhard: Das (freiweltlich) Damenstift Buchau am Federsee. (Germania Sacra, Neue Folge 32). Berlin – New York 1994; SOLLBACH, Gerhard E.: Leben in märkischen Frauenklöstern und adeligen Damenstiften in Mittelalter und Neuzeit. Herdecke, Clarenberg und Gevelsberg. Bochum 1995; ANDERMANN, Kurt (Hg.): Geistliches Leben und standesgemäßes Auskommen: adelige Damenstifte in Vergangenheit und Gegenwart. Tübingen 1998; KÜPPERS-BRAUN, Ute: Macht in Frauenhand. 1000 Jahre Herrschaft adeliger Frauen in Essen. Essen 2002; CORETH, Gioia: Damenstift Essen – Lebensalltag der Stiftsdamen. [b. m.] 2010.

⁴²⁸ GAMPL, I: Adelige Damenstifte.

⁴²⁹ LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 13.

Nejstarším z interních ústavů byl **Ústav šlechtičen Paní Marie Školské v Brně** (Adeliges freiweltliches Damenstift Maria Schul zu Brünn), zvaný též Mariánská škola, založený v roce 1654 poslední vůlí Johany Prisky ovdovělé hraběnky Magnisové, rozené Pergarové z Pergu. Materiálně byla nadace zabezpečena výnosy ze statku ve vsi Medlánky, dvěma zahradami u Brna a 60 000 zlatými. Sídlem se stal dům na rohu Kobližné a Kozí ulice. Patronkou byla ustavena markraběnka moravská. Původně ústav poskytoval zaopatření 12 dívkám (po čtyřech z panského, rytířského a měšťanského stavu),⁴³⁰ později se rozrostl o další prebendy a na počátku 80. let 19. století podporoval celkem 39 šlechtičen – 18 z nich v podobě interní prebendy ve výši 1 000 zlatých a 21 ve formě externího místa částkou 630 zlatých. Některá z míst měla charakter rodinných prebend (financovaly je rody Blümegenů, Taaffe, Dietrichsteinů, Thunů a Thürheimů).⁴³¹ V případě sňatku či vstupu do kláštera bylo navíc dámám vypláceno 500 zlatých jako věno.⁴³² V brněnském ústavu se kromě toho nacházelo ještě 35 externích míst pro měšťanské dívky. Statuta pocházející z roku 1697 byla v letech 1792 a 1868 modifikována a roku 1792 byl ústav zařazen mezi státní instituce. Správou nadačního majetku byl z pozice nejvyššího zemského úředníka pověřen moravský místodržitel (moravský zemský hejtman), do roku 1858 společně s panujícím knížetem z Dietrichsteina.⁴³³

O šlechtické prebendy se směly ucházet osiřelé urozené ženy mezi 18 a 40 lety, které doložily osm ve šlechtickém stavu narozených předků, byly katolického vyznání, bezúhonné, nemajetné a v dobrém zdravotním stavu. Přednostně byly přijímány šlechtičny pocházející z moravských panských a rytířských rodů. V čele nadace stála představená (Oberstiftsfrau), jejíž prebenda činila roku 1880 4 000 zlatých, zastupovaná asistentkou, která pobírala celkem 1 300 zlatých ročně. Jako odznak nosily dámy do zlata zasazený, paprsky lemovaný emailový obraz Panny Marie Immakulaty zavěšený na světlomodré stuze. Součástí odznaku byla rudě

⁴³⁰ ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 12.

⁴³¹ KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 149.

⁴³² Uživatelky měšťanských prebend obdržely věno ve výši 350 zlatých. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 8.

⁴³³ Za vykonavatele závěti a univerzálního dědice určila hraběnka Magnisová knížete Maxmiliána z Dietrichsteina (1596–1655), synovec patrně nejznámějšího představitele rodu kardinála Františka z Dietrichsteina (1570–1636). Volba na Dietrichsteiny padla patrně z toho důvodu, že se rodina hraběnky ujala v době, kdy osiřela. Poslední nositel knížecího titulu Josef z Dietrichsteina (1798–1858) zemřel, aniž zanechal mužské dědice, již za jeho života proto došlo k rozdělení majetku mezi jeho čtyři dcery. K vymření rodu po meči došlo o šest let později smrtí Josefova strýce Mořice Jana. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 8; ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 12; VOGELTANZOVÁ, V.: Členky světské nadace šlechtičen Mariánská škola, s. 34; ŽUPANIČ, J. – STELLNER, F. – FIALA, M.: Encyklopedie knížecích rodů, s. 70–76.

smaltovaná královská koruna, převýšená modře smaltovaným říšským jablkem zakončeným křížem. Odznaky měšťanských prebendistek se lišily pouze tím, že byly vyrobeny ze stříbra.⁴³⁴ S nadačním místem byly dále spojeny určité náboženské povinnosti. Naproti tomu dámám u dvora náleželo hodnostní pořadí za manželkami komořích a představené postavení za ženami tajných radů. Nejvyšším rozhodnutím císaře však mohla představená získat dokonce titul a privilegia ženy tajného rady.

Pokud kandidátka splnila všechny stanovené podmínky, zanesl místodržitel její jméno do seznamu čekatelek, který byl v případě uprázdnění prebendy společně s příslušnými žádostmi předložen císařovně, do jejíž kompetence spadalo jmenování nových členek od roku 1865. Císařovna současně jmenovala představenou i její asistentku, propůjčovala tzv. císařské nadační místo⁴³⁵ a směla také udělit dispens v případě neodpovídajícího věku, původu, či pokud uchazečka nebyla úplným sirotkem.⁴³⁶ Roku 1880 získal ústav prestižní povolení užívat označení „c. k. ústav šlechticů“, čímž byl vyzdvižen nominální patronát císařovny.⁴³⁷

Roku 1811 byla při nadaci zavedena instituce čestných dam, jejichž počet nebyl omezen a jmenoval je císař. Podmínkou bylo katolické vyznání, dosažení věku 20 let a doložení šlechtického původu osmi předků, ovšem pouze v případě, pocházela-li kandidátka ze zemí habsburské monarchie. O čestné prebendy byl zájem rovněž mezi zahraničními šlechticemi, proto císař roku 1817 nařídil upustit od této podmínky v případech, kdy byl šlechtický původ zahraničních uchazeček „všeobecně znám“.⁴³⁸ Čestné dámy nepobíraly žádnou rentu, naopak od roku 1817 musely po svém jmenování uhradit do nadační pokladny jednorázovou taxu ve výši 12 zlatých (roku 1859 byl poplatek navýšen na 24 zlatých a o rok později na 50 zlatých).⁴³⁹ Náleželo jim však shodné společenské postavení jako řádným členkám a směly také nosit nadační odznak.⁴⁴⁰

Obdobnou instituci, **Ústav šlechticů u svatých Andělů** (Freiweltlich-adeliges Damenstift zu den heiligen Engeln zu Prag), založila v Praze na Novém Městě roku 1701

⁴³⁴ KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 151.

⁴³⁵ Tzv. císařské nadační místo bylo určeno jedné dámě z panského stavu. Založeno bylo roku 1747 císařovnou Alžbětou Kristýnou (1691–1750). HEILMANN, A.: Darstellung, s. 8.

⁴³⁶ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 7–8.

⁴³⁷ Císařovna Alžběta získala patronát teprve roku 1868, do té doby byla patronkou nadace císařovna Marie Anna (1803–1884), manželka Ferdinanda I. ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 15.

⁴³⁸ HEILMANN, A.: Darstellung s. 8.

⁴³⁹ VOGELTANZOVÁ, V.: Členky světské nadace šlechticů Mariánská škola, s. 286.

⁴⁴⁰ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 6–8; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14; ŠTAUD, D.: Mariánská škola; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 81; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 233.

Zuzana Helena z Bedarides, rozená Goltzová z Goltze.⁴⁴¹ Nadační stanovy byly vytvořeny roku 1701, o dva roky později byly potvrzeny císařem Leopoldem I. a následně byly ještě několikrát pozměněny. Ústav disponoval původně šesti interními místy určenými pro šlechtičny z rodů Goltzů, Malowců a Schellhardtů.⁴⁴² První představenou nadace se stala sama její zakladatelka, po ní hodnost zastávala Marie hraběnka z Berlepsch,⁴⁴³ která získala roku 1706 hodnost abatyše. Ve stejném roce císař Josef I. udělil nadaci znak, povýšil ji na říšský světský ústav a abatyším přiznal titul kněžny. Krátce poté začala Marie z Berlepsch budovat při ústavu knížecí rezidenci, finančně se však vyčerpala a roku 1709 navždy opustila Prahu. Po její smrti nadaci spravovaly dámy s titulem představených, další kněžnou-abatyší se stala teprve roku 1738 Marie Gabriela ovdovělá hraběnka Lažanská z Bukowé, rozená Czerninová.⁴⁴⁴ Kvůli neuspokojivému hospodaření nadace však byla po její smrti roku 1758 hodnost zrušena,⁴⁴⁵ nadaci nadále vedla představená a dvě asistentky. Za císaře Josefa II. byl ústav dokonce dočasně sloučen s hradčanským Tereziánským ústavem šlechtičen.⁴⁴⁶

Postupem času při nadaci vznikala další nadační místa, takže se počet prebend na počátku 19. století ustálil na čísle 17. K původním šesti místům, o jejichž obsazení rozhodovala kapitula, přibyla nadace Heleny Wrzesowské určená jedné dámě z rodiny Wraždů (založena 1712), dvě prebendy kněžny-abatyše Lažanské pro dámy z rodin Czerninů a Lažanských (založeny 1738 a 1769), jedna prebenda Marie Markéty Waldsteinové (založena 1740), dále nadace Augusty Kinské pro tři dámy pocházející z panského a rytířského stavu (založena 1769 a 1774), nadace Marie Kateřiny Morzinové pro dvě

⁴⁴¹ Sama zakladatelka nepocházela ze starobylé šlechtické rodiny – jejím otcem byl Jan Goltz, nobilitovaný úředník, jenž svou profesní dráhu zahájil v české dvorské kanceláři, posléze působil jako apelační rada a hejtman žateckého kraje. Zuzaniným dědečkem byl movitý mlynář. Byla celkem čtyřikrát vdaná. URFUS, V.: Stavovská opozice pražského arcibiskupa, s. 481.

⁴⁴² HEILMANN, A.: Darstellung, s. 12.

⁴⁴³ Marie rozená z Gudenbergu (1654–1723) se roku 1672 provdala za Viléma Ludvíka z Berlepsch, který padl roku 1676. Jako vrchní hofmistryně Marie Anny Falcko-Neuburské se po jejím sňatku se španělským králem Karlem II. odebrala do Madridu, kde až do roku 1700, kdy odtud byla vykázána, hájila zájmy habsburské monarchie, za což byla roku 1695 společně se svými syny povýšena do říšského panského a roku 1706 do říšského hraběcího stavu. URFUS, V.: Stavovská opozice pražského arcibiskupa, s. 481–482; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 261–262.

⁴⁴⁴ K osobnosti Marie Gabriely kněžny Lažanské podrobněji např.: ŠTĚPÁNEK, Jan: Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí. Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Praha 2017, s. 47an.

⁴⁴⁵ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 233.

⁴⁴⁶ Podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

příslušnice rodu Morzinů (založena 1783), jedna prebenda hraběte Sternberga (založena 1783) a konečně tzv. hraběcí nostitzké nadační místo (založeno 1793). Výše všech prebend činila 630 zlatých.⁴⁴⁷ K ústavu šlechticů patřilo nadační panství Křic s Čistou, Šipy a Všesulov.⁴⁴⁸ Prezentační a jmenovací právo si ponechaly hlavy rodin, které prebendy financovaly, vyjma místa hrabat Wrzesowců, které měla právo obsadit představená ústavu, místa abatyně Lažanské, o jehož obsazení rozhodovala kapitula, a třech míst rodiny Kinských, jež uděloval panovník na návrh místodržitelství a ministerstva vnitra. Od konce 19. století bylo možné získat také hodnost čestné dámy.

Předepsaný věk uchazeček se pohyboval mezi 16 a 30 lety, podmínkou bylo katolické vyznání, nemajetnost, morální bezúhonnost a dobrý zdravotní stav bez viditelné tělesné vady. Přijímány byly pouze dámy z českých šlechtických rodin, které doložily osm ve šlechtickém stavu narozených přímých předků. Členky nosily nadační odznak, smaltovaný oválný porcelánový medailon zavěšený na černé stuze lemovaný zlatým dracounem, na jehož averzu byl vyobrazen Anděl strážný, vedoucí levou rukou chlapce a ukazující ukazovákem napřažené pravice vzhůru na nápis „Solus Deus“ (jediný Bůh), na reverzu obraz Jana Nepomuckého s křížem v levé a staroboleslavským palladiem v pravé ruce, převýšen nápisem „Archa Salutis“ (Schrána štěstí). Dámy byly zavázány k určitým náboženským povinnostem a u dvora jim náleželo postavení za manželkami komořích.⁴⁴⁹

Nejvýznamnějším z interních dámských šlechtických ústavů byl **Tereziánský ústav šlechticů v Praze**, založený císařovnou Marií Terezií roku 1755. Původně poskytoval podporu celkem 30 svobodným šlechticům starším 24 let (v případě osiření jak z otce, tak z matčiny strany mohla být věková hranice snížena na 18 let), které prokázaly šlechtický původ 16 předků, byly nemajetné a morálně bezúhonné.⁴⁵⁰ Nadační listina i nadační stanovy pocházely ze srpna roku 1755, stanovy však byly v průběhu let doplňovány dodatky a roku 1763 novelizovány. Sídlem členek nadace se stal Rožmberský palác na Pražském hradě. Materiálně císařovna nadaci zajistila předáním ledečského a cerhenického panství (v letech 1768 až 1776 ústav vlastnil ještě Trojský zámek), kromě toho směl institut disponovat také

⁴⁴⁷ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 12.

⁴⁴⁸ TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1077–1078.

⁴⁴⁹ ASSMANN, Jan N.: Bývalý novoměstský ústav šlechticů U Sv. Andělů v Praze. In: Res Musei Pragensis, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1999, roč. 9, č. 4, s. 1–7; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 12–13; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 151; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 14–15; URFUS, V.: Stavovská opozice pražského arcibiskupa; WEISFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 81–83; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 233–234.

⁴⁵⁰ Podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

výnosy z deskových statků Karlštejna a Milína. Výše prebend činila roku 1755 u řadových členek 600 zlatých ročně.⁴⁵¹ V čele institutu stála abatyše – příslušnice císařské rodiny, zastupovaná děkankou, podděkankou a dvěma asistentkami.⁴⁵²

Přesně 10 let po založení pražského Tereziánského ústavu šlechtičen vytvořila Marie Terezie sesterskou instituci v tyrolském Innsbrucku. Podnětem pro vznik **Innsbruckého ústavu šlechtičen** (Adeliges Damenstift zu Innsbruck) se stala náhlá smrt císařovna manžela Františka Štěpána. Nově založený ústav se měl stát jeho věčným památníkem – dámy byly povinny účastnit se každodenní mše za zesnulého císaře sloužené v nadační kapli, kterou panovnice vytvořila se svolením papeže z manželova úmrtního pokoje, povinná byla rovněž účast na slavnosti ve výročí dne císařovy smrti.⁴⁵³ Innsbrucký ústav se z tohoto důvodu těšil mimořádné přízni císařovny. Do jeho vedení povolala v hodnosti vrchní děkanky Žofii Kláru svobodnou paní Enzenbergovou,⁴⁵⁴ zkušenou dámu z hradčanské tereziánské nadace, a do čela ústavu postavila arcivévodkyni s titulem abatyše. Za dobu existence ústavu se však v jeho čele ocitla pouze jediná arcivévodkyně – po smrti své matky byla roku 1781 do této funkce jmenována arcivévodkyně Marie Alžběta.⁴⁵⁵ Interní záležitosti nadace dále spravovali dva nadační komisaři. Hospodářsky panovnice nadaci zajistila částkou 10 000 zlatých ročně z tyrolských a jiných kamerálních příjmů – jednalo se o provizorium, jenž mělo být ukončeno předáním pozemků, které by zajistily trvalý příjem, což se však nikdy neuskutečnilo. Až do dokončení vlastní nadační budovy roku 1773 dámy sídlily ve třetím patře innsbruckého Hofburku.

Bolestně innsbruckou nadaci zasáhly události koaličních válek. Po porážce u Slavkova muselo být na základě přešpurského míru⁴⁵⁶ Tyrolsko odstoupeno Bavorsku.

⁴⁵¹ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.

⁴⁵² Podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁴⁵³ Stanovy Innsbruckého ústavu šlechtičen z roku 1765, Art. 3. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

⁴⁵⁴ K Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁴⁵⁵ Arcivévodkyně Marie Alžběta (1743–1808), šesté dítě Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Roku 1767 onemocněla neštovicemi, které zničily její naděje na významný politický sňatek. Obdobně jako její neprovdané sestry musela i Marie Alžběta po smrti své matky na nátlak bratra Josefa opustit Vídeň a na vlastní přání byla roku 1781 jmenována abatyší Innsbruckého ústavu šlechtičen. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 268–269; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 64–83.

⁴⁵⁶ Prešpurský mír, uzavřen 26. prosince 1806 po bitvě u Slavkova mezi Francií a Rakouskem. Císař byl nucen odstoupit Benátsko Království italskému a uznat Napoleonův titul italského krále. Značná území musel odstoupit také Bavorsku, Bádensku (mj. i část Breisgau) a Württembersku. Rakousko dále uznalo povýšení Bavorska a Württemberska na království i existenci Helvetské a Batávské republiky. SKŘIVAN, A.: Lexikon světových dějin, s. 42.

Arcivévodkyně Marie Alžběta byla nucena uprchnout z Innsbrucku i s nejdůležitějšími nadačními dokumenty a v březnu 1806 rezignovala na hodnost abatyše. Následně přesídlila do Lince, kde zanedlouho zemřela. V lednu 1807 bavorská vláda nadaci zrušila a její členky odškodnila roční penzí ve výši 720 zlatých. Brzy po znovuzískání Tyrolska se však začaly množit žádosti šlechtických rodin o umístění svých dcer v nadaci, císař František I. proto roku 1815 rozhodl o obnovení ústavu.⁴⁵⁷

Nadace se skládala z celkem 12 interních prebend po 500 zlatých. Tato částka zůstala až do rozpadu monarchie prakticky neměnná,⁴⁵⁸ jistou kompenzací přinášely dámám pouze mimořádné finanční příspěvky vídeňského dvora. Některé z prebend navíc zůstávaly kvůli finančním těžkostem dlouhá léta neobsazené, což svědčí o skutečnosti, že nadace po svém obnovení již nikdy nedosáhla někdejšího věhlasu. Vrchní děkanka pobírala rentu vyšší, 1 000 zlatých, podděkanka 800 zlatých ročně. Od roku 1901 bylo možné ucházet se rovněž o post čestné dámy.⁴⁵⁹ Podmínky pro udělení prebendy byly v zásadě shodné jako u hradčanského Tereziánského ústavu šlechticů, innsbrucký institut však měl sloužit primárně tyrolským šlechticům.⁴⁶⁰ Uchazečky dokládaly 16 ve šlechtickém stavu narozených přímých předků, musely být bezúhonné, nemajetné a starší 24 let. Byla-li kandidátka úplným sirotkem, bylo možné snížit věkovou hranici až na 18 let. Ve dvorském hodnostním řádu se dámy řadily na stejné místo jako manželky komořích, vrchní děkance a podděkance původně náleželo postavení manželek tajných radů, podděkanka později zastávala místo až za nimi. Vrchní děkanka navíc měla nárok na oslovení „Excelence“ a podděkanka „Její Milost“.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Zpráva prvního komisaře Innsbruckého ústavu šlechticů Ferdinanda Arnošta z Bissingen-Nippenburgu ve věci obnovení ústavu z 15. listopadu 1816. TL, Damenstift Innsbruck, I/2, Kart. Nr. 1.

⁴⁵⁸ Teprve Nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 27. května 1902 byl institutu přiznán příspěvek 80 000 korun z výnosu XXXIV. státní loterie, díky kterému mohlo dojít k navýšení rent: Od roku 1902 až do pádu monarchie dosahovaly výše 2 400 korun (1 200 zlatých) pro vrchní děkanku, 2 000 zlatých (1 000 zlatých) pro podděkanku a 1 400 korun (700 zlatých) pro ostatní členky. Promemoria vrchní děkanky Innsbruckého ústavu šlechticů Františky hraběnky Triangi, nedatováno. TL, Damenstift Innsbruck, I/16, Kart. Nr. 1.

⁴⁵⁹ Dodatek ke stanovám Innsbruckého ústavu šlechticů z 6. května 1901. TL, Damenstift Innsbruck, I/6, Kart. Nr. 1.

⁴⁶⁰ V nadační listině je tento záměr panovnicí nepřímě deklarován, podmínku zemské příslušnosti však ve skutečnosti nadační listina ani stanovy z roku 1765 neobsahovaly. Také dle stanov z roku 1909 nebyla zemská příslušnost podmínkou, rozhodující bylo rakouské státní občanství. Srov. nadační listina Innsbruckého ústavu šlechticů z 21. října 1765. TL, Damenstift Innsbruck, I/1, Kart. Nr. 1; stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1765. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1; nové stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1909, Art. 7. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

⁴⁶¹ Podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

Kapitulárky jmenovala na návrh místodržitele císařovna jako patronka nadace,⁴⁶² s výjimkou funkčního období abatyše Marie Alžběty, která směla nové členky vybírat sama, svou volbu musela pouze oznámit císaři, který následně vyhotovil jmenovací diplom.⁴⁶³ Odznakem byl zlatě rámovaný bíle smaltovaný oválný medailon s iniciály Františka a Marie Terezie, letopočtem 1765 a dvěma zkříženými palmovými ratolestmi na averzu a na reverzu s vyobrazením Krista na kříži, pod nímž se nacházely dvě lidské lebky a v pozadí jeruzalémský chrám Božího hrobu a palma. Odznak nosily dámy zavěšený na bílé stuze se šedivými okraji.⁴⁶⁴

Nejprestižnějším ze soukromých ústavů šlechticů byl **vévodský Savojský ústav šlechticů ve Vídni** (herzoglich Savoy'sches Damenstift in Wien), založený roku 1769 (1772) Terezií rozenou z Liechtensteina, roku 1713 provdanou za prince Emanuela Tomáše Savojsko-Carignanského, synovce Evžena Savojského. Příjemkyně prebendy se směla stát šlechticem ve věku mezi 15 a 40 lety katolického vyznání, která pocházela z panského rodu z rakouských zemí nebo Českého království. Podmínkou byl dobrý zdravotní stav bez tělesných vad, doložení 16 ve šlechtickém stavu narozených přímých předků, mravní bezúhonnost a předložení prohlášení, že uchazečka nedisponuje majetkem v hodnotě nad 4 000 zlatých.⁴⁶⁵ Podle stanov z roku 1773 se ústav skládal z celkem 20 interních nadačních míst,⁴⁶⁶ roku 1880 však nadaci obývalo pouze 17 dam.⁴⁶⁷ V roce 1851 byla při nadaci vytvořena ještě tzv. savojsko-palмовská interní prebenda.⁴⁶⁸ Prezentační právo u původních 20 míst náleželo panujícímu knížeti z Liechtensteina, příjemkyni savojsko-palмовské prebendy navrhovala hlava rodiny Palmů. Jmenovací právo bylo v obou případech vyhrazeno císaři. Roku 1884 navíc přibyla ještě další čtyři externí čekatelská místa, z nichž jedno bylo financováno z prostředků samotné instituce a tři z palмовské nadace. Místa čestných dam,

⁴⁶² Stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1765, Art. 1–27. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

⁴⁶³ Změna stanov Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1781. TL, Damenstift Innsbruck, II/5, Kart. Nr. 3.

⁴⁶⁴ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 11; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 153; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 85; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 234–236.

⁴⁶⁵ Satzungen Wien 1773, Art. V až VII; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13. Od roku 1916 musely dámy předkládat prohlášení, že neměly pravidelný příjem nad 2 000 korun ročně, ani jiný majetek, jehož hodnota byla vyšší než 50 000 korun. Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 3.

⁴⁶⁶ Satzungen Wien 1773, Art. I.

⁴⁶⁷ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13.

⁴⁶⁸ Prebenda byla vytvořena na základě testamentu Karla Josefa knížete Palma z Gundelfingenu, jímž vymřela knížecí linie rodu. Majorátní fideikomis i prezentační právo k savojsko-palмовské prebendě přešlo na příbuzné, kterým však náležel pouze titul svobodných pánů. Srov. Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 2; ŽUPANIČ, J. – STELLNER, F. – FIALA, M.: Encyklopedie knížecích rodů, s. 204–205.

kterých bylo při ústavu k roku 1880 k dispozici celkem 24⁴⁶⁹ (od roku 1916 byly čestné dámy jmenovány neomezeně), přiděloval panovník dle svého uvážení.⁴⁷⁰

Představené ústavu náležel vedle hodnosti abatyše knížecí titul.⁴⁷¹ Výše renty kapitulárek byla roku 1773 stanovena na 650 zlatých,⁴⁷² na počátku 80. let 19. století dámy pobíraly 900 zlatých. V tomto období již nestála v čele ústavu abatyše, ale tři dámy s hodností první, druhé a třetí regentky.⁴⁷³ K další reformě vedení došlo roku 1916, kdy byla do čela ústavu postavena jediná regentka zastupovaná asistentkou.⁴⁷⁴ Dámy sídlily v paláci šlechticů ve vídeňské Johannesgasse. Byly zavázány plnit určité náboženské povinnosti a u dvora zastávaly hodnost za manželkami komořích. Jako odznak nosily na světlomodré stuze jednostranný bíle smaltovaný latinský kříž s plastickou postavou Neposkvrněné Panny Marie a se zlatými iniciálami TH – VS – GF – VL (T[heresia] H[erzogin] v[on] S[avoyen] g[eborene] F[ürstin] v[on] L[iechtenstein]) (Terezie vévodkyně savojská, rozená kněžna z Liechtensteina) mezi rameny.⁴⁷⁵

Ústav šlechticů ve Štýrském Hradci (Adeliges Damenstift zu Graz) byl vytvořen Josefem II. v roce 1784 ze zrušeného kláštera dominikánek. Celkem 21 neurozených řeholnic bylo penzionováno, zbylým 21 urozeným dámám bylo nabídnuto místo v nově zřízeném ústavu.⁴⁷⁶ Následujícího roku bylo nakonec přijato 19 dam – 18 řádných členek a jedna představená, kterou byla jmenována Antonie hraběnka Gallerová, bývalá představená zaniklého kláštera. Výše prebendy byla stanovena na 500 zlatých, později však musely být kvůli chybějícím finančním prostředkům počty dam snižovány. Po 100 letech od založení instituce se nakonec v ústavní budově nacházely pouze tři dámy.⁴⁷⁷ Místa měla být obsazována střídavě dámami z panského stavu a uchazečkami, jejichž rodiny pocházely z rytířského stavu či prosté šlechty. Zemská příslušnost nebyla rozhodující, kandidátky však

⁴⁶⁹ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13.

⁴⁷⁰ Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 23.

⁴⁷¹ Satzungen Wien 1773, Art. II. Jednalo se o jediný knížecí titul, který byl v monarchii udělován ženě jako držitelce úřadu. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 235.

⁴⁷² Satzungen Wien 1773, Art. VIII.

⁴⁷³ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13.

⁴⁷⁴ Satzungen Savoyensches Damenstift 1916, Art. 10.

⁴⁷⁵ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 153; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 15; Satzungen Savoyensches Damenstift 1916; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 85–86; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 235.

⁴⁷⁶ Ke vzniku Ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Kart. Nr. 3.

⁴⁷⁷ Zpráva představené Ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci Leopoldiny svobodné paní Spiegelfeldové císaři Františku Josefovi I. z 30. června 1884. SL, Adelige Damenstifte, Kart. Nr. 3.

musely pocházet z dědičných zemí.⁴⁷⁸ Dalšími podmínkami byl věk mezi 15 a 40 lety, dobrá pověst a bezúhonné chování, dobrý zdravotní stav bez viditelných tělesných vad, nemajetnost a doložení šlechtického původu osmi předků.⁴⁷⁹ Po reformě stanov z roku 1913 byla minimální věková hranice zvýšena na 20 let a navíc bylo vyžadováno předložení zdravotního osvědčení, osvědčení o bezúhonnosti a nemajetnosti a doložení zásluh otce či děda uchazečky.⁴⁸⁰

Externí prebenda byla při štyrskohradeckém ústavu zřízena pouze jedna – jednalo se o nadační místo dr. Felixe Josefa Kaisera z Trauensternu z roku 1896, nebylo však nikdy obsazeno, protože výnosy ze základního kapitálu nedosáhly stanovené výše prebendy. Po první světové válce navíc bylo jmění nadačního místa natolik znehodnoceno, že muselo být zrušeno a zbylý kapitál převeden do fondu štyrskohradeckého ústavu.⁴⁸¹ Při štyrskohradecké nadaci existovala rovněž instituce čestných dam,⁴⁸² první z nich byla jmenována roku 1889.⁴⁸³ V roce 1913 se čestnou dámou stala také Sidonie svobodná paní Nádherná z Borutína (1885–1950),⁴⁸⁴ která sice nesplňovala jednu ze základních podmínek čestného členství (16 ve šlechtickém stavu narozených předků), byl jí však udělen císařský dispens.⁴⁸⁵

Se ziskem prebendy byla spojena povinnost vykonávat předepsané náboženské povinnosti, u dvora dámy zastávaly postavení za ženami komořích. Ve snaze zvýšit prestiž institutu převzala roku 1883 na žádost tehdejší představené protektorát nad nadací korunní princezna Štěpánka. Funkci zastávala až do května roku 1900, kdy ji v souvislosti s uzavřením morganatického sňatku sama složila.⁴⁸⁶ Nové kapitulárky jmenoval císař na

⁴⁷⁸ Od roku 1913 bylo podmínkou rakouské státní občanství. Nové stanovy Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci z 22. března 1913, Art. 4. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

⁴⁷⁹ Stanovy Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci z roku 1785. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

⁴⁸⁰ Nové stanovy Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci z 22. března 1913. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

⁴⁸¹ Ke trauesternskému nadačnímu místu: SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 5, Kart. Nr. 1.

⁴⁸² Nové stanovy Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci z 22. března 1913. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

⁴⁸³ Seznam prebendistek a čestných dam Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci, nedatováno. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: II, Heft 13, Kart. Nr. 2.

⁴⁸⁴ K Sidonii svobodné paní Nádherné z Borutína podrobněji např.: SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk: Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět. Praha 2000; WAGNEROVÁ, A.: Sidonie Nádherná.

⁴⁸⁵ WAGNEROVÁ, A.: Sidonie Nádherná, s. 28.

⁴⁸⁶ Zpráva sekretáře Riedla představené Ústavu šlechticů ve Štyrském Hradci oznamující složení protektorátu bývalou korunní princeznou Štěpánkou z 26. května 1900. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: II, Kart. Nr. 3.

návrh místodržitele, od roku 1828 platila povinnost tzv. předzápisu.⁴⁸⁷ Odznakem byl oválný porcelánový zeleně lemovaný medailon vsazený do zlatého rámu s vyobrazením svatého Josefa s Ježíškem na averzu a babenberským štítem v modrém poli s iniciálou Josefa II. převýšený císařskou korunou na reverzu, který dámy nosily zavěšený na červené stuze.⁴⁸⁸

Z ženského kláštera byla roku 1786 vytvořena další z interních nadací, **Ústav šlechtičen v Säckingu** (Damenstift zu Säckingenu) v Předních Rakousích. Klášter byl založen již v 6. nebo 7. století a během reformace přijal řeholi svatého Augustýna, kterou roku 1673 zase odložil. Za vlády Josefa II. bylo rozhodnuto o zrušení kláštera a zdejší dámy se měly odebrat do pražské tereziánské nadace. Tehdejší abatyše Marianna Františka z Hohensteinu (1723–1809) však proti tomuto rozhodnutí u císaře Josefa II. protestovala a nadace byla následně přeměněna v klasický dámský šlechtický ústav. Dle nových stanov členky nemusely dodržovat zásadu chudoby ani skládat řeholní slib, svůj majetek směly odkázat prostřednictvím testamentu a mohly také ústav kdykoli opustit. Podmínkou zisku prebendy bylo doložení šlechtického původu. Již od roku 1673 ústav přijímal výhradně šlechtičny s osmi ve šlechtickém stavu narozenými předky, od roku 1719 byl počet urozených předků navýšen dokonce na 16. Výše prebend nově vzniklé nadace byla původně stanovena na 600 zlatých pro řadové členky a 3 000 zlatých pro představenou s hodností abatyše, již roku 1786 však byla renta snížena na 300, respektive 1 000 zlatých ročně. Abatyši säckingenského ústavu však bylo ponecháno prezentační i jmenovací právo. Institut významně zasáhly výsledky koaličních válek – mírem v Lunéville⁴⁸⁹ přišel ústav o své majetky na levém břehu Rýna, o dva roky později byla nadace přislíbena řádu maltézských rytířů, ke skutečnému předání ale nikdy nedošlo. Po uzavření prešpurského míru se ústav stal součástí Bádenska a roku 1806 byl definitivně rozpuštěn, jeho členky byly odškodněny penzemi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Dekret dvorské kanceláře ze 17. ledna 1828. SL, Adelige Damenstifte, Kart. Nr. 20.

⁴⁸⁸ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 9; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 154; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 15; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 86; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 235.

⁴⁸⁹ Mír v Lunéville, uzavřen 9. února 1801 mezi císařem Františkem II. a Francií, ukončil druhou koaliční válku. Císař si směl ponechat Benátsko, Istrii a Dalmácii, modenský vévoda měl být odškodněn Breisgau. Císař a Říše se vzdali všech území na levém břehu Rýna, Francie se naopak vzdala nároků na jeho pravém břehu. Německá knížata měla být za ztracená území odškodněna jinde v Říši. SKŘIVAN, A.: Lexikon světových dějin, s. 182.

⁴⁹⁰ JEHLE, Fridolin – ENDERLE-JEHLE, Adelheid: Die Geschichte des Stiftes Säckingenu. Aarau 1993; SCHAUBINGER, Klemens: Geschichte des Stiftes Säckingenu und seines Begründers des heiligen Fridolin. Einsiedeln 1852.

Druhý z předorakouských institutů, **Ústav šlechticů v Olsbergu** (Adeliges Damenstift zu Olsberg), byl vytvořen roku 1790 ze zdejšího kláštera cisterciáček, založeného v roce 1236 pod názvem „Hortus Dei“ několika místními šlechtickými rodinami za účelem zaopatření svých dcer. Olsberské řeholnice však ve skutečnosti nepocházely výhradně z Předních Rakous – v době sekularizace byl dvanáctičlenný konvent tvořen dokonce výlučně dámami ze šlechtických a patricijských rodin z přilehlých oblastí, především dnešní Francie a Švýcarska, což byl také jeden z argumentů pro přeměnu kláštera ve světský ústav šlechticů.⁴⁹¹ Doložení šlechtického původu předků nebylo vyžadováno, o místo se mohly ucházet i dámy z řad nižší šlechty či nobility v případě, že prokázaly zásluhy své rodiny o stát. V čele institutu stála představená s hodností abatyše, zastupovaná dvěma asistentkami. Podmínkou byl věk mezi 15 a 40 lety, mravní bezúhonnost, nemajetnost a dobrý zdravotní stav bez viditelných tělesných vad. Se ziskem prebendy sice byla spojena rezidenční povinnost, s povolením zemské vlády však směla dáma bydlet u svých rodičů či blízkých příbuzných, chtěla-li o ně pečovat. Výše každé z celkem 13 prebend byla stanovena na 400 zlatých, abatyše pobírala její dvojnásobek.⁴⁹² Již roku 1791 byla prebenda řadových členek snížena na 300 zlatých.⁴⁹³

Zásadních změn doznaly především kompetence sekularizovaného ústavu – abatyše byla povinna skládat přísahu před zemským prezidentem, že bude vždy hájit čest a zájmy ústavu, nově přijaté členky se pak musely před zemským prezidentem a abatyší zavázat k dodržování nadačních stanov a poslušnosti vůči abatyši a asistentkám. Vedení hospodářských záležitostí bylo převedeno do kompetence zemské vlády a nadace přišla rovněž o právo výběru nových členek, byla však oprávněna navrhnout tři kandidátky, z nichž panovník následně vybral novou členku. U dvora dámy zaujímaly postavení provdaných dam. Obdobně jako v ostatních ústavech byly šlechtičny zavázány k plnění náboženských povinností. Na averzu nadačního odznaku, který dámy nosily zavěšený a široké zelené bíle lemované stuže, byl vyobrazen svatý Leopold, na jeho reverzu emailové iniciály císaře Leopolda II. jako zakladatele nadace. Dohledem nad nadačními záležitostmi byla pověřena předorakouská vláda.⁴⁹⁴

Obdobně jako u säckingenského institutu byly i pro olsberskou nadaci osudné události koaličních válek. Oblast Fricktal, kde se nalézal Olsberg, byla obsazována střídavě

⁴⁹¹ MEIER, M: Standesbewusste Stiftsdamen, s. 55an.

⁴⁹² Satzungen Ohlsperg, Art. 1–22.

⁴⁹³ MEIER, M.: Standesbewusste Stiftsdamen, s. 91.

⁴⁹⁴ Satzungen Ohlsperg, Art. 4–14.

francouzskými a rakouskými jednotkami a mírem v Lunéville definitivně připadla Francii. Roku 1802 byl Fricktal začleněn do Helvetské republiky. O rok později se oblast stala součástí kantonu Aargau, jehož vláda již v roce 1805 rozhodla o přeměně v institut pro výchovu dívek, což bylo s konečnou platností uskutečněno roku 1809. Dámy se musely spokojit s roční penzí ve výši 1 000 franků, abatyše pobírala o 600 franků více.⁴⁹⁵

Nejmladší z dámských šlechtických interních nadací byl **hraběcí Wolkensteinský ústav šlechtičen v Innsbrucku** (gräflich Wolkenstein'sches Damenstift in Innsbruck). Založila jej roku 1859 Terezie hraběnka Wolkenstein-Rodeneggová, rozená šlechtična z Thurnau. Z roku 1859 pocházely také stanovy nadace, jejich dodatek byl vydán o šest let později. Šest, později osm interních prebend bylo určeno pro chudé vdovy a osiřelé šlechtičny, přednostně z rodin z Wolkenstein a z Thurnau. Zisk prebendy byl podmíněn šlechtickým původem uchazečky (aniž však bylo vyžadováno doložení šlechtického původu předků), prokázáním chudoby a dobrými morálními vlastnostmi. Věk kandidátek nebyl předepsán. Výše prebendy činila 630 zlatých, představená nadace pobírala navíc příplatek ve výši 300 zlatých. Roku 1864 bylo při nadaci vytvořeno ještě dalších pět externích (čekatelských) prebend, které byly dotovány 450 zlatými ročně. Pro zisk externí prebendy platily stejné podmínky jako v případě interních míst.

Dámy byly povinny plnit určité náboženské povinnosti, u dvora jim však nenáleželo žádné zvláštní hodnostní pořadí. Dle paragrafu 10 nadačních stanov byla navíc každá z členek povinna vyučovat jednu chudou dívku ručním pracím, cizím jazykům nebo hudbě. Protektorkou nadace se po smrti zakladatelky stala císařovna, která také rozhodovala o obsazení uvolněných míst – v případě externích prebend na návrh místodržitele a představené, u interních míst předkládal císařovně příslušný návrh pouze místodržitel prostřednictvím ministerstva vnitra. Jako odznak dámy nosily stříbrný medailon, na jehož averzu byl vyobrazen wolkensteinský erb a na reverzu nápis „Zur Erinnerung an die Stifterin Th.[erese] Gräf.[in] v.[on] W.[olkenstein]-R.[odenegg] geb.[orene] v.[on] Th.[urnau]“ (Na paměť zakladatelky Terezie hraběnky z Wolkenstein-Rodeneggu rozené z Thurnau).⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ MEIER, M.: Standesbewusste Stiftsdamen, s. 256an.

⁴⁹⁶ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 14–15; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 156; LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 15–16; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 86–87; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 235.

4. Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen

Majetek hradčanské nadace a způsob jeho správy

Mimořádně důležitou součástí nadační listiny tvořila ustanovení týkající se materiálního zabezpečení hradčanského ústavu šlechtičen. Provoz dámských šlechtických nadací byl tradičně zajišťován různými způsoby. Nejčastěji tvořil základní jmění osobní majetek zakladatele, odkázaný poslední vůlí dané instituci. Mohlo se jednat jak o peněžní obnos, například v podobě pravidelné renty či cenných papírů a pohledávek, z jejichž úroků byly výdaje instituce hrazeny, tak o hmotné statky (zahrady, domy, pozemky či dokonce celá panství) poskytující za tímto účelem své hospodářské výnosy.

Například brněnský Ústav šlechtičen Paní Marie Školské byl hmotně zabezpečen částkou 60 000 zlatých a výnosy ze dvou zahrad u Brna a statku ve vsi Medláanky, který jeho zakladatelka hraběnka Magnisová zdělila po své matce. Kromě toho dala hraběnka prebendistkám k dispozici svůj dům v Kobližné ulici. Prostřednictvím pozemkového majetku byla zabezpečena rovněž druhá z pražských interních nadací, Ústav šlechtičen u svatých Andělů na Novém Městě pražském, jemuž patřilo nadační panství Křic s Čistou, Šipy a Vsesulov. Také příjmy externí Millessimovské nadace plynuly z pozemkového majetku. Naproti tomu například Innsbrucký ústav šlechtičen, třebaže se jednalo o panovnickou fundaci, byl nucen spokojit se pouze s roční rentou ve výši 10 000 zlatých vyplácenou z tyrolských a jiných kamerálních příjmů, neboť původní záměr císařovny Marie Terezie zajistit institut odpovídajícím pozemkovým majetkem nebyl nikdy uskutečněn. Jmění jiné z císařských fundací, josefínského Ústavu šlechtičen ve Štýrském Hradci, bylo tvořeno kromě vlastní nadační budovy, bývalého kláštera dominikánek, finančním kapitálem 250 000 zlatých, z jehož čtyřprocentního úroku byl financován provoz celé nadace.⁴⁹⁷

Pražský Tereziánský ústav šlechtičen jeho zakladatelka ekonomicky zabezpečila předáním tzv. spojených panství Ledče a Bohdanče, která za tímto účelem zakoupila od Ignáce svobodného pána Kocha za 300 000 zlatých již v srpnu roku 1753.⁴⁹⁸ Pro případ, že by finanční prostředky získané z hospodaření těchto statků nebyly dostatečné, rozšířila císařovna

⁴⁹⁷ K financování ženských šlechtických nadací podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

⁴⁹⁸ Výpis z desek zemských pro panství Cerhenice, Ledč a statek Troja z 22. února 1768. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

nadační příjmy ještě o výnosy z deskových statků Karlštejna a Milína, jež náležely z rozhodnutí císaře Ferdinanda II. panujícím českým královnám. Panství tedy netvořilo přímou součást nadačního jmění – majetková práva se vztahovala pouze na užívání jeho důchodů s dodatkem, že v případě potřeby jeho navrácení do rukou české královny měla být institutu vyplácena ekvivalentní náhrada, jejíž výši stanovila Marie Terezie na 12 000 zlatých ročně, což v polovině 18. století odpovídalo ročnímu výnosu z panství. Z uvedených příjmů měly být hrazeny prebendy kapitulárek a kryty výdaje spojené s běžným provozem nadace, jež byly vyčísleny na celkem 4 000 zlatých ročně. Dalších celkem 1 300 zlatých ročně panovnice vyhradila na platy dvou duchovních a předepsané mše svaté.⁴⁹⁹

Původní finanční zajištění hradčanské nadace se ale již záhy ukázalo jako nedostačující. V lednu roku 1758 proto panovnice zakoupila za 230 000 zlatých od Františka Filipa hraběte Sternberga ještě panství Cerhenice a Chocenice, které nadaci věnovala v listopadu roku 1759. Součástí nadačního majetku se stal v lednu 1768 ještě Trojský zámek, jenž císařovna získala v dubnu 1763 za 20 000 zlatých od Jana hraběte Sternberga a jeho manželky Josefy rozené Kolowrat-Krakowské,⁵⁰⁰ avšak již roku 1776 byl zámek opět odprodán. Náhradou za něj se ústav šlechticů v polovině 70. let 18. století neúspěšně pokoušel získat do svého vlastnictví panství Tuchoměřice, které bývalo majetkem jezuitského řádu.⁵⁰¹

Do přímého vlastnictví nadace panovnice zahrнула také nadační budovu bývalého Rožmberského paláce a dřívějšího děkanství kostela Všech svatých na Pražském hradě.⁵⁰² Rožmberský palác prošel za tímto účelem v letech 1753 až 1755 rozsáhlými stavebními úpravami,⁵⁰³ jejichž architektem byl Niccolo Pacassi.⁵⁰⁴ Realizací Pacassiho projektu

⁴⁹⁹ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁵⁰⁰ Výpis z desek zemských pro panství Cerhenice, Ledec a statek Troja z 22. února 1768. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁰¹ Zpráva prvního nadačního komisaře Karla Egona knížete Fürstenberga a druhého nadačního komisaře Františka Adama hraběte Sternberga děkance, podděkance a asistentkám pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 6. května 1776. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁰² K otázce stavebně-historického vývoje komplexu budov pražského Tereziánského ústavu šlechticů např. CHARVÁTOVÁ, J.: Tereziánský ústav šlechticů, s. 16–19.

⁵⁰³ K tereziánské přestavbě Pražského hradu podrobněji např.: STAŇKOVÁ, J. – ŠTURSA, J. – VODĚRA, S.: Pražská architektura, s. 173–175.

⁵⁰⁴ Niccolo Pacassi (1716–1790) pocházel z gorické rodiny kameníků a architektů. Ve 40. letech 18. století se podílel na přestavbě zámku Schönbrunn a od roku 1753 působil jako dvorní architekt Marie Terezie. V této

panovnice pověřila věhlasného stavitele Anselma Luraga.⁵⁰⁵ Zásadních úprav doznal zvláště interiér budovy, především s ohledem na skutečnost, že dle císařovna přání kapitulárky neměly sdílet společnou domácnost, ale každá měla mít k dispozici pro sebe a své služebnictvo vlastní třípokojevý byt.

Byty kapitulárek – jednalo se o celkem 31 bytů, jeden byt sloužil jako náhradní – tvořily první a druhé patro paláce. Do prvního podlaží byla situována ještě prostorná společenská místnost, využívaná k přijímání návštěv a instalacím nově jmenovaných kapitulárek. Ve druhém nadzemním podlaží se nacházela ještě kruchta,⁵⁰⁶ bezprostředně navazující na kapli Všech svatých, a kapitulní místnost. Součástí objektu byl také jeden samostatný pokoj pro nemocné, několik šaten a prádelen. Dle popisu interiéru budovy nadace z počátku 90. let 19. století se zde nacházely rovněž dvě koupelny.⁵⁰⁷ Domácí kaple, která zasahovala do všech tří podlaží nadační budovy, sloužila primárně k dočasnému uložení těl zemřelých dam a vykonávání pobožností za spásu jejich duše. V přízemí se nacházel archiv, kanceláře a byty zaměstnanců nadace. Nechyběly ani stáje pro pět párů koní a pokoj kočího, tři prádelny, sklepy a velké množství komor na dřevo a uhlí. Půda, rozčleněná na 40 samostatných oddělení, sloužila jako úložný prostor jednotlivým obyvatelům nadace.⁵⁰⁸ K objektu kromě toho patřily tři zahrady o celkové výměře přes 222 metrů čtverečních.⁵⁰⁹

funkci také provedl v letech 1753 až 1775 rozsáhlou přestavbu Pražského hradu. *Neue deutsche Biographie*, Bd. XIX. Berlin 1999, s. 743an.

⁵⁰⁵ Anselmo Lurago (1701–1765) byl architektem a stavitelem italského původu, angažovaným zejména šlechtickou klientelou. Učil se u architekta Františka Maxmiliána Kaňky, v 50. letech 18. století realizoval jako ředitel hradního stavebního úřadu tereziánskou přestavbu Pražského hradu. V jeho činnosti následně pokračovali Jan Kunz a Antonín Haffenecker. STAŇKOVÁ, J. – ŠTURSA, J. – VODĚRA, S.: *Pražská architektura*, s. 173–175.

⁵⁰⁶ Kruchta (hudební kůr) je tribuna o patro vyvýšená nad podlažím kostela, určená pro varhany, pěvecká sbor a hudebníky. Nejčastěji byla umisťována protilehle k hlavnímu oltáři. HEROUT, Jaroslav: *Slabikář návštěvníků památek*. Pardubice 1994, s. 179.

⁵⁰⁷ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁰⁸ Popis interiéru budovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen např. v: JITSCHINSKY, F.: *Kurze Darstellung*, s. 6; zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁰⁹ JITSCHINSKY, F.: *Kurze Darstellung*, s. 57.

Součástí hradčanské nadace se stala také přilehlá kaple Všech svatých⁵¹⁰ včetně budovy děkanství. Stávajícímu děkanovi bylo až do zajištění náhradní budovy přiznáno roční odškodnění ve výši 300 zlatých a poskytnuto dočasné ubytování v královské rezidenci.⁵¹¹ Opětovného vysvěcení se kaple dočkala za přítomnosti předních zástupců šlechty a duchovenstva 7. prosince 1755 z rukou biskupa Antonína Vokouna.⁵¹² Kaple měla sloužit nejen jako místo každodenního vykonávání předepsaných pobožností kapitulárek, ale později rovněž jako místo slavnostní instalace abatyše.

Hlavní zdroj příjmů Tereziánského ústavu šlechtičen představoval pozemkový majetek. Není náplní této práce podrobně líčit historický vývoj jednotlivých nadačních panství, alespoň rámcové nastínění této problematiky je však s ohledem na charakter předkládané studie zcela nezbytné. Po roce 1758 vlastnila hradčanská nadace tři nadační panství, na nichž se rozkládalo celkem 20 hospodářských dvorů (10 z nich na panství ledečském, šest na karlštejském a čtyři na panství cerhenickém) o celkové výměře 21 660 měric,⁵¹³ skládající se z lesů, polí, luk, zahrad, rybníků a pastvin, jež byly zprvu obhospodařovány nadací, která z pozice vrchnosti za tímto účelem disponovala 61 888 dny potažní a 22 091 dnem ruční roboty. Na každém z panství byl původně provozován jeden pivovar a jedna draslárna,⁵¹⁴ dále celkem tři cihelny, 15 mlýnů, 35 hostinců a 13 kováren.

⁵¹⁰ Na místě dnešního kostela (kaple) Všech svatých stál palácový kostel již ve 12. století. V 60. letech 13. století se kaple za Zdeňka z Rožmberka dočkala přestavby a následně byla roku 1267 povýšena na kapli královskou. V roce 1339 při ní moravský markrabě Karel založil kolegiátní kapitolu a zahájil její další přestavbu (za účasti svého dvorního architekta Petra Parlěře). Roku 1541 byla kaple poničena rozsáhlým požárem. O její obnovu se zasloužila zejména Alžběta (1554–1592), dcera císaře Maxmiliána II. a vdova po francouzském králi Karlu IX. Roku 1588 byly do kaple přeneseny ostatky svatého Prokopa ze Sázavy. Ke kapli Všech svatých podrobněji např. POCHE, Emanuel: Prahou krok za krokem. Praha 1985, s. 104.

⁵¹¹ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 5–6.

⁵¹² Antonín Vokoun (1691–1757), od roku 1748 pomocný biskup pražský a titulární biskup kalinický, Marií Terezií byl společně se svými synovci povýšen do šlechtického stavu. BUBEN, Milan – POKORNÝ, Pavel R.: Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se supplementem sídelních biskupů). Praha 2014, s. 173–174.

⁵¹³ Tzv. vídeňská měrice byla v dolnorakouské soustavě měř a vah (zavedena roku 1765) jednotkou plošného obsahu o velikosti 1/3 vídeňského jitra, tedy asi 1 918 metrů čtverečních, a současně dutou mírou o velikosti 61,487 litrů. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: Vademecum pomocných věd historických, s. 167an.

⁵¹⁴ Zařízení na výrobu potaše, tedy uhličitánu draselného, jenž byl využíván při výrobě skla. Podrobněji např.: WOITSCH, Jiří: K hospodářskému využití lesa v raném novověku. „Lesní řemesla“ v 17. – 18. století. Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2009.

Vedle urbaniálních dávek pramenily příjmy především z prodeje dřeva, neboť na panstvích se rozkládalo celkem 33 423 měřic lesů.⁵¹⁵

Nejrozsáhlejší a také nejvýnosnější bylo ledečské nadační panství. Roku 1894 činila jeho výměra celkem 4 451,23 hektarů.⁵¹⁶ Prvními doloženými majiteli panství byli páni z Ledče. V roce 1569 přešel majetek do rukou Trčků z Lípy, ve 30. letech 17. století byl konfiskován a následně několikrát změnil majitele. Roku 1750 se stal jeho vlastníkem Ignác svobodný pán Koch, od něhož po třech letech panství zakoupila Marie Terezie pro pražský Tereziánský ústav šlechtičen.⁵¹⁷ Dominantou panství byl ledečský hrad, vystavěný ve 12. století, v němž se za dob vlastnictví hradčanskou nadací nacházely byty úředníků a kanceláře. Patrně z tohoto důvodu nadace do údržby hradu příliš neinvestovala – na počátku 90. let 19. století se proto nenacházel v nejlepším stavu, byl částečně zchátralý a celá řada objektů patřící k hradu neměla využití.

V polovině 19. století byl na panství v provozu jeden propachtovaný pivovar, palírna s parním strojem a dvě pily.⁵¹⁸ V 90. letech 19. století nadace vedle pivovaru pronajímala ještě vápencový lom, sklárnu a ve vlastní režii provozovala cihelnu, pilu a šindelárnu.⁵¹⁹ Pole, louky i pastviny byly od 80. let 18. století propachtovány. Další příjmy plynuly z lesního hospodaření, neboť na panství se rozkládalo celkem sedm lesních revírů o rozloze 4 093 hektarů.⁵²⁰ Kromě toho se na ledečském panství nacházely tři patronátní kostely – děkanský kostel v Ledči a farní kostely v Bohdanči a Křenovicích.⁵²¹ Od roku 1903 bylo panství spojeno se sousedním velkostatkem Vrbice, který nadace zakoupila od Františky

⁵¹⁵ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 52.

⁵¹⁶ Z této celkové výměry tvořily: 177,95 ha pole, 9,77 ha zahrady, 55,2 ha louky, 102,72 ha pastviny, 9,89 ha rybníky, 4 093,09 ha lesy, 1,58 ha stavební místo a 5,3 ha neplodná půda. TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1071.

⁵¹⁷ K dějinám ledečského panství např.: PLEVA, František: Ledec nad Sázavou. Dějiny města. Ledec nad Sázavou 1997.

⁵¹⁸ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 58.

⁵¹⁹ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38; TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1071.

⁵²⁰ Stav k roku 1894. V porovnání s polovinou 19. století se jednalo o výměru vyšší, k roku 1855 činila rozloha lesů na ledečském panství 6 775 jiter, tj. přibližně 3 899 ha. Srov. TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1071; JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 58.

⁵²¹ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

Obermayerové. Zdejší hospodářské dvory i vinopalna byly později pronajímány.⁵²² Výnosy z ledečského panství tvořily nejvýznamnější část celkových příjmů ústavu šlechticů. Na počátku 19. století plynulo z Ledče do nadační pokladny průměrně kolem 32 500 zlatých ročně, což představovalo více než 60 procent celkových výnosů ze všech nadačních statků.⁵²³ V polovině 50. let 19. století tvořily příjmy z Ledče přibližně 70 procent⁵²⁴ a v letech 80. a na počátku 90. dokonce 90 procent těchto výnosů.⁵²⁵

Rozlohou druhé největší panství byl deskový statek Karlštejn (Karlův Týn), jehož výměra činila k roku 1894 1 861,5 hektarů.⁵²⁶ Karlštejn patřil již od dob císaře Ferdinanda II. českým královnám, netvořil tedy přímý majetek hradčanské nadace, institut však mohl hospodařit s jeho výnosy.⁵²⁷ Vlivem nepřesného zápisu majetkové změny do zemských desek roku 1790, kdy bylo panství zapsáno jako přímé vlastnictví ústavu šlechticů, nicméně nastaly v pozdějších letech nejasnosti při určování vlastnických práv.⁵²⁸ Patronátního práva na karlštejnském panství byla nadace zbavena roku 1833,⁵²⁹ nicméně od prodeje milínského panství v polovině 50. let 19. století ke karlštejnskému panství znovu příslušela jedna škola⁵³⁰

⁵²² Srov. účetní bilance pro nadační panství Leděč-Vrbice. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 392, kart. č. 37.

⁵²³ Srov. soupis výnosů z nadačních panství z let 1802 až 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵²⁴ Srov. soupis výnosů z nadačních panství z let 1856 až 1858. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 388, kart. č. 34.

⁵²⁵ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵²⁶ Z této výměry tvořily: 247,13 ha pole, 1,51 ha zahrady, 2,84 ha louky, 40,27 ha pastviny, 1 548,56 lesy, 0,21 ha rybníky, 0,7 ha stavební místo, 20,28 ha neplodná půda. TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1070.

⁵²⁷ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; JITSCHINSKY, F.: Beschreibung der Burg Karlstein, s. 76.

⁵²⁸ David Venclík ve své disertační práci uvedl, že se karlštejnské panství stalo formálně majetkem České koruny opravou v zemských deskách v roce 1862. Jako vlastník panství však byla hradčanská nadace evidována pravděpodobně až do svého zániku v 50. letech 20. století. Hrad Karlštejn byl po válce prohlášen za státní kulturní majetek a roku 1949 odevzdán Národní kulturní komisi do správy a užívání. Srov. VENCLÍK, D.: Kamenný strážce slavné minulosti, s. 39; PROCHÁZKA, Johann F.: Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen. Prag 1880, s. 91–92; TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1070; LUSTIG, R. – SVĚTNIČKA, F.: Schematismus velkostatků v Čechách 1933, s. 177. K otázce vlastnictví panství a hradu Karlštejn také BENEŠOVÁ, P.: Hrad Karlštejn ve 20. století, s. 17an. Podrobněji v kapitole Hradčanská nadace po první světové válce.

⁵²⁹ Podrobněji v podkapitole Prebendy kapitulárek.

⁵³⁰ Školský patronát zůstal v působnosti bývalé vrchnosti do roku 1862. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 241.

a farní kostel ve Slivici. Karlštejnský hrad, na který se rovněž vztahovalo dispoziční právo, nadace využívala k ubytování úředníků a jako administrativní centrum.

V polovině 19. století byl na panství v provozu pivovar a cihelna.⁵³¹ Pivovar v Poučnicku byl později pronajat (výroba piva zde byla ukončena roku 1901), cihelnu provozoval ústav šlechtičen ve vlastní režii.⁵³² Lesy, tvořící nejrozsáhlejší část pozemkového majetku, byly rozčleněny do tří revírů. Stejně jako na ledečském panství byly i zde hospodářsky využitelné pozemky od 80. let 18. století po dílech pronajaty, avšak nájem byl vzhledem k horší kvalitě půdy nižší. Tomu také odpovídaly výnosy, které nadaci z karlštejnského panství plynuly – na počátku 19. století například nedosahovaly ani tři čtvrtin výnosů z cerhenického panství, rozlohou více než desetkrát menšího.⁵³³ Ani v pozdějších letech si panství po hospodářské stránce nevedlo o mnoho lépe. V letech 1875 až 1880 dosahoval průměrný čistý příjem z Karlštejna pouze k 1 400 zlatým za rok, což z celkového výnosu ze všech nadačních statků (kolem 39 100 zlatých ročně) představovalo velmi nízkou částku.⁵³⁴ Šťastným patrně nebyl ani výběr zdejšího personálu: Počátkem 90. let 19. století dokonce neváhal tehdejší inspektor a archivář hradčanské nadace Josef Klöckner označit poměry panující na karlštejnském panství za „*tristní, a to nejen kvůli přirozeně nevýhodné poloze a struktuře půdy celého lesního i polního majetku, ale i (...) kvůli neracionálnímu obhospodařování, jež zde bylo provozováno až na poslední 4 léta a které by se bez výčitek svědomí dalo nazvat jednoduše loupeživým systémem*“.⁵³⁵

Přímou součástí karlštejnského panství původně tvořil i Milín, který byl v roce 1777 vyčleněn jako zvláštní statek a obdržel vlastní správu.⁵³⁶ Jednalo se rozlohou o nejmenší z nadačních panství – celková výměra činila v roce 1855, krátce před jeho odprodejem, jen

⁵³¹ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 58.

⁵³² Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38; TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1070.

⁵³³ Srov. soupis výnosů z nadačních panství z let 1802 až 1804. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵³⁴ Srov. účetní přehledy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za roky 1875, 1876, 1877, 1878, 1879 a 1880. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵³⁵ Cit. dle: Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵³⁶ JITSCHINSKY, F.: Beschreibung der Burg Karlstein, s. 76.

něco málo přes 54 jiter⁵³⁷ (asi 31 hektarů), z toho 52 jiter (téměř 30 hektarů) polí, zahrad, luk a pastvin. Milín byl současně nejméně výnosným panstvím – čisté příjmy z něj plynoucí dosahovaly na počátku 19. století kolem 2 600 zlatých ročně (přibližně 5 procent celkových výnosů ze všech nadačních panství),⁵³⁸ což odpovídalo výdajům za tři hradčanské prebendy, v tomto období vyplácené po 750 zlatých za rok. V první polovině 40. let 19. století však výnosy dosahovaly v průměru jen 530 zlatých za rok, což nepostačovalo k uhrazení ani jediné z prebend, jejichž výše tehdy činila 600, respektive od roku 1843 800 zlatých ročně.⁵³⁹ Držba milínského panství se postupem času jevila stále více nerentabilní. O jeho prodej se ústav šlechticů pokoušel sice již na počátku 19. století,⁵⁴⁰ avšak s konečnou platností byl uskutečněn teprve roku 1855, kdy nadace odprodala zbytek pozemkového majetku při milínském panství, takže z něj zanedlouho nezůstalo více „než zátěž patronátu k jedinému nemajetnému farnímu kostelu ve Slivici“.⁵⁴¹

Poslední doménou hradčanského ústavu šlechticů bylo nadační panství Cerhenice s Chocenicemi o rozloze 232,14 hektarů (údaj k roku 1894),⁵⁴² zakoupené Marií Terezií pro hradčanský ústav šlechticů v roce 1758.⁵⁴³ V polovině 70. let 18. století zasáhly cerhenické panství selské bouře, zdejší gotická tvrz byla vypleněna místními sedláky. Patrně nedlouho poté byla zahájena výstavba cerhenického zámku, který měl údajně sloužit jako letní byt šlechticům z hradčanské nadace. Objekt ale začal být záhy využíván k administrativním účelům, později se v něm nacházely také byty správce a kancelářského sluhy.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Tzv. vídeňské jitro byla v dolnorakouské soustavě měř a vah plošná míra odpovídající 5 754,6 metrům čtverečním (0,5755 ha). HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R: Vademecum pomocných věd historických, s. 173.

⁵³⁸ Soupis výnosů z nadačních panství z let 1802 až 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵³⁹ Srov. podkapitola Prebendy kapitulárek.

⁵⁴⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Josefa hraběte Wallise druhému nadačnímu komisaři Vojtěchu Václavu hraběti Klebelsbergovi z 15. března 1806. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 10.

⁵⁴¹ Cit. dle: Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁴² Z této výměry tvořily: 71,62 ha pole, 19,28 ha zahrady, 13,93 ha louky, 0,81 ha pastviny, 0,82 ha rybníky, 125,28 ha lesy, 0,34 ha stavební místo a 0,09 ha neplodná půda. TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1069.

⁵⁴³ Výpis z desek zemských pro panství Cerhenice, Ledec a statek Troja z 22. února 1768. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁴⁴ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

V polovině 19. století byl na panství provozován pivovar,⁵⁴⁵ jenž byl v pozdějších letech pronajímán. Hospodářsky využitelné oblasti byly stejně jako na ostatních panstvích propachtovány, ve vlastní režii nadace provozovala pouze ovocnářství. Na panství se kromě toho nacházela ještě sušárna ovoce, která byla každoročně přenechávána k užívání kupcům vypěstovaného ovoce. K panství náležely dva patronátní kostely v Dobřichově a Ratenicích.⁵⁴⁶ Na počátku 19. století činily výnosy z cerhenického panství kolem 10 000 zlatých ročně (asi 20 procent výnosů ze všech nadačních panství),⁵⁴⁷ o půl století později přibližně 3 200 zlatých (tj. asi 14 procent).⁵⁴⁸ V 80. a na počátku 90. let 19. století byl hospodářský přínos tohoto panství v porovnání s počátkem 19. století téměř nepatrný. Zatímco na počátku 19. století pokryly příjmy z panství výdaje za celkem 13 prebend, v jeho závěru (v průměru se jednalo o 3 000 zlatých za rok) z nich mohla být financována pouhá dvě nadační místa.⁵⁴⁹

Výnosy z panství však netvořily jediný příjem nadační pokladny. Finanční přebytky, které nebyly vynaloženy za prebendy, platy či provozní výdaje, byly investovány do cenných papírů, převážně dluhopisů. Roku 1810 vlastnil hradčanský ústav šlechtičen obligace v celkové hodnotě přes 323 906 zlatých, uložených zčásti ve veřejných fondech,⁵⁵⁰ zčásti u soukromých osob.⁵⁵¹ Zatímco v důsledku státního bankrotu tvořily ještě ve 20. letech 19.

⁵⁴⁵ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 58.

⁵⁴⁶ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38; TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894, s. 1069.

⁵⁴⁷ Srov. soupis výnosů z nadačních panství z let 1802 až 1804. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁴⁸ Srov. soupis výnosů z nadačních panství z let 1856 až 1858. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 388, kart. č. 34.

⁵⁴⁹ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁵⁰ Jednalo se o obligace dvorské komory, české stavovské obligace a obligace Vídeňské městské banky, úroková sazba se pohybovala mezi 1 ¾ až 2 %. Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1810. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁵⁵¹ Jednalo se o obligace hraběte Salma při panství Lipová a hraběte Cavrianiho při statku Budišov. Úroková sazba byla u těchto dluhopisů vyšší, 5%. Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1810. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

století výnosy z obligací jen asi 15 procent celkových příjmů nadace,⁵⁵² koncem 70. let 19. století dosahovaly již téměř shodně výše, jako výnosy z nadačních statků.⁵⁵³

Majetek hradčanského ústavu šlechticů byl spravován v nadační pokladně, tzv. všeobecném fondu ústavu šlechticů (Allgemeiner Damenstiftsfond), do něhož průběžně plynuly výnosy z hospodaření na nadačních panstvích. Původně měl být v tomto fondu shromažďován a spravován veškerý majetek ústavu šlechticů, avšak poté, co byly postupně vybudovány další specializované fondy, setrval v jeho správě pouze nemovitý majetek a finanční prostředky pocházející z raabizovaných statků, z prodeje Trojského zámku⁵⁵⁴ či jiných objektů a z finančních přebytků, které nebyly odvedeny do specializovaných fondů. Přesto se jednalo co do objemu spravovaných finančních prostředků o nejrozsáhlejší fond. Vypláceny z něj byly prebendy interních kapitulárek, plat inspektora nadačních statků, revidenta, lékařského personálu, advokáta a domácího služebnictva a také veškeré výdaje spojené s provozem ústavu šlechticů, včetně oprav nadační budovy.⁵⁵⁵

Protože z rozhodnutí Marie Terezie měly být osobní výdaje budoucí abatyše hrazeny z běžných příjmů nadace,⁵⁵⁶ začal být za tímto účelem již záhy budován druhý z fondů hradčanského ústavu šlechticů, tzv. fond abatyše (Äbtissin-Fond), do něhož byly odváděny finanční přebytky z hospodaření na jednotlivých panstvích. Konsolidace fondu byla za těchto podmínek pochopitelně dlouhodobou záležitostí. Renta první abatyše arcivévodkyně Marie

⁵⁵² V letech 1822 až 1828 plynulo do nadačního fondu z obligací průměrně 3 375 zlatých, příjmy z nadačních panství dosahovaly průměrně 18 533 zlatých. Výpis z účetních přehledů pražského Tereziánského ústavu šlechticů z let 1822 až 1828 (příjmy a výdaje) z 16. července 1829. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 10.

⁵⁵³ Například roku 1878 činily příjmy z nadačních statků celkem 38 789 zlatých, výnosy z aktivního kapitálu 36 146 zlatých. Celkový roční příjem nadace dosáhl 82 544 zlatých, výdaje 77 291 zlatých. Nadace vlastnila obligace uložené ve veřejných fondech, např. unifikované stříbrné obligace či loterijní obligace z let 1854 a 1860, i u soukromých subjektů, např. c. k. zastavárny (k. k. Leihamt), zástavní listy České hypoteční banky (böhmische Hypothekenbank) či české Společnosti pro pozemkový úvěr (böhmische Boden-Kredit-Gesellschaft). Účetní přehled pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1878. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9; soupis obligací pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1878. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁵⁴ Prodeje Trojského zámku přinesl nadační pokladně roku 1775 23 000 zlatých. Účetní přehled pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1776. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁵⁵ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁵⁶ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

Anny (1738–1789) proto musela být z rozhodnutí císařovny vyplácena z tzv. Rodinného zaopatřovacího fondu, vytvořeného z části dědictví po zesnulém Františku I. Štěpánovi, neboť roku 1766 se ve fondu abatyše ještě nenacházely odpovídající finanční prostředky. Arcivévodkyně měla k dispozici úctyhodných 80 000 zlatých ročně, jelikož císařovna se domnívala, že „s méně než 70 000 zlatými by arcivévodkyně v tomto postavení nemohla v žádném případě žít“.⁵⁵⁷ Po smrti Marie Terezie snížil Josef II. příjmy své sestry na 50 000 zlatých ročně a stejnou výši renty přiznal rovněž své mladší sestře Marii Alžbětě, jež zastávala od roku 1781 post abatyše sesterského Innsbruckého ústavu šlechticů.⁵⁵⁸

Pevná renta abatyše hradčanské nadace byla stanovena teprve roku 1791, kdy čeští stavové v souvislosti se svou žádostí o opětovné obsazení místa abatyše přislíbili vyplácet z dominikálních příjmů rentu 20 000 zlatých ročně. Výše renty poté zůstala neměnná až do zániku ústavu šlechticů po první světové válce. V případě sedisvakance úřadu měla renta dále plynout do fondu abatyše až do okamžiku, kdy roční výnos z uložené částky dosáhne hodnoty 20 000 zlatých.⁵⁵⁹ Pro případ, že by se panovník rozhodl obsadit úřad abatyše dámou pocházející z jiné rodiny, než císařské, měla renta připadnout tzv. domestikálnímu fondu.⁵⁶⁰

Požadovaného výnosu 20 000 zlatých ročně bylo dosaženo teprve na konci roku 1869. Dne 9. října následujícího roku proto císař František Josef I. vydal nařízení, podle něhož již neměly přebytky z fondu abatyše a v případě uprázdnění úřadu ani renta představené sloužit k dalšímu navyšování jeho základního kapitálu, ale k vytvoření dalších dvou fondů. Prvním z nich byl tzv. rezervní fond ústavu šlechticů (Damenstifts-Reserve-Fond), jehož základ tvořilo 50 000 zlatých z dotace abatyše, jež byly ve fondu nahromaděny v letech 1870 až 1875, v době sedisvakance úřadu. Současně panovník nařídil, aby také veškeré finanční přebytky ze všeobecného fondu ústavu šlechticů plynuly právě do rezervního fondu. Z tohoto fondu měly být následně vypláceny penze nadačních úředníků a ostatních sloužících a v případě potřeby kryty neočekávané výdaje – v takovém případě ale veškerá čerpání financí podléhala schválení císaře.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Cit. dle: ENGELS, A.: Erzherzogin Maria Anna, s. 30.

⁵⁵⁸ LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 66.

⁵⁵⁹ Opis žádosti českých stavů císaři Leopoldovi II. o obsazení postu abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 11. května 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁵⁶⁰ V tzv. domestikálním (zemském) fondu bylo shromažďováno jmění náležející Českému království, které mělo sloužit výhradně k úhradě zemského hospodářství. Správcem domestikálního fondu byl zemský sněm. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 132, 159.

⁵⁶¹ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 9. října 1870. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 16.

O účelu druhého z nově vytvořených fondů, jehož základ tvořily zbývající přebytky z fondu abatyše, zprvu nebylo rozhodnuto. Na počátku 70. let 19. století usiloval tehdejší český místodržitel a první nadační komisař Bohuslav hrabě Chotek⁵⁶² o využití fondu k opravě hradu Karlštejna, Chotkův nástupce v úřadu Alexander svobodný pán Koller⁵⁶³ se však ve shodě s tehdejším ministrem vnitra Josefem Lasserem z Zollheimu postavil proti, neboť takové využití dle jejich názoru nekorespondovalo s čistě zaopatřovacím charakterem hradčanského institutu. Nadace navíc ani nebyla vlastníkem karlštejnského hradu, disponovala pouze uživatelským právem.⁵⁶⁴ Na návrh místodržitele svobodného pána Kollera proto nakonec František Josef I. v červnu 1873 rozhodl o vytvoření tzv. fondu zaopatřovacích prebend (Versorgungspräbenden-Fond).⁵⁶⁵

Fond zaopatřovacích prebend nebyl od samého počátku přímou součástí majetku hradčanské nadace, ale existoval jako zcela samostatný fond, jehož účelem bylo poskytovat zaopatření urozeným dívkám pocházejícím střídavě z rodin vyšších státních úředníků a armádních důstojníků. Institut tzv. Hradčanských zaopatřovacích prebend byl vytvořen podle vzoru externích prebend nadace v tyrolském Hallu – zdejší oddělení německých dědičných zemí evidovalo k roku 1873 na 180 uchazeček, přičemž některé z nich čekaly na prebendu více než 30 let.⁵⁶⁶

Přesný počet nadačních míst nebyl stanoven a odvíjel se od stavu finančních prostředků ve fondu. Výše každé z prebend činila 400 zlatých ročně. Tato částka byla sice téměř třikrát vyšší než prebendy hallských externistek, plné ekonomické zajištění odpovídající šlechtickému stavu ovšem ani vzdáleně nepředstavovala. V 70. letech 19. století

⁵⁶² Bohuslav hrabě Chotek (1829–1896) byl synem Karla hraběte Chotka, někdejšího tyrolského guvernéra a později nejvyššího českého purkrabího. Od roku 1867 působil v diplomatických službách, roku 1871 se stal českým místodržitelem. Z manželství s Vilemínou hraběnkou Kinskou měl devět dětí, mezi nimi i dcery Žofii, budoucí manželku Františka Ferdinanda d'Este, a Jindřišku, kapitulárku hradčanské nadace. WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 24. Theil. Wien 1872, s. 381.

⁵⁶³ Alexander svobodný pán Koller (1813–1890) působil v rakouské armádě a roku 1859 se účastnil italského tažení. Po pádu Hohenwartovy vlády byl velícím generálem v Praze. V letech 1868 až 1870 a poté znovu 1871 až 1874 zastával post místodržitele v Čechách, poté ministra války. Meyers Großes Konversations-Lexikon, Bd. XI. Leipzig 1907, s. 267.

⁵⁶⁴ Zpráva ministra vnitra Josefa Lassera svobodného pána z Zollheimu císaři Františku Josefovi I. z 9. června 1873. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁵⁶⁵ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 13. června 1873. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁵⁶⁶ Zpráva ministra vnitra Josefa Lassera svobodného pána z Zollheimu císaři Františku Josefovi I. z 9. června 1873. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15.

odpovídala přibližně ročnímu platu podučitele v obecné škole, který však ke své mzdě pobíral většinou ještě funkční příplatek (50 až 100 zlatých) a často měl k dispozici služební byt.⁵⁶⁷

Podmínkou zisku místa byl šlechtický stav, věk alespoň 18 let, nemajetnost, dobrý zdravotní stav a původ uchazeček z rodin státních úředníků, kteří dosáhli alespoň VII. služební třídy, či štábních důstojníků, avšak v případě mimořádných zásluh bylo přípustné dosažení pouze VIII. služební třídy či dokonce jen hodnosti hejtmana. Upřednostněny měly být uchazečky, jejichž otcové měli domovskou příslušnost v Českém království, nebo se zde narodili. Argumentem pro toto rozhodnutí byla skutečnost, že fond zaopatřovacích prebend vznikl také díky příjmům z karlístejnského panství, patřícího českým královnám, a část rent tedy pocházela z majetku Českého království.⁵⁶⁸ Splnění všech podmínek, s výjimkou prokázání šlechtického stavu prostřednictvím Ahnenprobe, bylo nutné doložit příslušnými dokumenty – k žádostem kandidátky předkládaly stručný rozbor svých rodinných a finančních poměrů (např. zda jsou jejich rodiče ještě naživu a jaká je jejich ekonomická situace, kolik má uchazečka sourozenců a jakým způsobem jsou zaopatřeni), popis svého zdravotního stavu a výčet zásluh otce. Fond spravovalo pod dohledem ministerstva vnitra české místodržitelství, prebendy propůjčoval na návrh místodržitele a ministra vnitra císař.⁵⁶⁹

Původně panovník vytvořil 10 zaopatřovacích prebend, do roku 1880 stoupl jejich počet na 22⁵⁷⁰ a na počátku 20. století existovalo již 26 nadačních míst.⁵⁷¹ Není náplní této práce podrobněji analyzovat praxi jejich přidělování – Hradčanské zaopatřovací prebendy byly ostatně nezávislou externí nadací, byť velmi úzce spjatou s hradčanským ústavem šlechtičen. Alespoň ilustrací této praxe však může být případ Antonie šlechtičny z Kotowic, jež prebendu obdržela v červenci roku 1900.

Otázka obsazení uvolněného nadačního místa byla v tomto případě otevřena na konci ledna 1899, krátce po smrti prebendistky Gabriely Mörkové z Mörkensteinu, která zaopatřovací prebendu pobírala jako sirotek apelačního rady již od roku 1873. Následoval obvyklý postup – český místodržitel se obrátil na ministra vnitra s žádostí o předložení seznamu zapsaných kandidátek, avšak výlučně z rodin civilních úředníků, neboť poslední

⁵⁶⁷ Srov. např.: Wiener Zeitung, 6. dubna 1873, s. 21; Prager Abendblatt, 22. listopadu 1877, s. 6.

⁵⁶⁸ Zpráva ministra vnitra Josefa Lassera svobodného pána z Zollheimu císaři Františku Josefovi I. z 9. června 1873. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁵⁶⁹ Stanovy Hradčanských zaopatřovacích prebend z roku 1873. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15. K Hradčanským zaopatřovacím prebendám také HEILMANN, A.: Darstellung s. 18–19.

⁵⁷⁰ HEILMANN, A.: Darstellung, s. 19.

⁵⁷¹ WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 89.

uvolněná prebenda byla v roce 1899 přidělena dceři důstojníka.⁵⁷² Na seznamu bylo uvedeno celkem 12 dam ve věkovém rozpětí mezi 27 a 73 lety. Mezi uchazečkami se nacházely rovněž dvě dámy, jež postoupily do užšího výběru na druhém a třetím místě při posledním obsazování civilní prebendy v dubnu 1899, dle zvyklostí tedy měly nyní postoupit na kandidátské listině na první a druhé místo. První z dam, tehdy čtyřicetiletá Rosa šlechtična z Manussi, dcera c. k. stolníka a císařského rady Ferdinanda Karla z Manussi, byla odkázána na nízký příjem z pronájmu části bytu, ve kterém žila společně se sestrou, a na podporu svého bratra Karla Ferdinanda.⁵⁷³ Druhá z dam, Augusta z Hamplu, byla ve svých 73 letech nejstarší kandidátkou a pobývala tehdy v domácnosti svého švagra ve Vídni, neboť její roční příjem dosahoval pouze 150 zlatých (300 korun).⁵⁷⁴

Český místodržitel se však rozhodl doporučit na prvním místě jinou z kandidátek, tehdy šedesátiletou Antonii z Kotowic. Antonie byla dcerou pardubického vyššího úředníka Josefa z Kotowic (1802–1869), který byl dle zprávy pardubického okresního hejtmanství „zasloužilým a ušlechtilým mužem, jenž se ve svém dobročinném působení nijak neomezoval ohledy na zabezpečení své rodiny, takže ji po své smrti zanechal v nejubožejších poměrech“.⁵⁷⁵ Sama Antonie se živila prodejem svých ručních výrobků, tohoto příjmu ale později pozbyla vinou zhoršujícího se zraku. Od roku 1898 žila z pouhých 400 korun ročně a příležitostné podpory přátel a širšího příbuzenstva (rodiče i všichni sourozenci již zemřeli), a ze všech kandidátek se dle mínění místodržitele nacházela v nejnuznějších poměrech. Navíc byla o téměř 20 let starší, než Rosa z Manussi, a na seznamu čekatelek zapsána delší dobu, než Augusta z Hamplu. Návrh místodržitele následně podpořil rovněž ministr vnitra, prebendu Antonii císař propůjčil 1. července 1900.⁵⁷⁶

⁵⁷² Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Coudenhove ministerskému předsedovi Arnoštu Koerberovi (pověřenému vedením ministerstva vnitra) z 15. ledna 1900. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

⁵⁷³ Karl Ferdinand Manussi šlechtic z Montesole (1843–1928) působil jako druhý vychovatel synů velkovévody Ferdinanda IV. Toskánského. Jeho manželkou se stala Marie hraběnka Pace, dvorní dáma arcivévodkyně-abatyše Antonie, která ještě před svým sňatkem roku 1883 neúspěšně usilovala o část Antoniina dědictví. Srov. kapitola Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen. WÖLFLING, L.: Habsburkové ve vlastním zrcadle, s. 36–37.

⁵⁷⁴ Seznam zapsaných uchazeček Hradčanských zaopatřovacích prebend z roku 1900. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

⁵⁷⁵ Cit. dle: Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Coudenhove ministerskému předsedovi Arnoštu Koerberovi (pověřenému vedením ministerstva vnitra) z 23. května 1900. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

⁵⁷⁶ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 1. července 1900. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

Obdobný postup rozhodně nebyl výjimkou. Ve snaze zvýšit šance na získání zaopatřovací prebendy se proto uchazečky často pokoušely podpořit své žádosti větším či menším množstvím doporučujících dopisů, což byl případ i výše zmíněné prebendy z počátku roku 1900. Jedna z kandidátek, Olga Nádherná,⁵⁷⁷ se s doporučujícím dopisem od bývalého předlitavského ministerského předsedy Alfreda Augusta knížete Windischgrätze⁵⁷⁸ obrátila dokonce přímo na císaře.⁵⁷⁹ Roku 1917 bylo formou doporučujícího dopisu od třetí osoby podpořeno dokonce 19 z celkem 21 žádostí o uvolněnou prebendu. Spektrum přímluvců přitom bylo poměrně široké, od příslušníků vlastní rodiny přes bývalého ministra zemědělství hraběte Buquoye až po arcivévodkyni-abatyši Marii Annunciati. Tři z kandidátek, jednalo se o sestry Augustu, Valpurgu a Doroteu Nemanské z Nemanova, dokonce doporučilo ministerstvo války.⁵⁸⁰

Další specializovaný fond, tzv. fond externích prebend (Externpräbenden-Fond), byl vyhrazen pro dvě externí (čekatelské) prebendy založené abatysemi hradčanské nadace. Vznikl roku 1839, kdy arcivévodkyně-abatyše Hermína postoupila část své renty k vytvoření externího nadačního místa. Kvůli předčasné smrti arcivévodkyně Hermíny ale došlo ke skutečnému ustavení prebendy až zásluhou její nástupkyně v úřadu, abatyše Marie Karoliny, roku 1847. Prebenda byla zpočátku vyplácena po 600 zlatých ročně, po roce 1870 dosahovala výše 1 000 zlatých. Od roku 1885 bylo z prostředků fondu dotováno také druhé čekatelské místo, založené arcivévodkyní-abatyší Antonií, jehož základní kapitál činil 24 000 zlatých a výše prebendy 1 200 zlatých ročně.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Olga Nádherná (nar. 1852) byla dcerou Ludvíka rytíře Nádherného, c. k. dvorního rady finančního zemského ředitelství v Praze, a jeho manželky Marie Fiedlerové. Roku 1900 žila Olga u své tety Marie Nádherné, jež tehdy pobírala jednu z Hradčanských zaopatřovacích prebend. Seznam zapsaných uchazeček Hradčanských zaopatřovacích prebend z roku 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20. K rodině Nádherných podrobněji např.: ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 150an.

⁵⁷⁸ Alfred August kníže Windischgrätz (1851–1927) byl vnukem generála Alfreda Windischgrätze. Vystudoval práva, od roku 1879 zasedal v Panské sněmovně a v letech 1883 až 1893 také na Českém zemském sněmu. Byl zástupcem Strany konzervativního velkostatku. V letech 1893 až 1895 zastával funkci předsedy předlitavské vlády. K rodu Windischgrätzů podrobněji například STEKL, H. – WAKOUNIG, M.: Windisch-Graetz.

⁵⁷⁹ Srov. žádost Olgy Nádherné císaři Františku Josefovi I. o propůjčení Hradčanské zaopatřovací prebendy, nedatováno. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

⁵⁸⁰ Seznam zapsaných uchazeček Hradčanských zaopatřovacích prebend z roku 1917. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 20.

⁵⁸¹ K externím (čekatelským) prebendám arcivévodkyně-abatyši Marie Karoliny a Antonie podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen.

Posledním a nejmladším z fondů hradčanské nadace byl tzv. dispoziční fond (Dispositionsfond), založený roku 1909, jehož základ tvořilo 117 000 korun, převedených z rezervního fondu ústavu šlechticů. Prostředky dispozičního fondu měly být dále navyšovány pravidelnými odvody přebytků z rezervního fondu po dobu 10 následujících let, celková suma však neměla přesáhnout 200 000 korun. Dispoziční fond de facto přebíral funkci rezervního fondu, neboť z jeho prostředků měly být kryty ty výdaje, které nebylo možné uhradit ze všeobecného fondu ústavu šlechticů, například v období nižší ekonomické prosperity. Na rozdíl od rezervního fondu však nebylo nutné žádat o souhlas císaře, čímž byl proces převodu finančních prostředků administrativně výrazně zjednodušen.⁵⁸²

Značných proměn doznal také způsob správy majetku hradčanské nadace. Dle nadační listiny z roku 1755 náležely hospodářské záležitosti do kompetence druhého nadačního komisaře, který byl současně pověřen vedením správy nadačních statků.⁵⁸³ Tuto funkci zastával od roku 1755 z pozice prezidenta královské reprezentace a komory⁵⁸⁴ Václav Kazimír Netolitzký z Eisenberga.⁵⁸⁵ Správa pozemkového majetku se však ukázala být náročnější, než panovnice předpokládala, již o dva roky později proto pověřila Františka

⁵⁸² Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. ze 7. listopadu 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁵⁸³ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 7. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁵⁸⁴ Královská reprezentace a komora byla úřadem vykonávajícím politickou a komorní správu. Vznikla roku 1749, kdy bylo v Čechách zrušeno místodržitelství a téměř celá jeho agenda byla převedena na královskou reprezentaci a komoru, která byla vytvořena přebudováním královské deputace. Jednalo se o byrokratický orgán obsazený úředníky z povolání, v čele úřadu stál předseda. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 143.

⁵⁸⁵ Václav Kazimír Netolitzký z Eisenberga (1700–1760) pocházel z nepříliš zámožného a známého jihočeského rytířského rodu Netolitzkých z Eisenberga. Jeho otcem byl Václav Antonín Netolitzký z Eisenberga, hejtman Bechyňského kraje. Václav Kazimír vstoupil v mládí do císařské armády, nějaký čas sloužil na Sicílii, v polovině 20. let 18. století se však vrátil do Čech, kde se stal královským úředníkem a prodělal rychlý kariéerní postup. Za války o rakouské dědictví stál pevně na straně Marie Terezie, která jej roku 1741 povýšila do starého českého panského stavu. V roce 1744 získal hodnost tajného rady, roku 1748 se stal českým nejvyšším dvorským sudím a o rok později prezidentem královské reprezentace s komorou. Za sedmileté války působil jako generální zemský válečný komisař. V roce 1759 byl povýšen do hraběcího stavu, kvůli špatnému zdravotnímu stavu však postupně ze svých funkcí odstoupil a již v březnu 1760 zemřel. ŽUPANIČ, Jan: Dědictví Netolických. Panství Kost a jeho majitelé v 18.–20. století. In: Modrá krev Sobotka. Sborník k 250. výročí povýšení Sobotky na město. Sobotka 2018, s. 59–68.

Adama hraběte Sternberga,⁵⁸⁶ aby převzal část úkolů nejprve jako správce statků. V roce 1759 – krátce před smrtí Václava Kazimíra Netolitzkého – byl jmenován novým druhým nadačním komisařem, jeho přímým podřízeným se stal inspektor nadačních statků.⁵⁸⁷

Na konci roku 1783 rozhodl císař Josef II. o převedení správy nadačních panství na nově vytvořenou c. k. správu státních statků. Ačkoli byl pozemkový majetek ponechán ve vlastnictví nadace,⁵⁸⁸ byla instituce zcela zbavena možnosti jakkoli zasahovat do výkonu správy i hospodaření na svých panstvích, pouze obdržela každého čtvrt roku odpovídající finanční částku poníženou o režijní náklady.⁵⁸⁹ Mnohaleté naléhání děkanek hradčanské nadace na opětovné převedení správy pozemkového majetku do rukou ústavu šlechticů nakonec bylo vyslyšeno teprve v květnu roku 1808. Správa pozemkového majetku byla poté svěřena inspektorovi nadačních statků, jemuž byl přidělen revident. Veškerá rozhodnutí týkající se správy majetku byl inspektor povinen předložit k odsouhlasení ekonomickému vedení ústavu šlechticů, které se skládalo z druhého nadačního komisaře a děkanky, případně její zástupkyně (podděkanky nebo jedné ze dvou asistentek).⁵⁹⁰

Také správa nadační pokladny, původně vykonávaná pod vedením nadačního komisaře sekretářem českého gubernia Františkem Duchetem, byla roku 1785 předána c. k. komorní výplatně v Praze (Kammerzahlamt zu Prag).⁵⁹¹ Účetnictví bylo vedeno dvěma vyššími úředníky komorní výplatny, kteří o stavu nadační pokladny vyhotovovali k rukám děkanky hradčanské nadace na konci každého roku zprávu, kterou děkanka následně konzultovala s druhým nadačním komisařem a případně k ní mohla připojit připomínky.⁵⁹² Jako kontrolní orgán působila dvorská účtárna (později státní účtárna) v Praze, konkrétně její

⁵⁸⁶ František Adam hrabě Sternberg (1711–1789) byl starším synem Františka Leopolda hraběte Sternberga. Vstoupil do státních služeb, zastával například funkci zemského sudího a nejvyššího zemského maršálka. Od roku 1759 působil jako druhý nadační komisař pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Ottův slovník naučný. Díl XXIV. Praha 1906, s. 784–785.

⁵⁸⁷ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 53.

⁵⁸⁸ V případě karlístejnského panství se jednalo pouze o dispoziční právo.

⁵⁸⁹ Zpráva nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Leopolda Viléma hraběte Kolowrat-Krakowského a vicekancléře spojeného dvorského úřadu Tobiáše Filipa Geblera českému guberniu z 22. září 1783. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁹⁰ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁹¹ Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Adama hraběte Nostitze děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 15. května 1785. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁵⁹² Materiály dokumentující procesní záležitosti hospodářské správy hradčanské nadace uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

nadační departement, respektive po jeho rozdělení roku 1794 departement světských nadací.⁵⁹³ Později přešla správa fondů na zemskou hlavní pokladnu⁵⁹⁴ a účetní oddělení českého místodržitelství. Výroční zprávy o hospodaření ústavu šlechticů byly následně předkládány ministerstvu vnitra.⁵⁹⁵

Prebendy kapitulárek

Dle nadační listiny z roku 1755 měla každá členka hradčanského ústavu šlechticů nárok na příjem tzv. prebendy, jejíž výši panovnice stanovila na 600 zlatých⁵⁹⁶ ročně u řadových kapitulárek a 800 zlatých u představených. Z této částky měly dámy pokrýt své osobní výdaje, například nákup jídla, oblečení, otopu nebo výplatu osobního služebnictva.⁵⁹⁷ Výše prebend pochopitelně nezůstala po celou dobu existence ústavu šlechticů neměnná. Protože bylo účelem nadace poskytovat urozeným dámám odpovídající stavovsky přiměřené zabezpečení, měla výše rent v ideálním případě reflektovat případné změny hospodářských poměrů. Ve skutečnosti se však jednalo pouze o teoretický předpoklad – reálné finanční zajištění hradčanských kapitulárek bylo v jednotlivých obdobích značně proměnlivé a

⁵⁹³ Po rozdělení tohoto departementu převzalo funkci oddělení světských nadací.

⁵⁹⁴ Zemská hlavní pokladna v Praze byla finančním úřadem pro pokladniční službu. Stejně jako další zemské pokladny byla přímo podřízena zemským finančním úřadům a náleželo jí zejména vybírat finanční prostředky od berních a poplatkových úřadů svého obvodu, vyplácet poukazy všem zemským státním úřadům oprávněným k samostatným poukazům, odvádět přebytky do státní ústřední pokladny. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 314–315.

⁵⁹⁵ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechticů z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁵⁹⁶ Roku 1750 byla v habsburské monarchii provedena měnová reforma vycházející z odlišné peněžní jednotky, než byla doposud užívaná vídeňská marka, a sice z marky kolínské. Později se k této měnové soustavě připojily také některé jihoněmecké státy (Bavorsko, Bádensko) a poté i další, čímž byl dán opět základ k jakési celoříšské měnové soustavě, jejímž vnějším vyjádřením bylo také označení „konvenční měna“ (k. m.) Z kolínské marky se razilo 10 tolarů, které představovaly 20 zlatníků. Patentem z 20. února 1811 byla vyhlášena vedle konvenční měny vnitrostátní tzv. „měna vídeňská“ (v. m.), kdy stát provedl vyrovnání inflačních bankocetlí se šajny redukcí jejich hodnoty na jednu pětinu. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R: Vademecum pomocných věd historických, s. 453–457.

⁵⁹⁷ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 11: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

většinou odpovídalo momentální hospodářské situaci nadace a v širším kontextu i celé podunajské monarchie.

První dvě desetiletí se nesla ve znamení ekonomické prosperity. Nadační panství pravidelně vykazovala hospodářské přebytky, jež začaly být v souladu s nadační listinou ihned ukládány do fondu abatyše. V souvislosti s příznivým ekonomickým vývojem dokonce nařídila císařovna Marie Terezie rozdělit v letech 1770 a 1771 mezi dámy mimořádný příspěvek 2 000 zlatých a v roce 1774 navýšila prebendu děkanky na 1 200 zlatých ročně.⁵⁹⁸ Do konce 70. let 18. století se ústavu šlechticů podařilo po pokrytí všech výdajů uspořít z nadačních příjmů na 200 000 zlatých.⁵⁹⁹

Zásadní změnu hospodářské situace přinesl rok 1778, kdy panovnice rozhodla o zavedení tzv. raabizace na všech nadačních panstvích, tedy i na statcích Tereziánského ústavu šlechticů.⁶⁰⁰ Jednalo se o poddanskou a pozemkovou reformu, vypracovanou dvorním radou Františkem Antonínem Raabem,⁶⁰¹ jež spočívala v rozčlenění poplužních pozemků, obhospodařovaných vrchností ve vlastní režii, na malé usedlosti mezi poddané, kteří zde následně byli v dědičném nájmu (vrchnost měla obdržet důchody ve výši průměrného výnosu za posledních 10 let), což mělo vést ke zvýšení zájmu poddaných na hospodaření i efektivitě zemědělské produkce. Roboty, jež se stala po zrušení panských statků v podstatě zbytečnou, byla z větší části nahrazena peněžními platy či naturálními dávkami. Reforma však měla také svůj sociální rozměr, neboť se očekávalo, že přinese zvýšení porodnosti. Katalyzátorem plošného zavádění raabizace se staly selské nepokoje v roce 1775, kdy dvorní rada Raab navrhl Marii Terezii zavedení reformy jako jeden z prostředků jejich uklidnění. Systém byl poprvé vyzkoušen na bývalých jezuitských panstvích v Žirči a Žacléři a následně byl zaveden na celkem 105 komorních, nadačních, klášterních a městských panstvích, ostatním byl pouze

⁵⁹⁸ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 48.

⁵⁹⁹ Například roku 1776 činil příjem nadace, také díky odprodeji Trojského zámku, přes 53 960 zlatých, výdaje pouze něco přes 29 173 zlatých. Účetní přehled pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1776. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁰⁰ Opis zprávy vicekancléře Českého království Leopolda hraběte Clary-Aldringena děkance, podděkance a asistentkám pražského Tereziánského ústavu šlechticů ze 4. dubna 1778. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁰¹ František Antonín rytíř Raab (1722–1783) se narodil v Korutanech, vystudoval práva ve Štýrském Hradci a krátce působil jako advokát. Následně nastoupil do státní služby, byl jmenován intendantním radou v Terstu a poté roku 1773 dvorním radou u komerční komise ve Vídni. Podle jeho návrhu bylo zaváděno například pěstování včel, bourců, barvířských rostlin či chov ovcí. V roce 1776 byl jmenován vrchním ředitelem státních panství v Čechách a pověřen prováděním hospodářského systému na odstranění roboty a rozdělení velkostatků. KAZIMOUR, J.: K dějinám dělení velkostatků v 18. století, s. 16, pozn. 1.

doporučen. Postoj vrchnosti k parcelaci a následnému pronájmu vlastní půdy byl ovšem velmi rezervovaný, ostatně dobrovolné přijetí Raabovy aboliční soustavy bylo jevem v podstatě ojedinělým.⁶⁰²

Podle Raabova systému bylo na panstvích Tereziánského ústavu šlechtičen rozparcelováno všech 20 hospodářských dvorů o celkové výměře 19 000 měřic a společně s dalšími 63 hospodářskými objekty – mlýny, hostinci a kovárnami – předáno do rukou nájemců (emfiteutů). Výsledky Raabovy reformy však zůstaly daleko za očekáváním, neboť v následujících letech nájemci opakovaně zaostávali se svými platbami. Z hospodářského majetku zůstaly ve vlastní režii nadace v podstatě jen lesy, jichž se parcelace netýkala,⁶⁰³ a ty pozemky, o které neměli poddaní zájem buď kvůli nevhodnému terénu, nebo špatné bonitě půdy.⁶⁰⁴ Celkovou hospodářskou ztrátu v důsledku zavedení raabizace odhadl na počátku 90. let 19. století tehdejší inspektor nadačních statků Josef Klöckner na jeden až jeden a čtvrt milionu zlatých.⁶⁰⁵

Proti zavedenému systému aktivně vystupovala zejména tehdejší děkanka Marie Anna Glatzová z Althausenu,⁶⁰⁶ která se dokonce neváhala obrátit přímo na císaře Josefa II. s naléhavou žádostí, aby se „na *fundačních statcích navrátil k v zemi obvyklému způsobu hospodaření*“,⁶⁰⁷ nebo aby ústavu zabezpečil požadované finanční prostředky potřebné k zajištění řádného chodu instituce. Podobný krok však císař neměl v úmyslu a zhoršující se hospodářskou situaci nadace se rozhodl řešit odnětím kompetencí ve správě majetku. Převedení správy nadačních panství na c. k. správu státních statků roku 1783 však problém nevyřešilo. Protože se výsledky hospodaření ani v následujících letech nezlepšily, zvažoval císař Josef II. na konci 80. let 18. století dokonce úplný odprodej nadačních statků, případně jejich dlouhodobý pronájem, k čemuž ale nakonec i díky zásahu nejvyššího purkrabího a

⁶⁰² K Raabově aboliční soustavě např.: KAZIMOUR, J.: K dějinám dělení velkostatků v 18. století, s. 15an; KROFTA, Kamil: Dějiny selského stavu. Praha 1949, s. 310an; VONDRA, Roman: České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků. Praha 2010.

⁶⁰³ KAZIMOUR, J.: K dějinám dělení velkostatků v 18. století, s. 18.

⁶⁰⁴ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 53an; zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁶⁰⁵ Zpráva inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera o stavu majetku pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z dubna 1891. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 394, kart. č. 38.

⁶⁰⁶ K děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁶⁰⁷ Koncept zprávy děkanky hradčanské nadace Marie Anny Glatzové z Althausenu císaři Josefovi II. z 24. září 1781. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani⁶⁰⁸ a děkanky Marie Anny Glatzové nedošlo.⁶⁰⁹

Po krátké éře konsolidace nadačního hospodářství v první polovině 90. let 18. století se ústav šlechtičen začal potýkat s dalšími finančními propady, jež do značné míry odrážely celkovou neblahou ekonomickou situací habsburské monarchie v období pokračujících koaličních válek. Nepříznivé hospodářské poměry se však v plné míře projevily teprve po roce 1804, neboť až do té doby bylo možné krýt deficit z úspor vytvořených v předchozích letech. V důsledku zvyšování cen na straně jedné a konstantních výnosů z pronájmu raabizovaných statků na straně druhé, bez možnosti zužitkovat nárůst cen prostřednictvím prodeje komodit vyprodukovaných ve vlastní režii, se reálné příjmy nadační pokladny rok od roku snižovaly. Například roku 1806 přesáhly celkové roční výdaje nadace 40 000 zlatých, avšak příjmy dosáhly pouze 36 000 zlatých.⁶¹⁰ Výdaje proto musely být částečně hrazeny z půjček. Roku 1805 si nadace vypůjčila 10 000 zlatých z tzv. vyučovacího fondu, o dva roky později následovala půjčka dalších 4 000 zlatých z náboženského fondu.⁶¹¹ Přesto nadace v účetním období⁶¹² následujícího roku hospodařila opět se ztrátou přes 14 323 zlatých.⁶¹³

Nepříznivá hospodářská situace počátku 19. století a dramatický nárůst cen se pochopitelně citelně odrazily na životní úrovni hradčanských kapitulárek, neboť s výjimkou děkanky se výše jejich prebend po téměř čtyři desetiletí od založení ústavu nijak nezměnila. Teprve v roce 1794 povolil císař František II. dámám pravidelný příspěvek k rentě ve výši 50

⁶⁰⁸ Ludvík hrabě Cavriani (1739–1799) se narodil jako jediný syn Maxmiliána hraběte Cavriani a Marie Aloisie rozené hraběnky Thürheimové. Vstoupil do státních služeb, roku 1782 byl jmenován moravským zemským hejtmanem a mezi lety 1787 až 1790 zastával post nejvyššího purkrabího Království českého. Současně působil jako první nadační komisař při hradčanském ústavu šlechtičen. *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*. Bd. II. Wien 1795, s. 27–28.

⁶⁰⁹ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani z 23. prosince 1789. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶¹⁰ Srov. účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1806. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 377, kart. č. 26.

⁶¹¹ Poznámky k účtu pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1808. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶¹² Jednalo se o tzv. vojenský rok (*Militärjahr*), který trval od počátku listopadu předchozího roku do konce října roku následujícího.

⁶¹³ Srov. účetní přehled pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1808. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 9.

zlatých ročně.⁶¹⁴ Částka měla být původně vyplácena v měsíčních splátkách, avšak vzhledem k tomu, že část dam nebyla za tohoto stavu schopna uhradit zálohy na otop, byl příspěvek na naléhání děkanky Marie Anny Glatzové nakonec rozdělen do dvou splátek.⁶¹⁵ O pět let později byl přírůstek navýšen na 150 zlatých, takže roční výše prebendy děkanky dosahovala 1 350 zlatých, podděkanky a asistentek 950 zlatých a ostatních kapitulárek 750 zlatých.⁶¹⁶

Již v srpnu 1804 ale tehdejší děkanka Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois⁶¹⁷ upozornila na nezbytnost dalšího navýšení finančních příjmů kapitulárek, neboť „*při současné drahotě nemůže dáma bez podpory z domova nebo ze strany rodiny vyžít*“.⁶¹⁸ V říjnu 1804 proto císař odsouhlasil další pravidelný příspěvek k prebendám ve výši 150 zlatých pro představené a 100 zlatých pro ostatní dámy.⁶¹⁹ Další přírůstky poté následovaly v letech 1809 (150 zlatých děkance, 120 zlatých podděkance a asistentkám a 100 zlatých ostatním dámám)⁶²⁰ a 1810 (200 zlatých ke všem prebendám).⁶²¹ Vyplácení těchto přírůstků musel vždy odsouhlasit císař; ve skutečnosti ovšem nebyly vypláceny z prostředků vídeňského dvora, ale plynuly přímo z nadační pokladny. Momentální tíživou finanční situaci dam tedy částečně zmírnilo, nadační pokladně však nikterak neulehčilo.

Válečné události a následná hospodářská krize na druhou stranu aktivizovaly řadu šlechtických filantropů, z nichž někteří zaměřili svou pozornost také na nemajetné příslušnice vlastního stavu. Hradčanský ústav šlechtičen zaznamenal v prvním desetiletí 19. století dokonce dva pokusy o založení nového nadačního místa. První z nich vzniklo roku 1804 z iniciativy Viktorie hraběnky Colloredové, rozené Folliot-Crenneville (1766–1845), pozdější

⁶¹⁴ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1794. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁶¹⁵ Zpráva druhého nadačního komisaře Jana Václava hraběte Sporecka prvnímu nadačnímu komisaři Františku Václavu hraběti Stampachovi z 26. června 1794. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6.

⁶¹⁶ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1799. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁶¹⁷ K děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois podrobněji v kapitolách Personální struktura hradčanské nadace a Hradčanské kapitulárky.

⁶¹⁸ Zpráva děkanky hradčanské nadace Raimundy svobodné paní ze Saint-Genois prvnímu nadačnímu komisaři Janu Rudolfovi hraběti Chotkovi z 23. srpna 1804. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶¹⁹ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1804. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁶²⁰ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1809. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁶²¹ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1810. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

vévodkyně lotrinské.⁶²² Viktorie, popisována jako všestranně nadaná a duchaplná žena, se po smrti svého prvního manžela provdala za rovněž ovdovělého Františka de Paulu hraběte Colloredo-Waldsee, který předtím působil jako vychovatel a nejvyšší hofmistr pozdějšího císaře Františka II. / I. Sama Viktorie byla dlouhá léta vychovatelkou nejstarší císařovy dcery arcivévodkyně Marie Luisy.⁶²³

Již v srpnu roku 1803 hraběnka požádala vedení hradčanské nadace o vyčíslení skutečných nákladů na provoz interního nadačního místa, jednoznačnou odpověď však neobdržela. K prebendě, jejíž výše tehdy činila včetně přídavku a příspěvku na dopravu 800 zlatých, bylo nutné připočít poměrnou výši nákladů na daně, údržbu a provoz nadační budovy, plat lékaře, ranhojiče, léky kapitulárek, vstupy do divadla a pohřební vydání, jejichž výši nebyla nadace schopna při tehdejším rychlém růstu cen ani přibližně stanovit. „*Časy od dob založení nadace se natolik změnily, že nemajetná dáma, pokud si chce počínat v souladu s poměry svého stavu a záměry zakladatelky, musí v současné době žít nanejvýš mizně*“,⁶²⁴ zkonstatoval tehdy druhý nadační komisař hrabě Sporck.⁶²⁵

⁶²² Viktorie rozená hraběnka Folliot de Crenneville (1772–1845) byla dcerou Františka hraběte Folliot de Crenneville. Jejím prvním manželem byl František baron Poutet, s nímž měla dceru Viktorii. Podruhé se Viktorie provdala za ovdovělého Františka de Paulu hraběte Colloredo-Waldsee (1736–1806), který působil nejprve jako dolnorakouský vládní rada a od roku 1772 jako vychovatel a posléze nejvyšší hofmistr budoucího císaře Františka II. /I. ve Florencii. Po Františkově nástupu na trůn se těšil panovníkově plné důvěře. Od roku 1801 vedl zahraniční záležitosti habsburské monarchie. Uzavření aliance s Anglií a Ruskem proti Francii bývá někdy připisováno právě vlivu jeho druhé manželky Viktorie, s níž měl dvě děti, syna Františka a dceru Karolinu. Po bitvě u Slavkova byl František de Paula na přání Napoleona ze své funkce odvolán a zemřel nedlouho poté. V roce 1816 uzavřela Viktorie třetí sňatek s Karlem Evženem, vévodou lotrinským, princem de Lambesc a hrabětem de Brionne (1751–1826), jenž působil po roce 1791 v rakouské armádě, žili však odděleně. Allgemeine deutsche Biographie, Bd. IV. Leipzig 1876, s. 414–415; Almanach de Gotha pour d'année 1826, s. 120.

⁶²³ ARETZ, Gertrude: Marie Louise. Erzherzogin von Österreich, Kaiserin der Franzosen, Napoleons zweite Ehefrau. Hamburg 2013, s. 17an.

⁶²⁴ Cit. dle.: Zpráva druhého nadačního komisaře Jana Václava hraběte Sporceka prvnímu nadačnímu komisaři Janu Rudolfu hraběti Chotkovi z 18. srpna 1803. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶²⁵ Jan Václav hrabě Swéerts-Sporck (1724–1804), syn Jana Josefa hraběte Swéerts-Sporcka. Po absolvování studií na univerzitě v Leidenu vstoupil do státních služeb. Působil mj. jako prezident apelačního soudu a v letech 1789 až 1804 jako druhý nadační komisař pražského Tereziánského ústavu šlechtičen. Ottův slovník naučný. Díl XXIII. Praha 1905, s. 902.

Vydáním nadační listiny 2. května 1804⁶²⁶ a následným potvrzením císaře Františka II. z 21. července 1804⁶²⁷ byla colloredská prebenda uvedena v život. V souvislosti s otázkou šlechtické filantropie je mimořádně zajímavý především samotný úvod nadační listiny, v němž hraběnka podrobněji osvětluje svou motivaci k založení nadačního místa: „*Jelikož je nevyhnutelným důsledkem zdoluhavých válek, že počet těch, kteří mají nárok na podporu ze strany státu, je neúměrně vyšší, než je obvykle k dispozici prostředků k uspokojení tohoto nároku, je povinností každého věrného a dobře smýšlejícího poddaného tyto prostředky podpory dle svých možností rozmnožovat. Vzhledem k tomu, že šlechta (...) je dle své situace a poměrů zvláště povinna sloužit svou plnou oddaností vůči monarchovi a přísným plněním svých povinností jako příklad ostatním občanům státu, [a také] jako projev osobní vděčnosti za to, že se mi tato země stala v současné době vlastní, jsem se rozhodla s nejmilostivějším svolením císaře Františka druhého založit prebendu v c. k. ústavu šlechticů na Hradčanech v Praze*“.⁶²⁸

Nadační místo hraběnka zajistila předáním kapitálu 24 740 zlatých (převážně ve stavovských obligacích) nadační pokladně. Čtyřprocentní roční výnos z uvedené částky měl pokrýt veškeré výdaje na prebendu (celkem 988 zlatých ročně, z toho renta dámy činila 800 zlatých včetně příspěvku na dopravu), pohřební vydání i válečnou daň. Prebendistce nadační listina přiznávala stejná práva a povinnosti jako ostatním kapitulárním. Shodné byly rovněž podmínky přijetí, colloredské místo bylo navíc podmíněno minimálně patnáctiletou službou otce uchazečky v armádě. Upřednostněny měly být kandidátky, které byly osiřelé, nacházely se ve velmi špatné finanční situaci či měly příbuzenské vazby k zakladatelce nebo jejímu druhému manželovi. Právo výběru dam si zakladatelka nevyhradila pro sebe, ale ponechala je císaři, po jeho smrti mělo přejít na děti zakladatelky (Viktorii, Františka a Karolinu) a následně na jejich nástupce. V případě vymření jejich rodových linií přecházelo prezentační právo na potomky Viktoriina druhého muže Františka de Pauly hraběte Colloreda z jeho prvního manželství.⁶²⁹

⁶²⁶ Nadační listina colloredské prebendy z 2. května 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶²⁷ Potvrzení vzniku colloredské prebendy při pražském Tereziánském ústavu šlechticů císařem Františkem II. z 21. června 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 6, kart. č. 3.

⁶²⁸ Nadační listina colloredské prebendy z 2. května 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶²⁹ První manželkou hraběte Colloreda byla Marie Eleonora hraběnka z Wrba, s níž měl hrabě tři syny a tři dcery. Jednou z dcer byla i Eleonora hraběnka Colloredová, která byla mezi lety 1781 až 1783, kdy uzavřela sňatek s Františkem Antonínem hrabětem Hartigem, členkou pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

První a zároveň poslední uživatelkou colloredského nadačního místa se stala Alžběta Aloisie svobodná paní Wenz zu Niederlahnstein,⁶³⁰ jež prebendu obdržela 30. července 1804. Finanční zajištění prebendy se již záhy ukázalo jako nedostatečné, colloredské místo proto muselo být od roku 1805 dotováno ze všeobecného fondu ústavu šlechticů.⁶³¹ Protože vévodkyně lotrinská později odmítla základní kapitál navýšit, nařídil císař ponechat místo po smrti prebendistky roku 1818 neobsazené do okamžiku, než úroky z uloženého kapitálu dosáhnou výše řádné prebendy.⁶³² Roku 1825, kdy byly renty dam vypláceny po 1 200 zlatých ročně, přičemž skutečné náklady na jedno nadační místo činily 1 946 zlatých, druhý nadační komisař Josef Wratislaw z Mitrowitz⁶³³ odhadoval, že tento stav nastane až roku 1848. Vévodkyně lotrinská proto začala usilovat o účelnější využití poskytnutého kapitálu a projevila přání převést zbylé jmění na Montecuccolskou nadaci.⁶³⁴

Tímto krokem se však hradčanská nadace cítila poškozena a začala se domáhat odpovídajícího vyrovnání za finanční prostředky vynaložené na provoz prebendy z vlastní pokladny. Tento nárok ovšem nebyl právně nijak vymahatelný, neboť zakladatelka se v nadační listině k navýšení základního kapitálu v případě potřeby nezavázala; tato povinnost naopak přecházela na hradčanskou nadaci, neboť colloredské prebendistce byla dle nadační listiny přiznána stejná práva a povinnosti, jako ostatním členkám.⁶³⁵ Celkový dluh Montecuccolské nadace byl nakonec vyčíslen na 5 800 zlatých. Nejvyšším rozhodnutím z 13.

Allgemeine deutsche Biographie, Bd. IV. Leipzig 1876, s. 414–415; seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁶³⁰ Alžběta Aloisie svobodná paní Wenz zu Niederlahnstein (1772–1818) byla držitelkou tzv. colloredské prebendy v letech 1804 až 1818. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁶³¹ Vyúčtování nákladů z fondu pražského Tereziánského ústavu šlechticů na colloredské nadační místo z 25. června 1818. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶³² Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského druhému nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wratislawovi z Mitrowitz z 16. ledna 1819. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶³³ Josef hrabě Wratislaw z Mitrowitz (1764–1830), c. k. komoří a tajný rada, v letech 1812 až 1830 nejvyšší zemský maršálek a současně druhý nadační komisař pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Genealogisches Taschenbuch der Deutschen Gräflichen Häuser auf das Jahr 1828. Gotha 1828, s. 246.

⁶³⁴ Zpráva druhého nadačního komisaře Josefa hraběte Wratislawa z Mitrowitz nejvyššímu českému a prvnímu rakouskému kancléři Františku hraběti ze Saurau z 1. listopadu 1825. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶³⁵ Zpráva nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Františka hraběte ze Saurau prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi ze 4. února 1828. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

října 1826 nakonec císař udělil souhlas ke zrušení colloredského nadačního místa a převedení jeho prostředků na Montecuccolskou nadaci pod podmínkou odpovídajícího odškodnění.⁶³⁶ Plného finančního vyrovnání se nakonec hradčanský ústav šlechtičen dočkal až roku 1838.⁶³⁷

Další pokus o založení nového nadačního místa inicioval v srpnu roku 1804 František Josef II. hrabě Kolowrat-Liebsteinský.⁶³⁸ Mělo se jednat o rodinnou prebendu, jejíž finanční základ by tvořilo jmění převedené z nadace Františkovy tety Marie Arnoštky v Bochově, celkem 14 000 zlatých, které hrabě zamýšlel v průběhu následujících šesti let ještě navýšit tak, že by základní kapitál dosahoval 20 000 zlatých. Tato částka však byla příliš nízká, ke skutečnému ustavení prebendy proto nikdy nedošlo.⁶³⁹

Další vážný zásah do tristní hospodářské situace ústavu šlechtičen představoval státní bankrot roku 1811. Jeho příčinou bylo enormní navyšování státního dluhu během probíhajících válek s Francií. Aby byla vláda schopna financovat válečné výdaje, uchýlovala se k vydávání nekrytých bankovek, které se mezi obyvatelstvem netěšily přílišné důvěře, v důsledku čehož docházelo k hromadění zásob kovových mincí. Zákazy vývozu peněz za hranice monarchie či výměny papírových peněz za mince nedůvěru v bankocetle jen prohloubily. Další zhoršení ekonomické situace přinesla prohraná válka roku 1809, která monarchii zatížila vysokými reparacemi, a také probíhající kontinentální blokáda, jež zapříčinila nedostatek některých produktů na trhu a jejich enormní zdražení. Vláda se proto uchýlovala k dalším a dalším emisím papírových peněz.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Zpráva viceprezidenta českého gubernia Aloise hraběte Ugarte druhému nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wratislawovi z Mitrowitz z 22. listopadu 1826. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶³⁷ Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Chotka děkance hradčanské nadace Antonii svobodné paní Bieschinové z Bieschin z 31. srpna 1838. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶³⁸ František Josef II. hrabě Kolowrat-Liebsteinský (1747–1825), nejstarší syn Františka Josefa I. hraběte Kolowrat-Liebsteinského a Marie Karoliny rozené hraběnky Waldsteinové, tajný rada a komoří. Od roku 1768 byl ženatý Kateřinou hraběnkou Kolowrat-Krakowskou. Jejich synem byl František Antonín hrabě Kolowrat-Liebsteinský, pozdější nejvyšší purkrabí a člen tajné státní konference vládnoucí za císaře Ferdinanda I. K Františku Josefovi II. podrobněji například: SCHÜLLER, Isabella: Franz Anton Graf von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861). Der Prager Oberstburggraf und Wiener Staats- und Konferenzminister. München 2016, s. 62an.

⁶³⁹ Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Chotka děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 23. srpna 1804. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶⁴⁰ Ke státnímu bankrotu roku 1811 podrobněji např.: KRAFT, Johanna: Die Finanzreform des Grafen Wallis und der Staatsbankerott von 1811. Graz – Wien – Leipzig 1927; MARŠAN, Robert: Státní bankrot rakouský. Praha 1919; SVOBODOVÁ, Dana: Státní bankrot roku 1811 v kronikářských zápisech milčického rychtáře Františka Jana Vaváka. In: Východočeský sborník historický, 1996, roč. 5, s. 197–208.

Patentem hraběte Wallise,⁶⁴¹ jenž byl císařem podepsán již 20. února 1811, byla dosavadní měna znehodnocena na pouhou jednu pětinu. Měděné mince a bankocetle byly v poměru 5 : 1 nahrazeny novým měděným a papírovým oběživem, tzv. šajny. Nově zavedená vídeňská měna přesto nedokázala držet krok se stříbrnými mincemi měny konvenční, kterých se státní bankrot nedotkl, roku 1816 byl proto zaveden pevný směnný kurs mezi konvenční a vídeňskou měnou v poměru 1 : 2,5. Pro hradčanský ústav šlechtičen znamenal státní bankrot nejen dramatické znehodnocení obligací, ale také výrazné snížení reálných příjmů z nadačních statků, neboť zatímco nájemci odváděli renty v nové vídeňské měně, daně musela nadace platit ve staré měně konvenční.⁶⁴² Přirozeným důsledkem státního bankrotu bylo také další zvyšování cen. Bankrot pochopitelně dopadl tíživě nejen na samotnou nadaci, ale také na obyvatele nadačních panství, z nichž mnozí nebyli schopni dostát svým závazkům a opakovaně zaostávali s předepsanými platbami.⁶⁴³

Hradčanské kapitulárky státní bankrot zasáhl poměrně citelně: Roku 1811 byly jejich renty sníženy na 650 zlatých (respektive 850 zlatých pro asistentky a podděkanku, 1 250 zlatých pro děkanku), vyplácených ve vídeňské měně,⁶⁴⁴ a současně bylo pozastaveno přijímání nových kandidátek. Jen díky tomuto kroku mohly být dámám v následujících letech vypláceny mimořádné přídavky: Roku 1812 byla prebenda tímto způsobem navýšena o 150

⁶⁴¹ Josef hrabě Wallis z Karighmainu (1767–1818) byl synem Františka Arnošta hraběte Wallise. Jeho předkové pocházeli z Irska, v habsburské monarchii se usadili již v 17. století. Státní službu Josef zahájil již roku 1788, později působil například jako nejvyšší zemský sudí či prezident apelačního soudu v Praze. Od roku 1805 zastával funkci nejvyššího purkrabího (a zároveň prvního nadačního komisaře Tereziánského ústavu šlechtičen). Poté působil od roku 1809 jako prezident dvorské komory a od roku 1813 jako státní a konferenční ministr. Jeho sestrou byla Terezie Marie hraběnka Wallisová z Karighmainu, členka hradčanské nadace v letech 1806 až do své smrti v roce 1835. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 52. Theil. Wien 1885, s. 265–267.

⁶⁴² Zpráva druhého nadačního komisaře Josefa hraběte Wratislawa z Mitrowitz nejvyššímu českému a prvnímu rakouskému kancléři Františku hraběti ze Saurau z 30. srpna 1825. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶⁴³ Srov. např.: Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Antonii svobodné paní Bieschinové z Bieschin z 10. května 1819. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 10.

⁶⁴⁴ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechtičen za rok 1811. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 375, kart. č. 24.

zlatých,⁶⁴⁵ v roce 1815 dámy obdržely navíc jednorázový příspěvek 200 zlatých⁶⁴⁶ a téhož roku došlo k dalšímu navýšení rent na 150 procent jejich původní výše, takže děkanka pobírala 2 100 zlatých, podděkanka a obě asistentky 1 500 zlatých a ostatní kapitulárky 1 200 zlatých vídeňské měny.⁶⁴⁷

Špatnému stavu nadační pokladny se císařský dvůr pokoušel čelit i jinými způsoby. Například po smrti děkanky Raimundy svobodné paní ze Saint-Genois⁶⁴⁸ roku 1815 nařídil císař František I. ponechat místo děkanky neobsazené do chvíle, než dojde k celkovému zlepšení hospodářských poměrů nadace. U vedení ústavu šlechticů se takové řešení pochopitelně nesetkalo s kladnou odezvou, neboť sistování pozice děkanky přirozeně neznamenovalo také sistování povinností jejího úřadu. Funkci děkanky musela dle nadačních stanov převzít podděkanka, jejíž plat byl ovšem o plných 600 zlatých (téměř 30 procent) nižší, než plat děkanky. Toto řešení se poměrně záhy ukázalo jako neudržitelné; tehdejší podděkanka Marie Žofie hraběnka Waldsteinová⁶⁴⁹ postoupila na místo děkanky již koncem následujícího roku a obdržela rovněž odpovídající rentu.⁶⁵⁰

Naopak ze strany vedení hradčanského ústavu vyšla iniciativa navýšit nadační příjmy zavedením institutu tzv. čestných dam. Čestné členky většinou neměly nárok na příjem renty ani ostatních nadačních požitků s výjimkou zisku společenského postavení, musely však splňovat obvyklé podmínky přijetí kromě nemajetnosti. Čestné členství bylo obvykle podmíněno dostatečným finančním zajištěním kandidátky a zaplacením stanovené taxy do nadační pokladny. Již od roku 1811 existoval institut čestných členek například při brněnském ústavu šlechticů.⁶⁵¹ Snahy představenstva pražského tereziánského institutu o zavedení čestných míst však byly císařem Františkem I. roku 1822 odmítnuty s tím, že by

⁶⁴⁵ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1812. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

⁶⁴⁶ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1815. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

⁶⁴⁷ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1815. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

⁶⁴⁸ K děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁶⁴⁹ Ke kapitulárce Marii Žofii hraběnce Waldsteinové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁶⁵⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského druhému nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wratislawovi z Mitrowitz z 10. prosince 1816. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁶⁵¹ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

jmenování čestných dam bylo v rozporu s nadační listinou.⁶⁵² V pozdějších letech – převážně od konce 19. století – byla čestná nadační místa zřizována při většině ústavů šlechticů s výjimkou institutu wolkensteinského a hradčanského, který tak zůstal až do pádu monarchie vysoce exkluzivním a těžko dosažitelným společenstvím.⁶⁵³

Aby byla nadační pokladna schopna pokrýt nejnětější výdaje, byla nucena uchýlit se k dalším půjčkám. V roce 1812 si ústav šlechticů vypůjčil celkem 10 000 zlatých od c. k. fondu na výstavbu cest, o rok později následovala půjčka dalších 12 000 zlatých od téhož institutu a 8 000 zlatých ze stavovské zemské pokladny, původně určených jako dotace fondu abatyše. V lednu roku 1815 do nadační pokladny plynula dokonce plná výše renty abatyše (20 000 zlatých).⁶⁵⁴ Také v následujících letech se staly finanční injekce ze stavovské pokladny, vyplácené v podobě záloh, téměř pravidlem⁶⁵⁵ a dluh vůči fondu abatyše neutěšeně narůstal. V srpnu 1824, poté, co ústav šlechticů obdržel ze stavovské pokladny dalších 10 000 zlatých, upozornil tehdejší nejvyšší purkrabí a první nadační komisař František Antonín hrabě Kolowrat-Liebsteinský na nutnost „*starat se nejudovněji o co možná nejrychlejší splacení přinejmenším nějaké části z vyplacené zálohy, dosahující již 64 000 zl. v. m.*“⁶⁵⁶

Dlužná částka se v následujících letech sice již nenavyšovala, bylo však zřejmé, že nadace v dohledné době nebude schopna vzniklý dluh splatit. Prezident apelačního soudu Heřman svobodný pán Hess,⁶⁵⁷ jenž měl z pozice druhého nadačního komisaře na starost hospodářské záležitosti ústavu, proto na počátku září 1833 během audience u císaře Františka

⁶⁵² Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Antonii svobodné paní Bieschinové z Bieschin z 21. prosince 1822. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁶⁵³ Podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičy v habsburské monarchii.

⁶⁵⁴ Soupis půjček pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 21. března 1815. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 10.

⁶⁵⁵ Soupis půjček pražského Tereziánského ústavu šlechticů z fondu abatyše ze 4. listopadu 1822. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁵⁶ Cit. dle: Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského druhému nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wratislawovi z Mitrowitz z 12. srpna 1824. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁵⁷ Heřman svobodný pán Hess zastával funkci prezidenta apelačního soudu, jako druhý nadační komisař pražského Tereziánského ústavu šlechticů působil v letech 1830 až 1842. Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1832. Wien 1832, s. 543.

I. panovníkovi „*vyličil žalostné poměry, v nichž se dámy [hradčanské] nadace nacházejí*“,⁶⁵⁸ a současně jej jménem tehdejší děkanky Antonie Bieschinové z Bieschin požádal o prominutí plné výše dluhu vůči fondu abatyše. K odpisu dluhu však mohlo dojít teprve poté, co předložený návrh odsouhlasily také české stavy, Nejvyšším rozhodnutím císaře Ferdinanda I. ze září roku 1835.⁶⁵⁹

*

Hospodářský úpadek počátku 19. století však rozhodně nebyl specifikem pražské hradčanské nadace. S obdobnými potížemi se v tomto období potýkal například Ústav šlechticů ve Štýrském Hradci. Dle nadační listiny z roku 1783 měl zabezpečit celkem 18 prebendistek. Výše jejich rent činila 500 zlatých ročně, dalších 1 000 zlatých za rok vyčlenil císař Josef II. na provozní výdaje. Režijní náklady ale záhy stanovenou částku značně překročily a štýrskohradecká nadace byla nucena přistoupit ke stejnému opatření, jako hradčanský ústav šlechticů – k pozastavení přijímání nových kapitulárek a pravidelnému přidělování drahotných přídávků. Roku 1810 pobíralo prebendu pouze 14 dam, o dva roky později 10 a do roku 1848 klesl počet prebendistek dokonce na pouhé tři.⁶⁶⁰ Díky vylosování jedné z obligací patřící štýrskohradecké nadaci ve státní loterii roku 1848 nakonec mohl být počet dam navýšen na sedm a tento stav zůstal neměnný až do počátku první světové války.⁶⁶¹

Ještě nepříznivější hospodářské poměry panovaly od konce 18. století v sesterské tereziánské nadaci v tyrolském Innsbrucku, založené roku 1765 pro 12 urozených dam. Výše jejich prebend tehdy činila 500 zlatých, respektive 1 000 zlatých pro vrchní děkanku a 800 zlatých pro podděkanku. Zprvu si nadace vedla po hospodářské stránce uspokojivě, hospodařila s přebytkem a roku 1783 dokonce mohla vrchní děkanka rozdělit mezi dámy mimořádný příspěvek. Jisté zhoršení finanční situace začalo být patrné již v polovině 80. let 18. století, zřejmě v souvislosti s příjezdem arcivévodkyně-abatyše Marie Alžběty a zvýšenými náklady na vydržování jejího dvora. K navýšení prebend prostřednictvím tzv.

⁶⁵⁸ Zpráva druhého nadačního komisaře Heřmana svobodného pána Hesse prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi z 1. září 1833. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁶⁵⁹ Zpráva druhého nadačního komisaře Heřmana svobodného pána Hesse prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi ze 14. dubna 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 11.

⁶⁶⁰ Žádost představené Ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci Leopoldiny ze Spiegelfeldu císaři Františku Josefovi I. z 30. června 1884. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: II, Kart. Nr. 3.

⁶⁶¹ Přehled příjmů a výdajů Ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci za rok 1914. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft VI, Kart. Nr. 1.

drahotních přídavek však došlo teprve během koaličních válek v letech 1803 až 1804 (100 zlatých) a 1805 až 1806 (150 zlatých). Přesto roku 1806 innsbrucké kapitulárky pobíraly stále o 200 zlatých méně, než členky hradčanské nadace.

Po prohrané válce s Francií roku 1805 připadlo Tyrolsko Bavorsku a ústav šlechticů byl k 9. lednu 1807 oficiálně rozpuštěn. Dámám byla nadále vyplácena penze 720 zlatých ročně, což byla s ohledem na vývoj hospodářské situace poměrně nízká částka. Kapitulárky však směly i nadále obývat třetí patro nadační budovy. Po obnovení nadace v červnu roku 1815 ústav šlechticů hospodařil opět s částkou 10 000 zlatých ročně. Nadace se proto pokoušela zvýšit své příjmy sítováním části prebend⁶⁶² a pronajímáním prostor v nadační budově soukromým osobám. Zpočátku se jednalo zejména o sklepy (místní řezník si tento prostor pronajímal již od roku 1824), případně stáje a vozovnu, které nájemníkům sloužily převážně jako sklady zboží. Později byly pronajímány i bytové prostory, avšak výhradně urozeným dámám. Nájemní smlouvu tohoto druhu uzavřela nadace například roku 1892 s Marií Antoníí hraběnkou Merveldtovou, čestnou členkou Ústavu šlechticů Paní Marie Školské v Brně. Za 180 zlatých ročně nadace hraběnce přenechala k užívání samostatný dvoupokojový byt v prvním patře nadační budovy s malou kuchyní.⁶⁶³

Rovněž prebendy innsbruckých kapitulárek byly po roce 1815 vypláceny ve své původní výši (tedy 500 zlatých pro řadové kapitulárky, 800 a 1 000 zlatých pro představené),⁶⁶⁴ která se nezměnila až do roku 1902. Dámám sice byly vypláceny z prostředků císařského dvora tzv. drahotní přídavky, jejich výše ale byla žalostně nízká.⁶⁶⁵ Rozdíl ve finančních příjmech hradčanských a innsbruckých dam se postupem času stále navyšoval a stal se jedním z dokladů postupného úpadku innsbrucké nadace:⁶⁶⁶ Zatímco

⁶⁶² Roku 1880 byla z finančních důvodů neobsazena dvě nadační místa. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 11.

⁶⁶³ Nájemní smlouva mezi Innsbruckým ústavem šlechticů a Marií Antoníí hraběnkou Merveldtovou z 20. prosince 1892. TL, Damenstift Innsbruck, I/29, Kart. Nr. 2.

⁶⁶⁴ Od zavedení rakouské měny činila výše rent 525 zlatých r. č. pro řadové kapitulárky, 840 zlatých r. č. pro podděkanku a 1 050 zlatých r. č. pro děkanku.

⁶⁶⁵ Obvykle se jednalo o 100 zlatých ročně pro vrchní děkanku, 70 zlatých pro podděkanku a 50 zlatých pro ostatní dámy. Promemoria vrchní děkanky Innsbruckého ústavu šlechticů Františky hraběnkou Triangi, nedatováno. TL, Damenstift Innsbruck, I/16, Kart. Nr. 1.

⁶⁶⁶ Zatímco roku 1765 dosahoval rozdíl v příjmech hradčanských a innsbruckých kapitulárek pouze 100 zlatých, na počátku 80. let 19. století již činil plných 825 zlatých. HEILMANN, A.: Darstellung, s. 11.

kolem roku 1850 odpovídala výše prebendy ještě přibližně úřednickému platu,⁶⁶⁷ na přelomu století byla v podstatě shodná jako mzda portýra v hradčanské nadaci.⁶⁶⁸ Teprve roku 1902 mohlo dojít díky finančnímu příspěvku 80 000 korun z výnosů XXXIV. státní loterie k nepatrnému navýšení prebend na 2 400 korun (1 200 zlatých) pro vrchní děkanku, 2 000 korun (1 000 zlatých) pro podděkanku a 1 400 korun (700 zlatých) pro zbývající dámy.⁶⁶⁹

*

Postupnou konsolidaci hospodářských poměrů pražského Tereziánského ústavu šlechticů přinesla až druhá polovina 30. let 19. století. Ještě roku 1833 zavdal nepříznivý stav nadační pokladny podnět k žádosti císaři, aby zbavil nadaci dispozičního práva ke karlštejnskému a milínskému panství a náhradou instituci přiznal ekvivalentní částku 12 000 zlatých ročně, jak bylo uvedeno v nadační listině. Této prosbě sice panovník nevyhověl, k ulehčení hospodářské situace však v červnu 1833 nařídil alespoň převedení školského a církevního patronátu na karlštejnském panství na zemského knížete. Byť se tato změna na stavu nadačních financí odrazila spíše symbolicky, stala se předzvěstí dlouho očekávaného obratu hospodářských poměrů. Od poloviny 30. let 19. století docházelo k postupnému navyšování výnosů z nadačních statků, částečně také díky zvýšení cen dřeva.⁶⁷⁰ Tento trend ilustruje následující přehled:

⁶⁶⁷ Například plat revidenta pražského Tereziánského ústavu šlechticů dosahoval roku 1847 540 zlatých k. m., kromě toho měl k dispozici byt v nadační budově a otop. Srov. přehled platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁶⁶⁸ Systematizace platů úředníků a sloužících c. k. Tereziánského ústavu šlechticů na Pražském hradě z roku 1899. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁶⁹ Promemoria vrchní děkanky Innsbruckého ústavu šlechticů Františky hraběnky Triangi, nedatováno. TL, Damenstift Innsbruck, I/16, Kart. Nr. 1.

⁶⁷⁰ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 56.

Tabulka příjmů z nadačních panství z let 1821 až 1845 (částky uvedeny ve zlatých konvenční měny).⁶⁷¹

Rok	Ledeč	Karlštejn	Cerhenice	Milín	Celkový výnos
1821	10 714	3 320	5 472	1 204	20 760
1822	9 967	4 000	5 480	800	20 247
1823	12 828	4 000	5 320	400	22 548
1824	3 600	1 000	4 800	-	9 400
1825	13 793	3 200	2 800	880	20 673
1826	11 900	2 000	3 800	800	18 500
1827	12 500	1 600	5 100	720	19 920
1828	12 638	2 400	4 602	520	20 160
1829	14 416	2 400	3 600	200	20 616
1830	16 149	3 200	2 900	600	22 849
1831	18 000	1 600	4 000	480	24 080
1832	16 194	1 600	4 000	500	22 294
1833	16 000	2 400	1 600	400	20 400
1834	16 000	1 600	4 000	400	22 040
1835	15 000	3 400	4 000	-	22 400
1836	22 400	5 000	6 000	640	29 640
1837	22 400	5 000	6 000	1 600	35 000
1838	17 000	5 000	7 000	1 600	30 000
1839	18 500	5 500	7 000	-	31 000
1840	18 000	5 500	7 000	-	30 500
1841	19 000	6 500	6 500	-	32 000
1842	22 000	7 500	6 000	-	35 500
1843	17 000	10 000	5 000	1 000	33 000
1844	21 500	8 000	7 500	1 200	38 200
1845	19 000	8 000	7 100	1 000	35 100

⁶⁷¹ Tabulka příjmů z nadačních panství z let 1821 až 1845 vypracována dle účetních knih pražského Tereziánského ústavu šlechticů za léta 1821 až 1845. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376 a 395, kart. č. 25 a 38.

Od roku 1835, kdy došlo z rozhodnutí císaře Ferdinanda I. k odpisu dluhu 74 000 zlatých vůči stavovské pokladně, mohly být z nadačních příjmů znovu pokryty veškeré výdaje nadace⁶⁷² a počínaje rokem 1843 začaly být finanční přebytky znovu ukládány do fondu abatyše.⁶⁷³ Ke stabilizaci hospodářských poměrů přispělo také upravení finančních vztahů mezi hradčanskou nadací a emfyteuty na raabizovaných nadačních statcích poté, co byl roku 1841 ukončen šest let trvající soudní spor o placení daní a odvod dávek.⁶⁷⁴ Změny se pochopitelně odrazily také na prebendách hradčanských kapitulárek. V roce 1835 císař Ferdinand I. povolil jejich vyplácení v konvenční měně v původní výši, tedy 600 zlatých ročně pro řadové členky, 800 zlatých pro podděkanku a asistentky a 1 200 zlatých pro děkanku, čímž byla jejich reálná hodnota při tehdejším směnném kurzu navýšena o 25 procent.⁶⁷⁵ V porovnání se členkami jiných dámských šlechtických nadací (interních i externích) si v tomto období hradčanské kapitulárky vedly spíše lépe. Zajímavý obraz finančních poměrů dam nabízí následující přehled z roku 1842 (uvedeno ve zlatých konvenční měny):⁶⁷⁶

⁶⁷² Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Chotka pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 12. května 1835. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁷³ Zpráva prvního nadačního komisaře Roberta hraběte Salm-Reifferscheidta pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 20. března 1844. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 9.

⁶⁷⁴ Soudní spor mezi hradčanskou nadací, zastupovanou advokátem Petrem ze Schlosseru, a nájemníky na ledečském, karlštejnském, milínském a cerhenickém panství probíhal v letech 1835 až 1841 a jeho výsledkem bylo převzetí daňové povinnosti nájemníky nadačních statků. Podrobnosti k soudnímu sporu se nepodařilo dohledat. Dokumenty vztahující se k finančnímu vyrovnání za právní zastoupení hradčanské nadace v soudním procesu uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 10.

⁶⁷⁵ Zpráva druhého nadačního komisaře Heřmana svobodného pána Hesse prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi ze 14. dubna 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 11.

⁶⁷⁶ Přehled příjmů, počtů prebendistek a výší jejich prebend ve vybraných dámských šlechtických nadacích z 1. ledna 1842. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

Název nadace	Roční příjem	Počet dam	Výše prebendy
Hradčanský ústav šlechtičen	44 894	30	600 ⁶⁷⁷
Novoměstský ústav šlechtičen	16 753	17	600 ⁶⁷⁸
Innsbrucký ústav šlechtičen	11 661	12	500 ⁶⁷⁹
Savojský ústav šlechtičen	10 290	17	300 ⁶⁸⁰
Hallský ústav šlechtičen	43 153	69	400 ⁶⁸¹
Gorický ústav šlechtičen	4 307	13	300

Úprava prebend roku 1835 se již záhy ukázala jako nedostačující a v roce 1842 požádala děkanka hradčanské nadace Marianna hraběnka Gaisrucková⁶⁸² o další navýšení rent. Argumentovala v první řadě nutností obnovy vybavení bytů kapitulárek, neboť dle nadační listiny z roku 1755 sice tato povinnost náležela přímo nadaci,⁶⁸³ zrušením povinného poplatku 200 zlatých při vstupu do institutu ji však Josef II. roku 1789 přenesl na bedra samotných dam, jimž trvale podhodnocené prebendy výdaje tohoto druhu neumožňovaly – na

⁶⁷⁷ Hradčanské kapitulárky navíc pobíraly ještě 20 zlatých jako příspěvek na dopravu. Výše prebendy děkanky dosahovala 1 200 zlatých, podděkanka a asistentky pobíraly 800 zlatých ročně. Přehled příjmů, počtů prebendistek a výší jejich prebend ve vybraných dámských šlechtických nadacích z 1. ledna 1842. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁶⁷⁸ Představená novoměstské nadace pobírala prebendu 900 zlatých a obě její asistentky 750 zlatých ročně. Příjmy, počty prebendistek a výše prebend ve vybraných dámských šlechtických nadacích z 1. ledna 1842. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁶⁷⁹ K prebendě bylo innsbruckým kapitulárním navíc vypláceno ještě 75 zlatých jako příspěvek na osobní služebnictvo. Vrchní děkance náležela renta 1 000 zlatých a podděkance 800 zlatých ročně. Přehled příjmů, počtů prebendistek a výší jejich prebend ve vybraných dámských šlechtických nadacích z 1. ledna 1842. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁶⁸⁰ Tři regentky dostávaly navíc příplatek 80 zlatých ročně. Přehled příjmů, počtů prebendistek a výší jejich prebend ve vybraných dámských šlechtických nadacích z 1. ledna 1842. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁶⁸¹ Hallská a gorická nadace byly externí instituty, dámy si tedy ze svých prebend musely hradit ubytování.

⁶⁸² K děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁶⁸³ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755, bod 12. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

počátku 40. let 19. století proto bylo vybavení většiny bytů již extrémně zastaralé. Navýšení prebend o 200 zlatých povolil císař Ferdinand I. v květnu roku 1843.⁶⁸⁴

Další zlepšení stavu nadační pokladny nastalo po roce 1848, kdy se díky postupnému zavádění nových technologií a postupů pozvolna zvyšovala intenzita hospodářství na nadačních velkostatech, k čemuž přispěla mimo jiné také náhrada za vyvázání poddanských gruntů z feudálních závazků (celková částka byla stanovena na 193 000 zlatých).⁶⁸⁵ Vzhledem k nárůstu cen spotřebního zboží a trvalému zlepšování stavu nadačních financí rozhodl císař František Josef I. v roce 1852 o vyplacení jednorázového tzv. drahotního přídatku všem dámám ve výši 100 zlatých.⁶⁸⁶ Třebaže císař zdůraznil, že se jedná pouze o mimořádný příspěvek, opakovaly se žádosti kapitulárek o poskytnutí obdobných přídatků i v následujících letech. Ne všem panovník vyhověl – s císařovým svolením byly příjmy dam tímto způsobem navýšeny v letech 1854 (100 zlatých),⁶⁸⁷ 1855 (100 zlatých, v tomto roce se nejednalo o drahotní přídatek, ale o příspěvek ke stoletému jubileu hradčanské nadace),⁶⁸⁸ 1859 (105 zlatých r. č.⁶⁸⁹),⁶⁹⁰ 1860 (100 zlatých)⁶⁹¹ a 1862 (100 zlatých).⁶⁹²

⁶⁸⁴ Zpráva spojené dvorské kanceláře císaři Ferdinandu I. z 30. prosince 1842 s Nejvyšším rozhodnutím císaře Ferdinanda I. z 6. května 1843. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁶⁸⁵ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 56an.

⁶⁸⁶ Opis zprávy ministra vnitra Alexandra Bacha císaři Františku Josefovi I. z 30. ledna 1852. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁸⁷ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 6. ledna 1855. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18

⁶⁸⁸ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 6. prosince 1855. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁸⁹ Roku 1857 došlo k zavedení tzv. rakouské měny, v níž byly po roce 1857 vypláceny také nadační požitky hradčanských kapitulárek (zkratka r. č. dále není v textu uváděna). Přijetí rakouské měny bylo motivováno vnitřní hospodářskou i zahraničněpolitickou situací habsburské monarchie: Vyhlášení předcházelo podepsání mincovní smlouvy s Německým celním spolkem, která spojovala emisi mincí na principu tzv. celní liry s jihoněmeckými státy. Z této peněžní jednotky se razilo 45 nových rakouských zlatých (floreus, zlatý rakouského čísla – zl. r. č.), dělených na 100 krejcarů. Poměr mezi zlatým k. m. a zlatým r. č. byl 100 zl. k. m. = 105 zl. r. č. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R: Vademecum pomocných věd historických, s. 457–460.

⁶⁹⁰ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 19. ledna 1859. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁹¹ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. ze 7. prosince 1860. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁹² Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 15. ledna 1862. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

Opakující se žádosti o přiznání drahotných přídavků nakonec císaře v lednu roku 1864 přiměly k provedení trvalejší úpravy finančních poměrů dam prostřednictvím navýšení jejich prebend na 1 000 zlatých, respektive 1 600 zlatých pro děkanku a 1 200 zlatých pro její tři zástupkyně.⁶⁹³ Vzhledem k výrazným finančním přebytkům, jež nadační hospodářství tehdy vykazovalo, přistoupil císař o pět let později nejen k vytvoření tzv. rezervního fondu ústavu šlechticů, ale také k další valorizaci rent o 200 zlatých. Současně nařídil navýšit externí prebendu arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z 600 na 1 000 zlatých.⁶⁹⁴ Ani tento příjem ale hradčanské kapitulárky nepovažovaly za stavovsky dostatečně přiměřený a koncem roku 1875 císaře znovu žádaly o navýšení rent.⁶⁹⁵ Od roku 1876 pobíraly dámy 1 350 zlatých, asistentky 1 650 zlatých, podděkanka 1 750 zlatých a děkanka 2 350 zlatých za rok.⁶⁹⁶

S výjimkou zvýšení renty děkanky na 2 500 zlatých v roce 1881⁶⁹⁷ v následujícím desetiletí k valorizaci rent nedocházelo. Důvodem bylo pravděpodobně zvyšování kupní síly stávajících mezd (a také prebend kapitulárek) v důsledku hospodářské krize, jež zasáhla monarchii po pádu vídeňské burzy během pořádání světové výstavy v květnu roku 1873. Na počátku 80. let 19. století byly kapitulárky z hradčanské nadace jednoznačně nejlépe finančně zajištěnými dámami ze všech ústavů šlechticů Předlitavska.⁶⁹⁸

Název nadace	Výše prebend ⁶⁹⁹
Ústav šlechticů Paní Marie Školské v Brně	1 000 zl.
Ústav šlechticů u svatých Andělů	630 zl.
Tereziánský ústav šlechticů v Praze	1 350 zl.
Innsbrucký ústav šlechticů	525 zl.

⁶⁹³ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 8. ledna 1864. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁶⁹⁴ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 9. října 1870. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 17.

⁶⁹⁵ Zpráva českého místopředsednictví ministru vnitra Josefu Lasserovi svobodnému pánu z Zollheimu z 8. listopadu 1875. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁶⁹⁶ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 20. prosince 1875. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁶⁹⁷ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 22. června 1881. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁶⁹⁸ Přehled výše prebend řadových členek v předlitavských ústavech šlechticů roku 1880 (ve zl. r. č.) vypracován dle: HEILMANN, A.: Darstellung.

⁶⁹⁹ Jedná se o výši prebend řadových kapitulárek.

Vévodský Savojský ústav šlechtičen	900 zl.
Ústav šlechtičen ve Štýrském Hradci	525 zl.
Wolkensteinský ústav šlechtičen	630 zl.

Ani 1 350 zlatých ročně však rozhodně nepředstavovalo finanční příjem, který by plně odrážel dobovou představu o stavovsky přiměřeném zajištění příslušnice aristokratické společnosti, a to navzdory tomu, že tato částka odpovídala ročnímu platu (bez aktivního příplatku) okresního lékaře první třídy s patnáctiletou praxí, zařazenému do IX. hodnostní třídy.⁷⁰⁰ Ze svých prebend kapitulárky financovaly nejen provoz své domácnosti (včetně výplaty komorné), ale také výdaje za stravu a oblečení, které představovalo poměrně významnou položku v rozpočtu urozené dámy. Při veřejných vystoupeních byly členky nadace povinny reprezentovat odpovídajícím způsobem nejen sebe a svou rodinu, ale také domovskou instituci a tím přeneseně i celý císařský dům – tím spíše v dobách, kdy v čele institutu stála členka panovnické rodiny. Účast na společenských událostech po boku císařské princezny byla pochopitelně spojena se značnými finančními výdaji za reprezentativní toalety, které byly dámám často kompenzovány formou mimořádných příspěvků, vždy však výlučně z prostředků nadační pokladny.⁷⁰¹

Od konce 90. let 19. století docházelo k postupnému zvyšování tlaku hradčanské nadace na valorizaci prebend, především díky citelnému zdražování, ke kterému docházelo zejména v důsledku neustálého růstu nepřímých daní. Tradičním argumentem kapitulárek pro navýšení rent ovšem nebyla pouze skutečnost, že „*ceny všech životních potřeb zvláště v Praze rapidně vzrostly a dámy, jimž má být dle vůle zakladatelky zajištěno stavovsky přiměřené zabezpečení a ubytování, již nejsou schopny – pokud nemají vlastní majetek – vést životní styl odpovídající jejich sociálnímu postavení, ani dostát svým reprezentačním povinnostem, které jim jakožto příslušnicím vyšší šlechty náležejí*“,⁷⁰² ale také stále se zvyšující přebytky nadační pokladny i celkový nárůst hodnoty nadačního jmění, na němž se dámy cítily být oprávněny participovat.

⁷⁰⁰ Ottův slovník naučný. Díl VII. Praha 1893, s. 501–502.

⁷⁰¹ Například roku 1880, ku příležitosti instalace arcivévodkyně-abatyše Antonie, obdržely dámy příspěvek 100 (řadové členky), 150 (asistentky), 200 (podděkanka) a 300 (děkanka) zlatých. Zpráva českého místodržitelství ministerskému předsedovi Eduardu hraběti Taaffemu z 25. září 1880. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 15.

⁷⁰² Zpráva ministra vnitra Artura hraběte Bylandt-Rheidta císaři Františku Josefovi I. ze 14. října 1905. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

Do konce první světové války byly renty dam navýšeny ještě celkem čtyřikrát: V letech 1887 (o 100 zlatých),⁷⁰³ 1899 (o 100 zlatých, respektive 200 korun⁷⁰⁴),⁷⁰⁵ 1905 (400, 500, 600 a 800 korun dle postavení dámy)⁷⁰⁶ a 1910, takže nakonec dosahovaly výše 7 900 korun pro děkanku, 5 900 korun pro podděkanku, 4 900 korun pro asistentky a 3 900 korun pro ostatní dámy.⁷⁰⁷ Navíc kapitulárky stále pobíraly příspěvek na dopravu 50 zlatých (100 korun) ročně. Roku 1909 se příjem řadových kapitulárek rovnal asi trojnásobku existenčního minima, které tehdy činilo 1 200 korun. S ročním platem 2 800 až 3 600 korun musel vystačit například státní úředník IX. třídy (profesor na umělecké škole, archivář či daňový inspektor).⁷⁰⁸ Krátce před první světovou válkou odpovídal z pohledu státního úředníka příjem řadových dam životní úrovni pouze nižší střední třídy, u děkanky hranici blahobytu.⁷⁰⁹

Zásadní změny přineslo v tomto směru vypuknutí první světové války. Hradčanské kapitulárky podobně jako ostatní obyvatele monarchie tvrdě postihl nárůst inflace, problémy se zásobováním i dramatické zvyšování cen. Prebendy setrvaly až do konce války ve výši z roku 1910, jejich reálná hodnota proto do roku 1918 rapidně klesla.

⁷⁰³ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 1. ledna 1887. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁷⁰⁴ Korunová měna, založená na zlatém standardu, byla zavedena roku 1892. Mincovní a měnovou jednotkou byl jeden kilogram mincovního zlata, z něhož mělo být raženo 2 952 korun (K). Poměr byl 1 zl. r. č. = 2 K, počítání v tomto přepočtu bylo povoleno až do roku 1900. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R: *Vademecum pomocných věd historických*, s. 461.

⁷⁰⁵ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 8. ledna 1899. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁷⁰⁶ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa z 24. října 1905. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁷⁰⁷ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa ze 7. listopadu 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 16.

⁷⁰⁸ HAMANNOVÁ, B.: *Hitlerova Vídeň*, s. 157–158.

⁷⁰⁹ Rozdělení společnosti dle výše příjmu podle listu subalterních úředníků *Der Staatsbeamte*. Přetištěno v: ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: *Na rozcestí*, s. 59.

Životní úroveň	Výše ročních příjmů
Skromný příjem	600 – 1000 zl./1 200 – 2 000 K
Nižší střední třída	1 000 – 2 200 zl./2 000 – 4 400 K
Vyšší střední třída	2 200 – 3 600 zl./4 400 – 7 200 K
Hranice blahobytu	3 600 – 4 600 zl./7 200 – 9 200 K
Blahobyt	4 600 – 6 000 zl./9 200 – 12 000 K
Vyšší blahobyt	Od 6 000 zl./12 000 K

Přehled vývoje prebend kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů:⁷¹⁰

Rok	Děkanka	Podděkanka/asistentky	Ostatní kapitulárky
1755	800 zl. k. m.	800 zl. k. m.	600 zl. k. m.
1774	1 200 zl. k. m.	800 zl. k. m.	600 zl. k. m.
1794	1 250 zl. k. m.	850 zl. k. m.	650 zl. k. m.
1799	1 350 zl. k. m.	950 zl. k. m.	750 zl. k. m.
1804	1 500 zl. k. m.	1 100 zl. k. m.	850 zl. k. m.
1809	1 650 zl. k. m.	1 220 zl. k. m.	950 zl. k. m.
1810	1 850 zl. k. m.	1 420 zl. k. m.	1 150 zl. k. m.
1811	1 250 zl. v. m.	850 zl. v. m.	650 zl. v. m.
1812	1 400 zl. v. m.	1 000 zl. v. m.	800 zl. v. m.
1815	2 100 zl. v. m.	1 500 zl. v. m.	1 200 zl. v. m.
1817 ⁷¹¹	2 400 zl. v. m. (960 zl. k. m.)	1 800 zl. v. m. (720 zl. k. m.)	1 500 zl. v. m. (600 zl. k. m.)
1818	2 100 zl. v. m. (840 zl. k. m.)	1 500 zl. v. m. (600 zl. k. m.)	1 200 zl. v. m. (480 zl. k. m.)
1835	1 200 zl. k. m.	800 zl. k. m.	600 zl. k. m.

⁷¹⁰ Od roku 1755 byly prebendy kapitulárek vypláceny v konvenční měně (k. m.) Po státním bankrotu roku 1811 začaly být vypláceny v měně vídeňské (v. m.), přičemž směnný poměr mezi konvenční a vídeňskou měnou se roku 1816 ustálil na 1 : 2,5. Od roku 1835 plynuly dámám prebendy opět v konvenční měně a po zavedení tzv. rakouské měny (1857) ve zlatých rakouského čísla (zl. r. č.) Směnný poměr mezi zlatými k. m. a zlatými r. č. byl 1 : 1,05. Od roku 1899 byly prebendy vypláceny v korunách, přičemž směnný poměr mezi zlatými r. č. a korunami činil 1 : 2. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R: Vademecum pomocných věd historických, s. 453an.

⁷¹¹ Pro roky 1817 a 1818 jsou za účelem lepšího srovnání uvedeny dva údaje: První údaj představuje prebendu vyplácenou ve vídeňské měně (zl. v. m.), druhý údaj (zl. k. m., v závorce) přepočten na konvenční měnu. Směnný poměr mezi konvenční a vídeňskou měnou se roku 1816 ustálil na 1 : 2,5.

1843	1 400 zl. k. m.	1 000 zl. k. m.	800 zl. k. m.
1852	1 500 zl. k. m.	1 100 zl. k. m.	900 zl. k. m.
1853	1 400 zl. k. m.	1 000 zl. k. m.	800 zl. k. m.
1854	1 500 zl. k. m.	1 100 zl. k. m.	900 zl. k. m.
1856	1 400 zl. k. m.	1 000 zl. k. m.	800 zl. k. m.
1857	1 470 zl. r. č. ⁷¹²	1 050 zl. r. č.	840 zl. r. č.
1859	1 575 zl. r. č.	1 155 zl. r. č.	945 zl. r. č.
1860	1 570 zl. r. č.	1 150 zl. r. č.	940 zl. r. č.
1861	1 470 zl. r. č.	1 050 zl. r. č.	840 zl. r. č.
1862	1 570 zl. r. č.	1 150 zl. r. č.	940 zl. r. č.
1863	1 470 zl. r. č.	1 050 zl. r. č.	840 zl. r. č.
1864	1 600 zl. r. č.	1 200 zl. r. č.	1 000 zl. r. č.
1871	1 800 zl. r. č.	1 400 zl. r. č.	1 200 zl. r. č.
1876	2 350 zl. r. č.	1 750/1 650 zl. r. č.	1 350 zl. r. č.
1881	2 500 zl. r. č.	1 750/1 650 zl. r. č.	1 350 zl. r. č.
1887	2 600 zl. r. č.	1 850/1 750 zl. r. č.	1 450 zl. r. č.
1899	5 400 K (2 700 zl. r. č.)	3 900/3 700 K (1 950/1 850 zl. r. č.)	3 000 K (1 500 zl. r. č.)
1905	6 200 K (3 100 zl. r. č.)	4 500/4 200 K (2 250/2 100 zl. r. č.)	3 500 K (1 750 zl. r. č.)
1910	7 900 K (3 950 zl. r. č.)	5 900 K/ 4 900 K (2 950/2 450 zl. r. č.)	3 900 K (1 950 zl. r. č.)

⁷¹² Prebendy, vyplácené roku 1857 v rakouské měně, tedy dosahovaly stejné výše jako roku 1856.

5. Personální struktura hradčanské nadace

Sbor představených dam

Dle vůle zakladatelky měla stát v čele hradčanské nadace představená s hodností abatyše, zastupovaná děkankou (Dechantin). Z rozhodnutí císařovny však zůstaly oba posty zprvu neobsazeny a bez abatyše se nadace musela obejít ještě celé následující desetiletí.⁷¹³ Prozatímní správou ústavu šlechticů Marie Terezie pověřila nadační listinou ze srpna roku 1755 čtyři z nově jmenovaných kapitulárek:⁷¹⁴ Marii Annu Glatzovou z Althausenu,⁷¹⁵ Marii Františku hraběnkou Sternbergovou,⁷¹⁶ Aloisii hraběnkou Strasoldovou⁷¹⁷ a Žofii Kláru svobodnou paní Enzenbergovou.⁷¹⁸ Mělo se zároveň jednat o čtyři nejstarší členky nadace⁷¹⁹ a

⁷¹³ K příčinám sedisvakance úřadu abatyše v letech 1755 až 1766 podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

⁷¹⁴ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 5. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁷¹⁵ Marie Anna Josefa Glatzová z Althausenu (1716–1796) byla druhorozenou dcerou Maxmiliána Amadea rytíře Glatze z Althausenu a Viktorie Anny rozené Kropatschové z Krimlau a Hohenfallu. Od roku 1755 zastávala funkci představené Tereziánského ústavu šlechticů, od roku 1766 až do své smrti roku 1796 v pozici děkanky. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2027. Praha 2016, s. 165.

⁷¹⁶ Marie Františka hraběnka Sternbergová (1716–1785) byla dcerou Františka Damiana hraběte Sternberga a Marie Josefy rozené hraběnky Trauttmansdorffové. Od roku 1755 působila v hradčanské nadaci jako jedna ze čtyř představených, od roku 1766 až do své smrti v roce 1785 jako podděkanka. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷¹⁷ Aloisie hraběnka Strasoldová (1720–1780), dcera Jana Josefa hraběte Strasolda a Anny Cecilie rozené z Gera, byla členkou hradčanské nadace od roku 1755 až do své smrti roku 1780. V letech 1755 až 1766 zastávala hodnost jedné ze čtyř představených, po roce 1766 působila jako první asistentka. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷¹⁸ Žofie Klára svobodná paní Enzenbergová (1722–1795), členka hradčanské nadace od roku 1755. Roku 1765 byla povolána jako vrchní děkanka Innsbruckého ústavu šlechticů. Po roce 1766 zastávala v hradčanském

tento seniorátní princip vedení měl být zachován i v budoucnu, nerozhodnou-li panovnice či její nástupci v konkrétních případech jinak.⁷²⁰

Kompetence tzv. představených (Vorsteherinnen), jak byly dámy označovány, byly v obecné rovině vymezeny nadační listinou a nadačními stanovami z roku 1755, podle nichž dámy v zásadě přebíraly práva a povinnosti dosud nejmenované abatyše a její zástupkyně.⁷²¹ Podrobněji jejich působnost upravoval tzv. První dodatek k nadačním stanovám (Erster Anhang zu denen Satzungen des königlichen Fräulen-Stifts zu Prag),⁷²² jenž tvořil přímou součást stanov ze srpna 1755, a podrobné instrukce císařovny k výkonu úřadu představených, jež Marie Terezie vypracovala ještě před samotným otevřením nadace v říjnu roku 1755. Na základě těchto dokumentů byly dámy císařovnou výslovně pověřeny převzetím dočasného vedení nadace, vykonáváním dohledu nad dodržováním nadačních stanov, vhodným způsobem vystupování i oblékání kapitulárek a plněním předepsaných náboženských povinností.

Některé z pravomocí abatyše byly přeneseny pouze na nejstarší z představených dam. V její výhradní kompetenci bylo například udělování souhlasu ke krátkodobému opuštění

ústavu pozici druhé asistentky, prebendy se však musela o dva roky později vzdát. Její osobní doklady ve fondu Tereziánského ústavu šlechticů chybí, neboť byly postoupeny innsbrucké nadaci. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷¹⁹ Tato podmínka byla výslovně zakotvena v nadační listině z roku 1755. Také v osobních dopisech císařovny Marie Terezie byly členky vedení hradčanské nadace často označovány jako čtyři nejstarší dámy, což však nebylo zcela přesné, neboť členkou hradčanské nadace byla od prosince 1755 také Marie Anna Terezie Boržek-Dohalská z Dohalitz, narozená roku 1718, která byla v pořadí třetí nejstarší kapitulárkou. Do sboru představených dam ji však panovnice z doposud nejasných důvodů nejmenovala. Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 5. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; dopis císařovny Marie Terezie čtyřem nejstarším dámám pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 29. září 1760. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷²⁰ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 9. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁷²¹ Srov. nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 5 a 17. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷²² První dodatek k nadačním stanovám z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; instrukce císařovny Marie Terezie pro čtyři představené dámy z 15. října 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5. I pro následující.

budovy nadace, opatrování archivu a klíče od nadační budovy a dohled nad průběhem návštěv kapitulárek – pouze v případě nepřítomnosti předsedající dámy přecházela tato povinnost na starší z přítomných představených, proto také bylo nezbytné, aby byla v ústavu fyzicky přítomna vždy alespoň jedna z nich.

Rozhodující úkony však setrvaly v působnosti celého sboru. Dámy byly společně odpovědné za dodržování nadačních stanov kapitulou, zejména svědomité plnění předepsaných náboženských povinností, a společně vedly pravidelné schůze kapituly, na kterých byly projednávány závažné otázky týkající se chodu nadace i případné stížnosti dam. Každoročně také zasílaly císařovně přehled o chování členek ústavu a informovaly ji, pokud došlo k uvolnění prebendy. V případě provinění proti nadačním předpisům směly představené po společném usnesení udělit kapitulárce odpovídající trest či propustit soukromý personál dam. Souhlas všech čtyř představených byl potřeba rovněž tehdy, chtěla-li kapitulárka strávit noc mimo budovu nadace (v takovém případě představené přidělily dámě vhodný doprovod, musely však dbát na to, aby byla v nadaci přítomna přinejmenším polovina dam), či pokud se rozhodla z nadace vystoupit.

Kapitulárky byly naproti tomu zavázány projevovat představeným stejnou poslušnost a respekt, jaké příslušely abatyši. Zároveň byly v závažných případech oprávněny stěžovat si na jejich počínání nadačním komisařům. Výtku vůči člence sboru představených ovšem směla vyslovit výhradně nejstarší z představených dam, a to pouze soukromě, při provinění samotné nejstarší dámy tuto povinnost přebíraly společně zbývající členky sboru. Nadační komisaři představovali až druhou instanci.

V ostatních ohledech pro představené platila stejná pravidla jako pro ostatní dámy a bylo jim přiznáno rovněž shodné společenské postavení, tedy na úrovni manželek c. k. komořích.⁷²³ V rámci kapituly zastávaly přednostní společenské postavení, řadily se vždy na prvním až čtvrtém místě. Odměnou za výkon úřadu byl dámám finanční příspěvek 200 zlatých za rok, takže výše jejich prebendy dosahovala celkem 800 zlatých.⁷²⁴

⁷²³ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 2. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁷²⁴ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 11. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1. K vývoji prebend členek sboru představených podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

První úprava výše uvedených předpisů byla provedena již o dva roky později, kdy Marie Terezie vydala nové instrukce pro čtyři nejstarší dámy.⁷²⁵ Ty přinesly nejen celou řadu upřesnění stávajících předpisů, ale i několik zásadních změn. Jednou z nich bylo odstranění seniorátního principu prozatímní správy nadace. Po smrti či odchodu jedné z představených již napříště neměla její místo automaticky přejímat nejstarší z kapitulárek, ale tři zbývající představené měly na tento post císařovně „navrhnout nejzpůsobilejší a nejpočestnější z ostatních dam, která nejpřesněji dodržuje nadační stanovy, a to bez ohledu na věk“.⁷²⁶

Současně panovnice přijala opatření pro případ, že by jedna z představených již nebyla schopna vykonávat svěřený úřad, například kvůli vysokému věku nebo špatnému zdravotnímu stavu. Pokud by se tak stalo z nezáviněné příčiny, směla si dotyčná se souhlasem císařovny nadále ponechat stávající prebendu. Vedení kapituly měly převzít zbývající tři dámy, které mohly císařovně navrhnout jmenování čtvrté členky sboru, avšak bez nároku na dotaci 200 zlatých. Další změnou bylo přijetí principu střídavého vedení kapituly pouze jednou z dam, a sice dle rozhodnutí sboru buď v týdenních, nebo měsíčních intervalech. Někdejší pravomoci nejstarší představené (udělování souhlasu ke krátkodobému opuštění nadace včetně výběru doprovodu, dohled nad průběhem návštěv, opatrování archivu a klíče od budovy) byly přeneseny výhradně na předsedající dámu, rozhodující úkoly však i nadále setrvaly v působnosti celého sboru. Navíc sboru představených Marie Terezie nově přiznala také právo podílet se na hospodářské správě ústavu šlechticů prostřednictvím každoroční kontroly nadačního účtu.⁷²⁷

Instrukce z října roku 1757 přinesly zároveň novou úpravu společenského postavení sboru představených. Ve dvorské hierarchii bylo dámám přiznáno hodnostní pořadí na úrovni žen skutečných tajných radů a nárok na oslovení „Její Milost“ (Euer Gnaden). Toto rozhodnutí bylo motivováno především snahou císařovny zajistit dámám větší autoritu mezi řadovými kapitulárkami. Také proto Marie Terezie představeným nařídila, aby se s ohledem na své postavení napříště vyvarovaly jakýchkoli důvěrností s řadovými členkami.⁷²⁸

Nově získaný sociální status měl současně odrážet mimořádnou společenskou prestiž hradčanské nadace. Většině předlitavských ústavů šlechticů se takového privilegia

⁷²⁵ Přijaté změny byly následně kodifikovány v obnovených nadačních stanovách z roku 1763. Srov. Dodatek k obnoveným nadačním stanovám z roku 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷²⁶ Cit. dle: Instrukce císařovny Marie Terezie pro čtyři představené dámy ze 17. října 1757. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷²⁷ Instrukce císařovny Marie Terezie pro čtyři představené dámy ze 17. října 1757. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷²⁸ Tamtéž, bod 19.

nedostalo,⁷²⁹ třebaže kompetence jednotlivých představených byly v zásadě shodné.⁷³⁰ Výjimku tvořily pouze některé přední představitelky Ústavu šlechticů Paní Marie Školské, jimž postavení i titul skutečných tajných radových⁷³¹ (wirkliche geheime Rathsfrau) propůjčil císař, a několik představelek vídeňského a pražského novoměstského ústavu šlechticů, kterým po určitý čas náležel knížecí titul a hodnost abatyše.⁷³² Poněkud nejednoznačná situace panovala v Innsbruckém ústavu šlechticů. Jeho stanovy, vypracované roku 1765 podle hradčanského vzoru, sice přiznávaly vrchní děkance a podděkance postavení na úrovni manželek skutečných tajných radů a oslovení „Její Milost“ (Euer Gnaden), ustanovení však bylo v přímém rozporu s nadační listinou z října roku 1765, podle níž zaujímal podděkanka místo až za manželkami tajných radů, zatímco vrchní děkance náležel vedle původního postavení ještě nárok na oslovení „Excellence“ (Exzellenz).⁷³³

Titul „Excellence“ následně innsbrucké vrchní děkanky také aktivně užívaly, což se zejména v pozdějších letech, v dobách zřetelného ekonomického i společenského úpadku innsbrucké nadace, jen stěží setkávalo s pochopením některých představených hradčanského institutu. V roce 1866 se děkanka pražské tereziánské nadace Ludovika hraběnka Kolowrat-Krakowská⁷³⁴ obrátila na císaře Františka Josefa I. s žádostí o propůjčení titulu „Excellence“ pro děkanku a podděkanku hradčanského institutu. Na podporu své žádosti hraběnka uvedla, „že dle § 15 dodatku k nadačním stanovám je představeným [hradčanské nadace] stejně

⁷²⁹ Podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

⁷³⁰ Srov. např.: Satzungen Ohlsperg; Satzungen Savoyensches Damenstift 1916; stanovy ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci z roku 1785. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1; stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1765. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

⁷³¹ U předních představelek dámských šlechtických nadací se jeví jako příhodnější překlad titulu „wirkliche geheime Rathsfrau“ označení „skutečná tajná radová“ a nikoli „žena skutečného tajného rady“, neboť se ve většině případů jednalo o svobodné ženy.

⁷³² Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

⁷³³ Srov. stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1765, Art. 16. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1; nadační listina Innsbruckého ústavu šlechticů z 21. října 1765, bod 2. TL, Damenstift Innsbruck, I/1, Kart. Nr. 1.

⁷³⁴ Ludovika hraběnka Kolowrat-Krakowská (1804–1884) byla dcerou Arnošta Josefa hraběte Kolowrat-Krakowského a Marie Johany rozené svobodné paní Helversenové z Helversheimu. Členkou hradčanské nadace se stala v březnu roku 1833, od roku 1838 byla členkou nadace rovněž její mladší sestra Rosina (1806–1884). Roku 1841 byla Ludovika zvolena jako druhá asistentka, roku 1845 postoupila na místo první asistentky a roku 1858 podděkanky. V letech 1860 až 1884 působila jako děkanka hradčanské nadace. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871. Gotha 1871, s. 431–432.

*přidělena hodnost tajných radových a že titul ‚Excelence‘ bez námitek užívají představené innsbruckého ústavu šlechticů, jenž má velmi podobné stanovy, a také představená brněnského ústavu šlechticů“.*⁷³⁵

Projednáním záležitosti byl pověřen tehdejší ministerský předseda Richard hrabě Belcredi,⁷³⁶ který nakonec dospěl k poměrně překvapivému závěru: Titul „Excelence“ podle něj ve skutečnosti nenáležel ani jedné z předních představitelk tereziánských nadací a v případě innsbrucké vrchní děkanky označil jeho užívání za omyl. Oslovení „Excelence“ považoval za legitimní pouze u tehdejší představené brněnského Ústavu šlechticů Paní Marie Školské Rosy svobodné paní z Mylius,⁷³⁷ jež titul obdržela ve shodě s nadačními stanovami přímo od Františka Josefa I. Dle hraběte Belcrediho neměl požadavek Ludoviky Kolowrat-Krakowské oporu v zakládajících dokumentech, případná změna by se navíc vztahovala v rozporu se zásadou rovnosti společenského postavení členek sboru představených pouze na děkanku a podděkanku. Císaři proto jeho přijetí nedoporučil.⁷³⁸

K úplnému zamítnutí žádosti hraběnky Kolowrat-Krakowské se ovšem předseda vlády také nepřiklonil a nakonec císaři navrhl kompromisní řešení. Doporučil udělit hraběnce Kolowrat-Krakowské titul skutečné tajné radové (wirkliche geheime Rathsfrau), který užívala i přední představitelka brněnské nadace, s čímž František Josef I. souhlasil.⁷³⁹ Jednalo se o poměrně pozoruhodné řešení. Kapitulárním obvykle nebyl propůjčován titul tajných radových (označení „žena tajného rady“ či neformálně „tajná radová“ se u císařského dvora

⁷³⁵ Cit. dle: Zpráva ministerského předsedy Richarda hraběte Belcrediho císaři Františku Josefovi I. z 25. srpna 1866. ÖStA, AVA, Inneres, Präsidium, Orden und Auszeichnungen (1866), Sign. AT-OeStA/AVA Inneres Mdl Präsidium A 1121, Kart. Nr. 1121. Za poskytnutí materiálů děkuji Janu Županičovi.

⁷³⁶ Richard hrabě Belcredi (1823–1902) byl na počátku 60. let 19. století zvolen do Slezského zemského sněmu a následně zasedal jako poslanec v Říšské radě. Roku 1862 se stal šéfem zemské vlády Rakouského Slezska, roku 1864 obdržel hodnost tajného rady a stal se českým místodržitelem. V roce 1865 byl císařem Františkem Josefem I. jmenován státním ministrem a ministerským předsedou a tuto funkci zastával necelé dva roky. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol.: Biografický slovník českých zemí. 3. sešit (Bas – Bend). Praha 2005, s. 349an.

⁷³⁷ Rosa svobodná paní z Mylius (1816–1896), představená ústavu šlechticů Paní Marie Školské v letech 1859 až 1896. ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 14.

⁷³⁸ Zpráva ministerského předsedy Richarda hraběte Belcrediho císaři Františku Josefovi I. z 25. srpna 1866. ÖStA, AVA, Inneres, Präsidium, Orden und Auszeichnungen (1866), Sign. AT-OeStA/AVA Inneres Mdl Präsidium A 1121, Kart. Nr. 1121.

⁷³⁹ Zpráva ministerského předsedy Richarda hraběte Belcrediho císaři Františku Josefovi I. z 25. srpna 1866 s Nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 28. srpna 1866. ÖStA, AVA, Inneres, Präsidium, Orden und Auszeichnungen (1866), Sign. AT-OeStA/AVA Inneres Mdl Präsidium A 1121, Kart. Nr. 1121.

používalo prakticky výlučně pro manželky⁷⁴⁰ tajných radů, kterým titul „Excellence“ skutečně náležel⁷⁴¹), ale pouze hodnost (Rang) ve smyslu hodnostního pořadí u dvora.

Titul skutečné tajné radové později užívaly rovněž nástupkyně hraběnky Kolowrat-Krakowské. Nikdy se však s děkanskou hodností nepojil automaticky, propůjčován byl vždy důsledně pouze ad personam, byť ve všech případech velice záhy po nástupu do funkce. Přímá následovnice Ludoviky Kolowrat-Krakowské, Ema hraběnka Welserheimbová,⁷⁴² získala titul skutečné tajné radové Nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. 16. února 1885, tedy necelé dva měsíce poté, co se stala děkankou.⁷⁴³ Také další z děkanek – Arnoštka kněžna Auerspergová⁷⁴⁴ a Zdenka hraběnka Zierotinová⁷⁴⁵ – obdržely titul prakticky bezprostředně po přijetí funkce.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Manželky tajných radů (geheime Raths-Frauen) se dle dvorského hodnostního řádu z roku 1873 u dvora řadily v závislosti na datu jmenování svého manžela c. k. skutečným tajným radou. Dvorský hodnostní řád z roku 1873. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Rangordnung am kaiserlichen und königlichen Hofe, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA SR 19-4.

⁷⁴¹ Tajní radové stáli na prvním místě ve stupnici dvorských hodnostářů. Jejich skutečné pravomoci byly postupem času výrazně eliminovány (od roku 1753 již nebyli zváni k jednáním o státních záležitostech), až do roku 1918 však tvořily privilegovanou skupinu. K jejich povinnostem patřila zejména osobní přítomnost při zvláštních dvorských slavnostech a státních aktech. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 28–30.

⁷⁴² Ema hraběnka Welserová z Welserheimbu (1825–1891) byla dcerou Leopolda hraběte Welserheimba, illyrského guvernéra pocházejícího z augsburského rodu Welserů, a Antonie rozené hraběnky Szapáry. Jejím bratrem byl Zeno hrabě Welserheimb, ministr zeměbrany. Nejstarší sestra Josefa (nar. 1817) působila jako dvorní dáma císařovny Karoliny Augusty, další ze sester, Marie (nar. 1824) byla nejvyšší hofmistryní císařovny Alžběty. Nejmladší sestra Matylda vstoupila do řádu Milosrdných sester svatého Karla Boromejského. Členkou hradčanské nadace se Ema stala roku 1853, kdy získala externí prebendu arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny, patrně ještě v téže roce postoupila na místo interní. V červnu 1871 byla zvolena druhou asistentkou. Po smrti první asistentky Rosiny hraběnky Kolowrat-Krakowské (zemřela v červnu 1884) postoupila na její místo. Když o čtyři měsíce později zemřela také Rosinina sestra Ludovika, děkanka hradčanské nadace, měla Ema zaujmout místo podděkanky. Tehdejší podděkanka Arnoštka kněžna Auerspergová však na post děkanky rezignovala v její prospěch. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1892. Gotha 1892, s. 1117; Ottův slovník naučný. Díl XXVII. Praha 1908, s. 185.

⁷⁴³ Zpráva prvního nadačního komisaře Alfreda svobodného pána Krause děkance hradčanské nadace Emě hraběnce Welserheimbové z 21. února 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

⁷⁴⁴ Arnoštka (Ernestina) princezna Auerspergová (1822–1908), byla dcerou Karla knížete Auersperga a Augusty rozené z Lenthe. Jejím bratrancem byl ministerský předseda Karel (Carlos) Vilém Auersperg. V pramenech se objevuje prakticky důsledně jako kněžna, třebaže jí ve skutečnosti jako svobodné dceři knížete náležel titul princezny. Členkou hradčanské nadace se Arnoštka stala roku 1847, kdy získala – jako vůbec první dáma –

Další změna ve sboru představených nastala v souvislosti se jmenováním první abatyše arcivévodkyně Marie Anny v únoru roku 1766, kdy se císařovna rozhodla udělit čtyřem představeným hodnost děkanky, podděkanky a první a druhé asistentky, čímž byl s konečnou platností hierarchizován sbor představených a odstraněn střídavý způsob vnitřní správy nadace. V tzv. Druhém dodatku k nadačním stanovám (*Zweiter Anhang zu den Satzungen des königlichen Fräulen-Stifts zu Prag*) z roku 1766 panovnice určila některé formální povinnosti představených vůči abatyši (například během společného stolování či večerní zábavy) a především nově vymezila jejich kompetence. Pokud by se vedení institutu osobně ujala abatyše, byla děkance přisouzena de facto role prostředníka mezi kapitulárnkami a abatyši: Byla povinna přední představitelku pravidelně informovat o chování dam, místě jejich pobytu i lidech pohybujících se v jejich okolí, prostřednictvím děkanky dámy žádaly abatyši o dovolení k opuštění nadační budovy.⁷⁴⁷

Odebrání některých kompetencí však ve skutečnosti zůstalo pouze v rovině formální, neboť na základě článku XXXII obnovených nadačních stanov z roku 1763 byla budoucí abatyše, pocházela-li přímo z císařské rodiny, oprávněna přenést své povinnosti na čtyři

externí prebendu arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny. Na interní místo přestoupila v roce 1851. V roce 1865 byla zvolena druhou asistentkou, roku 1870 se stala první asistentkou a o rok později podděkankou. Na tomto postu dobrovolně setrvala i poté, co roku 1884 zemřela děkanka Ludovika hraběnka Kolowrat-Krakowská a Arnoštka měla postoupit na její místo. Funkce děkanky se nakonec ujala teprve v roce 1891, úřad zastávala až do své smrti o 17 let později. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch 1875. Gotha 1875, s. 92.

⁷⁴⁵ Zdenka hraběnka Zierotinová (1840–1923) byla dcerou Zdeňka Otty Arnošta hraběte Zierotina a Gabriely rozené Almásky de Zsadány. Externí prebendu obdržela v březnu roku 1875, o tři měsíce později postoupila na interní místo. V roce 1884 byla zvolena druhou asistentkou a ve stejném roce postoupila na post první asistentky. V letech 1891 až 1908 působila jako podděkanka a posléze jako děkanka hradčanského ústavu šlechticů. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1892. Gotha 1892, s. 1193.

⁷⁴⁶ Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Prager Tagblatt, 29. dubna 1891, s. 10; Wiener Salonblatt, 16. ledna 1909, s. 8.

⁷⁴⁷ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

nejstarší kapitulárky, případně na děkanku,⁷⁴⁸ což bylo v praxi uskutečňováno. Vedení nadačních záležitostí nadále vykonávala děkanka; podděkanka a obě asistentky zaujaly role jejich zástupkyň. V případě uvolnění jednoho z míst ve sboru představených docházelo k postupu níže postavených dam o pozici výše, tedy zemřela-li například podděkanka, nastoupila na její místo první asistentka, jejíž původní post zaujala druhá asistentka. Dámy musely být v nových funkcích následně ještě potvrzeny panovníkem.

Jistých změn doznal rovněž princip doplňování sboru představených. K prvnímu případu uvolnění místa druhé asistentky došlo teprve roku 1768 v souvislosti s dřívějším přestupem Žofie Kláry Enzenbergové do sesterského Innsbruckého ústavu šlechticů. Zbývající tři členky sboru doporučily Marii Terezii „na základě dobrých vlastností, rozumného počínání a přesného dodržování stanov“⁷⁴⁹ celkem tři kandidátky v následujícím pořadí: Marii Annu hraběnkou Lažanskou z Bukowé,⁷⁵⁰ Marii Barboru hraběnkou Trauttmansdorffovou⁷⁵¹ a její vzdálenou příbuznou Marii Annu Florentinu hraběnkou Trauttmansdorffovou.⁷⁵² Ve shodě s nadačními stanovami nehrál v tomto případě věk kandidátek žádnou roli, neboť první z doporučených dam, tehdy teprve třiatřicetiletá hraběnka Lažanská, byla toho času v pořadí až jedenáctou nejstarší dámou v hradčanské nadaci. Jistým

⁷⁴⁸ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, článek XXXII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷⁴⁹ Cit. dle: Opis zprávy představených pražského Tereziánského ústavu šlechticů císařovně Marii Terezii, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁵⁰ Marie Anna hraběnka Lažanská z Bukowé (1735–1800) byla dcerou Maxmiliána Josefa hraběte Lažanského a Terezie rozené hraběnkou z Lissau. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1754 až 1800. Od roku 1768 zastávala post druhé asistentky, od roku 1780 první asistentky, v letech 1785 až 1796 působila jako podděkanka a následně až do své smrti v roce 1800 jako děkanka. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁵¹ Marie Barbora hraběnka Trauttmansdorffová (1734–1806) byla nejstarší dcerou Weikharda Josefa hraběte Trauttmansdorffa z jeho prvního manželství s Marií Charlottou rozenou hraběnkou Wagenspergovou. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1755 až do své smrti v roce 1806. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁵² Marie Anna Florentina hraběnka Trauttmansdorffová (1736–1788) byla nejstarší přeživší dcerou Františka Norberta hraběte Trauttmansdorffa a Marie Florentiny Josefy rozené komtesy de Gavre. Členkou hradčanské nadace se stala v únoru roku 1756. Roku 1785 byla jmenována druhou asistentkou, funkci zastávala až do své smrti. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

předpokladem pro úspěšný výkon funkce asistentky mohly být jak její osobní vlastnosti, tak zajímavý původ: Marie Anna byla dcerou Maxmiliána Josefa hraběte Lažanského, její babičkou tedy nebyl nikdo jiný než Marie Gabriela Lažanská (1690–1758), poslední abatyše novoměstského ústavu šlechticů s titulem kněžny, jež se také osobně účastnila slavnostní instalace své vnučky v prosinci roku 1755.⁷⁵³ Císařovna Marie Terezie doporučení sboru představených přijala a 15. července 1768 jmenovala Marii Annu hraběnkou Lažanskou druhou asistentkou.⁷⁵⁴

Třebaže určitá osobnostní vyzrálost byla pro výkon funkce členky vedení nepochybně nezbytná, nepatřil věk mezi rozhodující kritéria volby. Stejně tak nerozhodovalo ani postavení dámy ve šlechtické hierarchii. Asistentkami se stávaly jak příslušnice stavu svobodných pánů, tak členky hraběcích a knížecích rodů,⁷⁵⁵ což bylo dáno pravděpodobně tím, že si všechny kapitulárky byly od okamžiku přijetí po společenské stránce rovny. Případné rozdíly v sociálním postavení byly setřeny ihned po vstupu do ústavu šlechticů přijetím shodného společenského statusu manželek c. k. komořích. Dámy se napříště mezi sebou měly řadit na základě data vstupu do nadace, nikoli stupně šlechtického stavu. Šlechtický titul zůstal dámě samozřejmě zachován, jejím novým (a hlavním) sociálním identifikátorem se však stala domovská instituce a titul dámy ústavu šlechticů (Stiftsdame). Lze tedy předpokládat, že o výsledku volby druhé asistentky rozhodovaly v první řadě osobní vlastnosti kapitulárky, její schopnosti a předpoklady pro výkon úřadu, případně také osobní sympatie či sociální vazby uvnitř nadace i mimo ni.

K určité demokratizaci praxe doplňování sboru představených došlo roku 1785 z nařízení císaře Josefa II. Po smrti tehdejší podděkanky Marie Františky hraběnkyně Sternbergové panovník rozhodl, že druhá asistentka má být napříště volena všemi kapitulárnkami v přímé, tajné a rovné volbě.⁷⁵⁶ První volba dle tohoto principu se uskutečnila v květnu roku 1785, většinou hlasů tehdy byla zvolena devětačtyřicetiletá Marie Anna Florentina hraběnkyně Trauttmansdorffová, jedna z neúspěšných kandidátek na post druhé

⁷⁵³ Srov. seznam hostů při slavnostním otevření pražského Tereziánského ústavu šlechticů a instalaci prvních 28 kapitulárek z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷⁵⁴ Dvorský dekret císařovny Marie Terezie z 15. července 1768. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷⁵⁵ Srov. tabulka Děkanky pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

⁷⁵⁶ Instrukce k volbě druhé asistentky pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 2. května 1785. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 332, kart. č. 4.

asistentky z roku 1768.⁷⁵⁷ Stejným způsobem byl sbor představených doplňován až do pádu habsburské monarchie. Každá z dam předem obdržela lístky s předtištěnými jmény všech kapitulárek. V určený den a hodinu se všechny dámy shromáždily ve společenské místnosti, kde postupně každá z nich za dohledu prvního nadačního komisaře a děkanky odevzdala lístek se jménem vybrané členky. Všechny lístky byly vloženy do urny a následně prvním komisařem nahlas přečteny. O výsledku volby byl poté informován prostřednictvím abatyše (byla-li jmenována) a prvního nadačního komisaře císař, jenž musel volbu ještě potvrdit.⁷⁵⁸

Způsob doplňování sboru představených i doživotní charakter funkcí umožňovaly svěřit vedení institutu dámě, která za tímto účelem disponovala odpovídajícími vlastnostmi i mnohaletými zkušenostmi získanými na nižších postech. Na druhou stranu byla nevyhnutelným důsledkem této praxe – také díky pozoruhodné dlouhověkosti většiny hradčanských děkanek – přestárlost sboru představených, s níž se ústav šlechtičen potýkal prakticky po celou dobu své existence.

Třebaže možnost odstoupení z funkce kvůli stáří či ze zdravotních důvodů byla zakotvena již v instrukcích císařovny Marie Terezie z roku 1757,⁷⁵⁹ docházelo k rezignacím na členství ve sboru jen zcela výjimečně. První děkanka Marie Anna Glatzová z Althausenu zastávala úřad až do vysokého věku 80 let a když roku 1796 zemřela, nastoupila na její místo Marie Anna hraběnka Lažanská, tehdy jedenašedesátiletá. Vážné zdravotní potíže hraběnku o tři roky později přiměly požádat arcivévodkyni-abatyši Marii Annu (1770–1809) o odvolání z funkce děkanky a přesunutí na místo druhé asistentky, jež bylo spojeno s minimálními povinnostmi,⁷⁶⁰ k čemuž ale nakonec nedošlo, neboť děkanka záhy zemřela.

Rovněž přímá nástupkyně hraběnky Lažanské, Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois (1733–1815),⁷⁶¹ přijala úřad ve vysokém věku, jako sedmašedesátiletá, a setrvala

⁷⁵⁷ Protokol z volby druhé asistentky pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 10. května 1785. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁵⁸ Archivní materiály k jednotlivým volbám druhé asistentky uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, 334, kart. č. 6, 20; ÖStA, HHStA, Hradschiner Damenstift, Hradschiner Damenstift Äbtissinnen, Dechantinnen, Assistentinnen, Hofkommissär, Besetzungen (1500–1918). Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 714.

⁷⁵⁹ Instrukce císařovny Marie Terezie pro čtyři představené dámy ze 17. října 1757, bod 1. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5

⁷⁶⁰ Opis žádosti děkanky hradčanské nadace Marie Anny hraběnky Lažanské arcivévodkyni-abatyši Marii Anně z 19. června 1799. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁶¹ Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois (1733–1815) byla dcerou Maxmiliána Adama svobodného pána ze Saint-Genois a Johany Konstancie rozené Wyplarové z Uschitz. Členkou hradčanské nadace se stala v roce

v něm až své smrti v roce 1815, kdy dosáhla 82 let. Mezi starší děkanky patřily rovněž Antonie Bieschinová z Bieschin (1755–1840, úřad děkanky nastoupila v 64 letech, zemřela v 84 letech),⁷⁶² Marianna hraběnka Gaisrucková (1778–1860, úřad děkanky nastoupila v 62 letech, zemřela v 82 letech),⁷⁶³ Arnoštka kněžna Auerspergová (1822–1908, úřad děkanky nastoupila v 69 letech, zemřela v 87 letech) i Zdenka hraběnka Zierotinová (1840–1923, úřad nastoupila v 68 letech, funkci děkanky fakticky vykonávala i po zrušení ústavu šlechticů v květnu 1919 až do své smrti v 83 letech). Před šedesátými narozeninami se kromě Marie Anny Glatzové z Althausenu staly děkankami pouze tři dámy, Marie Žofie hraběnka Waldsteinová (1760–1818)⁷⁶⁴ a Ludovika hraběnka Kolowrat-Krakowská (1804–1884), obě

1755, od roku 1780 působila jako druhá asistentka, od roku 1785 jako první asistentka. V letech 1797 až 1800 zastávala funkci podděkanky a následně od roku 1800 až do své smrti roku 1815 děkanky hradčanské nadace. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4. K rodu Saint-Genois podrobněji ROIK, J. – MAKOWSKI, M.: *Sága rodu Saint-Genois d'Anneaucourt*.

⁷⁶² Antonie svobodná paní Bieschinová z Bieschin (1755–1840) byla dcerou Jana Filipa svobodného pána Bieschina z Bieschin a Anny Alžběty rozené Höpflingerové z Bergendorfu. Členkou hradčanské nadace se stala v roce 1800, roku 1810 byla zvolena druhou asistentkou, roku 1812 postoupila na místo první asistentky a roku 1817 podděkanky. V letech 1819 až 1840 působila jako děkanka hradčanské nadace. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁶³ Marianna hraběnka Gaisrucková (1778–1860) byla dcerou Jana hraběte Gaisrucka a Marie Antonie rozené svobodné paní z Valvasor. Její setra Jindřiška hraběnka Gaisrucková byla členkou Kraňského ústavu šlechticů v Lublani. Marianna se stala členkou hradčanské nadace roku 1797, od v letech 1817 až 1819 zastávala funkci druhé asistentky. Po smrti děkanky Žofie Marie hraběnky Waldsteinové a abdikaci druhé asistentky Terezie Marie hraběnky Wallisové postoupila na místo podděkanky, od roku 1840 až do své smrti o 20 let později působila jako děkanka hradčanské nadace. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes. Wien 1847, s. 75.

⁷⁶⁴ Marie Žofie hraběnka Waldsteinová (1760–1818) byla nejstarší dcerou Vincence hraběte Waldsteina a Žofie rozené hraběnky Sternbergové, jež byla vnučkou Františka Damiana hraběte Sternberga a neteří první podděkanky Marie Františky hraběnky Sternbergové. Členkou hradčanské nadace se stala v květnu roku 1777 (ještě jako sedmnáctiletá), v letech 1808 až 1810 zastávala úřad druhé asistentky, v letech 1810 až 1812 první asistentky, poté působila až do roku 1816 jako podděkanka. Roku 1816 se stala děkankou hradčanské nadace a na tomto postu setrvala až do své smrti. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno.

tehdy šestapadesátileté, a Ema hraběnka Welserheimbová (1825–1891), které bylo v době přijetí úřadu 59 let. V jejím případě však převzetí děkanské funkce neproběhlo zcela tradičně, neboť v době úmrtí své předchůdkyně hraběnky Kolowrat-Krakowské nezastávala funkci podděkanky, ale pouze první asistentky. Tehdejší podděkanka Arnoštka Auerspergová se děkanské hodnosti vzdala v její prospěch,⁷⁶⁵ funkci přijala teprve po předčasné smrti hraběnky Welserheimbové roku 1891.⁷⁶⁶

K rezignaci na členství ve sboru představených však mohly vést vážné zdravotní obtíže i v relativně mladším věku, jako tomu bylo v případě Terezie Marie hraběnky Wallisové (1765–1835),⁷⁶⁷ sestry někdejšího státního a konferenčního ministra Josefa hraběte Wallise.⁷⁶⁸ Hraběnka Wallisová, jež vstoupila do hradčanské nadace jako jedenačtyřicetiletá roku 1806, byla v roce 1812 zvolena druhou asistentkou a o pět let později postoupila na místo první asistentky. Po smrti děkanky hraběnky Waldsteinové na konci roku 1818, kdy měla převzít hodnost podděkanky, však byl její zdravotní stav již natolik špatný, že požádala o zproštění funkce. Vzhledem k vážnosti zdravotních obtíží pověřila vyřízením celé záležitosti svou zástupkyni, druhou asistentku Mariannu hraběnku Gaisruckovou.⁷⁶⁹ Po svém odstoupení si hraběnka Wallisová směla ponechat dosavadní společenské postavení, její rentu

NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁶⁵ Protokol z volby druhé asistentky hradčanské nadace z 20. prosince 1884. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

⁷⁶⁶ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁶⁷ Terezie Marie hraběnka Wallisová z Karighmainu (1765–1835) byla dcerou Františka Arnošta hraběte Wallise a Marie Maxmiliany rozené hraběnky Schaffgotschové. Členkou hradčanské nadace byla od prosince roku 1806. V letech 1812 až 1817 působila jako druhá a v letech 1817 až 1819 jako první asistentka. Poté na členství ve sboru představených rezignovala, členkou hradčanské nadace zůstala až do své smrti v roce 1835. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1831. Gotha 1831, s. 376.

⁷⁶⁸ K Josefu hraběti Wallisovi podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁷⁶⁹ Zpráva podděkanky hradčanské nadace Antonie svobodné paní Bieschinové z Bieschin druhému nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wratislawovi z Mitrowitz z 12. prosince 1818. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

ale císař roku 1821 snížil na úroveň prebendy řadové kapitulárky, pravděpodobně v důsledku mimořádně špatné hospodářské situace instituce.⁷⁷⁰

Vlastní výkon úřadu představené začínal okamžikem potvrzení zisku nového postu panovníkem. Zvláštní slavnostní uvedení do funkce se konalo pouze v případě děkanky, ceremonie byla většinou spojena ještě s volbou druhé asistentky. Obřad se odehrával v kapitulní místnosti hradčanské nadace bez účasti veřejnosti, která však byla o jeho průběhu informována prostřednictvím tisku. Například o instalaci děkanky Emy hraběnky Welserheimbové v prosinci 1884 se mohli čtenáři listu Wiener Zeitung dočíst následující: Obřad byl zahájen 20. prosince o dvanácté hodině polední, kdy byl český místopředseda a první nadační komisař Kraus⁷⁷¹ v doprovodu místopředsedelského rady Müllera slavnostně přijat před budovou nadace úředníky Tereziánského ústavu šlechticů, kteří je následně uvedli do kapitulní místnosti, kde již čekaly kapitulárky. Místopředseda poté nahlas přečetl Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I., kterým byla Ema Welserheimbová jmenována děkankou, a představil ji přítomným dámám, načež nová děkanka pronesla děkovnou řeč. Bezprostředně poté byla zahájena volba nové druhé asistentky.⁷⁷²

V praxi obnášel výkon děkanské funkce plnění povinností, jež náležely dle zakládajících dokumentů abatyši, neboť s výjimkou funkčního období arcivévodkyně Marie Anny (abatysi v letech 1791 až 1809) přední představitelka buď nebyla vůbec jmenována, nebo v nadaci nepobývala. Některými pravomocemi abatyše děkanka pochopitelně nedisponovala (například nebyla oprávněna navrhnout císaři kandidátky na obsazení uvolněné prebendy, provádět slavnostní instalace nově jmenovaných dam či spolukoronovat českou královnu), dohlížela však na řádný chod celé kapituly a počínání jednotlivých dam v souladu s předpisy, společně s druhým nadačním komisařem pečovala o hospodářské záležitosti nadace či kontrolovala práci personálu a starala se o jeho materiální zabezpečení. Disponovala také příslušnými represivními pravomocemi.⁷⁷³

Působení v hodnosti děkanky kromě toho zahrnovalo také celou řadu formálních společenských úkonů, například během instalačních slavností abatyše či jejím pobytu v Praze.

⁷⁷⁰ Oznámení o snížení prebendy kapitulárky hradčanské nadace Terezie Marie hraběnky Wallisové z 30. července 1821. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁷¹ Alfred svobodný pán Kraus (1824–1909) pocházel z židovské rodiny a konvertoval ke katolictví. Od roku 1850 působil ve státních službách. Po tzv. chuchelských bouřích roku 1881 byl jmenován správcem českého místopředsedství, o rok později přímo místopředsedou. Úřad zastával až do roku 1889. ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 304.

⁷⁷² Wiener Zeitung, 22. prosince 1884, s. 2.

⁷⁷³ K povinnostem abatyše podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

Osobní vztahy děkanek a abatyší byly patrně vždy korektní, zpravidla však zůstávaly v čistě formální rovině, což bylo dáno zřejmě nejen absencí každodenního osobního kontaktu, ale také značným věkovým rozdílem mezi děkankami, dámami ve zralém věku, a obvykle velice mladými abatyšemi, sotva odrostlými dívčímu věku.⁷⁷⁴ Případné navázání skutečně přátelských vztahů, jako tomu bylo u abatyše Innsbruckého ústavu šlechtičen arcivévodkyně Marie Alžběty a vrchní děkanky Žofie Kláry svobodné paní Enzenbergové, které arcivévodkyně tykala a učinila ji dokonce svou nejvyšší hofmistryní,⁷⁷⁵ není v pramenech doloženo.

Rovněž vazby děkanek na císařský dvůr a panovníka měly spíše formální charakter, s výjimkou období vlády císařovny Marie Terezie, která s představenými udržovala pravidelný písemný kontakt, podrobně se zajímala o způsob vedení instituce a neváhala do něj aktivně zasahovat.⁷⁷⁶ V září roku 1760 panovnice dokonce pozvala všechny čtyři představené do Vídně na svatbu svého nejstaršího syna Josefa s parmskou princeznou Isabelou.⁷⁷⁷ Je ovšem pravdou, že ani v tomto případě nebyl vztah císařovny k děkance pražské nadace natolik vřelý, jako k vrchní děkance sesterského Innsbruckého ústavu šlechtičen Enzenbergové, kterou císařovna dokonce pravidelně zvala do Schönbrunnu na prázdniny.⁷⁷⁸

Aktivity představených dam přirozeně zasahovaly také nad rámec předepsaných povinností. Pozornost zasluhuje zejména působení některých děkanek na poli filantropie. Část své pozůstalosti se rozhodla rozdělit mezi potřebné například děkanka Antonie Bieschinová z Bieschin. Po její smrti v dubnu roku 1840 připsala její dědička Gabriela hraběnka Swéerts-Sporcková⁷⁷⁹ 400 zlatých karlštejské sirotčí pokladně,⁷⁸⁰ další příspěvky byly rozděleny mezi chudobince na jednotlivých nadačních statcích.⁷⁸¹

⁷⁷⁴ Podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen.

⁷⁷⁵ Série osobních dopisů arcivévodkyně-abatyše Marie Alžběty vrchní děkance Innsbruckého ústavu šlechtičen Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové z let 1781 až 1787 uloženy v: TL, Damenstift Innsbruck, II/9, Kart. Nr. 3.

⁷⁷⁶ Podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

⁷⁷⁷ Dopis císařovny Marie Terezie čtyřem nejstarším dámám pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 29. září 1760. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁷⁷⁸ Dopisy císařovny Marie Terezie vrchní děkance Innsbruckého ústavu šlechtičen Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové uloženy v: TL, Damenstift Innsbruck, II/2, Kart. Nr. 3.

⁷⁷⁹ Jednalo se pravděpodobně o Gabrielu hraběnku Swéerts-Sporckovou (narozena 1792), dceru Filipa hraběte Swéerts-Sporcka z jeho druhého svazku s Annou rozenou svobodnou paní Bieschinovou z Bieschin, čestnou dámou Ústavu šlechtičen Paní Marie Školské. První manželkou Filipa Swéerts-Sporcka byla Rosina hraběnka Kolowrat-Krakowská (zemřela 1787), členka hradčanské nadace v letech 1775 až 1776. Seznam členek

Další z děkanek, Arnoštka kněžna Auerspergová, se zasloužila o vznik dokonce tří zvláštních nadačních fondů, jež byly ustaveny na základě její poslední vůle z 30. května 1903. Prvním z nich byla tzv. Léčebná nadace Arnoštky kněžny Auerspergové (Ernestine Fürstin Auersperg'sche Kurstiftung), určená k financování ozdravných pobytů hradčanských kapitulárek na venkově. Základní kapitál nadace činil 25 000 korun a jeho čtyřprocentní výnos (celkem 1 000 korun ročně) měl být vyplácen zpočátku jako penze bývalé komorné kněžny Auerspergové Anně Hodinkové (600 korun ročně) a kuchařce Johaně Sulzbacherové (400 korun ročně), a teprve po jejich smrti měl být využit k hrazení nákladů na ozdravné pobyty dvou členek ústavu šlechticů, přičemž o přidělení stipendií rozhodovala stávající děkanka.⁷⁸² Stanovený účel začal nadační fond plnit teprve za zcela změněných poměrů ve druhé polovině 20. let 20. století.⁷⁸³

Druhý z fondů, tzv. Nadace Arnoštky kněžny Auerspergové pro služebníky (Ernestine Fürstin Auersperg'sche Diener-Stiftung), sloužil k podpoře zaměstnanců ústavu šlechticů. Jeho předobrazem byla patrně nadace kapitulárky Juliany hraběnky Rothkirch-Panthenové,⁷⁸⁴

pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 644.

⁷⁸⁰ Zpráva ředitelství karlštejského panství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 21. září 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁸¹ Zpráva ředitelství ledečského panství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 24. května 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; zpráva ředitelství cerhenického panství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 21. května 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; zpráva ředitelství milínského panství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 13. května 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; zpráva ředitelství karlštejského panství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 3. května 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁸² Nadační listina Léčebná nadace Arnoštky kněžny Auerspergové z 24. ledna 1916. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 346, kart. č. 21.

⁷⁸³ Podrobněji v kapitole Hradčanská nadace po první světové válce.

⁷⁸⁴ Karolina Julie (Juliana) hraběnka Rothkirch-Panthenová (1818–1862) byla dcerou Leonharda hraběte Rothkirch-Panthena a Julie rozené hraběnky Rothkirch-Trachové. Jejím bratrem byl Karel hrabě Rothkirch-Panthen, nejvyšší maršálek Českého království a v letech 1866 až 1867 český místodržitel. Mladší sestra Leonardina (nar. 1820) se stala prebendistkou vévodského Savojského ústavu šlechticů ve Vídni. Prebendu v hradčanském ústavu šlechticů obdržela Juliana v roce 1846, členkou zůstala až do své smrti v roce 1862. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1860. Gotha 1860, s. 672.

ustavená již na konci 50. let 19. století.⁷⁸⁵ Ze čtyřprocentního výnosu základního kapitálu 8 000 korun měly být každoročně vypláceny příspěvky k platům zaměstnanců nadace, a sice po 20 korunách pěti sloužícím, dvěma portýrům, třem domovním sluhům, pěti kočím a jednomu kostelnímu sluhovi, tedy celkem 320 korun ročně.⁷⁸⁶ Účelem třetího nadačního fondu, tzv. Nadace Arnošky kněžny Auerspergové pro věčné světlo (Ernestine Fürstin Auersperg'sche Ewige-Licht-Stiftung), bylo financování provozu lampy pod krucifixem u kostela Všech svatých, přičemž základní kapitál činil 200 korun. Správu všech fondů převzala zemská hlavní pokladna.⁷⁸⁷

Post členky sboru představených dámy zastávaly zpravidla až do konce života. Žádná z kapitulárek, jež získala hodnost druhé asistentky, se již neprovdala, což bylo dáno patrně také vyšším věkem zvolených dam. Cenné zkušenosti získané na postu členky vedení navíc mohly být užitečné při budování jiných ústavů šlechticů, jako například v případě Žofie Kláry svobodné paní Enzenbergové, která byla roku 1765 císařovnou Marií Terezií jmenována vrchní děkankou ústavu šlechticů v tyrolském Innsbrucku. Její předností byly nejen bohaté zkušenosti získané během téměř desetiletého působení ve vedení hradčanské nadace (od roku 1755 zastávala funkci jedné ze čtyř představených), ale také těsná příbuzenská vazba k tehdejšímu prezidentu tyrolského zemského gubernia a prvnímu nadačnímu komisaři Kasianu Ignáci hraběti Enzenbergovi,⁷⁸⁸ jehož byla přímou sestřenicí. Hodnost druhé asistentky v hradčanské nadaci, kterou získala roku 1766, včetně prebendy 800 zlatých si Žofie Klára směla ponechat až do roku 1768, kdy na členství v pražském ústavu rezignovala. Marie Terezie jí jako odškodnění přiznala roční penzi 600 zlatých (celkem tedy pobírala 1 600 zlatých), o kterou ovšem opět přišla – patrně z úsporných důvodů – z rozhodnutí císaře Josefa II. roku 1782.⁷⁸⁹

Druhou členkou vedení pražské tereziánské nadace, jejíž zkušenosti měly být nápomocny při zrodu nového ústavu šlechticů, byla Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois. Raimunda byla do hradčanské nadace přijata v prosinci roku 1755 jako dvaadvacetiletá dívka, v roce 1780 byla zvolena druhou asistentkou a roku 1785 postoupila na

⁷⁸⁵ K nadaci Julie hraběnky Rothkirch-Panthenové podrobněji v podkapitole Ostatní zaměstnanci.

⁷⁸⁶ Nadační listina Nadace Arnošky kněžny Auerspergové pro služebníky z 24. ledna 1916. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 346, kart. č. 21.

⁷⁸⁷ Nadační listina Nadace Arnošky kněžny Auerspergové pro věčné světlo z 24. ledna 1916. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 346, kart. č. 21.

⁷⁸⁸ Kasian Ignác hrabě Enzenberg (1709–1772), prezident tyrolského zemského gubernia, do říšského hraběcího stavu byl povýšen císařem Františkem I. Štěpánem roku 1746. LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 41.

⁷⁸⁹ LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 86.

post první asistentky. O dva roky později byla vybrána císařem Josefem II. jako budoucí představená Ústavu šlechticů ve Lvově (Damenstift in Lemberg). Rozhodnutí zřídit dámskou šlechtickou nadaci v haličském Lvově vydal císař Josef II. v září roku 1787. Lvovská interní nadace, jejímž přímým vzorem byl vídeňský Savojský ústav šlechticů, měla poskytovat zabezpečení 12 chudým šlechticům. Výši prebend císař stanovil na 800 zlatých ročně pro řadové členky, 1 500 zlatých pro představenou a 1 200 zlatých pro její dvě zástupkyně, věkem nejstarší dámy. Materiálně měla být nadace zajištěna 14 690 zlatými z finančních prostředků pocházejících od haličských pozemkových vlastníků žijících mimo zemi.⁷⁹⁰

Výběrem budoucí přední představitelky Lvovského ústavu pověřil císař prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani.⁷⁹¹ Dáma měla pocházet z hradčanské nadace a podmínkou byla vedle vhodných osobních vlastností znalost českého jazyka. Jak se však ukázalo, češtinu tehdy v pražské nadaci ovládaly pouze dvě dámy – devětatřicetiletá Marie Alžběta Boržek-Dohalská z Dohalitz⁷⁹² a Raimunda ze Saint-Genois, v té době třiapadesátiletá. V případě zvolení obě dámy žádaly, aby jim císař poskytl asistentku „německé národnosti“ a poskytl jim finanční prostředky na cestu, kvůli nepříznivému polskému klimatu si navíc chtěly ponechat po dobu jednoho až dvou let i svou původní pražskou prebendu. Ač pro hraběnku Dohalskou hovořila podstatně lepší znalost češtiny i polštiny, rozhodl se císař Josef II. v listopadu 1787 jmenovat představenou Lvovské nadace Raimundu svobodnou paní ze Saint-Genois.⁷⁹³

Ke skutečnému ustavení Ústavu šlechticů ve Lvově ale nakonec nedošlo. Císař se rozhodl využít finanční prostředky z fondu pozemkových vlastníků k financování haličského triviálního školství a otázku materiálního zabezpečení nadace prozatím odložil. V pozdějších letech projekt Lvovské nadace upadl zcela v zapomnění.⁷⁹⁴ Raimunda ze Saint-Genois následně roku 1797 postoupila na místo podděkanky a o tři roky později se stala děkankou hradčanské nadace.

⁷⁹⁰ Österreichische Monathsschrift, 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 112–113.

⁷⁹¹ K Ludvíku hraběti Cavriani podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁷⁹² Marie Alžběta hraběnka Boržek-Dohalská z Dohalitz (1748–1832) byla dcerou Jana Václava hraběte Boržek-Dohalského z Dohalitz a Marie Anny rozené Kotzové z Dobrsche. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1783 a zůstala jí až do své smrti roku 1832. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁷⁹³ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani kapitulárce hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 24. listopadu 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁹⁴ Österreichische Monathsschrift, 1794, Bd. II. Wien 1794, s. 112–113.

Děkanky pražského Tereziánského ústavu šlechticů:⁷⁹⁵

Jméno děkanky, rok narození a úmrtí	Funkční období na pozici děkanky	Počet let ve funkci děkanky	Věk při nástupu do funkce děkanky	Věk při nástupu do funkce druhé asistentky	Stupeň šlechtictví
Marie Anna Glatzová z Althausenu (1716–1796) ⁷⁹⁶	(1755) 1766–1796	(41) 30	50	39 ⁷⁹⁷	rytířský stav
Marie Anna hraběnka Lažanská z Bukowé (1735–1800)	1796–1800	4	61	33	hraběcí stav
Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois (1733–1815)	1800–1815	15	67	47	stav svobodných pánů
Marie Žofie hraběnka z Waldsteina (1760–1818)	1816–1818	2	56	48	hraběcí stav
Antonie svobodná paní Bieschinová z Bieschin (1755–1840)	1819–1840	21	64	55	stav svobodných pánů
Marianna hraběnka z Gaisrucku (1778–1860)	1840–1860	20	62	39	hraběcí stav
Ludovika hraběnka Krakowská z Kolowrat (1804–1884)	1860–1884	24	56	37	hraběcí stav

⁷⁹⁵ Tabulka vypracována dle: Matrika kapitulárek a kandidátek Tereziánského ústavu šlechticů z první poloviny 19. století. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 13, kn. č. 2; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁷⁹⁶ V případě Marie Anny Glatzové z Althausenu se zprvu jednalo o funkci členky sboru představených dam (údaje v závorkách), neboť hodnosti děkanky, podděkanky a asistentek byly zavedeny teprve po nástupu arcivévodkyně-abatyše Marie Anny roku 1766.

⁷⁹⁷ V tomto případě se jedná o věk při vstupu do sboru představených, funkce druhé asistentky v té době ještě neexistovala.

Ema hraběnka z Welserheimbu (1825–1891)	1884–1891	7	59	46	hraběcí stav
Arnoštka kněžna z Auerspergu (1822–1908)	1891–1908	17	69	43	knížecí stav
Zdenka hraběnka ze Zierotina (1840–1923)	1908–1919	11	68	44	hraběcí stav

Nadační komisaři

Klíčovým činitelem hradčanské nadace byla tzv. Komise ústavu šlechticů (Damenstiftscommission), tvořená dvěma nadačními komisaři (Stiftskommissarien). Jejich úkolem bylo dle možností napomáhat rozkvětu institutu a chránit jej před možnými škodami. Hodnost **prvního nadačního komisaře** náležela vždy nejvyššímu zemskému purkrabímu (respektive prezidentovi českého zemského gubernia a později českému místodržiteli, případně jeho zástupci, nebyl-li místodržitel jmenován), jehož povinností bylo napomáhat abatyši či její zástupkyni s vedením nadace. V praxi vystupoval v první řadě jako prostředník mezi vedením nadace a císařským dvorem, popřípadě jinými institucemi, a byl informován a účasten prakticky všech důležitých událostí a rozhodnutí. Dle nadační listiny a stanov byl první komisař oprávněn například řešit opakované prohřešky kapitulárek či jejich stížnosti na počínání abatyše a členek sboru představených.⁷⁹⁸ Společně s abatyší (děkankou) působil rovněž jako vrchní dohlížitel nad nadačním personálem, rozhodoval o jeho přijetí, propuštění i případném odchodu do penze. Nezastupitelnou roli hrál také při všech významných událostech, například instalacích abatyší, děkanek a řadových kapitulárek, při volbách druhé asistentky či oficiálních návštěvách členů císařské rodiny. Někteří z hodnostářů vykonávali

⁷⁹⁸ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 7. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXII a XXXIX. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

funkci prvního nadačního komisaře pouze z pozice zástupce,⁷⁹⁹ neboť nebyli jmenováni řádnými gubernátory (místodržiteli), byli pověřeni pouze správou úřadu.⁸⁰⁰

Seznam prvních nadačních komisařů pražského Tereziánského ústavu šlechticů:⁸⁰¹

Pořadí	Jméno	Funkční období
1.	Filip Nerus hrabě Kolowrat-Krakowský	1755–1771
2.	Karel Egon kníže Fürstenberg	1771–1782
3.	František Adam hrabě Nostitz-Rieneck	1782–1787
4.	Ludvík hrabě Cavriani	1787–1791
5.	Jindřich František hrabě Rottenhan	1791–1792
6.	Prokop hrabě Lažanský z Bukové	1792–1794
7.	František Václav hrabě Stampach	1794–1802
8.	Jan Rudolf hrabě Chotek	1802–1805
9.	Josef Wallis hrabě z Karighmainu	1805–1810
10.	František Antonín hrabě Kolowrat-Liebsteinský	1810–1826
11.	Karel hrabě Chotek	1826–1843
12.	Robert hrabě Salm-Reifferscheidt-Raitz	1844–1848

⁷⁹⁹ V praxi však přebírali veškeré povinnosti prvního nadačního komisaře. Srov. např. zpráva prvního nadačního komisaře Arnošta barona Kellersperga druhému nadačnímu komisaři Leopoldu Ottomaru svobodnému pánu Hennetovi z 10. ledna 1863. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁸⁰⁰ Jednalo se například o Arnošta barona Kellersperga, Antonína hraběte Lažanského, Richarda hraběte Belcrediho (do roku 1864), Alexandra svobodného pána Kollera (pouze v prvním funkčním období) či Alfreda svobodného pána Krause (do roku 1882). Výjimku představoval také Robert hrabě Salm-Reifferscheidt-Raitz, který zastával komisařský úřad z titulu viceprezidenta českého gubernia, neboť guberniálním prezidentem (avšak nikoli prvním nadačním komisařem) byl v letech 1843 až 1848 arcivévoda Štěpán Viktor (1817–1867). HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 377; JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 14.

⁸⁰¹ Tabulka vypracována dle: JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 14–15; Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes, ročníky 1856 až 1873. Wien 1856 až 1873; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, ročníky 1874 až 1918. Wien 1874 až 1918.

13.	Rudolf hrabě Stadion-Warthausen	1848
14.	Leopold hrabě Thun-Hohenstein	1848–1849
15.	Karel svobodný pán Mecséry de Tsoor	1849–1860
16.	Anton hrabě Forgách	1860–1861
17.	Arnošt baron Kellersperg	1861–1863
18.	Richard hrabě Belcredi	1863–1865
19.	Antonín hrabě Lažanský z Bukowé	1865–1866
20.	Karel hrabě Rothkirch-Panthen	1866–1867
21.	Arnošt baron Kellersperg	1867–1868
22.	Alexander svobodný pán Koller	1868–1870
23.	Alexander hrabě Mensdorff-Pouilly	1870–1871
24.	Bohuslav hrabě Chotek	1871
25.	Alexander svobodný pán Koller	1871–1874
26.	Filip svobodný pán Weber z Ebenhofu	1874–1881
27.	Alfred svobodný pán Kraus	1881–1889
28.	František hrabě Thun-Hohenstein	1889–1896
29.	Karel hrabě Coudenhove	1896–1911
30.	František kníže (od roku 1911) Thun-Hohenstein	1911–1915
31.	Max Julius hrabě Coudenhove	1915–1918

Úkolem **druhého nadačního komisaře** bylo vedení hospodářských záležitostí ústavu šlechticů, které samozřejmě konzultoval s abatýší, případně děkankou.⁸⁰² Stejně jako první nadační komisař byl jmenován císařem. Funkce nebyla pevně spojena s držbou konkrétního úřadu, na post však byli jmenováni ponejvíce vrchní zemští maršálkové a prezidenti rady nad

⁸⁰² Stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

apelacemi, od druhé poloviny 19. století prezidenti vrchního zemského soudu. Z uvedeného důvodu také nebyl samozřejmostí odchod z funkce ve chvíli, kdy dotyčný opustil dosavadní služební post. Například prezident vrchního zemského soudu v Praze Leopold Ottomar svobodný pán Henet,⁸⁰³ působící jako druhý komisař od roku 1854, setrval na postu po odchodu do penze (v únoru 1867)⁸⁰⁴ ještě dalších bezmála 20 let. Jiná situace nastala, neměl-li dotyčný již další zájem na setrvání ve funkci, případně byl-li služebně přeložen na vzdálené místo, jako například Henetův předchůdce Antonín hrabě Mittrowský,⁸⁰⁵ jenž po svém odchodu do Štýrského Hradce na místo druhého nadačního komisaře rezignoval.⁸⁰⁶ Od konce 19. století vybíral panovník na komisařský post šlechtice, kteří nezastávali dokonce žádný ze státních úřadů, ale pouze čestné funkce u císařského dvora, například tajného rady či komořího.

Seznam druhých nadačních komisařů pražského Tereziánského ústavu šlechticů:⁸⁰⁷

Pořadí	Jméno	Funkční období	Úřad, jenž dotyčný zastával v době jmenování
1.	Václav Kazimír svobodný pán Netolitzký z Eisenberga	1755–1759	prezident královské reprezentace s komorou
2.	František Adam hrabě Sternberg	1759–1789	nejvyšší zemský maršálek
3.	Jan Václav hrabě Swéerts-Sporck	1789–1804	prezident rady nad apelacemi

⁸⁰³ Leopold Ottomar svobodný pán Henet (1792–1892) byl synem rady apelačního soudu Václava svobodného pána Henneta. Poté, co absolvoval studia práv, vstoupil do státní služby. Roku 1841 byl jmenován radou při apelačním soudu a o čtyři roky později radou u nejvyššího soudního dvora. Od roku 1847 působil jako prezident pražského zemského soudu, ve stejném roce získal hodnost tajného rady. Roku 1854 se stal prezidentem vrchního zemského soudu v Praze, úřad zastával až do roku 1867, kdy odešel do penze. WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 8. Theil. Wien 1862, s. 307; Prager Abendblatt, 4. července 1892, s. 3.

⁸⁰⁴ Zpráva ministra vnitra Eduarda hraběte Taaffeho druhému nadačnímu komisaři Leopoldu Ottomaru svobodnému pánu Henetovi z 17. června 1867. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁸⁰⁵ Antonín Bedřich hrabě Mittrowský z Mittrowitz a Nemischl (1801–1865), syn nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Antonína Bedřicha staršího Mittrowského z Mittrowitz a Nemischl, tajný rada a komoří, prezident vrchního zemského soudu v Praze. Die Debatte, 23. srpna 1865, s. 2.

⁸⁰⁶ Zpráva českého místodržitelství vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 20. října 1854. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

⁸⁰⁷ Tabulka vypracována dle: JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 15; Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes, ročníky 1856 až 1873, Wien 1856–1873; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, ročníky 1874 až 1918, Wien 1874–1918.

4.	Vojtěch Václav hrabě Klebelsberg	1804–1812	nejvyšší zemský maršálek
5.	Josef hrabě Wratislaw z Mitrowitz	1812–1830	nejvyšší zemský maršálek
6.	Heřman svobodný pán Hess	1830–1842	prezident rady nad apelacemi
7.	Karel rytíř Horn	1842	viceprezident zemského soudu v Praze (provizorně)
8.	Rudolf hrabě Tannenberg	1842–1847	prezident rady nad apelacemi
9.	Antonín hrabě Mittrowský z Mitrowitz a Nemischl	1847–1854	prezident vrchního zemského soudu v Praze
10.	Leopold Ottomar svobodný pán Hennet	1854–1885	prezident vrchního zemského soudu v Praze
11.	Josef rytíř Temnitschka	1886–1890	prezident vrchního zemského soudu v Praze
12.	Theobald hrabě Czernin z Chudenitz	1892–1893	tajný rada, major ve výslužbě
13.	Jan hrabě Ledebur-Wicheln	1895	tajný rada
14.	Karel hrabě Buquoy-Lonqueval	1896–1911	tajný rada a komoří
15.	Jan hrabě Lažanský z Bukowé	1912–1918	tajný rada a komoří

K plnění svých povinností přistupovali nadační komisaři patrně většinou zodpovědně, přinejmenším nejsou k dispozici žádné pramenné materiály, jež by svědčily o opaku. Důsledně hájili zájmy nadace, zejména v nesnadných dobách ekonomického úpadku první třetiny 19. století, a snažili se aktivně podporovat její snahy o zlepšení hospodářské situace, mimo jiné i opakovanými intervencemi v otázce navyšování prebend a platů služebnictva u císařského dvora.⁸⁰⁸ Někteří (zvláště první) nadační komisaři, většinou příslušníci starobylých šlechtických rodin, byli koneckonců spojeni s kapitulárkami tereziánského ústavu více či méně těsnými příbuzenskými vazbami.

Případy, kdy mezi nadačním komisařem a představenými panoval nesoulad, či kdy komisař vystupoval dokonce v přímém rozporu se zájmy institutu, byly zcela ojedinělé. Pokud přeci jen takové jednání nastalo, nebylo vedeno zlým úmyslem, ale zpravidla bylo výsledkem nedorozumění či mimořádně nepříznivých okolností, jako například v dobách války třetí koalice roku 1805. Tehdy se na konci října děkanka Raimunda ze Saint-Genois obrátila na nejvyššího purkrabího a prvního nadačního komisaře Josefa hraběte Wallise s naléhavou prosbou o radu pro případ přímého ohrožení ústavu. Konkrétně se děkanka

⁸⁰⁸ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticem.

dotazovala, kam se mají v případě francouzského vpádu odebrat členky nadace, a také zda má shromáždit cennosti a dokumenty z nadačního archivu a dopravit je na bezpečné místo. Současně komisaře požádala o vyplacení zálohy za tři měsíční prebendy a platy personálu.⁸⁰⁹ Hrabě Wallis děkance doporučil, ať důležité dokumenty předá řediteli stavovské kanceláře, ve věci předčasného vyplacení prebend a hledání příhodného útočiště pro ohrožené kapitulárky se však odmítl jakkoli angažovat.⁸¹⁰ Požadované opatření v podobě vyplacení čtvrtletních záloh na prebendy – vzhledem k tíživé finanční situaci mnoha dam tolik žádoucích – bylo nakonec přijato teprve v průběhu války roku 1809.⁸¹¹ Není bez zajímavosti, že tehdy již v tereziánském institutu pobývala sestra hraběte Wallise, Terezie Marie.

Ostatní zaměstnanci

Personál pražského Tereziánského ústavu šlechticů je v zásadě možné rozdělit do tří skupin – na domácí zaměstnance přímo zajišťující provoz hradčanské nadace, personál na nadačních statcích a na osobní ženské služebnictvo členek kapituly. **Domácí mužský personál** ústavu šlechticů se dle nadační listiny ze srpna 1755 skládal z domovníka (Hausmeister, později byl zván jako správce – Verwalter), který se od roku 1763 staral vedle správy objektu také o provoz kočárů, podomka (Hausknecht), kominíka (Rauchfangkehrer) a lékařského personálu, jenž byl tvořen jedním lékařem (Medicus) a ranhojičem (Chirurgus).⁸¹²

⁸⁰⁹ Opis zprávy děkanky hradčanské nadace Raimundy svobodné paní ze Saint-Genois prvnímu nadačnímu komisaři Josefu hraběti Wallisovi, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁸¹⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Josefa hraběte Wallise děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 30. října 1805. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁸¹¹ Zpráva policejního ředitele Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 8. května 1809. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁸¹² Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 13. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

Kromě toho byly z prostředků ústavu šlechticů vypláceny ještě mzdy dvou duchovních,⁸¹³ příslušníků jezuitského řádu.⁸¹⁴

Řady zaměstnanců nadace byly rozšířeny poměrně záhy. Od roku 1763 v ústavu působil vedle správce, lékařského personálu a kominíka také archivář, který měl na starost evidenci korespondence a archivaci důležitých dokumentů,⁸¹⁵ jeden pokojský (Zimmerwärter), jenž pečoval o mobiliář ústavu, domácí kaple i kaple Všech svatých, portýr (Portier), dva podomci, jeden pomocný sluha (Aushilfsdiener), který vykonával také zahradnické práce, a jeden kostelní sluha (Kirchendiener).⁸¹⁶

K dalšímu navýšení počtu zaměstnanců došlo v souvislosti se sloučením obou pražských ústavů šlechticů, hradčanského a novoměstského, ke kterému došlo z nařízení císaře Josefa II. roku 1787.⁸¹⁷ V Ústavu šlechticů u svatých Andělů bylo roku 1787 zaměstnáno celkem devět osob: Domovní hofmistr, kancelista (nižší kancelářský úředník), kuchařka, tři sluhové, vrátná a dva podomci, z nichž však jeden nebyl schopen kvůli špatnému zdravotnímu stavu vykonávat fyzicky náročnější práce. Kromě toho byla z nadační pokladny vyplácena ještě penze tehdy sedmdesátiletému bývalému kočímu, který roku 1775 – po 48 letech služby – zcela oslepl. Celkové výdaje za personál činily přes 1 710 zlatých za rok.⁸¹⁸

Poté, co císař na počátku roku 1787 rozhodl o rozpuštění novoměstského ústavu šlechticů a přesunu jeho chovanek i majetku do hradčanské nadace, přirozeně vyvstala otázka dalšího osudu těchto zaměstnanců. Někteří z nich sloužili v ústavu věrně i přes 20 či 30 let, nyní se však ocitli nejen bez práce, ale také bez střechy nad hlavou, neboť s výjimkou

⁸¹³ Roční mzda duchovního byla stanovena na 250 zlatých. Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 8. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁸¹⁴ Po zrušení jezuitského řádu působili při pražském Tereziánském ústavu šlechticů v roli kaplanů a zpovědníků kapucíni. Srov. např.: Schematismus für das Königreich Böhmen auf das Schaltjahr 1820. Prag 1820, s. 432.

⁸¹⁵ Prvním archivářem hradčanské nadace byl jmenován Petr Hebenstreit, jeho roční mzda činila 300 zlatých. Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského představeným pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 20. srpna 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁸¹⁶ Srov. JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 63.

⁸¹⁷ Ke sloučení pražského Tereziánského ústavu šlechticů a Ústavu šlechticů u svatých Andělů podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

⁸¹⁸ Seznam zaměstnanců Ústavu šlechticů u svatých Andělů a jejich mezd z 27. června 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

kancelisty a kuchařky měli všichni v nadaci k dispozici také byt.⁸¹⁹ Nová místa v hradčanské nadaci však nakonec byla vytvořena pouze pro dva z bývalých zaměstnanců, devětašedesátiletého Matese Langa, jenž posledních 31 let zastával místo sluhy a nyní postoupil na pozici druhého portýra, a devětapadesátiletého podomka Martina Kuberta se čtrnáctiletou praxí a vynikajícím doporučením od bývalé novoměstské představené Františky z Malowetz,⁸²⁰ který v hradčanském ústavu získal místo třetího podomka.⁸²¹ Po opětovném rozdělení pražských ústavů šlechticů roku 1792 byla zrušena pouze pracovní pozice třetího podomka, druhý portýr zůstal i nadále ve službě. Další z personálních změn josefinského období bylo zrušení postu zповědníka, ke kterému došlo roku 1789. Jednalo se o další z celé řady rozhodnutí Josefa II., jež byla v přímém rozporu s nadačními stanovami; krátce po jeho smrti proto bylo místo opět obnoveno.⁸²²

V závěru 18. století hradčanská nadace zaměstnávala celkem 15 osob: Jednalo se o dva kaplany, archiváře, který působil zároveň jako třetí kaplan, správce, dva lékaře,⁸²³ ranhojiče, kominíka, zповědníka, kostelního sluhy, pokojského, dva portýry a dva podomky.⁸²⁴ Někteří pracovali pouze pro nadaci, pro jiné – například lékaře, kominíka nebo zповědníka – představoval plat z ústavu šlechticů pouze jeden ze zdrojů příjmů. Nepříznivý ekonomický vývoj pražského tereziánského institutu v první třetině 19. století bolestně zasáhl pochopitelně také zdejší personál.⁸²⁵ K navyšování platů docházelo jen pozvolna a pouze na některých pracovních pozicích. Zatímco prebendy řadových členek ústavu šlechticů

⁸¹⁹ Seznam zaměstnanců Ústavu šlechticů u svatých Andělů a jejich mezd z 27. června 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

⁸²⁰ K osobě Františky svobodné paní z Malowetz se nepodařilo dohledat podrobnější údaje.

⁸²¹ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 15. září 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

⁸²² Protokol ku příležitosti opětovného rozdělení hradčanského a novoměstského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

⁸²³ Do roku 1797 působil v nadaci pouze jeden lékař, který pobíral mzdu 300 zlatých ročně, poté se o místo i plat dělili lékaři dva, přičemž prvnímu lékaři bylo ročně vypláceno 200 a druhému 100 zlatých. Srov. účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1797. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1798. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁸²⁴ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1798. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁸²⁵ K hospodářské situaci pražského Tereziánského ústavu šlechticů podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

zaznamenaly od poloviny 90. let 18. století do roku 1810 téměř osmdesátiprocentní nárůst,⁸²⁶ zůstaly mzdy některých zaměstnanců – například kaplana, zpovědníka, kostelního sluhy nebo kominíka – navzdory strmě stoupající inflaci a rychlému růstu cen až do roku 1810 stejné, jako v závěru 18. století. Plat správce, jenž se staral o praktické záležitosti každodenního chodu instituce, byl dokonce o plnou čtvrtinu nižší.⁸²⁷

K dalšímu zhoršení situace hradčanského personálu došlo po vyhlášení státního bankrotu roku 1811. Z účetních knih tereziánského ústavu nevyplývá, zda byly mzdy před rokem 1811 vypláceny ve stříbře, jehož hodnota zůstala konstantní, či v bankocetlích, které byly po roce 1811 znehodnoceny (směnný poměr se postupně ustálil na 1 : 2,5). K navýšení platu ovšem nedošlo ani u jednoho z hradčanských zaměstnanců, a to navzdory velkému zdražování – například tehdy nově jmenovaný ranhojič Josef Feix se musel spokojit se mzdou dokonce o 100 zlatých nižší, než pobíral jeho předchůdce. Také plat Václava Menzla, zastávajícího od roku 1808 post archiváře, zůstal i po přechodu na vídeňskou měnu ve stejné výši, jakou stanovila císařovna Marie Terezie roku 1763, tedy 300 zlatých.⁸²⁸

Roku 1817 byl zrušen post pokojského, jehož povinnosti převzal jeden z portýrů. Nově přijat byl naopak kancelista (nižší kancelářský úředník), který měl vypomáhat správci a archiváři. K další změně ve struktuře personálu došlo v letech 1826 a 1829, kdy byly zrušeny posty kancelisty, archiváře a správce, místo kterých byli přijati účetní revident, sekretář a inspektor nadačních statků, jenž spravoval archiv i domácí záležitosti. Provozování dopravy, jež dříve spadalo do kompetence správce, bylo již roku 1828 svěřeno soukromníkovi. Vývoj mezd domácího personálu v období hospodářského úpadku hradčanské nadace v první třetině 19. století ilustruje následující přehled:

⁸²⁶ Srov. kapitola Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁸²⁷ Srov. tabulka Vývoj platů domácích zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů v letech 1795 až 1830.

⁸²⁸ Srov. účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1810. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1812. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

Vývoj platů domácích zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů v letech 1795 až 1830:⁸²⁹

Služební post ⁸³⁰	1795	1800	1805	1810	1812	1815	1820 ⁸³¹	1825	1830
správce	400 zl. k. m.	300 zl. k. m.	350 zl. k. m.	300 zl. k. m.	450 zl. v. m.	1 200 zl. v. m.	1 125 zl. v. m. (450 zl. k. m.)	1 125 zl. v. m. (450 zl. k. m.)	–
archivář	100 zl. k. m.	100 zl. k. m.	108 zl. k. m.	300 zl. k. m.	300 zl. v. m.	800 zl. v. m.	750 zl. v. m. (300 zl. k. m.)	750 zl. v. m. (300 zl. k. m.)	–
nadační inspektor	–	–	–	–	–	–	–	–	800 zl. k. m.

⁸²⁹ Tabulka vypracována na základě účetních knih hradčanské nadace z let 1795 až 1850. Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1795. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1800. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1805. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1810. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1812. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1815. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1820. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1825. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1830. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

⁸³⁰ Čísla uvedená v závorkách představují celkový počet osob zaměstnaných na uvedené pracovní pozici.

⁸³¹ Pro roky 1820, 1825 a 1830 jsou za účelem lepšího srovnání v některých případech uváděny dva údaje: Jednak mzda zaměstnanců vyplácená ve vídeňské měně (v. m.), jednak její přepočtení na měnu konvenční (k. m., údaj v závorce), a sice v poměru 2,5 : 1, jenž byl ustálen teprve roku 1816.

revident	–	–	–	–	–	–	–	–	500 zl. k. m.
sekretář	–	–	–	–	–	–	–	–	300 zl. k. m.
první lékař	300 zl. k. m.	200 zl. k. m.	250 zl. k. m.	231 zl. k. m.	200 zl. v. m.	200 zl. v. m.	350 zl. v. m. (140 zl. k. m.)	600 zl. v. m. (240 zl. k. m.)	300 zl. k. m.
druhý lékař		100 zl. k. m.	125 zl. k. m.	131 zl. k. m.	75 zl. v. m.	125 zl. v. m.	250 zl. v. m. (100 zl. k. m.)		
ranhojič	75 zl. k. m.	75 zl. k. m.	416 zl. k. m.	450 zl. k. m.	350 zl. v. m.	933 zl. v. m.	875 zl. v. m. (350 zl. k. m.)	875 zl. v. m. (350 zl. k. m.)	350 zl. k. m.
kaplan (2)	230 zl. k. m.	230 zl. k. m.	249 zl. k. m.	230 zl. k. m.	230 zl. v. m.	230 zl. v. m.	230 zl. v. m. (92 zl. k. m.)	230 zl. v. m. (92 zl. k. m.)	230 zl. v. m. (92 zl. k. m.)
zповědník	250 zl. k. m.	250 zl. k. m.	291 zl. k. m.	250 zl. k. m.	250 zl. v. m.	250 zl. v. m.	250 zl. v. m. (100 zl. k. m.)	250 zl. v. m. (100 zl. k. m.)	183 zl. k. m.
kostelní sluha	30 zl. k. m.	30 zl. k. m.	32 zl. k. m.	30 zl. k. m.	30 zl. v. m.	30 zl. v. m.	30 zl. v. m. (12 zl. k. m.)	30 zl. v. m. (12 zl. k. m.)	30 zl. v. m. (12 zl. k. m.)

kominík	125 zl. k. m.	125 zl. k. m.	125 zl. k. m.	125 zl. k. m.	225 zl. v. m.	225 zl. v. m.	300 zl. v. m. (120 zl. k. m.)	300 zl. v. m. (120 zl. k. m.)	110 zl. k. m.
pokojský	156 zl. k. m.	156 zl. k. m.					–	–	–
portýr (2)	132 zl. k. m.	132 zl. k. m.	840 zl. k. m.	776 zl. k. m.	870 zl. v. m.	1 776 zl. v. m.			
podomek (2)	112 zl. k. m.	112 zl. k. m.					2 200 zl. v. m. (880 zl. k. m.)	2 220 zl. v. m. (888 zl. k. m.)	708 zl. k. m.
kancelista	–	–	–	–	–	–			–

Po konsolidaci ekonomických poměrů hradčanského ústavu šlechticů ve druhé polovině 30. let 19. století došlo k opětovnému navýšení počtu prebendistek, což pochopitelně vyžadovalo také přijetí dalšího domácího personálu, jehož početní stav se ustálil na počátku 40. let 19. století. Tehdy nadace zaměstnávala zповědníka (člena svatovítské kapituly), dva kaplany (příslušníky Strahovského kláštera), inspektora nadačních statků, revidenta (protokolistu), sekretáře, lékaře, ranhojiče, dva portýry, tři podomky, z nichž jeden byl pověřen také prováděním drobných zednických prací, pět sluhů a jednoho kostelního sluhu. Z nadační pokladny pobíral plat ještě kominík a jeho pomocník, vodárenský mistr, pokrývačský mistr a soukromník zajišťující dopravu, který dále zaměstnával pět kočích.⁸³²

⁸³² Struktura domácího mužského personálu hradčanské nadace včetně platů, vyplácených od poloviny 30. let 19. století všem zaměstnancům opět v konvenční měně, vypadala například roku 1847 následovně:

Inspektor, revident, lékař, portýři, podomci a kostelní sluha měli v budově ústavu k dispozici také byt a otop; portýři, sluhové a podomci navíc dostávali ještě příspěvek na živnost.⁸³³

Početní stav domácího personálu zůstal až na drobné změny na kancelářských postech (v 90. letech 19. století byl jako další pomocník inspektora nadačních statků přijat asistent a

Soupis domácích zaměstnanců hradčanské nadace a jejich platů z roku 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

	Jméno a příjmení	Služební post	Roční mzda
1.	Mikuláš Tomek	zповědník	100 zl.
2.	neuveđeno	kaplan	184 zl.
3.	neuveđeno	kaplan	184 zl.
4.	František Kubesch	inspektor	800 zl.
5.	Edmund Konrad	sekretář	300 zl.
6.	Josef Kellner	revident	540 zl.
7.	Vincenc Jiruš	lékař	300 zl.
8.	Ignác Julius Pißling	ranhojič	380 zl.
9.	Václav Demartini	kominík	120 zl.
10.	neuveđeno	pomocník kominíka	4 zl.
11.	Matyáš Welzer	kostelní sluha	30 zl.
12.	František Stephan	pokrývačský mistr	48 zl.
13.	neuveđeno	vodárenský mistr	3 zl.
14.	neuveđeno	první portýr	180 zl.
15.	neuveđeno	druhý portýr	180 zl.
16.	neuveđeno	první sluha	204 zl.
17.	neuveđeno	druhý sluha	204 zl.
18.	neuveđeno	třetí sluha	204 zl.
19.	neuveđeno	čtvrtý sluha	204 zl.
20.	neuveđeno	pátý sluha	204 zl.
21.	neuveđeno	první podomek	156 zl.
22.	neuveđeno	druhý podomek	156 zl.
23.	neuveđeno	třetí podomek	156 zl.

⁸³³ Srov. seznam zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1825. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; seznam zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1831. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; seznam zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; seznam zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1842. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

později ještě namísto třetího podomka úřední sluha) v podstatě stejný až do rozpuštění ústavu šlechticů po první světové válce. Také k navyšování stávajících mezd docházelo ve druhé třetině 19. století pouze pozvolna,⁸³⁴ nejčastěji – podobně jako v případě kapitulárek – prostřednictvím tzv. drahotných přídavků z nadační pokladny, které schvaloval panovník.⁸³⁵

Zásadní změnu organizace služebnictva přinesl rok 1875, kdy císař František Josef I. na přání tehdejší děkanky Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské a obou nadačních komisařů⁸³⁶ rozhodl o zavedení regulace mezd personálu podle vzoru tzv. úřednické „magny charty“ z 15. dubna roku 1873.⁸³⁷ Tento dokument přinesl zásadní změnu posloupnosti v úřadech státní správy, jež byla zavedena již v letech 1807 až 1812 císařem Františkem I. Tehdy byli úředníci a příslušníci armády rozděleni do 12 (později 11) platových tříd, přičemž platilo, čím vyšší bylo číslo třídy, tím nižší bylo postavení jejího nositele. Přijetím zákona z dubna 1873 bylo 11 platových tříd (dvanáctá třída byla zrušena) převedeno na třídy kvalifikační a další postup státního zaměstnance závisel na jeho vzdělání a schopnostech. Kvalifikační třídy odstupňovaly rovněž finanční ohodnocení státních úředníků.⁸³⁸

Roku 1875 byli zaměstnanci hradčanské nadace na úřednických postech – v případě domácího personálu se jednalo o inspektora Františka Prokopa a revidenta Karla Březinu – přiřazeni do VII., respektive IX. kvalifikační třídy, jež přiznávaly inspektorovi plat mezi 2 400 a 3 000 zlatých (v závislosti na počtu odsloužených let, z částky bylo odečítáno 400 zlatých jako náklady za byt) a revidentovi 1 400 až 1 600 zlatých ročně (z toho 300 zlatých za

⁸³⁴ Srovnání platů vybraných domácích zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů v letech 1840 a 1860. Jak z uvedené tabulky vyplývá, výše jejich mezd zůstala v tomto období prakticky neměnná. Zdroj: Přehled platů domácích zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu z roku 1840. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 387, kart. č. 33; přehled platů domácích zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu z roku 1860. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 388, kart. č. 34.

	inspektor	revident	zповědník	lékař	portýr	podomek	sluha
1840	800 zl.	540 zl.	100 zl.	300 zl.	156 zl.	132 zl.	180 zl.
1860	840 zl.	567 zl.	105 zl.	315 zl.	180 zl.	156 zl.	204 zl.

⁸³⁵ K této záležitosti NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸³⁶ Jednalo se Filipa svobodného pána Webera z Ebenhofu (první nadační komisař) a Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta (druhý nadační komisař).

⁸³⁷ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. ze 7. října 1875. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸³⁸ VYSKOČIL, A.: C. k. úředníkem ve zlatém věku jistoty, s. 104an; ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 60–61; Ottův slovník naučný. Díl VII. Praha 1893, s. 501–502.

byt). Oběma navíc náležel ještě tzv. aktivitní příplatek (420 zlatých pro inspektora a 150 zlatých pro revidenta), tedy příspěvek, který měl vyrovnat reálné příjmy s ohledem na rozdílné životní náklady v různých částech monarchie. Platový postup v rámci hodnostní třídy se odvíjel podle počtu odsloužených let; po pěti letech služby měly roční mzdy inspektora a revidenta dosáhnout 2 700 a 1 500 zlatých, po dalších pěti letech 3 000 a 1 600 zlatých. Systemizovány byly rovněž posty ostatního domácího služebného personálu tereziánského ústavu (portýrů, podomků, sluhů a kostelního sluhy), kteří sice nebyli zařazeni do žádné hodnostní třídy, nově však byly upraveny jejich platy.⁸³⁹

Poté, co byla v září 1898 císařem Františkem Josefem I. schválena dlouho očekávaná úprava úřednické „magny charty“ z roku 1873, došlo k podobné reorganizaci také v rámci Tereziánského ústavu šlechticů. 31. října 1899 panovník rozhodl o zavedení zcela nového systému, jenž byl vypracován přímo pro tereziánskou nadaci a měl lépe odpovídat její struktuře a potřebám. Úřední zaměstnanci byli nově rozděleni do celkem sedmi tříd a také jejich mzdy byly upraveny nezávisle na reorganizaci provedené u státního úřednictva. Platy byly odpovídajícím způsobem navýšeny rovněž u služebného personálu.⁸⁴⁰ Součástí nové úpravy bylo také přijetí nařízení o nutnosti zisku souhlasu představenstva hradčanské nadace se sňatkem zaměstnance, měl-li být uzavřen v době trvání pracovního poměru.⁸⁴¹ K takovému případu došlo již roku 1876, kdy o svolení ke sňatku s jistou Žofií Růžičkovou, dcerou dvorního pomocného čalouníka, požádal Ignác Šipka, zaměstnaný na postu sluhy od roku 1871.⁸⁴² Povolení mu bylo uděleno, avšak pod podmínkou, že si jeho budoucí žena nebude v případě jeho úmrtí či propuštění klást nároky na zabezpečení ze strany hradčanského ústavu dříve, než po uplynutí deseti let služby.⁸⁴³

⁸³⁹ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1875. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁸⁴⁰ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁴¹ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1900, ostatní ustanovení, bod 2. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁴² Žádost sluhy Ignáce Šipky vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 10. srpna 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁴³ Opis zprávy inspektora nadačních statků Františka Prokopa sluhy Ignáci Šipkovi z 10. srpna 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

V souvislosti s nárůstem cen v závěru 19. a na počátku 20. století byl kvalifikační a platový řád služebnictva znovu upraven ještě roku 1909.⁸⁴⁴ Následující tabulka ilustruje vývoj mezd domácích zaměstnanců v souvislosti s přijetím výše uvedených změn:

Přehled odměňování domácích zaměstnanců hradčanské nadace v letech 1875, 1900 a 1909:⁸⁴⁵

Služební post ⁸⁴⁶	1875			1900			1909		
	třída	plat (v závorce částka odečítaná za byt)/aktivitní příplatek		třída	plat ⁸⁴⁷ /aktivitní příplatek		třída	plat ⁸⁴⁸ /aktivitní příplatek	
inspektor	VII. třída	3 000 zl. 2 700 zl. 2 400 zl. (400 zl.)	420 zl.	I. třída	5 200 K 4 800 K 4 400 K	1 400 K	I. třída	7 000 K 6 200 K 5 400 K	800 K
revident/ sekretář	IX. třída	1 600 zl. 1 500 zl. 1 400 zl. (300 zl.)	150 zl.	III. třída	3 000 K 2 800 K 2 600 K	600 K	III. třída	3 800 K 3 500 K 3 200 K	500 K
asistent/ úředník	–			VI. třída	1 600 K 1 400 K 1 200 K	400 K	VI. třída	2 500 K 1 350 K 1 200 K ⁸⁴⁹	300 K
portýr (2)	–	420 zl. (60 zl.)	90 zl.	–	800 K	256 K	–	1 000 K	200 K

⁸⁴⁴ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁴⁵ Tabulka vypracována dle: Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1875. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 12; systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18; systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁴⁶ Čísla uvedená v závorkách představují celkový počet osob zaměstnaných na uvedené pracovní pozici.

⁸⁴⁷ Součástí mzdy byl rovněž naturální byt, v opačném případě byl zaměstnanci poskytován příspěvek na zajištění bydlení mimo budovu nadace (uvedeno v poznámce).

⁸⁴⁸ Součástí mzdy byl rovněž naturální byt, v opačném případě byl zaměstnanci poskytován příspěvek na zajištění bydlení mimo budovu nadace (uvedeno v poznámce).

⁸⁴⁹ Včetně příspěvku 500 korun k zajištění bydlení mimo nadační budovu.

podomek (3, roku 1909 2)	–	360 zl. (60 zl.)	75 zl.	–	720 K	168 K	–	850 K	150 K
sluha (5)	–	350 zl. (50 zl.)	75 zl.	–	960 K ⁸⁵⁰	168 K	–	1 330 K ⁸⁵¹	150 K
kostelní sluha	–	210 zl. (60 zl.)	37 zl. 50 kr.	–	480 K	–	–	540 K	–
úřední sluha	–			–			–	900 K	200 K

Za výběr kvalitního domácího služebnictva byla zodpovědná z pozice zástupkyně abatyše děkanka společně s prvním nadačním komisařem.⁸⁵² Praktické záležitosti procesu přijímání nových zaměstnanců zvláště na nižších pracovních pozicích však většinou přejímal správce, respektive po roce 1829 inspektor nadačních statků. Pokud se uprázdnil některý z postů, pokusilo se jej vedení nadace obsadit v první řadě níže postaveným osvědčeným zaměstnancem. Tento postup byl žádoucí zvláště na pozici inspektora nadačních statků, neboť jeho přímý podřízený – revident – byl dobře obeznámen s chodem institutu a mohl se v případě povýšení bez obtíží ihned ujmout svých povinností.

Uvedenou praxi ilustruje například kariérní postup revidenta a pozdějšího inspektora nadačních statků Karla Březiny. Březina, jenž byl synem lékaře z Mníšku pod Brdy, získal místo revidenta v lednu roku 1874. Tehdy mu bylo 38 let a byl již ženatý s dcerou okresního přednosty v Neveklově, Annou Vidímskou, s níž měl tehdy čtyřletou dceru Annu. Na samém počátku Březinovy kariéry v ústavu šlechtičen činil jeho roční plat 800 zlatých, kromě toho měl k dispozici byt v nadační budově a šest sáhů tvrdého palivového dřeva za rok. Naproti tomu od něj bylo očekáváno, že bude „*postu [revidenta] prokazovat čest usilovným plněním povinností, jež [mu] dle instrukcí náležejí, a [bude] c. k. ústavu šlechtičen zavázán žádoucí věrností, upřímností a oddaností, a [bude] se ve všech ohledech chovat jako čestný*

⁸⁵⁰ Včetně příspěvku 240 korun k zajištění bydlení mimo nadační budovu.

⁸⁵¹ Včetně příspěvku 480 korun k zajištění bydlení mimo nadační budovu.

⁸⁵² Dodatek k nadačním stanovám z 24. května 1774, bod 7. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

úředník“.⁸⁵³ Dne 20. února 1874 složil jako nově přijatý revident slavnostní služební přísahu.⁸⁵⁴ Po přijetí nové úpravy stavu a platů zaměstnanců roku 1875 došlo k výraznému navýšení Březinova služného z 800 na 1 250 zlatých ročně včetně aktivitního příplatku.⁸⁵⁵ Poté, co roku 1885 odešel na odpočinek stávající inspektor a bývalý revident František Prokop, jenž působil na postu inspektora od roku 1868,⁸⁵⁶ postoupil Karel Březina na jeho místo a získal čistý příjem (včetně aktivitního příplatku) 2 420 zlatých ročně.⁸⁵⁷

Uvolnila-li se pracovní pozice, kterou nebylo možné obsadit některým ze zaměstnanců z vlastních řad, konalo se výběrové řízení. Například roku 1876 se o uvolněné místo sluhy ucházelo celkem 11 kandidátů ve věkovém rozpětí mezi 23 a 40 lety. Zásadní roli při výběru nového zaměstnance hrály především získané pracovní zkušenosti, dobrý zdravotní stav, bezvadná pověst a kladné reference bývalých zaměstnavatelů, kterými se však mohla prokázat většina uchazečů. Například nejmladší z nich, tehdy třiatřicetiletý Vít Borovička, byl předtím zaměstnán jako sluha u Augusta hraběte Kinského,⁸⁵⁸ který jej „*vřele doporučil jako čestného, užitečného a šikovného člověka*“.⁸⁵⁹ Relevance získaných doporučení se pochopitelně různila: Jiný z kandidátů, sedmadvacetiletý Josef Fürst, sloužící jako drážní zaměstnanec, byl sice doporučen jistým hrabětem Pergensem,⁸⁶⁰ z jiného zdroje se ale inspektorovi ústavu šlechticů doneslo, že se dotyčný netěší nejlepší pověsti.⁸⁶¹

⁸⁵³ Oznámení děkanky hradčanské nadace Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské a druhého nadačního komisaře Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta Karlu Březinovi o propůjčení místa revidenta v hradčanské nadaci z 10. ledna 1874. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁵⁴ Protokol o složení služební přísahy revidenta pražského Tereziánského ústavu šlechticů Karla Březiny z 20. února 1874. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁵⁵ Platový postup revidenta Karla Březiny z 30. listopadu 1875. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁵⁶ Zpráva prvního nadačního komisaře Alfreda svobodného pána Krause o penzionování inspektora nadačních statků Františka Prokopa z 13. března 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁵⁷ Oznámení vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů Karlu Březinovi o propůjčení místa inspektora nadačních statků a archiváře z 31. října 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁵⁸ Mohlo se jednat o Augusta Leopolda hraběte Kinského (narozen 1817), jenž byl synem Karla hraběte Kinského (1766–1831), případně jeho syna Augusta Františka (narozen 1849). Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1876. Gotha 1876, s. 438.

⁸⁵⁹ Cit. dle: Seznam kandidátů na místo sluhy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 18. ledna 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶⁰ Mohlo se jednat o Jana Antonína hraběte Pergena (narozen 1839), jeho strýce Ladislava hraběte Pergena (narozen 1813) či příslušníka druhé rodové linie Pergenu, hraběte Jana Karla (narozen 1797), jenž zemřel v květnu roku 1867. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1876. Gotha 1876, s. 641–642.

Výhodou při přijímacím procesu mohly být také rodinné vazby na stávající či bývalé zaměstnance nadace. Například revident a pozdější archivář ústavu šlechticů František Prokop byl synem nadlesního Josefa Prokopa, sloužícího na nadačních statcích více než 50 let.⁸⁶² Také Emilian Bohuslav, který se v únoru roku 1872 ucházel o pozici podomka, na podporu své žádosti uvedl, že „*je synem roku 1866 zesnulého karlštejského hradního hlídače Josefa Bohuslava, který si během své 42leté služby vysloužil díky své pili, věrnosti a počestnosti všeobecný respekt svých nadřízených, [a současně se zavázal, že v případě přijetí] se bude všemi silami snažit věrným plněním svých povinností prokazovat čest dobré pověsti svého otce*“.⁸⁶³ Rovněž Emilian Bohuslav místo získal; jeho kariéra v ústavu šlechticů pokračovala i poté, co se oženil a narodily se mu dvě děti, a díky svědomitému plnění pracovních povinností postoupil roku 1884 na místo portýra.⁸⁶⁴

Zcela jiným způsobem probíhal výběr lékařského personálu. Volba lékaře i ranhojiče závisela do značné míry na samotných dámách, které o přijetí konkrétního kandidáta rozhodovaly hlasováním. Při výběru ranhojiče navíc mívával rozhodující slovo lékař, který jednotlivé žádosti nejprve posuzoval a následně doporučoval nejprůhodnějšího uchazeče.⁸⁶⁵

Od roku 1828 měl ústav šlechticů uzavřenou smlouvu ještě se soukromníkem⁸⁶⁶ zajišťujícím provoz kočárů se spřežením (tzv. ekvipáže), předtím službu provozoval nadační správce. Užívání celkem pěti kočárů (tří čtyřmístných a dvou dvoumístných) povolila

⁸⁶¹ Seznam kandidátů na místo sluhý pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 18. ledna 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶² Žádost revidenta Josefa Prokopa o místo inspektora nadačních statků z 15. března 1868. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶³ Cit. dle: Žádost Emiliana Bohuslava o místo podomka v pražském Tereziánském ústavu šlechticů z 27. února 1872. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶⁴ Žádost Emiliana Bohuslava o místo portýra v pražském Tereziánském ústavu šlechticů z 9. října 1884, NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14; zpráva českého místodržitelství vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 22. prosince 1884. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶⁵ Srov. zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 25. července 1854. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 333, kart. č. 4; posudek dr. Vincence Jiruše k uchazečům o místo ranhojiče z 13. prosince 1873. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁶⁶ Službu mohla poskytovat také soukromnice, jako například Barbora Puschová, která zajišťovala provoz kočárů pro dámy z hradčanské nadace v letech 1858–1861 společně se svým manželem a po jeho smrti dokonce sama. Smlouva mezi manželými Puschovými a pražským Tereziánským ústavem šlechticů o provozu a údržbě ekvipáže z 31. října 1857. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 326, kart. č. 17; smlouva mezi Barbarou Puschovou a pražským Tereziánským ústavem šlechticů o provozu a údržbě ekvipáže z 1. července 1861. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 326, kart. č. 17.

císařovna Marie Terezie dámám teprve roku 1763.⁸⁶⁷ Správci bylo poskytnuto místo na ustájení koní, byt, otop a fixní plat 300 zlatých, navíc dostával ještě drobný poplatek⁸⁶⁸ od dam za každou uskutečněnou jízdu. Na vlastní náklady musel obstarat seno, odpovídající počet kočích s reprezentativními livrejemi a udržovat čistotu vozů.⁸⁶⁹ Od 90. let 18. století docházelo kvůli všeobecnému zdražování k postupnému navyšování paušálu za provoz kočárů.⁸⁷⁰ Smlouva se soukromníkem byla zpravidla uzavírání na dobu pěti let; pokud byly dámy s jeho službou nespokojeny, nebyla prodloužena.

Pracovní povinnosti všech zaměstnanců byly podrobně vymezeny tzv. služebními instrukcemi. Například k úkolům Václava Mužika, zaměstnaného v hradčanské nadaci na postu podomka, patřila dle instrukcí z roku 1868 služba u celkem 13 kapitulárek – zajišťoval jim nákup, uložení a donášku otopu, rozděloval oheň v kamnech a vynášel popel, udržoval pořádek v soukromých bytech dam a sloužil jako nosič jejich zavazadel na nádraží, pokud chtěly odcestovat. Střídavě s druhým podomkem se staral o vytápění kůru, kde měla být teplota udržována mezi 16 a 17 stupni Celsia (pravidelná kontrola teploty náležela do kompetence portýra). Kromě toho pečoval o udržování svitu devíti lamp a celkovou čistotu nadační budovy (čistil schodiště, vchody, dvůr, okna a vodovodní potrubí). Dále se staral o

⁸⁶⁷ Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského pražskému Tereziánskému ústavu šlechticem z 8. listopadu 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 16.

⁸⁶⁸ Jednalo se o 1 zlatý za půl dne a 2 zlaté za celý den užívání vozu. Tento poplatek měly dámy hradit z mimořádného příspěvku na dopravu, který činil 50 zlatý a byl vyplácen k prebendě. Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského pražskému Tereziánskému ústavu šlechticem z 8. listopadu 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 16.

⁸⁶⁹ Smlouva mezi Josefem Schortzem a pražským Tereziánským ústavem šlechticem o provozu a údržbě ekvipáže z 23. dubna 1771. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 16.

⁸⁷⁰ Pro ilustraci do roku 1809 stoupl fixní plat za vydržování ekvipáže na 1 800 zlatých za rok, ve 20. letech 19. století činil 4 000 zlatých vídeňské měny. Na konci 30. let 19. století bylo soukromníkovi za provoz kočárů vypláceno celkem 2 333 zlatých a 20 krejcarů konvenční měny. V 50. letech 19. století činil příspěvek 3 000 zlatých a v polovině let 70. 6 300 zlatých. Zpráva prvního nadačního komisaře Josefa hraběte Wallis děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 12. září 1809. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 16; zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Antonii svobodné paní Bieschinové z Bieschin z 27. ledna 1822. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 17; zpráva inspektora nadačních statků Františka Kubesche prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi z 20. prosince 1839. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 17; zpráva českého místodržitelství pražskému Tereziánskému ústavu šlechticem z 1. prosince 1852. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 17; smlouva mezi Jindřichem Haasem a pražským Tereziánským ústavem šlechticem o provozu a údržbě ekvipáže z 3. prosince 1875. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 326, kart. č. 17.

čistotu chodníku před budovou ústavu šlechtičen, v zimě také odhazoval sníh a vysypával cestu popelem nebo pískem. K sezónním povinnostem podomka patřila péče o dvě zahrady. V neposlední řadě dohlížel také na to, aby nikdo nevstupoval s otevřeným ohněm na půdu a do skladu dřeva.⁸⁷¹

Jako přímý nadřízený podomka působil inspektor nadačních statků, který směl v případě potřeby přidělovat ještě další drobné úkoly. Všechny povinnosti měl Václav Mužik plnit „*věrně, poctivě a přesně (...) a stejně jako každý jiný zaměstnanec byl povinen chovat se vůči svým nadřízeným uctivě, vést tichý morální způsob života, dohlížet na své spolubydlící, za něž nesl přímou odpovědnost, (...) žít s ostatním služebnictvem v míru a vyhýbat se jakýmkoli svárům. Opakované spory, nepravosti, překročení disciplíny, stejně jako zpronevěra či zásah do cizího vlastnictví [mohly být potrestány] výpovědí ze služby*“.⁸⁷²

Na rozdíl od domácího služebnictva nebyl **personál na nadačních statcích** v každodenním kontaktu s členkami ústavu šlechtičen, významně se však podílel na řádném chodu celého institutu, především s ohledem na jeho ekonomické zajištění. Podrobnější výzkum personální struktury nadačních panství, jehož nezbytným předpokladem je provedení rozsáhlého archivního výzkumu ve fondech jednotlivých nadačních statků, by však již přesahoval vytyčený rámec předkládané studie, následující řádky se proto omezí na stručné nastínění této problematiky.

Podobu personální struktury jednotlivých nadačních statků v posledním půlstoletí existence ústavu šlechtičen je možné poměrně přesně rekonstruovat na základě úpravy stavu a platů zaměstnanců hradčanské nadace z roku 1875 a následných novelizací z let 1900 a 1909. Nejpočetnější personální zázemí mělo ledečské panství, kde sloužilo v polovině 70. let 19. století celkem 40 zaměstnanců. Hospodářský personál tvořil úřední ředitel (Amtsdirektor) a úřední sluha (Amtdiener), k lesnickému služebnictvu patřil nadlesní (Oberförster), revírník (Förster), sedm lesnických pomocníků (Forstassistent), pět lesnických učňů (Forst-Eleve) a 24 lesních strážců (Waldaufseher).⁸⁷³ Do roku 1909 byl počet zaměstnanců navýšen na 46.⁸⁷⁴ Na

⁸⁷¹ Služební instrukce podomka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen Václava Mužika z 1. října 1868. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁷² Cit. dle: Služební instrukce podomka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen Václava Mužika z 1. října 1868. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁷³ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1875. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁸⁷⁴ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

karlštejnském panství bylo roku 1875 zaměstnáno 13 osob (roku 1909 pouze devět)⁸⁷⁵ – správce (Verwalter), úřední sluha, revírník, dva lesníčtí pomocníci, lesnický učeň a sedm lesních strážců.⁸⁷⁶ Chod cerhenického panství zajišťovali v polovině 70. let 19. století tři zaměstnanci – úřední správce (Amtsverwalter), úřední sluha a lesní hlídač (Forstwart),⁸⁷⁷ roku 1909 dokonce pouze dva – správce statku (Gutsverwalter) a sadař (Obstgärtner).⁸⁷⁸ Výběr zaměstnanců probíhal pravděpodobně na základě obdobných principů, jako v případě domácího personálu; uvolněné pracovní pozice byly obsazovány v první řadě kandidáty z řad stávajícího služebnictva, teprve poté byli přijímáni zcela noví zaměstnanci.⁸⁷⁹

Kromě nadačního personálu existoval ještě **ženský personál členek kapituly**. Každá z dam měla k dispozici zpravidla jednu komornou, případně také kuchařku, jež ovšem nebyly zaměstnankyněmi nadace, ale osobním personálem kapitulárek, od nichž také dostávaly svůj plat.⁸⁸⁰ V archivních fondech hradčanské nadace se proto k jejich působení nachází jen minimum pramenů. Výběr dámského personálu byl plně v kompetenci členek nadace, očekávalo se však, že mu budou věnovat náležitou pozornost. Na základě článku XLVI nadačních stanov z roku 1755 byly šlechtičny zavázány přijímat do služby pouze čestné a zbožné služebné. Při vážnějším morálním provinění byly povinny je ihned propustit se služby, případně byla k takovému kroku oprávněna rovněž abatyše či děkanka.⁸⁸¹ Osobní ženský personál měl nárok na bezplatnou lékařskou péči a v případě potřeby mohl využívat

⁸⁷⁵ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁷⁶ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1875. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁸⁷⁷ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1875. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁸⁷⁸ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1909. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁸⁷⁹ Příkladem této praxe bylo propůjčení uvolněného místa revírníka na karlštejnském panství, penzionovaného po 50 letech služby, adjunktovi Růžičkovi, jenž předtím sloužil v Ledči. Zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského vedení Tereziánského ústavu šlechtičen ze 13. srpna 1854. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 333, kart. č. 4.

⁸⁸⁰ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755, bod 11. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁸⁸¹ Srov. nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755, článek XLVI. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5; První dodatek k nadačním stanovám z roku 1755, bod 14. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

nemocničních lůžek u pražských alžbětinek.⁸⁸² Po odchodu ze služby neměly služebné žádný nárok na finanční zajištění ze strany hradčanské nadace, a to ani v případě smrti zaměstnavatelky. Zabezpečit osobní služebnictvo dámy mohly pouze prostřednictvím své poslední vůle – tímto způsobem doživotně zajistily své služebné například děkanky Arnoštka Auerspergová a Zdenka Zierotinová, lze však předpokládat, že obdobný postup nebyl ani u ostatních dam nikterak neobvyklý.⁸⁸³

Vztahy mezi zaměstnanci hradčanské nadace a členkami kapituly pochopitelně nebyly vždy zcela bezproblémové. Zvláště nepříjemná situace mohla nastat v případě, pokud se objevily neshody mezi vedením ústavu a nadačním správcem, jenž měl na starosti provozní záležitosti hradčanského institutu. Taková situace nastala například v roce 1792: Kompetenční spor mezi tehdejší správcem Janem Ehrenreichem a členkami kapituly se nakonec dostal až k císaři Františkovi II., který na naléhání děkanky Marie Anna Glatzové z Althausenu správci výslovně zakázal vydávat bez vědomí představených větší finanční obnosy z nadační pokladny a provádět v budově stavební úpravy.⁸⁸⁴

Z 90. let 18. století je znám také případ, kdy bylo po prošetření nápadně vysokých výdajů hradčanské nadační lékárny zjištěno, že část zdejšího personálu odcizovala medikamenty a následně je předávala svým přátelům a známým. Kauza vzbudila mimořádné rozhořčení zejména u tehdejší děkanky Marie Anny Lažanské, protože léky i lékařská péče, dle stanov určené pouze kapitulárním, byly zaměstnancům poskytovány pouze na základě její dobré vůle.⁸⁸⁵

Jiný spor mezi kapitulárním a jedním ze zaměstnanců vyvstal roku 1854 poté, co byl na uvolněné místo ranhojiče – mimo jiné s doporučením Josefa Löschnera,⁸⁸⁶ pozdějšího

⁸⁸² JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 64.

⁸⁸³ Nadační listina Léčebná nadace Arnoštky kněžny Auerspergové z 24. ledna 1916. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 346, kart. č. 21; opis poslední vůle děkanky hradčanské nadace Zdenky hraběnky Zierotinové z 29. září 1902. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 351, kart. č. 22.

⁸⁸⁴ Srov. seznam požadavků Tereziánského ústavu šlechtičen v Praze císaři Františkovi II. ze 14. července 1792. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6; protokol ku příležitosti opětovného rozdělení hradčanského a novoměstského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6.

⁸⁸⁵ Srov. zpráva děkanky hradčanské nadace Marie Anny hraběnky Lažanské arcivévodkyni-abatyši Marii Anně z 12. června 1799. NA, Tereziánský ústav, inv. č. 324, kart. č. 16.

⁸⁸⁶ Josef Löschner (1809–1888) po studiu na piaristickém gymnáziu v Kadani absolvoval pražskou univerzitu, kde roku 1834 promoval jako doktor medicíny. Na konci 30. let 19. století si otevřel v Praze soukromou lékařskou praxi. Roku 1842 se habilitoval v oborech dějiny lékařství a balneologie (obor zabývající se lázeňstvím), na pražské univerzitě založil vůbec první katedru balneologie v Evropě. Posléze působil jako děkan

osobního lékaře Františka Josefa I. – přijat aprobovaný chirurg, zubní lékař a porodník Ferdinand Feix, dříve působící ve službách arcivévody Josefa.⁸⁸⁷ Ihned poté, co převzal jmenovací dekret, projevil Feix přání zřídit si z jednoho z pokojů v přiděleném bytě veřejnou ordinaci. Jeho záměr však narazil na rozhodný odpor členek kapituly (zásadně proti se postavila i většina z představených), z plánu proto nakonec sešlo.⁸⁸⁸

Bezesporu nepříjemnou záležitostí představovaly rovněž závažné osobní problémy služebnictva, jako v případě sluhy Ignáce Richtera. Dle lékařského posudku dr. Jiruše z roku 1879 si Richter „v uplynulých 10 letech přivykl užívání kořalky natolik, že se z toho vyvinula zřetelná alkoholová dyskrazie. V posledních letech se opakovaně vyskytly záchvaty deliria tremens, poslední v listopadu 1878 (...), navíc doprovázený závažným zápalem plic, který dotyčného vyřadil na 4 měsíce ze služby“.⁸⁸⁹ Dle mínění dr. Jiruše již Ignác Richter rozhodně nebyl schopen nadále plnit své pracovní povinnosti. Sluha byl proto propuštěn, vedení hradčanské nadace se ovšem v jeho případě zachovalo poměrně velkoryse – třebaže byl alkoholismus v té době považován za jednu z příčin tzv. zaviněné nouze, jež dotyčného obvykle neopravňovala vznášet nároky na finanční zajištění ze strany zaměstnavatele, byla Richterovi a o několik měsíců později i jeho vdově přiznána penze.⁸⁹⁰

Jiný případ se odehrál roku 1835, kdy jeden ze tří synů kostelního sluhy Jakuba Welzera, Karel Welzer, žijící se svými rodiči v přiděleném bytě přímo v nadační budově, „v důsledku několikaleté epilepsie zhloupl a zešlel takovým způsobem, že (...) vše kolem sebe rozbíjí a shazuje, utíká před dohledem rodičů a stává se tak svému okolí stále nebezpečnějším

lékařské fakulty a roku 1854 byl jmenován prvním řádným profesorem nově vytvořené katedry dětského lékařství. Působil rovněž jako ředitel dětské nemocnice v Praze ve Spálené ulici, jejímuž budování věnoval značné úsilí. Léčil řadu významných osobností, za své zásluhy byl povýšen do šlechtického stavu. HLAVÁČEK, Petr: Svědkové minulosti. Osobnosti Kdaňska 19. a 20. století. Kadaň 2008, s. 18–21.

⁸⁸⁷ Žádost Ferdinanda Feixe o místo ranhojiče pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 19. června 1854. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁸⁸ Zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 25. července 1854. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 333, kart. č. 4.

⁸⁸⁹ Cit. dle: Posudek zdravotního stavu sluhy Ignáce Richtera vypracovaný dr. Vincencem Jirušem z 13. března 1879. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁹⁰ Srov. zpráva prvního nadačního komisaře Filipa svobodného pána Webera z Ebenhofu vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 8. května 1879. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14; zpráva prvního nadačního komisaře Filipa svobodného pána Webera z Ebenhofu vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 27. září 1879. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

a škodlivějším“.⁸⁹¹ Inspektor nadačních statků František Kubesch byl nakonec nucen požádat policejní ředitelství v Praze o jeho okamžitou internaci. Dotyčný byl poté, co jej vyšetřil okresní policejní lékař, odeslán do ústavu pro choromyslné.⁸⁹²

Obdobné potíže se samozřejmě netýkaly pouze domácího personálu, ale také zaměstnanců na nadačních statcích. Nejednalo se jen o již zmiňovaný „loupeživý systém“ hospodaření, provozovaný dle inspektora nadačních statků Josefa Klöcknera na karlštejnském panství v 80. letech 19. století.⁸⁹³ Již ze 40. let 19. století je znám případ jednoho z písařů působících na cerhenickém panství, jenž byl za zpronevěru odsouzen k těžkému žaláři. V souvislosti s touto událostí byly následně provedeny přísné kontroly všech úředních zaměstnanců nejen v Cerhenicích, ale také na ostatních nadačních statcích, naštěstí s uspokojivým výsledkem.⁸⁹⁴

Mezi zaměstnanci hradčanské nadace se ovšem nacházela také celá řada vynikajících osobností. Jednou z nich byl například dlouholetý nadační lékař dr. Vincenc Jiruš (1810–1884), pocházející z lesnické rodiny z Křivoklátska.⁸⁹⁵ V roce 1836 získal titul doktora medicíny na pražské univerzitě a již následujícího roku začal působit jako asistent tehdejšího lékaře ústavu šlechticů dr. Jana Čermáka, aniž si za odvedenou práci nárokoval finanční odměnu. Současně pracoval jako osobní lékař v mnoha prominentních pražských rodinách, mimo jiné i u Karla hraběte Chotka,⁸⁹⁶ nejvyššího purkrabího a prvního nadačního komisaře.

⁸⁹¹ Cit. dle: Opis zprávy inspektora nadačních statků Františka Kubesche c. k. městskému hejtmanství a policejnímu ředitelství v Praze z 19. listopadu 1835. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 329, kart. č. 19.

⁸⁹² Zpráva c. k. městského hejtmanství a policejního ředitelství v Praze pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 21. listopadu 1835. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 329, kart. č. 19.

⁸⁹³ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁸⁹⁴ Zpráva inspektora nadačních statků Františka Kubesche děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 9. dubna 1842. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 333, kart. č. 4.

⁸⁹⁵ Patrně nejznámějším příslušníkem rodu Jirušů se stal syn Vincence Jiruše Bohuslav (1841–1901), jenž působil jako profesor farmakologie na pražské univerzitě a významně se podílel na vytváření sbírek Musea Království českého. K rodu Jirušů (Jiruschů) podrobněji např.: BĚLIČOVÁ, Milena: Jirušové – rodinná tradice v pramenech a pamětech. In: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia, 2013, roč. 67, č. 3–4, s. 53–59; BĚLIČOVÁ, Milena: MUDr. Bohuslav šlechtic Jiruš a jeho odkaz Národnímu muzeu. In: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia, 2013, roč. 67, č. 3–4, s. 5–12.

⁸⁹⁶ Karel hrabě Chotek (1783–1868) byl synem Jana Rudolfa hraběte Chotka, někdejšího nejvyššího purkrabího a prvního nadačního komisaře. Od roku 1802 působil ve státní službě, ve druhém desetiletí 19. století mimo jiné jako terstský a posléze tyrolský gubernátor. V letech 1826 až 1843 zastával funkci nejvyššího purkrabího Českého království a současně prvního nadačního komisaře pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

Roku 1843 se stal řádným lékařem v Tereziánském ústavu šlechticů a posléze i v Ústavu šlechticů u svatých Andělů na Novém Městě pražském. Kromě toho později působil ve službách hesensko-kasselského kurfiřta Fridricha Viléma I., žijícího od roku 1867 v exilu v Čechách.

Roku 1883 byl Vincenc Jiruš za své profesní zásluhy Františkem Josefem I. povýšen do šlechtického stavu s predikátem „Edler von Jiruš“ a byl mu udělen erb.⁸⁹⁷ Není bez zajímavosti, že nobilitace dr. Jiruše vycházela z iniciativy tehdejší děkanky Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské a někdejšího prezidenta vrchního zemského soudu v Praze a druhého nadačního komisaře Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta, kteří se zasadili o Jirušovo vyznamenání ku příležitosti jeho čtyřicetiletého služebního jubilea. Dle druhého nadačního komisaře dr. Jiruš vynikal nejen vynikajícím smýšlením a smyslem pro čest, ale také „*mimořádnou přátelskostí, upřímným slovem i profesním nadšením lékaře, jenž za své odborné působení pobíral zprvu pouze 300 zlatých ročně*“.⁸⁹⁸ Své povinnosti vykonával Jiruš vždy „*s veškerou pečlivostí a veškerou horlivostí. Nadační budovu, položenou tak vysoko, navštěvoval každodenně po celý rok, aniž by si za celých 40 let služby vzal dovolenou. Činil všechna mimořádná a užitečná zdravotní opatření, (...) jeho obětavá práce neznala hranic. Nezůstal pouze u každodenních oficiálních návštěv, nýbrž nelitoval času ani námahy být nápomocen při každém případě nemoci*“.⁸⁹⁹ Hennet dále vyzdvihl úspěšné preventivní působení dr. Jiruše, jemuž přikládal zásluhu na tom, že ústav šlechticů nepostihla v uplynulých dekádách žádná z vážných epidemií a že za dobu jeho působení zemřela většina kapitulárek na sešlost věkem, kdy již dovršila osmdesátý rok života.⁹⁰⁰

Mezi zasloužilé zaměstnance hradčanského ústavu šlechticů patřili také inspektoři nadačních statků Ferdinand Jitschinsky, mimo jiné autor rozsáhlého pamětního spisu o

K osobnosti Karla hraběte Chotka podrobněji např.: LISÁ, Eva: Karel hrabě Chotek. Nejvyšší purkrabí Království českého. Praha 2008.

⁸⁹⁷ K nobilitaci dr. Vincence Jiruše podrobněji FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel – ŽUPANIČ, Jan a kol.: Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny. Praha 2014, s. 160–161.

⁸⁹⁸ Cit. dle: Zpráva druhého nadačního komisaře Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta prvnímu nadačnímu komisaři Alfredu svobodnému pánu Krausovi z 23. ledna 1883. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁸⁹⁹ Cit. dle: Zpráva druhého nadačního komisaře Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta prvnímu nadačnímu komisaři Alfredu svobodnému pánu Krausovi z 23. ledna 1883. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁹⁰⁰ Zpráva druhého nadačního komisaře Leopolda Ottomara svobodného pána Henneta prvnímu nadačnímu komisaři Alfredu svobodnému pánu Krausovi z 23. ledna 1883. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

dějninách Tereziánského ústavu šlechticů, vydaného ke stému výročí založení nadace, a jeho nástupce František Prokop, jenž byl roku 1876 císařem Františkem Josefem I. vyznamenán zlatým Záslužným křížem s korunou⁹⁰¹ za zásluhy na postu inspektora a archiváře.⁹⁰²

Pokud některý ze zaměstnanců přestal být schopen vinou stáří či nemoci vykonávat službu, mohl zpravidla počítat s podporou ze strany hradčanské nadace. Tato skutečnost vycházela nejen ze zažitých zvyklostí šlechtické společnosti postarat se o vysloužilé služebnictvo, ale také z obecné tendence zajistit bývalé zaměstnance ve státních službách, jež se pozvolna prosazovala od 70. let 18. století v návaznosti na profesionalizaci státní správy. Pro sociální zabezpečení státních zaměstnanců bylo klíčové především vydání tzv. penzijních normálů v letech 1771 a 1781, přijatých v souvislosti s postupným otevíráním státních úřadů nešlechticům, kteří obvykle nedisponovali rozsáhlým pozemkovým majetkem a často byli odkázáni pouze na svůj plat. Starší z penzijních normálů byl určen nezaopatřeným vdovám a sirotkům po zaměstnancích, kteří prokazovali za svého působení věrné služby, druhý normál zakládal nárok na penzi těm osobám, které se po alespoň desetileté uspokojivé službě staly neschopné práce.⁹⁰³

Třebaže hradčanská nadace přebírala ze státního penzijního systému řadu prvků, její personál nikdy de iure mezi státní zaměstnance nepatřil (ačkoli jeho služební zařazení, zvláště v polovině 70. let 19. století, tomu mohlo do jisté míry napovídat),⁹⁰⁴ tedy ani nemohl čerpat jejich výhody včetně nároku na sociální zajištění. Přiznání penze proto bylo ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století záležitostí zcela individuální. Na konci 18. století vyplácel ústav šlechticů na penzích bývalých zaměstnanců či jejich rodinných příslušníků již více než 1 823 zlatých za rok. Roku 1797 se na seznamu příjemců důchodů nacházeli například vysloužilí ředitelé ledečského a cerhenického panství Václav Handl (pobíral 274 zlatých a 52

⁹⁰¹ Záslužný kříž byl založen roku 1850. Děлил se původně do čtyř stupňů (od nejvyššího po nejnižší): zlatý Záslužný kříž s korunou, zlatý Záslužný kříž, stříbrný Záslužný kříž s korunou a stříbrný Záslužný kříž. Po dobu trvání války existovaly od roku 1916 ještě další dva stupně, železný Záslužný kříž s korunou a bez koruny. ŽUPANIČ, Jan: Rakousko-uherské záslužné řády a udílení šlechtictví v Podunajské monarchii. In: Heraldická ročenka, 2006, roč. 29, s. 132.

⁹⁰² Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa svobodného pána Webera z Ebenhofu vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 19. listopadu 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

⁹⁰³ TOMEŠ, Igor a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha 1998, s. 21.

⁹⁰⁴ Postavení úředních zaměstnanců hradčanské nadace bylo v tomto smyslu plně vyjasněno teprve v letech 1885 a 1890, kdy bylo v souvislosti s požadavkem hradčanských úředníků na přiznání slevy na jízděm jasné stanoveno, že dotyční nejsou dvorskými úředníky, státními úředníky a ani úředníky veřejných státních fondů. Zpráva ministerstva vnitra českému místodržitelství ze 14. listopadu 1910. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 15.

krejcarů ročně) a Jan Schwarz (264 zlatých), bývalý nadační správce Jan Ehrenreich (250 zlatých), ledečský myslivec Václav Sonnberger (96 zlatých) a karlštejnský revírník Matyáš Seemann (138 zlatých a 24 krejcarů) či vdova po karlštejnském sládkovi Terezie Karleczkínová (36 zlatých a 30 krejcarů).⁹⁰⁵ Nepříznivý hospodářský vývoj první třetiny 19. století pochopitelně zasáhl rovněž hradčanské penzisty, ostatně v roce 1830 činily celkové výdaje na penzích bývalých zaměstnanců, vdov a sirotek pouze 1 590 zlatých konvenční měny, tedy v porovnání s rokem 1797 (při shodném počtu příjemců důchodu) o téměř 13 procent méně.⁹⁰⁶

O penzionování některého ze zaměstnanců mohl rozhodnout z pozice prvního nadačního komisaře nejvyšší purkrabí, případně také panovník, a to většinou na žádost samotného zaměstnance, jež byla podložena posudkem vypracovaným nadačním správcem (později inspektorem nadačních statků). Často nechybělo také doporučení děkanky či jiné členky sboru představených. Hranice odchodu do důchodu nebyla dlouho pevně stanovena, k přiznání penze však docházelo obvykle až poté, co zaměstnanec odsloužil určitý počet let či dosáhl vysokého věku, případně také na základě potvrzení nadačního lékaře o trvalé pracovní neschopnosti.⁹⁰⁷

Stejně jako u státních zaměstnanců pamatoval hradčanský ústav také na zajištění vdov a sirotek vysloužilého personálu, přičemž však platilo, že penze mohla být vyplácena pouze po dobu trvání vdovství a u sirotek pouze do okamžiku, než budou schopni se sami uživit. Jednu z žádostí o poskytnutí vdovské penze adresovala ústavu šlechticů například v roce 1836 jistá Marie Anna Helmichová, vdova po Josefu Helmichovi, jenž sloužil v nadaci celkem 28 let jako podomek a v roce 1836 byl pro svůj vysoký věk – dovršil již osmdesátý rok – penzionován.⁹⁰⁸ První nadační komisař Karel hrabě Chotek tehdy Helmichovi přiznal důchod 132 zlatých ročně, což odpovídalo výši jeho dřívějšího ročního platu na pozici podomka. Ještě téhož roku ale Josef Helmich zemřel a jeho žena se ocitla zcela bez

⁹⁰⁵ Účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1797. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24.

⁹⁰⁶ Srov. účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1797. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 375, kart. č. 24; účetní kniha pražského Tereziánského ústavu šlechticů za rok 1830. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 376, kart. č. 25.

⁹⁰⁷ Složky penzionovaných zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 12; NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 13; NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14; NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 337, kart. č. 20.

⁹⁰⁸ Žádost Marie Anny Helmichové pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů o přiznání vdovské penze z 11. prosince 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 13.

prostředků. Inspektor nadačních statků František Kubesch se rozhodl její žádost o penzi podpořit, neboť ústavu šlechticů bylo podle jeho slov „dobře známo, že Josef Helmich žil se svou chotí pouze ze své malé penze, a nevlastnil vůbec žádný majetek, tudíž po sobě zanechal chudou vdovu, která je více než 70 let stará, ponejvíce churavá a zcela nemajetná, nemůže si tedy kvůli vysokému věku a tělesné křehkosti nic vydělat“.⁹⁰⁹ Jediný syn manželů Helmichových, zaměstnaný jako revírník na vlašimském panství, musel ze svého platu živit celkem šest dětí, matce proto nemohl poskytnout jiné podpory, než přístřeší ve svém skromném bytě. Marie Anna Helmichová nakonec obdržela roční penzi 60 zlatých, kterou následně pobírala až do své smrti v březnu roku 1841.⁹¹⁰

Finanční podporu získal také syn dlouholetého inspektora nadačních statků a archiváře Ferdinanda Jitschinského, zesnulého roku 1868. Po smrti otce získal Ferdinand Jitschinsky mladší roční příspěvek ve výši 100 zlatých, jenž mu měl být vyplácen v následujících třech letech po dobu studia na pražské polytechnice. V jeho případě se ústav šlechticů rozhodl dobu vyplácení renty dokonce ještě prodloužit, neboť Ferdinand byl díky vynikajícím studijním výsledkům vybrán jako praktikant do nově zřízeného cukrovaru Františka rytíře Horského z Horskýsfeldu⁹¹¹ v Kolíně.⁹¹²

Penze zaměstnanců, zejména nižšího služebnictva, nebyly nikterak vysoké. Pro mnoho bývalých zaměstnanců či jejich pozůstalých mohlo být velmi obtížné bez dalšího zajištění s nízkými rentami vyžít, čehož si byly pochopitelně dobře vědomy také členky hradčanské kapituly. Řadě z nich nebyl osud personálu lhostejný, dvě z dam se dokonce zasloužily o vznik specializovaných nadačních fondů, určených na podporu vysloužilých zaměstnanců.

⁹⁰⁹ Cit. dle: Zpráva inspektora nadačních statků Františka Kubesche prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi z 18. prosince 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 13.

⁹¹⁰ Zpráva c. k. komorní výplatny v Praze pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 2. července 1841. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 13.

⁹¹¹ František Horský (1801–1877) studoval na hospodářském ústavu v Českém Krumlově, poté vstoupil do služeb Jana Adama Schwarzenberga. Navrhoval různé druhy zemědělského nářadí, prováděl pokusy v zemědělské výrobě, zakládal sady a chmelnice, jeho zásluhou byly založeny hospodářské školy v Rábíně a Libverdě. V roce 1862 zakoupil kolínské panství, které hospodářsky vysoce povznesl. Pořádal také veřejné přednášky pro menší hospodáře. Za zásluhy byl roku 1863 povýšen do šlechtického stavu (s predikátem šlechtic z Horskýsfeldu) a roku 1867 do rytířského stavu. Srov. Ottův slovník naučný. Díl XI. Praha 1897, s. 640; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: BEK, Pavel – HLAVAČKA, Milan a kol.: Rodinné podnikání v moderní době. Praha 2018, s. 119an.

⁹¹² Žádost Ferdinanda Jitschinského mladšího o přiznání příspěvku s vyjádřením inspektora nadačních statků Františka Prokopa z 1. dubna 1871. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 320, kart. č. 14.

Starší z nich nesl název Nadace dámy c. k. Tereziánského ústavu šlechticů Julie hraběnky Rothkirch-Panthenové k podpoře starého, služby neschopného služebnictva c. k. Tereziánského ústavu šlechticů na Pražském hradě a jeho pozůstalých (Stiftung der k. k. Theresianischen Stiftsdame Julie Gräfin Rothkirch-Panthen zur Unterstützung alter, dienstuntauglicher Bedienten des k. k. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse und deren Hinterbliebenen) a byl ustaven na základě poslední vůle zakladatelky z 21. ledna 1858, v níž hraběnka nadaci odkázala ze své pozůstalosti celkem 50 zlatých jako základní kapitál. Takto nízká částka pochopitelně nestačila k tomu, aby fond mohl začít plnit svůj účel. Po smrti Julie Rothkirch-Panthenové v roce 1862 proto české místodržitelství rozhodlo, že ke skutečnému ustavení nadace a vyhotovení nadační listiny bude přistoupeno teprve poté, až základní kapitál vzroste na 500 zlatých, k čemuž nakonec došlo až o 50 let později.⁹¹³ Mladším z nadačních fondů pro vysloužilé zaměstnance byla již zmiňovaná Nadace Arnoštky kněžny Auerspergové pro služebníky, ustavená roku 1903 patrně dle vzoru nadace hraběnky Rothkirch-Panthenové.⁹¹⁴

K zásadním změnám penzijního zajištění hradčanského personálu došlo v souvislosti s přijetím úpravy stavu a platů zaměstnanců roku 1875. Zaměstnanci byli nově povinni odvádět určitou část svého výdělku do tzv. Rezervního fondu ústavu šlechticů, vytvořeného roku 1870,⁹¹⁵ z něhož byly následně vypláceny starobní, vdovské i sirotčí důchody. Penzijní reforma v zásadě vycházela z ustanovení tzv. Penzijního řádu,⁹¹⁶ jehož základní rámec byl stanoven říšským ministerstvem financí v letech 1870 a 1871. K odchodu do důchodu mohlo dojít na základě vzniku lékařem potvrzené pracovní neschopnosti, po dosažení 40 let služby nebo po dovršení 70 let věku. Výše důchodu závisela na délce služby, nárok však vznikal teprve po 10 letech, před uplynutím této lhůty byl vyplácen pouze jednorázový příspěvek.⁹¹⁷

K novelizaci penzijního normálu hradčanských zaměstnanců došlo roku 1900. Podle nové úpravy vznikl zaměstnanci po 10 letech nepřetržité služby nárok na 40 procent mzdy a za každý další odpracovaný rok částka narůstala o dvě procenta platu. Důchod v plné výši

⁹¹³ Nadační listina Nadace dámy c. k. Tereziánského ústavu šlechticů Julie hraběnky Rothkirch-Panthenové k podpoře starého, služby neschopného služebnictva c. k. Tereziánského ústavu šlechticů na Pražském hradě a jejich pozůstalých z 31. ledna 1913. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 347, kart. č. 21.

⁹¹⁴ K Nadaci Arnoštky kněžny Auerspergové pro služebníky podrobněji v podkapitole Sbor představených dam.

⁹¹⁵ K Rezervnímu fondu ústavu šlechticů podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁹¹⁶ Systemizace stavu a platů zaměstnanců pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1875, ostatní ustanovení, bod 9. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 12.

⁹¹⁷ K Penzijnímu řádu podrobněji ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 72an.

služného náležel zaměstnanci po 40 letech služby, avšak minimální částka činila v případě úředníka 200 zlatých (400 korun), u nižšího služebnictva 100 zlatých (200 korun). Došlo-li k vyřazení zaměstnance ze služby vinou neúmyslně způsobeného úrazu či nemoci, stačilo ke vzniku nároku na penzi pět odsloužených let. Těm, kteří opustili místo před dovršením 10 let, náleželo pouze odbytné ve výši ročního platu (do pěti let služby) či jeho dvojnásobku (od pěti do 10 let služby), což se však netýkalo zaměstnanců, kteří místo opustili dobrovolně či byli disciplinárně propuštěni – ti si nemohli nárokovat nic.⁹¹⁸

Předpis z roku 1900 stanovil také pevnou výši důchodů vdov po úředních zaměstnancích nadace. Například vdova po inspektorovi nadačních statků, zařazeném do I. hodnostní třídy, pobírala ročně 900 zlatých (1 800 korun), což odpovídalo vdovské penzi manželky státního úředníka VII. hodnostní třídy.⁹¹⁹ Naproti tomu například vdova po lesním adjunktovi, zařazeném dle úpravy z roku 1900 do VII. hodnostní třídy, se musela spokojit pouze s 200 zlatými (400 korunami) ročně. Vdovám po nižším služebnictvu náležela třetina manželovy dosavadní výplaty, nejméně však 100 zlatých (200 korun).⁹²⁰

Vdovy dále měly nárok na příspěvek na výchovu dětí. Ten byl vyplácen pouze do jejich osamostatnění, nebo v případě úředníků do dovršení čtyřadvacátého a u nižšího služebnictva osmnáctého roku života,⁹²¹ a to ve výši pětiny vdovské penze (bez ohledu na počet dětí), součet příspěvků však nesměl překročit výši vdovského důchodu. Sirotci dále měli nárok na polovinu vdovské penze, součet všech sirotčích důchodů v rodině i s přídatky na vychování nesměl překročit výši vdovské penze. Nejnižší vdovská penze činila 200 zlatých (400 korun) u manželek úředníků a 100 zlatých (200 korun) u vdov po sluhách. Vdovský a sirotčí důchod navíc nesměly být vyšší než normální výslužné zemřelého. Nároku na důchod mohla vdova po sluhovi pozbytý tehdy, bylo-li manželství její vinou rozvedeno. Nárok naopak

⁹¹⁸ Ustanovení o zaopatření úředníků a sluhů, jakož i jejich vdov a sirotek při c. k. tereziánském ústavu šlechticů na hradě Pražském (Penzijní normál) ze 4. ledna 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁹¹⁹ Srov. VYSKOČIL, A.: C. k. úředník ve zlatém věku jistoty, s. 277; ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 74.

⁹²⁰ Ustanovení o zaopatření úředníků a sluhů, jakož i jejich vdov a sirotek při c. k. tereziánském ústavu šlechticů na hradě Pražském (Penzijní normál) ze 4. ledna 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁹²¹ Pouze v případě vysokoškolského studia bylo možné vyplácení příspěvků u dětí pozůstalých po nižším služebnictvu prodloužit až do 24 let.

výslovně nezanikal ve chvíli, ukončil-li manžel svůj život sebevraždou.⁹²² Poslední úprava Penzijního normálu byla přijata roku 1913. Podle vzoru státních zaměstnanců došlo ke snížení minimální doby působení ve službě u úředních zaměstnanců na 35 let a současně k odpovídajícímu navýšení normálních penzí, které nově nesměly být nižší než 600 korun (u úředníků) a 300 korun (u sluhů), stejně jako sirotčích a vdovských důchodů, jež se nyní pohybovaly mezi 2 400 a 600 korunami v závislosti na hodnostní třídě manžela.⁹²³

⁹²² Ustanovení o zaopatření úředníků a sluhů, jakož i jejich vdov a sirotků při c. k. tereziánském ústavu šlechticů na hradě Pražském (Penzijní normál) ze 4. ledna 1900. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

⁹²³ Ustanovení o zaopatření úředníků a sluhů, jakož i jejich vdov a sirotků při c. k. tereziánském ústavu šlechticů na hradě Pražském (Penzijní normál) z 11. července 1913. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

6. Hradčanské kapitulárky

Za dobu existence pražské tereziánské nadace prošlo touto institucí 205 interních prebendistek pocházejících z desítek šlechtických rodin, ze kterých se 51 provdalo, dvě vstoupily do kláštera, jedna přestoupila do jiné nadace a 10 dam opustilo ústav z jiného než uvedených důvodů. 112 šlechticů v hradčanském ústavu dožilo.⁹²⁴ Prostřednictvím těchto desítek urozených dam, jejich rodinných a přátelských vazeb, zapustila hradčanská nadace pevné kořeny ve šlechtické společnosti habsburské monarchie. Následující stránky se pokusí nastínit každodenní život v hradčanské nadaci z pohledu těchto dam – od okamžiku, kdy se rozhodly pro vstup do tereziánského institutu, až do chvíle, kdy jej navždy opustily.

Přijímání nových členek

Nadační listinou z 28. prosince 1755 stanovila Marie Terezie počet kapitulárek hradčanského ústavu šlechticů na 30. Přestože z dokumentu jasně vyplývá, že uvedený počet dam neměl být považován za maximální, ale za závazný,⁹²⁵ zůstávaly po určitá období existence nadace některé z prebend neobsazeny. Dokonce i při historicky prvním instalačním obřadu v prosinci roku 1755 bylo do institutu uvedeno nikoli 30, ale pouze 28 dam. V tomto případě se však nejednalo o záměrné sistování prebend, jako tomu bylo po roce 1811.⁹²⁶ Konkrétní kandidátky na devětadvacátou a třicátou prebendu byly císařovnou již vybrány a jejich nejmenování mělo důvody spíše formální: První z dam, Eva Žofie svobodná paní z Wolfskeelu,⁹²⁷ přestupovala do ústavu šlechticů z kláštera pražských voršilek,⁹²⁸ druhá

⁹²⁴ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

⁹²⁵ Císařovna výslovně nařídila, aby bylo v hradčanském ústavu šlechticů „*vždy podle Našich intencí zachováno třicet dam*“. Cit. dle: Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

⁹²⁶ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁹²⁷ Eva Žofie Alžběta svobodná paní Wolfskeelová (nar. 1729), dcera Jana Filipa svobodného pána Wolfskeela a Marie Johany rozené svobodné paní Truchsešové z Wetzhausenu, byla členkou hradčanské nadace od ledna 1756. V roce 1760 z ústavu šlechticů vystoupila, aby se mohla provdat za Arnošta Karla Josefa hraběte Pachtu. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

uchazečka, Kateřina Eva hraběnka Metternichová,⁹²⁹ zase nestačila do prosincové instalace předložit tzv. doložení šlechtického původu předků (Ahnenprobe), právoplatnou členkou nadace se proto mohla stát teprve v únoru roku 1756.⁹³⁰

K oficiálnímu jmenování prvních 28 kapitulárek došlo ještě před vydáním nadační listiny vystavením tzv. jmenovacích dekretů, a to mezi 9. březnem 1754 a 18. srpnem 1755.⁹³¹ Slavnostní instalace se odehrála 8. prosince 1755, v den památky Neposkvrněného početí Panny Marie, jež se stala patronkou instituce. 8. prosinec byl pro císařovnu Marii Terezii významným i z jiného důvodu – na tento den připadaly narozeniny jejího manžela Františka Štěpána. Příslušné pokyny obdržely budoucí kapitulárky písemně v polovině září 1755: Dne 1. prosince se měly dostavit do Prahy, kde obdržely zálohu na své čtvrtletní prebendy. S sebou si měly vzít pouze šatstvo, prádlo a jídelní příbory, ostatní potřebné jim bylo poskytnuto přímo v ústavu.⁹³² Na instalační slavnost bylo pozváno celkem 155 hostů, mezi nimi řada významných duchovních i světských osobností. Průběh obřadu se řídil pečlivě vypracovaným ceremoniálem,⁹³³ podle něhož každý z účastníků zaujal přesně stanovené místo, symbolicky vyjadřující jeho pozici ve společenské hierarchii.

Přední postavení mezi hosty zaujímal nejvyšší zemští úředníci. Přítomni byli nejvyšší purkrabí a současně první nadační komisař hrabě Kolowrat-Krakowský,⁹³⁴ nejvyšší zemský maršálek hrabě Buquoy,⁹³⁵ nejvyšší zemský sudí hrabě Schaffgotsch,⁹³⁶ nejvyšší dvorský sudí

⁹²⁸ Srov. instalační ceremoniál Evy Žofie svobodné paní Wolfskeelové z 18. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 317, kart. č. 7.

⁹²⁹ Ke Kateřině Evě hraběnce Metternichové podrobněji v podkapitole Život kapitulárek v hradčanské nadaci.

⁹³⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského a druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra svobodného pána Netolitzkého z Eisenberga vedení pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 6. února 1756. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 317, kart. č. 7.

⁹³¹ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹³² Srov. zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského a druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra svobodného pána Netolitzkého z Eisenberga kapitulárce hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 15. září 1755. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 317, kart. č. 7.

⁹³³ Popis instalačního obřadu prvních 28 hradčanských kapitulárek dne 8. prosince 1755, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5. I pro následující.

⁹³⁴ K Filipovi hraběti Kolowrat-Krakowskému podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁹³⁵ František Leopold hrabě Buquoy (1703–1767), nejvyšší zemský maršálek v letech 1747–1757. Od roku 1740 působil jako člen české královské gubernie, roku 1741 vzdal hold bavorskému kurfiřtu Karlu Albrechtovi jako českému králi. Poté, co se opět ujala vlády Marie Terezie, byla mu jeho nelobalita po pokorné omluvě

a současně prezident královské reprezentace s komorou svobodný pán Netolitzký, prezident apelační rady hrabě Nostitz⁹³⁷ a nechyběli ani reprezentanti nejvyšších zemských úřadů obsazovaných z řad rytířského stavu (zemský písař, nejvyšší zemský podkomoří a purkrabí Hradeckého kraje). Ze zástupců šlechty se obřadu zúčastnila celá řada příslušníků jak knížecích, tak hraběcích a baronských rodin, a také několik vyšších armádních důstojníků. Pozvány byly rovněž členky novoměstského Ústavu šlechticů u svatých Andělů včetně představené Marie Gabriely Lažanské, jež byla zároveň babičkou jedné z instalovaných kapitulárek (a pozdější děkanky) Marie Anny Lažanské.⁹³⁸ Jak skladba sezvaných hostů napovídá, instalace byla chápána nikoli jako soukromá společenská událost určená kapitulárním a jejich rodinám, ale jako oficiální akt prezentující instituci směrem k širším vrstvám společnosti habsburské monarchie.

Obřad byl zahájen o desáté hodině dopolední ve svatovítské katedrále sérií pobožností vedených arcibiskupem koadjutorem Antonínem Petrem Przichowským.⁹³⁹ Následně pokračoval v kapli Všech svatých. Po úvodním *Te Deum*⁹⁴⁰ přišla na řadu druhá (světská) část instalačního obřadu, vlastní jmenování dam, jež se odehrálo v budově hradčanské nadace bez přítomnosti duchovenstva, jehož vyloučení z hlavní části ceremonie mělo patrně vyjadřovat čistě světský charakter instituce.⁹⁴¹ Druhou část obřadu zahájil slavnostním proslovem Václav

odpuštěna. Roku 1745 se stal tajným radou, poté působil jako nejvyšší zemský maršálek a od roku 1757 jako nejvyšší zemský hofmistr. KOBLASA, Pavel: Buquoyové. Stručné dějiny rodu. České Budějovice 2002, s. 26–27.

⁹³⁶ Karel hrabě Schaffgotsch (1706–1780), nejvyšší zemský sudí v letech 1748–1757, od roku 1767 působil jako nejvyšší hofmistr Českého království. Ottův slovník naučný. Díl XXII. Praha 1904, s. 945.

⁹³⁷ Josef Vilém hrabě Nostitz (1706–1787), funkci prezidenta rady nad apelacemi zastával v letech 1749–1757, poté působil jako nejvyšší zemský sudí a nejvyšší zemský komorník. Ottův slovník naučný. Díl XVIII. Praha 1902, s. 436.

⁹³⁸ K Marii Anně hraběnce Lažanské i její babičce kněžně Marii Gabriele Lažanské podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁹³⁹ Antonín Petr svobodný pán (od roku 1759 hrabě) Przichowský z Przichowitz (1707–1793). Po ukončení studia teologie působil jako biskup v Hradci Králové a od roku 1755 jako probošt svatovítské kapituly. Roku 1763 se stal pražským arcibiskupem. WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 24. Theil. Wien 1872, s. 32; MAŠEK, P.: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl II., s. 119.

⁹⁴⁰ *Te Deum laudamus* (Tebe, Bože, chválíme), počáteční slova hymnu římskokatolické liturgie, projev slavnostního díkuvzdání. Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. 2, s. 1473.

⁹⁴¹ Dle prvního bodu nadační listiny byl hradčanský institut založen jako čistě světská nadace, která nikdy nesměla být přeměněna v klášter či duchovní nadaci. Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 2. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

Kazimír Netolitzký, prezident královské reprezentace s komorou a zároveň druhý nadační komisař. Netolitzký poté odevzdal do rukou čtyř představených dam klíče od nadační budovy společně s nadační listinou a nadačními stanovami. Následně předal každé z kapitulárek nadační odznak – jeho základem byl do oválného rámu vsazený temně modře smaltovaný svatoondřejský kříž, na kterém se nacházel na averzu bílý porcelánový medailon s vyobrazením neposkvrněného početí Panny Marie, doprovázený na zadní straně iniciálami F[rantišek] a M[arie] T[erezie] a letopočtem 1755, rokem založení nadace, dvěma zelenými ratolestmi a svatováclavskou korunou. Medailon nosily dámy zavěšený na bílé stuze lemované dracounem.⁹⁴² Na závěr druhý nadační komisař přečetl nahlas jména všech kapitulárek. Ceremonii ukončila krátkou děkovnou řečí pronesenou jménem všech členek kapituly nejstarší z dam Marie Anna Glatzová z Althausenu.⁹⁴³

Pořadí, ve kterém byly kapitulárky do ústavu šlechticů uvedeny, následně určilo i jejich formální postavení jak v rámci institutu, tak při oficiálních společenských příležitostech mimo něj. Přední místa přirozeně zaujaly čtyři členky vedení nadace (Marie Anna Glatzová z Althausenu, Marie Františka hraběnka Sternbergová,⁹⁴⁴ Marie Aloisie hraběnka Strasoldová⁹⁴⁵ a Žofie Klára svobodná paní Enzenbergová⁹⁴⁶). Jakými kritérii se řídilo pořadí ostatních dam, zůstává nejasné – určující nebyl v tomto směru věk,⁹⁴⁷ ani datum vyhotovení jmenovacího dekretu,⁹⁴⁸ ba dokonce ani postavení ve šlechtické hierarchii.⁹⁴⁹ Každá z dam přijatých po roce 1755 následně zaujala bez ohledu na stupeň šlechtictví či věk vždy poslední

⁹⁴² Popis nadačního odznaku např. v: Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XIV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 10; JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 43; KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání, s. 152; WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen, s. 83; ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 234.

⁹⁴³ K Marii Anně Glatzové z Althausenu podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁹⁴⁴ K Marii Františce hraběnce Sternbergové podrobněji tamtéž.

⁹⁴⁵ K Marii Aloisii hraběnce Strasoldové podrobněji tamtéž.

⁹⁴⁶ K Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové podrobněji tamtéž.

⁹⁴⁷ Srov. pořadí prvních 28 kapitulárek uvedených do pražského Tereziánského ústavu šlechticů 8. prosince 1755, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁹⁴⁸ Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁴⁹ V první polovině nadační hierarchie se ocitly například členky baronských rodů Schirndingů a Saint-Genois, zatímco příslušnice některých významných hraběcích rodů, jako byli Khevenhüllerové, Kolowrat-Krakowští, Lažanští, Schaffgotschové či Trauttmansdorffové, byly nuceny spokojit se s postavením až v její druhé polovině. Srov. pořadí prvních 28 kapitulárek uvedených do pražského Tereziánského ústavu šlechticů 8. prosince 1755, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

místo nadační hierarchie. Tento model vnitřní sociální stratifikace byl následně přejímán až do zániku ústavu šlechticů po první světové válce. Otázka přednosti však měla spíše formální charakter, neboť s výjimkou tzv. sboru představených dam byly všem kapitulárním přiznány stejné povinnosti a práva.⁹⁵⁰

Nadační listinou a nadačními stanovami z roku 1755 bylo vymezeno celkem šest podmínek, které musela šlechtice splňovat, aby mohla pomýšlet na členství v hradčanské nadaci. První z podmínek představoval **svobodný stav** kandidátky, neboť nadační místa v pražské tereziánské nadaci byla určena výhradně neprovdaným dívkám.⁹⁵¹ Dalším z nezbytných předpokladů byla **chudoba uchazečky**.⁹⁵² S ohledem na zaopatřovací charakter institutu se jednalo o podmínku zcela nezbytnou, obvyklou také v ostatních ústavech šlechticů v habsburské monarchii i mimo ni. Jak již bylo uvedeno v kapitole Šlechtice a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“, nejednalo se o chudobu absolutní, která by šlechtice přímo ohrožovala na životě, ale o chudobu relativní, úzce související s pojmem tzv. stavovsky přiměřeného způsobu života, kdy byla nemajetnost uchazečky posuzována vždy s ohledem na její sociální status.⁹⁵³ Vzhledem k podmínce původu hradčanských kapitulárek z prominentních starobylých šlechtických rodů lze navíc předpokládat, že se přinejmenším většina z nich nacházela ve výrazně lepší finanční situaci, než kandidátky některých jiných dámských šlechtických nadací, zvláště externích.⁹⁵⁴ Členky hradčanského ústavu šlechticů nepocházely z poměrů, které je možné označit za skutečně nuzné – ostatně až do roku 1789 byly dámy povinny (s výjimkou prvních 28 kapitulárek) před vstupem do institutu skládat částku 200 zlatých v hotovosti, což odpovídalo přesně třetinové výši jejich budoucí prebendy. Příjmy těchto dam však nedokázaly zajistit životní standard odpovídající jejich společenskému postavení; omezené možnosti zisku dalších finančních prostředků (například ze zaměstnání) byly v tomto ohledu přitěžující okolností.

Z uvedených důvodů mohlo být chápání pojmu „šlechtická chudoba“ značně široké. Otázka přesnějšího vymezení nemajetnosti byla poměrně komplikovanou záležitostí – tím

⁹⁵⁰ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek IV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁹⁵¹ K otázce neprovdaných urozených dam podrobněji v kapitole Šlechtice a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“.

⁹⁵² „*Alle in dieses Stift aufgenommen zu werden verlangende Fräulen sollen arm (...) seyn*“. Cit. dle: Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek I. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

⁹⁵³ Podrobněji v kapitole Šlechtice a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“.

⁹⁵⁴ Srov. kapitola Nadace pro šlechtice v habsburské monarchii.

spíše, že hradčanská nadace podobně jako jiné dámské šlechtické ústavy neměla ve svých stanovách zakotvenu klauzuli o maximálních příjmech a výši majetku kandidátek, jako tomu bylo například u Savojského ústavu šlechticů ve Vídni, jehož uchazečky musely od roku 1773 předkládat čestné prohlášení, že nedisponují majetkem přesahujícím 4 000 zlatých,⁹⁵⁵ respektive po roce 1916 50 000 korun či pravidelným příjmem nad 2 000 korun ročně.⁹⁵⁶

Posouzení, zda je uchazečka skutečně nemajetná či nikoli, proto formálně náleželo do kompetence prezentátora, tedy panovníka. Již od počátku 19. století ale byla v tomto ohledu určující rozhodnutí nejvyššího purkrabího a později českého místodržitele a ministra vnitra, kteří císaři kandidátky na uvolněné prebendy doporučovali. Jako primární indikátor nemajetnosti žadatelky sloužilo její písemné vyjádření k vlastní ekonomické situaci, povinně předkládané společně s oficiální žádostí o prebendu. Každá uchazečka byla povinna uvést přibližnou výši majetku a specifikovat zdroj příjmů, a to nejen vlastních a svých rodičů, ale také všech sourozenců, neboť dobré finanční zabezpečení některého z nich (zejména bratrů) bylo spojeno přinejmenším s morální povinností dotyčného se o nemajetnou sestru postarat a značně snižovalo naději na zisk prebendy. Důležitou informací pro potřeby přijímacího řízení byl ostatně nejen údaj o finančním zajištění sourozenců, ale již samotná informace o jejich počtu, neboť vysoký počet potomků znamenal také vyšší ekonomickou zátěž pro jejich rodiče. Uchazečky si zpravidla nechávaly svou nemajetnost ještě potvrdit příslušným farním či obecním úřadem, který vystavil stručné potvrzení, že dotyčná nevlastní žádný movitý ani nemovitý majetek.⁹⁵⁷ Jiným dámám dosvědčoval nemajetnost vojenský útvar jejich otce.⁹⁵⁸

Prohlášení o majetku a příjmech měla zprvu jednoduchou formu, jako je patrné na příkladu pozdější první děkanky hradčanského ústavu šlechticů Marie Anny Glatzové z Althausenu, která v žádosti o prebendu uvedla, že časná smrt jejího otce ji „jako

⁹⁵⁵ Satzungen Wien 1773, Art. V až VII; LANGER, C. E.: Die Ahnen- und Adelsprobe, s. 38; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 13.

⁹⁵⁶ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

⁹⁵⁷ Například pozdější poslední děkanka hradčanské nadace Zdenka hraběnka Zierotinová předložila k žádosti o prebendu potvrzení vystavené farářem a starostou obce Bludov následujícího znění: „*My, níže podepsaní, tímto potvrzujeme, že vysoce urozená slečna Zdenka hraběnka ze Zierotina nevlastní žádný movitý či nemovitý majetek*“. Cit. dle: Potvrzení o nemajetnosti Zdenky hraběnky Zierotinové z 14. listopadu 1865 vystavené farářem Josefem Němcem a starostou obce Bludov Janem Bendou. NA, Tereziánský ústav šlechticů, osobní doklady kapitulárek, Žerotinová Zdenka, inv. č. 202.

⁹⁵⁸ Srov. např.: Potvrzení o nemajetnosti Arnoštky kněžny Auerspergové vystavené c. k. jezdeckým divizním velitelstvím v Šoproni ze 4. července 1844. NA, Tereziánský ústav šlechticů, doklady kapitulárek, z Auerspergu Ernestina, inv. č. 179.

*šestitýdenní dítě uvrhla do značné osamělosti (...) a neočekávané úmrtí [její] starostlivé matky v 9. roce věku do nejtruchlivější situace bez větších prostředků z dědictví“.*⁹⁵⁹ V pozdějších letech mívalo prohlášení obdobnou podobu, jako například u Aloisie hraběnky Strassoldo-Grafenbergové (nar. 1854),⁹⁶⁰ dcery Františka hraběte Strassoldo-Grafenberga a Rozálie rozené Horváthové ze Szalabér. Aloisiin otec zemřel již roku 1854, kromě staršího bratra Josefa (nar. 1852) neměla další sourozence. V žádosti o přidělení nadačního místa roku 1884 hraběnka uvedla, že její matka „*pobírá jako vnučka*⁹⁶¹ *maršála Radetzkého roční doživotní rentu, bratr (...) má několik lenních statků ve Furlansku, které však vykazují jen velmi nízký výnos, osobní majetek není k dispozici žádný“.*⁹⁶² Některé z kandidátek se nacházely v ještě horších finančních poměrech, jako například Aloisiina vrstevnice Marie Isabela Felicitas svobodná paní de Fin (nar. 1860):⁹⁶³ V roce 1884, kdy požádala o prebendu Tereziánského ústavu šlechticů, sice ještě měla naživu oba své rodiče, avšak její rodina údajně „*v důsledku různých nešťastných událostí přišla o veškerý majetek a [byla] (...) odkázána pouze na penzi otce ve výši 1 260 zlatých, jakož i na nejistou podporu svých*

⁹⁵⁹ Cit. dle: Žádost Marie Anny Glatzové z Althausenu císařovně Marii Terezií o přidělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů, nedatováno. NA, osobní doklady kapitulárek, Glatzová z Althausen Marie Anna Josefa, inv. č. 28.

⁹⁶⁰ Aloisie hraběnka Strassoldo-Grafenbergová (nar. 1854) byla dcerou Františka hraběte Strassoldo-Grafenberga a Rozálie rozené Horváthové ze Szalabér. Členkou hradčanské nadace byla jmenována v roce 1891, kdy získala externí prebendu. Na interní místo postoupila o šest let později. Interní členkou ústavu šlechticů zůstala až do jeho rozpuštění v květnu 1919. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 918–919.

⁹⁶¹ Matkou Rozálie Horváthové ze Szalabér byla nejstarší dcera maršála Radetzkého, Luisa Anna (1803–1827), provdaná za Emericha Horvátha ze Szalabér. HERRE, Franz: Radecký. Nejoblíbenější polní maršálek rakouské armády a jeho pohnutá doba. Brno 1997, s. 110 a 139.

⁹⁶² Cit. dle: Opis kvalifikační tabulky Aloisie hraběnky Strassoldo-Grafenbergové, 1884. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 5483, kart. č. 2403.

⁹⁶³ Marie Isabela Felicitas svobodná paní de Fin (1860–1938) byla dcerou Oskara svobodného pána de Fin a Marie Terezie rozené svobodné paní de Fin. Od roku 1884 byla zapsána na seznamu čekatelek v pražském Tereziánském ústavu šlechticů, později však byla přijata do brněnského Ústavu šlechticů Paní Marie Školské, kde zastávala funkci asistentky. Kvalifikační tabulka Marie Isabely Felicitas svobodné paní de Fin, 1884. České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 5484, kart. č. 2404; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1889. Gotha 1889, s. 198; POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 2007. Martin 2006, s. 138.

příbuzných“.⁹⁶⁴ De Finovi proto intenzivně usilovali o zajištění svých dcer prostřednictvím některé ze šlechtických nadací – Marii Isabelu Felicitas ostatně nechali již v roce 1881 zapsat na seznam čekatelek v Ústavu šlechticů Paní Marie Školské.⁹⁶⁵ Brněnská nadace dívku v roce 1887 přijala⁹⁶⁶ a prebendu v pražském tereziánském institutu získala o dva roky mladší sestra Marie Isabely Felicitas, Marie Rudolfina de Fin (nar. 1862).⁹⁶⁷

Jako další z ukazatelů ekonomické situace uchazečky mohla sloužit také informace o jejím osiření. Po finanční stránce rodinu obvykle zasáhla zejména smrt otce, hlavy a živitele rodiny. Platilo to především tehdy, nebyl-li jako nejstarší syn dědicem majorátu, který přešel na některého ze vzdálenějších příbuzných, či neměl-li mužského potomka. V takových případech často býval odkázán pouze na apanáž – pokud byla její výše příliš nízká, byl nucen najít si zaměstnání, většinou v armádě, u dvora nebo ve státní správě. Vdovy těchto šlechticů sice měly nárok na vdovskou penzi, často navýšenou ještě o přídatky na výchovu nezaopatřených dětí, výše původního příjmu otce však pochopitelně nedosahovaly.⁹⁶⁸

Nevyhnutelným důsledkem bývalo více či méně citelné snížení životní úrovně celé rodiny, jak ilustruje příklad hradčanské kapitulárky Ludoviky hraběnky Coudenhove (1859–1939).⁹⁶⁹ Ludovika byla dcerou Pavla Eduarda (1808–1864), jenž byl bratrancem hlavy rodu Teofila hraběte Coudenhove (nar. 1803), a jeho ženy Alexandriny (1819–1890), pocházející z německého baronského rodu Vittinghoff-Schell. Ludovika přišla na svět jako třetí z celkem

⁹⁶⁴ Cit. dle: Kvalifikační tabulka Marie Isabely Felicitas svobodné paní de Fin, 1884. České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 5484, kart. č. 2404.

⁹⁶⁵ Kvalifikační tabulka Marie Isabely Felicitas svobodné paní de Fin, 1884. České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 5484, kart. č. 2404.

⁹⁶⁶ Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1887, Wien 1887, s. 878.

⁹⁶⁷ Marie Rudolfina svobodná paní de Fin (1862–1932) byla dcerou Oskara svobodného pána de Fin a Marie Terezie rozené svobodné paní de Fin. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1889, kdy získala nejprve externí a téhož roku i interní prebendu. Na postu interní prebendistky ústavu šlechticů setrvala až do jeho rozpuštění v květnu 1919. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1889. Gotha 1889, s. 198; POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 2007. Martin 2006, s. 138.

⁹⁶⁸ K této otázce podrobněji v kapitole Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“.

⁹⁶⁹ Ludovika hraběnka Coudenhove (1859–1939) byla dcerou Pavla Eduarda hraběte Coudenhove a Alexandriny rozené svobodné paní Vittinghoff-Schellové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1891, kdy získala nejprve externí a téhož roku i interní prebendu. Interní prebendistkou ústavu šlechticů zůstala až do jeho rozpuštění v květnu 1919. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 204; POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 1999. Martin 1999, s. 77.

pěti dětí. Další osud rodiny poznamenal patrně fakt, že Pavel Eduard a Alexandrina zakládali rodinu v relativně vyšším věku – otci bylo v době uzavření sňatku (roku 1853) téměř 45 let, matka byla o 11 let mladší. Když hrabě v březnu 1864 zemřel, nebylo Ludovice ještě ani pět let. Matka zůstala sama se čtyřmi dětmi ve věku mezi třemi a devíti lety, nejmladší syn Karel přišel na svět až několik měsíců po otcově smrti.⁹⁷⁰

Alexandrině sice zůstalo malé panství Murstetten ve Štýrsku, postupem času se však natolik zadlužilo, že na počátku 80. let 19. století vykazovalo téměř nulový výnos. Alexandrina byla proto odkázána pouze na vdovskou penzi ve výši 630 zlatých ročně, ke které pobírala ještě příspěvek 200 zlatých na výchovu nejmladšího nezaopatřeného syna. Ostatní děti se hraběnka Coudenhove pokusila zajistit prostřednictvím různých šlechtických zaopatřovacích institutů: Prvorozený syn Jiří (nar. 1854) se stal prebendistou Nadace svatého Pavla v Korutanech, mladší z dcer Marie Kunhuta (nar. 1860) byla již jako devatenáctiletá přijata do Savojského ústavu šlechticů ve Vídni, kde dříve pobývala rovněž jedna z dcer Teofila hraběte Coudenhove, Marie (nar. 1846). Žádost o přijetí starší dcery Ludoviky do hradčanské nadace podala hraběnka v červnu roku 1883, ale prebendu dívka získala až o osm let později.⁹⁷¹

Některé šlechtické rodiny volily strategii rozmístování dcer do různých zaopatřovacích institutů častěji než jiné. Bohaté zkušenosti s institucemi tohoto typu měla například rodina kapitulárky Marie Aloisie hraběnky Cavriani (1735–1765).⁹⁷² Její otec, Maxmilián Guidobald hrabě Cavriani (1704–1776), pocházel z početné rodiny hraběte Leopolda Karla, zakladatele rakouské linie rodu, jenž měl se svou ženou celkem čtyři syny a pět dcer; z nich dvě uzavřely sňatek a jedna vstoupila do kláštera voršilek. Dva prostřední Maxmiliánovi bratři působili v armádě a nikdy se neoženili. Nejmladší z bratrů Kryštof založil mladší větev rodu Cavriani, která se usadila v Čechách, pokračovatelem dolnorakouské rodové linie se stal Maxmilián, který roku 1727 uzavřel sňatek s Marií Aloisií

⁹⁷⁰ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser, 1874. Gotha 1874, s. 179.

⁹⁷¹ Kvalifikační tabulka Ludoviky hraběnky Coudenhove, 1883. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 352, kart. č. 62; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser, 1874. Gotha 1874, s. 179. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 204.

⁹⁷² Marie Aloisie hraběnka Cavriani (1735–1765) byla dcerou Maxmiliána Guidobalda hraběte Cavriani a Marie Aloisie hraběnky Thürheimové. Členkou hradčanské nadace byla od prosince 1755 do roku 1757, kdy uzavřela sňatek s Janem Josefem svobodným pánem Dobrženským. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

hraběnkou z Thürheimu (1707–1771). Dospělosti se dožilo celkem devět jejich dětí – jediný syn Ludvík,⁹⁷³ pozdější nejvyšší purkrabí Českého království a první nadační komisař, a osm dívek.⁹⁷⁴

Třebaže hrabě Cavriani patřil k relativně dobře zajištěným šlechticům (vlastnil panství Unter-Waltersdorf, Schöngrabern, Seibersdorf, Reisenberg, Matthausen a Pragstein v Dolních Rakousích, kromě toho působil od roku 1738 jako rada dvorské komory, od počátku 50. let 18. století jako prezident Dvorské zaopatřovací komise pro nadace a chudobince a později zastával dokonce funkci nejvyššího hofmistra císařovny oblíbené dcery arcivévodkyně Marie Kristýny⁹⁷⁵), otázka ekonomického a sociálního zajištění tak vysokého počtu dcer se pro něj stala palčivou. Pět z osmi dívek se mu podařilo umístit v některém z ústavů šlechticů: Do Innsbruckého ústavu šlechticů vstoupily roku 1765 dcery Guidobalda, pozdější vrchní děkanka, a Rosa, která se roku 1772 provdala za Kašpara hraběte Trappa. V roce 1781 se stala členkou stejného institutu rovněž nejmladší ze sester, Oktávie Josefa – v nadaci pobývala až do své smrti v roce 1801.⁹⁷⁶ Další ze sester, Marie Maxmiliána, byla přijata do Savojského ústavu šlechticů ve Vídni. Marie Aloisie vstoupila do Tereziánského ústavu šlechticů v Praze roku 1755, avšak již o dva roky později se provdala za Jana Josefa svobodného pána Dobrženského. Neprovdána zůstala druhorozená dcera hraběte Cavriani, Marie Františka, která se stala po vzoru své tety členkou kláštera voršilek ve Vídni.⁹⁷⁷

Podobnou strategii k zachování socioekonomické prestiže hojně využívala i rodina jiné z hradčanských kapitulárek, Augusty hraběnky Berghe de Trips (1768–1841).⁹⁷⁸ V případě rodu Berghe de Trips sahala tradice umístování neprovdaných dcer do dámských zaopatřovacích institutů podstatně dále, než u rodin většiny ostatních kapitulárek, neboť Tripsové pocházeli z Rakouského Nizozemí. Spojení byli zejména s ústavem šlechticů svaté Gertrudy v Nivelles, který pečoval o 40 urozených dam a patřil až do svého rozpuštění za belgické revoluce k mimořádně prestižním. Institucí prošla celá řada ženských příslušnic rodu

⁹⁷³ K Ludvíku hraběti Cavriani podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

⁹⁷⁴ WİBGRILL, F. K.: *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels*, Bd. II, s. 27–28.

⁹⁷⁵ K arcivévodkyni Marii Kristýně podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

⁹⁷⁶ *Kniha členek Innsbruckého ústavu šlechticů*. TL, Damenstift Innsbruck, II/28, Kart. Nr. 4.

⁹⁷⁷ WİBGRILL, F. K.: *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels*, Bd. II, s. 27–28.

⁹⁷⁸ Augusta hraběnka Berghe de Trips (1768–1841) byla dcerou Františka Adolfa hraběte Berghe de Trips a Marie Terezie rozené de Geloës. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1808 a zůstala jí až do své smrti roku 1841. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; *Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895*. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

Berghe de Trips včetně dvou Augustiných sester Ludoviky a Žanety. Sama Augusta vstoupila do ústavu šlechticů v Maubeuge. Poté, co rodina po obsazení Rakouského Nizozemí Francouzi uprchla do Vídně, rozhodla se Augusta pro vstup do hradčanské tereziánské nadace, kam byla přijata jako čtyřicetiletá v prosinci roku 1808 a také zde dožila. Do jiného ústavu šlechticů se o několik let později rozhodla vstoupit rovněž Augustina neteř Ludovika z Thürheimu (1788–1864), zvaná Lulu, známá malířka a autorka pamětí: Roku 1814 získala externí prebendu v brněnské nadaci Paní Marie Školské, posléze (roku 1833) přestoupila na interní místo. Ve stejné instituci následně pobývala i její neteř Terezie.⁹⁷⁹

Hradčanskou nadací postupně prošly také dvě z dcer Františka Dismase hraběte Attemse: Starší Marie Gabriela (1754–1794)⁹⁸⁰ byla přijata v červenci 1791, její mladší sestra Marie Josefa (1757–1828)⁹⁸¹ o sedm let později. Členkou nadace byla v letech 1767 až 1789 rovněž jejich sestřenice Marie Anna hraběnka Attemsová (1743–1789),⁹⁸² jejíž otec Josef Ignác Maxmilián byl nejstarším bratrem Františka Dismase. Jiná z dcer Josefa Ignáce Maxmiliána, Marie Amálie (1744–1818), zastávala mezi lety 1805 až 1818 post vrchní děkanky sesterské ústavu v tyrolském Innsbrucku.⁹⁸³

Nikoli výjimečně sestávalo, že šlechtičny pocházející z jedné rodiny pobývaly ve stejném ústavu dokonce současně, což byl i případ dcer Arnošta Josefa hraběte Kolowrat-

⁹⁷⁹ THÜRHEIM, L. von: *Erinnerungen*, Bd. I, s. 9an; ŠTAUD, D.: *Mariánská škola*, s. 34; VOGELTANZOVÁ, V.: *Členky světské nadace šlechticů Mariánská škola*, s. 127.

⁹⁸⁰ Marie Gabriela Terezie hraběnka Attemsová (1754–1794) byla dcerou Františka Dismase hraběte Attemse a Cecílie rozené hraběnky Gallerové, sestrou kapitulárky Marie Josefy hraběnky Attemsové (1757–1828). Jako členka hradčanské nadace působila v letech 1791 až 1794. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁸¹ Marie Josefa Alexie hraběnka Attemsová (1757–1828) byla dcerou Františka Dismase hraběte Attemse a Cecílie rozené hraběnky Gallerové, sestrou kapitulárky Marie Gabriely hraběnky Attemsové (1754–1794). Jako členka hradčanské nadace působila v letech 1798 až 1828. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁸² Marie Anna hraběnka Attemsová (1743–1789) byla dcerou Josefa Ignáce Maxmiliána hraběte Attemse a Marie Josefy rozené hraběnky Khuenové. Členkou hradčanské nadace byla mezi lety 1767 až 1789. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁸³ *Kniha členek Innsbruckého ústavu šlechticů*. TL, Damenstift Innsbruck, II/28, Kart. Nr. 4.

Krakowského, Ludoviky (1804–1884)⁹⁸⁴ a Rosiny (1807–1884).⁹⁸⁵ Sestry pocházely z velmi početné rodiny – jejich matka přivedla na svět 16 dětí, z nichž se dospělosti dožilo 10, z toho pět dcer. Pouze dvě ze sester uzavřely sňatek. Nejstarší z neprovdaných dívek, Ludovika, vstoupila do pražského ústavu šlechticů jako devětadvacetiletá v roce 1833, o tři roky mladší Rosina byla přijata o šest let později. Obě dámy patřily mezi aktivní členky ústavu a byly činné na vedoucích postech – Ludovika působila dlouhá léta jako děkanka, Rosina dosáhla hodnosti první asistentky. Nejmladší ze sester Kolowrat-Krakowských, Tekla Otýlie (1813–1880), přijala interní prebendu v brněnském Ústavu šlechticů Paní Marie Školské.⁹⁸⁶

Téměř 30 let spolu v hradčanské nadaci strávily také dvě dcery Rudolfa Rüdigerova svobodného pána ze Stillfried-Rathenitz z jeho třetího manželství: Armanda Karolina (1813–1905),⁹⁸⁷ přijatá roku 1853, a Leokadie (1811–1889),⁹⁸⁸ která získala prebendu o sedm let později. Zcela mimořádné oblibě se pražská tereziánská nadace těšila mezi příslušníky hraběcího rodu Thun-Hohensteinů: Členkami institutu byly dvě z pozdějších manželek Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina (1711–1788),⁹⁸⁹ dále jeho dvě dcery, Marie Valpurga (nar.

⁹⁸⁴ K Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

⁹⁸⁵ Rosina Johana hraběnka Kolowrat-Krakowská (1807–1884) byla dcerou Arnošta Josefa hraběte Kolowrat-Krakowského a Marie Johany rozené svobodné paní Helversenové, sestrou kapitulárky a děkanky Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské (1804–1884). Jako členka hradčanské nadace působila v letech 1839 až 1884. Od roku 1870 zastávala pozici druhé asistentky, později postoupila na místo první asistentky, které zastávala až do své smrti v roce 1884. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁸⁶ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871. Gotha 1871, s. 431–432; VOGELTANZOVÁ, V.: Členky světské nadace šlechticů Mariánská škola, s. 104.

⁹⁸⁷ Armanda Karolina Marie svobodná paní Stillfriedová (1813–1905) byla dcerou Rudolfa Rüdigerova svobodného pána Stillfrieda a Karoliny rozené hraběnky Mahy, sestrou kapitulárky Leokadie svobodné paní Stillfriedové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1853 až 1905. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1863. Gotha 1863, s. 947–948.

⁹⁸⁸ Leokadie svobodná paní Stillfriedová (1811–1889) byla dcerou Rudolfa Rüdigerova svobodného pána Stillfrieda a Karoliny rozené hraběnky Mahy, sestrou kapitulárky Armandy svobodné paní Stillfriedové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1860 až 1889. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1863. Gotha 1863, s. 947–948.

⁹⁸⁹ Podrobněji v podkapitole Život kapitulárek v hradčanské nadaci.

1743)⁹⁹⁰ a Josefa (nar. 1746),⁹⁹¹ a také tři vnučky – Terezie (1812–1874),⁹⁹² Žofie (1814–1867)⁹⁹³ a Nikolasina (1817–1885).⁹⁹⁴ V 80. letech 19. století získala prebendu i pravnučka hraběte Thun-Hohensteina, Marie (1854–1916),⁹⁹⁵ jejíž otec Teodor hrabě Thun-Hohenstein byl sice držitelem choltického fideikomisu, majetek byl však zadlužen. Ani založení cukrovaru v Cholticích ekonomickou situaci rodiny příliš nevylepšilo, podnik záhy

⁹⁹⁰ Marie Valpurga hraběnka Thun-Hohensteinová (nar. 1743) byla dcerou Jana Josefa hraběte Thun-Hohesnsteina a Marie Kristýny rozené hraběnky Hohenzollernové, starší sestrou kapitulárky Josefý hraběnky Thun-Hohensteinové (nar. 1746). Členkou hradčanské nadace se stala roku 1759, o dva roky později se provdala za Leopolda Kašpara hraběte Clary-Aldringena. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁹¹ Josefa hraběnka Thun-Hohensteinová (nar. 1746) byla dcerou Jana Josefa hraběte Thun-Hohesnsteina a Marie Kristýny rozené hraběnky Hohenzollernové, mladší sestrou kapitulárky Marie Valpurgy hraběnky Thun-Hohensteinové (nar. 1743). Členkou hradčanské nadace se stala roku 1761, o deset let později uzavřela sňatek s Janem Vojtěchem hrabětem Czerninem. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

⁹⁹² Terezie hraběnka Thun-Hohensteinová (1812–1874) byla dcerou Jana hraběte Thun-Hohensteina a Nikolasiny rozené hraběnky Baillet-Latourové, sestrou kapitulárek Žofie (1814–1867) a Nikolasiny (1817–1885) hraběnek Thun-Hohensteinových. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1839 až do své smrti v roce 1874. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 663.

⁹⁹³ Žofie hraběnka Thun-Hohensteinová (1814–1867) byla dcerou Jana hraběte Thun-Hohensteina a Nikolasiny rozené hraběnky Baillet-Latourové, sestrou kapitulárek Terezie (1812–1874) a Nikolasiny (1817–1885) Thun-Hohensteinových. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1836 do roku 1844, kdy na prebendu rezignovala a stala se dvorní dámou arcivévodkyně Hildegardy. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 663.

⁹⁹⁴ Nikolasina Alžběta hraběnka Thun-Hohensteinová (1817–1885) byla dcerou Jana hraběte Thun-Hohensteina a Nikolasiny rozené hraběnky Baillet-Latourové, sestrou kapitulárek Terezie (1812–1874) a Žofie (1814–1867) Thun-Hohensteinových. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1851 až do své smrti v roce 1885. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 663.

⁹⁹⁵ Marie hraběnka Thun-Hohensteinová (1854–1916) byla dcerou Teodora hraběte Thun-Hohensteina a Marie Karoliny rozené hraběnky Kinské. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1885 až do své smrti roku 1916. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1875. Gotha 1875, s. 910.

zkrachoval a dluhy se ještě navýšily.⁹⁹⁶ Rodina Thun-Hohensteinů měla své zastoupení i v poslední generaci kapitulárek před vypuknutím první světové války – na počátku 20. století se členkami nadace staly sestry Antonie Sylvie (1875–1927)⁹⁹⁷ a Marie Ludovika (nar. 1880)⁹⁹⁸ z poběžovicko-benátecké linie rodu (jednalo se o praprapravnučky Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina).

Druhou podmínku přijetí představoval **bezúhonný způsob života** kandidátky.⁹⁹⁹ Vysoké morální nároky kladli rodiče na urozené dívky již od raného dětství. Své dcery obvykle vedli nejen ke zbožnosti, mravnosti, sebekázi a skromnosti, ale také k soucitnosti, přívětivosti a laskavosti ke svému okolí.¹⁰⁰⁰ Bezvadné charakterové vlastnosti, vybrané chování a dobrá pověst byly základním předpokladem přijetí ve většině dámských šlechtických nadací. Tím spíše to platilo pro instituty s rezidenční povinností. Vzhledem k tomu, že členky ústavů šlechticů žily společně pod jednou střechou, byly obavy z možného zlovolného vlivu špatného morálního příkladu zcela na místě. Ústavy šlechticů formálně přebíraly roli rodiny jako vrchního strážce mravů urozených dam i jejich dobré pověsti a současně svým svěřenkyním a jejich rodinám garantovaly zajištění morálně bezúhonného a

⁹⁹⁶ SKŘIVÁNEK, Milan – ZHRÁDKA, František: Inventář Rodinný archiv Thunů, Choltice. 1630–1945. Zámorsk 1970, s. 13.

⁹⁹⁷ Antonie Sylvie hraběnka Thun-Hohensteinová (1875–1927) byla dcerou Antonína Vincenta hraběte Thun-Hohensteina a Sylvie z Leonu, starší sestrou kapitulárky Marie Ludoviky hraběnky Thun-Hohensteinové (nar. 1880). Další ze sester, Alžběta Sylvie hraběnka Thun-Hohensteinová (nar. 1871), působila jako členka Ústavu šlechticů u svatých Andělů, kde zastávala funkci druhé asistentky. Antonie Sylvie získala externí prebendu v hradčanské nadaci roku 1900 a roku 1903 měla postoupit na interní místo, do institutu však nikdy nenastoupila, neboť se krátce poté provdala za Bedřicha Riedla z Riedensteinu. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 956.

⁹⁹⁸ Marie Ludovika hraběnka Thun-Hohensteinová (1880 – po roce 1967) byla dcerou Antonína Vincenta hraběte Thun-Hohensteina a Sylvie z Leonu, mladší sestrou kapitulárky Antonie Sylvie hraběnky Thun-Hohensteinové (nar. 1875). Nejstarší sestra Alžběta (1871 – před 1938) byla členkou Ústavu šlechticů u svatých Andělů. Členkou hradčanské nadace se Marie Ludovika stala roku 1909, kdy získala externí místo, interní prebenda jí byla přiznána o dva roky později. Na postu interní prebendistky ústavu šlechticů setrvala až do jeho rozpuštění v květnu roku 1919. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1911. Gotha 1911, s. 956; POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 1999. Martin 1999, s. 388.

⁹⁹⁹ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek I. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁰⁰ WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 23.

bezpečného prostředí. Případné vážnější mravní pochybení některé z kapitulárek mohlo snadno ohrozit pověst nejen celého institutu a všech jeho členek, ale také samotné císařské rodiny.

V počátcích existence hradčanského ústavu šlechticů bylo za dostačující doklad bezúhonnosti považováno prosté prohlášení žadatelky, které bývalo součástí písemné žádosti o přidělení nadačního místa.¹⁰⁰¹ Později byl mravní způsob života dokládán většinou prostřednictvím tzv. osvědčení o mravní bezúhonnosti (Sittenzeugnis či také Wohlverhaltenszeugnis), které obvykle vystavoval farní či obecní úřad, případně také vojenský útvar, v němž sloužil otec uchazečky, která potvrzení následně předložila jako přílohu k žádosti o přidělení nadačního místa. Mnohé kandidátky dokládaly dokonce vícero takových potvrzení, jako například pozdější děkanka hradčanské nadace Arnoštka kněžna Auerspergová, již dobré mravy a skvělou pověst dosvědčili farář a rytmistr-auditor armádního pluku jejího otce.¹⁰⁰²

Další podmínkou přijetí bylo **dovršení čtyřicetiletého roku života**, avšak v případě osíření jak z otcovy, tak z matčiny strany si Marie Terezie pro sebe a své nástupce ponechala právo snížit předepsanou věkovou hranici na 18 let.¹⁰⁰³ V porovnání s ostatními ústavu šlechticů v habsburské monarchii se jednalo o hranici vyšší: Například brněnské kapitulárky byly běžně přijímány již jako osmnáctileté, členky novoměstského ústavu šlechticů jako šestnáctileté a o místa v interních nadacích ve Vídni, Štýrském Hradci a Olsbergu se směly ucházet dokonce patnáctileté dívky.¹⁰⁰⁴ Stanovena naopak nebyla horní věková hranice.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰¹ Srov. např.: Žádost Marie Anny Glatzové z Althausenu císařovně Marii Terezii o přidělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, osobní doklady kapitulárek, Glatzová z Althausen Marie Anna Josefa, inv. č. 28.

¹⁰⁰² Srov. potvrzení o mravní bezúhonnosti Arnoštky kněžny Auerspergové vystavené rytmistrem-auditorem dragounského pluku č. 4 velkovévody toskánského Krausem z 28. března 1845. NA, Tereziánský ústav šlechticů, NA, Tereziánský ústav šlechticů, doklady kapitulárek, z Auerspergu Ernestina, inv. č. 179; potvrzení o mravní bezúhonnosti Arnoštky kněžny Auerspergové vystavené kaplanem dragounského pluku č. 4 velkovévody toskánského Františkem Anshlovarem z 28. března 1845. NA, Tereziánský ústav šlechticů, NA, Tereziánský ústav šlechticů, doklady kapitulárek, z Auerspergu Ernestina, inv. č. 179.

¹⁰⁰³ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek I. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁰³ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek I. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁰⁴ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

Členkami hradčanského institutu se proto mohly stát i dámy v již poměrně zralém věku – kupříkladu kapitulárce Františce hraběnce Eltzové (1780–1854)¹⁰⁰⁶ bylo v době vstupu do nadace roku 1842 již 62 let, Marii Anně Valpurze hraběnce Dohalské (1770–1854),¹⁰⁰⁷ přijaté v roce 1833, ještě o rok více. Vůbec nejstarší přijatou kapitulárnkou se stala roku 1838 Josefa svobodná paní Trautenbergová (1770–1842),¹⁰⁰⁸ v té době osmašedesátiletá.

Přestože podmínka dosažení čtyřadvacátého (respektive osmnáctého) roku zůstala formálně v platnosti až do rozpuštění ústavu šlechticů po první světové válce, její splnění nebylo ve všech případech důsledně vyžadováno. Sama císařovna Marie Terezie podmínku porušila dokonce ještě předtím, než vůbec došlo k otevření hradčanského institutu, když 2. března 1754 jmenovala jeho členkou Johanu Eleonoru hraběnkou Kolowrat-Krakowskou (nar. 1737),¹⁰⁰⁹ které v té době nejenže ještě nebylo 18 let, ale navíc měla naživu oba své rodiče. Johanin otec, Filip Nerius hrabě Kolowrat-Krakowský,¹⁰¹⁰ od roku 1748 nejvyšší purkrabí Českého království, se později stal prvním nadačním komisařem hradčanské nadace a zemřel

¹⁰⁰⁵ Horní věková hranice byla vymezena ve většině předlitavských ústavů šlechticů. Novoměstská interní nadace přijímala dámy pouze do 30 let, uchazečky do 40 let se směly hlásit o prebendy institutů v Brně, Vídni, Štýrském Hradci a Olsbergu. Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰⁰⁶ Františka hraběnkou Eltzová (1780–1854) byla dcerou Huga Filipa Karla hraběte Eltze a Žofie Marie rozené hraběnkou Boos-Waldeckové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1842 až 1854. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰⁰⁷ Marie Anna Valpurga hraběnkou Boržek-Dohalská (1770–1854) byla dcerou Norberta hraběte Boržek-Dohalského a Antonie rozené svobodné paní Raschinové z Riesenburga. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1833 až 1854. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰⁰⁸ Josefa svobodná paní Trautenbergová (1770–1842) byla dcerou Mořice svobodného pána Trautenbergy a Liberaty rozené svobodné paní Enisové z Atteru a Yveaghe. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1838 až 1842. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰⁰⁹ Johana Eleonora hraběnkou Kolowrat-Krakowská (1737–1792) byla dcerou Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského a Anny Barbory rozené svobodné paní Michnové z Waitzenau. Členkou hradčanské nadace se stala v prosinci roku 1755, v roce 1763 na post rezignovala a vstoupila do řádu karmelitánek. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰¹⁰ K Filipu hraběti Kolowrat-Krakowskému podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

teprve v roce 1773. Jen o rok dříve zemřela Johanina matka Anna Barbora, rozená Michnová z Waitzenau.¹⁰¹¹

Případ kapitulárky Kolowrat-Krakowské, která s ohledem na svůj původ patřila nepochybně k prominentním členkám institutu, ovšem nebyl ojedinělý: Z prvních 28 jmenovaných členek dovršilo čtyřicetý rok života pouze 12 dam; není bez zajímavosti, že ani jedna z nich nebyla starší 40 let. Pět z těchto 12 dam se nacházelo ve věku mezi 24 a 26 lety, tedy jen těsně nad stanovenou minimální věkovou hranicí. Druhá polovina kapitulárek se narodila mezi lety 1733 až 1737, v době vstupu do ústavu šlechticů v prosinci 1755 jim tedy bylo mezi 18 a 22 lety. K těmto dívkám patřila i pozdější děkanka Raimunda svobodná paní ze Saint-Genois (1733–1815),¹⁰¹² tehdy dvaadvacetiletá, jejíž otec Maxmilián Adam zemřel teprve v roce 1760.¹⁰¹³ O dva roky mladší Marie Aloisie hraběnka Cavriani (nar. 1735) měla v době přijetí naživu jak otce, tak matku.¹⁰¹⁴

Také v pozdějších letech docházelo poměrně často k přijímání šlechticů, které ještě nedovršily osmnáctý rok, případně dam mladších 24 let, jejichž rodiče ještě žili. Například již zmiňovaná Marie Valpurga hraběnka Thun-Hohentainová (nar. 1743) oslavila nedlouho před svým vstupem do nadace v listopadu roku 1759 teprve šestnácté narozeniny. Poté, co se roku 1761 provdala, zaujala její místo v hradčanské kapitule mladší sestra Josefa (nar. 1746), které bylo v té době dokonce pouze 15 let. Jako teprve patnáctiletá dívka se roku 1789 stala členkou ústavu také Terezie hraběnka Morzinová (1774–1859)¹⁰¹⁵ – se svými 15 lety a sedmi

¹⁰¹¹ BORŮVKA, Vlastimil: Rodopis rodu pánů z Kolovrat. In: BORŮVKA, Vlastimil – KRÁM, Josef – PAVEL, Jakub: Dějiny Rychnova nad Kněžnou a rodu pánů z Kolovrat. Praha 2000, s. 98.

¹⁰¹² K Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁰¹³ ROIK, J. – MAKOWSKI, M.: Sága rodu Saint-Genois d'Anneaucourt, s. 11.

¹⁰¹⁴ Otec Marie Aloisie hraběnky Cavriani, Maxmilián Guidobald, zemřel roku 1776, jeho manželka Marie Aloisie v roce 1771. WIßGRILL, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels, Bd. II, s. 27–28.

¹⁰¹⁵ Terezie hraběnka Morzinová (1774–1859) byla dcerou dcera Karla hraběte Morzina a Marie Vilemíny rozené svobodné paní Reiské z Dubnitz. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1789 až 1805, poté se provdala za Karla knížete Khevenhüller-Metsche. Od roku 1823 byla vdovou. Prebendu před ní získala také její starší sestra Marie Valpurga hraběnka Morzinová (1757–1824). Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4. Genealogisches Taschenbuch der Deutschen Gräflichen Häuser auf das Jahr 1828. Gotha 1828, s. 139–140.

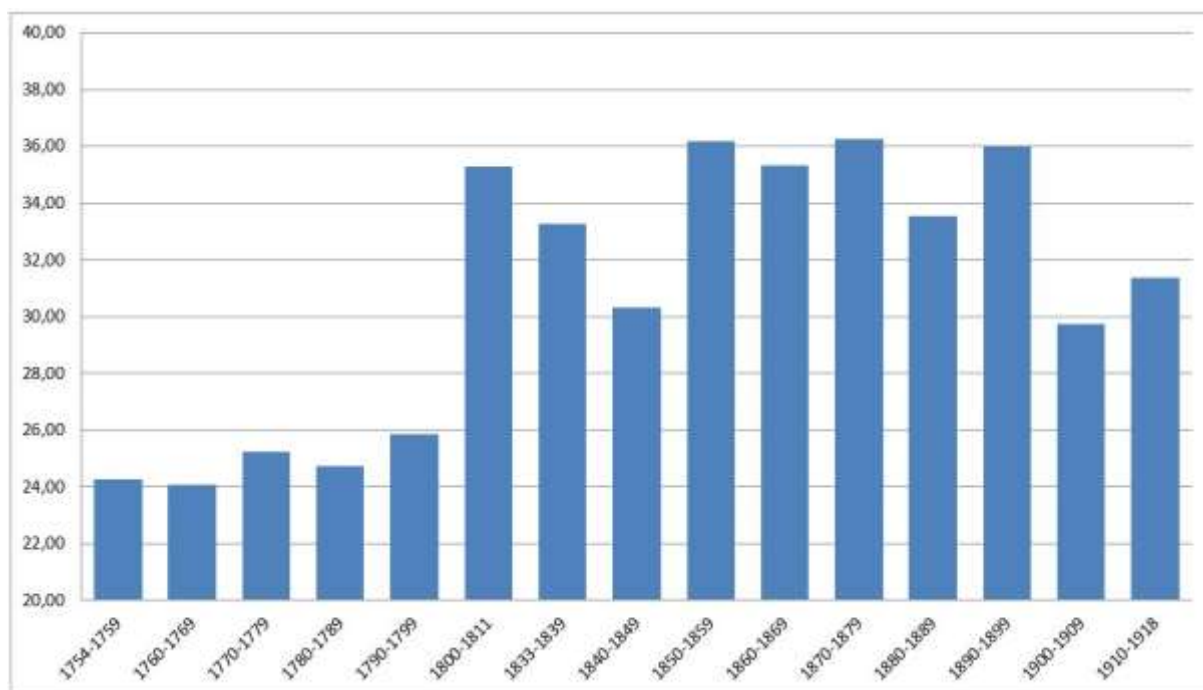
měsíci se stala vůbec nejmladší přijatou kapitulárkou. Jen o měsíc starší byla v době přijetí (1797) Alžběta Amálie hraběnka Sylva-Tarouca (1782–1852).¹⁰¹⁶

Jistá benevolence, pokud šlo o věk přijímaných kandidátek, ovšem platila pouze do konce 18. století. Po roce 1797 již nebyla do hradčanského institutu přijata jediná šlechtična mladší 18 let – tato skutečnost zřejmě souvisela jak s nárůstem počtu zájemkyň, z nichž některé po zavedení systému tzv. předzápisů čekaly na přidělení prebendy mnohdy i více než desítku let, tak s ustupující ochotou panovníků obcházet ustanovení nadační listiny a stanov. Zatímco pro Marii Terezii, Josefa II. a zpočátku i Františka II. nízký věk kandidátek závažnou překážku přijetí nepředstavoval, v době vlády císaře Ferdinanda I. došlo k přijetí dámy v rozporu s předpisem o minimální věkové hranici pouze ve dvou případech.¹⁰¹⁷ Ferdinandův nástupce František Josef I. se stanov držel v tomto směru zcela bez výjimky. Nevyhnutelným důsledkem bylo zvyšování věku přijímaných kandidátek – průměrný věk nově vstoupivších dam výrazně vzrostl v první dekádě 19. století, v období celkového hospodářského propadu habsburské monarchie během koaličních válek a s ním spojeného zvýšeného zájmu o zaopatření šlechtických dcer v dámských nadacích, a nad hranicí 30 let věku se udržel až do konce století. Tento vývoj ilustruje následující graf:

¹⁰¹⁶ Alžběta Amálie Kristýna hraběnka Sylva-Tarouca (1782–1852) byla dcerou Františka hraběte Sylva-Tarouca a Marie Kristýny rozené hraběnky Schönbornové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1797 až 1852. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1845. Gotha 1845, s. 591.

¹⁰¹⁷ Jednalo se o Žofii hraběnku Thun-Hohensteinovou (nar. 1814, přijata 1836) a Albertinu Žofii Frederiku hraběnku Coudenhove (nar. 1817, přijata 1839) – rodiče obou dam byli v době přijetí naživu. Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 141 a 663.

Vývoj průměrného věku kandidátek pražského Tereziánského ústavu šlechticů v době přijetí:¹⁰¹⁸

Hradčanská nadace byla založena jako instituce výhradně šlechtická, **šlechtický původ** uchazečky proto představoval klíčovou podmínku přijetí. Rozhodující přitom nebyl stupeň šlechtického stavu – o nadační místa se směly ucházet jak aristokratky pocházející z prominentních knížecích rodů, tak členky rodin hraběcích či baronských a teoreticky dokonce i příslušnice nižší šlechty. Mezi šlechticemi přijatými na interní posty jednoznačně převažovaly dámy s titulem hraběnky (asi 66 procent), méně bylo členek stavu svobodných pánů (asi 32 procent). Členky knížecích rodů byly za dobu existence institutu přijaty pouze tři, tato skutečnost souvisela nepochybně s většinou silným ekonomickým zázemím těchto rodin.¹⁰¹⁹ Jedinou příslušnicí rytířského stavu byla první děkanka hradčanského ústavu šlechticů Marie Anna Glatzová z Althausenu – v pozdějších letech k přijímání příslušnic nižší šlechty již nedocházelo.

Naopak klíčovým kritériem pro získání nadačního místa byla starobylost šlechtického stavu rodiny, ze které uchazečka pocházela. Nadační listinou ze srpna 1755 Marie Terezie stanovila, že do hradčanské nadace „*nesmí být přijata jiná slečna nežli ta, která před přijetím podrobí své předky, a to jak z otcovy, tak z matčiny strany, zkoušce po způsobu a příkladu*

¹⁰¹⁸ Graf vypracován na základě údajů v Seznamu kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Srov. podkapitola Život kapitulárek v hradčanské nadaci.

¹⁰¹⁹ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

maltézského řádu“,¹⁰²⁰ tedy prokáže starobylost šlechtického původu prostřednictvím tzv. Ahnenprobe. Tato podmínka zaručovala, že do hradčanského ústavu šlechticů budou přijaty pouze dámy pocházející ze starých šlechtických rodin, a představovala tak jeden z klíčových nástrojů pro zachování společenské exkluzivity a prestiže nadace.

Pod pojmem „doložení šlechtického původu předků“ (Ahnenprobe) se rozumí ověřené listinné prokázání přímého manželského původu určité osoby z daného počtu ve šlechtickém stavu narozených předků, přičemž předkové jsou počítáni takovým způsobem, že matka s otcem představují dva, prarodiče čtyři, praprarodiče osm předků atd. Počet předků, které bylo tímto způsobem nutno vykázat, se u jednotlivých institucí lišil, zpravidla však platila přímá úměra: Čím prestižnější instituce, tím náročnější Ahnenprobe byla předepsána.

Institut Ahnenprobe byl znám již od 12. století a rozkvětu dosáhl zejména ve století 15. a 16., kdy býval podmínkou pro účast na rytířských turnajích a vyžadován byl rovněž při vstupu do rytířských řádů a zemských stavovských korporací či k zisku určitých dvorských úřadů a míst v kapitule. V habsburské monarchii byla Ahnenprobe až do roku 1918 předkládána při vstupu do johanitského řádu, řádu německých rytířů a do všech předlitavských ústavů šlechticů s výjimkou olsberského a wolkensteinského, které prokazování šlechtického původu nepožadovaly. Tvořila také předpoklad k zisku hodnosti c. k. komořího,¹⁰²¹ c. k. pážete¹⁰²² a k nabytí habsburského dámského Řádu hvězdového kříže,¹⁰²³ do roku 1886 navíc zakládala předpoklad přístupu ke dvoru (Hofzutritt).¹⁰²⁴ Původ z

¹⁰²⁰ Cit. dle: Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 2. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹⁰²¹ Komoři (Kämmerer) měli právo přístupu ke dvoru, účastnili se všech dvorských slavností, při kterých tvořili čestný průvod panovníka či vykonávali jiné zvláštní funkce, například osobní službu u císaře, členů arcidomu či zahraničních suverénů. Zisk hodnosti komořího byl podmíněn mj. předložením doložení šlechtického původu 16 předků, později byly podmínky zmírněny a z matčiny strany postačovali pouze čtyři ve šlechtickém stavu narození předci. Byl-li otec c. k. komořím a (nebo) matka dámou Hvězdového kříže, nemusel žadatel šlechtictví dokazovat. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 30–31.

¹⁰²² Hodnost pážete (Edelknabe) byla často předstupněm úřadu komořího. Ve středověku bylo úkolem pážat naučit se u dvora šlechtickým způsobům a získat zkušenosti nezbytné pro výkon dvorské a státní služby. Později plnila pouze ceremoniální úkoly, které se v 19. století omezovaly na nošení pochodní, vleček a účast v průvodech při významných církevních a dvorských událostech. Podmínky zisku hodnosti byly shodné jako u komořích. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 31.

¹⁰²³ K Řádu hvězdového kříže podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁰²⁴ Teprve roku 1886 byl nejvyšším rozhodnutím císaře Františka Josefa I. přístup ke dvoru rozšířen i na tajné a dvorní rady, nositele všech řádů monarchie, společné ministry a ministry obou částí monarchie, generály a důstojníky armády v aktivní službě, členy předlitavské říšské rady a uherského říšského sněmu, velvyslance a

16 šlechtických předků museli prokázat rovněž příslušníci dvorské společnosti. Císařský dvůr zůstal až do pádu monarchie vysoce exkluzivním společenstvím s omezeným přístupem a pouze tato elitní skupina osob, označovaných jako „hoffähig“, se směla účastnit všech společenských událostí včetně proslulých plesů u dvora.¹⁰²⁵ Schopnost prokázat příslušný počet šlechtických předků proto představovala zásadní kritérium rovněž při volbě budoucího partnera.¹⁰²⁶

Ahnenprobe se obecně skládala ze dvou částí, tzv. doložení příbuzenství (Filiationsprobe), tedy výkazu přímého manželského původu stupeň po stupni, a tzv. doložení šlechtictví (Adelsprobe), kterým uchazeč prokazoval, že jeho předci byli narozeni ve šlechtickém stavu, přičemž s touto částí také bývalo spojeno i ověřování erbů. V habsburské monarchii byly formální náležitosti Ahnenprobe sjednoceny teprve vydáním císařského patentu Marie Terezie z 31. května 1766.¹⁰²⁷ Třebaže byl tento dokument určen původně pouze pro uchazečky o místa v tereziánských institutech v Praze a Innsbrucku, stal se až do zániku monarchie prakticky jedinou obecně platnou normou.

Za základ Ahnenprobe byl považován rodokmen složený pouze z přímých předků uchazečky, který měl být s ohledem na uchování a případné další využití vyhotoven na pergamenu. Povinnou součástí rodokmenu byly vedle křestních a rodových jmen také erby předků včetně štítu, přilby, klenotu a příkrývadel. Rodokmen dále musel být opatřen podpisy a pečeti čtyř svědků z řad šlechty usazené ve stejné zemi jako rodina kandidátky, svědci však nesměli být s touto uchazečkou spřízněni v přímé linii.¹⁰²⁸ Přestože to žádný předpis výslovně nenařizoval, bývalo zvykem vybírat jen takové svědky, kteří zastávali hodnost tajného rady či komořího.¹⁰²⁹ Rodokmen opatřený výše uvedenými náležitostmi však sám o sobě představoval pouze jakési soukromé osvědčení. Právně relevantním se stával teprve tehdy, byl-li kladně posouzen příslušnými za tímto účelem jmenovanými komisaři prostřednictvím doložení příbuzenství a doložení šlechtictví.

vyslance zahraničních států a další oficiální osobnosti. Těmto osobám byl sice umožněn přístup ke dvoru, nadále však nebyly součástí dvorské společnosti. ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 24.

¹⁰²⁵ K otázce struktury a fungování císařského dvora podrobněji např.: WINKELHOFEROVÁ, Martina: *Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa*. Praha 2011.

¹⁰²⁶ STEKL, H.: *Adel und Bürgertum*, s. 79.

¹⁰²⁷ Císařský patent Marie Terezie z 31. května 1766. ÖStA, FHKA, Sammlungen und Selekte, Verordnung betreffend die Adelsproben für die Aufnahme in ein adeliges Damenstift in Prag oder Innsbruck, Sign. AT-OeStA/FHKA SUS Patente 159.13.

¹⁰²⁸ Tamtéž.

¹⁰²⁹ LANGER, C. E.: *Die Ahnen- und Adelsprobe*, s. 1–2.

K doložení příbuzenství obvykle sloužily tzv. *documenta probatoria*, jejichž základní formu představovaly výpisy z matrik. Pokud nebyly k dispozici, mohly být nahrazeny například svatební smlouvou, testamentem, zřizovacím instrumentem fideikomisu, dědickým prohlášením, vypořádáním dědictví, lenním listem, výpisek z desek zemských, rodinnými smlouvami, soudním vyrovnáním či záznamem jiného soudního jednání. Dokumenty byly předkládány buď v originále, nebo formou ověřeného opisu, u výpisů z církevních knih bylo navíc požadováno ještě potvrzení příslušné konzistoře. V případě absence relevantních církevních, úředních či soudních dokumentů mohly být akceptovány rovněž původní soukromé rodinné písemnosti. Nikoli ojediněle však docházelo k situacím, kdy nebylo možné prokázat příbuzenství určitého předka žádným z uvedených způsobů, často kvůli ztrátě či zničení archivních materiálů například v důsledku požáru, válečných událostí či jiného neštěstí. V takových případech směla být mezera v *Ahnenprobe* vyplněna prostřednictvím potvrzení o správnosti údaje, které museli vystavit tři šlechtici pocházející z téhož rodu jako chybějící předek.¹⁰³⁰ Nešťastnou událost, jež měla za následek zničení archivních dokumentů, dokládal většinou farní či místní úřad. Do rodokmenu určeného k *Ahnenprobe* nebylo možné zahrnout legitimizované ani adoptované předky.¹⁰³¹

Druhou částí doložení šlechtického původu předků bylo tzv. doložení šlechtictví, jež spočívalo v ověřování urozeného původu předků uchazečky uvedených v rodokmenu. Šlechtický původ bylo možné doložit například prostřednictvím šlechtických diplomů, erbovních či inkolátních listin, akceptována byla i potvrzení stavovských korporací, maltéžské řádové kapituly, balivátů Řádu německých rytířů či některých nadací, případně také ověřené kopie náhrobních kamenů nebo vitráží oken kostelů. Jednalo-li se o příslušníky známých starobylých šlechtických rodů, byl ovšem jejich původ detailnějšímu zkoumání podrobován jen zřídkakdy. Povinnou součástí *Ahnenprobe* bylo předložení tzv. dedukce, jíž uchazečka na základě výše uvedených dokumentů dokládala svůj původ a předky stupeň po stupni.¹⁰³²

Uchazečky o prebendy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen byly povinny předkládat osvědčení o šlechtickém původu 16 přímých předků, tedy až do generace svých prapraprarodičů. V porovnání s ostatními ústavy šlechtičen předlitavské části habsburské

¹⁰³⁰ Jednalo-li se o již vymřelý šlechtický rod, směli potvrzení vystavit tři nejbližší příbuzní tohoto rodu. Císařský patent Marie Terezie z 31. května 1766. ÖStA, FHKA, Sammlungen und Selekte, Verordnung betreffend die Adelsproben für die Aufnahme in ein adeliges Damenstift in Prag oder Innsbruck, Sign. AT-OeStA/FHKA SUS Patente 159.13.

¹⁰³¹ LANGER, C. E.: *Die Ahnen- und Adelsprobe*, s. 7.

¹⁰³² Tamtéž, s. 10.

monarchie se jednalo o náročnou formu próby; stejný počet předků musely prokazovat jen kandidátky na prebendy vévodského Savojského ústavu šlechticů ve Vídni, sesterské nadace v tyrolském Innsbrucku a uchazečky o místa v interním ústavu v předorakouském Säckingenu. Ústavy šlechticů v Brně a na Novém Městě pražském požadovaly doložení osmi šlechtických předků, nadace ve Štýrském Hradci dokonce pouze čtyř.¹⁰³³ 16 šlechtických předků prokazovaly také uchazečky o místa v mnohých německých ústavech šlechticů, například ve Freckenhorstu¹⁰³⁴ či v Buchau am Federsee.¹⁰³⁵ Některé zahraniční ústavy šlechticů měly předepsanou ještě přísnější podobu Ahnenprobe, například žadatelky o prebendy v nizozemském Maubeuge dokládaly dokonce 32 ve šlechtickém stavu narozených předků.¹⁰³⁶ Ústav šlechticů v Essenu (zrušen byl roku 1803) zase přijímal výhradně příslušnice hraběcíh či knížecích rodin, dámám však stačilo doložit pouze osm šlechtických předků.¹⁰³⁷

Již ověřené rodokmeny kandidátek ústavů šlechticů byly společně s příslušnými přílohami ukládány do nadačních archivů, kde čekaly na další využití. Byly-li rodokmen či jeho část již podrobeny Ahnenprobe, nebylo potřeba provádět ji znovu. Uchazečkám o prebendy v hradčanské nadaci proto mohly být uznávány již ověřené próby jejich příbuzných, nejčastěji sourozenců, jako tomu bylo například u Ludoviky hraběnky Coudenhove, která směla při přijímacím řízení předložit Ahnenprobe své mladší sestry Kunhuty, členky vévodského Savojského ústavu šlechticů ve Vídni.¹⁰³⁸ Stejným způsobem byly akceptovány i ověřené rodokmeny mužských příslušníků rodiny, například byli-li členy Řádu maltézských rytířů.¹⁰³⁹

¹⁰³³ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰³⁴ KOHL, Wilhelm: Das (freiweltliche) Damenstift Freckenhorst. (Germania Sacra, Neue Folge 10). Berlin – New York 1975, s. 88.

¹⁰³⁵ THIEL, Bernhard: Das (freiweltlich) Damenstift Buchau am Federsee. (Germania Sacra, Neue Folge 32). Berlin – New York 1994, s. 105.

¹⁰³⁶ THÜRHEIM, L. von: Erinnerungen, Bd. I, s. 10.

¹⁰³⁷ KÜPPERS-BRAUN, Ute: Macht in Frauenhand. 1000 Jahre Herrschaft adeliger Frauen in Essen. Essen 2002, s. 52.

¹⁰³⁸ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰³⁹ Stejný princip platil i v opačném případě: V archivu Tereziánského ústavu šlechticů se nachází celá řada žádostí o zaslání ověřených opisů Ahnenprobe členek nadace za účelem přijetí jejich mužských příbuzných do některého z řádů. Srov. např.: Žádost kanceláře Řádu maltézských rytířů pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů o zaslání ověřeného opisu Ahnenprobe kapitulárky Josefy Klementiny hraběnky Pötting-Persingové z 1. února 1877. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 329, kart. č. 19.

Jako poslední podmínku přijetí císařovna stanovila povinnost složit do nadační pokladny **částku 200 zlatých**. Od poplatku bylo z rozhodnutí Marie Terezie osvobozeno prvních 28 jmenovaných dam.¹⁰⁴⁰ Takto získané prostředky měla nadace využít k financování veškerých hmotných potřeb kapitulárek během jejich pobytu v instituci s výjimkou nákupu garderoby a stříbrných jídelních příborů, které si měly dámy opatřit na vlastní náklady. V praxi se finance využívaly zejména k pořizování nového vybavení bytů kapitulárek (nákup nábytku, malování pokojů...) a hrazení pohřebních výdajů. Nařízení zrušil až císař Josef II. Dvorským dekretem z 23. února 1789. Již zaplacených 200 zlatých bylo každé z dam vráceno s tím, že ústav šlechticů již nadále neponese odpovědnost za stav vybavení nadačních bytů ani zajišťování pohřebních obřadů.¹⁰⁴¹ Finanční prostředky na nezbytné výdaje spojené se vstupem do ústavu šlechticů si dámy od této chvíle měly spořit v průběhu tříměsíčního karenčního období.¹⁰⁴²

Překážkou zisku hradčanské prebendy naopak nebyla viditelná tělesná vada, jako tomu bylo u jiných ústavů šlechticů, například na Novém Městě pražském, ve Vídni, Štýrském Hradci nebo Olsbergu.¹⁰⁴³ Sama první abatyše hradčanské nadace, arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789), tělesným postižením později trpěla.¹⁰⁴⁴ Dobrý zdravotní stav však ve skutečnosti zakládal určitý předpoklad přijetí, neboť dáma musela být schopna aktivně se účastnit společenského dění v nadaci, zejména plnit předepsané náboženské povinnosti. Řada uchazeček ostatně automaticky ke svým žádostem o prebendu přikládala potvrzení o zdravotním stavu (Gesundheitszeugnis), třebaže formálně nebylo požadováno.¹⁰⁴⁵ Spíše raritou bylo předkládání potvrzení o prodělaném očkování, například proti kravským

¹⁰⁴⁰ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 12. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹⁰⁴¹ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance pražského Tereziánského ústavu šlechticů Marii Anně Glatzové z Althausenu z 26. února 1789. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁴² Zpráva děkanky hradčanské nadace Raimundy svobodné paní ze Saint-Genois prvnímu nadačnímu komisaři Janu Rudolfovi hraběti Chotkovi z 24. dubna 1804. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁴³ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰⁴⁴ Podrobněji v kapitole Abatyše hradčanské nadace.

¹⁰⁴⁵ Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

neštovicím, jež je možné nalézt mezi doklady poslední hradčanské děkanky Zdenky hraběnky Zierotinové.¹⁰⁴⁶

Zpočátku nebyl zisk nadačního místa podmíněn ani určitou zemskou příslušností uchazečky, jako tomu bylo v některých jiných dámských šlechtických nadacích (výlučně pro šlechtičny pocházející z Českého království či rakouských zemí byl určen například vévodský savojský institut ve Vídni, brněnský ústav šlechtičen zase přednostně přijímal dámy z moravských panských a rytířských rodů).¹⁰⁴⁷ Primární motivací panovnice k založení pražského ústavu šlechtičen sice byla dle nadační listiny snaha o podporu šlechty habsburských dědičných zemí,¹⁰⁴⁸ charakter institutu však byl ve skutečnosti kosmopolitní. O nadační místa se směly ucházet dámy pocházející jak ze starých českých rodin, tak z rodů usazených v ostatních částech habsburské monarchie (včetně pozdější zalitavské části) a výslovně vyloučeny nebyly ani šlechtičny zahraniční, samozřejmě pouze za předpokladu, že splňovaly předepsané přijímací podmínky, zejména starobylý šlechtický původ prokázaný předložením platné Ahnenprobe. Lze však předpokládat, že kandidátky z řad domácí šlechty mohly být do značné míry preferovány. Ostatně zájem zahraničních šlechtičen o tento typ zajištění pravděpodobně ani nebyl příliš vysoký, neboť dámy žijící v cizině mohly získat zabezpečení v některém z četných zahraničních ústavů šlechtičen.

Poptávka zahraniční šlechty vzrostla patrně teprve v průběhu koaličních válek, kdy se o hradčanské prebendy ucházelo (a posléze je i získalo) několik příslušnic rodin francouzských šlechtických emigrantů.¹⁰⁴⁹ Jednou z těchto dam byla například Karolina Filipína de Dombasle hraběnka du Houx (1772–1823),¹⁰⁵⁰ jejíž otec Jan Dominik (1730–

¹⁰⁴⁶ Potvrzení dr. Františka Sirsche, praktického lékaře v Šumperku, o prodělaném očkování Zdenky hraběnky Zierotinové proti kravským neštovicím (30. května 1841) ze 7. června 1864. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, doklady kapitulárek, Žerotínová Zdenka, inv. č. 202.

¹⁰⁴⁷ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰⁴⁸ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹⁰⁴⁹ K francouzské šlechtické emigraci podrobněji např.: SLABÁKOVÁ, Radmila: Šlechtická emigrace za Francouzské revoluce a rodinná paměť. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): Napoleonské války a historická paměť: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně. Brno 2005, s. 145–154.

¹⁰⁵⁰ Karolina Filipína de Dombasle hraběnka du Houx (1772–1823) byla dcerou Jana Dominika hraběte Dombasle a Alžběty Karoliny rozené komtesy de Puy. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1799 až 1823. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; Histoire généalogique et héraldique des pairs de France. Paris 1829, s.18–19.

1815) uprchl s celou svou rodinou před revolučními zmatky z Francie do Vídně. Jeho žena Alžběta Karolina, rozená komtesa de Puy, se posléze stala dvorní dámou císařovny Marie Ludoviky (1745–1792)¹⁰⁵¹ a dámou Řádu hvězdového kříže. Jejich tři synové vstoupili do císařských služeb (prostřednímu Karlu Robertovi byl roku 1823 přiznán český panský stav),¹⁰⁵² dva z nich se stali rytíři Řádu maltézských rytířů. Karolina Filipína, která před útekem z Francie působila jako členka ústavu šlechticů ve francouzském Poulangy, byla do hradčanské nadace přijata v březnu roku 1799 a setrvala zde až do své smrti o 24 let později.¹⁰⁵³

Běžně byly přijímány urozené dámy z rodin usazených mimo České království, které nezískaly český inkolát, a tedy nepatřily mezi plnoprávné domácí šlechtické rody, což se později setkávalo s určitou kritikou v českých zemských vlasteneckých kruzích. Obrozenec František Martin Pelcl se v tomto ohledu vyjádřil na adresu hradčanské nadace poměrně nevybíravě: „*S nejlepším úmyslem založila [Marie Terezie] na pražském hradě nadání pro 30 chudých šlechticů. Kdyby se tak bylo stalo jen pro dívky české, bylo by to přineslo užitek. Jsou tam však posílány šlechtické dívky z Rakous, Štýrska, Tyrol atd. a čeští šlechtici, aby se královně zalíbili, berou si je za ženy. Zato naše české dívky zůstávají na ocet. Již tři z těchto cizích šlechticů, pokud je nám známo, staly se tam matkami*“.¹⁰⁵⁴

K omezení přijímání těchto „cizích“ šlechticů došlo teprve v polovině 30. let 19. století. V září roku 1835 císař Ferdinand I. nařídil po předchozím odsouhlasení českými stavy odpis dluhu hradčanské nadace vůči stavovské pokladně v celkové výši 74 000 zlatých¹⁰⁵⁵ a současně – nepochybně jako jistou formu kompenzace – stanovil, že napříště „*má být při obsazování nadačních míst brán přednostní zřetel na dcery českých šlechticů*“.¹⁰⁵⁶ Zavedení přednostního práva pro kandidátky z rodin s českým inkolátem však ostatní žadatelky zcela nevyklučovalo. Pokud se i přes svůj původ projevíly z určitého důvodu jako nejvhodnější adeptky, mohly být do hradčanské nadace přeci jen přijaty, jak ukazuje například případ Františky hraběnky Eltzové. Františka pocházela ze starší (hraběcí) linie rodu Eltzů původem z Porýní, jež se usadila v chorvatském Vukovaru. Její předci byli roku 1733 povýšeni do říšského hraběcího stavu a později získali uherský indigenát, českým obyvatelským právem

¹⁰⁵¹ K císařovně Marii Ludovice (1745–1792) podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁰⁵² Histoire généalogique et héraldique des pairs de France. Paris 1829, s.18–19.

¹⁰⁵³ Tamtéž.

¹⁰⁵⁴ Cit. dle: PELCL, František Martin: Paměti. Praha 1956, s. 28.

¹⁰⁵⁵ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁰⁵⁶ Cit. dle: Zpráva druhého nadačního komisaře Heřmana svobodného pána Hesse prvnímu nadačnímu komisaři Karlu hraběti Chotkovi ze 14. dubna 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 319, kart. č. 11.

však nikdy nedisponovali. Přesto hraběnka nadační místo v pražském tereziánském institutu získala, a to poměrně nedlouho po přijetí výše uvedeného nařízení, v dubnu roku 1842.¹⁰⁵⁷

Později začala být otázka zemské příslušnosti hradčanských kandidátek interpretována poněkud odlišným způsobem. S odkazem na císařovnin záměr založit nadaci ku prospěchu šlechty habsburských dědičných zemí bylo roku 1885 v dodatku k nadačním stanovám nařízeno, že do institutu smějí být přijaty pouze uchazečky z rodin, které v době vzniku ústavu příslušely k německo-slovanským dědičným zemím.¹⁰⁵⁸ Ač byl uvedený dodatek prezentován pouze jako upřesnění prvního článku platných nadačních stanov z roku 1763, jednalo se přinejmenším z formálního hlediska o novum, neboť zcela vylučoval kandidaturu šlechticů z rodin usazených v zalitavské části monarchie, k jejichž přijímání v uplynulých dekadách čas od času docházelo.¹⁰⁵⁹

Také principy výběru nových kapitulárek a průběh přijímacího procesu získaly ustálenou podobu teprve postupem času. Vzhledem k mimořádné iniciativě, kterou Marie Terezie v souvislosti s budováním hradčanské nadace vyvíjela, lze silné osobní angažmá panovnice předpokládat také v otázce výběru prvních dam.¹⁰⁶⁰ Podle druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra Netolitzkého z Eisenberga představovaly klíč k upřednostnění vybraných šlechticů před ostatními dámami především jejich vynikající osobní vlastnosti – ctnost, šlechtické mravy, svornost a bohabojnost, které měla císařovna v úmyslu vtisknout prostřednictvím kapitulárek celé nadaci. Pozvednout domovskou instituci a šířit její věhlas

¹⁰⁵⁷ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1839. Gotha 1839, s. 165–166.

¹⁰⁵⁸ V originále „deutsch-släwischen Erbländern“. Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763 s dodatky a opisy nadačních listin externích prebend z 10. března 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹⁰⁵⁹ Srov. Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763 s dodatky a opisy nadačních listin externích prebend z 10. března 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹⁰⁶⁰ Zpracování této problematiky vyžaduje provedení dalšího výzkumu, především pramenů osobní povahy v archivech jednotlivých šlechtických rodin a písemné pozůstalosti císařovny. Zůstává nadále otevřenou otázkou, podle jakých kritérií panovnice dámy vybírala, zda byla seznámena s jejich majetkovými a rodinnými poměry, či se s některými z nich dokonce osobně znala, případně do jaké míry se při výběru řídila doporučením třetích osob.

v monarchii i daleko za hranicemi měly dámy nejen prostřednictvím skvělých charakterových vlastností, ale rovněž pomocí svého vynikajícího původu a zásluh předků.¹⁰⁶¹

Protože počet zájemkyň i v následujícím období silně převyšoval počet volných nadačních míst, byl pražský ústav šlechtičen, podobně jako další instituty,¹⁰⁶² záhy nucen přistoupit k zavedení systému tzv. předzapisů (Vormerkungen). Jeho obdoba existovala v hradčanské nadaci již v poslední čtvrtině 18. století, od později přijatého systému se však zásadně lišila, neboť měla formu přednostního práva přijetí, osobně uděleného panovnicí konkrétním šlechtičnám.¹⁰⁶³ Konečnou podobu získal systém předzapisů teprve vydáním Dvorského dekretu z 24. června 1804, který stanovil povinnost žádat panovníka buď přímo, nebo prostřednictvím zemského úřadu (nejčastěji českého gubernia, později českého místodržitelství, žádat však bylo možné také prostřednictvím zemských úřadů v jiných částech monarchie)¹⁰⁶⁴ či ministerstva vnitra nejprve o zařazení do tzv. seznamu čekatelek. Žádosti bylo nutné každoročně obnovovat, v opačném případě nárok na prebendu automaticky zanikal.¹⁰⁶⁵

Údaje kandidátky, která splňovala podmínky přijímacího řízení uvedené v nadační listině a nadačních stanovách, byly následně zaznamenány do tzv. kvalifikační tabulky, kterou přebíralo do úschovy ministerstvo vnitra. Její přesnou podobu vymezil Dvorský dekret z 23. října 1806. Kvalifikační tabulka obsahovala následujících 10 položek:

1. Křestní jméno a příjmení kandidátky
2. Místo narození

¹⁰⁶¹ Proslov druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra svobodného pána Netolitzkého z Eisenberga ku příležitosti instalace prvních hradčanských kapitulárek z 8. prosince 1755. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁰⁶² Podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰⁶³ V březnu roku 1775 propůjčila císařovna Marie Terezie prebendu v hradčanském ústavu šlechtičen Barboře Polyxeně Wanczurové z Rzehnitz a současně se rozhodla udělit přednostní jmenovací právo Marii Anně hraběnce Pettazzi a po ní Rosině hraběnce Kolowrat-Krakowské, které se tímto staly čekatelkami na řádná nadační místa. O rok později je obě dámy skutečně obdržely. Zpráva prvního nadačního komisaře Karla Egona knížete Fürstenberga sboru představených dam z 10. března 1775. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, kart. č. 7; Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁰⁶⁴ Srov. zpráva spojené dvorské kanceláře terstskému guberniu ve věci žádostí o prebendy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 9. září 1834. ÖStA, HHStA, Hradschiner Damenstift, Hradschiner Damenstift Äbtissinnen, Dechantinnen, Assistentinnen, Hofkommissär, Besetzungen (1500–1918). Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 714.

¹⁰⁶⁵ KOSTETZKY, D.: Praktisches Handbuch der Gesetze, s. 175, § 240.

3. Rok a den narození
4. Jména obou rodičů
5. Informaci, zda uchazečka předložila Ahnenprobe
6. Záznam o případném osíření včetně údaje, který z rodičů zemřel
7. Údaj o dosavadním morálním počínání kandidátky
8. Výčet zásluh otce včetně počtu let strávených ve službě
9. Přibližný stav majetku uchazečky nebo jejích rodičů a sourozenců
10. Počet sourozenců včetně informace, zda bylo kandidátce či jejím sourozencům přiznáno místo v některé z nadací, případně penze či jiná forma zaopatření¹⁰⁶⁶

Podoba kvalifikační tabulky zůstala stejná až do konce první světové války, v případě změny některého z údajů platila oznamovací povinnost.¹⁰⁶⁷ Kvalifikační tabulka byla pro každou z čekatelek nesmírně důležitým dokumentem, neboť podle údajů v ní zaznamenaných se český místodržitel a ministr vnitra rozhodovali, kterou z dam doporučí císaři jako nejvhodnější adeptku na uvolněné nadační místo.

Pozoruhodná je v tomto ohledu zejména rubrika týkající se zásluh otce uchazečky. Dle znění nadační listiny panovnice ústav zakládala za účelem pozvednutí slávy a blaha svých dědičných zemí, k uchování „obecného dobrého“ (bonum commune), jež ztotožnila se zachováním dosavadního postavení a prosperity šlechtického stavu jako tradiční opory panovnické moci.¹⁰⁶⁸ Ač nebylo v ustavujících dokumentech ani zmínky o tom, že by zásluhy rodiny o stát mohly naději na zisk prebendy jakkoli zvýšit, představovala tato otázka již v samých počátcích existence hradčanské nadace významný faktor při rozhodování o přidělení nadačních míst; státní prospěch byl v tomto ohledu ztotožněn s prospěchem těch šlechtických rodin, které prokázaly státu služby nad rámec plnění tradičních vrchnostenských povinností.

Například pozdější první děkanka Marie Anna Glatzová z Althausenu ve věci zásluh svého otce poukázala především na účast Maxmiliána Adama v nesčetných bitvách a obléháních za vlády císařovniných předchůdců Leopolda I., Josefa I. a Karla VI., „*kromě toho předsedal jako plukovník výboru při velitelství zemské milice v průběhu bavorského vpádu do*

¹⁰⁶⁶ KANKA, Johann: Fortsetzung der von Johann Roth verfaßten Sammlung aller in dem Königreiche Böhmen kundgemachten Gesetze und Verordnungen in alphabetischer Ordnung gereiht. Die Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1802 bis Ende des Jahres 1818 in sich fassend. Achter Theil. Prag 1821, s. 298; JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 210.

¹⁰⁶⁷ KOSTETZKY, D.: Praktisches Handbuch der Gesetze, s. 175, § 240.

¹⁰⁶⁸ Srov. nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtíčen z 28. srpna 1755. NA, Tereziánský ústav šlechtíčen, inv. č. 1, kart. č. 1.

Čech“.¹⁰⁶⁹ Jiné uchazečky předkládaly k žádostem o prebendy poměrně zevrubné výčty zásluh svých příbuzných, byť se v některých případech jednalo „pouze“ o běžný výkon služby například u císařského dvora či v armádě. Například Marie hraběnka Thun-Hohensteinová v předmětné poloze uvedla nejen skutečnost, že její otec, sloužící od roku 1840 v kyrysnickém pluku č. 7 Jindřich hrabě Hardegg, absolvoval v letech 1848 až 1849 uherské tažení, byl při něm raněn a za své počínání před nepřítelem následně obdržel Vojenský záslužný kříž, ale také že „byl roku 1850 jmenován c. k. komořím. Matka [kandidátky] je palácovou dámou Jejího císařského a královského apoštolského Veličenstva císařovny a c. k. dámou řádu hvězdového kříže. Bratr Jan hrabě Thun-Hohenstein je c. k. komořím a c. k. poručíkem v záloze dragounského pluku č. 13 Evžen princ Savojský [a] bratr Vincenc Osvald hrabě Thun-Hohenstein slouží jako c. k. poručík v husarském pluku č. 3 princ Thurn-Taxis“.¹⁰⁷⁰ Naopak Aloisii hraběnce Strassoldo-Grafenbergové plně stačilo, když v tomto směru odkázala pouze na nezpochybnitelné zásluhy slavného maršála Radetzského, svého pradědečka z matčiny strany.¹⁰⁷¹

Roli při výběru konkrétních dam patrně hrály rovněž obtížně postihnutelné lidské faktory, na něž nadační listina ani nadační stanovy nepamatovaly: Osobní sympatie či antipatie, přátelské, rodinné či ekonomické vazby mezi rodinami uchazeček a osobami, které se na rozhodování o přidělení nadačních míst podílely. Doporučeními od nejrůznějších autorit se mohla prokázat pravděpodobně většina dam, jako tomu ostatně bylo i v jiných dámských šlechtických nadacích.¹⁰⁷² Hlubší analýzu spektra případných přímluvců a jejich rolí při obsazování nadačních míst však charakter pramenné základny prozatím neumožňuje.

Průběh vlastního přijímacího řízení je možné ilustrovat na příkladu Terezie hraběnky Fünfkirchenové (1835–1902),¹⁰⁷³ jež získala (nejprve externí) prebendu v Tereziánském

¹⁰⁶⁹ Cit. dle: Žádost Marie Anny Glatzové z Althausenu císařovně Marii Terezii o přidělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů, nedatováno. NA, osobní doklady kapitulárek, Glatzová z Althausen Marie Anna Josefa, inv. č. 28.

¹⁰⁷⁰ Cit. dle: Kvalifikační tabulka Marie Josefiny Terezie hraběnky Thun-Hohensteinové z roku 1884. NA, České místodržitelství, inv. č. 5483, kart. č. 2403.

¹⁰⁷¹ Opis kvalifikační tabulky Aloisie hraběnky Strassoldo-Grafenbergové, 1884. NA, České místodržitelství 1856–1910, inv. č. 5483, kart. č. 2403.

¹⁰⁷² Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁰⁷³ Terezie hraběnka Fünfkirchenová (1835–1902) byla dcerou Bedřicha Dominika hraběte Fünfkirchena a Zdenky rozené hraběnky Chotkové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1870, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila následujícího roku. Členkou ústavu šlechticů zůstala až do své smrti v roce 1902. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav

ústavu šlechticů roku 1870. Terezie se narodila roku 1835 jako dcera Bedřicha Dominika hraběte z Fünfkirchenu (1805–1867), jenž byl hlavou chlumecké sekundogenitury hraběcího rodu Fünfkirchenů, a se svou manželkou Zdenkou (Sidonií) rozenou hraběnkou Chotkovou (1805–1890) měl celkem pět dětí. Hrabě Fünfkirchen zastával hodnost c. k. komořího a působil v armádě v hodnosti rytmistra, kromě toho vlastnil panství Friedstein ve Štýrsku. Již v roce 1867 ale zemřel a úlohy hlavy rodiny se ujal starší z jeho synů, Ferdinand (nar. 1834).¹⁰⁷⁴

Otázka obsazení externího nadačního místa byla otevřena 9. dubna 1870,¹⁰⁷⁵ kdy ve věku 57 let zemřela kapitulárka Celestina hraběnka Belcredi.¹⁰⁷⁶ V takových případech bylo povinností děkanky neprodleně informovat o události císaře prostřednictvím zprávy adresované prvnímu nadačnímu komisaři (českému místodržiteli), což děkanka Ludovika hraběnka Kolowrat-Krakowská učinila již následujícího dne.¹⁰⁷⁷ První nadační komisař Alexander svobodný pán Koller, pověřený správou českého místodržitelství, následně předal informaci ministru vnitra, od něhož dostal pokyn vypracovat na základě kvalifikačních tabulek zapsaných čekatelek návrh na obsazení uvolněné externí prebendy (Besetzungsvorschlag).¹⁰⁷⁸ Zároveň Koller nařídil hlavní zemské pokladně zastavit vyplácení prebendy zesnulé kapitulárky (výše renty podděkanky tehdy činila 1 400 zlatých ročně) včetně příspěvku na dopravu. Jelikož si hraběnka Belcredi od 1. ledna 1870 příspěvky na

šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871, Gotha 1871, s. 292–293.

¹⁰⁷⁴ Opis křestního listu Terezie hraběnky Fünfkirchenové z 8. srpna 1868. NA, Tereziánský ústav šlechticů, doklady kapitulárek, von Fünfkirchen Terezie, inv. č. 198; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871, Gotha 1871, s. 292–293.

¹⁰⁷⁵ Úmrtí oznámení Celestiny hraběnky Belcredi z 10. dubna 1870. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 336, kart. č. 20.

¹⁰⁷⁶ Celestina Marie Karolina hraběnka Belcredi (1813–1870) byla dcerou Eduarda hraběte Belcredi a Marie rozené hraběnky Fünfkirchenové. Richard hrabě Belcredi, český místodržitel a ministerský předseda, byl jejím mladším bratrem. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1839 až do své smrti v roce 1870. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1846. Gotha 1846, s. 54–55.

¹⁰⁷⁷ Tato skutečnost vyplývá ze zprávy děkanky hradčanské nadace Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské prvnímu nadačnímu komisaři Alexandru svobodnému pánu Kollerovi ze 14. dubna 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹⁰⁷⁸ Zpráva kanceláře ministra vnitra prvnímu nadačnímu komisaři Alexandru svobodnému pánu Kollerovi z 27. dubna 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

dopravu nevyzvedávala, byla tato částka (celkem 14 zlatých a 58 krejcarů) deponována u c. k. Pražského malostranského městského delegovaného okresního soudu (k. k. Prag Kleinseiter städt. deleg. Bezirksgericht) jako předmět dědického řízení.¹⁰⁷⁹

Protože kapitulárka zastávala před svou smrtí funkci podděkanky, bylo úkolem místodržitele dohodnout s kapitulou termín volby nové druhé asistentky. K úmrtí hraběnky došlo v období Velikonoc a řada kapitulárek se v té době zdržovala mimo budovu nadace u svých rodin, nadační komisař proto souhlasil s doporučením děkanky Kolowrat-Krakowské termín volby neuspěchat a vyčkat, až se dámy vrátí z dovolených.¹⁰⁸⁰ Volba se nakonec konala 1. května 1870, nejvyšším počtem hlasů (12 z celkem 28) byla druhou asistentkou zvolena sestra tehdejší děkanky, Rosina hraběnka Kolowrat-Krakowská.¹⁰⁸¹ S výsledkem volby první nadační komisař následně seznámil prostřednictvím ministra vnitra císaře, který volbu potvrdil Nejvyšším rozhodnutím z 8. června 1870.¹⁰⁸² Císař také musel potvrdit postup někdejší první asistentky Marie Viktorie svobodné paní Helversenové z Helversheimu¹⁰⁸³ na místo zemřelé podděkanky a stávající druhé asistentky Arnoštky kněžny Auerpergové¹⁰⁸⁴ na post první asistentky. Stejně tak podléhal schválení panovníka (opět prostřednictvím českého místodržitele a ministra vnitra) i postup externí prebendistky Ludoviky svobodné paní Hennigerové ze Seebergu¹⁰⁸⁵ na řádnou interní prebendu.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁹ Kopie zprávy českého místodržitelství c. k. hlavní zemské pokladně z 19. dubna 1870. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

¹⁰⁸⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Alexandra svobodného pána Kollera děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z 19. dubna 1870. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

¹⁰⁸¹ Protokol z volby druhé asistentky pražského Tereziánského ústavu šlechticů ze 4. května 1870. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

¹⁰⁸² Zpráva prvního nadačního komisaře Alexandra hraběte Mensdorff-Pouilly děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z 18. června 1870. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 8.

¹⁰⁸³ Marie Viktorie svobodná paní Helversenová z Helversheimu (1806–1871) byla dcerou Karla svobodného pána Helversena z Helversheimu a Marie Anny rozené hraběnky Hartmannové z Klarsteina. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1836 až do své smrti roku 1871. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1853. Gotha 1853, s. 193.

¹⁰⁸⁴ K Arnoštce kněžně Auerpergové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁰⁸⁵ Ludovika (Luisa) svobodná paní Hennigerová ze Seebergu (1841–1915) byla dcerou Vojtěcha svobodného pána Hennigera ze Seebergu a Marie rozené hraběnky Desfoursové. Členkou hradčanské nadace se stala v únoru roku 1870, kdy obdržela externí prebendu. Na interní místo postoupila v červnu 1870, členkou ústavu šlechticů

Návrh na obsazení uprázdněné externí prebendy vypracoval první nadační komisař svobodný pán Koller koncem května 1870. Císaři Františku Josefovi I. doporučil celkem tři kandidátky. Jak bývalo zvykem, dvě z těchto kandidátek – Jindřiška hraběnka Lažanská¹⁰⁸⁷ a Evženie svobodná paní Forgatschová¹⁰⁸⁸ – se nacházely v užším výběru (na druhém a třetím místě) při minulé volbě nové externistky na počátku roku 1870. Místodržitel se rozhodl podpořit na prvním místě kandidaturu hraběnky Lažanské, a to nejen s ohledem na „*notoricky známé zásluhy hraběcí rodiny Lažanských*“,¹⁰⁸⁹ ale také vzhledem k tomu, že se Jindřiška (narozena roku 1827) nacházela na seznamu čekatelek již dlouhých 16 let¹⁰⁹⁰ a její od roku 1847 ovdovělá matka, Josefína rozená hraběnka Trauttmansdorffová, se sama musela postarat o zabezpečení celkem 11 dcer.¹⁰⁹¹ Rovněž druhá z kandidátek, Evženie svobodná paní

zůstala až do své smrti v roce 1915. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1869. Gotha 1869, s. 363.

¹⁰⁸⁶ Srov. opis zprávy českého místodržitelství ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu z 29. května 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹⁰⁸⁷ Jindřiška hraběnka Lažanská (1827–1891) byla dcerou Antonína hraběte Lažanského (zemř. 1847) a Josefíny rozené hraběnky Trauttmansdorffové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1871, kdy obdržela externí prebendu, na interní místo postoupila o dva roky později. Prebendu pobírala až do své smrti roku 1891. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1875. Gotha 1875, s. 481.

¹⁰⁸⁸ Evženie Josefína Marie svobodná paní Forgatschová (nar. 1841) byla dcerou Arnošta svobodného pána Forgatsche a Karoliny hraběnky Braidové di Ronsecco e Cornigliano. Otec zemřel již roku 1867, matka o tři roky později. Brzy poté, v listopadu 1871, Evženie uzavřela sňatek s Františkem z Appelius. Nedlouho předtím se provdaly také její dvě sestry, Serafína (nar. 1838) a Marie Celestina (nar. 1842). Kvalifikační tabulka Evženie svobodné paní Forgatschové, ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Forgatsch Eugenie, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 716b.16; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1875, Gotha 1875, s. 174.

¹⁰⁸⁹ Cit. dle: Opis zprávy prvního nadačního komisaře Alexandra svobodného pána Kollera ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu z 24. května 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹⁰⁹⁰ Srov. žádost Josefíny hraběnky Lažanské císaři Františku Josefovi I. o udělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů dceři Jindřišce ze 4. března 1854. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Lazansky Henriette, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 717b.17.

¹⁰⁹¹ Roku 1870 bylo naživu celkem 12 dětí manželů Lažanských, prvorozený syn Antonín, c. k. komoří a tajný rada, který byl v té době již ženatý a měl syna, a 11 dcer. Roku 1869 byly tři z těchto dcer stále nezabezpečeny. Srov. žádost Josefíny hraběnky Lažanské a její dcery Jindřišky hraběnky Lažanské císaři Františku Josefovi I. o udělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů z 20. listopadu 1869. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Lazansky Henriette, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD

Forgatschová (nar. 1841), byla polovičním sirotkem bez odpovídajícího ekonomického zajištění – její otec Arnošt svobodný pán Forgatsch, nejmladší ze tří bratrů, zemřel roku 1867 a zanechal po sobě tři dcery ve věku na vdávání.¹⁰⁹² Na seznamu čekatelek se Evženie ovšem nacházela již od roku 1859.¹⁰⁹³ Podle kvalifikační tabulky rodina vlastnila pouze dům pocházející z dědictví po otci, oceňovaný na 8 000 zlatých.¹⁰⁹⁴ Seznam kandidátek doplnil český místodržitel na třetím místě o Terezii hraběnku Fünfkirchenovou, neboť dotyčná se „dle kvalifikační tabulky (...) ocitla v mimořádně tíživých poměrech poté, co c. k. komoří a rytmistr Bedřich hrabě Fünfkirchen zemřel¹⁰⁹⁵ a zanechal po sobě početnou rodinu“.¹⁰⁹⁶ Na seznamu kandidátek byla Terezie zapsána stejně jako baronka Forgatschová již od roku 1859, kdy císaře o propůjčení prebendy požádal její otec.¹⁰⁹⁷ Po smrti hraběte Fünfkirchena obnovovala žádosti o nadační místo Tereziina matka Zdenka, rozená hraběnka Chotková.¹⁰⁹⁸ Není bez zajímavosti, že Terezie byla přímou sestřenicí zesnulé kapitulárky Celestiny hraběnky Belcredi, neboť její otec Bedřich Dominik a Celestinina matka Marie rozená hraběnka Fünfkirchenová byli sourozenci.¹⁰⁹⁹ V hradčanské nadaci navíc toho času pobývala další z Tereziiných sestřenic, Konstancie hraběnka Troyerová (1817–1905).¹¹⁰⁰

717b.17.Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser auf das Jahr 1868. Gotha 1868, s. 479–480; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871. Gotha 1871, s. 471–472.

¹⁰⁹² Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1875, Gotha 1875, s. 174.

¹⁰⁹³ Srov. zpráva štyrského místodržitelství ministerstvu vnitra ze 14. listopadu 1859. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Forgatsch Eugenie, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 716b.16.

¹⁰⁹⁴ Kvalifikační tabulka Evženie svobodné paní Forgatschové z roku 1866. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Forgatsch Eugenie, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 716b.16.

¹⁰⁹⁵ Otec Terezie hraběnky Fünfkirchenové, Bedřich Dominik hrabě Fünfkirchen, zemřel 13. srpna 1867. Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871, Gotha 1871, s. 293

¹⁰⁹⁶ Cit. dle: Opis zprávy prvního nadačního komisaře Alexandra svobodného pána Kollera ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu z 24. května 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹⁰⁹⁷ Žádost Bedřicha hraběte Fünfkirchena císaři Františku Josefovi I. o udělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů dceři Terezii z 31. července 1859. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Fünfkirchen Therese, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 716b.17.

¹⁰⁹⁸ Srov. žádost Zdenky hraběnky Fünfkirchenové ministerstvu vnitra o udělení prebendy v pražském Tereziánském ústavu šlechticů dceři Terezii z 27. března 1868. ÖStA, AVA, Hradschiner Damenstift, Fünfkirchen Therese, Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 716b.17.

¹⁰⁹⁹ Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1835. Gotha 1835, s. 186–187.

¹¹⁰⁰ Konstancie hraběnka Troyerová (1817–1905) byla dcerou Františka hraběte Troyera a Josefíny rozené hraběnky Fünfkirchenové, starší sestry otce Terezie hraběnky Fünfkirchenové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1842 až 1905. Její starší sestra Rudolfína hraběnka Troyerová (1812–1860) působila jako kapitulárka brněnského Ústavu šlechticů Paní Marie Školské. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů

Z jakého počtu zapsaných dam místodržitel kandidátky vybíral, z pramenů nevyplývá, naděje zbývajících čekatelek na získání nadačního místa však byla v tento okamžik jen nepatrná. Jednou z neúspěšných uchazeček tehdy byla například i Berta svobodná paní ze Schönau (1828–1890),¹¹⁰¹ jejíž otec dle názoru místodržitele neprokázal ve státní službě žádné zvláštní zásluhy a ani ekonomická situace její rodiny údajně nebyla natolik špatná, aby Berta mohla na seznamu preferovaných uchazeček zaujmout některé z předních míst.¹¹⁰² Navíc byla na seznamu čekatelek zapsána relativně krátkou dobu, teprve od roku 1868.¹¹⁰³ Hradčanskou prebendu ale nakonec i Berta ze Schönau získala – v květnu roku 1881 ji císař František Josef I. jmenoval nejprve externí a o necelé dva roky později interní prebendistkou.¹¹⁰⁴ Přijetí se naopak nikdy nedočkala jiná ze žadatelek, Viktorie hraběnka z Thurnu a Valsassiny (nar. 1822),¹¹⁰⁵ třebaže se na seznamu čekatelek nacházela již od roku 1856. Mnoho platná hraběnce nebyla ani skutečnost, že byla – jak sama uvedla – „úplným sirotkem bez jakéhokoli majetku a jistého příjmu, žijící pouze z dočasné nízké renty, jelikož [její] rodiče vlastnili fideikomis, který po smrti otce a tří bratrů přešel na cizí linii“.¹¹⁰⁶

z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1850. Gotha 1850, s. 220, 677–678; VOGELTANZOVÁ, V.: Členky světské nadace šlechticů Mariánská škola, s. 129.

¹¹⁰¹ Berta svobodná paní ze Schönau (1828–1890) byla dcerou Františka de Paula svobodného pána ze Schönau a Jindřišky rozené svobodné paní Vernierové z Rougemontu a Orchampu. Pocházela z celkem osmi sourozenců, otec působil za svého života (zemřel již roku 1850) jako guberniální sekretář v Praze. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1881, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila v roce 1883. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser auf das Jahr 1853. Gotha 1853, s. 416.

¹¹⁰² Opis zprávy prvního nadačního komisaře Alexandra svobodného pána Kollera a ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu z 24. května 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹¹⁰³ Srov. zpráva ministra vnitra Eduarda hraběte Taaffeho arcivévodkyni-abatyši Antonii z 18. dubna 1881. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 156, kart. č. 18.

¹¹⁰⁴ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹¹⁰⁵ Viktorie hraběnka z Thurnu a Valsassiny (nar. 1822) byla třetí z celkem čtyř dcer Antonína Kamila hraběte z Thurnu a Valsassiny a Antonie Kláry rozené svobodné paní Guretzké z Kornitz. Nejstarší sestra Josefina (nar. 1813) byla členkou Ústavu šlechticů Paní Marie Školské v Brně, další ze sester Terezie (nar. 1815) se stala prebendistkou štýrskohradecké nadace. Jelikož Antonín Kamil ani jeho bratr Josef neměli žádného mužského potomka, vymřela plankensteinsko-cillierská větev rodu po meči. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1871, Gotha 1871, s. 849–850.

¹¹⁰⁶ Cit. dle: Zpráva Viktorie hraběnky z Thurnu a Valsassiny českému místodržitelství z 30. května 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

Vypracovaný návrh se jmény tří upřednostňovaných kandidátek následně místodržitel předložil ministru vnitra hraběti Taaffemu, který se k němu vyjádřil v referátu, jenž byl posléze předložen císaři. Právo vyjádřit se k návrhu náleželo rovněž abatyši, ta však roku 1870 stále nebyla jmenována.¹¹⁰⁷ 16. června 1870 ministr vnitra oznámil prvnímú nadačnímu komisaři, že František Josef I. Nejvyšším rozhodnutím z 10. téhož měsíce potvrdil postup externí prebendistky Ludoviky Hennigerové ze Seebergu na interní místo a uvolněnou externí prebendu se rozhodl přidělit v pořadí třetí navrhované kandidátce Terezii hraběnce Fünfkirchenové.¹¹⁰⁸ Volba panovníka byla v takových případech konečná. Císař nebyl z pozice prezentátora povinen se komukoli ze svých rozhodnutí zodpovídat, konkrétní motivy panovníka pro upřednostnění hraběnky Fünfkirchenové proto zůstávají nezodpovězenou otázkou.

Interní prebenda byla v případě Terezie z Fünfkirchenu uvolněna již velmi záhy, neboť v dubnu 1871 zemřela tehdejší podděkanka hradčanské nadace Marie Viktorie Helversenová z Helversheimu. Po uplynutí obvyklé karenční doby, tedy tříměsíčního období mezi úmrtím kapitulárky a přijetím nové dámy, během něhož bylo zastaveno vyplácení prebendy, a příslušné finanční prostředky plynuly na uhrazení pohřebních výdajů za zemřelou, byla hraběnka Fünfkirchenová Františkem Josefem I. 23. července 1871 jmenována řádnou členkou pražské tereziánské nadace. Novou externí prebendistkou se stala Jindřiška hraběnka Lažanská.¹¹⁰⁹

Poté, co panovník rozhodl o jmenování nové kapitulárky a vydal jmenovací dekret, stala se dáma oficiálně členkou hradčanské nadace a začala jí plynout její prebenda.¹¹¹⁰ Každému jmenování následovalo slavnostní uvedení nové členky do společenství hradčanských kapitulárek, tzv. instalace, jež představovala symbolické završení celého přijímacího procesu. Instalační slavnosti uskutečněné po roce 1755 sice již neměly tak okázalou podobu, jako historicky první uvedení dam spojené se slavnostním otevřením institutu v prosinci roku 1755, přesto se jednalo o významnou událost, důležitou nejen pro samotnou kapitolu, ale zejména pro instalované šlechtičny, pro něž byla ceremonie

¹¹⁰⁷ Srov. kapitola Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹¹⁰⁸ Zpráva ministra vnitra Eduarda hraběte Taaffého prvnímú nadačnímu komisaři Alexandru svobodnému pánu Kollerovi z 16. června 1870. NA, České místodržitelství, inv. č. 352, kart. č. 62.

¹¹⁰⁹ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹¹¹⁰ V počátcích existence hradčanského institutu byly renty vypláceny až po absolvování instalačního obřadu, z důvodu dlouhých prodlev mezi jmenováním a slavnostním uvedením dámy do společenství kapitulárek však bylo od této praxe za vlády Josefa II. upuštěno. JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 47.

symbolickým aktem přechodu z otcovského domu do hradčanské kapituly, jež se stala jejich novým domovem. Instalační obřady se odehrávaly podle přesně stanoveného scénáře, jehož kořeny sahaly až k počátku roku 1756, kdy byla do institutu uvedena v pořadí devětadvacátá kapitulárka Eva Žofie svobodná paní Wolfskeelová, jež do nadace přestoupila z kláštera hradčanských voršilek.¹¹¹¹

Doba mezi vlastním jmenováním dámy členkou ústavu šlechticů a slavnostním uvedením do institutu bývala rozdílná – v některých případech nebyla prodleva delší, než několik měsíců (podobně jako u abatyší), častěji ale trvala výrazně déle, mnohdy i několik let. Důvodem byla snaha o slučování instalačních obřadů vícero kapitulárek, k nimž docházelo patrně z čistě praktických důvodů, neboť každá instalační slavnost byla z organizačního i finančního hlediska poměrně náročným úkolem. Termín obřadu bylo žádoucí plánovat na období mimo sezónu obvyklých prázdnin, kdy se velká část kapitulárek zdržovala mimo budovu nadace, nezbytná byla rovněž přítomnost vedení kapituly, prvního nadačního komisaře a především abatyše, byla-li jmenována, neboť provádění instalací spadalo primárně do její kompetence.¹¹¹²

Pokud se instalační obřad odehrával za přítomnosti abatyše, bývala jeho podoba velmi slavnostní. Arcivévodkyně, oděná do abatyšského ornátu, byla při ceremonii doprovázena příslušníky svého dvora – obvykle vrchní hofmistryní, vrchním hofmistrem a několika komořímí. Povinná byla v takovém případě účast nejen prvního, ale i druhého nadačního komisaře, často byli přítomni také početní zástupci z řad šlechty. Obřad byl zahájen příjezdem prvního nadačního komisaře, doprovázeného guberniálním sekretářem, a druhého nadačního komisaře k portálu nadační budovy. Zde byli přivítáni úředními zaměstnanci ústavu, kteří je doprovodili do společenské místnosti, kde již čekaly shromážděné kapitulárky. Následoval příchod abatyše v doprovodu příslušníků dvora. Po slavnostním uvítání abatyše se průvod odebral do kaple Všech svatých, kde byl již očekáván hosty a především instalovanými dámami, doprovázenými svými matkami, jejichž účast na instalaci byla povinná. Pokud se matka kapitulárky z nějakého důvodu obřadu nemohla účastnit, musela její místo zastoupit jiná dáma, nejčastěji blízká příbuzná.

Abatyše se odebrala k trůnu s nebesy, stojícího na evangelijní straně, vrchní hofmistryně zaujala místo po její pravici a komoří za trůnem. Abatyše se poté usadila na trůn, svá místa zaujali rovněž ostatní přítomní včetně instalovaných kapitulárek. Nejvyšší purkrabí

¹¹¹¹ Popis instalačního obřadu Evy Žofie svobodné paní Wolfskeelové z 18. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 7.

¹¹¹² Podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

(později český místodržitel) z titulu prvního nadačního komisaře předstoupil před abatyši a nahlas přečetl panovnické jmenovací dekry, načež abatyše každé z instalovaných dam připevnila nadační odznak, předala jim nadační stanovy a dvě z členek sboru představených dam (v některých případech byly tímto úkolem pověřeny nejmladší členky kapituly) jim oblékly černý hermelínový plášť. Arcivévodkyně následně pronesla krátkou slavnostní řeč a po absolvování mše svaté se průvod odebral zpět do nadační budovy.¹¹¹³

Nebyla-li přední představitelka jmenována, bylo nutné uskutečnit instalační akt podle odlišného scénáře i bez její účasti. Instalační slavnost v období sedisvakance abatyšského úřadu musela absolvovat také Terezie hraběnka Fünfkirchenová, neboť poslední z abatyší, arcivévodkyně Marie Karolina, složila úřad roku 1852 a ke jmenování její nástupkyně, arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny, došlo teprve v roce 1875. Tereziina instalační slavnost byla spojena, jak bylo obvyklé, s obřady dalších dvou kapitulárek, Ludoviky svobodné paní Hennigerové ze Seebergu a Jindřišky hraběnky Lažanské, které byly císařem Františkem Josefem I. potvrzeny jako interní prebendistky 10. června 1870 a 15. prosince 1873.¹¹¹⁴

Obřad byl zahájen 11. června 1874 o jedenácté hodině dopolední, kdy první nadační komisař Alexander svobodný pán Koller v doprovodu guberniálního sekretáře dorazil na Pražský hrad. Ve druhém voze přijela také manželka¹¹¹⁵ místodržitele Augusta, která v průběhu ceremonie převzala některé z úkolů nepřítomné abatyše. Před dveřmi kaple Všech svatých byl místodržitelský pár přivítán úředním personálem nadace a místodržitel uveden do

¹¹¹³ Srov. např.: Ceremoniál k instalaci hradčanské kapitulárky, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4; instalační ceremoniál Marie Josefy svobodné paní Dobrženské z roku 1796. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4; instalační ceremoniál kapitulárek Adelaidy svobodné paní z Greiffenclau-Vollraths a Konstancie hraběnky z Troyeru z roku 1844. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; návrh instalačního ceremoniálu kapitulárek Ludoviky svobodné paní Wuchererové, Karolíny svobodné paní Henniger-Godartové a Zdenky hraběnky Zierotinové z roku 1876. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; návrh instalačního ceremoniálu kapitulárky Adalgundy hraběnky Rosenberg-Orsini z roku 1880. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; instalační ceremoniál kapitulárek Marie Luisy hraběnky Thun-Hohensteinové, Natálie hraběnky Huynové, Alžběty svobodné paní Zessnerové ze Spitzenbergu, Žofie hraběnky Eckbrechtové z Dürkheim-Montmartinu a Arnošky hraběnky Boos-Waldeckové z roku 1914. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 334, kart. č. 20.

¹¹¹⁴ Zpráva děkanky hradčanské nadace Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské prvnímu nadačnímu komisaři Alexandru svobodnému pánu Kollerovi z 27. května 1874. NA, České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/3, kart. č. 1105.

¹¹¹⁵ Augusta svobodná paní Kollerová, rozená z Raimanu, od roku 1846 manželka Alexandra svobodného pána Kollera. KNESCHKE, Ernst Heinrich: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon. Leipzig 1864, s. 222.

presbyteria, kde byl očekáván členkami kapituly. Jeho žena se odebrala za instalovanými dámami shromážděnými v nadační budově. V kapli se místodržitel usadil do křesla k připravenému stolku a guberniální sekretář zaujal místo po jeho levici.

Poté do kaple vešly instalované dámy následované baronkou Kollerovou a svými matkami.¹¹¹⁶ Manželka místodržitele se posadila do křesla stojícího na evangelijní straně, načež instalované dámy zaujaly místo po pravici místodržitele. Poté svobodný pán Koller zahájil předčítání jmenovacích dekretů kapitulárek a následně pronesl krátkou řeč. Teprve po jejím skončení manželka místodržitele za asistence děkanky hraběnky Kolowrat-Krakowské a podděkanky kněžny Auerspergové připevnila každé z instalovaných dam nadační odznak a nejmladší členky kapituly jim oblékly černé pláště s hermelínem. Po absolvování mše svaté se zúčastnění odebrali zpět do společenské místnosti, čímž byl slavnostní akt instalace oficiálně ukončen.¹¹¹⁷

Život kapitulárek v hradčanské nadaci

Stejně jako instalační obřad byl i každodenní život kapitulárek pražské tereziánské nadace svázán přesně stanovenými pravidly. Soubor těchto nařízení představovaly tzv. nadační stanovy vydané 28. srpna 1755, tedy ještě před vlastním otevřením ústavu šlechticů. Skládaly se z celkem 47 článků, jež měly postihnout veškeré myslitelné aspekty všedního života hradčanských dam. Ke stanování bylo v průběhu let vydáno několik dodatků (první z nich, týkající se prozatímní správy nadace, hned v srpnu roku 1755) a v roce 1763 byly novelizovány. Na rozdíl od stanov ústavů šlechticů v Innsbrucku (novelizace 1909),¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ Při instalačním obřadu v červnu 1874 byly přítomny matky kapitulárek Fünfkirchenové a Lažanské. Matka Ludoviky Hennigerové ze Seebergu zemřela již roku 1871 a na slavnosti ji zastupovala Františka hraběnka Desfours-Walderode (pravděpodobně se jednalo o Františku Gabrielu, rozenou z Maiersbachu, narozenou v roce 1819, matku tehdejší hlavy starší linie rodu Desfours-Walderode, Teodora Gabriela hraběte Desfours-Walderode). Prager Abendblatt, 12. června 1874, s. 2; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1874, s. 201–202.

¹¹¹⁷ Program instalace hradčanských kapitulárek Ludoviky svobodné paní Hennigerové, Terezie hraběnky Fünfkirchenové a Jindřišky hraběnky Lažanské, nedatováno. NA, České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/3, kart. č. 1105; Prager Abendblatt, 12. června 1874, s. 2.

¹¹¹⁸ Nové stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1909. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

Štýrském Hradci (novelizace 1913)¹¹¹⁹ či Vídni (novelizace 1916)¹¹²⁰ se hradčanské stanovy dalších podstatných změn již nedočkaly, verze z roku 1763 proto zůstala v platnosti až do rozpuštění ústavu po první světové válce.¹¹²¹ Kromě nadační listiny a nadačních stanov byly pro dámy závazné samozřejmě i císařské patenty a jiná nařízení vztahující se k dílčím záležitostem a konkrétním problémům života nadace, jimiž byly stanovy v případě potřeby doplňovány či upřesňovány.

V nadačních stanovách panovnice detailně vymezila práva a povinnosti hradčanských kapitulárek.¹¹²² Aby mohla nově vzniklá instituce nerušeně požívat privilegií a panovnické ochrany, prohlásila ji Marie Terezie za přímou součást Pražského hradu jako své královské rezidence a podřídila ji jeho jurisdikci.¹¹²³ Vedle přiměřeného finančního zajištění v podobě tzv. prebendy¹¹²⁴ dámám náleželo také zabezpečení v rovině sociální, neboť se ziskem nadačního místa bylo spojeno společenské postavení na úrovni manželek c. k. komořích.¹¹²⁵ Do roku 1757 zastávaly toto hodnostní pořadí všechny členky nadace, poté císařovna povýšila členky tzv. sboru představených na úroveň manželek tajných radů.¹¹²⁶ Ve srovnání s ostatními ústavy šlechticů habsburské monarchie se jednalo o významné privilegium – stejného společenského statusu dosáhly pouze kapitulárky tereziánské nadace v Innsbrucku; chovanky nadací v Brně, na Novém Městě pražském, ve Vídni, Štýrském Hradci či Olsbergu se musely spokojit s postavením až za manželkami komořích (u dvora jim tedy náležel status provdaných dam). Společenské postavení členek innsbrucké wolkensteinské nadace nebylo upraveno dokonce žádným způsobem.¹¹²⁷

¹¹¹⁹ Nové stanovy ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci z 22. března 1913. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 1, Kart. Nr. 1.

¹¹²⁰ Satzungen Savoyensches Damenstift 1916.

¹¹²¹ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763 s dodatky a opisy nadačních listin externích prebend z 10. března 1885. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹¹²² Životu v Tereziánském ústavu šlechticů v letech 1755 až 1852 z pohledu normativních pramenů věnovala pozornost ve své bakalářské práci Jana Charvátová. Srov. CHARVÁTOVÁ, J.: Tereziánský ústav šlechticů, s. 27–35.

¹¹²³ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 1. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹¹²⁴ Srov. kapitola Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹¹²⁵ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XVI. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹²⁶ Podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹¹²⁷ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

Otázka hodnostního pořadí, které dámy zaujímaly při oficiálních společenských událostech, měla pro dámy (nejen) z dámských šlechtických nadací často prvořadý význam, jak se ostatně ukázalo i po sloučení obou pražských ústavů, novoměstského a hradčanského. O spojení těchto institutů rozhodl císař Josef II. patrně z úsporných důvodů v květnu roku 1787.¹¹²⁸ Pochopitelně se jednalo o velmi vážný zásah do dosavadního života jak novoměstských, tak hradčanských dam. Do té doby plně fungující domácnost 17 kapitulárek¹¹²⁹ na Novém Městě pražském měla být zcela rozpuštěna a veškerý majetek včetně písemností přemístěn do hradčanské nadace.

V prvé řadě bylo nutné provést v budově tereziánské nadace určité stavební úpravy, aby zde mohly být novoměstské dámy ubytovány. Část z nich (devět nejmladších šlechticů) nakonec získala byty přímo v nadační budově, avšak za cenu zmenšení bytů kapitulárek hradčanských, pro druhou část dam byly uzpůsobeny prostory v objektu Hradu, jenž byl s budovou nadace propojen zvláštní chodbou.¹¹³⁰ Teprve ex post císař řešil také otázku dalšího osudu bývalých novoměstských zaměstnanců, kteří se – až na dva pracovníky, pro které byla vytvořena nová pracovní místa v hradčanské nadaci – ocitli bez práce i střechy nad hlavou.¹¹³¹ Od 1. srpna 1787, kdy císařské nařízení o spojení ústavů vešlo v účinnost, se pro novoměstské kapitulárky staly závazné předpisy obsažené v hradčanských nadačních stanovách – musely plnit předepsané náboženské úkony, nosit výhradně černý šat a vyměnit nadační odznak. Bývalá představená novoměstské nadace, Františka svobodná paní Malowetzová, ztratila své dosavadní postavení a vedením obou institutů byla pověřena jediná dáma, hradčanská děkanka, která také získala oprávnění v případě uvolnění wrzesowské

¹¹²⁸ Oznámení o sloučení pražského Tereziánského ústavu šlechticů a Ústavu šlechticů u svatých Andělů na Novém Městě pražském z 19. května 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹²⁹ Jednalo se o následující dámy: Františku svobodnou paní z Malowetz (představenou), Johanu hraběnku Wieschnikovou, Marii Josefu hraběnku Morzinovou, Marii hraběnku Wieschnikovou, Josefu svobodnou paní Kfěllnerovou, Annu svobodnou paní z Malowetz, Barboru hraběnku Wallbrunnovou, Johanu hraběnku Lažanskou, Terezu z Carlowitz, Johanu hraběnku Morzinovou, Ludoviku hraběnku Sternbergovou, Marii Annu hraběnku Haugwitzovou, Annu hraběnku Morzinovou, Josefu hraběnku Lažanskou, Terezii svobodnou paní Mladotovou, Johanu svobodnou paní z Malowetz, Marii Annu hraběnku Kinskou. Seznam bývalých kapitulárek novoměstského Ústavu šlechticů u svatých Andělů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 29. května 1788. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³¹ Srov. kapitola Personální struktura hradčanské nadace.

prebendy navrhnout prezentátorovi z rodu Wraždů tři kandidátky.¹¹³² Naopak příjemnou změnou – přinejmenším z pohledu bývalých členek Ústavu šlechticů u svatých Andělů – bylo vyrovnání prebend hradčanských a novoměstských dam, jejichž výše činila celkem 650 zlatých včetně příspěvku na dopravu.¹¹³³ Řada otázek však zůstávala stále nevyřešena – nejasnosti panovaly nejen kolem způsobu hrazení obvyklých výdajů, například za pláště nových kapitulárek, ale především v otázce budoucího společenského postavení novoměstských dam. Bývalé členky Ústavu šlechticů u svatých Andělů zprvu zastávaly (nadačním stanovám navzdory) své původní hodnostní pořadí, a sice až za manželkami c. k. komořích. Z pohledu hradčanských kapitulárek se nepochybně jednalo o zcela spravedlivé řešení, neboť zatímco hradčanské dámy musely předložit Ahnenprobe se 16 ve šlechtickém stavu narozenými předky, dámám z Ústavu šlechticů u svatých Andělů stačilo šlechtických předků pouze osm.

(Nejen) tato skutečnost nakonec vedla k rozvinutí opravdového nepřátelství mezi hradčanskými a novoměstskými kapitulárkami, jemuž se císař pokusil učinit přítrž tím, že novoměstským dámám udělil hodnostní pořadí manželek c. k. komořích. Mezi sebou se kapitulárky napříště měly řadit podle data vstupu do instituce.¹¹³⁴ Tímto nařízením však císař zcela znehodnotil význam Ahnenprobe, kontroverze mezi oběma tábory pochopitelně neustaly, což nakonec přispělo k opětovnému rozdělení ústavů po nástupu Leopolda II., v srpnu roku 1791.¹¹³⁵ Podrobnosti kolem rozdělení nadací byly projednávány během pražských korunovačních oslav Leopoldova nástupce Františka I. následujícího roku.¹¹³⁶ Jména obou institutů bylo nakonec opět rozděleno, novoměstské dámy získaly zpět své

¹¹³² Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 10. prosince 1789. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³³ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 10. srpna 1787. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³⁴ Pro bývalé členky novoměstské nadace byl datem vstupu 1. srpen 1787. Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 26. února 1789. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³⁵ Zpráva prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu ze 17. srpna 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³⁶ Zpráva prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu ze 17. července 1792. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

původní prebendy, společenské postavení i nadační stanovy a z rozhodnutí Františka I. jim byla bezplatně přenechána k užívání budova tzv. Norbertina.¹¹³⁷

Protože byla pražská tereziánská nadace založena jako institut s rezidenční povinností, náleželo dámám právo (a zároveň povinnost) bydlet v nadační budově. S výjimkou období spojení s novoměstským ústavem šlechtičen obývala každá z dam vlastní třípokojový byt; dvě z místností sloužily přímo kapitulárce, ve třetím pokoji bydlela komorná. Veškeré vybavení soukromých bytů dam bylo zprvu pořizováno z prostředků nadační pokladny. Jeho podoba byla spíše jednoduchá a účelná¹¹³⁸ – luxusní kusy nábytku dámy nemohly v zaopatřovacím institutu očekávat, ostatně by se to ani neslučovalo s osobním přesvědčením a zásadami císařovny.¹¹³⁹ Pokud nábytek po odstoupení dámy chyběl či byl poškozen, mohla být po dotyčné požadována odpovídající náhrada.¹¹⁴⁰ Roku 1789, kdy císař Josef II. zrušil povinný poplatek 200 zlatých při vstupu do institutu, byla starost o mobiliář přenesena na bedra samotných dam.¹¹⁴¹ Některé z nadačních bytů byly kvůli lepšímu dispozičnímu řešení či výhodnější poloze považovány za lepší než jiné, občas proto mezi dámami docházelo k nejruznějším neshodám, případně výměnám bytů. Nově vstoupivší kapitulárka musela samozřejmě počítat s přidělením horšího bytu.¹¹⁴²

¹¹³⁷ Zpráva prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 12. února 1792. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹³⁸ Představu o vybavení bytů jednotlivých dam si lze utvořit například podle dochovaných inventářů majetku hradčanské nadace z let 1787, 1868 a 1897. Srov. inventář mobiliáře pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1787. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 321, kart. č. 14; inventář mobiliáře pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1868. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 338, kart. č. 20; inventář mobiliáře pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1897. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 338, kart. č. 20.

¹¹³⁹ Své představy o vhodném zařízení bytů kapitulárek císařovna Marie Terezie jasně vyjádřila v souvislosti s Innsbruckým ústavem šlechtičen. V polovině 60. let 17. století se rozhořel spor mezi kapitulárkami a panovnicí o podobě křesel – dámy požadovaly křesla potažená látkou, s čímž Marie Terezie zásadně nesouhlasila, neboť na prostých křeslech bez potahu sedávaly i její dcery ve Vídni. Dámám nakonec doporučila, ať si – chtějí-li sedět na měkkém – samy vyrobí na křesla polštáře. LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 39.

¹¹⁴⁰ Nařízení císařovny Marie Terezie z 27. října 1760. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁴¹ Srov. kapitola Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹¹⁴² Srov. zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 9. dubna 1842. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 333, kart. č. 4; zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 6. září 1853. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 333, kart. č. 4; zpráva inspektora nadačních statků Ferdinanda Jitschinského děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové z 28. října 1853. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 333, kart. č. 4.

S povolením panovníka mohla šlechtična ve svém bytě ubytovat také některou ze svých urozených příbuzných či přítelkyň, pokud se dotyčná nacházela v nouzi, avšak bez toho aniž by si dáma nárokovala jakékoli výhody ze strany hradčanského institutu či přednostní právo na zisk prebendy.¹¹⁴³ Toto právo bylo rodinami hradčanských kapitulárek poměrně často využíváno. Například u kapitulárky Marie Aloisie (Luisy) hraběnky Hartmannové (1819–1912)¹¹⁴⁴ pobývala její nejmladší sestra Terezie (nar. 1837). Otec sester Hartmannových zemřel již roku 1839. Když o 17 let později zemřela i matka, ocitla se tehdy jedenadvacetiletá Terezie v zoufalé situaci, kdy „nemohla najít žádné přiměřené ubytování“.¹¹⁴⁵ Její strýc Prokop hrabě Hartmann¹¹⁴⁶ proto požádal císaře Františka Josefa I., aby dívce až do chvíle, než získá odpovídající zajištění, dovolil žít v nadaci společně se sestrou. Po kladném posouzení žádosti děkankou hradčanské instituce hraběnkou Gaisruckovou¹¹⁴⁷ panovník souhlas udělil.¹¹⁴⁸

V budově ústavu šlechtičen se kapitulárky samozřejmě nemusely zdržovat v době čerpání dovolené, která byla dle nadačních stanov vyměřena na čtyři měsíce v roce. Pokud šlechtična dovolenou nevyčerpala v průběhu jednoho kalendářního roku, bylo možné převést ji do roku následujícího.¹¹⁴⁹ Dovolenu si však dámy směly vzít pouze se souhlasem abatyše, případně její zástupkyni, které také dohlížely na to, aby se šlechtična mimo nadaci

¹¹⁴³ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755, článek XLVII. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁴⁴ Marie Aloisie hraběnka Hartmannová z Klarsteina (1819–1912) byla dcerou Filipa hraběte Hartmanna a Marie Anny hraběnky Lažanské. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1855 až do své smrti v roce 1912. Její mladší sestra Marie Anna Viktorie (nar. 1833) byla členkou Ústavu šlechtičen u svatých Andělů na Novém Městě pražském. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1857. Gotha 1857, s. 314–315.

¹¹⁴⁵ Cit. dle: Žádost Prokopa hraběte Hartmanna císaři Františku Josefovi I. z 12. srpna 1857. NA, České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/25, kart. č. 406.

¹¹⁴⁶ Prokop hrabě Hartmann (nar. 1787), c. k. komoří a tajný rada, polní zbrojmistr ve výslužbě a vlastník 9. dělostřeleckého pluku, mladší bratr Filipa hraběte Hartmanna. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1857. Gotha 1857, s. 315.

¹¹⁴⁷ K děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹¹⁴⁸ Zpráva ministerstva vnitra českému místodržitelství z 6. listopadu 1857. NA, České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/25, kart. č. 406.

¹¹⁴⁹ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755, článek XXX. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

nepohybovala bez vhodného dámského doprovodu.¹¹⁵⁰ Překročila-li dáma povolenou dobu dovolené o více než dva týdny, byla jí automaticky odňata tříměsíční renta. Pokud byla nepovolená absence delší než čtyři měsíce, přicházela o rentu půlroční. Roční nepřítomnost měla za následek definitivní ztrátu nadačního místa.¹¹⁵¹ V době dovolené byla dámám navíc každý měsíc odečítána z prebendy částky 50 zlatých, kterou si následně mezi sebe rozdělily ty členky, které strávily celý rok v nadaci. Pouze ve výjimečných případech a výlučně se svolením panovníka si kapitulárka směla ponechat prebendu i v případě, pobývala-li mimo budovu nadace delší dobu, například ze zdravotních důvodů.¹¹⁵²

Třebaže byl pražský Tereziánský ústav šlechtičen založen jako čistě světská instituce, představovalo mimořádně důležitou součást každodenního života dam plnění předepsaných náboženských povinností. Dle nadačních stanov z roku 1755 byla kapitulárkám předepsána tzv. chórová povinnost, tedy povinnost společné denní modlitby církve (liturgie hodin, modlitby breviáře), která byla tvořena několika modlitbami rozvrženými do celého dne. Dámy byly povinny účastnit se každodenních svatých mší, sloužených v kostele Všech svatých, který byl za tímto účelem vyhrazen císařovnou pouze kapitulárkám jako jejich soukromá kaple. Breviář dámy každý den sborově odříkávaly, o Velikonocích, Letnicích, na Vánoce a 8. prosince, kdy se slavil svátek Neposkvrněného početí Panny Marie a výročí otevření hradčanské nadace, jej sborově zpívaly. O páté hodině odpolední se měly šlechtičny modlit ještě růženec a Loretánskou litanii za císařskou rodinu, její živé i mrtvé členy, což představovalo tradiční povinnost také jiných světských šlechtických nadacích.¹¹⁵³ Jedna z dam vždy modlitbu předříkávala, přičemž v této činnosti se kapitulárky střídaly v pravidelných intervalech.

Nadační stanovy z roku 1755 kromě toho stanovily povinnost nechávat se pravidelně vyzpovídat, a to přinejmenším na Zelený čtvrtek, na svátek Božího Těla, první den Vánoc, první den svatodušních svátků a ve dny, které připadaly na oslavu světic (včetně 8. prosince) – za tímto účelem panovnice dámám poskytla dva zpovědníky, příslušníky jezuitského řádu. Zpovědi mělo následovat svaté přijímání. O nedělích a svátcích byly dámy povinny absolvovat hrubou mši¹¹⁵⁴ a kázání. Pobožností se dámy musely účastnit každý den a bylo

¹¹⁵⁰ Tamtéž, článek XXXI.

¹¹⁵¹ Tamtéž, články XXXIII až XXXV.

¹¹⁵² Tamtéž, článek XXXVI.

¹¹⁵³ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹¹⁵⁴ Hrubá mše (summum officium), slavnostní forma mše svaté. Meyers Lexikon. Siebente Auflage, Bd. VIII. Leipzig 1928, s. 298.

nutné vykonávat je i v době nepřítomnosti v ústavu šlechticů, a to v místě, kde kapitulárka právě pobývala (s výjimkou období adventu a půstu, kdy se dámy nesměly zdržovat mimo nadaci). Jako omluva za neúčast na duchovních cvičeních se připouštěla pouze nemoc či jiný mimořádně závažný důvod, absence byla navíc povolena výhradně po předchozím schválení abatyší. Kromě toho bylo dámám předepsáno také vykonávání modliteb za nemocné kapitulárky a také v případě úmrtí členky nadace, příslušníka císařské rodiny a v den výročí smrti zakladatelky.¹¹⁵⁵

Uvedené penzum duchovních povinností plně odráželo jak dobovou představu o silném náboženském cítění ideální aristokratky, tak mimořádnou zbožnost samotné zakladatelky, která způsob plnění náboženských povinností dam také bedlivě sledovala. Představy císařovny a některých dam se však v tomto směru poněkud rozcházely. Starosti císařovně působily zejména mladé kapitulárky, které se – jak se císařovně doneslo – „*zcela bezdůvodně neúčastní chórových modliteb a část z nich se proti dobrým mravům navrací velmi pozdě ze společnosti*“.¹¹⁵⁶ Vyhýbání se plnění náboženských povinností kvůli světským zábavám však rozhodně nebylo specifickým hradčanských kapitulárek. Na počátku 70. let 17. století se s obdobnými potížemi potýkala rovněž sesterská nadace v tyrolském Innsbrucku. Marie Terezie tehdy doporučila tamějšímu nadačnímu komisaři, aby ústav častěji navštěvoval a na dámy v tomto směru lépe dohlížel, a současně kapitulárnám zaslala jako osobní dar modlitební knihy, aby podnítila jejich zbožnost.¹¹⁵⁷

Právě kontroverze kolem plnění náboženských povinností nakonec císařovnu roku 1763 přiměly k novému vydání nadačních stanov, v nichž přesněji vymezila, jakých duchovních cvičení se dámy musejí účastnit. Základem zůstala chórová modlitba breviáře, která začínala v zimě (od svátku Všech svatých 1. listopadu do Velikonoc) v osm a v létě již v sedm hodin, kdy byly zahájeny první mše svatá, chórová modlitba, matutinum a laudy (ranní chvály). O desáté hodině dopolední následovaly prima a tercie, po nich poslech druhé svaté mše, následně sexta a nona a třetí svatá mše. O nedělích a svátcích probíhalo po chórové modlitbě ještě kázání. Další část pobožností začínala ve tři hodiny odpoledne chórovou modlitbou a pokračovala nešpory a kompletářem. Následovala modlitba růžence a Loretánská

¹¹⁵⁵ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, články III až XII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁵⁶ Cit. dle: Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského sboru představených dam hradčanské nadace z 26. srpna 1763. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁵⁷ LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 59–60.

litanie. Kromě toho byla zavedena povinnost modlit se v době války za panovníka a odříkat pět otčenášů. Pobožnosti byly zakončovány modlitbou Ave Maria.¹¹⁵⁸

K jistému zmírnění předpisů došlo v době vlády Josefa II., který se rozhodl náboženské povinnosti ve všech ústavech šlechticů sjednotit po vzoru vídeňského savojského institutu. Hradčanské kapitulárky musely každý den vedle dvou mší svatých i nadále absolvovat sborovou denní modlitbu církve, avšak nikoli v latinském jazyce, ale v němčině, dále modlitbu růžence a Loretánskou litanii. Zůstala také povinnost modlit se za zesnulé kapitulárky i členy císařské rodiny, stejně jako pravidelné návštěvy kostela o nedělích a ve svátečních dnech. Ostatní duchovní úkony – především četnost svaté zpovědi a přijímání, které byly nově předepsány pouze v den výročí smrti zakladatelky – císař ponechal na uvážení a individuální zbožnosti jednotlivých dam.¹¹⁵⁹

Kláštérní život do určité míry připomínaly nejen náboženské předpisy, ale také ustanovení týkající se odívání hradčanských kapitulárek. Dámám sice nebyl předepsán žádný řádový oděv či stejnokroj, oblékat se ale směly pouze do černých šatů, které navíc neměly být ušity ze sametu ani atlasu. Povoleny byly nenápadné krajky a umírněně šperky – náhrdelníky, náušnice a prsteny. Identifikačním znamením se stal nadační odznak.¹¹⁶⁰ Tento předpis původně platil také pro abatyši, která však mohla být od povinnosti nosit černý šat na základě tzv. Druhého dodatku k nadačním stanovám z roku 1766 osvobozena.¹¹⁶¹

Hradčanské kapitulárky byly dále povinny projevovat respekt a poslušnost vůči abatyši jako své přední představitelce. Pokud abatyše nebyla jmenována, představoval nejvyšší autoritu tzv. sbor představených dam (později děkanka, podděkanka a první a druhá asistentka).¹¹⁶² Záležitosti každodenního chodu ústavu šlechticů byly projednávány za vedení abatyše (či její zástupkyně) na pravidelných setkáních kapituly, která se konala vždy prvního dne v měsíci. Na těchto shromážděních se řešily také případné prohřešky, kterých se dámy

¹¹⁵⁸ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, články III až XII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁵⁹ Zpráva spojené česko-rakouské dvorské kanceláře pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 3. října 1786. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁶⁰ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, články XIII až XIV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁶¹ Druhý dodatek k nadačním stanovám z roku 1766, bod 18. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁶² Srov. kapitoly Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů a Personální struktura hradčanské nadace.

v uplynulém období dopustily, či jejich stížnosti.¹¹⁶³ Chování dam měla abatyše (či děkanka) pozorně sledovat – její povinností bylo mimo jiné zasílat každoročně k rukám vládnoucí české královny přehled se jmény všech členek nadace, ve kterém bylo zaznamenáno, jak si která z dam v uplynulém roce vedla, především pokud šlo o plnění předepsaných náboženských povinností.¹¹⁶⁴

Stejně jako dámám v jiných ústavech šlechticů byla i hradčanským kapitulárnám povolena účast na veřejném životě. Nadační stanovy z roku 1755 šlechticům přísně zakazovaly pouze účast na veřejných komediích a maškarních plesích, jednou týdně však směly navštívit operní představení a ples za podmínky, že byl určen výhradně šlechtě. Výjimku přirozeně představovaly akce s účastí císařského dvora, které dámy mohly navštěvovat bez omezení. Účast na společenské události byla povolena pouze v doprovodu dalších dvou členek nadace, přičemž jako nejzazší doba návratu byla stanovena jedenáctá hodina večerní. Nocovat mimo budovu ústavu šlechticů – samozřejmě s výjimkou řádných dovolených – bylo přísně zakázáno.¹¹⁶⁵ Povoleny byly procházky či návštěvy přátel a známých ve městě, avšak i v tomto případě platila určitá omezení. Dáma se venku nesměla zdržet déle než do desáté večerní hodiny, vycházet navíc směla pouze v doprovodu jiné členky nadace a jedné provdané dámy, která se těšila důvěře abatyše, a to vše nanejvýš čtyřikrát týdně.¹¹⁶⁶

Návštěvy mohly dámy samozřejmě také přijímat přímo v nadační budově, o této skutečnosti však bylo nutné předem informovat abatyši či její zástupkyni. K přijímání hostů sloužila výhradně společenská místnost, v apartmánech směly být kapitulárky navštěvovány výlučně blízkými příbuznými (rodiči a sestrami) a pouze v době nemoci. S výjimkou rodičů a sourozenců bylo také nepřípustné, aby šlechtice zůstala s návštěvou ve společenské místnosti sama – rozmluvě měla být přítomna buď přímo abatyše, nebo jiná abatyši (či děkankou) zvolená kapitulárka.¹¹⁶⁷

Porušení předpisů obsažených v nadačních stanovách se pochopitelně neobešlo bez následků. Pro takové případy císařovna vytvořila poměrně propracovaný systém postihů. Pokud se dáma stýkala s nevhodnými osobami, měla být za své chování nejprve soukromě

¹¹⁶³ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁶⁴ Tamtéž, článek XXVII.

¹¹⁶⁵ Tamtéž, článek XXVIII.

¹¹⁶⁶ Tamtéž, článek XLIV.

¹¹⁶⁷ Tamtéž, články XLII a XLIII.

pokárána abatyší, kdyby se prohřešek opakoval, následovala domluva před celou kapitulou. Třetí stupeň trestu představovalo odnětí části prebendy, která měla připadnout kapitulárce, jíž byla provinilá dáma přidělena na starost. Nedošlo-li by ani tehdy ke zlepšení, měl být o poklesku dámy informován nadační komisař a jeho prostřednictvím císařský dvůr. Při mimořádně závažných proviněních mohla kapitulárka o své nadační místo přijít.¹¹⁶⁸ Pokud prohřešek nebyl vážný (za takový se považovalo například nedovolené opuštění nadace či neúčast na mši), stačila jako trest slovní domluva, případně odnětí čtvrtletní prebendy ve prospěch chudých.¹¹⁶⁹

Poněkud rozdílné představy Marie Terezie a některých hradčanských dam o udržování pořádku a mravní kázně se však již záhy staly příčinou nespokojenosti panovnice. Koncem ledna 1756 – ani ne dva měsíce po slavnostním otevření nadace – musela císařovna znovu připomenout Marii Anně Glatzové z Althausenu, aby pečlivě dohlížela na dodržování zákazu návštěv bez vědomí představených.¹¹⁷⁰ Panovnice proto také opakovaně nařizovala změny stávajících předpisů, aby zlepšila kázeň v institutu.

V obnovených nadačních stanovách z roku 1763 Marie Terezie například kapitulárnám zakázala opouštět budovu nadace během adventu a půstu, výslovně zapovězena byla v tomto období konzumace jídla mimo ústav šlechticů. Omezeny byly rovněž možnosti přijímání návštěv, pro něž byly nově vyhrazeny pouze tři dny v týdnu mezi čtvrtou a sedmou hodinou odpolední, navíc jen za přítomnosti jedné z členek sboru představených dam. V adventním a postním čase se připouštěly pouze dva návštěvní dny za týden, během konání pobožností bylo přijímání hostů zakázáno úplně. Doprovod členky sboru představených byl nutný také při veškerých jednodenních výletech kapitulárek mimo Prahu.¹¹⁷¹ Určité uvolnění pravidel bylo přípustné pouze v přítomnosti abatýše,¹¹⁷² k čemuž však docházelo jen minimálně – přední představitelka byla po většinu času buď nepřítomna, nebo vůbec nebyla jmenována.¹¹⁷³

¹¹⁶⁸ Srov. záležitost kapitulárky Terezie z Carlowitz.

¹¹⁶⁹ Tamtéž, články XXXIX až XLI.

¹¹⁷⁰ Zpráva císařovny Marie Terezie Marii Anně Glatzové z Althausenu, člence sboru představených dam, z 29. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷¹ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, články IX, XLIII a XLIV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷² Dámy směly za přítomnosti abatýše například nosit barevné pláště či se během masopustu účastnit maškarních plesů (avšak bez masek zakrývajících obličej). Druhý dodatek k nadačním stanovám z roku 1766. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷³ Podrobněji v kapitole Abatýše Tereziánského ústavu šlechticů.

Další zpřísnění pravidel nařídila Marie Terezie v tzv. Novém nařízení ke stanovám (Neue Anordnung zu den Statuten) z roku 1774, podle něhož směly dámy navštěvovat divadlo pouze za doprovodu členky sboru představených, případně jedné z osmi císařovnou pověřených dam. Během představení byly povinny zdržovat se pouze ve vlastních lóžích. Dále panovnice kapitulárním zakázala návštěvy u neurozených osob a návštěvy veřejných zahrad s výjimkou Valdštejnské a Buquoyské, opustit budovu nadace bylo možné opět pouze v doprovodu některé z pověřených dam. Pokud chtěly kapitulárky navštívit své přátele ve městě, musely předem nahlásit, kam a s kým jdou. Další omezení se týkalo mužských návštěv, které byly povoleny pouze s vědomím představených a za přítomnosti dalších nejméně dvou členek nadace v určených časech a místnostech. Císařovna dámám zakázala přijímat a odesílat korespondenci jiným způsobem než prostřednictvím představených, například za pomoci služebnictva. Zásadní změnu představovalo zavedení povinnosti absolvovat jednoroční zkušební období. Poté, co byla dáma přijata do společenství hradčanských kapitulárek, měla pobírat pouze polovinu obvyklé renty. Prokázala-li, že je schopna dodržovat předepsaná pravidla, stala se po roce řádnou členkou nadace.¹¹⁷⁴

Snahy Marie Terezie vstítit hradčanským kapitulárním přísnou kázeň a zbožnost vzaly z své po nástupu Josefa II., který nařízení připomínající klášterní klauzu považoval za zbytečnou a jednoduše je zneplatnil. Roku 1781 panovník zrušil povinnost dam vracet se do desáté hodiny večerní domů, stejně jako zákaz „*opouštět ústav šlechticů v době adventu a půstu, jíst o nedělích a svátcích mimo budovu nadace (...) a tak podobně*“,¹¹⁷⁵ přičemž vymezení konkrétních pravidel ponechal na uvážení sboru představených. Roku 1789 Josef II. zrušil i povinnost absolvovat roční zkušební období.¹¹⁷⁶ Uvolnění přísných pravidel, nepochybně také v souvislosti s vysokým věkem a ubývajícím silami děkanky Glatzové z Althausenu, mělo za následek určité rozvolnění morálky zejména mladých hradčanských dam. K obnovení pořádků mohlo dojít teprve po Josefově smrti, kdy veškerá nařízení obsažená v nadačních stanovách z roku 1763 vstoupila opět v platnost.¹¹⁷⁷

Třebaže přímých svědectví o průběhu všedních i svátečních dnů v hradčanském ústavu šlechticů není k dispozici mnoho, lze předpokládat, že každodenní život dam ubíhal

¹¹⁷⁴ Nové nařízení ke stanovám z 20. května 1774. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷⁵ Cit. dle: Zpráva prvního nadačního komisaře Karla Egona knížete Fürstenberga sboru představených dam hradčanské nadace z 1. února 1781. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷⁶ Zpráva prvního nadačního komisaře Ludvíka hraběte Cavriani vedení pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 26. února 1789. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁷⁷ Protokol ku příležitosti opětovného rozdělení hradčanského a novoměstského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 315, kart. č. 6.

podobně, jako u jiných neprovdaných šlechticů – dny byly vyplněny modlitbami, četbou, vedením korespondence, ručními pracemi, návštěvami rodiny či přátel, popřípadě společenských a kulturních událostí.¹¹⁷⁸ Oblíbenou činností dam představovaly návštěvy divadla. Zpočátku měla hradčanská nadace předplaceny lóže v divadle V Kotcích a v malostranském Thunovském divadle, později kapitulárky navštěvovaly představení v hraběcím Nostitzově divadle (na konci 18. století odkoupeném českými stavy a přejmenovaném na Stavovské), kde měly za tímto účelem předplaceny lóže číslo osm a devět (od konce 50. let 19. století číslo 11 a 12).¹¹⁷⁹ Lóže hradčanských kapitulárek pravidelně využíval císař František II. se svou třetí manželkou Marií Ludovikou (1787–1816)¹¹⁸⁰ během svých pobytů v Praze.¹¹⁸¹ Předplatné na celkem 300 představení, které stálo v polovině 19. století 136 zlatých měsíčně, však většinou nebývalo hradčanskými kapitulárkami zcela vyčerpáno – ve čtvrteční dny, kdy se konala česká produkce, nebyl mezi dámami o představení zájem, abonentky proto dávaly k dispozici ředitelství divadla.¹¹⁸² Na počátku 60. let 19. století se ze Stavovského divadla stalo Královské zemské německé divadlo s německým souborem. V květnu 1883 sice Tereziánský ústav šlechticů obdržel výzvu správy Národního divadla, aby před jeho znovuotevřením rozšířil řady předplatitelů, mezi kapitulárkami však pravděpodobně nevzbudila žádný zájem.¹¹⁸³ Naopak kladné ohlasy vyvolalo přizvání k nově vytvořenému Německému divadelnímu spolku, jehož náplní měla být péče o pražské německé divadlo a především získání finančních prostředků na stavbu

¹¹⁷⁸ K otázce všedního dne urozených dam podrobněji např. WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje.

¹¹⁷⁹ Každoročně uzavírané smlouvy s provozovateli jednotlivých divadel o pronájmu lóží uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16.

¹¹⁸⁰ K císařovně Marii Ludovice (1787–1816) podrobněji v kapitole Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů.

¹¹⁸¹ Srov. např.: Zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 5. května 1810. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16; zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 21. května 1812. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16; zpráva prvního nadačního komisaře Františka Antonína hraběte Kolowrat-Liebsteinského děkance hradčanské nadace Raimundě svobodné paní ze Saint-Genois z 16. srpna 1813. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16.

¹¹⁸² Opis zprávy pražského Tereziánského ústavu šlechticů ředitelství Stavovského divadla z 24. prosince 1849. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16.

¹¹⁸³ Výzva Královského českého zemského a Národního divadla k zajištění předplatného z 24. května 1883. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 325, kart. č. 16.

pevná přátelství, na druhou stranu však není na místě mezilidské vztahy panující v třicetičlenném výlučně dámském společenství jakkoli idealizovat. Zprávy o vážných konfliktech mezi členkami hradčanské nadace jsou zcela ojedinělé; jen těžko postihnutelné drobné projevy nepřátelství, méně závažné incidenty či obvyklé neshody však pravděpodobně nebyly ničím výjimečným – podobně jako například v brněnském Ústavu šlechtičen Paní Marie Školské. Jedna ze zdejších prebendistek, Ludovika (Lulu) hraběnka Thürheimová, jež byla neteří hradčanské kapitulárky Augusty hraběnky Berghe de Trips, později vzpomínala na dobu strávenou v brněnském ústavu následovně: „*Teprve zde jsem poznala, co znamená být osamělá, nikdo mi nebyl oporou (...). Den vyplňovalo psaní dopisů mé sestře, můj život byl ohrožen dvěma nepřáteli, chladnou samotou a tou nejpošetilejší společností (...). 16 starých panen v domě (...), strašlivé!*“.¹¹⁹¹

Poměrně přísný denní režim, ztráta jisté míry osobní svobody a nezřídka napjaté vztahy mezi dámami mohly v některých případech vést k deziluzi a touze po opuštění ústavu. Zabezpečení v hradčanském institutu bylo poskytováno doživotně, na základě článku XXIX nadačních stanov se však kapitulárka mohla kdykoli rozhodnout z něj vystoupit. O úmyslu opustit nadaci byla povinna předem informovat abatyši a požádat ji i celou kapitolu o formální svolení.¹¹⁹² V den odchodu se každá z dam musela písemně poděkovat u panovníka i hradčanské instituce za udělenou milost a vrátit nadační plášť i odznak.¹¹⁹³ Za více než půl druhého století existence ústavu šlechtičen bylo toto pravidlo porušeno pouze v jediném případě – v souvislosti s aférou Terezie z Carlowitz,¹¹⁹⁴ pocházející z původem saského šlechtického rodu Carlowitzů, bývalé kapitulárky pražského novoměstského ústavu šlechtičen.

Někdy mezi 8. a 10. prosincem roku 1790 se Terezie z Carlowitz, od roku 1787 stejně jako ostatní novoměstské kapitulárky členka hradčanské tereziánské nadace, bez dalšího vysvětlení odebrala z ústavu – zanechala po sobě pouze nadační odznak, plášť a šest zlatých pro komornou. Její útěk byl pro všechny překvapením, neboť šlechtična se nacházela v již zralém věku (dovršila čtyřicátý rok) a její chování bylo doposud hodnoceno jako příkladné. Mezi ostatními kapitulárkami údajně neměla žádnou přítelkyni, selhaly rovněž pokusy zjistit

¹¹⁹¹ Cit. dle: THÜRHEIM, L von: *Erinnerungen*, Bd. IV., s. 99.

¹¹⁹² Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755, článek XXIX. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁹³ Zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského a druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra svobodného pána Netolitzkého z Eisenberga sboru představených dam hradčanské nadace z 13. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹¹⁹⁴ Bližší informace o kapitulárce Terezii z Carlowitz se nepodařilo dohledat.

bližší informace o místě jejího pobytu od příbuzných.¹¹⁹⁵ Teprve prostřednictvím jedné z bývalých hradčanských kapitulárek, jež právě pobývala u sestřenice v Benátkách, bylo nakonec zjištěno, že se uprchlá dáma zdržuje právě zde pod falešným jménem. Tereziinu situaci ještě značně zhoršoval fakt, že byla na útěku doprovázena jistým polským šlechticem. Navíc byla dle platných zákonů považována za emigrantku a veškerý její majetek měl být zkonfiskován. Nakonec šlechtična podepsala prohlášení, jímž se vzdala své prebendy, a uvolněné nadační místo bylo z rozhodnutí císaře přiděleno jiné dámě.¹¹⁹⁶

Většinou však šlechtičny opouštěly ústav za méně dramatických okolností. Důvody k rezignaci na nadační místo existovaly v zásadě čtyři: Uzavření sňatku, přestup do kláštera, přestup do jiné zaopatřovací instituce a zisk jiného odpovídajícího zajištění (například prostřednictvím dědictví či vstupu do dvorských služeb). Sňatek představoval bezesporu nejčastější příčinu odchodu z hradčanského institutu. Přesto nebyl počet kapitulárek, které vstoupily do manželství, nijak vysoký – ostatně podobně jako v jiných ústavech šlechtičen předlitavské části habsburské monarchie: Innsbrucký tereziánský ústav šlechtičen tímto způsobem opustila třetina kapitulárek¹¹⁹⁷ a z celkem 54 prebendistek štýrskohradecké nadace se provdaly dokonce pouhé dvě dámy.¹¹⁹⁸ Hradčanským institutem prošlo mezi lety 1755 až 1919 celkem 205 interních členek, z nichž jich do manželství před 1. květnem 1919, kdy byl ústav šlechtičen oficiálně rozpuštěn, vstoupilo přesně 51, tedy necelá čtvrtina.¹¹⁹⁹

Již v nadační listině císařovna zdůraznila, že prebenda má představovat pouze formu dočasného zabezpečení urozených dam, a to do doby, než budou dotyčné zajištěny jiným stavovsky přiměřeným způsobem.¹²⁰⁰ Vstup do manželství byl považován za bezesporu nejvýhodnější způsob tohoto zabezpečení, neboť právě v uzavření sňatku a založení rodiny bylo spatřováno ideální završení výchovy mladé aristokratky. Uvolněná prebenda následně mohla být poskytnuta jiné potřebné dámě. Sňatečnost kapitulárek pražské tereziánské nadace nebyla ve všech obdobích konstantní. Z prvních 28 přijatých kapitulárek jich vstoupilo do

¹¹⁹⁵ Zpráva pražského Tereziánského ústavu šlechtičen prvnímu nadačnímu komisaři Ludvíku hraběti Cavriani z 5. ledna 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹⁹⁶ Zpráva pražského Tereziánského ústavu šlechtičen prvnímu nadačnímu komisaři Ludvíku hraběti Cavriani z 28. února 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 315, kart. č. 6.

¹¹⁹⁷ Kniha členek Innsbruckého ústavu šlechtičen. TL, Damenstift Innsbruck, II/28, Kart. Nr. 4.

¹¹⁹⁸ Kniha členek Ústavu šlechtičen ve Štýrském Hradci, nedatováno. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: II, Heft 13, Kart. Nr. 2.

¹¹⁹⁹ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹²⁰⁰ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

manželství celkem devět (tedy více než 32 procent). U dam přijatých do roku 1760 se sňatečnost pohybovala dokonce nad hranicí 40 procent a vysoko se udržela ještě u ročníků přijetí 1780 až 1799, kdy bylo provdáno 11 z celkem 25 dam (44 procent). Poté, co se na přelomu století začal věk nově přijímaných šlechtičen zvyšovat, začala naděje dam na uzavření sňatku výrazně klesat: Z 23 kapitulárek, které vstoupily do hradčanského institutu mezi lety 1800 až 1811, se provdaly pouze dvě (necelých devět procent). Dámy přijaté v průběhu 30. a 40. let 19. století měly teoretickou naději na uzavření manželství asi 19 procent (z celkem 32 prebendistek, přijatých v letech 1833 až 1849, se provdalo šest dam). Vůbec nejslabší míra sňatečnosti panovala u kapitulárek přijatých ve druhé polovině 19. století – z šlechtičen, které získaly nadační místo v letech 1850 až 1896, uzavřela sňatek jediná. Zvyšování sňatečnosti bylo znovu patrné u prebendistek přijatých po roce 1897, kdy začal průměrný věk přijímaných dam pozvolna klesat.¹²⁰¹

Stejně tak se proměňoval i průměrný věk hradčanských dam při vstupu do manželství. První kapitulárky, které do nadace vstoupily v prosinci 1755, se vdávaly v průměru ani ne jako pětadvacetileté. U nevěst přijatých do roku 1760 stoupl průměrný věk na přibližně 27 a půl roku, ještě o více než rok starší bývaly v době sňatku dámy přijaté v následujícím dvacetiletí (1760 až 1779). U dalších generací hradčanských kapitulárek začal průměrný sňatkový věk výrazně stoupat. U ročníků přijetí 1780 až 1799 se pohyboval jen těsně pod hranicí 34 let. Mezi dámami, které do nadace vstoupily po roce 1800, se nacházely pouze tři, kterým v době svatby ještě nebylo 30 let – průměrný sňatkový věk rakouských šlechtičen se přitom v polovině 19. století pohyboval jen kolem 18 let, teprve na přelomu století stoupl na 20 až 22 let.¹²⁰² Naděje na uzavření manželství přetrvávala až do poměrně vysokého věku – vůbec nejstarší provdanou kapitulárkou se stala roku 1916 Štěpánka Berta hraběnka Rumerskirchová (nar. 1867),¹²⁰³ v době sňatku téměř padesátiletá.¹²⁰⁴

¹²⁰¹ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹²⁰² WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 70. Dle Christy Diemelové se průměrný věk rakouských šlechtičen při vstupu do manželství v 19. století pohyboval mezi 23 a 24 lety. DIEMEL, Ch.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert, s. 38. K otázce průměrného věku vstupu do manželství také: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století. Praha 2007, s. 200–201.

¹²⁰³ Štěpánka Berta hraběnka Rumerskirchová (nar. 1867) byla dcerou Mořice hraběte Rumerskircha a Leontiny rozené Lesniowské ze Zimnawody. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1897, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila o tři roky později. Její starší sestra Josefina Karolina hraběnka Rumerskirchová (nar. 1860) působila jako kapitulárka brněnského Ústavu šlechtičen Paní Marie Školské. Roku 1916 se Štěpánka Berta provdala za Egona Albrechta prince Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst-Kaunitze.

Období mezi přijetím nadačního místa a uzavřením manželství bylo u jednotlivých dam různě dlouhé, pohybovalo se od několika měsíců až po několik desítek let. Většina kapitulárek se vdávala do pěti let od přijetí prebendy. Mimořádně krátce setrvala na postu členky nadace například Marie Anna hraběnka Wildensteinová (1734–1766),¹²⁰⁵ která byla do institutu uvedena 8. prosince 1755 a o pouhý měsíc později se provdala za Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina (1711–1788). Stala se tak vůbec první dámou, která ústav na Hradčanech opustila.¹²⁰⁶ S přibývajícím věkem pravděpodobnost sňatku samozřejmě klesala, avšak stále nebyla zcela zanedbatelná – po uplynutí více než 15 let na pozici kapitulárky se provdalo celkem šest dam. Marie Karolina hraběnka Desfoursová (1763–1802)¹²⁰⁷ strávila před uzavřením sňatku v hradčanské nadaci dokonce plných 28 let!

Vhodného partnera bylo možné nalézt nejen na společenských událostech, jichž se dámy účastnily, ale pravděpodobně také přímo na půdě ústavu šlechticů mezi mužskými příbuznými ostatních kapitulárek. Jako příklad možného fungování hradčanského institutu jako sňatkového trhu lze uvést případ dvojího sňatku v hraběcí rodině Morzinů ze závěru 18. století: Mezi hradčanskými kapitulárkami si tehdy vybrali své manželky hned dva z bratrů Morzinů – starší Rudolf (nar. 1752) se koncem října roku 1797 oženil s Marií Josefou hraběnkou Hohenwartovou (1772–1846),¹²⁰⁸ mladší Ferdinand (nar. 1753) si v únoru

Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1906. Gotha 1906, s. 732.

¹²⁰⁴ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

¹²⁰⁵ Marie Anna hraběnka Wildensteinová (1734–1766) byla dcerou Jana Maxmiliána hraběte Wildensteina a Marie Barbory rozené hraběnky Trauttmansdorffové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1755 až 1756, kdy se provdala za Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²⁰⁶ Zpráva hradčanské kapitulárky Marie Anny hraběnky Wildensteinové pražskému Tereziánskému ústavu šlechticů z 8. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 317, kart. č. 7; svatební smlouva mezi Marií Annou hraběnkou Wildensteinovou a Janem Josefem hrabětem Thun-Hohensteinem z 8. ledna 1756. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 331, kart. č. 4.

¹²⁰⁷ Marie Karolina hraběnka Desfoursová (1763–1802) byla dcerou Bedřicha hraběte Desfours a Marie Anny rozené svobodné paní Mittrowské. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1780 až 1828, kdy se provdala za Antonína svobodného pána Kfellerera ze Sachsengrünü. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²⁰⁸ Marie Josefa hraběnka Hohenwartová (1772–1846) byla dcerou Jiřího Jakuba hraběte Hohenwarta a Marie Františky rozené hraběnky Hohenwartové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1795 až 1797, kdy uzavřela sňatek s Rudolfem hrabětem Morzinem, s nímž měla devět dětí. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu

následujícího roku vzal Aloisii Josefu (Luisu) hraběnku Hrzanovou (1768–1847).¹²⁰⁹ O roli, kterou ve zprostředkování těchto manželských spojení sehrály sestry hrabat Morzinů, tehdejší hradčanské kapitulárky Marie Valpurga (1757–1824)¹²¹⁰ a Terezie (1774–1859), však lze s ohledem na nedostatek pramenů pouze spekulovat.¹²¹¹

Švagrovými se staly rovněž hraběnky Marie Valpurga Hartmannová z Klarsteina (nar. 1763)¹²¹² a Leopoldina Josefa ze Saint-Julien (nar. 1761),¹²¹³ které společně pobývaly v nadaci ve druhé polovině 80. let 18. století: Leopoldina se roku 1797 provdala za bratra hraběnky Hartmannové, Prokopa (nar. 1760). Blízké příbuzenství spojilo rovněž kapitulárky Marii Františku hraběnku Sternbergovou (1716–1785) a Marii Annu hraběnku Wilczekovou

šlechticem, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticem z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 15, kn. č. 4; VALENTA, Aleš: Inventář Rodinný archiv Černínů-Morzinů, Vrchlabí (1535) 1562–1944. Zámrsk 2012, s. 6, 125–126. Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1840. Gotha 1840, s. 342.

¹²⁰⁹ Aloisie Josefa (Luisa) hraběnka Hrzanová z Harrasu (1768–1847) byla dcerou Karla Josefa hraběte Hrzana a Františky Karoliny rozené z Nauendorfu. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1791 až 1798, kdy se provdala za Ferdinanda hraběte Morzina. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticem, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticem z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 15, kn. č. 4; Genealogisches Taschenbuch der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1840. Gotha 1840, s. 342.

¹²¹⁰ Marie Valpurga hraběnka Morzinová (1757–1824) byla dcerou Karla hraběte Morzina a Marie Vilemíny rozené svobodné paní Reiské z Dubnitz, sestrou kapitulárky Terezie hraběnky Morzinové (1774–1859). Členkou hradčanské nadace byla v letech 1780 až 1824. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticem, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticem z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²¹¹ Tuto problematiku by mohla osvětlit například analýza pramenů osobní povahy, uložených v rodinném archivu rodu Morzinů. Srov. VALENTA, Aleš: Inventář Rodinný archiv Černínů-Morzinů, Vrchlabí (1535) 1562–1944. Zámrsk 2012.

¹²¹² Marie Valpurga hraběnka Hartmannová z Klarsteina (nar. 1763) byla dcerou Jana Nepomuka hraběte Hartmanna a Marie Anny rozené hraběnky Kolowrat-Krakowské. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1779 až 1789, kdy se provdala za Václava hraběte Cavriani. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticem, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticem z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²¹³ Leopoldina Josefa Aloisie ze Saint-Julien (nar. 1761) byla dcerou Jana Josefa hraběte Saint-Julien a Aloisie rozené hraběnky Thürheimové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1785 až 1797, kdy uzavřela sňatek s Prokopem hrabětem Hartmannem. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticem, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticem z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 15, kn. č. 4.

(nar. 1736),¹²¹⁴ která si v roce 1768 vzala přímého bratrance Marie Františky, Adam Františka ze Sternberga (nar. 1711).¹²¹⁵ V jednom případě hradčanská dáma dokonce „podědila“ svého manžela po jiné kapitulárce: Krátce po smrti své třetí ženy Marie Anny rozené z Wildensteinu si Jan Josef hrabě Thun-Hohenstein vybral mezi hradčanskými kapitulárkami i svou čtvrtou manželku, tehdy již osmatřicetiletou Alžbětu svobodnou paní Hennigerovou (1729–1800).¹²¹⁶

Většina hradčanských kapitulárek uzavřela sňatek plně v souladu se zásadami rovnorodosti platnými ve šlechtických kruzích, tedy s mužem stojícím přinejmenším na stejné úrovni šlechtické hierarchie, či ještě lépe o stupeň výše. Protože žena přebírala po svatbě stav svého manžela, měla se dáma pocházející z hraběcí rodiny provdat v ideálním případě za příslušníka knížecího rodu, neboť po svatbě by jí pak náležel titul kněžny či princezny. K takovému manželskému spojení však došlo v hradčanském ústavu šlechtičen pouze ve dvou případech.¹²¹⁷ Některé kapitulárky z rodin s hraběcím titulem vstoupily do svazků se členy rodů baronských, což bylo pro dámy s ohledem na jejich sociální postavení sice poněkud nevýhodné (získaly pouze titul svobodné paní), avšak ve šlechtické společnosti stále akceptovatelné. Hůře na tom byly prebendistky, které – ač příslušnice tzv. první společnosti – uzavřely sňatky se členy novošlechtických rodů, které získaly šlechtický titul teprve nedávno. Takových případů však bylo velmi málo.

Z obchodnicko-podnikatelské nobility pocházel například manžel kapitulárky Antonie Sylvie hraběnky Thun-Hohensteinová (1875–1927), Bedřich Riedl z Riedensteinu (1874–

¹²¹⁴ Marie Anna hraběnka Wilczeková (nar. 1736) byla dcerou Josefa hraběte Wilczeka a Marie Frederiky rozené hraběnky Öttingenové. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1759 až 1768, kdy se provdala za Adama Františka hraběte Sternberga. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²¹⁵ Svatební smlouva Marie Anny hraběnky Wilczekové s Adamem Františkem hrabětem Sternbergem z 29. září 1768. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 331, kart. č. 4.

¹²¹⁶ Alžběta Valpurga Karolina svobodná paní Hennigerová ze Seebergu (1729–1800) byla dcerou Jana Václava svobodného pána Hennigera a Marie Alžběty rozené svobodné paní Dobrženské. Členkou hradčanské nadace byla v letech 1756 až 1767, kdy se provdala za Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²¹⁷ Za příslušníka knížecího rodu se provdaly kapitulárky Terezie hraběnka Morzinová (nar. 1774), která si v roce 1805 vzala Karla knížete Khevenhüller-Metsche, a Štěpánka Berta hraběnka Rumerskirchová (nar. 1867), jež se roku 1916 provdala za Egona Albrechta prince Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst-Kaunitze. Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen.

1936). Jeho dědečkem byl Jan Baptista Riedl (1801–1858), jenž byl synem výrobce hudebních nástrojů. Roku 1815 odešel do Frankfurtu nad Mohanem, kde nastoupil jako učeň do obchodu s koloniálním zbožím a barvami, poté pracoval jako obchodník v Augsburgu. Po návratu do Čech se stal obchodním vedoucím a prokuristou v chemičce svého strýce a posléze si otevřel vlastní obchod se zemědělskými komoditami. Vlastnil továrnu na olej v Karlíně a cukrovar ve Slibovicích, podílel se také na vzniku Labské paroplavební společnosti. Úspěšné podnikatelské aktivity mu přinesly značný kapitál, později se stal majitelem deskových statků Lužec a Mlýnce na Žatecku, kromě toho zastával řadu veřejných funkcí v průmyslu a obchodu. Za své zásluhy o industrializaci země byl 13. července 1855 povýšen císařem Františkem Josefem I. do šlechtického stavu s predikátem „Edler von Riedenstein“. Mladším z jeho synů byl Bedřich Eduard (1832–1905), později vlastník deskového statku Dalovice. Z jeho manželství s Matyldou Uhlovou vzešlo celkem pět dětí, mezi nimi i syn Bedřich zvaný Freddy, budoucí manžel hraběnky Thun-Hohensteinové, který působil jako důstojník c. k. armády a spravoval rodinný statek Gumpenstein u Irdningu ve Štýrsku.¹²¹⁸

Zásadu rovnorodosti nerespektovala ani kapitulárka Marie Arnoštka hraběnka Boržek-Dohalská (nar. 1761),¹²¹⁹ která se roku 1798 provdala za Heřmana Augustinetze (1741–1811). Rod Augustinetzů pocházel ze Španělska a do habsburské monarchie přišel až po uzavření utrechtského míru společně s císařem Karlem VI. Teprve v červenci roku 1804 byl Heřman Augustinetz za vojenské zásluhy své (v rakouské armádě dosáhl hodnosti generálmajora) i svých předků povýšen do rakouského stavu svobodných pánů. Syn Heřmana a Marie Arnoštky, František svobodný pán Augustinetz, zdědil po své tetě z matčiny strany, Johaně svobodné paní Villani, rozené hraběnce Boržek-Dohalské, panství Dolejší Těšov a jako jeho vlastník byl přijat mezi české stavby.¹²²⁰

¹²¹⁸ ČERVENKA, Vladimír: Inventář Rodinný archiv Riedl-Riedensteinů, Dalovice (1837–1945). Klášter 2016, s. 3–8.

¹²¹⁹ Marie Arnoštka hraběnka Boržek-Dohalská (nar. 1761) byla dcerou Václava hraběte Boržek-Dohalského (zemř. 1791) a Anny Marie rozené Kozové z Dobrsche, sestrou kapitulárky Marie Alžběty Anny hraběnky Boržek-Dohalské (1748–1832). Členkou hradčanské nadace byla v letech 1787 až 1798, kdy se provdala za Heřmana Augustinetze. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; MERAVIGLIA-CRIVELLI, R. J.: Der böhmische Adel, s. 52.

¹²²⁰ MERAVIGLIA-CRIVELLI, R. J.: Der böhmische Adel, s. 52.

Slavnostní podepsání svatební smlouvy¹²²¹ i samotný svatební obřad probíhaly podle zvláštních pravidel. V den podepsání svatební smlouvy se nevěsta i ostatní kapitulárky shromáždily ve společenské místnosti. Po příchodu ženicha (většinou v doprovodu otce a nastávajícího tchána), obou nadačních komisařů a ostatních pozvaných hostů se nevěsta společně se svou matkou a členkami sboru představených odebrala do místnosti určené k podpisu smlouvy, kde již byla očekávána budoucím manželem a hosty. Poté byla nahlas přečtena a podepsána smlouva – první připojili své podpisy oba nadační komisaři jako zástupci panovníka, následně nevěsta, ženich a další. Pak se společnost odebrala zpět za hradčanskými kapitulárkami do společenské místnosti, následovala blahopřání nevěstě a ženichovi a jejich poděkování nadačním komisařům. Až do samotného církevního obřadu zůstávala dáma stále členkou nadace, musela proto také dodržovat všechna předepsaná pravidla. Budoucího manžela směla navštěvovat pouze v doprovodu matky či jiné zastupující dámy. Ve svatební den nevěstu její matka doprovodila na předepsané místo konání obřadu, do kaple Všech svatých. Průběhu ceremonie přihlíželi kromě pozvaných hostů samozřejmě také kapitulárky hradčanské nadace i nadační komisaři, kteří se obvykle účastnili i svatební hostiny.¹²²²

Vstup do manželství pochopitelně nemusel znamenat a mnohdy jistě ani neznamenal okamžité zpřetrhání veškerých pout mezi provdanou kapitulárkou a domovskou institucí. Lze předpokládat, že kontakty mezi stávajícími a bývalými členkami byly prostřednictvím přátelských či rodinných vazeb udržovány i po odchodu dam z nadace – podrobnější rozpracování této otázky je však podmíněno provedením dalšího výzkumu, především pramenů osobní povahy v příslušných šlechtických rodových archivech. Členství v ústavu šlechtičen také mohlo být reflektováno v dalších životech bývalých členek, jak ilustruje případ Kateřiny Evy hraběnky Metternichové (1732–1781).¹²²³ Kateřina Eva, druhorozená

¹²²¹ Svatební smlouvy členek hradčanské nadace z let 1756 až 1789 uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 331, kart. č. 4.

¹²²² Srov. svatební ceremoniál Marie Anny hraběnky Wildensteinové z roku 1756. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 317, kart. č. 7; zpráva prvního nadačního komisaře Filipa hraběte Kolowrat-Krakowského sboru představených hradčanské nadace, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹²²³ Kateřina Eva hraběnka Metternichová (1732–1781) byla dcerou Emericha Karla hraběte Metternicha a Eleonory Antonie rozené hraběnky Buttlarové. Členkou hradčanské nadace se stala v únoru roku 1756, o tři roky později se provdala za Alberta svobodného pána Gabelkhovena. Manželům se narodili dva synové, kteří později vstoupili do císařské armády, a jedna dcera. Členkou ústavu byla od roku 1764 rovněž mladší sestra Kateřiny Evy, Korona Antonie hraběnka Metternichová (1736–1812). Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek

dcera Emericha Karla hraběte Metternicha, byla do hradčanského ústavu přijata jako čtyřiatřicetiletá dívka roku 1756. Později se členkou nadace stala také její mladší sestra Korona Antonie (1736–1812).¹²²⁴ Již v listopadu roku 1759 se Kateřina Eva provdala za o více než 30 let staršího Alberta svobodného pána Gabelkhovena (nar. 1700), jenž tehdy sloužil v hodnosti hejtmana u císařské armády.¹²²⁵ Manželům se narodily celkem tři děti.¹²²⁶ Později se Gabelkhovenovi zadlužili a upadli do hluboké finanční krize, z níž Albert hledal východisko v podobě postoupení své důstojnické šarže za částku 22 000 zlatých, k čemuž však císařovna Marie Terezie nakonec neudělila souhlas.¹²²⁷

Kateřina Eva se následně na císařovnu obrátila s prosbou, aby jí poskytla mimořádnou finanční výpomoc v podobě renty z prostředků pražské tereziánské nadace: „*Díky příkladnému chování [v ústavu šlechticů] jsem byla vždy vyznamenávána [císařovnou] nejvyšší přízní, kterou by mi nyní mohla tímto způsobem skutečně prokázat, čímž ale vůbec nemá být řečeno, že by se [tato milost] měla prokazovat každé [dámě]*“;¹²²⁸ napsala Kateřina Eva v dopise svému bratranci. Je nepravděpodobné, že by panovnice Kateřině požadovanou rentu skutečně poukázala, svou milost vůči její rodině však přeci jen projevila, když nechala na vlastní náklady zapsat Kateřinina druhorozeného syna na Tereziánskou vojenskou akademii ve Vídeňském Novém Městě.¹²²⁹

Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; WIßGRILL, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels, Bd. III, s. 199.

¹²²⁴ Korona Antonie hraběnka Metternichová (1736–1812) byla dcerou Emericha Karla hraběte Metternicha a Eleonory Antonie rozené hraběnky Buttlerové, sestrou kapitulárky Kateřiny Evy hraběnky Metternichové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1764 a prebendu pobírala až do své smrti v roce 1812. Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²²⁵ Svatební smlouva mezi Kateřinou Evou hraběnkou Metternichovou a Albertem svobodným pánem Gabelkhovenem z 29. listopadu 1759. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 331, kart. č. 4.

¹²²⁶ WIßGRILL, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels, Bd. III, s. 199.

¹²²⁷ Dopis Kateřiny Evy svobodné paní Gabelkhovenové, rozené hraběnky Metternichové, bratranci Františku Jiřímu hraběti Metternichovi, nedatováno. NA, Rodinný archiv Metternichů – Starý archiv, Kinder des Reichsgrafen Emmerich Carl v. Metternich Winnenburg, sign. 3197.

¹²²⁸ Cit. dle: Dopis Kateřiny Evy svobodné paní Kateřiny Evy svobodné paní Gabelkhovenové, rozené hraběnky Metternichové, bratranci Františku Jiřímu hraběti Metternichovi z 24. února 1768. NA, Rodinný archiv Metternichů – Starý archiv, Kinder des Reichsgrafen Emmerich Carl v. Metternich Winnenburg, sign. 3196.

¹²²⁹ Dopis Kateřiny Evy svobodné paní Gabelkhovenové, rozené hraběnky Metternichové, bratranci Františku Jiřímu hraběti Metternichovi z 3. února 1772. NA, Rodinný archiv Metternichů – Starý archiv, Kinder des Reichsgrafen Emmerich Carl v. Metternich Winnenburg, sign. 3197.

Z odlišného důvodu, než bylo uzavření sňatku, opustilo Tereziánský ústav šlechticů pouze 13 dam. Jediná z nich, Žofie Klára svobodná paní Enzenbergová,¹²³⁰ přišla o prebendu v souvislosti s přestupem do jiného zaopatřovacího ústavu. Ve dvou případech byl důvodem odchodu z hradčanské nadace vstup do kláštera, prebendu (externí) si v takových případech směly dámy se svolením panovníka ponechat až do okamžiku složení řádového slibu. Tři dámy nadaci opustily ze zdravotních důvodů a jedna šlechtična, Marie Žofie hraběnka Thun-Hohensteinová, získala zabezpečení jako dvorní dáma arcivévodkyně Hildegardy.¹²³¹ Ve zbývajících šesti případech prameny příčinu rezignace blíže neobjasňují.¹²³²

Ostatní přijaté interní kapitulárky – celkem se jednalo o 112 dam – setrvaly v hradčanské nadaci až do konce života. Některé z nich strávily v institutu pouze několik měsíců, jiné dlouhá desetiletí: Kupříkladu Konstancie hraběnka Troyerová (1817–1905) pobírala prebendu od svého přijetí na konci listopadu 1842 až do své smrti v lednu roku 1905, tedy plných 42 let a dva a půl měsíce.¹²³³ Některé kapitulárky zemřely jako poměrně mladé, řada z dam se však dožila úctyhodného věku, často i více než 80 či dokonce 90 let.¹²³⁴

Nemoc, umírání a smrt členky hradčanské nadace nebyla čistě soukromou záležitostí, ale věcí celé kapituly. Pokud některá z dam onemocněla, měla nárok na bezplatné poskytnutí lékařské péče včetně léků.¹²³⁵ Za tímto účelem institut zaměstnával jednoho až dva lékaře a také ranhojiče.¹²³⁶ Ostatní kapitulárky byly povinny na nemocnou dámu pamatovat ve svých modlitbách. Pokud se zdravotní stav šlechtičny zhoršil natolik, že bylo nutné zajistit její duchovní zaopatření, měla být dáma dle nadačních stanov doprovázena abatýší a přítomnými kapitulárnkami s hořícími svícemi v rukou do kaple a zpět, přičemž zpáteční cestu měly provázet sborově odříkávané modlitby za její uzdravení.¹²³⁷ Když kapitulárka zemřela, měly

¹²³⁰ K Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹²³¹ Arcivévodkyně Hildegarda (1825–1864) se narodila jako dcera bavorského krále Ludvíka I. a roku 1844 se provdala za arcivévodu Albrechta. Z manželství vzešly tři děti – pozdější württemberská vévodkyně Marie Terezie, syn Karel Albrecht (zemřel v dětství) a Matylda, která tragicky zahynula jako osmnáctiletá dívka. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 157.

¹²³² Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

¹²³³ Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4.

¹²³⁴ Srov. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

¹²³⁵ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 13. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹²³⁶ Podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹²³⁷ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, články X až XI. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

ostatní členky nadace, oděné do slavnostních šatů, doprovodit její tělo až k místu konání pohřebního obřadu – do kaple Všech svatých. Ceremoniál byl doprovázen sborovými modlitbami za duši zemřelé.¹²³⁸ Jako místo posledního odpočinku dam původně sloužila hrobka přímo v kapli Všech svatých, avšak poté, co za vlády Josefa II. vstoupil v platnost zákaz pohřbívání v obcích, začala být těla dam ukládána pravděpodobně do jejich vlastních rodinných hrodek.¹²³⁹ Teprve po roce 1911 začala být budována hrobka tereziánských kapitulárek na Břevnovském hřbitově.¹²⁴⁰

Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů:¹²⁴¹

	Jméno kapitulárky, rok jejího narození	Stupeň šlechtictví ¹²⁴²	Přijata ¹²⁴³ (věk)	Vystoupila	Důvod vystoupení ¹²⁴⁴	Poznámka
1.	Marie Anna Josefa Glatzová z Althausenu (nar. 1716)	R	1755 (39)	1796	†	Členka sboru představených 1755, děkanka 1766–1796

¹²³⁸ Tamtéž, článek XII.

¹²³⁹ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 47.

¹²⁴⁰ K otázce hrobky hradčanských kapitulárek na Břevnovském hřbitově: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 345, kart. č. 20.

¹²⁴¹ Do seznamu nebyly zahrnuty externí členky hradčanské nadace, které na prebendu rezignovaly před udělením interního nadačního místa. Seznam kapitulárek vytvořen dle: Seznam členek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; seznamy kapitulárek hradčanské nadace – podklady pro schematismy z let 1784 až 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes, ročníky 1856 až 1873, Wien 1856 až 1873; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, ročníky 1874 až 1918, Wien 1874 až 1918.

¹²⁴² K – knížecí stav; H – hraběcí stav; S – stav svobodných pánů; R – rytířský stav.

¹²⁴³ Jsou-li uvedeny dva letopočty oddělené „/“, znamená první letopočet rok přidělení externí prebendy, druhý je rokem přijetí interního nadačního místa.

¹²⁴⁴ † kapitulárka zemřela jako členka hradčanské nadace; ♥ provdala se; △ přestoupila do jiné zaopatřovací instituce; ⚡ vstoupila do kláštera; → vystoupila z jiného důvodu.

2.	Marie Františka ze Sternberga (nar. 1716)	H	1755 (39)	1785	†	Členka sboru představených 1755, podděkanka 1766–1785
3.	Marie Aloisie ze Strasolda (nar. 1720)	H	1755 (35)	1780	†	Členka sboru představených 1755, první asistentka 1768–1780
4.	Žofie Klára z Enzenbergu (nar. 1722)	S	1755 (33)	1768	△	Členka sboru představených 1755, druhá asistentka 1766–1768, poté děkanka Innsbruckého ústavu šlechticů
5.	Marie Anna Terezie Boržek-Dohalská z Dohalitz (nar. 1718)	H	1755 (37)	1780	†	
6.	Josefa z Pranckhu (nar. 1723)	H	1755 (32)	1756	→	Vystoupila
7.	Marie Karolina z Rosenbergu (nar. 1729)	H	1755 (26)	1778	†	
8.	Marie Arnoštka z Rosenbergu (nar. 1729)	H	1755 (26)	1756	♥	Provdala se za Karla hraběte Uifalossyho
9.	Marie Valpurga Anna ze Schirndingu (nar. 1730)	S	1755 (25)	1759	♥	Provdala se za Jana Josefa hraběte Millesima
10.	Arnoštka z Breuneru (nar. 1731)	H	1755 (24)	1758	♥	Provdala se za Emanuela hraběte Kolowrat- Krakowského

11.	Raimunda ze Saint-Genois (nar. 1733)	S	1755 (22)	1815	†	Děkanka 1800–1815
12.	Marie Barbora Josefa z Hardeggu (nar. 1734)	H	1755 (21)	1786	†	
13.	Marie Barbora z Trauttmansdorffu (nar. 1734)	H	1755 (21)	1806	†	
14.	Marie Anna z Wildensteinu (nar. 1734)	H	1755 (21)	1756	♥	Sestra kapitulárky Marie Terezie hraběny Wildensteinové, provdala se za Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina
15.	Leopoldina z Khevenhüllera (nar. 1734)	H	1755 (21)	1760	♥	Provdala se za Františka hraběte Przichowského
16.	Johana Eleonora Krawská z Kolowrat (nar. 1737)	H	1754 (17)	1763	⚔	Vstoupila do řádu karmelitek
17.	Marie Anna Lažanská z Bukowé (nar. 1735)	H	1754 (19)	1800	†	Děkanka 1796–1800
18.	Marie Hedvika ze Schaffgotsche (nar. 1735)	H	1755 (20)	1775	†	
19.	Marie Anna z Thürheimu (nar. 1735)	H	1755 (20)	1777	†	

20.	Marie Františka de Paula z Gilleis (nar. 1735)	S	1755 (20)	1764	→	Vystoupila
21.	Karolina z Heissensteinu (nar. 1735)	H	1755 (20)	1757	♥	Provdala se za Jana Antonína hraběte Sella
22.	Udalrika Paula z Herbersteinu (nar. 1736)	H	1755 (19)	1760	→	Vystoupila ze zdravotních důvodů
23.	Marie Kristýna Josefa z Wiessenwolffu (nar. 1736)	H	1755 (19)	1756	♥	Provdala se za Jana Ludvíka hraběte Hartiga
24.	Eva Filipína Antonie z Rollingu (nar. 1725)	S	1755 (30)	1759	→	Vystoupila ze zdravotních důvodů
25.	Marie Terezie Kazianerová z Kazensteina (nar. 1730)	H	1755 (25)	1810	†	
26.	Marie Aloisie z Cavriani (nar. 1735)	H	1755 (20)	1757	♥	Provdala se za Jana Josefa svobodného pána Dobrženského
27.	Marie Josefa ze Saint-Julien (nar. 1736)	H	1755 (19)	1763	♥	Provdala se za Václava svobodného pána Radetzského (od roku 1764 hraběte)
28.	Arnoštka ze Schaffgotsche (nar. 1737)	H	1755 (18)	1797	†	

29.	Eva Žofie Alžběta z Wolfskeelu (nar. 1729)	S	1756 (27)	1760	♥	Provdala se za Arnošta Karla Josefa hraběte Pachtu
30.	Kateřina Eva z Metternich- Winnenburgu (nar. 1732)	H	1756 (24)	1759	♥	Sestra kapitulárky Korony Antonie hraběnky Metternichové, provdala se za Alberta svobodného pána Gabelkhovena
31.	Marie Anna Florentina z Trauttmansdorffu (nar. 1736)	H	1756 (20)	1788	†	
32.	Alžběta Vaplurga Karola Hennigerová ze Seebergu (nar. 1729)	S	1756 (27)	1767	♥	Provdala se za Jana Josefa hraběte Thun-Hohensteina
33.	Marie Anna Wanczurová z Ržehnitz (nar. 1729)	S	1756 (27)	1775	♥	Provdala se za Jana svobodného pána Pirkensteina
34.	Marie Augusta Arnoštka z Rumpfu (nar. 1733)	H	1757 (24)	1806	†	
35.	Marie Barbora Anna z Daunu (nar. 1739)	H	1757 (18)	1759	→	Vystoupila ze zdravotních důvodů
36.	Marie Anna z Wilczeku (nar. 1736)	H	1758 (22)	1768	♥	Provdala se za Adama Františka hraběte Sternberga
37.	Marie Anna Barbora z Haugwitzu (nar. 1738)	S	1759 (21)	1762	♥	Provdala se za Antonína svobodného pána Schirndinga

38.	Františka Valpurga Terezie z Harrachu (nar. 1726)	H	1759 (33)	1764	†	
39.	Marie Valpurga Thunová z Hohensteinu (nar. 1743)	H	1759 (16)	1761	♥	Sestra kapitulárky Josefy hraběnky Thun- Hohensteinové, provdala se za Leopolda Kašpara hraběte Clary-Aldringena
40.	Terezie Marie Josefa z Arca (nar. 1740)	H	1760 (20)	1804	†	
41.	Marie Anna Josefa z Migazzi (nar. 1741)	H	1760 (19)	1811	†	
42.	Marie Anežka Anna z Morzinu (nar. 1741)	H	1761 (20)	1789	†	
43.	Josefa Thunová z Hohensteinu (nar. 1746)	H	1761 (15)	1771	♥	Sestra kapitulárky Marie Valpurgy hraběnky Thun- Hohensteinové, provdala se za Jana Vojtěcha hraběte Czernina
44.	Marie Karolina Františka z Thurnu a Valsassiny (nar. 1739)	H	1762 (23)	1797	†	
45.	Marie Vilemína ze Schlicku (nar. 1739)	H	1763 (24)	1792	†	
46.	Josefa Marie Anna ze Sylva-Tarouca (nar. ?)	H	1763 (?)	1779	→	Vystoupila

47.	Marie Vilemína Polyxena z Wolfskeelu (nar. 1734)	S	1764 (30)	1767	♥	Provdala se za Václava hraběte Lažanského
48.	Korona Antonie z Metternich- Winnenburgu (nar. 1736)	H	1764 (28)	1812	†	Sestra kapitulárky Kateřiny Evy hraběnky Metternichové
49.	Marie Anna z Thurn-Taxisu (nar. 1746)	K	1765 (19)	1789	†	
50.	Marie Anna z Attemsů (nar. 1743)	H	1767 (24)	1799	†	
51.	Marie Josefa Barbora Obiteczká z Obitecze (nar. 1727)	S	1767 (40)	1793	†	
52.	Vilemína d'Yve (nar. 1747)	markýza	1767 (20)	1779	♥	Provdala se za Ludvíka Jana hraběte Hartiga
53.	Jindřiška ze Stubenbergu (nar. 1737)	H	1767 (30)	1809	†	
54.	Marianna Malabayla z Canal (nar. 1744)	H	1768 (24)	1797	†	
55.	Marie Karolina Agáta z Franckenbergu (nar. 1743)	H	1768 (25)	1806	†	

56.	Anna Marie Pálffyová z Erdödu (nar. 1752)	H	1773 (21)	1775	♥	Provdala se za Josefa svobodného pána Jöchlingera
57.	Barbora Polyxena Wanczurová z Ržehnitz (nar. 1746)	S	1775 (29)	1775	→	Vystoupila
58.	Marie Terezie z Pettazzi (nar. 1733)	H	1775 (42)	1776	♥	Provdala se (bližší informace nezjištěny)
59.	Rosina Krakowská z Kolowrat (nar. 1754)	H	1775 (21)	1776	♥	Sestra kapitulárky Terezie hraběnky Kolowrat-Krakowské, provdala se za Filipa hraběte Swéerts-Sporcka
60.	Marie Terezie z Wildensteinu (nar. 1739)	H	1775 (36)	1787	†	Sestra kapitulárky Marie Anny hraběnky Wildensteinové
61.	Terezie Krakowská z Kolowrat (nar. 1756)	H	1776 (20)	1781	♥	Sestra kapitulárky Rosiny hraběnky Kolowrat-Krakowské, provdala se za Karla hraběte Hadika
62.	Alžběta z Nadastu (nar. ?)	H	1777 (?)	1795	†	
63.	Marie Žofie z Waldstein-Wartenberga (nar. 1760)	H	1777 (17)	1818	†	Děkanka 1816–1818
64.	Marie Vaplurga Hartmannová z Klarsteina (nar. 1763)	H	1779 (16)	1789	♥	Provdala se za Václava hraběte Cavriani

65.	Marie Valpurga Xaviera z Morzinu (nar. 1757)	H	1780 (23)	1824	†	Sestra kapitulárky Terezie hraběnky Morzinové
66.	Marie Karolina z Desfours (nar. 1763)	H	1780 (17)	1808	♥	Provdala se za Antonína svobodného pána Kfellerera ze Sachsengrünů
67.	Eleonora z Colloreda (nar. 1763)	H	1781 (18)	1783	♥	Provdala se za Františka hraběte Hartiga
68.	Marie Alžběta Anna Boržek-Dohalská z Dohalitz (nar. 1748)	H	1783 (35)	1832	†	Sestra kapitulárky Marie Arnoštky hraběnky Dohalské
69.	Leopoldina Josefína Aloisie ze Saint-Julien (nar. 1761)	H	1785 (24)	1797	♥	Provdala se za Prokopa hraběte Hartmanna
70.	Leopoldina Grundemannová z Falkenbergu (nar. 1757)	H	1786 (29)	1802	♥	Provdala se za Karla z Gotthardtu
71.	Marie Arnoštka Dohalská z Dohalitz (nar. 1761)	H	1787 (26)	1798	♥	Sestra kapitulárky Marie Alžběty Anny hraběnky Dohalské, provdala se za plukovníka Heřmana Augustinetze
72.	Marie Leopoldina z Hohensfeldu (nar. 1766)	H	1788 (22)	1800	♥	Provdala se za Karla svobodného pána Perglera
73.	Marie Anna Adelaida z Klenau (nar. 1757)	H	1788 (31)	1807	†	

74.	Benedikta Josefa Vitalie Czeyková z Olbramowitz (nar. 1757)	S	1789 (32)	1831	†	
75.	Terezie z Morzinu (nar. 1774)	H	1789 (15)	1805 (31)	♥	Sestra kapitulárky Marie Valpurgy Xaviery hraběnky Morzinové, provдалa se za Karla knížete Khevenhüller- Metsche
76.	Marie Gabriela Terezie z Attemsů (nar. 1754)	H	1791 (37)	1794	†	Sestra kapitulárky Marie Josefy Alexie hraběnky Attemsové
77.	Aloisie Josefa Hrzanová z Harrasu (nar. 1768)	H	1791 (23)	1797	♥	Provдалa se za Ferdinanda hraběte Morzina
78.	Marie Beatrix Josefa z Hardeggu (nar. 1772)	H	1792 (20)	1799	♥	Provдалa se za Jana Josefa hraběte Wilczeka
79.	Marie Josefa Terezie z Hohenwartu (nar. 1772)	H	1795 (23)	1797	♥	Provдалa se za Rudolfa hraběte Morzina
80.	Marie Josefa Dobrženská z Dobrženitz (nar. 1770)	S	1796 (26)	1812	♥	Provдалa se za Alberta Sellierse de Moranville, c. k. komořího a majora
81.	Vilemína Judita Antonie z Auerspergu (nar. 1778)	H	1797 (19)	1858	†	
82.	Marie Anna Filipína z Gaisrucku (nar. 1778)	H	1797 (19)	1860	†	Děkanka 1840–1860

83.	Alosie Arnoštka Alžběta ze Strasolda (nar. 1770)	H	1797 (27)	1808	†	
84.	Marie Anna Bieschinová z Bieschin (nar. 1770)	S	1797 (27)	1814	†	
85.	Alžběta Amálie Kristýna ze Sylva-Tarouca (nar. 1782)	H	1797 (15)	1852	†	
86.	Marie Leopoldina Vincencie de Fin (nar. 1770)	S	1798 (28)	1805	†	
87.	Marie Josefa Alexie z Attemsů (nar. 1757)	H	1798 (41)	1828	†	Sestra kapitulárky Marie Gabriely Terezie hraběnky Attemsové
88.	Marie Terezie Josefa z Kuenburgu (nar. 1768)	H	1798 (30)	1805	†	
89.	Karolina Filipína de Dombasle du Houx (nar. 1772)	H	1799 (27)	1823	†	
90.	Marie Anna Aloisie Abenspergová z Traunu (nar. 1765)	H	1800 (35)	1809	†	
91.	Antonie Renata Nepomucena Bieschinová z Bieschin (nar. 1755)	S	1800 (45)	1840	†	Děkanka 1819–1840

92.	Marie Alžběta Františka Hagerová z Altensteigu (nar. 1769)	S	1800 (31)	1837	†	
93.	Karolina Josefa Baillet de la Tour (nar. 1777)	H	1803 (26)	1840	†	
94.	Emanuela Marie Valpurga Boržek-Dohalská z Dohalitz (nar. 1773)	H	1804 (31)	1841	†	Sestra kapitulárky Marie Anny Valpurgy hraběnky Dohalské
95.	Kateřina Vincencie Antonie Chanowská z Langendorfu (nar. 1777)	S	1804 (27)	1850	†	
96.	Alžběta Aloisie Wentzová z Niederlahnsteinu (nar. 1772)	S	1804 (32)	1818	†	Prebendistka nadačního místa Viktorie hraběnky Colloredové
97.	Terezie Wratislawová z Mitrowicz a Netolicz (nar. 1781)	H	1806 (25)	1810	♥	Provdala se za Josefa Pozzo di Borgo
98.	Ludovika Civallartová de Happaucourt (nar. 1777)	H	1806 (29)	1833	†	
99.	Marie Anna z Lichtenbergu (nar. 1761)	H	1806 (45)	1829	†	Sestra kapitulárky Marie Antonie Johany hraběnky Lichtenbergové
100.	Terezie Marie Maxmiliána Wallisová z Karighmainu (nar. 1765)	H	1806 (41)	1835	†	Roku 1819 rezignovala ze zdravotních důvodů na pozici podděkanky

101.	Marie Antonie Helversenová z Helversheimu (nar. ?)	S	1806 (?)	1808	†	
102.	Aloisie Františka de Paula ze Stainu (nar. 1757)	S	1806 (49)	1811	†	Na její místo nastoupila její sestra Alžběta Magdalena svobodná paní Stainová
103.	Marie Antonie Johana z Lichtenbergu (nar. 1760)	H	1808 (48)	1845	†	Sestra kapitulárky Marie Anny hraběnky Lichtenbergové
104.	Barbora Anna Marie Hennigerová ze Ebergu (nar. 1780)	S	1808 (28)	1810	♥	Provdala se za Jana Nepomuka hraběte Turbu
105.	Augusta Berghe de Trips (nar. 1768)	H	1808 (40)	1841	†	
106.	Marie z Königsbrunnu (nar. 1780)	S	1809 (29)	1861	†	
107.	Isabela z Mylius (nar. 1783)	S	1809 (26)	1865	†	
108.	Desirée de Dam (nar. 1780)	vikomtesa	1810 (30)	1834	†	
109.	Josefa Alžběta Karolina Mladotová ze Solopisk (nar. 1773)	S	1810 (37)	1837	†	

110.	Josefa Františka Marie Kotzová z Dobrsche (nar. 1770)	S	1810 (40)	1837	†	
111.	Františka Paula Marie Perglerová z Perglasu (nar. 1786)	S	1811 (25)	1853	†	
112.	Alžběta Magdalena ze Stainu (nar. 1754)	S	1811 (57)	1826	†	Nastoupila na místo své zemřelé sestry Aloisie Františky de Pauly svobodné paní Stainové
113.	Marie Anna Valpurga Boržek-Dohalská z Dohalitz (nar. 1770)	H	1833 (63)	1854	†	Sestra kapitulárky Emanuely Marie Valpury hraběnky Dohalské
114.	Ludovika Krakowská z Kolowrat (nar. 1804)	H	1833 (29)	1884	†	1860–1884 děkanka, sestra kapitulárky Rosiny Johany hraběnky Kolowrat-Krakowské
115.	Kristýna Bieschinová z Bieschin (nar. 1812)	S	1835 (23)	1848	♥	Provdala se za Rudolfa hraběte Wratislawa
116.	Marie Augusta Josefa z Bredy (nar. 1808)	H	1835 (27)	1884	†	Sestra kapitulárky Filipíny Štěpánky hraběnky Bredové
117.	Žofie Viktorie Colinsová de Tarsienne (nar. 1787)	H	1836 (49)	1869	†	
118.	Marie Viktorie Helversenová z Helversheimu (nar. 1806)	S	1836 (30)	1871	†	

119.	Leopoldina Anna Helena ze Saint-Julien (nar. 1807)	H	1836 (29)	1843	♥	Provdala se za Karla z Petzoldu
120.	Žofie Thunová z Hohensteinu (nar. 1814)	H	1836 (22)	1844	→	Sestra kapitulárek Terezie a Nikolasiny hraběnek Thun-Hohensteinových, stala se dvorní dámou arcivévodkyně Hildegardy
121.	Klotylda Antonie Johana z Rindsmaulu (nar. 1812)	H	1838 (26)	1845	♥	Provdala se za Kristiána de Bacquehem
122.	Antonie Anna z Trautenbergu (nar. 1796)	S	1838 (42)	1875	†	
123.	Rosina Johana Krawowská z Kolowrat (nar. 1806)	H	1838 (32)	1884	†	Sestra kapitulárky Ludoviky hraběnký Kolowrat-Krawowské
124.	Aloisie Valpurga Karolina Wiederspergerová z Wiederspergu (nar. 1806)	S	1838 (32)	1878	†	
125.	Josefa z Trautenbergu (nar. 1770)	S	1838 (68)	1842	†	
126.	Marie Ludovika Anna z Falkenhaynu (nar. 1813)	H	1838 (25)	1839	†	
127.	Filipína Štěpánka z Bredy (nar. 1803)	H	1839 (36)	1897	†	Sestra kapitulárky Marie Augusty Josefy hraběnký Bredové

128.	Terezie Thunová z Hohensteinu (nar. 1812)	H	1839 (27)	1874	†	Sestra kapitulárek Žofie a Nikolasiny hraběnek Thun-Hohensteinových
129.	Albertina Žofie Frederika z Coudenhove (nar. 1817)	H	1839 (22)	1854	✙	Roku 1854 vstoupila do řádu Milosrdných sester v Praze, ponechala si externí prebendu
130.	Antonie Dobrženská z Dobrženitz (nar. 1815)	S	1839 (24)	1895	†	
131.	Celestina Marie Karolina z Belcredi (nar. 1813)	H	1839 (26)	1870	†	
132.	Marie Anna Alžběta Bieschinová z Bieschin (nar. 1816)	S	1840 (24)	1844	†	Sestra kapitulárky Alžběty Markéty Vincencie svobodné paní Bieschinové
133.	Marie Anna Kinská z Chinitz a Tettau (nar. 1815)	H	1840 (25)	1842	♥	Provdala se za Ferdinanda svobodného pána z Bianchi, vévodu di Casa Lanza
134.	Františka Wraždová z Kunwaldu (nar. 1812)	S	1841 (29)	1880	†	
135.	Františka z Eltzu (nar. 1780)	H	1842 (62)	1854	†	
136.	Marie Josefa Dobrženská z Dobrženitz (nar. 1817)	S	1842 (25)	1851	♥	Provdala se za Leopolda svobodného pána Hennigera ze Seebergu

137.	Adelaida Greiffenclau z Vollraths (nar. 1810)	S	1842 (32)	1853	†	
138.	Konstancie z Troyeru (nar. 1817)	H	1842 (25)	1905	†	
139.	Alžběta Markéta Vincencie Bieschinová z Bieschin (nar. 1818)	S	1844 (26)	1866	†	Sestra kapitulárky Marie Anny Alžběty svobodné paní Bieschinové
140.	Adelaida Rodenová z Hirzenau (nar. 1815)	S	1845 (30)	1851	♥	Provdala se za Karla hraběte Gallera
141.	Karolina Juliana z Rothkirch-Panthenu (nar. 1818)	H	1846 (28)	1862	†	
142.	Anna Františka Vernierová z Rougemontu (nar. 1810)	S	1846 (36)	1874	†	
143.	Marie Otýlie z Murray (nar. 1821)	H	1848 (27)	1896	†	
144.	Arnoštka z Auerspergu (nar. 1822)	K	1847/1851 (25/29)	1908	†	Děkanka 1891–1908
145.	Nikolasina Alžběta Thunová z Hohensteinu (nar. 1817)	H	1851 (34)	1885	†	Sestra kapitulárek Žofie a Terezie hraběnek Thun- Hohensteinových

146.	Karolina Emanuela Barbora Enisová z Atteru a Yveaghe (nar. 1800)	S	1851/1852 (51/52)	1882	†	
147.	Alžběta z Bissingen- Nippenburgu (nar. 1819)	H	1852/1853 (33/34)	1884	†	
148.	Armanda Karolina Marie ze Stillfriedu (nar. 1813)	S	1853 (40)	1905	†	Sestra kapitulárky Leokadie svobodné paní Stillfriedové
149.	Emma z Welserheimbu (nar. 1825)	H	1853 (28)	1891	†	Děkanka 1884–1891
150.	Matylda Marie Terezie z Tige (nar. 1819)	H	1853/1854 (34/35)	1865	→	Vystoupila
151.	Isabela Eleonora de Fin (nar. 1831)	S	1855 (24)	–	–	
152.	Marie Aloisie Hartmannová z Klarsteina (nar. 1819)	H	1855 (36)	1912	†	
153.	Josefa Klementina z Pötting-Persingu (nar. 1808)	H	1855/1859 (47/51)	1890	†	
154.	Klementina z Herbert-Rathkealu (nar. 1825)	S	1859/1860 (34/35)	1901	†	

155.	Leokadie ze Stillfriedu (nar. 1811)	S	1860/1861 (49/50)	1889	†	Sestra kapitulárky Armandy Karoliny Marie svobodné pani Stillfriedové
156.	Terezie Josefa Helvesenová z Helversheimu (nar. 1824)	S	1861/1863 (37/39)	1902	†	
157.	Františka z Montecuccoli- Lederchi (nar. 1832)	H	1863/1865 (31/33)	–	–	
158.	Evženie Hedvika z Beustu (nar. 1831)	S	1865/1866 (34/35)	1899	†	
159.	Anna Marie Dobrženská z Dobrženitz (nar. 1832)	S	1866/1867 (34/35)	1913	†	
160.	Kamila z Pelichy (nar. 1840)	S	1867/1870 (27/30)	1873	♥	Provdala se za Alfreda svobodného pána z Prandau
161.	Ludovika Hennigerová ze Seebergu (nar. 1841)	S	1870 (29)	1915	†	
162.	Terezie z Fünfkirchenu (nar. 1835)	H	1870/1871 (35/36)	1902	†	
163.	Jindřiška Lažanská z Bukowé (nar. 1827)	H	1871/1873 (44/46)	1891	†	

164.	Ludovika Wuchererová z Huldenfeldu (nar. 1847)	S	1873/1874 (26/27)	1914	†	
165.	Karolina Hennigerová z Godartu (nar. 1844)	S	1874/1875 (30/31)	–	–	
166.	Zdenka ze Zierotina (nar. 1840)	H	1875 (35)	–	–	Děkanka od roku 1908
167.	Adelgunda z Orsini-Rosenbergu (nar. 1840)	H	1875/1878 (35/38)	1912	†	
168.	Marie Anna Enisová z Atteru a Yveaghe (nar. 1822)	S	1878/1881 (56/59)	1904	†	
169.	Berta ze Schönau (nar. 1828)	S	1881/1883 (53/55)	1890	†	
170.	Ludovika z Pace (nar. 1858)	H	1883/1884 (25/26)	1902	†	
171.	Josefa z Brandisu (nar. 1853)	H	1884/1885 (31)	–	–	
172.	Marie ze Sporcku (nar. 1844)	H	1885 (41)	–	–	

173.	Marie Thunová z Hohensteinu (nar. 1854)	H	1885 (31)	1916	†	
174.	Ervína Alžběta z Nostitz-Rienecku (nar. 1853)	H	1885/1886 (32/33)	–	–	
175.	Markéta z Clam-Martinic (nar. 1861)	H	1885/1889 (24/28)	–	–	
176.	Vilemína z Wurmbrand- Stuppachu (nar. 1848)	H	1886/1891 (38/43)	–	–	
177.	Marie Rudolfina de Fin (nar. 1862)	S	1889 (27)	–	–	
178.	Ludovika z Coudenhove (nar. 1859)	H	1891 (32)	–	–	
179.	Rosa Fleissnerová z Wostrowitz (nar. 1858)	S	1891/1892 (33/34)	–	–	
180.	Aloisie Isabela ze Strassoldo- Grafenbergu (nar. 1854)	H	1891/1896 (37/42)	–	–	
181.	Marie Isabela Deymová ze Stříteže (nar. 1861)	H	1892/1897 (31/36)	1915	†	

182.	Anna Skrbenská z Hřištie (nar. 1859)	S	1896/1898 (37/39)	–	–	
183.	Štěpánka Berta z Rumerskirchu (nar. 1867)	H	1897/1900 (30/33)	1916	♥	Provdala se za Egona Albrechta prince Hohenlohe-Waldenburg- Schillingsfürst-Kaunitze
184.	Berta z Lambergu (nar. 1846)	H	1898/1902 (52/56)	1911	→	Vystoupila
185.	<i>Antonie Sylvie Thunová z Hohensteinu (nar. 1875)</i>	<i>H</i>	<i>1900/1903 (25/28)</i>	<i>1903</i>	♥	<i>Do hradčanské nadace nikdy nenastoupila, několik měsíců po jmenování se provdala za Bedřicha Riedla z Riedensteinu</i>
186.	Marie Viktorie z Wurmbrand- Stuppachu (nar. 1869)	H	1902/1903 (33/34)	–	–	
187.	Helena z Boos-Waldecku (nar. 1873)	H	1903 (30)	–	–	
188.	Ervína z Widmanu (nar. 1872)	S	1903 (31)	1913	♥	Provdala se za Leopolda hraběte Thun-Hohensteina
189.	Markéta Chorinská z Ledské (nar. 1875)	H	1903/1904 (28/29)	1911	♥	Provdala se za Pavla hraběte Schimmelmanna
190.	Karolina ze Schönau (nar. 1879)	S	1903/1905 (24/25)	–	–	Sestra kapitulárky Alexandriny svobodné paní ze Schönau

191.	Jindřiška Chotková z Chotkova a Wognina (nar. 1880)	H	1904/1906 (24/26)	–	–	Roku 1921 se provdala za Leopolda Abrahama hraběte Nostitz-Rienecka
192.	Marie Helena Vilemína z Puteani (nar. 1871)	S	1906/1909 (35/38)	–	–	
193.	Marie Františka ze Salis-Zizers (nar. 1882)	H	1908/1911 (26/29)	1912	♥	Sestra kapitulárky Marie Terezie hraběnky Salisové, provdala se za Františka hraběte Terlaga
194.	Marie Ludovika Thunová z Hohensteinu (nar. 1880)	H	1909/1911 (29/31)	–	–	
195.	Natálie z Huynu (nar. 1853)	H	1911/1912 (58/59)	–	–	
196.	Alžběta Zessnerová ze Spitzenbergu (nar. 1886)	S	1911/1913 (25/27)	–	–	Roku 1923 se provdala se za Günthera svobodného pána z Geusau
197.	Žofie Terezie Marie Eckbrechtová z Dürckheim- Montmartinu (nar. 1871)	H	1912/1913 (41/42)	–	–	
198.	Arnoštka z Boos-Waldecku (nar. 1883)	H	1913 (30)	1917	♥	Provdala se za Josefa Aloise hraběte Spiegefelda
199.	Marie Terezie ze Salis-Zizers (nar. 1885)	H	1913 (28)	–	–	Sestra kapitulárky Marie Františky hraběnky Salisové

200.	Vanda Terezie Marie z Nostitz-Rienecku (nar. 1887)	H	1913/1915 (26/28)	–	–	Roku 1923 se provdala se za Ferdinanda hraběte Attemse
201.	Marie Immakulata Zdenka z Lobkowitz (nar. 1885)	K	1913/1915 (28/30)	–	–	
202.	Helena Filipína Marie z Rechbachu (nar. 1888)	S	1915/1916 (27/28)	–	–	
203.	Alexandrina ze Schönau (nar. 1887)	S	1915/1916 (28/29)	–	–	Sestra kapitulárky Karoliny svobodné paní ze Schönau
204.	Markéta Hedvika Marie ze Schaffgotsche (nar. 1891)	H	1916/1917 (25/26)	–	–	
205.	Dalila z Lodron-Laterana (nar. 1889)	H	1918 (29)	1918	♥	Provdala se za Vladimíra rytíře Pawlowského

7. Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen

Arcivévodkyně a jejich společenská role

Z vůle císařovny Marie Terezie byl post přední představitelky hradčanského institutu vyhrazen příslušnicím panovnické rodiny – arcivévodkyním. Právě na příkladu císařských princezen, jimž byla abatyšská hodnost propůjčena, se následující stránky pokusí ilustrovat obraz „ideální arcivévodkyně“, její výchovu, vzdělání, postavení v rámci rodiny, společenskou úlohu i možnosti dalšího životního směřování; a tím přispět k bližšímu poznání jak životních osudů arcivévodkyň a jejich osobních motivací k přijetí úřadu, tak nároků kladených na osobnostní vlastnosti a schopnosti hradčanských abatyší.

Příchod císařské princezny na svět představoval v panovnické rodině velkou událost, třebaže v některých případech, zvláště pokud si rodiče přáli syna, mohl být vnímán do jisté míry jako zklamání.¹²⁴⁵ S ohledem na zájmy dynastie, kterým byl soukromý život arcivévodkyň od počátku podřízen, však bylo i narození dívky vítaným okamžikem přinejmenším z toho důvodu, že dávalo naději na pozdější uskutečnění dynastických plánů prostřednictvím sňatku arcivévodkyně do některého z významných panovnických rodů. Již samotné narození arcivévodkyně bylo veřejnou událostí a bylo oficiálně oznamováno prostřednictvím ministerstva zahraničí¹²⁴⁶ a zastupitelských úřadů zahraničním státům a krátkou zprávou v oficiálním listu *Wiener Zeitung*¹²⁴⁷ i všem obyvatelům habsburské

¹²⁴⁵ Rozporuplné pocity obyvatel habsburské monarchie vyvolalo například narození pozdější první abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechtičen arcivévodkyně Marie Anny (1738–1789), neboť přišla na svět jako v pořadí již druhá dcera Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Dlouho očekávaný mužský dědic Josef se narodil teprve roku 1741. WEISSENSTEINER, F.: *Dcery Marie Terezie*, s. 28.

¹²⁴⁶ Ministerstvo c. a k. domu a zahraničních věcí (do roku 1867 se úřad nazýval ministerstvo zahraničních záležitostí a císařského domu) zastupovalo práva a zájmy monarchie (či jednotlivých částí) vůči zahraničním státům, dbalo o zachování práv a zájmů jejích občanů v zahraničí, udělovalo instrukce vyslancům, sjednávalo a uzavíralo státní smlouvy se zahraničními státy, od roku 1859 vedlo všechny konzulární záležitosti apod., a také fungovalo jako ministerstvo pro příslušníky císařského domu. Jeho členové totiž po roce 1867 nedisponovali občanstvím ani jedné z částí monarchie, jejich status byl exteritoriální. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy*, s. 259.

¹²⁴⁷ *Wiener Zeitung* vycházely od roku 1703, do roku 1780 pod názvem *Wienerisches Diarium*. List informoval mj. o narozeních, sňatcích, významných společenských vystoupeních či úmrtích v císařské rodině. HUSS, Frank: *Vídeňský císařský dvůr. Kulturní dějiny od Leopolda I. po Leopolda II.* Praha 2014.

monarchie. Zpráva obsahovala údaj o jménu novorozence a matky, datum, čas a místo narození a obvykle i stručnou poznámku o zdravotním stavu matky a dítěte, v některých případech i jiné podrobnější informace.¹²⁴⁸ První velkou oficiální událostí v životě arcivévodkyně byl slavnostní křest, který se odehrával podle podrobně vypracovaného ceremoniálu, často za přítomnosti širšího příbuzenstva i příslušníků císařského dvora, pokud se arcivévodkyně narodila přímo ve Vídni.

Dle ustanovení Císařského rakouského rodinného statutu,¹²⁴⁹ který představoval od svého vydání v únoru 1839 právní základ habsbursko-lotrinského rodu a jediný relevantní právní dokument pro záležitosti jeho členů,¹²⁵⁰ zaujala arcivévodkyně okamžikem svého narození určité postavení v rámci rodiny. Na základě prvního paragrafu tohoto dokumentu se arcidům sestával z císaře jako hlavy rodiny, jeho manželky, případně vdov po jeho předchůdcích a arcivévodů a arcivévodkyň pocházejících „v mužské linii ze stavu přiměřeného a hlavou rodiny povoleného manželství“¹²⁵¹ jednoho ze synů Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Arcivévodkyně přitom zůstávaly členkami rodiny pouze do doby, než se provdaly, a poté znovu v případě vdovství do okamžiku uzavření dalšího sňatku.

¹²⁴⁸ Například o narození arcivévodkyně Marie Karoliny (1825–1915), pozdější páté abatyše hradčanské nadace, se čtenáři Wiener Zeitung mohli dočíst: „Její císařská Výsost arcivévodkyně Jindřiška, manželka Jeho císařské Výsosti arcivévodky Karla, 10. září 1825 v půl 5. šťastně porodila princeznu. Téhož dne, odpoledne v 5 hodin, byl za přítomnosti Jejich Veličenstev císaře a císařovny [Františka I., jenž byl strýcem novorozené arcivévodkyně, a jeho čtvrté manželky Karoliny Augusty – pozn. autorky], dále všech přítomných císařských a královských Výsostí arcivévodů a arcivévodkyň, stejně jako Jasností kněžny a prince Nasavských [patrně se jednalo o Luisu Isabelu Nasavsko-Weilburskou a prince Bedřicha Viléma, matku a bratra arcivévodkyně Jindřišky – pozn. autorky] proveden svatý křest, jež vykonal v domě Jeho císařské Výsosti arcivévodky Karla ctihodný biskup konstantinopolský [titulární latinský patriarcha František Maria Fenzi – pozn. autorky] a generální vikář Steindl. Kmotrou byla Její Veličenstvo císařovna a královna. Novorozená arcivévodkyně obdržela jména Marie, Karolína, Ludovika, Kristýna. Její císařská Výsost arcivévodkyně Jindřiška noc po porodu klidně spala a nachází se, stejně jako novorozená arcivévodkyně Marie, s ohledem na okolnosti v dobrém zdravotním stavu.“ Cit. dle: Wiener Zeitung, 12. září 1825, s. 1.

¹²⁴⁹ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362. K Císařskému rakouskému rodinnému statutu (dále nazýván také jako „rodinný statut“ či „rodinný řád“) podrobněji např.: LIST, J.: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge; WIESFLECKER, P.: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik; ŽÁKOVÁ, Michaela: Normy habsburského domu a jejich porušování. In: Paginae historiae, 2014, roč. 22, č. 1, s. 85–103.

¹²⁵⁰ Až do vydání rodinného řádu se arcidům řídil převážně právem zvykovým, dokument se měl stát jakýmsi jeho shrnutím. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362.

¹²⁵¹ Cit. dle: ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 1.

Dále byly mezi rodinné příslušníky zahrnuty ještě legitimní manželky a do uzavření nového sňatku také vdovy arcivévodů.¹²⁵²

Hodnostní postavení novorozené arcivévodkyně v rámci rodové hierarchie se odvíjelo od postavení jejího otce, které bylo dáno jeho pořadím nároku na trůn, jež upravovala již Pragmatická sankce¹²⁵³ z roku 1713. Nejblíže trůnu stáli příslušníci hlavní císařské větve založené Františkem II. /I. a dále členové Karlovy,¹²⁵⁴ Josefovy¹²⁵⁵ a Rainerovy¹²⁵⁶ linie. Toskánská sekundogenitura¹²⁵⁷ a modenská tertiogenitura¹²⁵⁸ byly považovány za suverénní a

¹²⁵² ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeStA/HHStA UR FUK 2362, § 1.

¹²⁵³ Pragmatickou sankcí byla uzákoněna nedělitelnost habsburské monarchie a definovány zásady nástupnictví, z něhož nebyly v případě absence legitimních mužských dědiců vyloučeny ani ženy. Zákon upravoval také hierarchické uspořádání uvnitř habsburského domu. URFUS, Valentin: 19. 4. 1713. Pragmatická sankce. Rodný list podunajské monarchie. Praha 2002.

¹²⁵⁴ Arcivévoda Karel (1771–1847) byl třetím synem pozdějšího císaře Leopolda II. a jeho manželky Marie Ludoviky. V mládí byl adoptován svou tetou Marií Kristýnou a jejím manželem Albertem Kazimírem Sasko-Těšínským (větve je proto někdy označována také jako těšínská), jehož dědictví z něj učinilo jednoho z nejbohatších Habsburků. Byl talentovaným vojevůdcem a vojenským stratégem, proslul zejména jako vítěz nad Napoleonem v bitvě u Aspern (1809). Z manželství s protestantkou Jindřiškou Nasavsko-Weilburskou vzešlo sedm dětí, mezi nimi i dcery Marie Terezie (1816–1867) a Marie Karolina (1825–1915), jež se později staly abatyšemi pražského Tereziánského ústavu šlechticů. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 156, 209–211; HERTENBERGER, H. – WILTSCHEK, F.: Erzherzog Karl.

¹²⁵⁵ Arcivévoda Josef (1776–1847), sedmý syn pozdějšího císaře Leopolda II. a jeho manželky Marie Ludoviky. Jako uherský palatin (od roku 1796) usiloval o sladění politiky císařského dvora s požadavky uherských stavů a podporoval hospodářský a kulturní rozvoj Uher. Byl celkem třikrát ženatý, pět z jeho dětí se dožilo dospělosti, mezi nimi i dcera Hermína (1817–1842), budoucí abatyše Tereziánského ústavu šlechticů v Praze. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 186–187.

¹²⁵⁶ Arcivévoda Rainer (1783–1853), desátý syn pozdějšího císaře Leopolda II. a jeho manželky Marie Ludoviky, od roku 1817 vícekrát Lombardsko-benátského království. Se svou ženou Alžbětou Savojsko-Carignanskou měl osm dětí, z toho pět synů, z nichž však žádný neměl legitimní mužské potomky. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 355–357.

¹²⁵⁷ Toskánskou linii tvořili potomci Ferdinanda III. Toskánského (1769–1824), druhého syna pozdějšího císaře Leopolda II. a jeho manželky Marie Ludoviky. Za napoleonských válek pobýval v exilu, vlády v Toskánsku se znovu ujal z rozhodnutí vídeňského kongresu. Posledním toskánským velkovévodou Ferdinandův vnuk Ferdinand IV. (1835–1908), který však vládu v Toskánsku nikdy fakticky nenastoupil. K oficiální abdikaci posledního velkovévody došlo na přání císaře Františka Josefa I. teprve roku 1870, aby se vylepšily rakousko-italské vztahy. Ferdinand si však směl ponechat některé panovnické výsady formálního charakteru. Podrobněji např.: PESENDORFER, Franz: Die Habsburger in der Toskana. Wien 1988.

¹²⁵⁸ Modenská tertiogenitura Habsburk-Este byla založena třetím synem Marie Terezie a Františka I. Štěpána arcivévodou Ferdinandem Karlem Antonínem (1754–1806), který svým sňatkem s modenskou dědičkou Marií Beatrix d'Este vyženil vládu v modenském vévodství. Jejich nejstarší syn František IV. (1779–1846) zdědil po

jejich příslušníci mohli nastoupit na císařský trůn jen v případě vymření ostatních větví rodu po meči. Tato situace se však zásadně změnila po roce 1859, kdy došlo v důsledku prohrané rakousko-sardinské války a následného sjednocení Itálie k vyhnání obou italských linií z Apeninského poloostrova. Císař byl nucen přijmout je zpět do arcidomu, kde zaujaly příslušné místo. Na základě Pragmatické sankce se toskánská linie ocitla bezprostředně za hlavní vládnoucí linií, větev modenská zaujala naopak poslední místo.

Postavení arcivévodkyň při oficiálních událostech na císařském dvoře bylo podrobně upraveno roku 1900, kdy byly dámy rozděleny do celkem pěti skupin. Přední místo zaujímal arcivévodkyně zastupující při oficiálních příležitostech zesnulou císařovnu,¹²⁵⁹ místo za ní náleželo do uzavření druhého sňatku (v březnu 1900) korunní princezně-vdově Štěpánce. Poté se řadily všechny provdané arcivévodkyně včetně abatyše Tereziánského ústavu šlechticů. Čtvrtou a pátou skupinu tvořily ovdovělé a svobodné arcivévodkyně. V rámci každé ze skupin se dámy řadily vždy na základě přednosti nároku na trůn.¹²⁶⁰

Dle rodinného řádu příslušel všem arcivévodkyním, stejně jako arcivévodům, teoretický nárok na trůn, dále arcivévodské pocty a výhody, které ale mohly být císařem za určitých okolností suspendovány, a nárok na odpovídající finanční zajištění.¹²⁶¹ Vedle soukromého majetku, jehož výše byla rozdílná a jímž mohli Habsburkové svobodně disponovat, existoval ještě majetek společný,¹²⁶² jehož správcem byl císař. Každý člen rodiny měl kromě toho nárok na rentu vyplácenou ze státních prostředků. Na příjem tzv. apanáže (Appanage), jejíž výše byla odstupňována podle postavení v rámci arcidomu, však měly nárok

své matce vedle titulu modenského vévody ještě Massu a Carraru a rozsáhlé estenské majetky. Roku 1875 vymřela linie Františkem V. d'Este (1819–1875) po meči a dědicem majetku i titulu se stal nejstarší syn arcivévody Karla Ludvíka František Ferdinand. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 284.

¹²⁵⁹ Obvykle se jednalo o arcivévodkyni Marii Terezii (1855–1944), choť arcivévody Karla Ludvíka, arcivévodkyni Marii Josefu (1867–1944), manželku arcivévody Otty a matku pozdějšího císaře Karla I., arcivévodkyni Marii Annuniatu (1876–1961), sestru Františka Ferdinanda d'Este a arcivévody Otty a poslední abatyši pražského Tereziánského ústavu šlechticů, případně dcery císaře Františka Josefa I. LIST, J.: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge, s. 41.

¹²⁶⁰ LIST, J.: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge, s. 41.

¹²⁶¹ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 3.

¹²⁶² Společný majetek habsbursko-lotrinského rodu se skládal z tzv. avitkálních majetků pocházejících z pozůstalosti císařovny Alžběty Kristýny a tzv. rodinného zaopatřovacího fondu, jenž byl vytvořen Marií Terezií z části dědictví po zesnulém Františku I. Štěpánovi, přičemž pouze třetina ročních výnosů z tohoto fondu směla být rozdělena mezi příslušníky císařské rodiny. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 40–42.

pouze plnoleté¹²⁶³ arcivévodkyně, které ztratily otce i matku, u arcivévodů byla podmínkou plnoletost a osíření pouze z otcovy strany. Výše apanáží císařských princezen přitom byla výrazně nižší, než u císařských princů: Dcery a sestry vládnoucího panovníka pobíraly 42 000 zlatých ročně, zatímco synové a bratři 75 000 zlatých, ostatní arcivévodkyně s výjimkou císařovny, jejíž renta nebyla pevně stanovena, se musely spokojit s 24 000 zlatými a arcivévodové se 45 000 zlatými ročně. Pokud bydlel dotyčný přímo v Hofburku, snižovala se výše příspěvku o třetinu. Císař byl ovšem oprávněn apanáž kdykoli dle svého uvážení navýšit.¹²⁶⁴

Výše apanáží zůstala až do pádu monarchie prakticky neměnná, především z toho důvodu, že neustále narůstal počet členů rodiny a tím i počet vyplácených apanáží. Jejich reálná hodnota proto byla na počátku 20. století v porovnání s rokem 1839 jen asi poloviční.¹²⁶⁵ Nárok na apanáž zanikl částečně či zcela v případě dostatečného finančního zajištění, například ze soukromého majetku, u arcivévodkyň také vstupem do manželství či do kláštera. Arcivévodkyně a arcivévodové, kteří neměli nárok na apanáž, dostávali pouze tzv. výživné (Sustentation), jehož výši určoval zpravidla otec a vyplácel je z vlastních prostředků.¹²⁶⁶ Kromě toho měly arcivévodkyně nárok na celou řadu dalších finančních příspěvků – státní příspěvek na založení vlastní domácnosti,¹²⁶⁷ výbavu a věno,¹²⁶⁸ přivdané arcivévodkyně navíc na tzv. protidar,¹²⁶⁹ jitřní dar,¹²⁷⁰ jehelné¹²⁷¹ a vdovský důchod,¹²⁷² které

¹²⁶³ Plnoletosti nabývali arcivévodové a arcivévodkyně ve věku 20 let, přičemž ostatní obyvatelé monarchie až jako čtyřiaadvacetiletí. Srov. ABGB, § 21; ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 6.

¹²⁶⁴ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 45–50.

¹²⁶⁵ ŽUPANIČ, Jan: Habsburkové ve 20. století. In: Historický obzor, 2006, roč. 17, č. 1–2, s. 4.

¹²⁶⁶ U osířelých nepnoletých členů rodiny určoval výši tohoto příspěvku císař jako vrchní poručník a byl vyplácen z rodinného zaopatřovacího fondu či ze státních prostředků. Pokud byla rodina početnější a otcovy příjmy k zabezpečení všech potomků nepostačovaly, obdržel otec zvláštní příspěvek v takové výši, aby každý člen rodiny mohl disponovat částkou odpovídající polovině příslušné apanáže. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 46–51.

¹²⁶⁷ Příspěvek na založení vlastní domácnosti činil nejméně 250 000 zlatých, u synů, dcer a sourozenců panovníka minimálně 400 000 zlatých. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 53.

¹²⁶⁸ Příspěvek na výbavu (Ausstattung) a věno (Heirathsgut) činil u arcivévodkyň 100 000 zlatých, respektive 200 000 zlatých u dcer a sester panovníka a dcer následníka trůnu. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 54.

¹²⁶⁹ Protidar (Widerlage) byl finanční příspěvek manžela či třetí osoby k věnu manželky, které vyplácela její rodina. ABGB, § 1230.

měly být vypláceny z finančních prostředků manžela, v případě potřeby však tento závazek přebral opět stát.¹²⁷³

Arcivévodské pocty byly vykoupeny podřízením soukromého života dynastickým zájmům, jejichž vrchním opatrovatelem byl dle rodinného řádu císař jako hlava rodiny. Z tohoto důvodu mu také náleželo právo dohlížet a až do jednotlivostí ovlivňovat osobní životy všech rodinných příslušníků.¹²⁷⁴ Císaři příslušela například soudní pravomoc nad členy rodiny,¹²⁷⁵ jeho souhlasu podléhala volba jejich bydliště, nejbližšího okolí, tzv. dvora (Hofstaat),¹²⁷⁶ i výběr poručníků.¹²⁷⁷ Potvrzoval také platnost posledních vůlí a adopcí v rámci arcidomu.¹²⁷⁸ Na svolení císaře bylo výslovně vázáno uzavírání sňatků¹²⁷⁹ a povolení panovníka bylo nutné získat také k případnému vycestování do zahraničí.¹²⁸⁰

V případě potřeby byl císař oprávněn zasahovat rovněž do výchovy malých arcivévodkyň a arcivévodů, která za běžných okolností spadala do kompetence jejich rodičů. Zásady výchovy a vzdělání císařských princezen vycházely do značné míry z principů obecně

¹²⁷⁰ Jitřním darem (Morgengabe) obdarovával podle staré germánské tradice manžel manželku ráno po svatební noci. BOLOGNE, Jean-Claude: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha 1997, s. 30.

¹²⁷¹ Jehelné (Nadelgeld) bylo kapesné, které sloužilo ženám k hrazení osobních výdajů během manželství. Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon. Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, Bd. XII. Berlin – Wien 1894, s. 145.

¹²⁷² Vdovský důchod (Witthum) byly finanční prostředky náležející manželce po manželově smrti. Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon. Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, Bd. XVI. Berlin – Wien 1895, s. 800.

¹²⁷³ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 56–58.

¹²⁷⁴ Rodinný řád císaři přiznával „*suverenitu a soudní pravomoc nad všemi příslušníky rodiny, ale též i právo zvláštního dozoru, vztahující se (...) na všechny činy a vztahy nejvyšších členů rodiny, jež by mohly mít vliv na čest, důstojnost, klid, pořádek a blahobyt nejjasnějšího arcidomu*“. Cit. dle: ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 2.

¹²⁷⁵ Členové arcidomu nepodléhali běžnému zákonodárství. Neprojednával-li záležitost přímo panovník, spadala v první instanci do kompetence úřadu nejvyššího dvorního maršálka, druhou instanci představoval Dolnorakouský apelační soud a třetí Nejvyšší soudní dvůr. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 27–35.

¹²⁷⁶ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 25.

¹²⁷⁷ Tamtéž, § 10–13.

¹²⁷⁸ Adopce směly být se souhlasem císaře realizovány výlučně v rámci habsbursko-lotrinského rodu a nijak neovlivňovaly pořadí nároku na trůn. ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 21.

¹²⁷⁹ ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 15–20.

¹²⁸⁰ Tamtéž, § 25.

platných v aristokratickém prostředí, avšak s akcentem na předpokládanou roli arcivévodkyně jako manželky suverénního panovníka.¹²⁸¹ Klíčovou osobou prvních let nejen v oblasti výchovy, ale také emočního vývoje malé arcivévodkyně byla chůva, tzv. aja. Právě na jejích bedrech spočívalo přímé pedagogické působení, a to na základě písemných instrukcí vypracovaných rodiči arcivévodkyně, které zpravidla vycházely z učení uznávaných pedagogických autorit.¹²⁸² Aja také řídila tzv. „dětskou komoru“, nejbližší okolí malé arcivévodkyně, která se dále skládala z komorných a komorníků, služebných a obvykle také z kojných. Výběru dětského personálu byla věnována velká pozornost; jeho práce sice podléhala kontrole rodičů, chůva se však většinou těšila jejich velké důvěře a výchovu mohla vést do značné míry samostatně.¹²⁸³ Styk dětí s rodiči byl více či méně omezen, především kvůli reprezentačním povinnostem, jejichž plnění tvořilo přirozenou součást života dospělých arcivévodů a arcivévodkyň.

Zásady výchovy císařských princezen doznaly v průběhu 18. a „dlouhého 19. století“ jistých proměn, v základních rysech však zůstaly stejné. Například císařovna Marie Terezie, matka první abatyše arcivévodkyně Marie Anny (1738–1789), vedla své dcery především ke zbožnosti, poslušnosti, odstupu, trpělivosti a vybranému vystupování. Důraz kladla také na osvojení na svou dobu přísných hygienických a stravovacích návyků.¹²⁸⁴ Formování smyslu pro povinnost, vysokého morálního a náboženského citění a pevného charakteru se stalo základním kamenem výchovy všech císařských princezen.¹²⁸⁵

Mezi šestým a sedmým rokem přešla výchova arcivévodkyně z rukou chůvy do rukou vychovatelky (gubernantky) a současně se započalo se systematickým vzděláváním. V té době již dívky musely ovládat čtení i psaní. Výuka probíhala podobně jako v ostatních aristokratických domácnostech soukromě a byla vedena, vždy za přítomnosti vychovatelky nebo komorné, předními odborníky, většinou učiteli veřejných gymnázií, univerzit a

¹²⁸¹ STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 86–87.

¹²⁸² Podrobněji STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 76an.

¹²⁸³ Vliv osobního příkladu nejbližšího okolí dítěte na formování jeho osobnosti patřil v 18. a 19. století k obecně známým skutečnostem. Navzdory veškeré péči však nemohla být kontrola činnosti personálu ze strany rodičů absolutní a i z nejvyšších pater aristokratické společnosti jsou známy případy, kdy rodiče neměli ve výběru chův, vychovatelek a vychovatelů právě šťastnou ruku. Srov. HAMANNOVÁ, Brigitte: Rudolf Habsburský. Princ rebel. Praha 2006; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 174an; WINKELHOFER, Martina: Eine feine Gesellschaft. Europas Königs- und Kaiserhäuser im Spiegel ihrer Skandale. Wien 2014, s. 21–49. WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 15–38.

¹²⁸⁴ KOVÁCS, E.: Die ideale Erzherzogin, s. 53.

¹²⁸⁵ Srov. THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 22; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 86an.

příslušníky církve. Za časů Marie Terezie a jejího syna Leopolda II. byly arcivévodkyně vedle elementárních předmětů (čtení, psaní, počítání) vzdělávány v náboženství a cizích jazycích, především francouzštině a italštině. Jazykové znalosti nejstarší dcery Marie Terezie pozdější arcivévodkyně-abatyše Marie Anny (1738–1789) ale byly ve skutečnosti chatrné, francouzština, italština, a dokonce i spisovná němčina jí činily v písemném projevu nemalé potíže.¹²⁸⁶ Vyučován byl také krasopis, základy církevních a světových dějin, geografie, pozornost byla věnována i výuce tance, kreslení, malování, zpěvu, hudby a ručních prací.¹²⁸⁷

S postupem času docházelo ke zvyšování nároků na vzdělání arcivévodkyň. Velmi dobré vzdělání se dostalo oběma dcerám arcivévody Karla, pozdějším abatyším Marii Terezii (1816–1867) a Marii Karolině (1825–1915). Přestože jejich matka arcivévodkyně Jindřiška (Henrietta)¹²⁸⁸ byla protestantka, byly obě dívky vychovány v přísně katolické víře. Matka také vedla jejich výchovu, po její předčasné smrti tuto úlohu převzala v roli guvernanky její nejvyšší hofmistryně Antonie hraběnka Eltzová. Kromě tradičních předmětů (čtení, psaní, počítání, cizích jazyků, náboženství, dějin a geografie) bylo do jejich výuky zařazeno například plavání. Na rozdíl od bratrů dívky nebyly vzdělávány v přírodovědných předmětech. Arcivévoda Karel se však i v jejich výchově a vzdělání snažil vytvořit jistý prostor pro individualitu.¹²⁸⁹ Arcivévodkyně Marie Karolina se také v roce 1837 osobně účastnila společně se svým otcem a bratrem Vilémem¹²⁹⁰ první zkušební jízdy po Severní dráze císaře Ferdinanda mezi Floridsdorfem a Wagramem.¹²⁹¹

¹²⁸⁶ ENGELS, A.: Maria Anna, s. 5–18; WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 32.

¹²⁸⁷ KOVÁCS, E.: Die ideale Erzherzogin, s. 55; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 86an.

¹²⁸⁸ Arcivévodkyně Jindřiška (1797–1829), od roku 1815 manželka arcivévody Karla, se narodila v rodině nasavsko-weilburského vévody Bedřicha Viléma. Manželství s arcivévodou Karlem, jenž byl o 26 let starší než jeho žena, platilo za velmi harmonické a vzešlo z něj sedm dětí: Marie Terezie (1816–1867), Albrecht (1817–1895), Karel Ferdinand (1818–1874), Bedřich (1821–1847), Rudolf (narozen a zemřel 1822), Marie Karolina (1825–1915) a Vilém (1827–1894). Roku 1829 Jindřiška zemřela na spálu a byla pochována v císařské rodinné hrobce, přestože zůstala až do konce života protestantkou. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 156; HERTENBERGER, H. – WILTSCHKEK, F.: Erzherzog Karl, s. 302an.

¹²⁸⁹ Srov. STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 169–170.

¹²⁹⁰ Arcivévoda Vilém (1827–1894), pátý syn arcivévody Karla a Jindřišky Nasavsko-Weilburské. Roku 1842 zahájil vojenskou kariéru, v roce 1848 bojoval na italském bojišti a později i v prusko-rakouské válce, kdy byl v bitvě u Hradce Králové (1866) raněn do hlavy. Roku 1863 převzal úřad velmistra Řádu německých rytířů a tento post zastával až do své smrti. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 380–381.

¹²⁹¹ Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben, 25. listopadu 1837, s. 1. G. H. Steierová uvedla, že se jednalo o starší sestru arcivévodkyně Marie Karoliny Marii

Další z abatyší hradčanského ústavu, pozdější španělská královna Marie Kristýna (1858–1929), ovládala již jako dvanáctiletá vedle němčiny češtinu, maďarštinu, angličtinu, francouzštinu a italštinu. I v jejím případě byly ve vzdělávacím procesu do určité míry zohledněny osobní preference, především záliba v počítání. Marie Kristýna se dokonce účastnila společně se svými bratry, což bylo na tehdejší poměry neobvyklé, výuky přírodních věd, latiny, filozofie a hospodářství.¹²⁹² Její vrstevnici arcivévodkyni Antonii (1858–1883) se dostalo zevrubného vzdělání v dějinách starého Řecka a Říma a v klasické literatuře. Sama se také věnovala tvorbě poezie.¹²⁹³ V tomto ohledu se ovšem jednalo o specifický případ, neboť výchova a vzdělání malé „Antonietty“ nespočívaly plně v rukou jejího otce, toskánského velkovévody Ferdinanda IV., ale prarodičů z matčiny strany, kterým ovdovělý velkovévoda po útěku z Florencie svou dceru svěřil. Právě Antoniin dědeček saský král Jan I.¹²⁹⁴ patřil k předním znalcům klasické literatury, pod pseudonymem Philalethes („Přítel pravdy“) proslul mj. jako překladatel Dantovy Božské komedie.¹²⁹⁵

V rodině pozdějších abatyší Markéty Žofie (1870–1902) a Marie Annunciaty (1876–1961) byla výuka chlapců i dívek orientována podle veřejných osnov a otec, císařův mladší bratr arcivévoda Karel Ludvík,¹²⁹⁶ na ni osobně dohlížel. Obě dívky byly navzdory věkovému rozdílu šesti let vzdělávány společně. Vedle výuky náboženství byl kladen důraz tradičně na výuku cizích jazyků, francouzštiny a angličtiny, jejichž hodiny vedly rodilé mluvčí, a také

Terezii, jež však byla od ledna 1837 provdána za Ferdinanda II. Neapolsko-Sicilského. STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 170.

¹²⁹² HAIDER, E.: Erzherzogin Maria Christine, s. 24–26; THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 16.

¹²⁹³ TOSCANA, L. von: Mein Lebensweg, s. 14–15.

¹²⁹⁴ Jan. I. Saský (1801–1873) byl mladším bratrem saského krále Bedřicha Augusta II. Saského, po jehož smrti roku 1854 nastoupil na saský trůn. Neue deutsche Biographie, Bd X. Berlin 1974, s. 528–529.

¹²⁹⁵ Die Heimat. Illustriertes Familienblatt, 1880. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 129, kart. č. 16.

¹²⁹⁶ Arcivévoda Karel Ludvík (1833–1896), třetí syn arcivévodky Františka Karla a Žofie Bavorské. Prodělal vojenskou kariéru, významnějšího uplatnění však nedosáhl ani v armádě, ani politice. Císař jmenoval Karla Ludvíka místodržitelem v Tyrolsku a Vorarlbersku, z této funkce ale roku 1861 odstoupil. Poté působil jako reprezentant arcidomu při nejrůznějších veřejných událostech, např. výstavách, přezdívalo se mu proto „výstavní arcivévoda“. Byl celkem třikrát ženatý. Z druhého manželství s Marií Annunciátou (1843–1871), dcerou Ferdinanda II. Neapolsko-Sicilského a bývalé arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie, vzešli synové František Ferdinand, Otto, Ferdinand Karel a dcera Markéta Žofie, ze třetího manželství s Marií Terezií z Braganzy (1855–1944) se narodily dcery Marie Annunciata a Alžběta Amálie, pozdější liechtensteinská princezna. Dcery Markéta Žofie a Marie Annunciata později zastávaly hodnost abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechticů. Při poutní cestě do Svaté země roku 1896 se Karel Ludvík zřejmě nakazil vodou z Jordánu a zanedlouho zemřel. GRUBER, Ch.: Erzherzog Karl Ludwig; HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 212–214.

maďarštiny. Náboženství a historii dívky vyučoval historik Onno Klopp,¹²⁹⁷ německý protestant, jenž konvertoval ke katolické víře. Děti byly vedeny k samostatnosti, jejich otec jim dokonce nechal vybudovat statek Carlshof, kde pobývaly a hospodařily bez přítomnosti dospělých.¹²⁹⁸ Určitá pozornost byla věnována také rozvoji tělesné kondice arcivévodkyň, která byla za časů císařovny Marie Terezie udržována prostřednictvím hodin tance a každodenních procházek.¹²⁹⁹ Postupem času se spektrum sportovních aktivit výrazně rozšiřovalo, v rodině poslední hradčanské abatyše Marie Annunziaty dívky pěstovaly dokonce bruslení, plavání a tenis.¹³⁰⁰

Obecně však lze konstatovat, že vzdělání císařských princezen bylo v mnohých ohledech spíše povrchní. Jeho primárním cílem bylo získání předpokladů pro budoucí úspěšné plnění očekávané společenské role arcivévodkyně jako manželky suverénního panovníka. Některé z císařských princezen se ovšem se skromnými znalostmi nespokojily a později je prohlubovaly prostřednictvím dalšího studia. Vysloveně vědeckými sklony proslula pozdější první arcivévodkyně-abatyše Marie Anna (1738–1789). Již v dívčích letech vynikala nadprůměrným hudebním talentem a kreslířskými schopnostmi a měla také vynikající paměť a logické myšlení. Své schopnosti však mohla naplno rozvinout teprve poté, co ukončila tradiční vzdělávací proces a obdržela vlastní dvůr. Zajímalo ji zvláště studium přírodních věd, tuto zálibu měla společnou se svým otcem, císařem Františkem I. Štěpánem. Zabývala se experimentální fyzikou a mechanikou, studovala chemii, botaniku a dokonce sepsala odbornou příručku o pamětních mincích vydaných za vlády Marie Terezie.¹³⁰¹ Její práci se dostalo uznání i v odborných kruzích, roku 1767 byla přijata jako členka nově založené Mědirytecké akademie ve Vídni a roku 1769 se stala členkou velkovévodské Akademie umění ve Florencii.¹³⁰² Rovněž u další z abatyší, arcivévodkyně Marie Anny (1770–1809), je

¹²⁹⁷ Onno Klopp (1822–1903), publicista a historik. Po studiích v Bonnu, Berlíně a Göttingenu působil jako pedagog na gymnáziu v Osnabrückeru. Roku 1859 přesídlil do Hannoveru a od roku 1863 vydával z pověření Jiřího V. Hannoverského literární pozůstalost G. W. Leibnitze. Hannoverského panovníka doprovázel ve válce proti Prusku (1866) a následně také do vídeňského exilu. Roku 1874 přestoupil ke katolictví a působil mj. jako učitel dětí arcivévodky Karla Ludvíka. *Neue deutsche Biographie*, Bd. XII. Berlin 1980, s. 115–116.

¹²⁹⁸ GRUBER, Ch.: *Erzherzog Karl Ludwig*, s. 89–90; NEMEC, N.: *Erzherzogin Maria Annunziata*, s. 24; STEIER, G. H.: *Die Erzherzogin*, s. 170–171.

¹²⁹⁹ KOVÁCS, E.: *Die ideale Erzherzogin*, s. 55–56.

¹³⁰⁰ NEMEC, N.: *Erzherzogin Maria Annunziata*, s. 24.

¹³⁰¹ Maria Anna, *Erzherzogin: Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia geprägt worden sind*, 2 části, Wien 1782 a 1783.

¹³⁰² WEISSENSTEINER, F.: *Dcery Marie Terezie*, s. 32–34.

možné předpokládat určité vědecké zájmy, neboť roku 1793 byla jmenována čestnou členkou Akademie výtvarných umění ve Vídni.¹³⁰³ Členství členů císařského domu v podobných organizacích současně tvořilo významnou součást reprezentačních povinností.

Další významnou událost v životě arcivévodkyně představovalo udělení Řádu hvězdového kříže (Sternkreuzorden). Tento ženský habsburský dynastický řád byl založen roku 1668 vdovou po Ferdinandovi III. Eleonorou Magdalenou Gonzagou po ničivém požáru, jenž vypukl v císařovniných komnatách Hofburku, jako zázrakem však ponechal neponičenou relikvii Kristova kříže. Doposud existující řád vznikl jako sdružení katolických šlechtičen a zavazoval je k náboženským a charitativním povinnostem.¹³⁰⁴ Přijetí řádu, jenž byl arcivévodkyním udělován obvykle k sedmnáctým narozeninám, bylo chápáno jako jeden ze symbolických aktů přechodu z dětského věku dospělosti, třebaže arcivévodkyně *de iure* nabývaly plnoletosti později, až jako dvacetileté.¹³⁰⁵ Dalším mezníkem bylo tzv. uvedení do společnosti, neboli první veřejné vystoupení císařské princezny na dvorském plese (Hofball), kterým arcivévodkyně zároveň vstoupila na sňatkový trh a plně se zapojila do společenského života.

Hlavním společenským úkolem císařských princezen bylo v první řadě přispívat k uchování lesku a vážnosti panovnické dynastie, a to nejen příkladným a bezúhonným vedením soukromého života, ale také prostřednictvím veřejných, zejména reprezentačních a dobročinných aktivit. Arcivévodkyně zastupovaly císařský dům například při zahajování výstav či jiných kulturních událostí. Pokud žily přímo na vídeňském dvoře, byla samozřejmostí také účast na oficiálních dvorských akcích, jakými byly například návštěvy hlav cizích států, rodinné dinners, svatební či smuteční obřady, mše za zesnulé příbuzné či

¹³⁰³ Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Anny členkou Akademie výtvarných umění ve Vídni z 10. července 1793. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 5, kart. č. 3.

¹³⁰⁴ Hlavou řádu byla panující císařovna či nejvýše postavená arcivévodkyně. Kromě císařských princezen se jeho členkami mohly (a mohou) stát provdané či svobodné šlechtičny starší 18 let, jež doložily osm šlechtických předků z otcovy a čtyři z matčiny strany. O řád mohla jeho nositelka také přijít, například uzavřela-li tzv. morganatické manželství. Toto pravidlo platilo i pro příslušnice habsbursko-lotrinského rodu, řád musela například odevzdat mladší sestra arcivévodkyně-abatyše Antonie bývalá saská korunní princezna Luisa (1870–1947) či dcera arcivévodky Karla Štěpána Eleonora (1886–1974) v důsledku sňatku s námořním poručíkem Alfonsem Klossem (1913). K Řádu hvězdového kříže podrobněji STEIER, G. H.: *Die Erzherzogin*, s. 64–65; ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*, s. 244–245.

¹³⁰⁵ STEIER, G. H.: *Die Erzherzogin*, s. 64–68, 186an.

dvorské plesy, které patřily k nejočekávanějším společenským událostem každé sezóny.¹³⁰⁶ Účast císařských princezen na dvorských plesech byla pravidelně předmětem zájmu nejrůznějších společenských časopisů. Například o jednom z vystoupení budoucí arcivévodkyně-abatyše Antonie, tehdy čerstvě dvacetileté, se mohli čtenáři listu Neuigkeits-Welt-Blatt dočíst: „*Mladistvá krásná arcivévodkyně vypadala rozkošně a uchvátila všechny přítomné svým půvabným zjevem a laskavým vystupováním. (...) na sobě měla nádhernou róbu z rudého hedvábí a tylu zdobenou růžemi a překrásný brilantový šperk, jehož cenu znalci odhadovali na 100 000 zlatých*“.¹³⁰⁷

K nepsaným povinnostem arcivévodkyně patřilo také vykonávání charity. Císařské princezny často zastávaly funkce patronek rozličných dobročinných institucí, osobně se účastnily nejrůznějších charitativních podniků, případně pomáhaly přímo prostřednictvím finančních a materiálních darů. Nejstarší z dcer císařovny Marie Terezie arcivévodkyně Marie Anna jako mladá žena vykonávala oficiální návštěvy nadací, klášterů, sirotčinců a škol, často byla přítomna také slavnostním zasvěcením nově vybudovaných kostelů.¹³⁰⁸ K filantropii byly arcivévodkyně stejně jako ostatní příslušnice aristokratické společnosti vedeny zpravidla od útlého dětství, a to prostřednictvím cílené výchovy i živoucího příkladu rodičů. Například budoucí abatyše arcivévodkyně Marie Kristýna v dětství pravidelně obdarovávala chudé děti o Vánocích vlastnoručně vyrobenými kousky teplého oblečení.¹³⁰⁹ Jako osmiletou ji během prusko-rakouské matky brala její matka arcivévodkyně Alžběta¹³¹⁰ s sebou do lazaretu, aby tam raněným vojákům poskytovaly útěchu.¹³¹¹

¹³⁰⁶ Srov. např.: Ceremoniální protokol císařského dvora za léta 1834–1835. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle (1834–1835), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 55; ceremoniální protokol císařského dvora za rok 1852. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle (1852), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 64; ceremoniální protokol císařského dvora za rok 1876. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle (1876), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 97; ceremoniální protokol císařského dvora za rok 1894. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle (1894), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 118; ceremoniální protokol císařského dvora za rok 1908. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle (1908), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 132.

¹³⁰⁷ Cit. dle: Neuigkeits-Welt-Blatt, 24. února 1878, s. 4.

¹³⁰⁸ ENGELS, A.: Erzherzogin Maria Anna, s. 14.

¹³⁰⁹ THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 23.

¹³¹⁰ Arcivévodkyně Alžběta (1831–1903) byla dcerou arcivévodky-palatína Josefa a Marie Dorotey Württemberské. Jako šestnáctiletá se provdala za druhého syna modenského vévody Františka IV., Ferdinanda Karla Antonína, s nímž měla dceru Marii Terezii, budoucí poslední bavorskou královnou. Mladá vdova byla následně vyhlédnuta jako manželka císaře Františka Josefa I., čemuž nakonec zabránila patrně císařova matka

Dobročinným aktivitám se věnovala i Kristýnina dětská přítelkyně¹³¹² a nástupkyně v úřadu arcivévodkyně Antonie, v rodině zvaná „Antonietta“. Vzorem v péči o potřebné jí mohla být její babička, saská královna,¹³¹³ i nevlastní matka Alice.¹³¹⁴ Nejednalo se přitom pouze o oficiální charitativní podniky, ale i o zcela spontánní projevy dobré vůle.¹³¹⁵ V pozdějších letech arcivévodkyně disponovala značnými finančními prostředky, které pocházely z dědictví po její babičce z matčiny strany, saské královně Amálii,¹³¹⁶ jež zemřela v listopadu 1877 a Antonii odkázala celkem 300 000 marek. Od ledna 1878, kdy arcivévodkyně oslavila dvacáté narozeniny a dosáhla plnoletosti, mohla s tímto majetkem také svobodně nakládat.¹³¹⁷ Například v září 1878 věnovala Antonie 100 zlatých Rakouskému vlasteneckému pomocnému spolku na podporu vojáků zraněných během okupace Bosny a Hercegoviny,¹³¹⁸ v březnu následujícího roku podpořila částkou 25 zlatých požárem postižené obyvatel Neumarktu.¹³¹⁹ Četné finanční prostředky směřovala také na podporu různých

arcivévodkyně Žofie, která měla vůči uherské větvi rodu vážné výhrady. Alžběta se před císařovým sňatkem roku 1854 provdala za arcivévodu Karla Ferdinanda, druhého syna arcivévody Karla. Z manželství vzešlo šest dětí, Marie Kristýna se narodila jako třetí v pořadí. Roku 1874 Alžběta podruhé ovdověla, ve výchově jejich dětí se silně angažoval její švagr arcivévoda Albrecht, jenž učinil jejího syna Bedřicha svým dědicem. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 55–56.

¹³¹¹ THOMA, H.: Nemilované královny, s. 180.

¹³¹² THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 29.

¹³¹³ Grazer Volksblatt, 14. listopadu 1877, s. 7.

¹³¹⁴ Alice Parmská (1849–1935) byla dcerou parmského vévody Ferdinanda Karla III., zavražděného roku 1854, a princezny Luisy Bourbonkové. V roce 1868 se provdala za ovdovělého toskánského velkovévodu Ferdinanda IV., s nímž měla 10 dětí. Od roku 1908 byla vdovou. Po roce 1918 opustila Salcburk a žila se třemi neprovdanými dcerami v hornorakouském Schwertbergu. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 46.

¹³¹⁵ Například v září 1876 se velkovévodkyně Alice postarala o finanční zabezpečení jisté velmi chudé ženy z Ostrova nad Ohří poté, co se dozvěděla, že dotyčná již podruhé přivedla na svět dvojčata. Local-Anzeiger der Presse, 22. září 1876, s. 1.

¹³¹⁶ Amálie Augusta Bavorská (1801–1877) byla dcerou Maxmiliána I. Josefa Bavorského a Karoliny Bádenské. Jejím dvojčetem byla Alžběta Luisa, pozdější královna pruská. Roku 1822 se provdala za prince Jana Saského, jenž se stal roku 1854 saským králem. Narodilo se jim celkem devět dětí, mezi nimi i dcera Anna (1836–1859), manželka pozdějšího velkovévody Ferdinanda IV. Toskánského a matka arcivévodkyně-abatyše Antonie. Grazer Volksblatt, 14. listopadu 1877, s. 7.

¹³¹⁷ Posudek dvorního rady dr. Battiotiho ke správě dědictví arcivévodkyně Antonie po bývalé saské královně Amálii z 22. dubna 1878. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, 1878, Sign. AT-OeSTA/HHStA HA OMaA 415-1.

¹³¹⁸ Wiener Zeitung, 22. září 1878, s. 9.

¹³¹⁹ Wiener Abendpost, 15. března 1879, s. 2.

ženských spolků.¹³²⁰ V průběhu roku 1882 arcivévodkyně rozdala jen ve městě Salcburku almužny v hodnotě 300 zlatých.¹³²¹ Kromě toho se Antonie účastnila rovněž řady charitativních akcí, například v prosinci 1881 (již jako abatyše hradčanského Tereziánského ústavu šlechticů) dobročinné akademie ve prospěch pozůstalých po obětech tragického požáru vídeňského Ringtheatru.¹³²² Během první světové války se dobročinné aktivity arcivévodkyň rozšířily o péči o raněné vojáky.¹³²³ V tomto směru byla po vzoru své matky arcivévodkyně Marie Terezie¹³²⁴ aktivní i poslední z abatyší hradčanské nadace arcivévodkyně Marie Annunciata, jež za války působila jako ošetřovatelka v nemocnici pro raněné v Augarten ve Vídni.¹³²⁵

Ideálním završením výchovy císařských princezen představoval sňatek. Jeho uzavření bylo na základě rodinného řádu výslovně vázáno na souhlas císaře jako hlavy rodiny, neboť manželství uzavřené bez tohoto souhlasu bylo považováno za neplatné a nezakládalo pro dotyčnou osobu a její děti žádný z nároků vyplývajících z řádného manželského spojení, včetně nároků na „*dědickou posloupnost, apanáž, vdovství, věno, (...) stav, titul a erb*“.¹³²⁶ Zisk císařského souhlasu byl nutný rovněž u tzv. morganatických manželství,¹³²⁷ která ale byla u ženských příslušnic arcidomu uzavírána jen výjimečně.¹³²⁸

¹³²⁰ Wiener Abendpost, 28. ledna 1880, s. 2; Wiener Zeitung, 30. dubna 1881, s. 2.

¹³²¹ Salzburger Volksblatt, 31. ledna 1883, s. 2.

¹³²² Salzburger Chronik, 22. prosince 1881, s. 2.

¹³²³ K humanitárním aktivitám císařských princezen během první světové války: LIST, J.: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge, s. 187–189; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 56–59.

¹³²⁴ Marie Terezie z Braganzy (1855–1944) byla dcerou portugalského následníka trůnu Miguela z Braganzy. Jako osmnáctiletá se provdala za arcivévodu Karla Ludvíka, tehdy již dvojnásobného vdovce a otce čtyř dětí. Ze svazku se narodily další dvě dcery. Po smrti korunního prince Rudolfa roku 1889 často přebírala za nepřítomnou císařovnu Alžbětu úkoly první dámy monarchie. Oba své nevlastní syny, Františka Ferdinanda d'Este a Ferdinanda Karla (pozdějšího Ferdinanda Burga), podporovala v záležitostech jejich nerovnorodých sňatků. Za první světové války pracovala jako ošetřovatelka „sestra Michaela“. Za svou aktivitu byla vyznamenána pruskou medailí Červeného kříže I. třídy. NEMEC, Norbert: Maria Therese von Braganza (1855–1944). Der gute Geist im Hause Habsburg. Wien 1995.

¹³²⁵ NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 197an.

¹³²⁶ Cit. dle: ÖStA, HHStA, Familienstatut, Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362, § 17.

¹³²⁷ Přesnou definici morganatického manželství rodinný statut neobsahoval, teprve pod vlivem sňatku Františka Ferdinanda d'Este a Žofie Chotkové vydal císař František Josef I. 12. června 1900 dodatek k rodinnému řádu, který jasně vymezil, v jakém případě byl svazek považován za mesalianci. Rovnorodým svazkem mohlo být pouze manželství uzavřené s jiným členem habsbursko-lotrinského domu, se členem jiného křesťanského vládnoucího (či bývalého vládnoucího) rodu nebo se členem jednoho z přesně vyjmenovaných knížecích rodů.

Výběr partnera císařské princezny nebyl záležitostí soukromou, ale byl veden státními a rodinnými zájmy. Vzájemné sympatie či antipatie nastávajících manželů většinou nehrály zásadní roli, i v tomto případě však existovaly výjimky. Například když se roku 1882 ucházel o ruku arcivévodkyně Antonie, tehdejší abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticů, její bratranec italský princ Tomáš vévoda Janovský¹³²⁹ byl veden nikoli dynastickými zájmy, ale osobní vzájemnou náklonností. Pro Antoniiina otce, toskánského velkovévodu v exilu,¹³³⁰ ovšem janovský vévoda představoval nanejvýš problematického kandidáta, neboť byl z otcovy strany synovcem prvního italského krále, jeho sestra Markéta byla navíc jako manželka Umberta I. panující italskou královnou. Když mladík požádal toskánského velkovévodu o Antoniiinu ruku, byl odmítnut. Protože si však ani po třech letech, která strávil jako námořní důstojník ve Východní Asii, svůj záměr nerozmyslel, vložil se do celé věci společný strýc Tomáše a Antonie saský král Albert¹³³¹ a požádal rakouského císaře o

Všechny ostatní svazky byly považovány za morganatické a potomci z nich vzeší neměli nárok na členství v arcidomu. ÖStA, HHStA, Familienstatut, dodatek z 12. června 1900. Sign. AT-OeSTA/HHStA UR FUK 2362.

¹³²⁸ Morganatická manželství uzavřely například bývalá francouzská císařovna Marie Luisa (1791–1847), vdova po korunním princovi Rudolfovi Štěpánka (1864–1945), její jediná dcera Marie Alžběta (1883–1963), zvaná „Erzsi“, či všechny tři dcery arcivévody Karla Štěpána: Eleonora (1886–1967), Renata Marie (1888–1935) a Mechtildis (1891–1966). Eleonora byla jedinou arcivévodkyní, která se provdala dokonce do měšťanské rodiny. Srov. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 58–59, 89, 298–301, 347, 358, 375–376; HERRE, Franz: Marie Luisa. Napoleon byl její osud. Praha 1997; SCHIELOVÁ, Irmgard: Stefanie. Životní osudy vdovy po následníkovi rakouského trůnu. Praha 2002; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 33–35; WINDISCH-GRAETZ, Ghislaine: Alžběta, „rudá vévodkyně“. Život vnučky Františka Josefa I. Praha 1998.

¹³²⁹ Tomáš vévoda Janovský (1854–1931) byl jediným synem Ferdinanda Savojského, janovského vévody, jenž byl mladším bratrem prvního italského krále Viktora Emanuela II., a princezny Alžběty Saské, dcery krále Jana I. Saského. Tomáš byl tedy přímým bratrancem arcivévodkyně Antonie, jejich matky byly sestry. Das Vaterland, 18. dubna 1883, s. 7.

¹³³⁰ Ferdinand IV. Toskánský (1835–1908) byl synem toskánského velkovévody Leopolda II. a Marie Antonie Neapolsko-Sicilské. Během revoluce roku 1859 Leopold II. abdikoval ve Ferdinandův prospěch, nový velkovévoda se ale vlády nikdy neujal, neboť Habsburkové byli krátce nato z toskánského trůnu sesazeni. Se svou rodinou žil poté v Salcburku a na letních sídlech v Ostrově nad Ohří a v Lindavě u Bodamského jezera. Roku 1870 velkovévoda na přání císaře Františka Josefa I. formálně abdikoval, aby se zlepšily rakousko-italské vztahy, některé výsady suverénního panovníka formálního charakteru mu však byly zachovány. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 110.

¹³³¹ Albert I. Saský (1828–1902) byl synem Jana I. Saského a jeho manželky Amálie Augusty Bavorské. Po smrti svého bezdětného strýce roku 1854 se stal saským korunním princem a začal se angažovat v politice. Během prusko-rakouské války byl pověřen vedením saských jednotek, které bojovaly na straně poraženého Rakouského císařství. Po smrti krále Jana I. roku 1873 se stal saským králem. Byl ženatý s Karolou, dcerou švédského prince

intervenci u velkovévody v mladíkův prospěch.¹³³² Ač Ferdinand IV. ani nyní nevyslovil souhlas, svolil záležitost postoupit pragmatickému císaři, jenž byl myšlenke manželského spojení se savojskou dynastií nakloněn a zahájil předsvatební vyjednávání.¹³³³ V tomto případě však nevedla k očekávanému cíli – arcivévodkyně Antonie trpěla tuberkulózou a vévoda Tomáš se proto nakonec rozhodl od plánu na sňatek ustoupit. „*Je mi to nekonečně líto, ale v této věci se nedá již nic dělat*“;¹³³⁴ byl nucen konstatovat císař. O necelý rok později, dva dny po Antoniině smrti, se janovský vévoda oženil s bavorskou princeznou Isabelou,¹³³⁵ shodnou okolností také abatyší jednoho z německých ústavů šlechticů.¹³³⁶

Samotnému aktu sňatku předcházelo několik formálních úkonů. Vedle již zmíněných předsvatebních vyjednávání, jejichž součástí bylo mj. vyhotovení svatební smlouvy, žádosti o papežský dispens či oficiálních oznámení o uzavření sňatku, se jednalo zejména o tzv. renunciační, tedy slavnostní zřeknutí se práv arcivévodkyně. Samotný akt se odehrával podle závazného ceremoniálu, v němž bylo pozměňováno pouze datum a jméno arcivévodkyně, ženicha a ostatních přítomných. Renunciační se odehrávala v Pokoji tajných radů vídeňského Hofburku, kde se ve stanovenou hodinu shromáždili vídeňský arcibiskup, nejvyšší dvorští hodnostáři, tajní radové a případně ministři či vyslanci země, odkud ženich pocházel. Na pokyn nejvyššího hofmistra vstoupil do místnosti císař s nevěstou, ženichem (či jeho zástupcem) a všemi mužskými příslušníky rodiny, kteří se v určený den nacházeli ve Vídni, načež všichni zaujali přidělená místa. Poté císař vyzval přítomné, aby renunciační akt dosvědčili. Ministr císařského domu přečetl nahlas renunciační listinu, po úkloně před císařem se arcivévodkyně odebrala ke stolku s křeslem, kde svou rezignaci před arcibiskupem na Bibli odprísáhla. Poté arcivévodkyně i její snoubenec rezignaci listinu podepsali a státní notář stvrdil její platnost připojením pečeti.¹³³⁷ Renunciační byla nezbytná

v exilu Gustava Vasy. Manželství platilo za velmi harmonické, zůstalo ale bezdětné. Po Albertově smrti proto nastoupil na saský trůn jeho mladší bratr Jiří. Neue deutsche Biographie, Bd. I. Berlin 1953, s. 131–132.

¹³³² Opis dopisu krále Alberta I. Saského císaři Františku Josefovi I. ze 7. května 1882. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 133, kart. č. 16.

¹³³³ Dopis císaře Františka Josefa I. velkovévodu Ferdinandovi IV. Toskánskému z 18. května 1882. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 133, kart. č. 16.

¹³³⁴ Cit. dle: Dopis císaře Františka Josefa I. velkovévodu Ferdinandovi IV. Toskánskému z 2. června 1882. NA, RAT, inv. č. 133, kart. č. 16.

¹³³⁵ Das Vaterland, 18. dubna 1883, s. 7.

¹³³⁶ Prager Abendblatt, 25. září 1882, s. 3.

¹³³⁷ Srov. renunciační ceremoniál arcivévodkyně Marie Kristýny z roku 1879. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Vermählungen: Erzherzogin Maria Christine mit Alfons XII., König von Spanien, Sign. AT-

rovněž tehdy, byl-li sňatek uzavírán v rámci arcidomu, neboť v takovém případě docházelo ke změně hodnostního pořadí provdané arcivévodkyně.¹³³⁸

Svatební obřad byl obvykle doprovázen několikedenním slavnostním programem. Oslavy sňatku bývalé arcivévodkyně-abatyše Karoliny Marie Immakulaty (1869–1945) s princem Augustem Leopoldem Sasko-Kobursko-Gothajským¹³³⁹ byly zahájeny 28. května 1894 slavnostním příjezdem hlavy sasko-koburského rodu vévody Alfréda, druhorozeného syna britské královny Viktorie, na vídeňské Západní nádraží, kde jej vedle císaře a arcivévodů vítali za doprovodu živé hudby sboroví a městští velitelé, dolnorakouský místodržitel a policejní prezidenti s doprovodem. Druhé slavnostní přijetí se konalo po příjezdu průvodu do Hofburku. V pět hodin odpoledne následoval rodinný diner a představení ve Dvorní opeře. Následujícího dne se konala renunciace, o páté hodině odpolední byla v Ceremoniálním sále pořádána tzv. nejvyšší tabule, následoval dvorský koncert ve Velkém redutovém sále. O čtvrt na 11 se konalo tzv. maršálské souper.

Svatební obřad se konal 30. května. Po shromáždění hostů se svatební průvod na pokyn císaře odebral ve stanoveném pořadí do Augustiniánského kostela, kde hosté zaujali svá místa.¹³⁴⁰ Po přivítání oddávajícím vídeňským arcibiskupem snoubenci poklekli před hlavním oltářem pod baldachýnem a odříkali krátkou modlitbu. Mezitím oddávající posvětil snubní prsteny. Poté se pár uklonil před císařem a otočil se k oltáři, načež oddávající pronesl

OeStA/HHStA MdÄ AR F1-186-1; návrh renunciačního ceremonálu arcivévodkyně Karoliny Marie z roku 1894 vycházející z renunciačního ceremonálu arcivévodkyně Markéty Žofie. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Vermählung der Erzherzogin Carolina Maria Immaculata mit Prinz August von Sachsen-Coburg, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 266-3; renunciační ceremonál arcivévodkyně Alžběty Amálie z roku 1903. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Vermählungen: Erzherzogin Elisabeth Amalia mit Prinz Alois von Liechtenstein, Sign. AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F1-198-3.

¹³³⁸ Vyjádření ministra zahraničních věcí Felixe Schwarzenberga ve věci renunciačního aktu arcivévodkyně Marie Karoliny z 23. prosince 1851. ÖStA, HHStA, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Vermählung Erzherzog Rainer Ferdinand, Sohn des Vizekönigs Erzherzog Rainer, mit der Erzherzogin Marie Karoline, Tochter des Erzherzogs Karl, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 27-6.

¹³³⁹ August Leopold Sasko-Kobursko-Gothajský (1867–1922) byl synem prince Ludvíka Augusta z katolické sasko-kobursko-koháryovské linie rodu a brazilské princezny Leopoldiny. August Leopold byl společně se svým bratrem vychováván v Brazílii a roku 1889 uprchl společně s císařskou rodinou do Francie. Později sloužil v rakouském námořnictvu. Po pádu brazilského císařství byl monarchisty neúspěšně prosazován jako brazilský panovník. Po smrti svého bratrance Leopolda zdědil majetky Koháryů, což z něj učinilo jednoho z nejvýznamnějších uherských magnátů. Wiener Salonblatt, 3. června 1894, s. 3–8.

¹³⁴⁰ Srov. program svatebních oslav arcivévodkyně Karoliny Marie Immakulaty z roku 1894. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Vermählung der Erzherzogin Carolina Maria Immaculata mit Prinz August von Sachsen-Coburg, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 266-3.

svatební projev. Když si snoubenci řekli své „ano“ a vyměnili si prsteny, vzali se za ruce a dostali církevní požehnání. Následně došlo k symbolickému předání úřadu hofmistra a hofmistryně novomanželky. Obřad zakončily tradiční pobožnosti – „pro sponsis“,¹³⁴¹ Te Deum, orace¹³⁴² a pontifikální požehnání. Po jejich skončení se průvod odebral v určeném pořadí zpět do Hofburku.¹³⁴³

Po obřadu se většinou konal tzv. cercle,¹³⁴⁴ v tomto případě však od něj bylo upuštěno. Novomanželé namísto toho absolvovali audienci u císaře a následně se odebrali do paláce nevěstiny matky arcivévodkyně Marie Immakulaty,¹³⁴⁵ která v odpoledních hodinách pořádala rodinný diner. V půl páté odpoledne se novomanželé odebrali vlakem do Schladmingu, závěrečná nejvyšší tabule se konala již bez jejich účasti.¹³⁴⁶ Okamžikem sňatku přestala být arcivévodkyně oficiálně členkou císařské rodiny, zpět mohla být přijata teprve po smrti manžela nebo v případě ukončení platnosti manželství.¹³⁴⁷

¹³⁴¹ Svatá mše sloužená během svatebního obřadu. BERGER, Rupert: Liturgický slovník. Praha 2008, s. 455.

¹³⁴² Orace – slavnostní řeč, proslov, liturgická modlitba. Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. 2, s. 1049.

¹³⁴³ Svatební ceremoniál arcivévodkyně Karoliny Marie Immakulaty z roku 1894. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Vermählung der Erzherzogin Carolina Maria Immaculata mit Prinz August von Sachsen-Coburg, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 266-3.

¹³⁴⁴ Cerkl, též cercle – kroužek, malá uzavřená společnost lidí. Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. 1, s. 237.

¹³⁴⁵ Marie Immakulata (1844–1899), dcera neapolsko-sicilského krále Ferdinanda II. a bývalé arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie, byla od roku 1861 manželkou arcivévody Karla Salvátora Toskánského. Měli spolu 10 dětí. Arcivévodkyně Karolina Marie Immakulata se narodila jako čtvrté dítě a druhá dcera v pořadí. Druhorozený syn František Salvátor se oženil s císařovou dcerou arcivévodkyní Marií Valerií. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 288.

¹³⁴⁶ Program svatebních oslav arcivévodkyně Karoliny Marie Immakulaty z roku 1894. ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Vermählung der Erzherzogin Carolina Maria Immaculata mit Prinz August von Sachsen-Coburg, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 266-3.

¹³⁴⁷ Prvním případem rozvodu manželství bývalé příslušnice arcidomu byla kauza Luisy Toskánské (1870–1947), dcery velkovévody Ferdinanda IV. Toskánského, od roku 1891 manželky saského korunního prince Bedřicha Augusta. Po útěku těhotné korunní princezny s milencem, učitelem jazyků jejích dětí, bylo zahájeno rozvodové řízení. Protože se Luisa vzdala své příslušnosti k saskému královskému domu, měla po očekávaném rozvodu právo znovu užívat dívčí jméno, čemuž však císař František Josef I. zabránil tím, že v lednu 1903 nařídil suspendovat veškerá Luisina práva arcivévodkyně. Rozhodnutí panovníka se Luisa podvolila. Jiná situace nastala u arcivévodkyně Isabely (1888–1973), dcery arcivévody Bedřicha a Isabely z Croye a Dülmenu, která se roku 1912 provdala za vnuka císaře Františka Josefa I. Jiřího Bavorského. O rok později bylo manželství anulováno jako nenaplněné, princ Jiří se stal knězem. BESTENREINER, Erika: Luise von Toscana. Skandal am Königshof, München 1999; HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 168; STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 37–38; WIESFLECKER, P.: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik, s. 101–149.

Stejně jako sňatek nebyly ani nemoc a smrt císařské princezny soukromou záležitostí. O průběhu nemoci byla veřejnost informována zpravidla prostřednictvím lékařských bulletinů publikovaných v tisku, stejným způsobem byly zveřejňovány rovněž informace o úmrtí arcivévodkyň a následných smutečních slavnostech. Za zesnulou arcivévodkyni byl držen veřejný smutek, jehož podobu upravoval Dvorský smuteční řád z roku 1838 navazující na starší úpravu z roku 1767. Povinnost držet smutek za arcivévodkyni platila pro všechny příslušníky císařského dvora, armády i státního úřednictva. Jeho délka a podoba byla u jednotlivých dam odlišná a závisela na postavení zemřelé v rámci rodiny. Nejdelší, celkem šestitýdenní smutek (z toho tři týdny smutek hluboký, poté polosmutek) byl předepsán v případě úmrtí dcer, vnuček a sester vládnoucího císaře, čtyřtýdenní smutek (dva týdny smutek hluboký, poté polosmutek) se držel za tety, pratety, snachy a nevlastní dcery panovníka. Tři týdnů smutku (první týden smutek hluboký, poté polosmutek) náležely švagrovým a neteřím císaře, za sestřenic panovníka prvního i druhého stupně se držel smutek v délce dvou týdnů (první týden hluboký smutek, poté polosmutek). Pro všechny ostatní arcivévodkyně byl předepsán pouze osmidenní polosmutek.¹³⁴⁸ Mnohem delší doba truchlení následovala v případě úmrtí vládnoucí či bývalé císařovny, například smutek za excísařovnu Marii Annu¹³⁴⁹ trval celkem tři měsíce, přičemž v určené dny bylo dokonce uzavřeno Dvorní divadlo a Dvorní opera a rovněž od soukromých divadelních společností se očekávalo, že zruší svá představení.¹³⁵⁰

Průběh smutečních slavností upravoval ceremoniál pro převoz, vystavení a uložení těla arcivévodkyně. Převoz posvěcené rakve s tělem zesulé se konal obvykle den před vlastním pohřebním obřadem. Slavnostní průvod sestávající z příslušníků císařského dvora a členů dvora arcivévodkyně se vydal na Švýcarské nádvoří vídeňského Hofburku, odkud byla rakev přemístěna do dvorany Augustiniánského kostela. Zde byla znovu posvěcena a

¹³⁴⁸ STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 70–71.

¹³⁴⁹ Marie Anna Sardinsko-Piemontská (1803–1884), od roku 1831 manželka korunního prince Ferdinanda, byla dcerou sardinsko-piemontského krále Viktora Emanuela I. a arcivévodkyně Marie Terezie d'Este. Když její manžel nastoupil na trůn, stala se roku 1835 rakouskou císařovnou, o rok později byla v Praze korunována českou královnou. Stejně jako Ferdinand se i Marie Anna zajímala o hudbu, botaniku a výtvarné umění. Po abdikaci svého manžela, o kterého po celou dobu trvání manželství pečovala, se společně s ním uchýlila na Pražský hrad. Manželství zůstalo bezdětné. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 278.

¹³⁵⁰ Základní ustanovení týkající se dvorského smutku za císařovnu a královnou Marii Annu z roku 1884. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Folliot-Crenneville, Hochzeiten, Renunziationen, Taufen, Firmungen und Äbtissin-Installationen von Mitgliedern der kaiserlichen Familie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB FA Folliot-Crenneville 155.

vystavena na katafalku. Po druhém posvěcení rakve byl kostel uzavřen. Následujícího dne v osm hodin ráno se ve smutečně vyzdobeném Augustiniánském kostele shromáždili hosté. U katafalku s rakví arcivévodkyně byla vystavena císařská koruna princů (kaiserliche Prinzenkrone), arcivévodský klobouk (Erzherzogshut) a insignie Řádu hvězdového kříže, na černém sametovém polštáři ležel pár bílých rukaviček a vějíř. Následovalo čtení zádušních mší, proložené zpěvem „Miserere“.¹³⁵¹ Mezi dvanáctou a třináctou hodinou vyzváněly zvony. Nádoby se srdcem a ostatními vnitřními orgány zemřelé byly následně posvěceny a uloženy do Loretánské kaple Augustiniánského kostela, respektive do hrobky ve Svatoštěpánském dómu.¹³⁵² Pohřební ceremoniál byl zahájen o čtvrté hodině odpolední. Sarkofág byl nejprve znovu posvěcen a poté uložen do rudého vozu taženého šesti koňmi. Průvod se následně vydal do smutečně vyzdobeného Kapucínského kostela na Neuer Markt, kde již čekali na svých místech smuteční hosté. Za zpěvu dvorské kapely byla rakev opět posvěcena a za odříkání modliteb a svitu pochodní přemístěna do krypty, kde byla formálně předána do rukou kapucínů.¹³⁵³ Tímto aktem bylo poslední veřejné vystoupení arcivévodkyně oficiálně zakončeno.

Výběr a instalace abatyše

Dle nadační listiny z 28. srpna 1755 stála na samém vrcholu nadační hierarchie představená s titulem abatyše (Äbtissin).¹³⁵⁴ Jednalo se o nejvyšší hodnost, které mohla představená ústavu šlechticů dosáhnout. Kromě hradčanské nadace se tímto privilegiem mohly v habsburské monarchii pyšnit pouze čtyři dámské šlechtické zaopatřovací instituty – novoměstský Ústav šlechticů u svatých Andělů, v jehož čele stály v letech 1706 až 1725 a 1738 až 1758 dvě dámy s titulem kněžny-abatyše, Innsbrucký ústav šlechticů v čele s arcivévodkyní-abatyší Marií Alžbětou, po určitý čas také vídeňský vévodský Savojský ústav šlechticů a dámská interní nadace v Säckingenu, jejíž představené, abatyši zrušeného

¹³⁵¹ Miserere – slituj se nad námi, prosba o omilostnění, úvodní slova katolické zádušní mše. Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. 2, s. 924.

¹³⁵² Ve výjimečných případech obsahují sarkofágy pouze srdce zesnulého člena rodiny či urnu s jeho popelem, případně tělo i se srdcem a ostatními vnitřními orgány. HAWLIK VAN DE WATER, M.: Die Kaisergruft in Wien und ihre Geschichte, s. 17.

¹³⁵³ STEIER, G. H.: Die Erzherzogin, s. 72–75.

¹³⁵⁴ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 3. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

ženského kláštera, byla hodnost ponechána z rozhodnutí císaře Josefa II.¹³⁵⁵ Propůjčení titulu abatyše přední představitelce hradčanské nadace mělo nepochybně významný dopad na společenskou prestiž institutu také v souvislosti s chystaným zrušením hodnosti kněžny-abatyše představené novoměstského Ústavu šlechticů u svatých Andělů, starší z obou pražských nadací.¹³⁵⁶

Výběr hradčanských abatyší

Prezentační i jmenovací právo náleželo dle nadační listiny zakladatelce nadace, císařovně Marii Terezií, a po její smrti přecházelo na její nástupce.¹³⁵⁷ Výběr abatyše měl proběhnout vždy „*po řádném uvážení*“,¹³⁵⁸ závisel však plně na libovůli panovnice, neboť na rozdíl od kapitulárek nebyla pro abatyši předepsána žádná kritéria, která by dotyčná musela splňovat. Za dobu existence pražského Tereziánského ústavu šlechticů se v jeho čele vystříдалo celkem 10 dam, jež všechny pocházely z císařské rodiny. První abatyší byla v únoru roku 1766 jmenována nejstarší dcera Marie Terezie arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789), která tento post zastávala až do své smrti roku 1789, poslední abatyší se stala arcivévodkyně Marie Annunciata (1876–1961), neteř císaře Františka Josefa I., která úřad zastávala od roku 1895 až do zániku nadace po první světové válce. Celkem čtyři¹³⁵⁹ abatyše pocházely z hlavní vládnoucí linie rodu, tři¹³⁶⁰ z větve arcivévodky Karla, dvě¹³⁶¹ z toskánské linie a jediná z abatyší, arcivévodkyně Hermína (1817–1842), byla příslušnicí linie uherské. Výběr arcivévodkyň do funkce abatyše se neřídil podle jednoznačného principu, například

¹³⁵⁵ Srov. kapitola Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹³⁵⁶ Titul kněžny-abatyše zanikl teprve smrtí abatyše Marie Gabriely Lažanské roku 1758, rozhodnutí o jeho zrušení však učinila císařovna Marie Terezie již dříve, 11. října roku 1755. Opis listu císařovny Marie Terezie oznamující zrušení titulu kněžny-abatyše pro představenou novoměstského Ústavu šlechticů u svatých Andělů z 11. října 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹³⁵⁷ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 4. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹³⁵⁸ Cit. dle: Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XVIII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁵⁹ Arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789), arcivévodkyně Marie Anna (1770–1809), arcivévodkyně Markéta Žofie (1870–1902) a arcivévodkyně Marie Annunciata (1876–1961).

¹³⁶⁰ Arcivévodkyně Marie Terezie (1816–1867), arcivévodkyně Marie Karolina (1825–1915) a arcivévodkyně Marie Kristýna (1858–1929).

¹³⁶¹ Arcivévodkyně Antonie (1858–1883) a arcivévodkyně Karolina Marie Immakulata (1869–1945).

věku či hodnostního pořadí, jež dotyčná zaujímala v rámci rodové hierarchie. Osvětlení pohnutek k výběru konkrétních dam je proto možné pouze na základě studia pramenů osobní povahy, například v osobních pozůstalostech jednotlivých arcivévodkyň.

Skutečnost, že by abatyše hradčanské nadace musela pocházet výlučně z císařské rodiny, ovšem nebyla explicitně zakotvena ani v jednom ze zakládajících dokumentů.¹³⁶² Přesto nebyla tato úvaha ještě před samotným otevřením nadace veřejnosti zcela neznámá – již 8. prosince 1755 na ni odkázal ve svém projevu při příležitosti slavnostního uvedení prvních 28 hradčanských kapitulárek druhý nadační komisař Václav Kazimír svobodný pán Netolitzký z Eisenberga,¹³⁶³ když vyzdvihl, že císařovna nadaci obdařila takovými privilegii a leskem, „že by v jejím čele mohly stát i císařsko-královské arcivévodkyně“.¹³⁶⁴ V oficiálních nadačních dokumentech se však podobná zmínka objevila mnohem později. Možný – avšak nikoli nutný – původ budoucí abatyše z habsbursko-lotrinské dynastie připouštěl teprve článek XXVIII obnovených nadačních stanov z roku 1763, jenž nejvyšší představitelce v případě, že by pocházela z nejjasnějšího arcidomu, přiznával právo spolurozhodovat o obsazení uvolněných prebend.¹³⁶⁵

Rozhodnutí, či spíše určitý druh závazku postavit do čela hradčanské kapituly císařskou princeznu ale Marie Terezie učinila již dříve. Původně pro tento účel vybrala druhou ze svých dcer, arcivévodkyni Marii Kristýnu (1742–1798),¹³⁶⁶ jež v rodině platila za

¹³⁶² Srov. nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁶³ K Václavu Kazimíru Netolitzkému podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹³⁶⁴ Cit. dle: Proslov druhého nadačního komisaře Václava Kazimíra svobodného pána Netolitzkého z Eisenberga, ku příležitosti instalace prvních hradčanských kapitulárek z 8. prosince 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁶⁵ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, článek XXVIII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁶⁶ Arcivévodkyně Marie Kristýna (1742–1798), v rodině zvaná jako „Marie“ či „Mimi“, se narodila jako páté dítě (čtvrtá dcera, dvě ze starších sester ale zemřely ještě před jejím narozením) Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Na svět přišla 13. května, v den pětadvacátých narozenin své matky, která „Mimi“ velice milovala a upřednostňovala ji před ostatními dětmi, což u ostatních sourozenců vyvolávalo žárlivost. Blízký vztah pojil Marii Kristýnu s její švagrovou Isabelou Parmskou, ženou budoucího císaře Josefa II. Jako mladá dívka se zamilovala do Alberta Kazimíra, syna saského kurfiřta Bedřicha Augusta II. (jako polského krále Augusta III.), za něhož se roku 1766 provdala. Manželství bylo považováno za velmi šťastné. Roku 1767 přivedla Marie Kristýna na svět dceru, která však záhy zemřela, další děti ze svazku nevzešly. Později Marie Kristýna s Albertem adoptovali svého synovce arcivévodu Karla. Ještě před uzavřením sňatku učinila císařovna

miláčka své matky: „*Musela jsem slíbit, že pošlu do Prahy jednu dívku,*“ psala v dopise dceři v září 1754 císařovna, „*a když mě požádali o nějakou, která nebude ještě dítě, nezbyvá nikdo než Vy. Mariannu,*¹³⁶⁷ *nejstarší ze všech, nemohu dát; Alžběta*¹³⁶⁸ *je ještě příliš dítě, takže jsem slíbila Vás; doufám, že mě neodmítnete*“.¹³⁶⁹ Ani arcivévodkyně Marie Kristýna však ve skutečnosti věku, jenž by odpovídal důstojnosti úřadu abatyše, ještě zdaleka nedosahovala. V prosinci 1755, kdy byl hradčanský ústav šlechtičen slavnostně otevřen, jí bylo teprve 13 let. Ač nebyl nejnižší možný věk abatyše oficiálně předepsán, nikdy nebyla do funkce dosazena arcivévodkyně mladší 16 let. Ve většině případů naopak bylo ctěno nepsané pravidlo dovršení dospělosti, tedy věku alespoň 17 let, kdy bývaly arcivévodkyně uvedeny do společnosti a obdržely Řád hvězdového kříže, patrně i s ohledem na stáří ostatních kapitulárek, jež nesměly být mladší než 24 (ve výjimečných případech 18) let.

Výjimky v tomto ohledu představovaly arcivévodkyně-abatyše Markéta Žofie (1870–1902), která se úřadu ujala krátce poté, co oslavila šestnácté narozeniny, a Marie Kristýna (1858–1929), které bylo v době přijetí funkce 16 let a šest měsíců. Polovina z hradčanských abatyší však byla v okamžiku svého jmenování již plnoletá, tedy starší 20 let.¹³⁷⁰ Nízký věk arcivévodkyně Marie Kristýny byl proto zřejmě také jedním z důvodů, proč musel zůstat post abatyše zpočátku neobsazen. Jistou roli mohla sehrát rovněž skutečnost, že tzv. fond abatyše, z něhož měla plynout renta představené, byl teprve postupně budován a prozatím se v něm

Alberta místodržitelem v Uhrách, místodržitelský pár poté sídlil na prešpurském hradě, který dala Marie Terezie s velkými náklady renovovat. Po smrti Marie Terezie jmenoval Josef II. sestru a jejího manžela místodržiteli v Rakouském Nizozemí, avšak bez politické zodpovědnosti. Reformy prováděné Josefem II. vyvolávaly na místodržitele velký tlak, odpor nabral takových rozměrů, že se Marie Kristýna s Albertem nakonec rozhodli císařova protiústavní nařízení zrušit. Po vypuknutí revoluce roku 1789 museli místodržitelé uprchnout do Bonnu, neboť je obyvatelé činili společně s Josefem II. zodpovědnými za porušování ústavy. Později se do Rakouského Nizozemí na krátkou dobu vrátili, avšak po vpádu Francouzů roku 1792 museli zemi natrvalo opustit. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 293–294; WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 49–88.

¹³⁶⁷ Arcivévodkyni Marii Annu (1738–1789), budoucí první abatyši pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, tehdy patnáctiletou. Důvody, které panovníci bránily jmenovat nejstarší dceru abatyší, Marie Terezie nespécifikovala.

¹³⁶⁸ Arcivévodkyně Marie Alžběta (1743–1808), budoucí abatyše Innsbruckého ústavu šlechtičen, tehdy jedenáctiletá.

¹³⁶⁹ Cit. dle: Dopis císařovny Marie Terezie arcivévodkyni Marii Kristýně ze 4. září 1754. Publikováno v: ARNETH, A. von: Geschichte Maria Theresia's VII., pozn. 343, s. 533.

¹³⁷⁰ Mezi mladší abatyše patřily vedle arcivévodkyň Markéty Žofie a Marie Kristýny také arcivévodkyně Marie Karolina (v době přijetí funkce 17 let a sedm měsíců), arcivévodkyně Marie Annunciata (17 let a 10 měsíců). Mezi starší abatyše naopak patřila první abatyše arcivévodkyně Marie Anna (27 let a tři měsíce), následována arcivévodkyní Karolinou Marií Immakulátou (23 let a pět měsíců).

nenacházely dostatečné finanční prostředky k zajištění chodu dvora císařské princezny.¹³⁷¹ Marie Terezie se proto rozhodla převést rozhodující část pravomocí představené na čtyřčlenný sbor dam,¹³⁷² jež v následujících letech vykonávaly správu nadačních záležitostí.

Bez abatyše zůstala hradčanská nadace nakonec ještě dalších 10 let – příčinu je možné hledat jak v určitém odsunutí hradčanské nadace z centra pozornosti panovnice, plně vytižené probíhající sedmiletou válkou (1756–1763), tak ve skutečnosti, že Marie Terezie i František Štěpán jako zastánci sňatkové politiky spatřovali budoucnost svých dcer nepochybně raději na některém z panovnických dvorů, než v čele hradčanské kapituly. Pro Marii Kristýnu měl ostatně její otec již vyhlédnutého ženicha – byl jím Benedikt Savojský, vévoda z Chablais, nejmladší ze synů jeho sestry Alžběty Terezy Lotrinské. „Mimi“ se však jako mladá dívka na vídeňském dvoře zamilovala do syna saského kurfiřta a polského krále, Alberta Kazimíra,¹³⁷³ a hodlala se za něho provdat, podporována matkou, která své oblíbenkyni „Mimi“ jako jediné z dcer dovolila uzavřít sňatek z lásky. Přípravy ke svatbě nakonec mohly být zahájeny teprve po otcově smrti roku 1765. Sňatek se uskutečnil v dubnu následujícího roku.¹³⁷⁴ Konečné rozhodnutí o jmenování první abatyše hradčanské nadace přišlo jen krátce předtím, na počátku února 1766. Náhradní volba nakonec padla na nejstarší z císařovniných dcer, arcivévodkyni **Marii Annu (1738–1789)**.

„Marianna“, jak se arcivévodkyni v rodinném kruhu přezdávalo, byla všestranně talentovaná dívka – dobře kreslila a malovala, hezky zpívala a byla považována za výbornou tanečnici, neobvyklé na tehdejší dobu byly také její zájmy v oblasti přírodních věd a numismatiky. Přestože arcivévodkyně již dovršila sedmadvacátý rok života a podle dobových měřítek tedy již téměř přesáhla věk „na vdávání“, zůstávala stále svobodná. Příčinou byl její nepřítazlivý zevnějšek – měla příliš ostrý nos, úzké rty a nevýrazné oči, její tělo navíc hyzdil hrb, který se vytvořil v důsledku těžkého zápalu plic prodělaného roku 1757 a následné vleklé

¹³⁷¹ K tzv. fondu abatyše podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹³⁷² Dodatek z 28. srpna 1755 k nadačním stanovám z roku 1755. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹³⁷³ Albert Kazimír Sasko-Těšínský (1738–1822), šestý syn saského kurfiřta Bedřicha Augusta II. (polského krále Augusta III.) a arcivévodkyně Marie Josefy, starší dcery císaře Josefa I. Roku 1766 s oženil s dcerou císařovny Marie Terezie Marií Kristýnou. Po svatbě získal těšínské vévodství a titul těšínského vévody. V letech 1765 až 1780 působil jako místodržitel v Uhrách, následně jako generální guvernér Rakouského Nizozemí. Proslul jako významný mecenáš umění – roku 1766 založil ve Vídni galerii umění Albertinu, jež obsahuje jednu z nejrozsáhlejších sbírek grafiky na světě. WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 28. Theil. Wien 1874, s. 32–39.

¹³⁷⁴ WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 55an.

tuberkulózy páteře. Ač se tento nedostatek pokoušela všemožně zakrývat širokými límci, nabíranými šálami a pelerínami, neprojevil o ni nakonec žádný z ženichů zájem. Také její postavení v rámci rodiny bylo poměrně problematické, čemuž do značné míry přispívala i její komplikovaná povaha.¹³⁷⁵

Nejbližší osobou na císařském dvoře byl její milovaný otec František Štěpán, s nímž arcivévodkyně sdílela nejen zálibu v přírodních vědách, ale také vášně pro lov a hazardní hry. Jeho náhlá smrt v srpnu roku 1765 „Mariannu“ bolestně zasáhla. Její pozice v rodině se poté ještě zhoršila, život na vídeňském dvoře byl poznamenáván každodenními sváry mezi sourozenci, zejména neprovdanými sestrami. Obtížně je snášel zvláště nový císař Josef II., sám však ještě přiléval olej do ohně – například tím, že sestřám zrušil udržování vlastních dvorů.¹³⁷⁶ Problematické vztahy v císařské rodině a snaha o finanční zajištění neprovdaných dcer po manželově smrti byly také patrně hlavními důvody císařovna rozhodnutí postavit nejstarší ze svých dcer do čela hradčanské nadace. Oficiální jmenování se uskutečnilo 2. února 1766 v Zrcadlovém sále vídeňského Hofburku. Průběh aktu podrobně zaznamenala jedna z jeho účastnic, děkanka Marie Anna Glatzová z Althausenu¹³⁷⁷ ve svém projevu předneseném o několik dní později před hradčanskou kapitulou. Obřadu byla vedle nastávající abatyše přítomna císařská rodina včetně císařovny a císaře Josefa II., členové dvora, dvorští hodnostáři a jako reprezentantky hradčanské nadace dvě z kapitulárek. Panovnice předala dceři nadační odznak, nadační stanovy a jmenovací diplom, který vydala téhož dne z pozice panující české královny:

„Jelikož nemůžeme přislíbit příhodnější opatření k dodržování (...) řádových stanov a následováníhodnější příklad pro samotné slečny, nežli křesťanské smýšlení, bystrý úsudek a ostatní vznešené vlastnosti naší srdečně nejmilovanější dcery, nejjasnější královské princezny a rakouské arcivévodkyně Marie Anny (...), rozhodly jsme se [ji] po moudrém uvážení

¹³⁷⁵ Mimořádně napjaté vztahy arcivévodkyně udržovala zejména se svou krásnou a v císařské rodině oblíbenou švagrovou Isabelou Parmskou, manželkou bratra Josefa. Spletité byly rovněž vztahy se sourozenci a matkou. Bratr arcivévodkyně Petr Leopold k tomu ve svém deníku poznamenal: „*Marianna nemá vůbec žádný vliv, žije zcela v ústraní. (...) cítí se zneuznaná a osočovaná... od císařovny i od císaře, kteří jí nikdy nepohlédnou do tváře a hrozně ji urážejí, stejně jako Maria (...)* [arcivévodkyně Marie Kristýna (1742–1798), sourozenci zvaná Marie – pozn. autorky]. *Stáhla se proto zcela do ústraní a žije jen tak pro sebe*“. Cit. dle: WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 37.

¹³⁷⁶ WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 37–38.

¹³⁷⁷ K děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

nejmilostivěji prohlásit první abatyši tohoto našeho královského ústavu šlechtičen“.¹³⁷⁸ Současně císařovna Marii Annu zavázala vést ústav ve shodě s platnými stanovami a „*dle svého nejlepšího vědomí a svědomí, nejen ke slávě všemocného Boha, ale také k trvalému užítku a pozvednutí nadace*“.¹³⁷⁹ Všem poddaným Českého království a zvláště kapitulárním přikázala prokazovat své abatyši náležitý respekt a poslušnost a české gubernium vyzvala, aby abatyši při výkonu jejího úřadu poskytovalo ochranu a pomocnou ruku a aby proti ní nic nečinilo, ani nikomu jinému činit nedovolilo, a to pod hrozbou císařovna „*těžkého trestu a nemilosti*“.¹³⁸⁰ Shodné formulace byly později převzaty i do jmenovacích diplomů následovnic první hradčanské abatyše a také „Marianniny“ mladší sestry arcivévodkyně Marie Alžběty, jež se roku 1781 stala z rozhodnutí Josefa II. „*jako vládnoucího pána, arcivévodky a zemského knížete tyrolského*“¹³⁸¹ abatyši sesterského Innsbruckého ústavu šlechtičen.

Po převzetí jmenovacího diplomu abatyše veřejně ujistila hradčanské kapitulárky o své ochraně a přízni a současně požádala jejich zástupkyni Marii Annu Glatzovou z Althausenu, aby ji dle předepsaných instrukcí „*čas od času*“¹³⁸² informovala o dění v ústavu, což budoucí děkanka také přislíbila. Poté nová abatyše kapitulárky vyzvala, aby se na ni v případě potřeby po dobu její nepřítomnosti v nadaci obracely písemně prostřednictvím její nejvyšší hofmistryně hraběnky Salmourové.¹³⁸³ Následujícího dne bylo jmenování abatyše oznámeno písemně hradčanským kapitulárním prostřednictvím reskriptu císařovny Marie Terezie¹³⁸⁴ a

¹³⁷⁸ Cit. dle: Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z 2. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 2, kart. č. 1.

¹³⁷⁹ Cit. dle: Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z 2. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 2, kart. č. 1.

¹³⁸⁰ Cit. dle: Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z 2. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 2, kart. č. 1.

¹³⁸¹ Cit. dle: Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Alžběty z 2. ledna 1781. TL, Damenstift Innsbruck, II/5, Kart. Nr. 3.

¹³⁸² Cit. dle: Proslov Marie Anny Glatzové z Althausenu před hradčanskými kapitulárnkami informující o průběhu jmenování arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z 19. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁸³ Isabela hraběnka Salmourová, rozená Lubinská, od 10. ledna 1763 nejvyšší hofmistryně arcivévodkyně Marie Anny. ENGELS, A.: Erzherzogin Maria Anna, s. 32.

¹³⁸⁴ Marie Terezie kapitulárky v reskriptu mj. znovu zavázala k respektu a poslušnosti vůči abatyši a také k přesnému dodržování nadačních stanov. Reskript císařovny Marie Terezie kapitulárním pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 3. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

také osobním listem arcivévodkyně-abatyše Marie Anny.¹³⁸⁵ Uvedení první abatyše do úřadu mělo být završeno její cestou do Prahy, kde měla být nadačními komisaři představena kapitule a veřejně vykonat přísahu,¹³⁸⁶ k čemuž však navzdory veškerým očekáváním nikdy nedošlo.¹³⁸⁷

Jmenování v pořadí druhé abatyše, „Marianniny“ jmenovkyně arcivévodkyně **Marie Anny (1770–1809)**, předcházely zcela jiné okolnosti. V květnu roku 1791 adresovali čeští stavové „nejposlušnější prosbu“ novému císaři a českému králi Leopoldovi II., v níž panovníka žádali, aby vyslal do Prahy jako svého zástupce některého člena císařské rodiny, jemuž by mohli prokazovat náležité pocty. S odkazem na původní záměr zakladatelky hradčanského ústavu šlechticů vznesli stavové konkrétní požadavek na jmenování nové abatyše této nadace a současně panovníka vyzvali, aby rovněž v budoucnu post abatyše obsazoval příslušnicemi císařské rodiny, bude-li to stav arcidomu umožňovat.¹³⁸⁸ Císař požadavku českých stavů vyhověl a 21. července 1791¹³⁸⁹ jmenoval svou dceru Marii Annu, „*nyní nejstarší arcivévodkyni*“,¹³⁹⁰ abatyší hradčanské nadace. Téhož dne oznámila arcivévodkyně své jmenování osobním dopisem kapitulárním.¹³⁹¹ Nejvyšší český a první

¹³⁸⁵ V listu arcivévodkyně vyjádřila přesvědčení, že dámy její jmenování přijaly jako další z projevů císařovny přízně vůči nadaci a stejně jako ona sama se z něj těší, a současně je znovu ujistila o své přízni. Dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Anny kapitulárním pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 3. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁸⁶ Srov. nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXI. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁸⁷ ÖStA, HHStA, Hausarchiv, Akten, die Bezug auf den Antrag haben, dass Erzherzogin Maria Anna, eine Tochter von Kaiserin Maria Theresia als Äbtissin nach Prag gehen soll, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Handarchiv Kaiser Franz 12-2-1.

¹³⁸⁸ Opis žádosti českých stavů císaři Leopoldovi II. o obsazení postu abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 11. května 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁸⁹ Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z 21. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 3, kart. č. 2.

¹³⁹⁰ Cit. dle: Zpráva nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Leopolda Viléma hraběte Kolowrat-Krakowského děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 25. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6. První dcerou císaře Leopolda II. byla arcivévodkyně Marie Terezie (1767–1827), jež byla roku 1787 provdána za budoucího saského krále Antonína I. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 310.

¹³⁹¹ Dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Anny kapitulárním pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 21. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

rakouský kancléř hrabě Kolowrat-Krakowský¹³⁹² sdělil o několik dní později tehdejší děkance Marii Anně Glatzové, že arcivévodkyně hodlá v nadaci delší čas pobývat.¹³⁹³

Třebaže jmenování nové abatyně oficiálně vycházelo z iniciativy českých stavů, hlavní motiv panovníkova rozhodnutí představovala připravovaná korunovace Leopoldovy manželky Marie Ludoviky¹³⁹⁴ na českou královnu. Privilegium spolukorunovat českou královnu tradičně náleželo abatyním kláštera svatého Jiří, jenž byl z rozhodnutí Josefa II. roku 1782 zrušen, a právo bylo přeneseno na představené Ústavu šlechticů u svatých Andělů. Nikdy jim však nebylo dopřáno tohoto privilegia využít, neboť již osm dní po vydání jmenovacího diplomu přenesl Leopold II. „jako vládnoucí český král“¹³⁹⁵ právo spolukorunovat českou královnu na abatyně hradčanské nadace, prestižnější z obou pražských institucí.

Snaha o dodržení zavedených postupů při vstupu abatyně do úřadu se projevila nejen na podobě jmenovacího diplomu a listu arcivévodkyně kapitule, jejichž znění byla prakticky doslovně převzata z dokumentů vytvořených roku 1766,¹³⁹⁶ ale také v úsilí o zachování

¹³⁹² Leopold Vilém hrabě Kolowrat-Krakowský (1727–1809), vynikl jako vzdělaný a schopný politik, později (v letech 1796 až 1808) vykonával rovněž funkci ministra vnitra. K Tereziánskému ústavu šlechticů měl úzkou vazbu, neboť jeho otec Filip Nerius hrál jako nejvyšší purkrabí a první nadační komisař důležitou úlohu při vzniku ústavu i v prvních letech jeho existence. Mladší sestra Leopolda Viléma, Johana Eleonora, patřila mezi prvních 28 hradčanských kapitulárek. V ústavu pobývala až do svého přestupu ke karmelitkám v roce 1763. Seznam kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticů, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; MAŠEK, P.: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I., s. 481.

¹³⁹³ Zpráva nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Leopolda Viléma hraběte Kolowrat-Krakowského děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 25. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁹⁴ Marie Ludovika Španělská (1745–1792), dcera Karla Neapolsko-Sicilského (od roku 1759 španělského krále Karla III.) a saské princezny Anny Amálie, byla již v dětském věku vyhlédnuta jako nevěsta arcivévody Karla. Po jeho předčasné smrti byla roku 1765 provdána za arcivévodu Petra Leopolda, pozdějšího toskánského velkovévodu a od roku 1790 římskoněmeckého císaře. Z manželství vzešlo 16 dětí, z toho 11 synů. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 302.

¹³⁹⁵ Cit. dle: Korunovační privilegium Leopolda II. z 29. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 4, kart. č. 2.

¹³⁹⁶ Srov. jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyně Marie Anny z 2. února 1766. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 2, kart. č. 1; jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyně Marie Anny z 21. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 3, kart. č. 2; dopis arcivévodkyně-abatyně Marie Anny děkance, podděkance, asistentkám a ostatním kapitulárkám pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 3. února 1766.

kontinuity samotného instalačního aktu. V tomto smyslu byl z Vídně zaslán dotaz děkance Glatzové, neboť o formě převzetí abatyšského úřadu roku 1766 nebylo na císařském dvoře údajně nic známo.¹³⁹⁷ Přesné instrukce pro průběh obřadu však prakticky neexistovaly. Jediná relevantní nařízení obsahovaly nadační stanovy, podle nichž se instalace měla odehrát veřejně a její součástí mělo být představení nové abatyše kapitule a složení přísahy,¹³⁹⁸ a tzv. Druhý dodatek k nadačním stanovám, jenž abatyši předepisoval absolvovat obřad pod baldachýnem a s biskupskou berlou v ruce.¹³⁹⁹ Tzv. instalační ceremoniál, který až do jednotlivostí určoval průběh obřadu, proto musel být teprve vypracován. Jeho vyhotovení byla věnována značná pozornost, mimo jiné i samotnou arcivévodkyní Marií Annou,¹⁴⁰⁰ neboť instalace byla chápána jako událost, prostřednictvím které se arcivévodkyně loučila s otcovským domem a získávala vlastní zabezpečení.¹⁴⁰¹ Symbolizovala formální předání arcivévodkyně z rukou otce do rukou nadace, respektive celého Českého království a jeho „*oběma národům, oddaným svému zemskému knížeti*“.¹⁴⁰² V tomto smyslu instalační ceremoniál představoval jakousi obdobu ceremoniálu svatebního. Obřad byl také významnou součástí reprezentace panovnického domu, neboť byl příležitostí, při níž mohli poddaní všech stavů znovu spatřit svého monarchu v lesku jeho majestátu. Slavnostní akt v nich měl vyvolat příznivé pocity, které by se projevíly i v následujících generacích.¹⁴⁰³

NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Anny děkance a podděkance hradčanské nadace z 21. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁹⁷ Zpráva nejvyššího českého a prvního rakouského kancléře Leopolda Viléma hraběte Kolowrat-Krakowského děkance hradčanské nadace Marii Anně Glatzové z Althausenu z 25. července 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹³⁹⁸ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755, článek XXI. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5; obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1763, článek XXI. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹³⁹⁹ Druhý dodatek k nadačním stanovám z roku 1766. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁰⁰ Poznámky arcivévodkyně-abatyše Marie Anny (1770–1809) k instalačnímu ceremoniálu, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴⁰¹ Opis zprávy prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana nejvyššímu hofmistru Jiřímu Adamu knížeti Starhembergovi z 5. září 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴⁰² Cit. dle: Proslov prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana ku příležitosti instalace arcivévodkyně Marie Anny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 8. září 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴⁰³ Proslov prvního nadačního komisaře Jindřicha Františka hraběte Rottenhana ku příležitosti instalace arcivévodkyně Marie Anny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 8. září 1791. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

Slavnostní instalace druhé hradčanské abatyše Marie Anny (1770–1809) se uskutečnila 8. září 1791, na svátek Narození Panny Marie, patronky nadace. Instalační ceremoniál, vypracovaný pro tuto příležitost, byl později převzat následovnicemi arcivévodkyně, uplatnila se tedy obdobná praxe jako v případě renunciačních a svatebních ceremoniálů arcivévodkyň. Pouze s drobnými změnami zůstala podoba obřadu závazná až do zániku ústavu šlechtičen po roce 1918 – poslední abatyší, která instalační akt podle ceremoniálu z roku 1791 absolvovala, byla arcivévodkyně Marie Annunciata v říjnu roku 1895.¹⁴⁰⁴

Po smrti arcivévodkyně Marie Anny roku 1809 zůstal úřad abatyše hradčanského ústavu šlechtičen více než čtvrt století neobsazen. Tato mimořádně dlouhodobá sedisvakance byla do značné míry vynucena také situací uvnitř panovnické rodiny, neboť dcery císaře Františka I., jež by s ohledem na svůj věk připadaly pro tuto hodnost v úvahu, byly záhy provdány,¹⁴⁰⁵ nejmladší svobodná císařova dcera arcivévodkyně Marie Anna (1804–1858) byla duševně chorá¹⁴⁰⁶ a dcery císařových mladších bratrů¹⁴⁰⁷ byly o celou generaci mladší, tedy ještě na počátku 30. let 19. století děti. Vzhledem k tomu, že poslední korunovace české královny se uskutečnila roku 1792¹⁴⁰⁸ a třetí¹⁴⁰⁹ ani čtvrtá¹⁴¹⁰ manželka českého krále

¹⁴⁰⁴ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciaty z roku 1895. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁰⁵ Arcivévodkyně Marie Luisa (1791–1847) se roku 1810 provdala za francouzského císaře Napoleona I., arcivévodkyně Marie Leopoldina (1797–1826) si roku 1817 vzala portugalského korunního prince a budoucího prvního brazilského císaře Pedra I. a arcivévodkyně Marie Klementina (1798–1881) byla následujícího roku provdána za Leopolda Salernského, syna krále Obojí Sicílie. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 251–254, 293, 298–301.

¹⁴⁰⁶ HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 278.

¹⁴⁰⁷ Jednalo se o následující arcivévodkyně: Dcery arcivévodky Karla, Marii Terezii (nar. 1816) a Marii Karolinu (nar. 1825), nejstarší dceru arcivévodky Josefa Hermínu (nar. 1817) a dcery arcivévodky Rainera, Marii (nar. 1820) a Adelaidu (nar. 1822). HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 28, 157, 267, 292, 312–313. Příslušnice toskánské sekundogenitury a modenské terciogenitury nepřípadaly jako abatyše až do konce 50. let 19. století v úvahu, neboť obě rodové větve byly považovány za suverénní.

¹⁴⁰⁸ Jednalo se o korunovaci druhé manželky císaře Františka II., jako českého krále Františka I., Marie Terezie Neapolsko-Sicilské, jež se uskutečnila 12. srpna 1792.

¹⁴⁰⁹ Marie Ludovika (1787–1816), dcera arcivévodky Ferdinanda a Marie Beatrix d'Este, od roku 1808 manželka císaře a krále Františka I. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 303–304.

¹⁴¹⁰ Karolina Augusta Bavorská (1792–1873), dcera pozdějšího bavorského krále Maxmiliána I. Josefa a Vilemíny Augusty Hesensko-Darmstadtské. Jako šestnáctiletá byla provdána za württemberského korunního prince Viléma, manželství však bylo prohlášeno za neplatné. Roku 1816 se provdala za třikrát ovdovělého císaře a krále Františka I., manželství zůstalo bezdětné. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 220–221.

Františka I. korunovány nebyly, vyvstala nutnost obsadit post abatyše pražské nadace teprve po nástupu Františkova syna Ferdinanda „Dobrotivého“ na trůn roku 1835.

Nový panovník se v rámci korunovačních příprav rozhodl 6. června 1836 jmenovat svou sestřenicí arcivévodkyni **Marii Terezii (1816–1867)** v pořadí třetí abatyší hradčanského ústavu šlechtičen.¹⁴¹¹ Slavnostní instalace se uskutečnila 10. září 1836.¹⁴¹² Arcivévodkyně byla nejstarší dcerou panovníkova strýce arcivévodky Karla a Jindřišky Nasavsko-Weilburské, od svých 13 let však vyrůstala bez matky. Pomineme-li nejmladší sestru císaře Ferdinanda I., choromyslnou arcivévodkyni Marii Annu, jednalo se z pohledu rodové hierarchie opět o nejstarší neprovdanou arcivévodkyni. Čestná povinnost korunovat českou královnu byla také patrně jediným důvodem k dosazení Marie Terezie do úřadu abatyše, neboť arcivévodkyně setrvala ve funkci pouhých pět měsíců, od 6. června do 27. listopadu 1836, kdy byla císařem svého úřadu zproštěna z důvodu nadcházejícího sňatku s Ferdinandem II. Neapolsko-Sicilským.¹⁴¹³

Jmenování arcivévodkyň do funkce hradčanských abatyší po roce 1836 již s korunovacemi českých královen nesouvisela, neboť František Josef I. ani jeho nástupce Karel I. se českými králi korunovat nenechali. Tuto skutečnost symbolicky reflektovala rovněž podoba instalačního ceremoniálu, ze kterého bylo od roku 1844 vynecháno veřejné předčítání korunovačního privilegia Leopolda II. z roku 1791.¹⁴¹⁴ Přesto zůstal post abatyše i pro samotné císařské princezny prestižním úřadem – nejenže byl spojen se ziskem společenského postavení provdané arcivévodkyně, ale rovněž otevíral široké možnosti společenského uplatnění, a to nejen v rámci samotné nadace, ale i mimo ni. Nikoli bez významu byl patrně také finanční příjem, jenž byl s výkonem úřadu spojen. V případě, že arcivévodkyně byla úplným sirotkem, což však nebyl v okamžiku přijetí funkce případ ani

¹⁴¹¹ „Poté, co jsme nejmilostivěji rozhodli ku příležitosti naší korunovace na českého krále nechat korunovat na českou královnu také naši nejjasnější choť císařovnu Marii Annu (...), avšak právo korunovat českou královnu přísluší stávající abatyši král. světského ústavu šlechtičen na Pražském hradě (...), [kterému] ale nyní žádná abatyše nepředsedá, jsme se nejmilostivěji rozhodli tuto hodnost abatyše (...) propůjčit jinému potomkovi našeho nejjasnějšího císařského domu“. Cit. dle: Opis jmenovacího diplomu arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie z 6. června 1836. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴¹² Prager Zeitung, 10. září 1836, s. 1.

¹⁴¹³ Opis zprávy císaře Ferdinanda I. nejvyššímu českému a prvnímu rakouskému kancléři Antonínu Bedřichu hraběti Mitrowskému z 27. listopadu 1836. ÖStA, HHStA, Ministerium des Kaiserlichen Hauses, Vermählung der Erzherzogin Therese, Tochter des Erzherzogs Karl, mit dem Könige beider Sizilien, Ferdinand II., Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 26-1.

¹⁴¹⁴ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z roku 1844. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

jedné z abatyší, náležela jí dle rodinného řádu roční apanáž ve výši 24 000 zlatých. Byl-li alespoň jeden z rodičů naživu, mohla teoreticky pobírat výživné pouze v poloviční výši apanáže, tedy 12 000 zlatých ročně. Roční renta vyplácen abatyši přitom činila od roku 1791 plných 20 000 zlatých.¹⁴¹⁵

Následovnicí abatyše Marie Terezie se stala arcivévodkyně **Hermína (1817–1842)**, jež úřad převzala 16. července roku 1839.¹⁴¹⁶ Arcivévodkyně se narodila jako nejstarší dcera arcivévody Josefa, jenž zastával od roku 1796 post uherského palatina, a jeho druhé manželky Hermíny z Anhalt-Bernburgu-Schaumburgu-Hoymu.¹⁴¹⁷ Protože její matka zemřela krátce po porodu, vychovávala Hermínu i jejího bratra-dvojče Štěpána Viktora¹⁴¹⁸ otcova třetí manželka Marie Dorotea.¹⁴¹⁹ Stejně jako její předchůdkyně byla i Hermína v okamžiku svého

¹⁴¹⁵ K otázce finančního zajištění abatyše podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹⁴¹⁶ Srov. seznam abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno. ÖStA, HHStA, Hradschiner Damenstift, Hradschiner Damenstift Äbtissinnen, Dechantinnen, Assistentinnen, Hofkommissär, Besetzungen (1500–1918). Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD 714; nejvyšší reskript císaře Ferdinanda I. hradčanské kapitule oznamující jmenování arcivévodkyně Hermíny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, nedatováno (jako datum přijetí uveden 8. srpen 1839). NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6; dopis arcivévodkyně Hermíny oznamující své jmenování abatyší děkance, podděkance, asistentkám a kapitulárním pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 9. července 1839. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6. Jmenovací diplom arcivévodkyně-abatyše Hermíny nebyl v žádném z prostudovaných fondů nalezen.

¹⁴¹⁷ Hermína z Anhalt-Bernburgu-Schaumburgu-Hoyomu (1797–1817), dcera Viktora Karla IV. knížete z Anhalt-Bernburgu-Schaumburgu-Hoyomu a Amálie Nasavsko-Weilburské, se roku 1815 provdala za arcivévodu-palatina Josefa podle katolického ritu, své reformované vyznání si ale zachovala. Zemřela po porodu dvojčat Hermíny a Štěpána Viktora. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 156.

¹⁴¹⁸ Arcivévoda Štěpán Viktor (1817–1867), syn arcivévody-palatina Josefa a Hermíny z Anhalt-Bernburgu-Schaumburgu-Hoyomu. Získal kvalitní vzdělání, zajímal se o státovědu, kterou později studoval ve Vídni. Roku 1843 jej císař jmenoval místopředsedou v Čechách, úřad zastával až do ledna 1847, kdy byl po smrti otce navržen na uherského palatina. V této funkci arcivévoda pokračoval v umírněné politice svého otce a byl v Uhrách velmi oblíben. Během revoluce v roce 1848 se pokoušel prostředkovat mezi Uhrami a dvorem, za což však sklídl nevděk obou stran. Protože upadl na vídeňském dvoře v nemilost, žil dlouhá léta v ústraní na svém sídle v Schaumburgu, kde se věnoval geologii a mineralogii. Po jeho smrti byly jeho ostatky převezeny do Budapešti, protože krátce předtím bylo dosaženo rakousko-uherského vyrovnání, tedy smíření mezi Rakouskem a Uhrami. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 376–377.

¹⁴¹⁹ Marie Dorotea Württemberská (1797–1855) byla dcerou württemberského vévody Ludvíka a jeho druhé ženy Jindřišky Nasavsko-Weilburské. Byla evangelického vyznání a své víry se nevzdala ani po sňatku s arcivévodou-palatinem Josefem roku 1819, kterému porodila pět dětí. Po manželově smrti jí byla zakázána výchova syna Josefa a musela pobývat ve vídeňském Augartenu, kde byla sledována policií. Proslula

jmenování nejstarší svobodnou arcivévodkyní v rodině, jež mohla hodnost zastávat. Ani Hermíně ale nebylo dopřáno těšit se dlouho ze svého úřadu, neboť již v únoru roku 1842 ve Vídni jako čtyřiaadvacetiletá zemřela.¹⁴²⁰ Přestože se arcivévodkyně o chod ústavu šlechticů aktivně zajímala, osobně ho pravděpodobně nikdy nenavštívila a stala se také jeho druhou a poslední představenou, jež nikdy nebyla v Praze slavnostně instalována.

V následujícím roce byla na místo zemřelé abatyše Hermíny nastolena sedmnáctiletá arcivévodkyně **Marie Karolina (1825–1915)**,¹⁴²¹ další z dcer arcivévodky Karla a sestra bývalé arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie. Dle Dietlinde Frühmannové, autorky biografie Mariina manžela arcivévodky Rainera mladšího, bylo její jmenování osobním přáním jejího otce, jehož byla oblíbenou dcerou. Arcivévoda Karel si od ní měl dokonce vyžádat příslib, že se provdá teprve po jeho smrti.¹⁴²² Marie Karolina byla jako abatyše instalována 20. března 1844¹⁴²³ a v čele nadace setrvala do roku 1852,¹⁴²⁴ kdy uzavřela sňatek se svým bratrancem arcivévodou Rainerem mladším.¹⁴²⁵ Manželství sice zůstalo bezdětné, bylo však považováno

dobročinnými aktivitami, například roku 1828 založila první dětský domov v Uhrách. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 286.

¹⁴²⁰ Wiener Zeitung, 14. února 1842, s. 1.

¹⁴²¹ Nejvyšší reskript císaře Ferdinanda I. hradčanské kapitule oznamující jmenování arcivévodkyně Marie Karoliny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 8. května 1843. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴²² FRÜHMANN, D.: Erzherzog Rainer Ferdinand, s. 8.

¹⁴²³ Popis průběhu instalace arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z 29. března 1844. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴²⁴ Opis zprávy císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Alexandru Bachovi oznamující odvolání arcivévodkyně Marie Karoliny z funkce abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 16. ledna 1852. ÖStA, HHStA, Ministerium des Kaiserlichen Hauses, Vermählung Erzherzog Rainer Ferdinand, Sohn des Vizekönigs Erzherzog Rainer, mit der Erzherzogin Marie Karoline, Tochter des Erzherzogs Karl, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 27-6.

¹⁴²⁵ Arcivévoda Rainer Ferdinand, též známý jako Rainer mladší (1827–1913), byl čtvrtým synem arcivévodky Rainera, lombardsko-benátského místokrále, a Alžběty Savojsko-Carignanské. Vyrůstal v Horní Itálii a jako sedmnáctiletý přišel do Vídně, kde prodělal obvyklou vojenskou kariéru až po vrchního velitele c. a k. zeměbrany. Roku 1860 předsedal rozšířené říšské radě a v únoru 1861 se stal prvním ústavním ministerským předsedou Rakouska. Roku 1865 z funkce odstoupil a poté se z politiky stáhl. Zajímal se o vědu a umění, známý byl také jako sběratel knih a rukopisů. FRÜHMANN, D.: Erzherzog Rainer Ferdinand; HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 357–358.

za velmi harmonické. Rovněž v rámci širší rodiny zaujímala „teta Rainer“ poměrně vlivné postavení.¹⁴²⁶

Hradčanský ústav šlechtičen následně zůstal bez představené až do roku 1875. Příčinu sedisvakance prameny blíže neobjasňují – v 50., 60. i první polovině 70. let 19. století byla v císařské rodině k dispozici celá řada arcivévodkyň, jež by byly pro funkci s ohledem na svůj věk příhodné.¹⁴²⁷ Pro samotnou nadaci měla absence abatyše na jednu stranu za následek jistou ztrátu společenské prestiže, na stranu druhou umožnila nárůst finančního přebytku v tzv. fondu abatyše a tím i vytvoření institutu tzv. Hradčanských zaopatřovacích prebend roku 1873.¹⁴²⁸ Každodenní život hradčanských kapitulárek byl po roce 1809, kdy byl úřad abatyše vykonáván prakticky jen jako čestná funkce bez závazku osobní přítomnosti v nadaci, ovlivněn nepřítomností představené jen minimálně.

8. února roku 1875 císař František Josef I. rozhodl o jmenování arcivévodkyně **Marie Kristýny (1858–1929)** šestou abatyší hradčanské nadace.¹⁴²⁹ Arcivévodkyně, v rodině zvaná jako „Christa“, byla dcerou arcivévody Karla Ferdinanda,¹⁴³⁰ druhorozeného syna „vítěze od Aspernu“ arcivévody Karla, a arcivévodkyně Alžběty z uherské linie arcidomu. Marie Kristýna vyrůstala v kruhu svých sourozenců povětšinou na zámku v Židlochovicích a poté, co její otec ze zdravotních důvodů opustil roku 1866 aktivní armádní službu, ve Vídni. Po předčasné otcově smrti roku 1874 převzal poručnictví Marie Kristýny a jejích bratrů, které následně

¹⁴²⁶ Srov. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 292; SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): Marie Valérie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské, Praha 2007, s. 288.

¹⁴²⁷ Pomineme-li absenci hlavní státně-politické motivace pro obsazení úřadu, tedy korunovací české královny, nebyl v tomto období relevantním argumentem pro jmenování nové abatyše ostatně ani původní požadavek přítomnosti člena arcidomu v Praze, vznesený českými stavy roku 1791, neboť až do své smrti v červnu roku 1875 sídlil na Pražském hradě bývalý císař a český král Ferdinand „Dobrotivý“.

¹⁴²⁸ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechtičen.

¹⁴²⁹ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Josefu svobodnému pánu Lasserovi z Zollheimu oznamující jmenování arcivévodkyně Marie Kristýny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 8. února 1875. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18; zpráva císaře Františka Josefa I. hradčanské kapitule oznamující jmenování arcivévodkyně Marie Kristýny abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 8. února 1875. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴³⁰ Arcivévoda Karel Ferdinand (1818–1874), druhý syn arcivévody Karla a Jindřišky Nasavsko-Weilburské, nastoupil k pěšímu pluku č. 57 v Brně a poté ve 40. letech velel brigádě v Itálii. V revolučním roce 1848 byl přeložen do Prahy. Další roky strávil v Itálii, od roku 1859 působil jako velící generál na Moravě a ve Slezsku a od roku 1860 jako generál kavalérie se sídlem v Brně. Roku 1866 se místa vzdal, zemřel roku 1874 na jaterní chorobu. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 212.

dokonce adoptoval, jejich strýc arcivévoda Albrecht.¹⁴³¹ V další výchově arcivévodkyně se silně angažovala rovněž její bezdětná teta Marie Karolina, dřívější abatyše hradčanské nadace. Jmenování arcivévodkyně Marie Kristýny abatyší bývá jejími životopisci dáváno do souvislosti především s její ctnostnou a zbožnou povahou i sklony k dobročinnosti.¹⁴³²

V první polovině 70. let 19. století vkládala Kristinina rodina, zvláště její matka Alžběta, velké naděje do manželského spojení arcivévodkyně s budoucím španělským králem Alfonsem XII.,¹⁴³³ jenž od roku 1872 pobýval ve Vídni. Studoval zde na Tereziánské akademii a přátelil se s jedním z Kristininých bratrů, arcivévodou Bedřichem.¹⁴³⁴ Alfonsovo srdce však ve skutečnosti již patřilo jiné dívce, jeho sestřenicí Marii de las Mercedes, s níž se také nakonec v lednu roku 1878 i přes nesouhlas matky oženil. Když královna o necelý půlrok později podlehla břišního tyfu, čelil zarmoucený Alfons tlaku na brzké uzavření dalšího sňatku, jenž by zemi zajistil následníka. Za manželku si nakonec španělský král zvolil právě

¹⁴³¹ Arcivévoda Albrecht (1817–1895) byl nejstarším synem arcivévody Karla a Jindřišky Nasavsko-Weilburské, Po zisku vojenského vzdělání nastoupil v roce 1837 vojenskou službu. Od roku 1845 zastával funkci velícího generála v Dolních a Horních Rakousích a v Salcburku. Za revoluce roku 1848 byl kvůli svému militantnímu postoji, jenž nenacházel toho času u dvora oporu, na vlastní žádost velení zbaven. Odešel do Itálie, kde mu bylo propůjčeno velení divizi u 2. armádního sboru, po bitvě u Novary byl vyznamenán rytířským křížem vojenského řádu Marie Terezie a posléze se stal komandérem tohoto řádu. Následně vystřídal několik velitelských funkcí. Roku 1863 dosáhl hodnosti polního maršálka. Vrchol Albrechtovy vojenské slávy představovalo vítězství u Custozy roku 1866, jež mu vedle mimořádné autority zajistilo i velkokříž řádu Marie Terezie. Byl jmenován vrchním velitelem armády a roku 1869 generálním inspektorem vojsk. Byl ženatý s Hildegardou Bavorskou, s níž měl dvě dcery a syna, který však zemřel jako dítě. Albrecht proto adoptoval své tři synovce, arcivévody Bedřicha, Karla Štěpána a Evžena. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 42–44.

¹⁴³² Srov. HAIDER, E.: Erzherzogin Maria Christine, s. 27; THOMA, H.: Nemilované královny, s. 180.

¹⁴³³ Alfons byl synem španělské královny Isabely, jež nastoupila na trůn po smrti svého otce roku 1833. Její strýc Don Carlos však legitimitu jejího nástupnictví napadl a ve Španělsku vypukla občanská válka. Isabele se nakonec podařilo pomocí řady ústupků korunu zajistit, přesto však nadále docházelo k nepokojům. Její bývalý milenec se nakonec postavil do čela nové revoluce, která donutila roku 1868 královnu i s dětmi uprchnout do Paříže, kde žila pod ochranou Napoleona III. Roku 1870 se zřekla trůnu ve prospěch Alfonse. Za prusko-francouzské války rodina opustila z bezpečnostních důvodů Paříž a uchýlila se do Ženevy, odkud byl Alfons poslán nejprve do Bavorska a následně do Vídně, kde setrval tři roky. V prosinci 1874 byl prohlášen španělským králem. THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 39an.

¹⁴³⁴ Arcivévoda Bedřich (1856–1936) byl nejstarším synem arcivévody Karla Ferdinanda a arcivévodkyně Alžběty. Po smrti svého otce roku 1874 byl společně s bratry adoptován svým strýcem Albrechtem, po jehož smrti se stal dědicem jeho rozsáhlého majetku. Působil v armádě, roku 1878 uzavřel sňatek s Isabelou z Croye a Dülmenu, s níž měl osm dcer a jediného syna. Proslul také jako mecenáš umění a sbíral mince. Po vypuknutí první světové války byl císařem pověřen vrchním velením armády, po nástupu Karla I. byl z funkce odvolán. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 149–150.

Marii Kristýnu, jež byla z tohoto důvodu dne 10. listopadu 1879 císařem z funkce abatyše odvolána.¹⁴³⁵ 15. listopadu téhož roku se ve vídeňském Hofburku odehrála slavnostní renunziace, sňatek byl uzavřen v madridské bazilice Panny Marie Atošské o 14 dní později. Po předčasné smrti svého manžela roku 1885 Marie Kristýna působila jako španělská regentka a v této funkci setrvala i po narození syna (pohrobka) Alfonse XIII. až do jeho plnoletosti roku 1902.¹⁴³⁶

Pouhé čtyři dny po složení úřadu arcivévodkyní Marií Kristýnou byla hodnost abatyše propůjčena další z císařských princezen, tehdy dvacetileté arcivévodkyni **Antonii (1858–1883)**.¹⁴³⁷ Slavnostní uvedení do úřadu se ovšem mohlo uskutečnit z důvodu chybějících ubytovacích prostor na Pražském hradě teprve v polovině září následujícího roku.¹⁴³⁸ Antonie, v rodině známá jako „Antoinetta“ či „Antonietta“, byla zároveň první příslušnicí toskánské sekundogenitury v této funkci. Jejím otcem byl poslední toskánský velkovévoda Ferdinand IV., matkou saská princezna Anna Marie,¹⁴³⁹ která zemřela na tyfus, když byl Antonii jeden rok. Antonie přišla na svět ve Florencii, avšak již roku 1859 byla rodina nucena uchýlit se v důsledku revolučních událostí na Apeninském poloostrově do rakouského exilu. Malou „Antoniettu“ svěřil otec do péče jejích prarodičů z matčiny strany na saském královském

¹⁴³⁵ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu oznamující odvolání arcivévodkyně Marie Kristýny z funkce abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 10. listopadu 1879. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁴³⁶ HAIDER, E.: *Erzherzogin Maria Christine*, s. 15–147; THOMA, H.: *Habsburgs letzte Herrscherin*, s. 15–54.

¹⁴³⁷ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu oznamující jmenování arcivévodkyně Antonie abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechticů ze 14. listopadu 1879. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18; zpráva císaře Františka Josefa I. hradčanské kapitule oznamující jmenování arcivévodkyně Antonie abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechticů ze 14. listopadu 1879. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁴³⁸ Vhodná apartmá na Pražském hradě byla do té doby obsazena korunním princem Rudolfem, který zde hostil svého bratrance Františka Ferdinanda d'Este. Zpráva nejvyššího hofmistra Konstantina prince Hohenlohe-Schillingsfürsta nejvyššímu hofmistrovi Ferdinanda IV. Toskánského Jakobu Tanay de Nerli z 20. června 1880. NA, RAT, inv. č. 150, kart. č. 18.

¹⁴³⁹ Anna Marie Saská (1836–1859), dcera Jana I. Saského a Amálie Augusty Bavorské, se roku 1856 v Drážďanech provdala za budoucího posledního toskánského velkovévodu Ferdinanda IV. Rok po narození jediné dcery Antonie zemřela na tyfus. HAMANNOVÁ, B.: *Habsburkové*, s. 69.

dvoře, kde dívka pobývala až do poloviny 60. let 19. století. Jako abatyše Antonie působila až do své předčasné smrti na tuberkulózu dne 13. dubna 1883.¹⁴⁴⁰

Dne 23. května 1886¹⁴⁴¹ pověřil císař František Josef I. výkonem funkce abatyše svou neteř arcivévodkyni **Markétu Žofii (1870–1902)**, nejstarší dceru arcivévody Karla Ludvíka z jeho druhého manželství s Marií Annunciatou Neapolsko-Sicilskou.¹⁴⁴² Jako roční dítě arcivévodkyně ztratila matku, společně se staršími bratry ji proto vychovávala otcova třetí žena Marie Terezie z Braganzy. Markétě Žofii bylo v době přijetí postu abatyše pouhých 16 let (narodila se 13. května roku 1870, v den narozenin zakladatelky nadace císařovny Marie Terezie), stala se tedy nejmladší abatyší v dějinách hradčanského institutu. Instalována byla 6. června roku 1888.¹⁴⁴³ Poté, co o její ruku požádal württemberský vévoda a následník trůnu Albrecht,¹⁴⁴⁴ byla císařem z funkce abatyše 15. ledna 1893 odvolána.¹⁴⁴⁵ Sňatek byl uzavřen 24. ledna téhož roku v Hofburské kapli. Arcivévodkyně svému manželovi porodila šest dětí a zemřela již jako dvaatřicetiletá na srdeční slabost.¹⁴⁴⁶

Po odstoupení arcivévodkyně Markéty Žofie zůstal úřad abatyše uprázdněn pouhé tři týdny, neboť již 7. února roku 1893 jmenoval František Josef I. novou abatyší další příslušnici toskánské sekundogenitury, arcivévodkyni **Karolinu Marii Immakulatu (1869–1945)**.

¹⁴⁴⁰ K osobnosti arcivévodkyně-abatyše Antonie podrobněji: ŽÁKOVÁ, Michaela: Antoinetta a Leopold. Protikladné osudy dětí Ferdinanda IV. Toskánského. In: GREGOROVICHOVÁ, Eva (ed.): Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel v roce 170. výročí narození. Praha 2018, s. 113–119.

¹⁴⁴¹ Opis jmenovacího diplomu arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z 23. května 1886. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁴⁴² Marie Annunciata Neapolsko-Sicilská (1843–1871) byla dcerou Ferdinanda II., krále Obojí Sicílie, a bývalé arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie. Roku 1862 se provdala za mladšího bratra císaře Františka Josefa I. arcivévodu Karla Ludvíka a měla s ním tři syny (Františka Ferdinanda, Ottu a Ferdinanda Karla, pozdějšího Ferdinanda Burga) a dceru Markétu Žofii. Trpěla epilepsií a tuberkulózou, které také ve věku 28 let podlehla. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 279.

¹⁴⁴³ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z roku 1888. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁴⁴⁴ Albrecht Württemberský (1865–1939), württemberský následník trůnu. Roku 1893 se oženil s arcivévodkyní Markétou Žofií. Neue deutsche Biographie, Bd. I. Berlin 1953, s. 175–176.

¹⁴⁴⁵ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Eduardu hraběti Taaffemu oznamující odvolání arcivévodkyně Markéty Žofie z funkce abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 15. ledna 1893. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁴⁴⁶ ÖStA, HHStA, Nachlass Wilhelm Moeller (1914–1918), Hochzeit der Erzherzogin Margarethe Sophie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB NI Möller 1-9, s. 18, 29–30.

Arcivévodkyně byla druhorozenou dcerou arcivévody Karla Salvátora¹⁴⁴⁷ a jeho manželky Marie Immakulaty. Slavnostní instalace se uskutečnila 10. května 1893.¹⁴⁴⁸ V úřadu arcivévodkyně setrvala pouze do 21. května 1894, kdy byla císařem Františkem Josefem I. hodnosti abatyše z důvodu sňatku s princem Augustem Leopoldem Sasko-Kobursko-Gothajským zproštěna.¹⁴⁴⁹

16. června téhož roku¹⁴⁵⁰ byla na post abatyše dosazena další z neteří Františka Josefa I. Arcivévodkyně **Marie Annunciata (1876–1961)**, dcera císařova bratra arcivévody Karla Ludvíka z jeho třetího svazku s Marií Terezií z Braganzy, byla nevlastní sestrou arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie. Do úřadu byla uvedena 10. října 1895¹⁴⁵¹ a hodnost zastávala až do samotného zániku nadace po první světové válce.

Jmenování hradčanských abatyší a jejich instalace

Formální postup při jmenování všech abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen byl vázán praxí zavedenou již při jmenování první abatyše Marie Anny (1738–1789) roku 1766. Poté, co panovník rozhodl o jmenování arcivévodkyně, byl vyhotoven její jmenovací diplom, jehož podoba vycházela do značné míry z diplomu první arcivévodkyně-abatyše Marie Anny.¹⁴⁵² Následně zpravil císař prostřednictvím vlastnoručních dopisů o

¹⁴⁴⁷ Arcivévoda Karel Salvátor (1839–1892), druhý syn velkovévody Leopolda II. Toskánského a jeho druhé manželky Marie Antonie, absolvoval dělostřeleckou školu a poté působil v armádě. Byl vědecky orientován, věnoval se hydrotechnice a architektuře, proslul také jako vynálezce v oblasti konstrukce zbraní. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 214–215.

¹⁴⁴⁸ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Karoliny Marie Immakulaty z roku 1893. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁴⁹ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Olivierovi de Bacquehem oznamující odvolání arcivévodkyně Karoliny Marie Immakulaty z funkce abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 21. května 1894. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁵⁰ Zpráva císaře Františka Josefa I. ministru vnitra Olivierovi de Bacquehem oznamující jmenování arcivévodkyně Marie Annunciaty abatyší pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 16. června 1894. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁵¹ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciaty z roku 1895. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁵² Rovněž jmenovací diplomy vydané ve 2. polovině 19. století obsahovaly tradiční závazek, aby abatyše vedla nadaci dle svého nejlepšího svědomí, ke cti všemohoucího Boha, ku stálému užítku a prospěchu nadace a dle platných nadačních stanov. Zároveň vyzývaly kapitulárky, aby své představené projevovaly patřičnou úctu a

jmenování nové abatyše české gubernium (od druhé poloviny 19. století byl tento list adresován ministru vnitra) a hradčanskou kapitolu. Své jmenování současně písemně oznámila rovněž arcivévodkyně, a to dopisy adresovanými nejvyššímu purkrabímu (po roce 1848 českému místodržiteli) jakožto prvnímu nadačnímu komisaři, pražskému arcibiskupovi a hradčanským kapitulárním.¹⁴⁵³

Završení jmenovacího procesu představovalo slavnostní uvedení arcivévodkyně do úřadu, jež se odehrávalo v kapli Všech svatých na Pražském hradě podle tradičního ceremoniálu vycházejícího z úpravy z roku 1791. Podoba ceremoniálu plně odrážela mimořádnou prestiž úřadu hradčanské abatyše, zvláště s ohledem na její roli při korunovacích českých královen. Patrně z tohoto důvodu se také co do velkoleposti i formálního postupu v mnohých ohledech výrazně odlišovala od ceremoniálu, který při svém uvedení do sesterského Innsbruckého ústavu šlechticů absolvovala o desetiletí dříve arcivévodkyně Marie Alžběta.¹⁴⁵⁴

Podobně jako v případě renunciace či sňatku byla dvorská společnost o konání obřadu informována prostřednictvím tzv. dvorského oznámení (Hofansage), jež obsahovalo přesné datum, místo a čas konání slavnosti, popis příchodu na určené místo a také závazná pravidla pro způsob oblékání hostů: Dámy, jež se účastnily instalace arcivévodkyně-abatyše Antonie roku 1880, směly přijít v tzv. ranní toaletě bez klobouku, pánové v tzv. malé uniformě,

poslušnost, a ministra vnitra a oba nadační komisaře, aby arcivévodkyni chránili při výkonu úřadu. Na rozdíl od jmenovacích diplomů starších dat však již panovník nejmenoval abatyše výslovně jako vládnoucí český král. Závazek projevat abatyši respekt a poslušnost také nebyl vztažen na všechny (bývalé) poddané Českého království, vynechána byla rovněž formulace o hrozbě těžkého trestu a nemilosti panovníka v případě porušení jeho nařízení. Srov. opis jmenovacího diplomu arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z 23. května 1880. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18; opis jmenovacího diplomu arcivévodkyně-abatyše Karoliny Marie Immakulaty ze 7. února 1893. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁵³ Poznámky k postupu při jmenování nové abatyše, nedatováno. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁴⁵⁴ Instalace arcivévodkyně-abatyše Marie Alžběty se odehrála 20. května 1781. Obřad se uskutečnil pouze zčásti v kapli innsbruckého Hofburku, který byl dočasným sídlem ústavu, druhá část aktu probíhala přímo v budově nadace. Slavnostní průvod s arcivévodkyní byl nejprve přivítán u dveří kostela duchovními, vrchol obřadu představovalo převzetí berly abatyši z rukou nejstarší členky nadace, načež zaznělo *Te Deum* a hrubá mše, během které držely berlu střídavě arcivévodkyně-abatyše a nejstarší kapitulárka. Čtení jmenovacího diplomu, předání klíče od nadace, projev nadačního komisaře, složení přísahy abatyše i její proslov byly součástí druhé (světské) části obřadu odehrávající se přímo v nadační budově. LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 69–70.

případně fraku. Pro armádní generály byla předepsána služební uniforma a pro ostatní členy armády uniforma parádní bez polního pásu.¹⁴⁵⁵ Obřad byl tradičně zahajován o desáté hodině dopolední, kdy se v kapli Všech svatých shromáždili sezvaní hosté a zaujali svá místa. Poté se arcivévodkyně odebrala z nadace do kaple Všech svatých, doprovázena slavnostním průvodem, v jehož čele kráčeli komorní furýři, pážata a komoři, později (od roku 1844) také úřední zaměstnanci nadace. Arcivévodkyně byla doprovázena tzv. instalačním komisařem (instalátorem)¹⁴⁵⁶ – arcivévodou, jenž byl panovníkem pověřen k formálnímu vykonání aktu, svým nejvyšším hofmistrem, nejvyšší hofmistryní a obvykle také nejvyšším hofmistrem arcivévodky-instalátora. Vlečku arcivévodkyně neslo páže. Z levé i pravé strany arcivévodkyni doprovázela čestná tělesná stráž.¹⁴⁵⁷

Poté, co průvod prošel čestným špalírem tvořeným 24 trabanty,¹⁴⁵⁸ přivítal arcivévodkyni i instalátora u dveří kostela pražský arcibiskup¹⁴⁵⁹ společně s klérem, kapitulárkami, nejvyšším českým a prvním rakouským kancléřem (po zániku této funkce převzal povinnost nejvyšší zemský maršálek) a oběma nadačními komisaři. Instalační komisař se následně odebral na trůn pod baldachýn nacházející se na evangelní (levé) straně kaple, arcivévodkyně na klekátko stojící pod baldachýnem ve středu kaple. Na znamení instalátora přečetl nejvyšší purkrabí (po roce 1848 český místodržitel) jmenovací diplom. Při instalačních obřadech v letech 1791 a 1836 zaznělo rovněž korunovační privilegium Leopolda

¹⁴⁵⁵ Dvorské oznámení pro instalaci arcivévodkyně Antonie abatyši pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1880. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Folliot-Crenneville, Hochzeiten, Renunziationen, Taufen, Firmungen und Äbtissin-Installationen von Mitgliedern der kaiserlichen Familie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB FA Folliot-Crenneville 155.

¹⁴⁵⁶ Z protokolárních důvodů se instalačním komisařem mohl stát pouze příslušník arcidomu. Do funkce byli jmenováni: Korunní princ František (instalace arcivévodkyně Marie Anny roku 1791), arcivévoda František Karel (instalace arcivévodkyně Marie Terezie roku 1836), arcivévoda Štěpán (instalace arcivévodkyně Marie Karoliny roku 1844), arcivévoda Rainer (instalace arcivévodkyně Marie Kristýny roku 1876 a instalace arcivévodkyně Karoliny Marie Immakulaty roku 1893), velkovévoda Ferdinand IV. Toskánský (instalace arcivévodkyně Antonie roku 1880) a arcivévoda Karel Ludvík (instalace arcivévodkyně Markéty Žofie roku 1888 a instalace arcivévodkyně Marie Annunciaty roku 1895).

¹⁴⁵⁷ Původně byla tato čestná stráž tvořena šesti harcíři a šesti příslušníky uherské gardy, od roku 1876 se skládala ze šesti členů osobní gardy trabantů (Trabanten-Leibgarde) a šesti příslušníků osobní gardy jezdců (Leibgardereiter).

¹⁴⁵⁸ Roku 1876 převzali tuto funkci příslušníci dělostřelectva, později (roku 1893) hradní garda.

¹⁴⁵⁹ Instalaci arcivévodkyně Marie Anny roku 1791 provedl pomocný (světící) pražský arcibiskup Erasmus Dionýz Krieger. Dalšími arcibiskupy přítomnými instalaci abatyše byli: Ondřej Alois Ankwicz ze Skarbek-Poslawice (1836), Alois Josef Schrenk (1844), Bedřich Schwarzenberg (1876 a 1880) a František Schönborn (1888, 1893 a 1895).

II. Následně pronesl nejvyšší purkrabí slavnostní řeč, dle ceremoniálu v německém jazyce. Toto ustanovení vzbuzovalo na počátku 90. let 19. století v české společnosti takové vášně, že nakonec muselo být z ceremoniálu roku 1893 odstraněno. V praxi byl ovšem projev českého místodržitele i nadále pronášen v němčině.¹⁴⁶⁰ Poté se arcivévodkyně v doprovodu nejvyššího hofmistra, nejvyšší hofmistryně, nejvyššího kancléře a nadačních komisařů odebrala k instalátorovi, jenž jí připevnil na rameno nadační odznak. Následně oblékly děkanka a podděkanka hradčanské nadace abatyši hermelínový plášť.

Arcivévodkyně se poté odebrala k oltáři, kde poklekla a pražský arcibiskup jí udělil požehnání. První z instalovaných abatyší, arcivévodkyně Marie Anna (1770–1809), v tento okamžik veřejně složila předepsanou přísahu,¹⁴⁶¹ u jejích nástupkyň byl tento bod vynechán. Od roku 1844 byly jako součást ceremoniálu arcivévodkyni předávány z rukou arcibiskupa

¹⁴⁶⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Františka hraběte Thun-Hohensteina ministru vnitra Erichu hraběti Kielmanseggovi z 22. září 1895. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 19.

¹⁴⁶¹ Podoba přísahy abatyše byla upravena v obnovených nadačních stanovách z roku 1763. Plný text zněl: „*Ich N. schwöre zu Gott dem Allmächtigen, der gebenedeyten von der Erb-Sünd unbefleckten Mutter Gottes, und allen Heiligen, dass ich der Allerdurchleuchtigst- Grossmächtigsten Fürstin, und Frauen Frauen Mariae Theresiae Römischen Kaiserin, als Königin zu Böhheim, wie auch Dero, aus Ihro Königl. Geblüt, und Stammen nach der allerhöchst stabilirten Successions-Ordnung succedirenden Erben, und Königen zu Böhheim, in dem mir anvertrauten Amt einer Abbtissin des Königl. Fräulen-Stifts zu Prag, getreu, gehorsam, und gewärtig seyn, vor allem auf die Beförderung der Ehre Gottes einen besondern Bedacht nehmen, nicht allein selbst den Statutis dieses Stifts in allem getreulich nachkommen, und nicht die mindeste Abänderung in selben gestatten, sondern auch die mir untergebene Stift-Dames zu derselben genauen Beobachtung, und allen Tugenden anhalten, und sonst alles dasjenige thun wolle, und solle, was einer Abbtissin, und Oberin eines solchen adelichen Fräulen-Stifts gebühret, und obliegt, Getreulich, und ohne Gefährde, so wahr mir Gott helfe, die gebenedeyte von der Erb-Sünd unbefleckte Mutter Gottes Maria, und alle Heiligen*“ (Český překlad: „*Já, J.[méno], přísahám při Bohu všemohoucím, dědičným hříchem neposkrvněné požehnané Matce Boží a všech svatých, že budu nejjasnější nejmocnější kněžně a paní, paní Marii Terezii, římské císařovně jako královně české, stejně jako jejím dědicům pocházejícím z její král.[ovské] krve a dle poslušnosti nejvyššího nástupnického řádu, a králům českým, sloužit ve svěřeném úřadu abatyše král.[ovského] ústavu šlechtičen v Praze věrně, poslušně a odhodlaně, že budu obzvláště dbát na pozvednutí cti Boží, budu ve všem věrně dodržovat stanovy této nadace a nepřipustím v nich provést sebemenších změn, že budu vést také mně podřízené členky nadace k přesnému dodržování stanov i všech ctností, i jinak činit vše, co abatyši či představené takové šlechtické dámské nadace přísluší a náleží, věrně a neohroženě, k tomu mi pomáhej Bůh, dědičným hříchem neposkrvněná požehnaná Matka Boží Marie a všichni svatí*“.) Cit. dle: Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1763, článek L. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5. Písahu prakticky totožného znění byla povinna skládat rovněž abatyše sesterského Innsbruckého ústavu šlechtičen. Srov. nadační stanovy Innsbruckého ústavu šlechtičen z roku 1765, Art. L. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1

také nadační stanovy. Poté arcibiskup požehnal insignie abatyše – prsten, berlu a knížecí korunu.¹⁴⁶² Prsten s berlou následně předal abatysi. Knížecí koruna zůstávala ležet na hedvábném polštáři – během ceremoniálu se na hlavu abatyši tradičně nepokládala, na oficiálních portrétech a fotografiích však vždy byla součástí jejich oděvu. Poté se arcivévodkyně vrátila pod nebesa a nejvyšší purkrabí ji oficiálně představil kapitulárním. Tato praxe byla ve 2. polovině 19. století nahrazena prostou úklonou dam před novou abatyší. Po zaznění *Te Deum* a hrubé mše se arcivévodkyně s doprovodem odebrala zpět do nadace, aby zde krátce pohovořila s kapitulárním,¹⁴⁶³ čímž byl vlastní instalační akt zakončen.

Uvedení abatyše do úřadu bylo vždy doprovázeno několikadenním slavnostním programem. Například arcivévodkyně-abatyše Antonie musela jako součást oslav vedle každodenních *diners* a velkého *soirée* v den instalace, na které bylo sezváno na 134 významných hostů včetně hradčanských kapitulárek, absolvovat nesčetné prohlídky městských pamětihodností, audience a návštěvy veřejných institucí.¹⁴⁶⁴ Shlédla také operní představení uvedená na počest její instalace, samozřejmě v obou zemských divadlech.¹⁴⁶⁵ Instalace vedle

¹⁴⁶² Koruna byla až do roku 1895 v instalačních ceremoniálech označována nikoli jako Fürstenkrone (knížecí koruna), ale jako Fürstenhut – knížecí klobouk. K insigniím abatyši pražského Tereziánského ústavu šlechticů podrobněji v podkapitole Výkon úřadu abatyše.

¹⁴⁶³ Instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Anny z roku 1791. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie z roku 1836. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z roku 1844. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Kristíny z roku 1876. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Antonie z roku 1880. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z roku 1888. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 18; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Karoliny Marie z roku 1893. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 19; instalační ceremoniál arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciaty z roku 1895. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 31, kart. č. 19. Popis průběhu instalačního obřadu např. v: Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny, 17. září 1791, s. 303–304; Wiener Zeitung, 14. září 1836, s. 1; Mährisch- Ständische Brüner Zeitung, 27. března 1844, s. 1–2; Prager Abendblatt, 10. října 1876, s. 1–2; Prager Tagblatt, 17. září 1880, s. 2–3; Das Vaterland, 7. července 1888, s. 3–4; Wiener Salonblatt, 14. května 1893, s. 3; Neuigkeits-Welt-Blatt, 20. října 1895, s. 3.

¹⁴⁶⁴ Program arcivévodkyně-abatyše Antonie pro pobyt v Praze 14. až 20. září 1880. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 150, kart. č. 17.

¹⁴⁶⁵ V Německém zemském divadle byla 17. září uvedena Verdiho *Aida*, v Královském zemském českém divadle o den později *Ernani*. Leták k opernímu představení *Ernani* v Královském zemském českém divadle 18.

toho skýtala výbornou příležitost pro nejrůznější projevy dobročinnosti abatyše a jejího okolí. Například ku příležitosti uvedení arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny nechala její matka arcivévodkyně Alžběta rozdělit mezi pražské chudé celkem 1 000 zlatých, a arcivévoda Rainer, jenž zastával funkci instalačního komisaře, dalších 200 zlatých.¹⁴⁶⁶

Výkon úřadu abatyše

Role abatyše v nadaci i povinnosti jejího úřadu byly vymezeny již zakládající listinou a nadačními stanovami z roku 1755. Dle těchto dokumentů zaujímalabatyše v nadaci přední postavení¹⁴⁶⁷ a byla nadřizena všem kapitulárním, které jí byly povinny bezpodmínečně projevovat patřičný respekt a poslušnost.¹⁴⁶⁸ Zároveň byla abatyše zavázána k fyzické přítomnosti v instituci. Stejně jako ostatní dámy měla nárok pouze na čtyřměsíční dovolenou, o svém odjezdu navíc musela uvědomit nejen kapitolu, ale prostřednictvím nadačních komisařů také císařovnu. Zároveň měla abatyše dbát na to, aby ústav nikdy nezůstal bez vedení, svůj odjezd proto měla směřovat pokud možno na období, kdy bude v nadaci přítomna děkanka jako její zástupkyně. Stejně jako kapitulárky musela i abatyše nosit nadační odznak a platily pro ni shodné předpisy také ve způsobu oblékání.¹⁴⁶⁹

Nadační stanovy přiznávaly abatyši celou řadu kompetencí, díky kterým měla možnost i povinnost zasahovat do každodenního chodu ústavu a současně činit prostředníka mezi nadací a císařským dvorem. Vedle pravomocí symbolických, jako opatrování klíče od nadační budovy a nadačního archivu, se jednalo o kompetence na poli hospodářském: Abatyše byla povinna udržovat si přehled o ekonomických záležitostech nadace, o něž se z pověření císařovny starali dva nadační komisaři, kteří ji měli s hospodářským vývojem pravidelně

září 1880. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 129, kart. č. 16; leták k opernímu představení Aida v Německém zemském divadle 17. září 1880. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 152, kart. č. 17.

¹⁴⁶⁶ THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin, s. 35–36.

¹⁴⁶⁷ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755, bod 3. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 1, kart. č. 1; nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXIII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁶⁸ Cit. dle: Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XVII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁶⁹ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, články XII, XIV, XXXII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

seznamovat. Abatyše se také musela podílet na vyhotovení každoroční hospodářské zprávy direktoriu in publicis et cameralibus o stavu nadačního majetku.¹⁴⁷⁰

Rozsáhlými pravomocemi disponovala abatyše v oblasti dohledu nad počínáním kapitulárek. Prvního dne každého měsíce měla svolat setkání celé kapituly a společně s dámami zde projednat důležité nadační záležitosti, případné prohřešky kapitulárek či jejich stížnosti.¹⁴⁷¹ Kromě toho byla abatyše povinna zasílat každoročně k rukám císařovny a po ní každé panující české královny tabulku se jmény všech dam, v níž měla přesně zaznamenat, jak si každá z nich v uplynulém roce počínala a jak plnila své povinnosti, „*především pokud jde o účast na chóru, a také, jak dlouho, kde a s kým se zdržovala mimo nadaci*“.¹⁴⁷² Kapitulárky musely svou představenou předem informovat o veškerých návštěvách, jež hodlaly v budově nadace přijmout. Na jejich průběh následně dohlížela buď přímo abatyše, nebo jí pověřená starší kapitulárka. Abatyši měla každá z dam informovat rovněž tehdy, chtěla-li si vyjít do města či navštívit některou z přítelkyň. V takovém případě jí abatyše přidělila jako doprovod jednu z kapitulárek, obě dívky navíc musely být doprovázeny jinou provdanou dámou, jež se těšila důvěře abatyše.¹⁴⁷³

O dovolení představenou dámy žádaly i tehdy, pokud chtěly odcestovat k rodičům či jiným příbuzným, i v tomto případě ale bylo povoleno opustit nadaci pouze v doprovodu některé z příbuzných kapitulárky či jiné, abatyši dobře známé dámy. Kromě toho musela abatyše dbát na to, aby se za každých okolností v nadaci nacházela přinejmenším polovina kapitulárek, a za tímto účelem byla oprávněna odepřít kapitulárce až do návratu potřebného počtu dam žádost o dovolenou. Písemné svolení udělovala také k případnému vstupu dámy do duchovního řádu či uzavření sňatku.¹⁴⁷⁴

Z „opodstatněných příčin“ směla abatyše povolit neúčast dámy na předepsaných náboženských povinnostech. Pokud byla některá z dam nemocná a bylo nutné jí udělit církevní zaopatření, doprovázela ji abatyše společně s ostatními kapitulárnkami s hořícími svícemi v rukou do kaple a nazpět. V případě, že dáma zemřela, byla abatyše s ostatními kapitulárnkami povinna doprovodit její tělo k uložení do hrobu a vykonat příslušné modlitby.

¹⁴⁷⁰ Tamtéž, články XXIV, XXII.

¹⁴⁷¹ Tamtéž, článek XXV.

¹⁴⁷² Cit. dle: Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, článek XXVII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁷³ Nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1755, články XLII, XLIV. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁷⁴ Tamtéž, články XXIX, XXX, XXXI.

V okamžiku uvolnění nadačního místa nastávala abatyši povinnost oznámit tuto skutečnost bezodkladně císařovně, která následně rozhodla o jeho opětovném obsazení.¹⁴⁷⁵

Abatyši přiznávaly nadační stanovy rovněž určité represivní pravomoci: Navázala-li kapitulárka nevhodnou známost, měla být v první instanci abatyši nejprve soukromě napomenuta, pokud by se prohřešek opakoval, byla abatyše povinna ji pokárat před celou kapitulou. Ve třetím stupni abatyše směla dále na určitý čas odebrat část jejího příjmu, a pokud by ani po třech měsících nenastalo zlepšení, měla o poklesku informovat prostřednictvím nadačních komisařů císařský dvůr. Představená také měla dbát na výběr vhodného soukromého personálu dam a v případě, že by s ním byla nespokojena, směla jej kdykoli sama propustit. Naopak výslovně zapovězeno jí bylo povolovat dámám přespávání mimo nadační budovu či tolerovat případné navazování nevhodných známostí. Vůči postupu abatyše byly kapitulárky oprávněny podat písemnou stížnost k rukám nadačních komisařů, a to po předchozím řádném projednání v rámci kapituly¹⁴⁷⁶ – k žádnému takovému případu však za celou dobu existence ústavu šlechticů pravděpodobně nikdy nedošlo.

Rozšíření některých kompetencí abatyše přinesly upravené nadační stanovy z roku 1763. V případě uvolnění nadačního místa byla abatyše, pocházela-li z císařské rodiny, oprávněna navrhnout tři kandidátky, z nichž panovnice jednu zvolila.¹⁴⁷⁷ V porovnání s Innsbruckým ústavem šlechticů, jehož abatyše arcivévodkyně Marie Alžběta směla od roku 1781 kapitulárky vybírat sama, a panovník její volbu pouze formálně potvrzoval,¹⁴⁷⁸ se ovšem nejednalo o nikterak mimořádnou pravomoc.¹⁴⁷⁹ V 19. století byla role hradčanských abatyší při výběru nových kapitulárek značně omezena. Návrh tří kandidátek předkládal český purkrabí (respektive český místodržitel) a následně se k němu vyjadřoval ministr vnitra, abatyše mohly do volby zasahovat pouze z pozice třetí instance, kdy byly oprávněny vyjádřit

¹⁴⁷⁵ Tamtéž, články VI, X, XII, XIX.

¹⁴⁷⁶ Tamtéž, články XXVI, XXXVIII, XXXIX, XLV, XLVI.

¹⁴⁷⁷ Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, článek XXVIII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁷⁸ Dodatek k nadačním stanovám Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1781. TL, Damenstift Innsbruck, II/6, Kart. Nr. 3.

¹⁴⁷⁹ Přiznání práva samostatného výběru kapitulárek arcivévodkyni Marii Alžbětě zřejmě bylo významně ovlivněno skutečností, že Josef II. byl od smrti své druhé ženy roku 1767 stále vdovcem, a právo volby náleželo dle nadačních stanov z roku 1765 výhradně panovníkově manželce. Stanovy Innsbruckého ústavu šlechticů z roku 1765, Art. XXVII. TL, Damenstift Innsbruck, I/3, Kart. Nr. 1.

se k předloženým návrhům v referátu adresovaném císaři.¹⁴⁸⁰ Nad rámec těchto kompetencí abatyše do výběru dam prakticky nezasahovaly, a pokud se o to přeci jen pokusily jako roku 1878 arcivévodkyně Marie Kristýna, neměla intervence na konečnou volbu žádný vliv.¹⁴⁸¹

Patrně nejdůležitější ustanovení představoval článek XXXII nadačních stanov z roku 1763, podle kterého již arcivévodkyně-abatyše nebyla zavázána k fyzické přítomnosti v nadaci ani osobnímu vykonávání předepsaných povinností, naopak je směla dle libosti přenést na svou zástupkyni.¹⁴⁸² Toto ustanovení bylo znovu zdůrazněno v tzv. Druhém dodatku k nadačním stanovám z roku 1766, který podrobně upravoval formální náležitosti působení abatyše v nadaci poté, co byla do funkce jmenována nejstarší dcera Marie Terezie arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789).¹⁴⁸³

Reforma stanov zcela jistě nebyla vedena úmyslem panovnice učinit z abatyše pouze čestnou funkci, což dokládají také stavební úpravy provedené v objektu Pražského hradu v souvislosti s očekávaným příchodem první abatyše.¹⁴⁸⁴ Marie Terezie ale správně tušila, že nebude snadné Marii Annu přimět opustit vídeňský dvůr a odebrat se do Prahy, jak také zmínila v dopise své přítelkyni Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové,¹⁴⁸⁵ jedné z hradčanských kapitulárek a pozdější vrchní děkance Innsbruckého ústavu šlechticů.¹⁴⁸⁶ Jedním z důvodů odmítavého postoje arcivévodkyně byly její obavy z negativního vlivu zdejšího drsného podnebí na její zdravotní stav. Roku 1768 se dokonce mělo z tohoto důvodu

¹⁴⁸⁰ Srov. např.: Zpráva ministra vnitra Eduarda hraběte Taaffeho arcivévodkyni-abatyši Antonii z 18. dubna 1881. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 156, kart. č. 18; HEILMANN, A.: Darstellung, s. 10.

¹⁴⁸¹ Srov. dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z 25. března 1878. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4; dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské ze 7. srpna 1878. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹⁴⁸² Obnovené nadační stanovy pražského Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1763, článek XXXII. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁸³ Druhý dodatek k nadačním stanovám z roku 1766. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁴⁸⁴ Jelikož nadační budova nedisponovala odpovídajícími reprezentativními prostory, jež by mohly sloužit jako apartmá členky císařské rodiny, musel být vybudován průchod mezi Rožmberským a královským palácem, kterým se arcivévodkyně mohla kdykoli přemístit ze svého apartmá přímo do nadace. ENGELS, A.: Erzherzogin Maria Anna, s. 28; JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 9.

¹⁴⁸⁵ K Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁴⁸⁶ „Chudák má dcera Marianna mi dělala velké starosti (...), je sice už trochu lepší, ale ještě ne zcela zdravá; nemyslím, že se tak brzy bude uvažovat o tom, že někdy půjde do Prahy“. Cit. dle: Dopis císařovny Marie Terezie vrchní děkance Innsbruckého ústavu šlechticů Žofii Kláře svobodné paní Enzenbergové z 19. října nebo listopadu 1765. Publikováno v: ARNETH, A. von: Geschichte Maria Theresia's X., s. 27.

vážně uvažovat o jejím přesunu na post abatyše v Innsbrucku.¹⁴⁸⁷ Sama Marie Anna však měla v úmyslu odjet do Klagenfurtu a žít zde v těsném spojení se zdejším klášteřem alžbětinek, který si zamilovala během návštěvy v polovině 60. let. Marie Terezie s plánem zprvu sice nesouhlasila, nakonec ale ustoupila a dala příkaz k výstavbě paláce pro svou dceru na klagenfurtském předměstí. Marie Anna nakonec setrvala podobně jako její mladší neprovdaná sestra Marie Alžběta i přes napjaté rodinné vztahy na císařském dvoře až do matčiny smrti v listopadu 1780.

Po smrti Marie Terezie začal císař Josef II. intenzivně usilovat o vzdálení svých sester z dosahu císařského dvora.¹⁴⁸⁸ Přislíbil jim vyplácet rentu ve výši 50 000 zlatých, avšak splatnou teprve v okamžiku, kdy mu oznámí nové místo svého pobytu.¹⁴⁸⁹ Zatímco arcivévodkyně Marie Alžběta se odebrala do Innsbrucku, kde přijala post abatyše ve zdejším ústavu šlechticů, starší Marie Anna našla na vlastní přání nové útočiště v Klagenfurtu. Zde vedla v následujících letech poměrně čilý společenský život, věnovala se charitě a dále pěstovala své vědecké zájmy, především v oblasti archeologie, aniž by byla formálně zbavena hodnosti abatyše pražské nadace.¹⁴⁹⁰

S nástupem arcivévodkyně Marie Anny (1770–1809) do čela ústavu šlechticů došlo k dalšímu rozšíření pravomocí abatyše. Korunovačním privilegiem z 29. července 1791 přenesl Leopold II. na hradčanské abatyše právo spolukorunovat české královny, dříve náležející abatyšim kláštera u svatého Jiří. Tento benediktinský klášter zaujímal mezi českými ženskými klášteři výsadní postavení díky své starobylosti, strategickému umístění v bezprostřední blízkosti panovnické rezidence i těsnému spojení s vládnoucí rodinou, neboť v jeho čele působilo i několik přemyslovských princezen. Účast svatojiřských abatyší na korunovacích českých královen byla předepsána korunovačním řádem Karla IV.,¹⁴⁹¹ vydaném v polovině 14. století, velmi pravděpodobně se však jednalo o kodifikaci mnohem starší přemyslovské tradice.

¹⁴⁸⁷ LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 66.

¹⁴⁸⁸ Rovněž další ze sester, Marie Kristýna, byla i se svým manželem Albertem Kazimírem po matčiny smrti vzdálena z Vídně. Josef II. ji společně s jejím mužem jmenoval místodržitelkou v Rakouském Nizozemí. WEISSENSTEINER, F.: *Dcery Marie Terezie*, s. 78an.

¹⁴⁸⁹ LANGER, E.: *Damenstift Innsbruck*, s. 66.

¹⁴⁹⁰ ENGELS, A.: *Erzherzogin Maria Anna*, s. 76an; WEISSENSTEINER, F.: *Dcery Marie Terezie*, s. 38an.

¹⁴⁹¹ Ke korunovačnímu řádu např.: CIBULKA, Josef: *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha 1934; ŽŮREK, Václav: *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*. In: *Časopis Národního muzea v Praze, řada historická*, 2007, roč. 176, č. 3–4, s. 105–143.

Je ovšem nutné zmínit, že dle Karlova korunovačního řádu nebylo úkolem abatyše královnu korunovat, tento úkon náležel tradičně biskupovi, nýbrž ji po skončení aktu korunovace pouze doprovodit k trůnu. Přímá účast abatyše na vlastním aktu korunovace je bezpečně doložena teprve k roku 1562 při korunovaci manželky Maxmiliána II. Marie:¹⁴⁹² Po pomazání královny a před samotným položením koruny na její hlavu vzala abatyše korunu z oltáře a podala ji nejvyššímu zemskému komorníku Vilémovi z Rožmberka (teprve po jeho smrti byla tato pravomoc přiznána výhradně nejvyššímu purkrabímu), který ji následně předal arcibiskupovi a ten ji položil se souhlasem shromážděných stavů¹⁴⁹³ za pomoci dvou asistujících biskupů, nejvyššího purkrabího a abatyše královně na hlavu. Kromě toho svatojiřská abatyše asistovala během obřadu při pomazání královny, osušovala ji od svatého oleje a podílela se také na předání ostatních královských insignií, žezla a jablka.¹⁴⁹⁴

Poslední korunovace české královny s účastí svatojiřské abatyše se odehrála 8. září 1723. Manželce císaře Karla VI., Alžbětě Kristýně,¹⁴⁹⁵ vložila korunu na hlavu Isidora Konstancie Roudnická.¹⁴⁹⁶ Korunovace Marie Terezie v květnu roku 1743, která byla zároveň poslední českou korunovací za dob existence kláštera, se již svatojiřská abatyše přímo neúčastnila, neboť panovnice neměla být korunována jako manželka krále (regina), ale jako právoplatný král (rex).¹⁴⁹⁷ Se zrušením svatojiřského kláštera roku 1782 a s následným přenesením korunovačního privilegia nejprve na novoměstskou a posléze hradčanskou abatyši se jeho poslední představená Marie Terezie z Harnachu nesmířila. Před chystanou korunovací

¹⁴⁹² Marie Habsburská (1505–1558) byla dcerou Filipa Sličného a Johany Kastilské. Společně se sestrami vyrůstala v Nizozemí u své tety Markéty. Již v dětství byla zaslíbena Ludvíku Jagellonskému, za něhož se také provdala. Po smrti svého muže v bitvě u Moháče (1526) aktivně prosazovala dědičné nároky svého bratra Ferdinanda. Následně byla bratrem Karlem V. pověřena funkcí místodržitelky ve Španělském Nizozemí a tento úřad zastávala až do Karlovy abdikace, poté žila ve Španělsku. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 259–262.

¹⁴⁹³ Tato část ceremonie byla z královských korunovací vynechána v pobělohorské době, kdy akt korunovace již nebyl chápán jako završení volby panovníka, ale jako potvrzení jeho dědičného nároku na vládu v českých zemích. PACOVSKÝ, K.: Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen, s. 43.

¹⁴⁹⁴ PACOVSKÝ K.: Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen, s. 52an.

¹⁴⁹⁵ Alžběta Kristýna Brunšvicko-Wolfenbüttelská (1691–1750) byla od roku 1708 manželkou tehdejšího španělského krále Karla III. Habsburského (od roku 1711 císaře Karla VI.) Poté, co Karel musel roku 1711 opustit Španělsko, aby se ujal dědictví po zemřelém bratru Josefovi I., zůstala v Katalánsku jako jeho zástupkyně. Po ztroskotání plánů na záchranu španělské koruny se odebrala za manželem do Vídně. V následujících letech přivedla na svět čtyři děti, dospělosti se však dožily jen dcery Marie Terezie (nar. 1717) a Marie Anna (nar. 1718). HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 52–53.

¹⁴⁹⁶ VÁCHA, Š. – VESELÁ, I. – VLNAS, V. – VOKÁČOVÁ, P.: Karel VI. & Alžběta Kristýna.

¹⁴⁹⁷ MAUR, Eduard: 12. 5. 1743. Korunovace na usmířenou. Praha 2003.

manželky Leopolda II. Marie Ludoviky v září 1791 adresovala českému králi žádost o obnovu kláštera, navíc podpořenou přímluvou českých stavů a peticí pražských měšťanů, s její účastí na obřadu se ovšem již nepočítalo.¹⁴⁹⁸

Společně s korunovačním privilegiem měla abatyše hradčanské nadace převzít rovněž odznaky jejího důstojenství – prsten, knížecí korunu a pastýřskou (biskupskou) berlu. Koruna jako symbol knížecí hodnosti byla zhotovena roku 1553 pro abatyši Ludmilu Blíživskou,¹⁴⁹⁹ hlavu svatojiřských abatyši však jiná (starší a dnes nedochovaná) koruna zdobila již dříve, nejpozději v roce 1527 při korunovaci manželky Ferdinanda I. Habsburského Anny Jagellonské. Užívání knížecího titulu je doloženo ještě dříve, v polovině 15. století.¹⁵⁰⁰ Ještě staršího data než koruna svatojiřské abatyše byla pastýřská berla s charakteristickou postavou svatého Jiří bojujícího s drakem. V průběhu staletí sice prošla řadou úprav, nápis na dodnes dochované insignii však prozrazuje, že ji nechal zhotovit český král Václav II. pro svou sestru Kunhutu Přemyslovnu, patrně nejvýznamnější abatyši svatojiřského kláštera, již roku 1303.¹⁵⁰¹

Poslední svatojiřská abatyše Marie Terezie z Harnachu ale stále věřila v obnovení kláštera a rozhodla se proto uchovat insignie u sebe. Arcivévodkyně-abatyše Marie Anna (1770–1809) proto musela při své instalaci i obou korunovacích v letech 1791 a 1792 používat insignie jiné. Při slavnostním uvedení do úřadu byla původní koruna abatyše nahrazena pravděpodobně tzv. arcivévodským kloboukem, jak vyplývá z osobních poznámek arcivévodkyně k instalačnímu ceremonálu.¹⁵⁰² Při korunovačních obřadech v letech 1791 a 1792 zdobila hlavu abatyše patrně napodobenina původní knížecí koruny svatojiřských

¹⁴⁹⁸ PACOVSKÝ, K.: Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen, s. 88.

¹⁴⁹⁹ JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 12; SOJKA, J. a kol.: Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby, s. 145.

¹⁵⁰⁰ PACOVSKÝ, K.: Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen, s. 64–67.

¹⁵⁰¹ Srov. vyobrazení berly svatojiřské abatyše v Obrazové příloze. Popis berly svatojiřské abatyše např. v: JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung, s. 11–12; SOJKA, J. a kol.: Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby, s. 144.

¹⁵⁰² Tato skutečnost by také mohla vysvětlovat fakt, proč byla v instalačních ceremonálech až do roku 1895 koruna abatyše označována jako knížecí klobouk (Fürstenhut) a nikoli jako knížecí koruna (Fürstenkrone). Poznámky arcivévodkyně-abatyše Marie Anny (1770–1809) k instalačnímu ceremonálu, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

abatyší, označované také jako knížecí věnec,¹⁵⁰³ jak lze usuzovat ze soudobých popisů koruny.¹⁵⁰⁴

Původní nebyla ani pastýřská berla. Jakou berlu arcivévodkyně při veřejných vystoupeních používala, však není jasné. Mohlo se jednat jak o napodobeninu berly svatojiřské abatyše, tak o původní berlu abatyše hradčanské, již byla tato insignie předepsána ostatně již od roku 1766.¹⁵⁰⁵ O případném zhotovení ani jedné z uvedených insignií však nejsou k dispozici žádné doklady – existence berly hradčanské abatyše ostatně ani není příliš pravděpodobná vzhledem k tomu, že první z abatyší arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789) úřad nikdy fakticky nevykonávala. V rukou hradčanské nadace se původní insignie ocitly teprve krátce před smrtí poslední svatojiřské abatyše roku 1803, kdy je Marie Terezie z Harnachu předala Adamu hraběti Dohalskému z Dohalitz, bratru jedné z hradčanských kapitulárek, který je světil svatovítské kapitule, odkud byly následně předány do opatrování přímo hradčanské nadaci.¹⁵⁰⁶ Roku 1893 přibyl k insigniím abatyše ještě brilantový náprsní kříž, který ústavu věnovala arcivévodkyně-abatyše Markéta Žofie, jež kříž obdržela darem od svého strýce arcivévodky Ludvíka Viktora.¹⁵⁰⁷

Celkem třikrát měly abatyše ústavu šlechticů na Pražském hradě příležitost účastnit se korunovace české královny. První dvě korunovace (12. září 1791, kdy byla korunována manželka Leopolda II. Marie Ludovika Španělská, a 11. srpna 1792, kdy byla korunována Marie Terezie Neapolsko-Sicilská, manželka Františka II.) se uskutečnily za účasti arcivévodkyně-abatyše Marie Anny (1770–1809), jež byla v prvním případě dcerou a ve druhém švagrovou korunované královny. Poslední českou královnu korunovala 12. září 1836 arcivévodkyně-abatyše Marie Terezie. Jednalo se zároveň o vůbec poslední královskou korunovaci v českých dějinách, neboť manžel císařovny a královny Marie Anny, císař

¹⁵⁰³ Jako „knížecí zlatý věnec osázený skvostnými kameny“ byla koruna abatyše označována rovněž v instalačním ceremonálu císařovny Alžběty Kristýny roku 1723. *Krönungs-Ceremoniel Caroli VI. und Christina Elisabetha 1723.*

¹⁵⁰⁴ Dle instalačních ceremoniálů z let 1791 a 1792 se mělo jednat o knížecí zlatý věnec, jenž byl osázen drahými kameny. *Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise 1791; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia 1792.*

¹⁵⁰⁵ Druhý dodatek k nadačním stanovám z roku 1766, bod 1. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵⁰⁶ JITSCHINSKY, F.: *Kurze Darstellung*, s. 11.

¹⁵⁰⁷ Darovací listina arcivévodkyně-abatyše Markéty Žofie z 9. ledna 1893. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 10. kart. č. 4.

Ferdinand I. (jako český král Ferdinand V.) byl podle zvyklosti korunován několik dní před svou ženou, 7. září 1836.

Úloha abatyší při korunovačních obřadech v letech 1791, 1792 a 1836 nedoznala od korunovace královny Alžběty Kristýny roku 1723 výraznějších změn. Podle tradice byla císařovna abatyší přivítána před svatovítskou katedrálou, načež ji abatyše doprovodila ke klekátku uvnitř chrámu. Po krátké modlitbě se císařovna posadila, abatyše k ní přistoupila a poblahopřála jí k přijetí koruny. Následně manželka nejvyššího kancléře položila abatyši na hlavu knížecí korunu, v korunovačních ceremoniacích tradičně označovanou jako knížecí zlatý věnec. Ve slavnostním průvodu poté abatyše doprovodila císařovnu k hlavnímu oltáři, kde se panovníci dostalo pomazání svatým olejem. Abatyše přitom bavlnou otírala olej stékající z královniny pravice a z jejích zad, poté ji doprovodila za oltář, kde ji omyla vodou a usušila solí a žemličkou. Pak abatyše císařovnu přivedla zpět před oltář k arcibiskupovi, před nímž císařovna poklekla, načež abatyše vzala z oltáře korunu a předala ji arcibiskupovi. Arcibiskup, abatyše a nejvyšší purkrabí následně královnou společně korunovali. Pak abatyše vzala z oltáře také jablko a předala je nejvyššímu purkrabímu, poté žezlo, jež podala nejvyššímu zemskému písaři. Oba zemští úředníci jablko i žezlo podali opět arcibiskupovi, který je předal královně. Na rozdíl od svatojiřské abatyše, již při obřadu doprovázely pouze dvě chovanky kláštera, byla arcivévodkyně-abatyše doprovázena nejen dvěma kapitulárkami hradčanské nadace, ale rovněž svým nejvyšším hofmistrem a nejvyšší hofmistryní.¹⁵⁰⁸ Rozdíl nastával také v samotném závěru obřadu: Zatímco úloha svatojiřských abatyší při ceremoniaci končila s vyprovozením korunované královny u východu z katedrály, abatyše Tereziánského ústavu šlechticů pokračovala v průvodu dále za královnou a následně se účastnila korunovační hostiny, při níž zaujímala jako členka arcidomu dokonce čestné místo po pravici královského páru.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰⁸ Korunovační ceremoniaci z let 1791 a 1792 předepisovaly účast pouze nejvyššího hofmistra. Podle Kraméryusových Cýsařských král. Wlastenských Nowin měla arcivévodkyně při korunovaci roku 1791 doprovázet její nejvyšší hofmistryně, o rok později měla podle týchž novin obřad absolvovat v doprovodu svého nejvyššího hofmistra. Korunovační ceremoniaci z roku 1836 již výslovně předepisoval účast nejvyšší hofmistryně i (zastupujícího) nejvyššího hofmistra arcivévodkyně. Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise 1791; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia 1792; Ceremoniel bei der Krönung Maria Anna 1836; Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny, 17. září 1791, s. 304; Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny, 18. srpna 1792, s. 274.

¹⁵⁰⁹ Srov. Krönungs-Ceremoniel Caroli VI. und Christina Elisabetha 1723; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise 1791; Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia 1792; Ceremoniel bei der Krönung Maria Anna 1836. Popis

Korunovace české královny představovala bezpochyby nejvýznamnější, ale nikoli jedinou pravomoc čelní představitelky pražské hradčanské nadace. Protože však byla abatyše od roku 1766 zbavena povinnosti osobní přítomnosti v nadaci, odvíjel se způsob, jakým jednotlivé arcivévodkyně svěřený úřad zastávaly, od jejich osobního založení a preferencí. Z celkem 10 císařských princezen, jež se postupně na postu hradčanské abatyše vystřídaly, strávila v jeho čele nejdelší dobu (prakticky čtvrt století) poslední z arcivévodkyň Marie Annunciata, naopak po dobu nejkratší (pouhých pět měsíců) hodnost zastávala v pořadí třetí abatyše Marie Terezie. Průměrná doba strávená ve funkci abatyše činila přibližně devět a půl roku.¹⁵¹⁰

Doba výkonu úřadu ale pochopitelně ne vždy odpovídala míře osobní angažovanosti abatyše, jak ostatně ukázal i případ arcivévodkyně Marie Anny (1738–1789), která sice strávila na postu abatyše více než 23 let, nadaci však nikdy nenavštívila a pravděpodobně se o její chod ani příliš nezajímala.¹⁵¹¹ Od počátku 80. let 19. století svou pozornost již plně koncentrovala na klagenfurtský klášter, kterému ostatně po své smrti odkázala i veškerý svůj majetek.¹⁵¹²

Jedinou abatyší, která úřad zastávala v souladu s původním záměrem zakladatelky a institut po určitý čas osobně řídila, byla v pořadí druhá abatyše arcivévodkyně Marie Anna (1770–1809). Její dosazení do čela hradčanské nadace v červenci 1791 znamenalo příslib

konkrétních realizací uvedených norem v: Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny, 17. září 1791, s. 297an; Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny, 18. srpna 1792, s. 271an. Ke královským korunovacím také SEKYRKOVÁ, Milada: 7. 9. 1836 – Ferdinand V.: Poslední pražská korunovace. Praha 2004; VÁCHA, Š. – VESELÁ, I. – VLNAS, V. – VOKÁČOVÁ, P.: Karel VI. & Alžběta Kristýna.

¹⁵¹⁰ Arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789): Od 2. února 1766 do 19. listopadu 1789 (23 let a devět měsíců); arcivévodkyně Marie Anna (1770–1809): Od 21. července 1791 do 1. října 1809 (18 let a dva měsíce); arcivévodkyně Marie Terezie (1816–1867): Od 6. června 1836 do 27. listopadu 1836 (pět měsíců); arcivévodkyně Hermína (1817–1842): (Pravděpodobně) od 9. července 1839 do 13. února 1842 (dva roky a sedm měsíců); arcivévodkyně Marie Karolina (1825–1915): Od 8. května 1843 do 16. ledna 1852 (osm let a osm měsíců); arcivévodkyně Marie Kristýna (1858–1929): Od 8. února 1875 do 10. listopadu 1879 (čtyři roky a devět měsíců); arcivévodkyně Antonie (1858–1883): Od 14. listopadu 1879 do 13. dubna 1883 (tři roky a čtyři měsíce); arcivévodkyně Markéta Žofie (1870–1902): Od 23. května 1886 do 15. ledna 1893 (šest let a sedm měsíců); arcivévodkyně Karolina Marie Immaculata (1869–1945): Od 7. února 1893 do 21. května 1894 (jeden rok a tři měsíce); arcivévodkyně Marie Annunciata (1876–1961): Od 16. června 1894 do 1. května 1919 (24 let a 11 měsíců).

¹⁵¹¹ Ve fondu Tereziánského ústavu šlechticů se nachází pouze korespondence abatyše pocházejících z doby bezprostředně po jejím jmenování. Srov. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵¹² ENGELS, A.: Erzherzogin Maria Anna, s. 76an; WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie, s. 42an.

zvýšení společenské prestiže nadace, zvláště v situaci, kdy se instituce již delší dobu potýkala s vážnými finančními těžkostmi. Od nové abatyše se očekávalo nejen to, že nadaci zaštití leskem svého majestátu a převezme péči o její záležitosti, ale zároveň že bude působit i jako prostředník a přímluvce u císařského dvora: V tomto smyslu například tehdejší děkanka Marie Anna Glatzová z Althausenu adresovala abatyši žádost o přímluvu u jejího císařského bratra, aby znovu svěřil správu nadačního majetku včetně prezentačního práva k obsazování uvolněných obročí na jednotlivých panstvích do rukou nadace.¹⁵¹³ Prosba děkanky ale zůstala v tomto případě nevyslyšena, finanční záležitosti byly do správy ústavu šlechticů navráceny teprve roku 1808.¹⁵¹⁴ Aktivně se abatyše Marie Anna ujala úlohy vrchní správkyně vnitřních nadačních záležitostí, vedena mimo jiné i silným pocitem znepokojení poté, co se blíže seznámila s poměry panujícími v nadaci, vedené tehdy téměř osmdesátiletou děkankou Glatzovou, zvláště mezi mladšími kapitulárkami.¹⁵¹⁵ Jistě pozoruhodné životní osudy arcivévodkyně i její konkrétní aktivity v rámci hradčanského ústavu šlechticů by nepochybně zasluhovaly další pozornost badatelů.¹⁵¹⁶

Po předčasné smrti abatyše Marie Anny během cesty do Transylvánie roku 1809 zůstala hodnost představené hradčanského institutu až do roku 1836 neobsazena. Je otázkou, do jaké míry měla tato skutečnost, jež vedla bezpochyby k určitému odsunutí nadace z centra pozornosti panovnického dvora, vliv na tristní hospodářskou situaci ústavu ve druhém a třetím desetiletí 19. století, kdy muselo být dokonce pozastaveno obsazování uvolněných prebend.¹⁵¹⁷ Další arcivévodkyně sice zastávaly hodnost abatyše již pouze jako čestnou funkci, i nadále však zůstávaly klíčovými postavami nadace. Vedle příležitostných osobních návštěv udržovaly s vedením ústavu více či méně frekventovaný písemný styk a byly tímto způsobem informovány o všech důležitých událostech.¹⁵¹⁸

¹⁵¹³ Promemoria děkanky pražského Tereziánského ústavu šlechticů Marie Anny Glatzové z Althausenu arcivévodkyni-abatyši Marii Anně (1770–1809), nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵¹⁴ K této problematice podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁵¹⁵ Srov. nařízení arcivévodkyně-abatyše Marie Anny (1770–1809) v záležitosti porušování nadačních stanov, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 6.

¹⁵¹⁶ Část písemné pozůstalosti arcivévodkyně Marie Anny (1770–1809) je uložena například v Rakouském státním archivu: ÖStA, HHStA, Hausarchiv, Briefe von Erzherzogin Maria Anna an ihre Schwester Erzherzogin Maria Amalia (1790-1798), Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Sammelbände 68a-2.

¹⁵¹⁷ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁵¹⁸ Ve fondu Tereziánského ústavu šlechticů jsou dodnes dochovány například dopisy arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z let 1875 až 1879.

Tři z abatyší se také významně zasloužily o vznik dvou nových nadačních míst. Podle záměru zakladatelek se sice mělo v obou případech jednat o klasická interní místa, ale kvůli nedostatečné kapacitě nadační budovy nakonec byla zřízena v podobě externích (čekatelských) prebend.¹⁵¹⁹ První z nich byla založena arcivévodkyní-abatyší Marií Karolinou v lednu roku 1847, podnět k jejímu vzniku však dala již roku 1840 její předchůdkyně arcivévodkyně Hermína, která se rozhodla postoupit část své renty z fondu abatyše a kapitál nechat narůstat do té doby, než jeho výnosy umožní pravidelné vyplácení požadované částky.¹⁵²⁰

Po Hermínině předčasné smrti v tomto záměru pokračovala i její nástupkyně arcivévodkyně Marie Karolina. V době jejího nástupu do funkce činila výše základního kapitálu pouze 8 620 zlatých a 41 krejcarů. Požadovaného čtyřprocentního výnosu 600 zlatých ročně bylo – také díky daru samotné arcivévodkyně – dosaženo teprve na konci roku 1845.¹⁵²¹ Jednalo se o klasické čekatelské místo s příjmem 600 zlatých ročně (interní prebendy dosahovaly v tomto období výše 800 zlatých), které své uživatele nepřinášelo nárok na bydlení v nadační budově ani další výhody vyplývající z řádného členství, tedy možnost využívání dopravy, léků, divadelní lóže či uhrazení nákladů za pohřeb. Dáma však byla povinna nosit na veřejnosti černý šat a nadační odznak. Vykonávání náboženských povinností bylo plně v působnosti dotyčné dámy. Stejně jako u ostatních prebend bylo podmínkou zisku místa předložení tzv. doložení šlechtického původu předků (Ahnenprobe), neboť po uvolnění řádného nadačního místa dáma se souhlasem panovníka přijímala interní prebendu. S císařovým svolením si abatyše vyhradila právo výběru první prebendistky¹⁵²²

Hlavními tématy korespondence bylo obsazování uvolněných prebend, vyjadřování soustrastí při úmrtích kapitulárek a členů císařské rodiny, novoroční a narozeninová blahopřání. Srov. dopisy arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z let 1875–1879. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4; NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵¹⁹ Zpráva českého místodržitele arcivévodky Štěpána arcivévodkyni-abatyši Marii Karolině z 13. ledna 1846. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²⁰ Zpráva prvního nadačního komisaře Karla hraběte Chotka děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové oznamující svolení císaře k postoupení části dotace abatyše za účelem vytvoření 31. prebendy z 29. listopadu 1840. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²¹ Zpráva českého místodržitele arcivévodky Štěpána arcivévodkyni-abatyši Marii Karolině z 13. ledna 1846. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²² První příjemkyní externí prebendy arcivévodkyně Marie Karoliny se stala roku 1847 Arnoštka kněžna Auerspergová, pozdější děkanka hradčanské nadace. Oznámení pražského Tereziánského ústavu šlechtičen prvnímu nadačnímu komisaři Robertu hraběti Salm-Reifferscheidtovi o propůjčení externí (čekatelské) prebendy

v souladu s nadačními předpisy pro sebe.¹⁵²³ Vedle Marie Karoliny se o realizaci Hermínina záměru významně zasloužil také český místodržitel arcivévoda Štěpán, Hermínin bratr-dvojče.

Samotnými kapitulárnkami byla zpráva o chystaném zřízení nové prebendy přijata překvapivě rozporuplně, což bylo zřejmě dáno jak předchozími neblahými zkušenostmi s vytvářením dalších nadačních míst,¹⁵²⁴ tak obavami o vlastní ekonomické a společenské zajištění.¹⁵²⁵ V první řadě vznikly pochybnosti, zda budou poskytnuté finanční prostředky ke skutečnému zajištění provozu prebendy vůbec dostačovat.¹⁵²⁶ Patrně také z tohoto důvodu nakonec bylo v zakládající listině Karolininy prebendy výslovně zakotveno, že pokud by základní kapitál poskytoval úrok nižší než 600 zlatých ročně, musela se externistka spokojit s nižší rentou.¹⁵²⁷ Roku 1870 rozhodl císař Františka Josefa I. o navýšení základního kapitálu nadačního místa z přebytků fondu abatyše tak, aby výše prebendy dosahovala 1 000 zlatých.¹⁵²⁸

Druhé čekatelské místo bylo vytvořeno roku 1885¹⁵²⁹ a za jeho zrodem stála arcivévodkyně-abatyše Antonie, zesnulá již 13. dubna roku 1883. Zajímavé bylo právní pozadí vzniku této prebendy. Vážně nemocná arcivévodkyně, jež disponovala značným majetkem,¹⁵³⁰ tajně sepsala v srpnu roku 1882 testament, v němž prostřednictvím jedné ze

arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny Arnoštce kněžně Auerspergové z 27. dubna 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²³ Nadační listina externí (čekatelské) prebendy arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z 14. ledna 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 7, kart. č. 3.

¹⁵²⁴ Podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁵²⁵ Protože měla externistka postupovat na interní prebendu, byla dámami patřičně zdůrazněna zejména absolutní nezbytnost předložení tzv. doložení šlechtického původu předků. Vyjádření pražského Tereziánského ústavu šlechticů k záměru zřídit externí čekatelskou prebendu, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²⁶ Vyjádření pražského Tereziánského ústavu šlechticů k záměru zřídit externí čekatelskou prebendu, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 314, kart. č. 5.

¹⁵²⁷ Nadační listina externí (čekatelské) prebendy arcivévodkyně-abatyše Marie Karoliny z 14. ledna 1847. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 7, kart. č. 3.

¹⁵²⁸ Nejvyšší rozhodnutí císaře Františka Josefa I. z 9. října 1870. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 17.

¹⁵²⁹ Opis nadační listiny externí (čekatelské) prebendy arcivévodkyně-abatyše Antonie z 10. března 1885. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁵³⁰ Zesnulá arcivévodkyně zanechala pozůstalost pocházející z větší části z dědictví po její matce a babičce (saské královně) v celkové hodnotě 700 696 zlatých, uloženou převážně v cenných papírech (454 759 zlatých a 45 krejcarů). Necelou třetinu dědictví (202 845 zlatých) tvořily šperky, zbytek drobnější hotovost (7 406 zlatých

svých přítelkyň odkázala vysokou částku celkem 170 000 zlatých své bývalé dvorní dámě Marii hraběnce Pace,¹⁵³¹ které zároveň doporučila, aby tuto skutečnost držela v přísném utajení a pouze v případě těžkostí s vymáháním dědictví se obrátila přímo na rakouského císaře.¹⁵³² Existence testamentu byla známa zprvu pouze babičce¹⁵³³ arcivévodkyně, která na ni upozornila již záhy po Antoniině smrti. Pátrání po závěti provedená v salcburské rezidenci vyslanci císařského dvora však skončila neúspěšně. Testament se nakonec sice objevil a byl předán císaři, jenž na základě paragrafu 29 rodinného řádu rozhodoval o platnosti posledních vůlí všech členů rodiny, ale protože byly jeho obsah i podpis přeškrtnuty – zda samotnou arcivévodkyní, nebo třetí osobou, zůstává nejasné; označil ho panovník s odkazem na paragraf 721 Všeobecného občanského zákoníku¹⁵³⁴ za odvolaný.¹⁵³⁵ Hraběnka Pace se svého dědictví následně neúspěšně domáhala jak u rakouského císaře, tak u saského krále.¹⁵³⁶

František Josef I. naopak potvrdil tři zbývající dokumenty charakteru poslední vůle arcivévodkyně. Jednalo se o dva seznamy rozdělující upomínkové předměty rodině, přátelům a personálu,¹⁵³⁷ a především ústně vyjádřená poslední přání umírající arcivévodkyně, jež

a 88 krejcarů), šaty, prádlo, předměty osobní potřeby, knihy, alba a muzikálie. Soupis pozůstalosti arcivévodkyně Antonie ze 4. června 1883. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³¹ Opis testamentu arcivévodkyně Antonie z 12. srpna 1882. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³² Opis dopisu arcivévodkyně Antonie Marii hraběnce Pace ze 4. září 1882. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417. I pro následující.

¹⁵³³ Arcivévodkyně Marie Antonie (1814–1898) byla dcerou neapolsko-sicilského krále Františka I. a jeho druhé ženy Isabely Španělské. Roku 1833 se provdala za ovdovělého Leopolda II. Toskánského, s nímž měla 10 dětí. Svého muže, který zemřel roku 1870, přežila o 28 let. Po vyhnání rodiny z Florencie žila v Rakousku, německy se však nikdy nenaučila. HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové, s. 282–283.

¹⁵³⁴ Členové císařské rodiny se ve skutečnosti řídili Císařským rakouským rodinným statutem. Srov. podkapitola Arcivévodkyně a jejich společenská role.

¹⁵³⁵ Posudek dvorního rady dr. Battioliho ve věci pozůstalosti arcivévodkyně Antonie z 20. července 1883. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³⁶ Posudek dvorního rady dr. Battioliho ve věci pozůstalosti arcivévodkyně Antonie z 20. července 1883. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³⁷ První z nich tvořil přílohu k zneplatněnému testamentu z 12. srpna 1882 a byl vlastnoručně sepsán a podepsán arcivévodkyní. Druhý dokument sepsala arcivévodkyně tužkou 7. dubna 1883, tedy šest dní před svou

dodatečně zaznamenal její otec jako jediný svědek. Jejich součástí byl také záměr vytvořit nové nadační místo v pražském Tereziánském ústavu šlechticů, které mělo nést jméno své zakladatelky.¹⁵³⁸

Podobně jako v případě prebendy arcivévodkyně Marie Karoliny se jednalo o externí čekatelské místo s právem postupu na místo interní. Vzhledem k existenci dvou externích prebend byla v okamžiku uvolnění interního místa upřednostněna vždy ta z dam, která externí prebendu obdržela dříve. Základní kapitál činil 24 000 zlatých. Z jeho výnosů měla být vyplácena renta 1 200 zlatých ročně, což odpovídalo tehdejší výši interní prebendy. Stejně jako u Karoliny prebendy však mohla být částka v případě nedostatečného výnosu odpovídajícím způsobem ponížena. Prebendistka také neměla nárok na ubytování v nadační budově ani jiné výhody vyplývající z řádného členství, ale nosila nadační odznak a černé šaty. Pochopitelně také musela absolvovat řádné přijímací řízení včetně předložení tzv. doložení šlechtického původu předků.¹⁵³⁹

Většinu z úkonů, jež byly abatyším hradčanské nadace předepsány nadačními stanovami, plnily arcivévodkyně vzhledem k minimální osobní přítomnosti v nadaci po roce 1809 spíše příležitostně.¹⁵⁴⁰ Výjimku představovalo slavnostní uvádění nově přijatých kapitulárek do nadace, jeden z hlavních formálních a symbolických úkolů abatyše. Instalační akty, nikoli výjimečně i několika dam současně, se v některých případech odehrávaly v rámci

smrti, a nebyl signován. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³⁸ Arcivévodkyně si dále přála mj. nechat sloužit celkem 500 mší svatých ve Florencii, Praze a Salcburku ke spáse své duše, rozdat almužny v celkové hodnotě 5 500 zlatých a rozdělit drobné peněžní částky mezi služebnictvo. Bývalé dvorní dámě Marii hraběnce Pace a komorné Klementině del Soldato byly na základě tohoto dokumentu přiznány roční penze ve výši jejich dosavadních platů (2 000, respektive 720 zlatých ročně). Výše uvedené výdaje byly uhrazeny z fondu sestávajícího z vlastního majetku arcivévodkyně a z dědictví po její matce a babičce, saské královně, jehož dědicem se stal mladší Antoniin bratr arcivévoda Josef Ferdinand. Ostatní tři bratři obdrželi jako památku 20 000 zlatých a sestry cenné předměty. Seznam ústně vyjádřených posledních přání arcivévodkyně Antonie ze 7. dubna 1883. ÖStA, HHStA, Obersthofmarschallamt, Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

¹⁵³⁹ Opis nadační listiny externí (čekatelské) prebendy arcivévodkyně-abatyše Antonie z 10. března 1885. NA, Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, inv. č. 31, kart. č. 18.

¹⁵⁴⁰ Například arcivévodkyně-abatyše Antonie během svého pobytu v Praze v září 1881 neopomněla kapitulárky počítit svou návštěvou, pohovořit s nimi a společně se zúčastnit předepsaných pobožností. Wiener Salonblatt, 25. září 1881, s. 3.

instalačních slavností samotných abatyší,¹⁵⁴¹ zvláště předcházelo-li jejich jmenování delší období sedisvakance. To byl i případ abatyše Marie Kristýny, jež v rámci vlastního instalačního programu absolvovala uvedení dokonce tří kapitulárek – jednou z nich byla Zdenka hraběnka Zierotinová,¹⁵⁴² budoucí poslední děkanka hradčanské nadace.¹⁵⁴³ Instalace kapitulárek ale bývaly také důvodem k osobním návštěvám arcivévodkyň v průběhu jejich působení v úřadu. O jedné z těchto slavností informoval společenský list Wiener Salonblatt v květnu 1890: Nadaci tehdy navštívila arcivévodkyně-abatyše Markéta Žofie, aby zde podle tradičního ceremoniálu v kapli Všech svatých osobně provedla instalaci kapitulárky Markéty hraběnky Clam-Martinicové.¹⁵⁴⁴ Večer po obřadu abatyše uspořádala diner, na který pozvala kromě nově instalované dámy a její rodiny také českého místodržitele a prvního nadačního komisaře hraběte Thuna s manželkou¹⁵⁴⁵ a děkanku hradčanské nadace Emu hraběnku Welserheimbovou.¹⁵⁴⁶ Nazítří arcivévodkyně navštívila na roudnickém zámku Mořice knížete Lobkowicze a následujícího dne odcestovala zpět do Vídně.¹⁵⁴⁷

Návštěvy jiných abatyší měly přeci jen dlouhodobější charakter. Časté cesty do Prahy, i vzhledem k náročným společenským povinnostem zastupující první dámy císařského dvora,

¹⁵⁴¹ Srov. popis instalace kapitulárek pražského Tereziánského ústavu šlechticůn Adelaidy Greiffenclau z Vollraths a Konstancie z Troyeru z 28. března 1844. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 317, kart. č. 7; dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny kapitulárkám pražského Tereziánského ústavu šlechticůn z 11. října 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 316, kart. č. 6; dopis arcivévodkyně-abatyše Antonie kapitulárkám pražského Tereziánského ústavu šlechticůn, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵⁴² K děkance hradčanské nadace Zdenky hraběnce Zierotinové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁵⁴³ Dopis arcivévodkyně-abatyše Marie Kristýny kapitulárkám pražského Tereziánského ústavu šlechticůn z 11. října 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 11, kart. č. 4; návrh instalačního ceremoniálu kapitulárek Ludoviky Wuchererové z Huldenfeldu, Karoliny Hennigerové z Godartu a Zdenky Zierotinové, z roku 1876. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵⁴⁴ Markéta hraběnka Clam-Martinicová (nar. 1861) byla dcerou Richarda hraběte Clam-Martinice a Luisy rozené hraběnky Bombellesové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1885, kdy získala externí prebendu, na místo interní členky postoupila o čtyři roky později. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticůn z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticůn, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 177.

¹⁵⁴⁵ František hrabě Thun-Hohenstein (1847–1916) a jeho manželka Anna Marie ze Schwarzenbergu (1854–1898).

¹⁵⁴⁶ K děkance hradčanské nadace Emě hraběnce Welserheimbové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁵⁴⁷ Wiener Salonblatt, 1. června 1890, s. 4.

podnikala arcivévodkyně Marie Annunciata. Zdržovala se zde například mezi 11. a 28. květnem 1907, kdy uskutečnila instalaci kapitulárky Jindřišky hraběnky Chotkové,¹⁵⁴⁸ jež byla s Marií Annunciátou shodou okolností úzce spřízněna, neboť její starší sestra Žofie byla od roku 1900 manželkou Františka Ferdinanda d'Este, nevlastního bratra abatyše.¹⁵⁴⁹ Během svých četných návštěv se Marie Annunciata v Praze zdržela většinou po dobu alespoň dvou až tří týdnů.¹⁵⁵⁰ Do svého programu při těchto příležitostech obvykle zařazovala oficiální návštěvy veřejných institucí, výstav, divadelních představení a dalších společenských událostí, zpravidla za doprovodu některé z členek vedení nadace.¹⁵⁵¹

Charakter aktivit jednotlivých abatyší byl ale ve skutečnosti mnohem rozmanitější a zdaleka se netýkal pouze správy vnitřních záležitostí nadace či její společenské reprezentace. Podrobnější zkoumání by zasluhovalo působení abatyší například v oblasti dobročinnosti: Již samotné jmenování nové abatyše bylo tradičně spjato s celou řadou dobročinných aktivit ze strany arcivévodkyně i její rodiny a přirozeně také podněcovalo adresování nejrůznějších prosebných žádostí abatyši, jak je patrné například z pozůstalosti arcivévodkyně Antonie.¹⁵⁵² Nepochybně zajímavým aspektem je rovněž role nadace v dalších životních osudech arcivévodkyň poté, co z funkce odstoupily a provdaly se. Zájem o dění v nadaci v některých případech přetrvával ještě dlouho po složení úřadu: Například roku 1904 darovala téměř osmdesátiletá arcivévodkyně Marie Karolina nadaci vlastnoručně zhotovené mešní roucho, přičemž neopomněla pozdravovat také tehdejší děkanku kněžnu Auerspergovou,¹⁵⁵³ s níž se osobně znala od dob svého působení v nadaci ve druhé polovině 40. let 19. století.¹⁵⁵⁴

Působení arcivévodkyně v úřadu abatyše mohlo skončit dvěma způsoby: Odvoláním dotyčné z funkce, k němuž se přistupovalo pouze z důvodu chystaného uzavření sňatku, nebo

¹⁵⁴⁸ K Jindřišce hraběnce Chotkové podrobněji v kapitole Hradčanská nadace po první světové válce.

¹⁵⁴⁹ Sport und Salon, 18. května 1907, s. 2.

¹⁵⁵⁰ K průběhu cest arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciaty do Prahy: ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Neuere Zeremonialakten (1792–1918), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 457-14; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 439-17; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 433-18.

¹⁵⁵¹ Srov. např.: Prager Abendblatt, 21. října 1895, s. 3; Sport und Salon, 22. března 1900, s. 3; Wiener Salonblatt, 18. května 1907, s. 2; Wiener Salonblatt, 21. května 1910, s. 3.

¹⁵⁵² Srov. zpráva sekretáře prezidia c. k. místodržitelství Hofmanna velkovévodu Ferdinandovi IV. Toskánskému v záležitosti prosebných žádostí adresovaných arcivévodkyni-abatyši Antonii z 22. září 1880. NA, RAT, část Ferdinand IV., inv. č. 129, kart. č. 16.

¹⁵⁵³ K děkance hradčanské nadace Arnoštce kněžně Auerspergové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁵⁵⁴ Dopis arcivévodkyně Marie Karoliny podděkance hradčanské nadace Zdence hraběnce Zierotinové z 27. dubna 1904. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4.

okamžikem její smrti. Až do konce svých dnů zastávaly hodnost abatyše pouze čtyři arcivévodkyně: Marie Anna (1738–1789), její nástupkyně Marie Anna (1770–1809), Hermína (1817–1842) a Antonie (1858–1883). Poté, co nadace obdržela zprávu o zhoršujícím se zdravotním stavu své abatyše, konala se v nadační kapli mše za její uzdravení.¹⁵⁵⁵ O úmrtí abatyše byla děkanka bezodkladně písemně informována prostřednictvím českého místodržitelství.¹⁵⁵⁶ Poté se v nadační kapli sloužila za zemřelou arcivévodkyni zádušní mše. Účast na této mši se očekávala i od významných úředních činitelů, aristokratů i členů armády, ne vždy se ale očekávání setkalo s odpovídající odezvou: Například smrt arcivévodkyně-abatyše Hermíny nechala tehdejší pražskou elitu zjevně chladnou, neboť na její zádušní mši se ke značnému rozčarování kapituly nedostavil ani jeden ze zástupců armády a vyšší šlechty.¹⁵⁵⁷ Samotné smuteční slavnosti se samozřejmě neobešly bez účasti zástupkyň hradčanské nadace. Na pohřeb abatyše Antonie roku 1883 byla z ústavu šlechtičen vyslána deputace čtyř kapitulárek, které se účastnily třídních smutečních slavností ve Vídni.¹⁵⁵⁸

Skutečnost, že zesnulá arcivévodkyně zastávala hodnost abatyše, se odrážela také ve formálních úkonech, jež tradičně po smrti členky arcidomu nastávaly: Hodnost byla patřičně zdůrazněna v oznámeních o úmrtí arcivévodkyně a o době trvání dvorského smutku. Za zesnulou arcivévodkyni-abatyši Hermínu, jež byla zároveň sestřenicí tehdy vládnoucího císaře Ferdinanda I., byl roku 1842 předepsán dvorský smutek v délce šesti týdnů (první dva týdny smutek hluboký),¹⁵⁵⁹ za arcivévodkyni-abatyši Antonii byl držen smutek po dobu 12 dní, z toho šest dní hluboký smutek a poté polosmutek,¹⁵⁶⁰ což byla v obou případech délka přesahující nařízení Dvorského smutečního řádu z roku 1838. Při vlastním pohřebním obřadu byla u sarkofágu vedle císařské koruny princů, arcivévodského klobouku, řádu hvězdového kříže, vějíře a rukaviček vystavena rovněž koruna abatyše, pastýřská berla a nadační odznak

¹⁵⁵⁵ Srov. např.: Zpráva inspektora nadačních statků Františka Kubesche z 9. dubna 1842. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹⁵⁵⁶ Dopis českého místodržitelství děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z 13. dubna 1883. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵⁵⁷ Zpráva inspektora nadačních statků Františka Kubesche z 9. dubna 1842. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹⁵⁵⁸ Zpráva děkanky pražského Tereziánského ústavu šlechtičen Ludoviky hraběnky Kolowrat-Krakowské prvnímú nadačnímu komisaři Alfredu svobodnému pánu Krausovi z 18. dubna 1884. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵⁵⁹ Oznámení o dvorském smutku za arcivévodkyni-abatyši Hermínu z roku 1842. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 11, kart. č. 4.

¹⁵⁶⁰ Wiener Salonblatt, 22. dubna 1883, s. 5.

jako symboly abatyšského úřadu.¹⁵⁶¹ Po pohřbu abatyše bylo samozřejmě nutné zajistit navrácení insignií i nadačního odznaku kapitule. Po smrti arcivévodkyně Antonie tento proces zajišťoval úřad nejvyššího hofmistra Antoniina otce velkovévody Ferdinanda, insignie byly v tomto případě na svém místě již na počátku května 1883, tedy necelý měsíc po Antoniině smrti.¹⁵⁶²

Třebaže byl zisk hodnosti abatyše pražského Tereziánského ústavu šlechticem vnímán nepochybně jako mimořádné vyznamenání a svým nositelkám otevíral nové možnosti společenského uplatnění, zdá se, že z pohledu císařského dvora i samotných císařských princezen býval před doživotním setrváním ve funkci zpravidla upřednostňován sňatek. Provdáno bylo celkem pět z 10 hradčanských abatyší a u dalších dvou se o uzavření sňatku prokazatelně vyjednávalo: V prvním případě zhatilo plány na manželské spojení vážné onemocnění arcivévodkyně Antonie, ve druhém případě duševní porucha snoubence arcivévodkyně Marie Annunciaty.¹⁵⁶³ K samotnému odvolání abatyše z úřadu přistupoval císař většinou pouze několik dní před svatebním obřadem, a to na základě písemné žádosti otce arcivévodkyně nebo jejího poručníka. Odvolání abatyše císař následně písemně oznámil ministru vnitra, který o skutečnosti spravil prvního nadačního komisaře, a jeho prostřednictvím byla zpráva předána vedení Tereziánského ústavu šlechticem.¹⁵⁶⁴

Po rozpuštění hradčanského ústavu po první světové válce byly insignie abatyše – koruna, berla a brilantový náprsní kříž, darovaný roku 1893 arcivévodkyní Markétou Žofíí – uschovány ve sbírkách Národního muzea. Roku 1936 byly na žádost svatovítské kapituly přeneseny do klenotnice u sv. Víta, vlastnické právo hradčanské nadace však zůstalo

¹⁵⁶¹ Ceremoniál pro převoz, vystavení a uložení těla arcivévodkyně-abatyše Antonie z roku 1883. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Folliot-Crenneville, Hochzeiten, Renunziationen, Taufen, Firmungen und Äbtissin-Installationen von Mitgliedern des kaiserlichen Familie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB FA Folliot-Crenneville 155.

¹⁵⁶² Zpráva nejvyššího hofmistra velkovévody Ferdinanda IV. Toskánského barona Silvatici děkance hradčanské nadace Ludovice hraběnce Kolowrat-Krakowské z 6. května 1883. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6.

¹⁵⁶³ Arcivévodkyně Marie Annunziata se roku 1902 zasnoubila se Siegfriedem Bavorským, synem bratra císařovny Alžběty Maxe Emanuela, u kterého se záhy začala projevovat vážná duševní nemoc. Princ trpěl utkvělou představou, že je pronásledován, a zvukovými halucinacemi. Zasnoubení bylo zrušeno v srpnu 1903. K okolnostem zasnoubení arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciaty ÖStA, HHStA, Obersthofmeisteramt, Verlobung der Erzherzogin Maria Annunziata mit Herzog Siegfried in Bayern (1902), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 271-2.

¹⁵⁶⁴ Zpráva českého místodržitelství děkance hradčanské nadace Marianně hraběnce Gaisruckové o odvolání arcivévodkyně Marie Karoliny z postu abatyše z 30. ledna 1852. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 316, kart. č. 6.

nedotčeno.¹⁵⁶⁵ Teprve v červenci roku 1950 byly odznaky hodnosti abatyše – koruna, berla, náprsní kříž, zlatý prsten a hermelínový plášť – prohlášeny za státní kulturní majetek a převzaty do správy Národní kulturní komise. S výjimkou hermelínového pláště, jenž byl svěřen do opatrování Národnímu muzeu, byly všechny předměty ponechány ve svatovítském pokladu.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶⁵ Zpráva krajského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 10. května 1950. NA, Ministerstvo vnitra – nová registratura 1936–1953, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁵⁶⁶ Zpráva Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku v Praze ministerstvu vnitra z 27. července 1950. NA, Ministerstvo vnitra – nová registratura 1936–1953, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

8. Hradčanská nadace po první světové válce

Tereziánská nadace v době první republiky

Po vyhlášení samostatného Československa 28. října 1918 nastalo pro celý nadační svět složité období. Nadace se sice staly předmětem československo-rakouského vyrovnání a v době první republiky pro ně platily tytéž právní normy jako v dobách habsburské monarchie, současně se však dostaly pod značný tlak nově se formující československé státní správy a byly zasaženy zásadními institucionálně-ekonomickými procesy 20. let: Nostrifikací, majetkovou dávkou a pozemkovou reformou.¹⁵⁶⁷ Konec války a pád monarchie zcela zásadním způsobem ovlivnily také pražský Tereziánský ústav šlechtičen. Ve změněných poměrech nově vzniklé republiky byla nadace nucena vypořádat se s celou řadou výzev: Transformací vnitřní struktury a podoby vedení, hospodářskou proměnou a především změnou samotného charakteru instituce.

Postavení hradčanského institutu v nově vzniklé republice

Přes značné hospodářské problémy, s nimiž se habsburská monarchie v průběhu první světové války a zejména pak v její závěrečné fázi potýkala, zůstaly ekonomické poměry pražského tereziánského ústavu až do konce války konsolidovány.¹⁵⁶⁸ Ucházející stav nadačního hospodářství umožnil ústavu šlechtičen účastnit se během války celkem sedmi válečných půjček, sloužících k financování rostoucích válečných výloh monarchie.¹⁵⁶⁹ První

¹⁵⁶⁷ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 31.

¹⁵⁶⁸ Výnosy z nadačních velkostatků Ledec-Vrbice, Karlštejn a Cerhenice činily za účetní období 1917 až 1918 přes 3 664 961 korun, čistý příjem z hospodaření těchto statků dosahoval po odečtení výdajů téměř 1 183 338 korun. Účetní uzávěrka – nadační domény Ledec, Karlštejn a Cerhenice (1917 až 1918) z 31. prosince 1918. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁵⁶⁹ Vnitřní válečné půjčky byly státní cenné papíry určené pro občany vlastního státu. Tvořily jeden ze tří hlavních zdrojů financování války – jejich prostřednictvím habsburská monarchie pokryla údajně až 80 % válečných výloh. V letech 1914 až 1918 bylo v Předlitavsku vypsáno celkem osm válečných půjček v přibližně půlročních intervalech, dohromady přinesly státu asi 35 miliard korun. V zalitavské části monarchie bylo vypsáno celkem 13 válečných půjček v hodnotě přes 15 miliard korun. Vedle výhodného úroku byly s válečnými půjčkami spojeny také různé poplatkové úlevy. Investorům, kteří nechtěli či nemohli do půjček vkládat hotové

z půjček byla upsána českým místodržitelstvím u Rakousko-uherské banky, zbývajících šest přímo představenstvem nadace prostřednictvím filiálky Úvěrního ústavu pro obchod a průmysl. Na válečné půjčky ústav šlechtičen upsal celkem 3 250 000 korun, zčásti zástavou cenných papírů, zčásti formou hypotečních úvěrů na nadačních statcích Vrbice, Ledeč a Bohdaneč. Pouze pro poslední (VIII.) válečnou půjčku poskytlo představenstvo 250 000 korun v hotovosti.¹⁵⁷⁰ Účast na válečných půjčkách – i za cenu vlastního zadlužení – byla patrně motivována primárně snahou projevit očekávanou loajalitu vůči panovnické rodině a císaři, patronovi a vrchnímu správci institutu, a to dle možností nejen v rovině symbolické, ale také hmotné. Upisování válečných půjček ostatně nebylo ani v případě jiných panovnických šlechtických fundací výjimečnou záležitostí – podstatnou část svého jmění tímto způsobem využil například také sesterský Innsbrucký ústav šlechtičen.¹⁵⁷¹

Na základě článku 208 tzv. Saint-Germainské mírové smlouvy z 10. září 1919 připadly statky a majetek bývalého mocnářství, ležící na území Československa, majetek Koruny a soukromé statky členů bývalé císařské rodiny k 28. říjnu 1918 nově vzniklé republice.¹⁵⁷² Rovněž „*odkazy, dary, stipendia a nadání všech druhů, založené neb zřízené v*

peníze, byly poskytovány tzv. lombardní úvěry, prostřednictvím nichž bylo možné získat peníze zástavou cenných papírů. Válečné půjčky měly silný nacionální rozměr, u jazykově českého obyvatelstva i institucí se zpravidla nesetkávaly s očekávanou odezvou. Po skončení války nebyly válečné půjčky československým státem uznány a úrokové platby byly zastaveny. Později byl tento postoj revidován a československý stát umožnil alespoň dílčí zhodnocení válečných půjček prostřednictvím 3% odškodňovacích dluhopisů (u menších investic) a československé IV. státní půjčky. K válečným půjčkám např.: CAIS, Petr: Problémy německých samosprávných celků českých zemí v souvislosti s válečnými půjčkami, poskytnutými habsburské monarchii za 1. světové války, a jejich řešení v meziválečném období: IV. státní půjčka, 3% odškodňovací dluhopisy, Teplická dohoda. In: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů. Plzeň 2011, s. 192–210; HÁJEK, Jan: Válečné půjčky a české spořitelny v roce 1915. In: LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. Praha 2017, s. 166–196; WINKELBAUER, Thomas: Territoriale, soziale und nationale Aspekte der Staatsfinanzen der Habsburgermonarchie (vom 16. Jahrhundert bis 1918). In: MIKULECS, Jiří – POLÍVKA, Miloslav (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, sv. 1. Praha 2007, s. 181–194.

¹⁵⁷⁰ Vyjádření tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky k přípisu zemské správy politické v Praze ohledně upsání sedmi válečných půjček Tereziánským ústavem šlechtičen z 31. ledna 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21; vyjádření zemské správy politické k otázce válečných půjček hradčanské nadace, nedatováno. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1919–1938), kart. č. 285.

¹⁵⁷¹ LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 142.

¹⁵⁷² Článek 208 Saint-Germainské mírové smlouvy z 10. září 1919, po ratifikaci publikované jako zákon č. 507/1921 Sb. z. a n.

*bývalém mocnářství rakousko-uherském a určené příslušníkům bývalého císařství rakouského, (...) [měly být dle této mírové smlouvy] Rakouskem, pokud jsou tato nadání na jeho území, dány k dispozici té mocnosti spojené nebo sdružené, jejímiž příslušníky ty osoby nyní jsou“.*¹⁵⁷³ Na základě těchto ustanovení převzal hradčanskou nadaci československý stát, a to včetně cenných papírů (válečných půjček), které se v době rozpadu monarchie nacházely ve Vídni, později byly přihlášeny k soupisu jmění a závazků v cizině a následně deponovány u České eskomptní banky a úvěrního ústavu v Praze.¹⁵⁷⁴

Již záhy po vzniku republiky, 10. prosince 1918, byl přijat zákon o zrušení šlechtictví. Zákonem č. 61/1918 Sb. byly zrušeny „*šlechtictví a řády, jakož i veškerá z nich plynoucí práva (...), rovněž tak tituly, pokud byly udělovány jako pouhá vyznamenání. V platnosti zůstávají takové tituly, a které lze splněním předepsaných podmínek nabytí právního nároku (titul doktorský, inženýrský atd.), pak tituly, jež vyjadřují skutečně zastávanou úřední hodnost, a vyznamenání udělovaná vysokými školami (čestné doktoráty a pod.) Bývalí šlechtici nesmějí užívat svého rodného jména s přídomkem nebo dodatkem vyznačujícím šlechtictví“.*¹⁵⁷⁵ Další existence hradčanského ústavu, stejně jako dalších šlechtických nadací, se za těchto okolností stala nejistou. Poměrně vágní formulace zákona o zrušení šlechtictví (sankce za protiprávní užití šlechtického titulu v podobě peněžitého trestu od 50 do 1 500 korun či vězení od 24 hodin do 14 dnů ostatně byly stanoveny teprve později novelizací zákona z 10. dubna

¹⁵⁷³ Cit. dle: Článek 266 Saint-Germainské mírové smlouvy z 10. září 1919, po ratifikaci publikované jako zákon č. 507/1921 Sb. z. a n.

¹⁵⁷⁴ Otázka lombardního a hypotečního dluhu, jenž vznikl hradčanské nadaci v souvislosti s upisováním válečných půjček, byla řešena v první polovině 20. let 20. století. Ke konci ledna 1921 bylo evidováno několik lombardních dluhů u České eskomptní banky v celkové výši 1 334 860 korun a 60 haléřů, dále lombardní dluh 743 800 korun u bývalé rakousko-uherské banky, pocházející z první válečné půjčky, a hypoteční dluh 449 375 korun zajištěný na ledečském panství. Později došlo z rozhodnutí ministerstva vnitra k unifikaci lombardního dluhu u České eskomptní banky a jeho splacení přímo z prostředků nadačního fondu, čímž došlo k uvolnění zastavených cenných papírů. Válečné půjčky byly následně předloženy k výměně za IV. státní půjčku republiky Československé, čímž byly investované finanční prostředky zčásti zachráněny. K otázce sanace válečných půjček hradčanské nadace podrobněji NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1919–1938), kart. č. 285; CAIS, Petr: Problémy německých samosprávných celků českých zemí v souvislosti s válečnými půjčkami, poskytnutými habsburské monarchii za 1. světové války, a jejich řešení v meziválečném období: IV. státní půjčka, 3% odškodňovací dluhopisy, Teplická dohoda. In: Sborník k poctě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů. Plzeň 2011, s. 192–210.

¹⁵⁷⁵ Cit. dle: § 1 zákona č. 61/1918 Sb. z. a n. ze dne 10. prosince 1918, jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly.

1920)¹⁵⁷⁶ však ve skutečnosti podmínky pro radikální vypořádání se s šlechtickými institutami nevytvářela.¹⁵⁷⁷ Určité právní vakuum, které po přijetí zákona nastalo, následně stavělo šlechtické instituce do nejednoznačné pozice.

Nedlouho po vyhlášení republiky, již v listopadu 1918, oficiálně zabralo nadační budovu pro své účely nově vytvořené československé ministerstvo vnitra. Po vyhlášení samostatnosti, v období budování Prahy jako hlavního města nového státu, nepředstavovalo zabírání nemovitostí pro státní účely nijak neobvyklý postup. Podobný osud postihl například také Strakovu akademii: Budovu akademie na vltavském nábřeží, kterou během války využíval Červený kříž, převzala v polovině listopadu 1918 československá vláda. Internát Strakovy akademie, sídlící toho času v náhradních prostorách ve Valdštejnském paláci, byl zrušen na konci školního roku 1918/1919 a budovu obsadilo ministerstvo obchodu. Od 15. září se proto náhradou vyplácela částečná stipendia v hotovosti přímo studentům, kteří bydleli u rodičů.¹⁵⁷⁸

V objektu hradčanského ústavu šlechtičen pobývalo v listopadu roku 1918 15 z celkem 29 kapitulárek,¹⁵⁷⁹ které měly být z rozhodnutí ministerstva vnitra v nejbližší době vystěhovány. Institutu přitom neměla příslušet žádná kompenzace s výjimkou poskytnutí finančních prostředků odpovídajících nákladům za vystěhování dam a pronájem náhradního bydlení.¹⁵⁸⁰ K vlastnímu předání objektu nadační budovy, kterou ministerstvo vnitra převzalo do své výhradní správy, nakonec došlo až na konci května roku 1919. Vystěhování dam a nadačního sekretáře Josefa Wokurky, zastávajícího od převratu funkci tajemníka, provedla stěhovatelská firma Josef Slaboch. Celkové náklady byly vyčísleny na 18 681 korun a 30 haléřů a byly uhrazeny z prostředků Ústřední státní pokladny.¹⁵⁸¹

¹⁵⁷⁶ § 6 zákona č. 243/1920 Sb. z. a n. ze dne 10. dubna 1920, kterým se mění zákon o zrušení šlechtictví, řádů a titulů.

¹⁵⁷⁷ Na uvedená ustanovení navázal zákon č. 268 z 21. října 1936 o řádech a titulech, který rozšířil a zpřesnil důvody pro sankce. Neoprávněné používání titulu bylo považováno za přestupek, který byl trestán okresními (státními policejními) úřady pokutou až 20 000 korun, nebo trestem vězení na dobu až dvou měsíců. Jak uvedl Zdeněk Hazdra, z praxe doposud není znám žádný případ uplatnění těchto sankčních paragrafů. HAZDRA, Zdeněk: Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy. Praha 2015, s. 35.

¹⁵⁷⁸ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkovci předchůdci, s. 91an.

¹⁵⁷⁹ Třicátá interní kapitulárka Dalila hraběnka Lodron-Lateranová uzavřela 16. října roku 1918 sňatek, interní prebenda poté zůstala neobsazena. Der Tiroler, 29. října 1918, s. 3.

¹⁵⁸⁰ Opis zprávy ministerstva vnitra ministerstvu veřejných prací z 9. května 1919. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1919–1938), kart. č. 285.

¹⁵⁸¹ Zpráva ministerstva vnitra představenstvu hradčanské nadace, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21.

K 1. květnu 1919 byl Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě oficiálně rozpuštěn. Ministerstvo vnitra však rozhodlo „*po zralém uvážení všech okolností v ohledu tom vzatých, jak z právního tak i z humanního stanoviska*“,¹⁵⁸² že nadační požitky dam budou nadále vypláceny, a to až do okamžiku jejich úmrtí. I po fyzickém rozpuštění domácnosti hradčanských kapitulárek nadace jako taková nadále trvala, právní pozadí její existence však zůstalo prozatím nevyjasněné. Případné úplné zrušení nadace by ostatně bylo nanejvýš problematické také z pohledu mezinárodního práva, neboť mezi hradčanskými kapitulárkami se nacházelo celkem osm rakouských státních příslušnic a jedna maďarská občanka.¹⁵⁸³ Podpisem mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919 se Československo v článku 267 zavázalo, že „*majetek, práva a zájmová účastenství rakouských příslušníků (...), ležící na území bývalého mocnářství rakousko-uherského, nebudou (...) podrobeny záboru ani likvidaci*“.¹⁵⁸⁴ Obdobné ustanovení obsahovala také později uzavřená mírová smlouva s Maďarskem.¹⁵⁸⁵

Nadačním úřadem v první instanci se stala zemská správa politická v Praze,¹⁵⁸⁶ coby nástupce českého místodržitelství (bývalého prvoinstančního úřadu), ve druhé instanci československé ministerstvo vnitra (jako nástupce ministerstva vnitra Předlitavska). Správa veškerých nadačních fondů přešla do rukou zemské správy politické, dispoziční právo náleželo finanční zemské pokladně v Praze, respektive jejím vedoucím úředníkům.¹⁵⁸⁷ Právoplatným vlastníkem objektu paláce šlechtičen na Hradčanech i nadačních

¹⁵⁸² Cit. dle: Opis zprávy představenstva hradčanské nadace zemské správě politické z 1. července 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁵⁸³ Seznam bytů kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen na hradě Pražském k účelu výplaty jejich nadačních požitků poštovní spořitelnou z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21.

¹⁵⁸⁴ Článek 267 Saint-Germainské mírové smlouvy z 10. září 1919, po ratifikaci publikované jako zákon č. 507/1921 Sb. z. a n.

¹⁵⁸⁵ Článek 250 Trianonské mírové smlouvy ze 4. června 1920, po ratifikaci publikované jako zákon č. 102/1922 Sb. z. a n.

¹⁵⁸⁶ Po vzniku Československé republiky byla někdejší místodržitelství přejmenována na zemské správy politické v čele s prezidenty. Přijetím zákona organizaci politické správy, jenž v českých zemích vstoupil v platnost 1. prosince 1928, se staly politickými úřady s povšechnou působností ve druhé instanci zemské úřady. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 350.

¹⁵⁸⁷ Opis zprávy zemské správy politické Zemské bance království Českého v Praze z 16. června 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21.

velkostatků¹⁵⁸⁸ zůstala i nadále hradčanská nadace, nyní zvaná jako „bývalý Tereziánský ústav šlechticů v Praze“, „fond bývalého Tereziánského ústavu šlechticů na Hradčanech¹⁵⁸⁹ či později také jako „Hradčanský dámský fond“.¹⁵⁹⁰ V jejím čele stálo představenstvo, které se skládalo z někdejšího druhého nadačního komisaře Jana Lažanského (1857–1932)¹⁵⁹¹ a děkanky Zdenky Zierotinové (1840–1923),¹⁵⁹² tehdy již téměř osmdesátileté dámy.

Na rozhodnutí státních úřadů ve věci dalšího osudu hradčanské nadace mnoho nezměnila ani silně nepřátelská atmosféra, které byl institut po vzniku Československa nucen čelit. Zejména v prvních měsících a letech po vyhlášení samostatnosti sílily hlasy volající po radikálním vypořádání se s bývalými šlechtickými institucemi: Například dne 8. ledna 1920 zveřejnil jistý Jaromír Klíma na titulní straně levicově orientovaného *Večerníku Práva lidu* plamenný článek s příznačným titulem „Pobělohorská banda drancuje dosud naši vlast!“:

*„Po vlastech našich panuje hlad, nedostatek a bída. Chudina zoufale shání každé sousto do úst, platí je krvavými penězi. Tisíce rodin mrzne ve svých domácnostech. Drahota obuvi, šatstva a všech životních potřeb stoupá do nekonečna. (...) Na druhé straně s úžasem se dovídáme, že existují zde bohaté, statisícové fondy, o kterých naše úřady nevědí a z těchto fondů vypláceny jsou tučné a bohaté podpory největším nepřátelům naší republiky, našeho lidu, našeho národa – šlechtě“.*¹⁵⁹³ Přes přijetí zákona o zrušení šlechtictví a z něj plynoucích práv vyplácel se dle rozhořčeného autora „ještě v březnu 1919 měsíční plat 3333 K 33 ha“¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸⁸ K otázce vlastnictví panství a hradu Karlštejn podrobněji v kapitole Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů a v podkapitole Osudy hradčanské nadace po roce 1938.

¹⁵⁸⁹ Zpráva tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky berní správě z 20. dubna 1922. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 351, kart. č. 22.

¹⁵⁹⁰ Srov. LUSTIG, R. – SVĚTNIČKA, F.: Schematismus velkostatků v Čechách 1933, s. 175.

¹⁵⁹¹ Jan hrabě Lažanský (1857–1932) byl synem Prokopa Aloise hraběte Lažanského a Zdenky rozené hraběnky Hoyosové. Stal se čestným rytířem maltézského řádu a c. k. komořím. Intenzivně se věnoval správě svých statků (vlastnil velkostatky Rabštejn a Manětín), kromě toho byl činný také v politice. Od roku 1887 zasedal na českém zemském sněmu (jako zástupce Strany konzervativního velkostatku) a později i jako poslanec v Říšské radě. Od roku 1912 působil jako druhý nadační komisař Tereziánského ústavu šlechticů v Praze, jehož záležitosti řídil i po vzniku samostatného Československa. Byl ženatý s Idou rozenou princeznou Schwarzenbergovou, s níž měl tři děti. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1897. Gotha 1897, s. 610; Národní politika, 8. listopadu 1932, s. 4.

¹⁵⁹² K děkance hradčanské nadace Zdenky hraběnky Zierotinové podrobněji v kapitole Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁵⁹³ Cit. dle: *Večerník Práva lidu*, 8. ledna 1920, s. 1. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁵⁹⁴ Kdy přesně došlo k zastavení vyplácení renty abatýši Tereziánského ústavu šlechticů, z prostudovaných pramenů nevyplývá – pozn. autorky.

abatysi šlechtického ústavu na Hradčanech, rakouské arcivévodkyni (!) ve Vídni (!!) a vyplácí se dosud měsíčně:

2510 korun děkance Žerotínové

2017 korun podděkance Wurmbrandtové

1770 korun I. asistentce Huynové (sestry uprchlého arcibiskupa)¹⁵⁹⁵

a po 1523 korunách 24 bývalým členkám ústavu šlechtičen na Hradčanech, úhrnem 36.552 K měsíčně!¹⁵⁹⁶ Jsou mezi nimi veliké přítelkyně naší republiky: Montecucoli, Heiningrová¹⁵⁹⁷, Brandisová, Clam-Martiničová, Coudenhoveová, Fleissnerová, De Finová, Strassoldová, Skrbenská, Schönauová, Thunová, Dürckheimová, Salisová, Lobkovicová, Rechbachová a j.¹⁵⁹⁸ Stranou pozornosti Klíma neponechal ani prebendisty ostatních šlechtických nadací včetně Millesimovské, Strakovské či příjemkyně Hradčanských zaopatřovacích prebend, údajně dcery „rakouských generálů a dvorních radů, [jimž se vyplácí] (...) po 800 K ročně na chov kočiček a pejsků, cukrovinky atd.“¹⁵⁹⁹

Nezůstalo však pouze u tohoto pamfletu. Autor článku Jaromír Klíma, povoláním údajně státní úředník, adresoval v dubnu 1920 Nejvyššímu účetnímu kontrolnímu úřadu udání týkající se špatného hospodaření hradčanské nadace. Ministerstvo vnitra následně nařídilo provést příslušná šetření. Nakonec se ukázalo, že se Klímova stížnost vztahovala nikoli na vlastní hospodaření hradčanské nadace, ale na z jeho pohledu nespravedlivé rozdělování nadačních požitků, tedy na samotný princip zachování rent hradčanských dam.¹⁶⁰⁰

*

¹⁵⁹⁵ Bratrem hradčanské kapitulárky Natálie hraběnky Huynové byl Pavel hrabě Huyn (1868–1946), v letech 1904 až 1916 brněnský biskup, od roku 1916 arcibiskup pražský. Jako biskup se pokoušel zachovat národnostní nestrannost, na 29. července 1914 však nařídil brněnské diecézi konání bohoslužeb za vítězství rakouských vojsk, což mu nebylo nikdy odpuštěno. Státní převrat jej zastihl na visitaci na Chebsku, na pokyn vídeňské nunciatury se do Prahy již nevrátil, protože jeho další setrvání v úřadu se ukázalo z politických důvodů nemožné. Na úřad pražského arcibiskupa posléze rezignoval a pobýval ve Švýcarsku a následně v Itálii. BUBEN, Milan: Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů. Praha 2000, s. 116–119.

¹⁵⁹⁶ Uvedené údaje se v tomto případě nezakládaly na pravdě, celkový obnos na vyplacených prebendách činil v prosinci roku 1919 pouze 23 200 korun (respektive 19 402 korun čistého). Srov. výplatní listina prebend hradčanských kapitulárek za prosinec 1919. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁵⁹⁷ Míneňka kapitulárka Karolina Hennigerová – pozn. autorky.

¹⁵⁹⁸ Cit. dle: Večerník Práva lidu, 8. ledna 1920, s. 1. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁵⁹⁹ Cit. dle: Večerník Práva lidu, 8. ledna 1920, s. 1. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁶⁰⁰ Zpráva ministerstva vnitra zemské správě politické v Praze z 18. června 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21.

Obdobných výpadů však v tomto období nebyly ušetřeny ani šlechtické nadace v jiných částech bývalé monarchie, jak ukazuje příklad Innsbruckého ústavu šlechtičen. Velké zdražování, které přinesl válečný rok 1918, způsobilo faktický rozpad innsbrucké nadace. Snahy vrchní děkanky Františky hraběnky Triangi¹⁶⁰¹ odprodat cenné papíry byly ministerstvem vnitra jako vrchním nadačním úřadem odmítnuty, mělo proto dojít k propuštění části personálu a k pronájmu bytu jedné ze zesnulých kapitulárek.¹⁶⁰² Po pádu monarchie a vzniku republiky bylo v dubnu roku 1919 v Rakousku zrušeno šlechtictví a innsbrucká nadace musela podobně jako sesterská instituce v Praze čelit tlakům na úplné zrušení, a to zejména ze strany zdejší sociální demokracie. Požadavek likvidace nadace, zestátnění budovy a přenechání bytů chudým potřebným rodinám vznesl roku 1919 na tyrolské zemské hejtmanství jeden z předních reprezentantů této strany, dr. Franz Gruener (pozdější zástupce tyrolského zemského hejtmána), přičemž mezi jeho hlavní argumenty patřila nejen údajná nelogičnost existence institutu (s ohledem na zrušení šlechtictví), ale také příklad Československa, které v květnu roku 1919 přistoupilo k rozpuštění tereziánské nadace. Pro likvidaci nadace z důvodu zrušení šlechtictví se roku 1920 vyslovil rovněž vrchní nadační úřad, rakouské ministerstvo vnitra, narazil však na odpor tyrolských úřadů, jež zastávaly opačné stanovisko.¹⁶⁰³

V roce 1920 nakonec rakouské ministerstvo financí rozhodlo, že prebendy budou innsbruckým kapitulárním nadále vypláceny a že jim bude zaručeno i právo na ubytování v nadační budově. Ztratily ovšem nárok na další nadační požitky. Špatná finanční situace innsbruckého ústavu (jeho majetek se skládal převážně z válečných půjček, které byly vlivem inflace prakticky znehodnoceny) si vynutila řadu kontroverzních opatření: Některé byty v nadační budově byly pronajaty a stáje byly přeměněny v hostinec, jenž byl následně propachtován a jako tzv. Stiftskeller provozován v letech 1929 až 1930. K postupné finanční konsolidaci nadace došlo až ve 30. letech 20. století. Roku 1936 dokonce mohla být přijata nová členka, čímž dosáhl počet prebendistek šesti.¹⁶⁰⁴

¹⁶⁰¹ Františka hraběnka Triangi (1838–1931), dcera Antonína Františka hraběte Triangi a Alžběty rozené hraběnky Giovanelli, od roku 1880 členka Innsbruckého ústavu šlechtičen. V letech 1897 až 1931 působila jako jeho vrchní děkanka. Seznam vrchních děkanek Innsbruckého ústavu šlechtičen, nedatováno. TL, Damenstift Innsbruck, Pos. II/28, Kart. Nr. 4, Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 912.

¹⁶⁰² LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 139.

¹⁶⁰³ Tamtéž, s. 139–140.

¹⁶⁰⁴ Tamtéž, s. 139–144.

Podobně jako innsbrucká nadace si v meziválečném období vedl rovněž Ústav šlechticů ve Štýrském Hradci. Domácnost zdejších kapitulárek zůstala zachována, stejně jako výplata jejich nadačních požitků. Také ve Štýrském Hradci se zdejší představenstvo pokoušelo vylepšit finanční stav ústavního fondu prostřednictvím pronajímání částí nadační budovy: Například roku 1926 v ní žilo vedle tří kapitulárek a jednoho správce dalších devět nájemců, mezi nimi dvorní rada ve výslužbě, učitelka či vdovy po armádním důstojníkovi, notáři a dílovedoucím.¹⁶⁰⁵ Své jmění tato nadace rozšířila v průběhu 30. let 20. století, kdy byly do jejího fondu převedeny finanční prostředky pocházející z nadací zrušených v důsledku znehodnocení jejich kapitálu poválečnou inflací.¹⁶⁰⁶

*

Svůj původní záměr obsadit budovu hradčanské nadace prakticky bez náhrady československé ministerstvo vnitra nakonec přeci jen revidovalo a v březnu roku 1920 oznámilo představenstvu záměr zlegalizovat zábor objektu uzavřením nájemní smlouvy. Vypracováním dokumentu pověřilo nadační oddělení zemské správy politické. Představy ministerstva vnitra a představenstva hradčanské nadace o podmínkách pronájmu se však zásadně rozcházel.¹⁶⁰⁷ Ministerstvem nabízenou částku 85 150 korun považovalo představenstvo za příliš nízkou a požadovalo přinejmenším 92 000 korun, přičemž zdůraznilo, „že dům ústavní poskytoval všem, kdo dosud byly oprávněni v něm bydlet, pobytu daleko pěknějšího, útulnějšího a úpravnějšího, než mohou za přiznané nájemné náhrady kdekoli jinde získati, a že těmi požadovanými 92 000 K nejsou výhody jejich vyváženy. (...) Jestliže tedy požadujeme celkové činže pouze 92 000 K z tak rozsáhlého a pro vládu tak příležitě při ostatních vládních ústřednách položeného domu, máme za to, že nadační úřad (ministerstvo vnitra – pozn. autorky), jemuž náleží bdíti nad prosperitou nadace ústavní, shledá žádost naší nejen za odůvodněnou, nýbrž za skromnou“.¹⁶⁰⁸

¹⁶⁰⁵ Seznam nájemců nadační budovy štýrskohradeckého ústavu šlechticů z 16. srpna 1926. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 5, Kart. Nr. 1.

¹⁶⁰⁶ Srov. zpráva štýrského zemského hejtmanství Štýrské spořitelně o zrušení nadací Felixe Kaisera z Trauensternu, Bedřicha svobodného pána Schwitzena a Zikmunda hraběte Kollonitze a převedení jejich jmění na štýrskohradeckou nadaci z 26. listopadu 1936. SL, Adelige Damenstifte, Fasz.: I, Heft 9, Kart. Nr. 1.

¹⁶⁰⁷ Opis zprávy ministerstva vnitra zemské správě politické v Praze z 11. března 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 341, kart. č. 20.

¹⁶⁰⁸ Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 9. dubna 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 341, kart. č. 20.

Kromě toho představenstvo vzneslo požadavek, aby pronajímatel převzal závazek k placení všech daní a dávek, stejně jako veškeré náklady na udržování objektu, a požadovalo také možnost provádět kontroly stavu budovy. Avšak zatímco v otázce daní a částečně i výši nájmu bylo ministerstvo vnitra ochotno v zájmu urychlení celého jednání ustoupit, převzít náklady na opravy budovy odmítlo s tím, že tyto výlohy by nadace hradila i v případě, že by dům nadále užívaly kapitulárky. Také případné kontroly způsobu užívání objektu ze strany představenstva považovalo ministerstvo za nepřijatelné.¹⁶⁰⁹ Dědkanka Zierotinová a nadační komisař Lažanský však v tomto směru nemínili ustupovat. Mimo jiné poukázali na velký rozdíl v opotřebení domu „ze strany pouze 28 kapitulárek, dam bez každého odporu k tomu nejen vychovaných, nýbrž i disciplinou ústavu přidržovaných k naprosto šetrnému používání místností, (...) [a mezi užíváním úřednictvem,] při frekvenci se strany obecnstva za jediný rok větší než byla za všechna léta dohromady co ústav existoval“.¹⁶¹⁰

Starosti představenstvu dělaly zvláště očekávané výdaje za připojení k nové kanalizaci, jelikož „pro dosavadní účely domu tohoto připojení potřeba nebylo (...). Jestliže snad osazení budovy ministerstvem vnitra toho potřebovalo, je to náklad který musí nésti samo“.¹⁶¹¹ Stejně tak se dědkanka a nadační komisař nehodlali vzdát kontroly nad tím, jak je s budovou zacházeno, a upozornili „již nyní na okolnost, že jak se nám doneslo, skládá se seno na půdu budovy, což je proti všem požárním předpisům!“¹⁶¹² Nejproblematictější ze sporných bodů představovalo ustanovení týkající se vypověditelnosti nájemní smlouvy. K tomuto kroku podle představ ministerstva vnitra totiž mohl tereziánský ústav přistoupit až po 10 letech, a to navíc pouze se souhlasem nadačního úřadu. To bylo samo o sobě velmi zvláštní, protože druhou instancí tohoto úřadu bylo ministerstvo vnitra, tedy sám nájemce.¹⁶¹³

Vyjednávání o konečných podmínkách pronájmu budovy bývalého ústavu šlechtičen se nakonec vlekla až do prosince roku 1921, kdy byla nájemní smlouva konečně podepsána. Její podmínky lze označit za kompromisní. Smlouva byla uzavřena se zpětnou platností k 1.

¹⁶⁰⁹ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 10. srpna 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 341, kart. č. 20.

¹⁶¹⁰ Cit. dle: Opis zprávy představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 20. října 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 341, kart. č. 20.

¹⁶¹¹ Cit. dle: Opis zprávy představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 20. října 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 341, kart. č. 20.

¹⁶¹² Cit. dle: Opis zprávy představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 20. října 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 341, kart. č. 20.

¹⁶¹³ Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 22. srpna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 341, kart. č. 20.

květnu 1920 na dobu 10 let. Ministerstvo vnitra bylo oprávněno užívat veškeré prostory domu, včetně kaple a zahrady, a to za 90 000 korun ročně. Kromě této částky se zavázalo převzít veškeré náklady na daně a vedlejší dávky (pojistné, povinné ručení, platby za čištění komínů, stok apod.) a v budově provádět potřebné drobné stavební úpravy, avšak pod podmínkou, že po skončení nájmu uvede objekt do původního stavu, bude-li o to požádáno. Opravy budovy byla povinna provádět hradčanská nadace, byť za určité spoluúčasti nájemce. Představenstvo tereziánského ústavu si vyhradilo právo dohlížet na řádné udržování budovy. Ministerstvu vnitra náležela jednorozční výpovědní lhůta, ze strany hradčanské nadace bylo možné smlouvu vypovědět teprve po uplynutí 10 let – ovšem pouze se souhlasem nadačních úřadů (zemské správy politické a ministerstva vnitra), čímž se smlouva stala pro nadaci de facto nevypověditelnou.¹⁶¹⁴

První pozemková reforma a její dopady na hradčanskou nadaci

Již v listopadu 1918 byl přijat zákon č. 32/1918 o obstavení velkostatků,¹⁶¹⁵ jehož smyslem bylo zajistit podmínky pro provedení pozemkové reformy, která sledovala nejen státně-politické cíle (největší pozemkové vlastnictví bylo na konci války koncentrováno v rukou šlechty a církve, tradičních opor habsburské rodové moci), ale měla přinést rovněž zásadní úpravu hospodářských, sociálních i kulturních poměrů v nově vytvořeném státě. Základní myšlenkou pozemkové reformy bylo převedení podstatné části velkostatkářské půdy do rukou středních a menších vlastníků. V otázce nutnosti jejího provedení panovala shoda víceméně napříč politickým spektrem, otázka spořívala pouze v jejím rozsahu a způsobu provedení.¹⁶¹⁶

¹⁶¹⁴ Nájemní smlouva z prosince 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21.

¹⁶¹⁵ Zákon č. 32/1918 Sb. z. a n. ze dne 19. listopadu 1918 o obstavení velkostatků.

¹⁶¹⁶ K otázce pozemkové reformy podrobněji např.: BALCAR, Jaromír: Pozemková reforma v období první československé republiky, In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 2000, roč. 22, č. 6, s. 27–31; BENDA, Josef: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Studie Národohospodářského ústavu Josef Hlávky. Praha 2010, s. 19an; KAUCKÁ, Kristýna: První pozemková reforma na velkostatcích Křivoklát, Plasy a Radnice. Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Praha 2016; KUKLÍK, Jan: Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha 2010; PEICHOVÁ, Adéla: Konfiskace a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: KUKLÍK, Jan a kol.: Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století, Praha 2011, s. 31–40.

Již k 18. březnu 1919 převzalo správu nadačních velkostatků Ledec-Vrbice, Karlštejn a Cerhenice ministerstvo zemědělství.¹⁶¹⁷ Další osudy velkostatků zásadně ovlivnilo přijetí tzv. záborového zákona z 16. dubna 1919,¹⁶¹⁸ kterým bylo provádění pozemkové reformy zahájeno. Československý stát na základě tohoto zákona zabíral pozemkový majetek nad 150 hektarů zemědělské půdy, nebo nad 250 hektarů veškeré půdy. Zábor, jehož provádění bylo svěřeno nově vytvořenému Státnímu pozemkovému úřadu, se však nerovnal vyvlastnění. I po převzetí majetku zůstal jeho majitelem dosavadní vlastník, byl však omezen ve svých právech ze strany státu, jenž směl zabraný majetek následně přidělovat. O náhradě mělo být rozhodnuto teprve později zvláštním zákonem, přičemž bylo stanoveno, že bez náhrady bude státem převzat majetek občanů nepřátelských zemí, členů bývalé panovnické rodiny, majetek, jehož užívání se zakládalo na výkonu cizozemských funkcí, úřadů a důstojenství, bezprávně nabytý majetek, jmění osob, které se v době první světové války významně provinily proti československému národu, stejně jako „majetek nadací spočívajících na právech ze šlechtictví zrušeného zákonem ze dne 10. prosince 1918“¹⁶¹⁹ – tedy mezi jinými také pozemkový majetek hradčanské nadace.

Otázka nadačních velkostatků Ledec-Vrbice, Karlštejn a Cerhenice, které měly na základě záborového zákona připadnout bez náhrady státu, však byla záhy revidována. Uzavření mírových smluv s Rakouskem (10. září 1919) a Maďarskem (4. června 1920), v nichž se československý stát zavázal, že majetek, práva ani zájmová účastenství příslušníků těchto států nepodrobí záboru ani likvidaci,¹⁶²⁰ přineslo zásadní změnu v nazírání na původní ustanovení, neboť mezi příjemkyněmi nadačních požitků bylo evidováno celkem osm rakouských a jedna maďarská občanka.¹⁶²¹

Závazek československého státu, že bude s příslušníky cizích států nakládat stejně jako s vlastními příslušníky, přinesl další zúžení okruhu majetku, jenž mohl stát na základě

¹⁶¹⁷ Zpráva zemské správy politické představenstvu hradčanské nadace z 5. dubna 1919. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶¹⁸ Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového.

¹⁶¹⁹ Cit. dle: § 9 zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového.

¹⁶²⁰ K mezinárodnímu projednávání pozemkové reformy např.: KAUCKÁ, Kristýna: První československá pozemková reforma před Společností národů. In: Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století, 2015, roč. 23, č. 1, s. 127–154.

¹⁶²¹ Seznam bytů kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen na hradě Pražském k účelu výplaty jejich nadačních požitků poštovní spořitelnou z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21.

záborového zákona převzít zcela bez náhrady.¹⁶²² Jak v roce 1920 upozornil na půdě Národního shromáždění výbor pro pozemkovou reformu, týkalo se to nejen institutu tereziánského, ale také Millesimovské nadace, jež vlastnila panství Ronov s Třemošnicemi a Moravany v čáslavském a chotěbořském okrese o rozloze 4 121 hektarů, dále Příchovská nadace, které patřil nadační statek Pšany na Lounsku (celkem 348 hektarů), Strakovské nadace, která vlastnila statek Okrouhlice se Žďárem na Německobrodsku (992 hektarů) a konečně i brněnské Mariánské školy, již náležel statek Medlány u Brna (108 hektarů) a panství Nové Město (7 028 hektarů). Možné řešení bylo spatřováno v permutacích¹⁶²³ těchto nadací tak, aby v souladu s podmínkami mírových smluv nemuselo dojít k záboru jejich majetku bez náhrady, jak ukládaly zákon o zrušení šlechtictví a záborový zákon, tedy v přeměně jejich charakteru ze šlechtického na čistě dobročinný.¹⁶²⁴

Další stupeň v realizaci pozemkové reformy představoval zákon č. 318/1919 Sb. z. a n.¹⁶²⁵ z května roku 1919, jenž umožnil dlouhodobým pachtýřům za splnění stanovených podmínek odkoupit si propachtované pozemky. Dne 30. ledna 1920 následovalo přijetí tzv. přidělového zákona,¹⁶²⁶ vymezujícího zásady přidělování zabrané půdy v případě, že se stát nerozhodl podržet ji sám či použít ke všeobecně prospěšným účelům. Otázku poskytované náhrady za ztracený pozemkový majetek upravoval tzv. náhradový zákon¹⁶²⁷ z 8. dubna 1920,¹⁶²⁸ který současně přinesl značné zmírnění předpisů pro převzetí majetku bez náhrady: Dle paragrafu 35 tohoto zákona měl být bez náhrady převzat majetek občanů nepřátelských států a členů bývalé panovnické rodiny, avšak pouze za předpokladu, že takový postup nebude v rozporu s mírovými smlouvami uzavřenými mocnostmi spojenými nebo přidruženými ve světové válce. Přímo šlechtických nadací se týkal paragraf 36 náhradového

¹⁶²² PEICHLOVÁ, Adéla: Pozemková reforma v době první republiky. Rigorózní práce, Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2011, s. 87.

¹⁶²³ K otázce permutací nadací podrobněji v kapitole Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii.

¹⁶²⁴ Zpráva výboru pro pozemkovou reformu k osnově zákona o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (tisk 2748). Dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2748_01.htm [cit. dne 29. října 2018].

¹⁶²⁵ Zákon č. 318/1919 Sb. z. a n. ze dne 27. května 1919 i zajištění půdy drobným pachtýřům.

¹⁶²⁶ Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě.

¹⁶²⁷ Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

¹⁶²⁸ Náhradové ceny se pohybovaly na úrovni průměrných cen z let 1913 a 1915 při volném prodeji půdy nad 100 hektarů. § 41 zákona č. 329/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

zákona, podle něhož československý stát přejímal bez náhrady do svého vlastnictví majetek nadací spočívajících na právech ze zrušeného šlechtictví pouze tehdy, „*bylo-li příslušným k tomu ministerstvem jako nadačním úřadem vysloveno, že určitá nadace se zrušuje*“.¹⁶²⁹

K takovému kroku však v případě hradčanské nadace ministerstvo vnitra za celou dobu trvání první republiky nepřistoupilo. Současně ovšem nebyla provedena ani permutace nadace, jež mohla zajistit konečnou úpravu právní otázky existence institutu. Lze pouze spekulovat, do jaké míry byla tato skutečnost ovlivněna tím, že ministerstvo vnitra bylo také nájemcem nadační budovy. Při permutaci nadace ze šlechtické na čistě dobročinnou by sice teoreticky mohlo dojít také ke zrušení rezidenční povinnosti prebendistek, lze si ovšem jen těžko představit, že by jako odůvodnění takového postupu obstála pouhá potřeba ministerstva vnitra (a současně nejvyššího nadačního orgánu, jenž je povinen bdít nad dodržováním nadační listiny a stanov) užívat pro své účely nadační budovu, kterou zakladatelka přisoudila na věčné časy kapitulárním.

Pro ministerstvo vnitra sice nejisté právní ukotvení hradčanského institutu představovalo svým způsobem výhodný stav, samotnou nadaci však stavělo do poměrně problematické pozice. Její existence sice byla československými úřady trpěna, avšak stále platná nadační listina z roku 1755, jež členkám předepisovala kromě šlechtického původu a rezidenční povinnosti také pravidelné vykonávání modliteb za bývalou panovnickou rodinu, fakticky znemožňovala její běžné fungování, především pokud šlo o přijímání nových členek.

V tomto ohledu postup československých úřadů silně kontrastoval s postupem u brněnské dámské šlechtické nadace Paní Marie Školské, jejíž nadační stanovy doznaly podstatných změn již roku 1920. Institut byl tehdy přejmenován na Dámský nadační ústav Marie Školské v Brně a přestal fungovat výhradně pro zástupkyně „bývalého“ stavu. Nadační místa již nebyla rozdělována na šlechtická a měšťanská, přijímány byly přednostně dívky narozené na Moravě a k tomu chudé a úplně osiřelé. Nezbytným předpokladem přijetí zůstalo katolické vyznání, osiřelost z otcovy strany, dobrý zdravotní stav, absence viditelné tělesné vady a věk mezi 18 a 40 lety. Čestná funkce nejvyššího ochránce a vrchního ředitele institutu byla přiznána československému prezidentovi, který rovněž jmenoval představené, asistentky i jednotlivé externí i interní prebendistky.¹⁶³⁰

K realizaci první pozemkové reformy na nadačních statcích Leděč-Vrbice, Karlštejn a Cerhenice bylo přistoupeno počátkem 20. let 20. století. V případě ledečského velkostatku

¹⁶²⁹ Cit. dle: § 36 zákona č. 329/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

¹⁶³⁰ ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 15.

podléhala záboru výměra 5 995,4810 hektarů, z toho bylo do roku 1933 celkem 431,66 hektarů rozparcelováno, 364,53 hektarů tvořily zbytkové statky. Dalších 1 200 hektarů lesní půdy bylo dáno k dispozici Státnímu pozemkovému úřadu. Při velkostatku Karlštejn byla pozemkové reformě podrobena výměra 1 399,74 hektarů, z toho rozparcelováno bylo do roku 1933 87,67 hektarů půdy, zbytek se nacházel v záboru.¹⁶³¹ O zbytek panství Cerhenice (v roce prodeje činila jeho výměra pouze 79,2269 hektarů), přišla nadace již roku 1926, kdy je odprodala za 1 120 000 korun novému majiteli Jaroslavu Liskovi.¹⁶³² Počátkem 30. let otevřel všeobecný pokles cen půdy i enormního zájmu o ni prostor pro přijetí nové úpravy stávajících poměrů. Již v roce 1926 ministerstvo vnitra jako nejvyšší nadační orgán požádalo Státní pozemkový úřad o propuštění části zabraného pozemkového majetku, a to na základě paragrafu 11 záborového zákona, jenž umožňoval propustit výměru až do 500 hektarů,¹⁶³³ a ponechání dle paragrafu 20 přidělového zákona, podle kterého přiděly neměly narušovat přírodní krásy, krajinný ráz, ani ohrožovat přírodní, historické a umělecké památky.¹⁶³⁴ V lednu 1932 bylo této žádosti vyhověno a Státní pozemkový úřad propustil přes 5 371 hektarů půdy.¹⁶³⁵ V listopadu roku 1928 byl navíc majetek nadace rozšířen o bytový dům č. p. 1860 na Praze 2, který institut zakoupil za 1 850 000 korun,¹⁶³⁶ a později ještě o dům č. p. 1447 na Praze 7. Obě nemovitosti byly následně pronajímány.¹⁶³⁷

¹⁶³¹ LUSTIG, R. – SVĚTNIČKA, F.: Schematismus velkostatků v Čechách 1933, s. 175–177.

¹⁶³² Srov. opis výkazu změn v držbě nemovitostí (pozemků a budov s příslušenstvím) v letech 1921 až 1928 z 6. prosince 1928. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1919–1938), kart. č. 285.

¹⁶³³ Dle § 11 záborového zákona bylo možné propustit ze záboru výměru do 500 hektarů „*hledíc k tomu, jaká jest potřeba půdy na jednotlivých místech, hledíc k její jakosti a k tomu, čeho žádá účelné hospodaření, zřetel na zemědělský průmysl, zásobování měst i jinaké zřetele všeobecného blaha*“. Cit. dle: § 11 zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového.

¹⁶³⁴ Pokud byl vlastník ochoten podrobit se stanoveným podmínkám (zejména pokud šlo o přístupnost dotčených míst), byl Státní pozemkový úřad oprávněn ponechat mu majetek nad maximální výměru určenou § 11 záborového zákona. Srov. § 20 zákona č. 81/1920 Sb. z. a n. ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě.

¹⁶³⁵ Podle § 11 záborového zákona bylo propuštěno celkem 499 hektarů a 44 arů půdy a podle § 20 přidělového zákona celkem 4 871 hektarů a 82 arů půdy. Zpráva Státního pozemkového úřadu v Praze ministerstvu vnitra z 30. ledna 1932. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4939.

¹⁶³⁶ Trhová smlouva mezi Štěpánem Bergerem a hradčanskou nadací z 16. listopadu 1928. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 343, kart. č. 20.

¹⁶³⁷ Srov. výkaz příjmů hradčanské nadace pro rok 1939. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1938–1948), kart. č. 286.

Členky nadace v době první republiky

Od roku 1910, kdy došlo k poslednímu navýšení prebend hradčanských šlechticů, dosahovaly renty interních řadových členek výše 3 900 korun ročně. Obě asistentky pobíraly 4 900 korun, podděkanka 5 900 korun a děkanka dokonce 7 900 korun za rok.¹⁶³⁸ Avšak zatímco před začátkem první světové války se dalo z těchto příjmů solidně vyžít, po roce 1914 začaly být prebendy vlivem válečné inflace postupně znehodnocovány – například kilogram pšeničné mouky bylo možné roku 1910 pořídit v hlavním císařském městě Vídně za 0,41 korun (v letech 1911 až 1914 dokonce za méně než 40 haléřů),¹⁶³⁹ již v roce 1916 však bylo nutné vydat za stejnou komoditu – v menším předlitavském městě – 1,40 korun,¹⁶⁴⁰ tedy více než trojnásobek. Podobně vypadala situace i s dalšími produkty, s pokračujícími válečnými lety drahota přirozeně ještě vzrůstala.

Po rozpuštění domácnosti kapitulárek v květnu roku 1919 byly nadační požitky dámám vypláceny měsíčně a jejich výše činila 333 korun a 33 haléřů. Obě asistentky, Natálie Huynová (1853–1940)¹⁶⁴¹ a Marie Viktorie Wurmbrandová (1869–1945),¹⁶⁴² pobíraly 416

¹⁶³⁸ Srov. kapitola Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů.

¹⁶³⁹ MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914, s. 153.

¹⁶⁴⁰ ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: Na rozcestí, s. 75.

¹⁶⁴¹ Natálie hraběnka Huynová (1853–1940) byla dcerou Jana hraběte Huyna a Natálie rozené hraběnky Sarntheinové. Natálie se stala dvorní dámou arcivévodkyně Marie Terezie, manželky arcivévody Karla Štěpána, v této funkci působila patrně v letech 1884 až 1910. Roku 1911 byla přijata jako externí prebendistka pražského Tereziánského ústavu šlechticů, o rok později obdržela interní prebendu. Od listopadu 1914 působila ve funkci druhé asistentky. V roce 1922 se Natálie přestěhovala z Prahy ke svému strýci Vladimíru Lažanskému na zámek v Chyších. Byla výtvarně i básnicky nadaná, byla členkou četných spolků a přispívala na dobročinnost. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1875. Gotha 1875, s. 386; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 51; HLAVOVÁ, J.: Katalog Huyn Natalie, s. 3–5.

¹⁶⁴² Marie Viktorie hraběnka Wurmbrand-Stuppachová (1869–1945) byla dcerou Hellwiga hraběte Wurmbrand-Stuppacha a Terezie rozené Mac Neven O’Kellyové. Členkou hradčanské nadace se stala v roce 1902, kdy získala externí prebendu, následujícího roku postoupila na interní místo. V nadaci pobývala rovněž její teta Vilemína hraběnka Wurmbrand-Stuppachová. V době rozpuštění ústavu šlechticů zastávala funkci první asistentky. Od roku 1923, kdy zemřela poslední z hradčanských děkanek Zdenka Zierotinová, řídila nadační záležitosti z pozice druhé asistentky. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch 1874. Gotha 1874, s. 288; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 52.

korun a 66 haléřů, podděkanka Vilemína Wurmbrandová (1848–1935)¹⁶⁴³ 500 korun a děkanka Zdenka Zierotinová 666 korun a 66 haléřů. Reálná hodnota prebend však byla ve srovnání s rokem 1918 mnohem nižší, a to nejen z důvodu neustálého růstu cen, ale také zavedení daňové povinnosti, od které byly kapitulárky předtím osvobozeny.¹⁶⁴⁴

Od května 1919 bylo všem kapitulárnám vypláceno jako náhrada za ztracenou střechu nad hlavou ještě tzv. příbytečné ve výši 200 korun měsíčně z prostředků Ústřední státní pokladny.¹⁶⁴⁵ Poté, co došlo k uzavření nájemní smlouvy mezi hradčanskou nadací a ministerstvem vnitra, bylo příbytečné vypláceno stejně jako ostatní požitky přímo z nadačního fondu. Kromě toho dámám náleželo také tzv. „odbytné“ ve výši 4 000 korun za rok, jež představovalo náhradu za vedlejší nadační požitky.¹⁶⁴⁶ Nepříznivá hospodářská situace však záhy přiměla ministerstvo vnitra vyhovět žádosti představenstva a k 1. červnu 1919 navýšit prebendy na 5 000 korun ročně, respektive na 6 250 korun u obou asistentek, 7 500 korun u podděkanky a 10 000 korun u děkanky. Ani po tomto navýšení však nešlo o nijak vysoké částky: Pro srovnání průměrný měsíční plat dělníka činil v této době kolem 850 korun, u úředníků se pohyboval mezi 1 500 až 2 000 korunami a u ministrů dosahoval asi 9 000 korun.¹⁶⁴⁷ Zároveň byla zavedena povinnost předkládat před převzetím částky tzv. kvitance – potvrzení, že je kapitulárka stále naživu, vystavované příslušným farním úřadem.¹⁶⁴⁸ Do konce roku 1920 vyplácela prebendy finanční zemská pokladna, od 1. ledna 1921 Pražská poštovní spořitelna.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴³ Vilemína hraběnka Wurmbrand-Stuppachová (1848–1935) byla dcerou Viléma hraběte Wurmbrand-Stuppacha a Berty rozené hraběnky Nostitzové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1886, o pět let později postoupila na interní místo. V nadaci později pobývala rovněž její neteř Marie Viktorie. V době rozpuštění ústavu šlechticů zastávala funkci podděkanky. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch 1874. Gotha 1874, s. 288.

¹⁶⁴⁴ Výplatní listina prebend hradčanských kapitulárek za leden 1919. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁶⁴⁵ Zpráva ministerstva vnitra představenstvu hradčanské nadace, nedatováno. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁴⁶ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 23. června 1919. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁶⁴⁷ HORČIČKA, V. – ŽUPANIČ, J.: Šlechta na křižovatce, s. 639.

¹⁶⁴⁸ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 6. prosince 1919. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁶⁴⁹ Zpráva tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky zemské správě politické v Praze z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21.

Zprvu mělo ministerstvo vnitra pravděpodobně v úmyslu vyloučit z příjmu nadačních požitků dámy žijící trvale v zahraničí,¹⁶⁵⁰ takové rozhodnutí by však bylo nejen v rozporu s doposud platnými nadačními stanovami, ale bylo by problematické i z hlediska mezinárodního práva v souvislosti s ustanovením Saint-Germainské a Trianonské mírové smlouvy. Nakonec bylo rozhodnuto, že dámy žijící v Československu si renty budou vyzvedávat na příslušném poštovním úřadě, ostatní kapitulárky byly povinny určit zmocněnce, který za ně v Praze obnos vyzvedne. Navíc musely i nadále předkládat tzv. kvitance.¹⁶⁵¹

Při této příležitosti byl v lednu 1921 sestaven seznam kapitulárek hradčanské nadace, v němž bylo uvedeno jak místo jejich trvalého bydliště, tak jména osob, které byly dámami pověřeny k převzetí jejich prebend. Jak z uvedené tabulky vyplývá, celkem 15 dam mělo stálé bydliště v Praze, jedna dáma žila v Děčíně a jedna v Dobříčanech v Čechách. 11 kapitulárek trvale pobývalo v cizině, většina z nich (osm dam) v Rakousku, jedna v Maďarsku a jedna v tehdejším Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Mezi zplnomocněnci se nacházel například tajemník hradčanské nadace lesní rada Josef Wokurka či několik zaměstnanců ministerstva vnitra.¹⁶⁵²

¹⁶⁵⁰ Zpráva tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky kapitulárce hradčanské nadace Aloisii Strassoldové z 31. března 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21.

¹⁶⁵¹ Zpráva tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky zemské správě politické v Praze z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21.

¹⁶⁵² Bližší údaje o těchto osobách se nepodařilo dohledat. Vzhledem k pracovním pozicím, které dotyční zastávali, není vyloučeno, že se jednalo o bývalé domácí zaměstnance hradčanského ústavu šlechtičen, kteří roku 1919 přešli do státních služeb.

Seznam hradčanských kapitulárek a jejich bytů (leden 1921):¹⁶⁵³

Čís. položky	Kapitulárky		Komu se poštovní spořitelnou poukázaný obnos má vyplatiti
	Jméno	Bydliště	
1	Zierotinová Zdenka	Praha III Mostecká ulice č. 274	Jmenované kapitulárce osobně
2	Wurmbrandová Vilemína	Praha II Revoluční třída č. 22	taktéž
3	Wurmbrandová Marie Viktorie	Praha II Revoluční třída č. 22	taktéž
4	Huynová Natálie	Praha III Sněmovní ulice č. 7	taktéž
5	Montecuccoli Františka	Praha III Tržiště č. 13	taktéž
6	Hennigerová Karolina	Praha III Sněmovní ulice č. 7	taktéž
7	Brandisová Josefa	Praha III Cihelná ulice č. 102	taktéž

¹⁶⁵³ Přehled vytvořen dle tabulky Seznam bytů kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů na hradě Pražském k účelu výplaty jejich nadačních požitků poštovní spořitelnou z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21.

8	Sporcková Marie	Praha III U železné lávky č. 6	taktěž
9	Nostitzová Alžběta	Praha II Nikolandská ulice č. 7	taktěž
10	Clam-Martinicová Markéta	Praha III Nerudova ulice č. 266	taktěž
11	Boos-Waldecková Helena	Praha III U železné lávky č. 12	taktěž
12	Schönau Karolina	Praha II Revoluční třída č. 22	taktěž
13	Nostitzová Vanda	Praha III Mostecká ulice č. 274	taktěž
14	Lobkowiczová Zdenka	Praha IV Jiřská ulice č. 3	taktěž
15	Schönau Alexandrina	Praha III Mostecká ulice č. 274	taktěž
16	Chotková Jindřiška	Děčín nad Labem Thunův zámek	taktěž
17	Zessnerová Alžběta	Dobříčany Pošta Trnovany u Žatce	taktěž

18	De Fin Marie	Micheldorf a. d. Pyhrnbach Horní Rakousy	Zplnomocněnému Josefu Dokoupilovi v Praze IV–2, zřízení v ministerstvu vnitra
19	Coudenhove Ludovika	Nemá dosud žádného stabilního bytu	Zplnomocněné paní Marii Riedlové – Žižkov – Závašova ulice č. 9, II. patro
20	Fleissnerová Rosa	Vídeň III Ungargasse 56	Zplnomocněnému panu JUDr. Eduardu Zahnovi, advokátu v Praze II–1282.
21	Strassoldová Aloisie	Baden u Vídně Renngasse 4	Zplnomocněnému Josefu Fuchsovi v Praze IV–2, vrátnému v ministerstvu vnitra
22	Skrbenská Anna	Vídeň V Laurengasse 15	Zplnomocněnému Josefu Fuchsovi v Praze IV–2, vrátnému v ministerstvu vnitra
23	Puteani Marie	Keszthely Maďarsko	Zplnomocněnému panu Josefu Wokurkovi, lesnímu radovi v Praze III–274
24	Thunová Marie	Zámek Gumpenstein Pošta Irdning ve Štýrsku	Zplnomocněnému Josefu Fuchsovi v Praze IV–2, vrátnému v ministerstvu vnitra
25	Rechbachová Helena	Kreutberg Pošta Dob při Domžale Jugoslávie	taktéž
26	Dürckheimová Žofie	Hagenberg u Prägarten ¹⁶⁵⁴ v Horních Rakousích	Zplnomocněnému Josefu Dokoupilovi v Praze IV–2, zřízení v ministerstvu vnitra
27	Salisová Marie Terezie	Innsbruck St. Josefs-Heim Maximilianstrasse	taktéž

¹⁶⁵⁴ Pravděpodobně míněna obec Pregartsdorf ležící v blízkosti Hagenbergu v Horních Rakousích.

28	Schaffgotschová Markéta	Salcburk Westbahnstrasse 4	taktěž
----	----------------------------	-------------------------------	--------

Vzhledem k nepříznivému hospodářskému vývoji a růstu cen byly dámám v následujících letech opakovaně přiznávány tzv. drahotní přídavky, vyplácené z fondu abatyše, které měly alespoň částečně kompenzovat dopad inflace. Vyplácení drahotních přídavek však stav fondu umožňoval pouze u těch dam, jejichž finanční situace byla považována za nejhorší.¹⁶⁵⁵ Například roku 1924 se výše drahotních přídavek pohybovaly mezi 1 000 a 4 000 korunami v závislosti na ekonomických poměrech jednotlivých dam, s nižší částkou musely počítat také dámy, které žily v zahraničí.¹⁶⁵⁶

V dalších letech docházelo k mírnému navyšování jak samotných prebend, tak příbytečného. Například příjmy kapitulárky Natálie Huynové, která zároveň zastávala funkci druhé asistentky, dosahovaly roku 1927 celkové výše 21 500 korun ročně – v této částce byla zahrnuta prebenda (7 500 korun), náhrada za vedlejší příjmy (4 000 korun), příbytečné (5 000 korun) a drahotní přídavek (5 000 korun). Do roku 1935 stoupla výše jejich nadačních požitků ke 26 500 korunám ročně.¹⁶⁵⁷ Středoškolsky vzdělaný kancelářský zaměstnanec přitom mohl v polovině 30. let 20. století počítat s nástupním platem jen okolo 100 až 200 korun měsíčně, po absolvování několikaleté praxe 300 až 500 korun, přičemž mzdy žen bývaly podstatně nižší, než platy mužů.¹⁶⁵⁸ Kromě toho zůstaly zachovány rovněž výplaty externích prebend – roku 1920 dosahovala výše prebendy někdejší externí členky Marie Rosy Schaffgotschové,¹⁶⁵⁹ žijící v Salcburku, 1 700 korun za rok.¹⁶⁶⁰ Navíc kapitulárky mohly

¹⁶⁵⁵ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 20. září 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁶⁵⁶ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace ze 14. května 1924. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 353, kart. č. 22.

¹⁶⁵⁷ HLAVOVÁ, J.: Katalog Huyn Natalie, s. 4.

¹⁶⁵⁸ Projev poslankyně Jaromíry Žáčkové-Bátkové z 25. června 1936, 57. schůze. In: Stenografické protokoly Národního shromáždění Republiky československé. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/057schuz/s057002.htm> [cit. dne 10. února 2019]. K otázce rozdílného odměňování mužů a žen podrobněji např.: BOCKOVÁ, Gisela: Ženy v evropských dějinách: Od středověku do současnosti. Praha 2007; LENDEROVÁ, Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999, s. 133an.

¹⁶⁵⁹ Marie Rosa hraběnka Schaffgotschová (nar. 1893) byla dcerou Ondřeje Gottharda hraběte Schaffgotsche a Marty rozené svobodné paní Spiegelfeldové. Její starší sestrou byla Markéta Hedvika Marie hraběnka

získat finanční prostředky pro ozdravné pobyty na venkově, a to z prostředků tzv. Léčebné nadace Arnoštky kněžny Auerspergové (Ernestine Fürstin Auersperg'sche Kurstiftung).¹⁶⁶¹

Celkový počet členek nadace se postupem času snižoval, neboť po roce 1918 již nebyla uvolněná místa znovu obsazována. Důvodem byl patrně nejen nepříznivý stav nadačních fondů, ale především stále nevyjasněná otázka charakteru institutu a s ním související reformy nadačních stanov. Již v říjnu roku 1918 bylo zastaveno vyplácení prebendy kapitulárce Dalile Lodron-Lateranové (nar. 1889),¹⁶⁶² která se provdala.¹⁶⁶³ Po roce 1918 vstoupily do manželství pouze tři další členky nadace: Počátkem března 1921 se vdala Jindřiška Chotková¹⁶⁶⁴ (provdána za Leopolda hraběte Nostitze), v lednu 1923 Alžběta

Schaffgotschová, členka hradčanské nadace od roku 1916. V roce 1921 se Marie Rosa provdala za Jana hraběte Küenburga. Wiener Salonblatt, 3. září 1921, s. 5.

¹⁶⁶⁰ Výplatní listina prebendy arcivévodkyně Marie Karoliny pro Marii Rosu Schaffgotschovou (1919–1920). NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 335, kart. č. 20.

¹⁶⁶¹ Žádosti hradčanských kapitulárek představenstvu hradčanské nadace o stipendia z prostředků Léčebné nadace Arnoštky kněžny Auerspergové z let 1927 a 1928 uloženy v: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 346, kart. č. 21.

¹⁶⁶² Dalila hraběnka Lodron-Lateranová (nar. 1889) byla nejmladší dcerou Arnošta hraběte Lodron-Laterana a Hedviky rozené hraběnky Khuenové. Členkou hradčanské nadace se Dalila stala roku 1918. Dne 16. října 1918 se provdala za Vladimíra rytíře Pawlowského, výplata jejích nadačních požitků proto byla zastavena. NA, Tereziánský ústav šlechticů, Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1898. Gotha 1898, s. 603; Der Tiroler, 29. října 1918, s. 3.

¹⁶⁶³ Zpráva zemské správy politické v Praze tajemníkovi hradčanské nadace Josefu Wokurkovi z 10. prosince 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21.

¹⁶⁶⁴ Jindřiška hraběnka Chotková (1880–1964) byla nejmladší dcerou Bohuslava hraběte Chotka a Marie rozené hraběnky Kinské. Její starší sestrou byla Žofie Chotková (1868–1914), pozdější manželka následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Po sarajevském atentátu převzala společně s oficiálním poručíkem Jaroslavem knížetem Thun-Hohensteinem starost o výchovu osiřelých dětí své sestry – Žofie, Maxmiliána a Arnošta. Za tímto účelem získala od císaře Františka Josefa I. dispens od rezidenční povinnosti v hradčanské nadaci, jejíž členkou byla od roku 1904 (interní prebendu získala o rok později). Manželem Jindřišky Chotkové se stal roku 1921 Leopold hrabě Nostitz, jehož první žena, roku 1919 zesnulá Karolina Chotková (1865–1919), byla Jindřiščinou starší sestrou. Z manželství se narodila jediná dcera Karolina (nar. 1923). Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 16. března 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 50–51.

Zessnerová¹⁶⁶⁵ (provdána za Günthera svobodného pána z Geusau) a v září téhož roku Vanda Nostitzová¹⁶⁶⁶ (provdána za Ferdinanda hraběte Attemse).

Řady hradčanských prebendistek byly dále snižovány úmrtím dalších členek: 1. ledna 1920 zemřela ve věku nedožitých 89 let kapitulárka Isabela de Fin (1831–1920).¹⁶⁶⁷ Dne 28. září 1923 zemřela ve věku 83 let děkanka hradčanské nadace Zdenka Zierotinová. Po jejím odchodu zůstal post děkanky již navždy neobsazen, neboť postup v rámci sboru představených i volba nové druhé asistentky byly dle nadačních stanov vázány na souhlas panovníka. Jelikož stávající podděkanka Vilemína Wurmbrandová mezitím přesídlila do zahraničí, pověřilo ministerstvo vnitra vedením institutu první asistentku Marii Viktorii Wurmbrandovou, jež byla současně neteří podděkanky.¹⁶⁶⁸ Nadační záležitosti následně řídila až do své smrti v září roku 1945 – od smrti Vilemíny Wurmbrandové (v dubnu 1935) a

¹⁶⁶⁵ Alžběta svobodná paní Zessnerová ze Spitzenbergu (1886–1925) byla dcerou Jindřicha svobodného pána Zessnera ze Spitzenbergu a Jindřišky rozené hraběnky Nostitzové. Kapitulárkou hradčanské nadace se stala roku 1911, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila o dva roky později. Členkou hradčanské nadace byla rovněž její teta Alžběta hraběnka Nostitzová, nejmladší sestra její matky, a sestřenice Vanda hraběnka Nostitzová. V roce 1923 uzavřela sňatek s Güntherem svobodným pánem z Geusau. Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze ze 4. ledna 1923. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 352, kart. č. 22; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1898. Gotha 1898, s. 724; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 929.

¹⁶⁶⁶ Vanda hraběnka Nostitzová (1887 – asi 1946) byla druhou dcerou Jana Viléma hraběte Nostitze a Mauricie rozené hraběnky Walderdorffové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1913, o dva roky později přijala interní prebendu. Členkou hradčanské nadace byla rovněž její teta Ervína Alžběta hraběnka Nostitzová. V roce 1923 Vanda uzavřela sňatek s Ferdinandem hrabětem Attemsem. Stopy manželského páru se následně ztratily v Jugoslávii, od té doby byli Attemsovi považováni za nezvěstné. Zpráva děkanky Zdenky Zierotinové zemské správě politické v Praze z 21. září 1923. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 352, kart. č. 22; Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1898. Gotha 1898, s. 724; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 52.

¹⁶⁶⁷ Isabela Eleonora svobodná paní de Fin (1831–1920) byla dcerou Jana Nepomuka svobodného pána de Fin a Eleonory rozené hraběnky Auerspergové. Kapitulárkou hradčanské nadace se stala roku 1855, kdy získala nejprve externí a stejného roku i interní prebendu. Členkou pražského tereziánského institutu byla rovněž její sestřenice Marie Rudolfína de Fin (nar. 1862). Nejmladší ze sester Isabely Eleonory, Marie Johana (nar. 1836), působila jako asistentka v brněnském ústavu šlechticů Paní Marie Školské. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 193.

¹⁶⁶⁸ Zpráva tajemníka hradčanské nadace Josefa Wokurky zemské správě politické v Praze z 29. listopadu 1923. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 352, kart. č. 22.

Natálie Huynové (v dubnu 1940) jako jediná členka tzv. sboru představených dam. V květnu roku 1926 zemřela kapitulárka Františka Montecuccoli¹⁶⁶⁹ a v březnu následujícího roku kapitulárka Josefa Brandisová,¹⁶⁷⁰ čímž se počet členek ustálil na sklonku 20. let 20. století na čísle 22. Roku 1939 pobíralo prebendu stále ještě 17 dam, z nichž 11 žilo v Československu a osm v cizině.¹⁶⁷¹

Přesto se finanční situace některých kapitulárek nevyvíjela příznivě, zvláště pokud byly již starší a jejich zdravotní stav vyžadoval zvýšenou péči. V takových případech dámy zpravidla žádaly o poskytnutí mimořádných finančních příspěvků. Ve složité životní situaci se ocitla například Františka Montecuccoli, členka hradčanské nadace od roku 1862. V roce 1919 se podrobila oční operaci, kvůli které byla nucena se zadlužit. Operace však nepřinesla očekávaný výsledek a Františka zcela oslepla, bezprostředně poté jí navíc vyvstaly další výlohy, když převzala náklady za operaci své služebné. V červnu 1921 se proto Františka obrátila na ministerstvo vnitra s žádostí o mimořádný nemocenský příspěvek, který nakonec získala, třebaže nikoli v plné výši (namísto požadovaných 4 000 korun obdržela pouze 2 500 korun), neboť představenstvo odmítlo zohlednit výdaje za léčení její služebné.¹⁶⁷² Žádosti o finanční výpomoc se opakovaly i v následujících letech.

¹⁶⁶⁹ Františka hraběnka Montecuccoli-Lederchi (1832–1926) byla dcerou Alberta hraběte Montecuccoli-Lederchi a Karoliny princezny Oettingen-Wallersteinové. Členkou hradčanské nadace se stala v roce 1863, o dva roky později získala interní prebendu. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1898. Gotha 1898, s. 691.

¹⁶⁷⁰ Josefa hraběnka Brandisová (1853–1927) byla dcerou Ferdinanda hraběte Brandise a Žofie rozené hraběnky Fünfkirchenové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1884, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila o rok později. Její mladší sestra Luisa (nar. 1859) působila jako kapitulárka vídeňského Savojského ústavu šlechticů. Slavná prvorepubliková dostihová jezdka Marie Immakulata (Lata) Brandisová byla její neteří. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 132.

¹⁶⁷¹ Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 8. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁶⁷² Služebné nebyly zaměstnankyněmi nadace, ale osobním personálem kapitulárek, které jim vyplácely mzdu ze svých prostředků. Srov. kapitola Personální struktura hradčanské nadace; opis žádosti kapitulárky hradčanské nadace Františky Montecuccoli ministerstvu vnitra o poskytnutí nemocenského příspěvku z 27. června 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21; zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 31. srpna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21; opis zprávy zemské správě politické v Praze kapitulárce hradčanské nadace Františky Montecuccoli z 29. října 1921. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 350, kart. č. 21.

Jinou z mimořádně nemajetných kapitulárek byla také Karolina Hennigerová,¹⁶⁷³ prebendistka tereziánské nadace od roku 1874. V jedné ze svých žádostí o mimořádnou finanční podporu, adresovaných představenstvu nadace, v roce 1924 uvedla, že je „v každém ohledu nejchudší mezi chudobnými kapitulárnkami býv. Tereziánského ústavu šlechtičen na hradě Pražském. Nemám žádného jmění a také žádných zámožnějších příbuzných, kteří by mne finančně neb životními prostředky podporovati mohli. Jsem v 80 roce svého věku, churavá a tudíž k výdělku nezpůsobilá“.¹⁶⁷⁴ Díky přímluvě představenstva hradčanské nadace mohla být Karolině Hennigerové poskytnuta finanční výpomoc alespoň v podobě proplacení léčebných výloh.¹⁶⁷⁵

Zaměstnanci nadace v době první republiky

Zánik monarchie a vznik Československé republiky přinesl řadu zásadních změn také pro zaměstnance hradčanské nadace. Po rozpuštění domácnosti hradčanských kapitulárek musel být domácí personál propuštěn, přičemž někteří z těchto zaměstnanců přešli do státních služeb. Personál zaměstnaný na nadačních statcích směl na dosavadních postech setrvat a jeho platy následně plynuly z důchodů těchto statků.¹⁶⁷⁶ Penze vysloužilých domácích zaměstnanců i personálu na nadačních statcích i jejich pozůstalých byly nadále hrazeny

¹⁶⁷³ Karolina Hennigerová svobodná paní z Godartu (nar. 1844) byla dcerou Jana Hennigera svobodného pána z Godartu a Ludoviky rozené hraběnky Desfours-Walderode. Členkou hradčanské nadace byla od roku 1874, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila o rok později. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 304.

¹⁶⁷⁴ Cit. dle: Žádost Karoliny Hennigerové představenstvu hradčanské nadace o přiznání mimořádné finanční podpory ze 7. března 1924. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 353, kart. č. 22.

¹⁶⁷⁵ Zpráva první asistentky hradčanské nadace Marie Viktorie Wurmbrandové zemské správě politické v Praze ze 7. března 1924. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 353, kart. č. 22.

¹⁶⁷⁶ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 27. března 1920. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 349, kart. č. 21.

z hradčanského Rezervního fondu,¹⁶⁷⁷ jenž byl v případě potřeby doplňován prostředky z fondu abatyše.¹⁶⁷⁸

Také v průběhu 20. a 30. let 20. století byly zaměstnancům a penzistům pravidelně přiznávány drahotní přídavky, o jejichž výši rozhodovalo ministerstvo vnitra na základě návrhu zemské správy politické a představenstva hradčanské nadace. Kromě toho měl bývalý personál možnost získat mimořádné příspěvky, pokud se ocitl v nouzi; v těchto případech však bylo nezbytné získat doporučení představenstva. Díky intervenci první asistentky Marie Viktorie Wurmbbrandové byly pravidelně vypláceny příspěvky na úhradu léčebných výloh například Anně Hájkové (nar. 1882), vdově po účetním revidentovi hradčanské nadace.¹⁶⁷⁹ Rovněž v případě Alžběty Kosinové, vdovy po hajném sloužícím na ledečském panství, se představenstvo zasadilo o přiznání mimořádného nemocenského přídavku, neboť *„jmenovaná vdova [nalézá se nyní] v poměrech pomoci potřebných a bylo by pro ni poskytnutí nouzové výpomoci zajisté velkým dobrodiním“*.¹⁶⁸⁰

Následkem převzetí správy velkostatků ministerstvem zemědělství v březnu roku 1919 byla ukončena také činnost inspekce ústavu šlechticů. Inspektor nadačních statků Vladimír Sprongl byl předčasně penzionován a ministerstvo vnitra mu vyměřilo výslužné 15 000 korun ročně pod podmínkou, že nebude zastávat jiné placené místo. S touto výhradou však Sprongl zásadně nesouhlasil. Za Sprongla se tehdy postavilo představenstvo hradčanské nadace, které v únoru roku 1920 na zemskou správu politickou apelovalo, aby podmínku zrušila. Poukazovalo přitom na skutečnost, že Sprongl byl i v době trvání služebního poměru oprávněn provádět jiné inspekce, navíc *„jest vůbec vyloučeno, že by mu bylo možno s nynějším příjmem, který by byl nižší než onen před válkou, při stávající drahotě, všechny životní potřeby pro sebe i svou rodinu zaopatřiti“*.¹⁶⁸¹ Představenstvo dále upozornilo, že se

¹⁶⁷⁷ Zpráva oddělení 12. účtárny zemského úřadu zemskému úřadu v Praze z 15. února 1937. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1919–1938), kart. č. 285. K Rezervnímu fondu ústavu šlechticů podrobněji v kapitolách Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů a Personální struktura hradčanské nadace.

¹⁶⁷⁸ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 12. října 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁶⁷⁹ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 28. května 1924. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 353, kart. č. 22.

¹⁶⁸⁰ Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 28. června 1924. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 353, kart. č. 22.

¹⁶⁸¹ Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 20. února 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 349, kart. č. 21.

jmenovaný „*musí (...) starati o četnou rodinu a není vinnen tím, že následkem nastavších jiných poměrů bylo nuceno představenstvo dáti jej předčasně do výslužby a jistě by dal inspektor Vladimír Sprongl přednost tomu, by do vyčerpání svých sil mohl sloužiti ústavu šlechticem*“.¹⁶⁸² Žádosti bylo nakonec vyhověno a sporná podmínka zrušena.¹⁶⁸³ Rovněž druhý z nadačních úředníků, sekretář Josef Wokurka, odešel v červnu 1919 po 39 letech služby do penze, při této příležitosti mu byl udělen titul lesního rady.¹⁶⁸⁴

I po zrušení inspektorátu nadačních statků však měla být agenda ústavu, s výjimkou záležitostí týkajících se přímo nadačních statků, dále vedena představenstvem hradčanského institutu, tedy Janem Lažanským a Zdenkou Zierotinovou. Vzhledem k časové a koneckonců i odborné náročnosti tohoto úkolu si však představenstvo vymínilo, aby bylo vedení agendy (patřila sem jak běžná komunikace s úřady, tak například starost o udržování hrobky hradčanských dam na Břevnově) přenecháno bývalému sekretáři Josefu Wokurkovi. Za tímto účelem mu byl přiznán odpovídající paušál na kancelářské a další výdaje a nově vyměřeno služné, které činilo od září 1919 celkem 12 700 korun ročně.¹⁶⁸⁵ Po rezignaci Jana Lažanského na post nadačního komisaře počátkem roku 1923, oficiálně ze závažných rodinných důvodů,¹⁶⁸⁶ byla posílena role děkanky Zierotinové, která nadále řídila veškeré záležitosti institutu sama. Formálně Lažanský přislíbil setrvat ve funkci nadačního komisaře až do okamžiku jmenování svého nástupce, k tomu však ani po jeho smrti roku 1932 nedošlo.

V některých případech neproběhlo vynucené opuštění pracovního postu bez potíží, jak je patrné v souvislosti s kauzou dr. Františka Friedricha, lékaře hradčanských kapitulárek. Po rozpuštění ústavu šlechticem v květnu roku 1919 byl František Friedrich propuštěn, z podnětu představenstva hradčanské nadace mu však ministerstvo vnitra poskytlo doživotní výslužné

¹⁶⁸² Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze z 20. února 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁶⁸³ Zpráva zemské správy politické v Praze představenstvu hradčanské nadace z 30. července 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁶⁸⁴ Žádost nadačního sekretáře Josefa Wokurky představenstvu hradčanské nadace o penzionování z 12. června 1919. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 337, kart. č. 20; opis zprávy představenstva hradčanské nadace bývalému nadačnímu sekretáři Josefu Wokurkovi z 26. června 1919. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 337, kart. č. 20.

¹⁶⁸⁵ Navíc byly Josefu Wokurkovi vypláceny také drahotní příplatky a zvláštní osobní přídavek 600 korun za rok, který získal již roku 1912 při příležitosti svého pětadvacetiletého služebního jubilea. Opis zprávy představenstva hradčanské nadace zemské správě politické z 21. února 1920. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 349, kart. č. 21.

¹⁶⁸⁶ Zpráva nadačního komisaře Jana Lažanského zemské správě politické v Praze z 25. ledna 1923. NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 352, kart. č. 22.

ve výši 2 400 korun ročně. Děkanka Zierotinová a nadační komisař Lažanský ovšem udělení penze podmínili požadavkem, aby lékař i nadále, dokud budou jeho síly stačit, bezplatně poskytoval bývalým kapitulárním lékařské služby.¹⁶⁸⁷ Další odborné působení doktora Friedricha však ani vzdáleně neprobíhalo podle jejich představ. Protože se představenstvu doneslo, že doktor za léčení některých dam přijímá honorář, bylo v lednu 1921 nuceno jej napomenout, aby „*napříště žádného honoráře nepřijímal, neb, jak jest Vám zajisté známo, finanční odškodnění, (...) [jež bylo dámám přiznáno,] tak nepatrné jest, že tyto nemohou ani s ním vystačiti, tudíž tím více nejsou sto, by Vám ještě za lékařské ošetřování platily*“.¹⁶⁸⁸

Doktora Friedricha obsah citovaného dopisu mimořádně pohoršil, a dokonce komisaře Lažanského obvinil, že děkanku Zierotinovou k podepsání takového dokumentu přinutil. Požadavek na bezplatné ošetřování hradčanských dam rozhodně odmítl: „*Je již dost smutné, že k mému penzijnímu dekretu (...) byl připojen [takový] dodatek. Dnes znamená těchto 200 K měsíčně tolik, co dříve sotva 20 K, a já abych měl ve svých 77 letech mít ještě tolik sil dámy zdarma ošetřovat. Koho chci ošetřovat zdarma, musí být ponecháno na mém uvážení*“.¹⁶⁸⁹ Kromě toho lékař vyjádřil nespokojenost se svým výslužným, jehož nízkou výši přičítal komisaři Lažanskému: „*Od té doby, co ústav šlechtičen jako takový již neexistuje, neexistuje také – přinejmenším pro mě – ani komisař*“,¹⁶⁹⁰ nechal se slyšet Friedrich. K tomu komisař Lažanský sdělil, že pokud se lékař ve svých 77 letech již necítí na to, aby plnil své povinnosti vůči kapitulárním, považuje celou záležitost z jeho strany za vyřízenou. „*A přece Vám nemohu upřít,*“ uzavřel komisař, „*že jste navzdory svým 77 letům sto se svými zdvořilostními manýry dalece předčít kdejakého nevzdělaného mladíka*“.¹⁶⁹¹ Tím vzalo nadobro zasvé nejen angažmá Františka Friedricha v hradčanské nadaci, ale také právo kapitulárek na bezplatné zajištěné lékařské péče, jež jim náleželo na základě nadační listiny z roku 1755.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁷ Opis zprávy představenstva hradčanské nadace MUDr. Františku Friedrichovi z 18. června 1919. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁸⁸ Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace MUDr. Františku Friedrichovi z 16. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁸⁹ Cit. dle: Zpráva MUDr. Františka Friedricha nadačnímu komisaři Janu Lažanskému z 28. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁹⁰ Cit. dle: Zpráva MUDr. Františka Friedricha nadačnímu komisaři Janu Lažanskému z 28. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁹¹ Cit. dle: Opis zprávy nadačního komisaře Jana Lažanského MUDr. Františku Friedrichovi z 29. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 348, kart. č. 21.

¹⁶⁹² Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755, bod 13. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

Nové pořádky s sebou přinesly také oživení některých starých kauz, jak ukazuje případ Petra Olišara (nar. 1852), bývalého hajného ledečského nadačního velkostatku. Olišar vstoupil do služeb hradčanské nadace roku 1888. V roce 1907 přistihl jistého sedláka z nedaleké obce Třebětín při pytláctví. Případ byl projednáván před soudem v Ledči: Sedlák se před soudem hájil tím, že údajně nevěděl, že pozemek je panský, načež byl osvobozen. Na zpáteční cestě od soudu se Olišar zastavil v třebětínské hospodě „*a ze zlosti vypil více alkoholu než mohl snést. Při té příležitosti kritisoval Olišar, že rozsudek je nespravedlivý a k tomu že ještě byl jménem jeho veličenstva vynesen a při tom řekl: „Kdyby tady veličenstvo bylo, já bych ho nakopnul“*“.¹⁶⁹³ Dva z hostů Olišara udali. Výsledkem byl další soudní proces – Olišar byl odsouzen k žaláři (výše trestu z pramenů nevyplývá), následně suspendován a v dubnu 1907 propuštěn. Z nařízení nadačního komisaře hraběte Buquoye¹⁶⁹⁴ mu však byla přiznána penze „*s tím podotknutím, že nemůže býti za přečin 3 krát trestán a sice žalářem, propuštěním ze služby a ztrátou pense“*“.¹⁶⁹⁵ V roce 1922 se Petr Olišar sám přihlásil o odškodnění. Tehdy byl již podruhé ženatý a vychovával šest nezaopatřených dětí. Ministerstvo vnitra mu následně přiznalo „*za škodu utrpěnou propuštěním z místa následkem žalářování pro urážku býv. panovníka“*“¹⁶⁹⁶ částku 2 000 korun.

Osudy hradčanské nadace po roce 1938

Krátce před začátkem druhé světové války se na seznamu hradčanských prebendistek nacházelo celkem 17 dam. K poslední úpravě výše jejich nadačních požitků před vznikem protektorátu došlo výnosem ministerstva vnitra z 23. února 1939, kdy bylo první asistentce Marii Viktorii Wurmbrandové přiznáno 28 000 korun ročně a funkční přídavek 7 000 korun, druhé asistentce Natálii Huynové celkem 27 000 korun a ostatním členkám 26 000 korun za

¹⁶⁹³ Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze ze 7. března 1922. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 351, kart. č. 22.

¹⁶⁹⁴ Karel hrabě Buquoy (1854–1911), druhý nadační komisař v letech 1896 až 1911. Jako zástupce Strany konzervativního velkostatku se angažoval v politice, zasedal v Panské sněmovně a na Českém zemském sněmu. Národní politika, 10. srpna 1911, s. 4.

¹⁶⁹⁵ Cit. dle: Zpráva představenstva hradčanské nadace zemské správě politické v Praze ze 7. března 1922. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 351, kart. č. 22.

¹⁶⁹⁶ Opis zprávy zemské správy politické v Praze bývalému hajnému Petru Olišarovi z 7. července 1922. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 351, kart. č. 22.

rok.¹⁶⁹⁷ Nacistická okupace Československa v březnu roku 1939 pro hradčanské kapitulárky zdánlivě nepřinesla mnoho bezprostředních změn. Nadace nebyla ani zrušena, ani jí nebyl odebrán majetek, jako se to stalo například v případě sesterského innsbruckého institutu, jenž byl záhy po provedení anšlusu Rakouska v březnu 1938 zrušen, jeho budova zestátněna a členky doživotně zajištěny rentou vyplácenou v říšských markách.¹⁶⁹⁸ Prebendy hradčanských kapitulárek byly i po vyhlášení protektorátu nadále vypláceny ve stanovené výši. V září roku 1939 byly z podnětu tehdejší první asistentky Marie Viktorie Wurmbrandové dokonce permutovány obě nadace určené k podpoře vysloužilých zaměstnanců (Nadace Arnoštky kněžny Auerspergové pro služebníky a Nadace dámy c. k. Tereziánského ústavu šlechticů Julie hraběnky Rothkirch-Panthenové k podpoře starého, služby neschopného služebnictva c. k. Tereziánského ústavu šlechticů na Pražském hradě a jeho pozůstalých), neboť personál nadace již vymřel a nezůstal nikdo, kdo by se o nadační požitky přihlásil. Tyto nadace byly společně s Léčebnou nadací Arnoštky kněžny Auerspergové sloučeny v tzv. Lázeňské nadání kněžny Arnoštky Auerspergové a hraběnky Julie Rothkirch-Panthenové, jehož účelem bylo poskytování finanční podpory třem nemajetným kapitulárním, jejichž zdravotní stav vyžadoval léčbu v lázních či pobyt na venkově.¹⁶⁹⁹

Ve skutečnosti však okupační správa neměla nejmenšího zájmu na další existenci nadací a majetková základna dobročinných institutů se záhy dostala do hledáčku okupační

¹⁶⁹⁷ Zpráva ministerstva vnitra zemskému úřadu v Praze z 23. února 1939. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 3229, kart. č. 5177.

¹⁶⁹⁸ LANGER, E.: Damenstift Innsbruck, s. 144. Innsbrucký ústav šlechticů byl po válce nicméně obnoven a svůj účel plní do dnešních dnů. Roku 2015 ústav vyplácel prebendy třem šlechticům, z nichž dvě žily přímo v nadační budově, jedna v domově pro přestárlé. Podmínkou přijetí je šlechtický původ, svobodný stav, katolické vyznání, nemajetnost, dobrá pověst, kromě toho nadále přetrvává povinnost každodenních modliteb za císaře. MITTELSTAEDT, Katharina: Damenstift in Innsbruck: Adelsfrauen, die täglich für den Kaiser beten. Der Standard, 2. července 2015. Dostupné online: <https://derstandard.at/2000018389430/Damenstift-in-Innsbruck-Adelsfrauen-die-taeglich-fuer-den-Kaiser-beten> [cit. dne 30. prosince 2018].

¹⁶⁹⁹ Zpráva představenstva hradčanské nadace zemskému úřadu v Praze z 15. prosince 1938. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1938–1948), kart. č. 286; Dodatek k nadačnímu listu ze dne 24. ledna 1916 o Lázeňském nadání kněžny Arnoštky Auerspergové z 22. září 1939. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1938–1948), kart. č. 286; Dodatek k nadačnímu listu ze dne 24. ledna 1916 o nadaci kněžny Arnoštky Auerspergové pro služebnictvo Tereziánského ústavu šlechticů na hradě Pražském z 22. září 1939. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1938–1948), kart. č. 286; Dodatek k nadačnímu listu ze dne 31. ledna 1913 o nadání Julie hraběnky Rothkirch-Panthenové ku podpoře starých, služby neschopných zaměstnanců Tereziánského ústavu šlechticů na hradě pražském a jich pozůstalých z 26. září 1939. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1938–1948), kart. č. 286.

moci. Již v březnu 1939 bylo vydáno nařízení o zákazu volného nakládání s majetkem nadačních fondů. Nadace a nadační fondy, nově podléhající de facto říšskému protektorovi, byly povinny odevzdat vyplněný dotazník s údaji o názvu, adrese a účelu nadace, výši a charakteru jejího majetku a podobě správy, a následně předat nadační listinu, stanovy a informace o nadačních správách a zaměstnancích. České spolky a nadace měly být postupně rušeny a jejich majetek zabírán. Ještě v roce 1939 byl vytvořen Úřad stálého zástupce pořádkového komisaře, jehož úkolem bylo mimo jiné rozpouštět spolky a zabavovat jejich správám majetek.¹⁷⁰⁰

V roce 1941 byl úřad pořádkového komisaře nahrazen Úřadem pověřence pro organizace v Praze (později přejmenovaný na Úřad pověřence říšského protektora v Čechách a na Moravě pro organizace),¹⁷⁰¹ jehož úkolem bylo rušit české spolky, nadace a nadační fondy a zabavovat částečně či zcela jejich jmění. Nejhůře postiženy byly instituty nesoucí jména zakladatelů Československé republiky, nebo takové, které byly zřízeny k národním, vlasteneckým a vojenským účelům či k podpoře vysokoškolských studentů. Tyto instituce byly rušeny a jejich majetek zabavován, ostatním nadacím a fondům bylo jmění odebíráno pouze částečně, většinou ve výši asi 40 procent.¹⁷⁰² O dalším využití zabaveného majetku rozhodoval Úřad říšského protektora, zpravidla bylo přidělováno různým německým kmenovým organizacím, podpůrným německým nadacím a předáno do Mnichova a do Vídně.¹⁷⁰³

Pozornosti protektorátní správy pochopitelně neunikly ani bývalé šlechtické dobročinné nadace. Řada zásadních změn postihla s příchodem nacistické okupace například Dámský nadační ústav Marie Školské v Brně. Jeho název byl změněn na „Maria Schull“ a nadále směl poskytovat příspěvky pouze provdaným či zasnoubeným ženám, přičemž upřednostňovány byly kandidátky z okruhu německých usedlíků a uchazeček o usídlení

¹⁷⁰⁰ BOČEK, J.: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava, s. 15–16.

¹⁷⁰¹ Jan Boček mylně uvádí, že byl úřad přejmenován na Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu – ten ovšem vznikl bezprostředně po vyhlášení protektorátu, dne 16. března 1939. BOČEK, J.: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava, s. 16; JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy, s. 405. Nařízení Úřadu pověřence říšského protektora v Čechách a na Moravě pro organizace o rušení některých nadací uložena v: NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1938–1948), kart. č. 286.

¹⁷⁰² BOČEK, J.: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava, s. 16–17.

¹⁷⁰³ DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci, s. 37.

v tehdejší protektorátu. Vrchní dohled byl předán do kompetence říšského protektora, správu nadace vykonávali příslušníci SS.¹⁷⁰⁴

Také bývalý Tereziánský ústav šlechtičen čekala řada zásadních změn. Podobně jako jiné dobročinné instituty byl povinen roku 1940 odevzdat podstatnou část svého jmění (kvóta byla stanovena na 37 procent).¹⁷⁰⁵ Svou funkci však nadace jako taková plnila i nadále: V únoru roku 1941 přiznalo protektorátní ministerstvo vnitra všem dámám mimořádný drahotní přírůstek ve výši 5 200 korun ročně (první asistentce 5 400 korun), jenž kapitulárky obdržely také v následujícím roce.¹⁷⁰⁶ V prosinci 1942 dámy obdržely z ústavního fondu dokonce mimořádný tzv. vánoční příspěvek 2 000 korun.¹⁷⁰⁷ Na výplatní listině hradčanského institutu se tehdy nacházelo celkem 12 dam,¹⁷⁰⁸ jejichž prebendy se pohybovaly v rozmezí 35 000 a 26 000 korun ročně. Celková hodnota jmění nadace tehdy byla vyčíslena na 10 152 215 korun a 30 haléřů, hospodaření fondu však bylo ztrátové – pro rok 1942 počítal rozpočet se schodkem ve výši 401 710 korun.¹⁷⁰⁹

Kritické období pro československé nadace nastalo roku 1943, kdy nacistická správa přistoupila k jejich úplné likvidaci.¹⁷¹⁰ Nařízením pověřence pro organizace z 22. února 1943 bylo rozhodnuto také o zrušení nadace hradčanské, vyplácení rent bývalým kapitulárním však pravděpodobně zůstalo zachováno.¹⁷¹¹ Jméno nadace bylo převedeno na Nadaci k podporování osadníků v Čechách a na Moravě (Stiftung für Förderung und Unterstützung

¹⁷⁰⁴ ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 15.

¹⁷⁰⁵ Srov. zpráva účtárny zemského úřadu v Praze z 15. září 1939. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1938–1948), kart. č. 286.

¹⁷⁰⁶ Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 8. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷⁰⁷ Zpráva ministerstva vnitra zemskému úřadu v Praze z 18. prosince 1942. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 3229, kart. č. 5177.

¹⁷⁰⁸ Jednalo se o tyto dámy: Marii Viktorii Wurmbrandovou, Karolinu Schönau, Marii Ludoviku Thunovou, Terezii Salisovou, Zdenku Lobkowiczovou, Helenu Rechbachovou, Alexandrinu Schönau a Markétu Schaffgotschovou. Plán domácích výdajů hradčanské nadace pro rok 1942 z 18. ledna 1943. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 3229, kart. č. 5177.

¹⁷⁰⁹ Plán domácích výdajů hradčanské nadace pro rok 1942 z 18. ledna 1943. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 3229, kart. č. 5177.

¹⁷¹⁰ Nařízení Úřadu pověřence pro organizace v Praze o rušení jednotlivých nadací uložena v: NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechtičen (1938–1948), kart. č. 286.

¹⁷¹¹ Zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 5. září 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

der Siedler in den Ländern Böhmen und Mähren),¹⁷¹² jež byla určena ke kolonizaci českých zemí německými vysloužilci po očekávané vítězné válce a k plánovanému vysídlení, likvidaci nebo asimilaci českého obyvatelstva.¹⁷¹³ Správou byl pověřen bývalý Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu. Tato nadace posléze upsala říšskou půjčku v hodnotě 9 000 000 korun.¹⁷¹⁴ Podobný osud potkal například také Millesimovskou nadaci, jež byla zrušena k 1. březnu 1943.¹⁷¹⁵ Naopak ušetřena měl prozatím zůstat bývalý brněnský Ústav šlechticů Paní Marie Školské, z nařízení zastupujícího říšského protektora Kurta Daluega však roku 1943 došlo ke změně nadačních stanov. Návrh na úplnou likvidaci institutu byl předložen teprve krátce před koncem války.¹⁷¹⁶

Již brzy po skončení druhé světové války byla zahájena jednání mezi Státním pozemkovým úřadem a zemským národním výborem v Praze o navrácení nadačního jmění do správy zemského národního výboru a současně bylo započato s likvidací Nadace k podporování osadníků v Čechách a na Moravě. Výnosem ministerstva vnitra z 16. května 1945 byla hradčanská nadace obnovena ve stavu platném před 1. říjnem 1938. Její jmění bylo předáno do správy zemského národního výboru, otázka dluhopisů říšské půjčky zůstala prozatím odsunuta.¹⁷¹⁷ Vyplácení nadačních požitků bylo pozastaveno až do chvíle, než dámy prokáží, že „jsou československými státními občankami a jsou v ohledu státním a národním spolehlivé“.¹⁷¹⁸

V listopadu roku 1945, téměř 27 let od přijetí zákona o zrušení šlechtictví, se československé ministerstvo vnitra rozhodlo přistoupit k permutaci hradčanské nadace, jelikož z důvodu zrušení šlechtictví a z něj plynoucích privilegií „není možné plniti nadační

¹⁷¹² Zpráva ministerstva vnitra z 27. června 1944. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4936.

¹⁷¹³ HEŘMÁNEK, Pavel: „Aby nemuseli nakonec žebrať“. Příběhy z dějin karlínské Invalidovny. Praha 2015, s. 50.

¹⁷¹⁴ Záznam o jednání ministerstva vnitra z 25. června 1945 ve věci převzetí správy nadačních statků. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4938.

¹⁷¹⁵ Nařízení Úřadu pověřence pro organizace v Praze o zrušení Millesimovské nadace z 1. března 1943. NA, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů (1938–1948), kart. č. 286

¹⁷¹⁶ ŠTAUD, D.: Mariánská škola, s. 15–16.

¹⁷¹⁷ Záznam o jednání ministerstva vnitra ohledně převzetí správy nadačních statků z 25. června 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4939.

¹⁷¹⁸ Cit. dle: Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 8. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

účel podle nadačního listu a stanov“.¹⁷¹⁹ Vypracováním návrhu permutace a dodatku ke stále platným nadačním stanovám z roku 1755 (respektive 1763) – „*šetře pokud možno vůle zakladatelky nadace a přihlížeje ku změněným poměrům*“¹⁷²⁰ – ministerstvo pověřilo zemský národní výbor, kterému svěřilo také vnitřní správu nadace, dříve náležející představenstvu, jehož poslední členka Marie Viktorie Wurmbrandová zemřela roku 1945. Národní výbor záležitost projednával v součinnosti s finanční zemskou prokuraturou, která přednesla zajímavý návrh, podle něhož měly mít „*přednostní nárok na udělení nadace potomkyně rodin bývalé české šlechty, pokud vyhovují ostatním předpokladům*“.¹⁷²¹ Takový návrh se však zemskému národnímu výboru jevil jako nepřijatelný, do dodatku proto nakonec nebyl zahrnut.

Dodatek k nadačním stanovám byl vydán 17. prosince roku 1946. InSTITUTE od této chvíle nesla název „Tereziánská dobročinná nadace pro dívky“ a jejím účelem bylo poskytování peněžité podpory chudým, svobodným a výtěžku neschopným dívkám československé státní příslušnosti a české národnosti, které měly bydliště v Čechách, na Moravě či ve Slezsku (z příjmu nadačních požitků byly tedy vyloučeny dívky žijící na Slovensku). Podmínkou byl věk alespoň 24 let a bezúhonné chování. Stejně jako dříve bylo možné v případě osiření jak z otcovy, tak z matčiny strany snížit věkovou hranici uchazeček na 18 let.¹⁷²²

Počet nadačních míst ani výše nadačních požitků nebyly stanoveny a odvíjely se od stavu nadačního jmění. Výplata prebend byla vázána na předložení potvrzení místního národního výboru o bydlišti, rodinném stavu, mravní zachovalosti a nezpůsobilosti k výtěžné činnosti. Nárok na podporu zanikl úmrtím, uzavřením manželství či ziskem jiného zaopatření.¹⁷²³ Konkurz na obsazení uvolněného místa vypisoval zemský národní výbor v Praze, který také rozhodoval o propůjčení místa a zároveň byl ustaven jako orgán nadační správy. Současně přijímal, jmenoval a propouštěl zaměstnance nadace a spravoval

¹⁷¹⁹ Cit. dle: Zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 9. ledna 1946. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²⁰ Cit. dle: Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 8. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²¹ Zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 3. října 1946. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²² Dodatek k nadačním stanovám z roku 1755 ze 17. prosince 1946, body I až III. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²³ Tamtéž, body IV až VI.

nadační jmění. Zastupováním institutu navenek byl pověřen předseda zemského národního výboru.¹⁷²⁴

Do jisté míry byla zachována také funkce ministerstva vnitra jako nadačního orgánu druhého stupně, neboť na jeho souhlas byl vázán například prodej či pronájem nadačního jmění, koupě nemovitostí či propůjčování služebních míst s požitky odpovídajícími V. či vyšší platové stupnice. Ministerstvo vnitra také schvalovalo účetní uzávěrky a rozpočty nadace a nadačních statků. Právním zastoupením institutu byla pověřena finanční prokuratura v Praze. Služební a platové poměry zaměstnanců nadace i nadačních statků byly stejně jako před rokem 1918 upraveny v souladu s předpisy platnými pro státní zaměstnance.¹⁷²⁵

Pokud šlo o dosavadní členky nadace, měly jim být nadační požitky automaticky zachovány, pokud měly československé státní občanství, žily v Čechách, na Moravě či ve Slezsku, byly české národnosti a „*národně a státně spolehlivé*“.¹⁷²⁶ Z celkem sedmi tehdy žijících prebendistek uvedenou podmínku splňovala pouze Zdenka Lobkowiczová (1885–1964),¹⁷²⁷ již byla renta po skončení války nadále poukazována.¹⁷²⁸ Problematická byla záležitost sester Schönauových,¹⁷²⁹ které se před válkou hlásily k německé národnosti. Starší Karolina (nar. 1879) měla být po osvobození Československa dokonce jako Němka zajištěna

¹⁷²⁴ Tamtéž, body VII a IX.

¹⁷²⁵ Tamtéž, body IX a X.

¹⁷²⁶ Cit. dle: Dodatek k nadačním stanovám z roku 1755 ze 17. prosince 1946, bod VIII. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²⁷ Marie Immakulata Zdenka princezna Lobkowiczová (1885–1964), zvaná Zdenka, byla dcerou Zdenka prince Lobkowicze, od roku 1907 působícího na postu vrchního komořího pozdějšího císaře Karla I., a jeho manželky Pavlíny rozené hraběnky Schönbornové. Měla tři bratry a dvě mladší sestry, Kristýnu a Bertu, které zůstaly stejně jako Zdenka neprovdány. Členkou hradčanské nadace se Zdenka stala roku 1913, kdy získala externí prebendu, na interní místo postoupila o dva roky později. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; GALANDAUER, Jan: Karel I. Poslední český král. Praha – Litomyšl 2004, s. 35–36; KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkowiczové, s. 206.

¹⁷²⁸ Zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 16. dubna 1946. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷²⁹ Karolina (nar. 1879) a Alexandrina (nar. 1887) svobodné paní ze Schönau, dcery Jaroslava Huga svobodného pána ze Schönau a Františky rozené svobodné paní ze Skal a Groß-Ellguth. Karolina se stala členkou hradčanské nadace roku 1903, mladší Alexandrina v roce 1915. Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; seznam kapitulárek Hradčanského dámského fondu, nedatováno. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1912, Gotha 1912. s. 716.

v Kutné Hoře.¹⁷³⁰ O dalších osudech sester není nic známo, výplata jejich rent však byla zastavena. Zvláštní situace nastala, pokud kapitulárka nebyla československou státní občankou a bydlela v cizině. V takových případech bylo další vyplácení prebend možné pouze se svolením ministerstva vnitra a za předpokladu recipocity – tedy tehdy, umožňovali dotyčný stát vyplácení nadačních požitků také československým státním příslušnicím. Roku 1945 se toto nařízení týkalo celkem čtyř dam – Marie Terezie Salisové (1885–1977),¹⁷³¹ jež byla švýcarskou státní příslušnicí, Heleny Rechbachové (1888–1970),¹⁷³² jugoslávské občanky, Marie Ludoviky Thunové (1880 – po roce 1967),¹⁷³³ rakouské státní příslušnice, a Markéty Schaffgotschové (1891–1991),¹⁷³⁴ která sice měla trvalé bydliště v Československu

¹⁷³⁰ Seznam kapitulárek Hradčanského dámského fondu, nedatováno. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷³¹ Marie Terezie hraběnka Salisová (1885–1977) byla druhou dcerou Antonína Viléma hraběte ze Salis-Zizers a Leopoldiny rozené hraběnky Schaffgotschové. Členkou hradčanské nadace se stala roku 1913. V letech 1908 až 1912 byla členkou hradčanského ústavu šlechtičen rovněž její starší sestra Marie Františka (nar. 1882). Po roce 1919 žila Marie Terezie v Rakousku a nejpozději od roku 1941 ve Švýcarsku, kde také zemřela. Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; zpráva ministerstva vnitra ministerstvu zahraničních věcí z 2. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 733; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 52.

¹⁷³² Helena Filipína Marie svobodná paní Rechbachová (1888–1970) byla mladší dcerou Bedřicha svobodného pána Rechbacha a jeho první manželky Adély rozené svobodné paní Apfaltrernové. Matka zemřela, když byly Heleně dva roky, otec se poté znovu oženil. Členkou hradčanské nadace se Helena stala roku 1915, kdy získala externí prebendu, o rok později postoupila na interní místo. Po první světové válce byla jugoslávskou státní příslušnicí, později však žila v Praze – patrně až do roku 1963, kdy se přestěhovala do Mnichova ke své starší sestře Marii. Srov. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 15, kn. č. 4; seznam bytů kapitulárek Tereziánského ústavu šlechtičen na hradě Pražském k účelu výplaty jejich nadačních požitků poštovní spořitelnou z 12. ledna 1921. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 350, kart. č. 21; zpráva ministerstva vnitra ministerstvu zahraničních věcí z 2. listopadu 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 622; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 52; POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 2009. Martin 2008, s. 317.

¹⁷³³ Ke kapitulárce Marii Ludovice hraběnce Thun-Hohensteinové podrobněji v kapitole Hradčanské kapitulárky.

¹⁷³⁴ Markéta Hedvika Marie hraběnka Schaffgotschová (1891–1991) byla dcerou Ondřeje hraběte Schaffgotsche a Marty rozené svobodné paní Spiegelfeldové. Měla staršího bratra Františka a tři mladší sestry, z nichž Marie Rosa (nar. 1893) byla externí prebendistkou hradčanské nadace. Markéta byla do hradčanské nadace přijata roku 1916, o rok později postoupila na interní místo. Po rozpuštění hradčanského ústavu šlechtičen se Markéta přestěhovala do Rakouska. V roce 1945 měla trvalé bydliště v Praze. V dalších letech žila zřejmě ve Vídni, kde

(krátce po skončení druhé světové války údajně byla zaměstnána u jakési rodiny z anglického velvyslanectví), avšak byla rakouskou státní občankou.¹⁷³⁵ V záležitosti výplaty prebendy Terezie Salisové intervenovalo u ministerstva ochrany práce a sociální péče dokonce švýcarské vyslanectví.¹⁷³⁶ Svolení ministerstva vnitra bylo uvedeným dámám uděleno, patrně s výjimkou kapitulárky Thunové, která se po skončení války na výplatní listině Hradčanského dámského fondu již nenacházela.¹⁷³⁷ Roku 1946 dosahovala výše prebend 26 000 korun ročně (stejně jako roku 1939), kapitulárce Zdence Lobkowiczové byl navíc v letech 1947 a 1948 přiznán ještě drahotní přírůstek 6 000 korun.¹⁷³⁸

V roce 1946 došlo na základě návrhu ředitelství nadačního velkostatku v Ledči nad Sázavou ke sjednocení správy ledečského a karlštejnského velkostatku, a sice z úsporných důvodů a v rámci zjednodušení správní agendy. Od 1. května 1946 byla správa velkostatku Karlštejn administrativně přičleněna k ředitelství velkostatku v Ledči.¹⁷³⁹ Zaměstnanci nadačních statků stejně jako před rokem 1918 nepatřili mezi státní zaměstnance (jednalo se o soukromoprávní služební poměr), avšak jejich požitky byly upraveny analogicky podle předpisů o služebních požitcích státních zaměstnanců. Provozní rozpočet nadačních velkostatků v Ledči nad Sázavou a Karlštejně na rok 1947 vykazoval schodek celkem

také roku 1991 – pravděpodobně jako poslední z hradčanských kapitulárek – zemřela. Nová matrika kapitulárek Tereziánského ústavu šlechticů z roku 1895. NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv. č. 15, kn. č. 4; zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 26. září 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1905. Gotha 1905, s. 750; NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata, s. 52.

¹⁷³⁵ Srov. seznam kapitulárek Hradčanského dámského fondu, nedatováno. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷³⁶ Zpráva švýcarského vyslanectví československému ministerstvu ochrany práce a sociálních věcí z 18. října 1945. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷³⁷ Není vyloučeno, že Marie Ludovika Thunová o výplatu prebendy po skončení války ani nepožádala, neboť v archivním fondu se žádná její žádost nenachází. Dokumenty k výplatám prebend kapitulárek jiné než československé státní příslušnosti uloženy v: NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷³⁸ Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 8. dubna 1948. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4940.

¹⁷³⁹ Opis zprávy ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze ze 4. března 1946. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4936.

558 000 korun.¹⁷⁴⁰ Hlavní příjmy plynuly nadaci z pronájmu budov (rozpočet na rok 1948 počítal s obnosem 689 300 korun) a úroků z aktivních jistin (512 800 korun).¹⁷⁴¹

Zcela zásadní změny nastaly pro hradčanskou nadaci v závěru 40. let 20. století. Již v červenci roku 1947 byl přijat zákon o revizi první pozemkové reformy,¹⁷⁴² jež měla být provedena také na nadačních statcích Leděč nad Sázavou a Karlštejn. Na základě tohoto zákona byla zrušena rozhodnutí o propuštění pozemkového majetku nadace ze záboru a jeho ponechání, schválená podle paragrafu 11 záborového zákona a paragrafu 20 přidělového zákona v lednu roku 1932.¹⁷⁴³ Zákon o revizi první pozemkové reformy připouštěl vyvlastnění nemovitostí nad výměru stanovenou záborovým zákonem, a to až k 50 hektarům, „*je-li místní potřeba půdy naléhavá a nestačí-li pozemky zabrané, nebo žádá-li toho obecné blaho*“.¹⁷⁴⁴ S poukazem na nutnost „*získati půdní rezervu k usazení na půdě českých a slovenských krajanů vracejících se do vlasti, z nichž v nejbližší době podle úředních zjištění nutno počítati s počtem asi 700 rodin zemědělců z Rumunska, 5–8 tisíc z Jugoslavie, 250 z Bulharska mimo asi 500 dosud neosídlených rodin zemědělců Volyňských Čechů*“,¹⁷⁴⁵ proto nakonec bylo hradčanské nadaci ponecháno pouhých 50 hektarů půdy, tedy nejnižší možná výměra. Její přesné určení mělo proběhnout teprve dodatečně.

Nedlouho po únorových událostech, v srpnu roku 1948, nařídilo ministerstvo zemědělství převzetí veškerého lesního a rybničního hospodářství nadačního velkostatku v Ledči, stejně jako závodů lesního průmyslu (pily a šindelky) státem, a zestátnění lesního hospodářství nadačního velkostatku v Karlštejně. Ministerstvo zemědělství převzalo rovněž starost o výplatu penzí nadačních zaměstnanců, jež předtím náležela do působnosti zemského národního výboru jako nadačního úřadu.¹⁷⁴⁶ Znovu byla také otevřena otázka vlastnických práv Karlštejna. Nadační listinou ze srpna 1755 získal Tereziánský ústav šlechtičen na

¹⁷⁴⁰ Zpráva ministerstva vnitra zemskému národnímu výboru v Praze z 11. července 1947. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4936.

¹⁷⁴¹ Rozpočet Tereziánské dobročinné nadace pro dívky na rok 1948 ze 17. dubna 1948. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁴² Zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. ze dne 11. července 1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁷⁴³ Opis rozhodnutí ministerstva zemědělství ze 4. března 1948. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4939.

¹⁷⁴⁴ Cit. dle: § 1 zákona č. 142/1947 Sb. z. a n. ze dne 11. července 1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁷⁴⁵ Cit. dle: Opis rozhodnutí ministerstva zemědělství ze 4. března 1948. NA, NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4939.

¹⁷⁴⁶ Zpráva zemského národního výboru v Praze ministerstvu vnitra z 31. srpna 1948. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4938.

Hradčanech dispoziční právo ke karlštejnskému panství i zdejšímu hradu,¹⁷⁴⁷ chybným zápisem v zemských deskách roku 1790 však byl označen za přímého vlastníka.¹⁷⁴⁸ Roku 1894 měl být do pozemkového katastru zaznamenán převod hradu Karlštejna z vlastnictví ústavu šlechtičen do vlastnictví c. k. eráru, jenž přešel roku 1918 pod Československou republiku.¹⁷⁴⁹ Schematismus velkostatků z roku 1933 nicméně připisuje vlastnictví karlštejnského panství i hradu opět Hradčanskému dámskému fondu.¹⁷⁵⁰ Po skončení nacistické okupace mělo dojít k obnovení předválečného stavu, státu však ve skutečnosti nebylo jasné, kdo je právoplatným vlastníkem. Záležitost byla následně zkoumána historiky.¹⁷⁵¹ Nakonec byl hrad Karlštejn prohlášen podle zákona č. 137/1946 Sb. z. a n.¹⁷⁵² za státní kulturní majetek a rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 4. května 1949 odevzdán Národní kulturní komisi do správy a užívání.¹⁷⁵³

Po únoru 1948 nastal soumrak československého nadačního světa. Podle výkladu ustanovení ústavy Československé republiky z 9. května 1948 měly fondy a nadace nadále přetrvat pouze za předpokladu, že „sloužily lidu“ a současně přizpůsobily svou hospodářskou činnost jednotnému hospodářskému plánu.¹⁷⁵⁴ Z podnětu Nejvyššího účetního kontrolního úřadu zahájilo ministerstvo vnitra na jaře 1949 přípravy k provedení zásadní reformy nadačního práva, jelikož „význam nadací v dnešní době klesá, [a] bylo by [proto] naléhavě třeba přizpůsobiti podmínky jejich vzniku novým poměrům“.¹⁷⁵⁵ Nadační fondy měly být nově soustředěny účelněji, mělo dojít ke snížení jejich počtu o ty, které pro nízkou výši svého jmění nemohly plnit předepsaný účel, a zrušení těch fondů a nadací, „jejichž účel uplynutím

¹⁷⁴⁷ Nadační listina pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755, bod 10. NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 1, kart. č. 1.

¹⁷⁴⁸ VENCLÍK, D.: Kamenný strážce slavné minulosti, s. 39.

¹⁷⁴⁹ BENEŠOVÁ, P.: Hrad Karlštejn ve 20. století, s. 19.

¹⁷⁵⁰ LUSTIG, R. – SVĚTNIČKA, F.: Schematismus velkostatků v Čechách 1933, s. 177.

¹⁷⁵¹ BENEŠOVÁ, P.: Hrad Karlštejn ve 20. století, s. 19.

¹⁷⁵² Zákon č. 137/1946 Sb. z. a n. ze dne 16. května 1946 o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku.

¹⁷⁵³ Opis zprávy Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku v Praze krajskému národnímu výboru v Praze z 20. května 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁵⁴ Zpráva Nejvyššího účetního kontrolního úřadu ministerstvu vnitra z 26. dubna 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁵⁵ Cit. dle: Zpráva ministerstva financí ministerstvu vnitra z 31. března 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

*doby pominul nebo u nichž je o jeho splnění postaráno jinými prostředky a zařízeními“.*¹⁷⁵⁶ K realizaci plánované reformy však nedošlo, neboť státní moc se nakonec rozhodla vyřešit záležitost československých nadací zcela jiným způsobem.

Počátek konce hradčanského institutu předznamenal osud nadační budovy na Pražském hradě, která představovala již od vzniku samostatného Československa neuralgický bod ve vztahu státní moci a bývalé šlechtické nadace. 15. května 1949 převzala od ministerstva vnitra nadační budovu jako nový nájemce Kancelář prezidenta republiky. Výše nájemného tehdy činila 300 000 korun ročně, k čemuž však bylo nutné připočíst ještě vedlejší dávky. Nadace, zastoupená zemským národním výborem, navíc usilovala o zvýšení nájemného na 400 000 korun ročně.¹⁷⁵⁷ Tato úprava se Hradu jevila jako mimořádně nevhodná: Vzhledem k tomu, že kancelář „*získala budovu pro své účely jako jedinou možnost rozřešit nedostatek místa ve svých vlastních hradních objektech (...) [a] je tedy jisté, že budova bude trvale určena pro účely veřejné správy, (...) [vyvstává] za této situace (...) otázka, zda by nebylo vhodnější, aby státní správa převzala budovu do svého vlastnictví, místo – aby kromě placení nájemného – investovala ještě značné částky do objektu, který patří jinému vlastníku“.*¹⁷⁵⁸ Navrhováno bylo buď odkoupení budovy, nebo její vyvlastnění.¹⁷⁵⁹ Usnesením vlády z 22. ledna 1952 bylo nakonec rozhodnuto o vyjmutí objektu paláce z majetku nadace a jeho převedení do vlastnictví státu, aniž by tím bylo formálně dotčeno plnění nadačního účelu či samotná existence Tereziánské dobročinné nadace pro dívky.¹⁷⁶⁰

O dalším osudu československých nadací – včetně hradčanské – však bylo v této době již rozhodnuto. Zásadní kroky vedoucí k jejich úplné likvidaci byly zahájeny v lednu roku 1951, kdy začalo být sepisováno veškeré nadační jmění.¹⁷⁶¹ Přijetím usnesení vlády z 21. října

¹⁷⁵⁶ Cit. dle: Zpráva ministerstva financí ministerstvu vnitra z 31. března 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁵⁷ Zpráva Kanceláře prezidenta republiky ministerstvu vnitra z 19. července 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁵⁸ Cit. dle: Zpráva Kanceláře prezidenta republiky ministerstvu vnitra z 19. července 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁵⁹ Zpráva ministerstva vnitra oddělení III/2 ministerstvu vnitra u 26. července 1949. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁶⁰ Zpráva ministerstva vnitra ministerstvu financí z 23. května 1952. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁶¹ Srov. zpráva ministerstva financí ministerstvu vnitra z 8. června 1951. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 7231, kart. č. 11597.

1952 byly československé fondy, účelová jmění a nadace až na několik výjimek¹⁷⁶² zrušeny a jejich majetek zestátněn.¹⁷⁶³ Stát tímto převzal nejen jmění zrušených nadací, ale také jejich závazky v podobě vyplácení nadačních požitků. Pomyslnou tečku za pohnutými, bezmála dvě století trvajících dějinami pražského Tereziánského ústavu šlechtičen učinila měnová reforma z počátku června 1953,¹⁷⁶⁴ která finanční prostředky určené k výplatě nadačních požitků natolik ztenčila, že další vypořádání závazků již nebylo možné. Zastavena byla také výplata prebend dvou bývalých hradčanských kapitulárek, Zdenky Lobkowiczové a Heleny Rechbachové. Obě dámy se následně obrátily na ministerstvo vnitra:¹⁷⁶⁵ „*Od června t. r. jsem nedostala již žádný požitek*“, napsala ministerstvu Helena Rechbachová. „*Poukazuji na skutečnost, že jsem již 65 let stará, trvale churavá a práce neschopná. Nemám zde nikoho, ani rodičů, ani děti a příbuzných. Jsem také zcela nemajetná, bez jakýchkoli jiných příjmů a tudíž odkázaná zcela na shora uvedený požitek. Žádám proto uctivě, aby se p. t. ministerstvo této výjimečné záležitosti ujalo a zařídilo, aby Krajský národní výbor v Praze (...) pokračoval ve výplatě požitků z jmenované nadace*“.¹⁷⁶⁶ Zda se některá z uvedených dam někdy dočkala kompenzace za ztrátu nadačních příjmů, ať už v jakékoli podobě, však z uvedených archivních pramenů nevyplývá.

¹⁷⁶² Nejznámější z nadací, jež přetrvaly až do dnešních dnů, je Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkovi předchůdci, s. 38. Archivní materiály vztahující se k otázce rušení československých nadací uloženy v: NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 7231, kart. č. 11597.

¹⁷⁶³ Výpis z usnesení 214. schůze vlády, konané dne 21. října 1952. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 7231, kart. č. 11597.

¹⁷⁶⁴ K měnové reformě z roku 1953 podrobněji např.: JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1. Praha 1992.

¹⁷⁶⁵ Srov. žádost Zdenky Lobkowiczové ministerstvu vnitra z 11. září 1953. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214; žádost Heleny Rechbachové ministerstvu vnitra z 12. září 1953. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

¹⁷⁶⁶ Cit. dle: Žádost Heleny Rechbachové ministerstvu vnitra z 12. září 1953. NA, Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 5714, kart. č. 10214.

Závěr

Vytyčeným cílem předkládané disertační práce bylo představit Tereziánský ústav šlechticů na Hradčanech, který zajišťoval od svého vzniku roku 1755 stavovsky přiměřené zabezpečení neprovdaným ženám ze starobylých šlechtických rodin. Doposud stál tento institut spíše stranou zájmu jak badatelů, tak širší veřejnosti, ve své době však patřil bezpochyby k nejvýznamnějším a také nejprestižnějším dámským šlechtickým nadacím v habsburské monarchii. Studie se pokusila zachytit rozličné aspekty života hradčanské nadace a odvíjela se v několika rovinách: Představila nejen rozmanité osudy samotné instituce během téměř dvou století její existence, ale také životní příběhy jejích členek, abatyší i zaměstnanců, kteří dějiny nadace spoluvytvářeli. V neposlední řadě pojednala také o šlechtických rodinách, které finanční těžkosti přiměly hledat zabezpečení pro své dcery v dámském zaopatřovacím ústavu. Na příkladu Tereziánského ústavu šlechticů byly současně ilustrovány dalekosáhlé strukturální proměny konce „starého režimu“, „dlouhého 19. století“ i první poloviny 20. století, stejně jako skutečnost, jak se tyto politické a společenské změny dotýkaly nejvyššího patra šlechtické společnosti.

První kapitola (Šlechtičny a chudoba na sklonku „ancien régime“ a v „dlouhém 19. století“) sledovala předpoklady urozených dam pro vstup do šlechtických nadací. Zisk prebendy v zaopatřovacím institutu představoval jednu z možností stavovsky přiměřeného zajištění svobodných šlechticů – zpravidla však nebyl volbou prioritní, neboť hlavním cílem mladých komtes a jejich rodin bývalo uzavření sňatku. Tomu odpovídal rovněž charakter jejich výchovy, jejímž cílem bylo připravit dívku na budoucí roli manželky, matky a „dámy ze společnosti“. Protože žena přebírala po svatbě stav svého manžela, byl upřednostňován tzv. stavovsky přiměřený sňatek, ideálně s mužem ze stejné či jen nepatrně vyšší úrovně šlechtické hierarchie – v nejlepším případě s majorátním pánem, který mohl šlechtičně zajistit výsadní postavení v rámci nové rodiny, finanční nezávislost i široké možnosti seberealizace.

Nepodařilo-li se komtesě nalézt vhodného partnera, bylo nutné zajistit její budoucnost jiným způsobem – bylo ovšem nezbytné usilovat pouze o takové zabezpečení, které odpovídalo obecně akceptovaným standardům šlechtické obce, v opačném případě hrozila ztráta vážnosti a důstojnosti nejen dotyčné šlechtičny, ale i celé její rodiny. Možnosti šlechticů jak získat životní uplatnění byly ovšem značně omezené nejen společenskými konvencemi, které urozeným dívkám z první společnosti nedovolovaly vykonávat skutečné povolání s výjimkou služby u dvora, tak charakterem jejich vzdělání. Šlechtické rodiny

volily v těchto případech různé strategie. Zatímco dobré finanční zázemí poskytovalo svobodným šlechticům poměrně vysokou míru svobody a umožňovalo jim vést vcelku nezávislý život, většina hůře situovaných neprovdaných dam zůstávala ve svých rodinách, kde pečovala o stárnoucí rodiče, nebo vypomáhala v rodinách sourozenců či vzdálenějších příbuzných. Postavení těchto žen v rámci rodiny však mohlo být značně problematické, mnohdy stály na samém okraji rodové (a jako neprovdané ženy koneckonců i společenské) hierarchie a byly plně odkázány na milosrdenství svých příbuzných. Další možnosti stavovsky přiměřeného zabezpečení se nabízely v umístění dívky v některém z řeholních řádů či vstupu do dvorské služby. Uvedené způsoby zajištění však rozhodně nebyly vhodné pro všechny neprovdané šlechtice, neboť vyžadovaly specifické osobnostní vlastnosti, do životů dam navíc přinášely mnohá omezení. Naproti tomu zabezpečení prostřednictvím dámské šlechtické nadace zajišťovalo urozeným ženám relativní nezávislost, vlastní příjem a mnohdy i lepší společenské postavení. Strategie rozmístování dcer do těchto institucí proto byla hojně využívána šlechtickými rodinami napříč všemi stupni šlechtické hierarchie.

První kapitola dále sledovala otázku ženské šlechtické nemajetnosti, která byla jedním z hlavních předpokladů pro získání nadačního místa. Jako problematické se ukázalo samotné definování pojmu šlechtická chudoba, neboť žádná oficiálně stanovená hranice ve zkoumaném období neexistovala. Šlechta (zejména vyšší) byla ohrožena primárně tzv. sekundární chudobou, která byla definována vždy v souvislosti se sociální skupinou, k níž dotyčný náležel, tedy v případě šlechtice optikou životní úrovně běžné na daném stupni šlechtické hierarchie. Vyjádřením tohoto principu byl „stavovsky přiměřený způsob života“ (německy *Standesgemäßheit*). Hranice ženské šlechtické chudoby jsem se pokusila nastínit prostřednictvím analýzy výše nadačních podpor, poskytovaných interními dámskými šlechtickými nadacemi, a prosebných žádostí šlechtice o přiznání nadační podpory. Kapitola současně ilustrovala nejčastější příčiny vzniku ženské šlechtické chudoby, mezi něž patřily genderová příslušnost, velikost rodiny, ztráta jednoho z rodičů (nejčastěji otce – živitele rodiny), špatný zdravotní stav, vysoký věk či nepříznivé vnější vlivy, v důsledku kterých přišla rodina o majetek (válka, krach na burze, inflace, špatná investice aj.)

Tématem druhé kapitoly (Dobročinnost jako tradiční pole působnosti šlechty) byla šlechtická charita v širším slova smyslu. Sledována byla tradice šlechtické filantropie, stejně jako její konkrétní projevy. Zajištění péče o potřebné patřilo až do zrušení poddanství roku 1848 k tradičním povinnostem pozemkové vrchnosti, i poté však šlechta chápala vykonávání charity jako svůj morální závazek. Povinnost pomáhat potřebným byla mladým šlechticům a šlechticům vštěpována od útlého dětství jak cílenou výchovou, tak prostřednictvím příkladu

rodičů. Mezi příjemce šlechtické charity patřili v první řadě vlastní poddaní, zaměstnanci a jejich rodiny. Ve druhé polovině 19. století se dobročinné aktivity přesunuly do velkých měst, kde získaly podobu velkolepých společenských akcí. Pro šlechtu byla příznačná rovněž institucionalizovaná dobročinnost, přičemž jeden z projevů tohoto typu šlechtické charity představovaly ústavy šlechtičen. Kapitola si všímala rovněž tradičního genderového rozdělení šlechtických dobročinných aktivit – zatímco muži poskytovali finanční prostředky, od žen se očekávala především osobní angažovanost. Neplatilo to však absolutně, neboť šlechtičny s vlastním příjmem (zvláště vdovy) se často stávaly významnými mecenáškami či zakladatelkami dobročinných institucí.

Třetí kapitola (Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii) se zabývala právním pozadím existence nadací v předlitavské části habsburské monarchie. Až do poloviny 18. století stály nadace prakticky mimo pozornost státní moci a teprve za vlády Marie Terezie (roku 1762) byly podřízeny státnímu dohledu. Státní moc vykonávala vůči nadacím tzv. nadační výsost, která spočívala v celé řadě oprávnění při vzniku nadací, jejich běžném provozu i zániku. Státní dohled spočíval například v kontrole správy nadačního jmění či spolurozhodování při udělování nadačních míst. Nadačním úřadem první instance býval příslušný zemský úřad či zemská vláda, ve druhé instanci vykonávala státní dohled spojená dvorská kancelář (později ministerstvo vnitra).

Hlavní pozornost byla soustředěna na ženské šlechtické nadace, které vznikaly buď jako tzv. externí instituty, které členkám poskytovaly pravidelný finanční příspěvek, nebo v podobě tzv. interních institucí, jejichž členky byly povinny bydlet ve společné budově (měly tzv. rezidenční povinnost). Nastíněna byla otázka fundátorské motivace, pro kterou byla určující zejména snaha o zachování ekonomického, kulturního i sociálního kapitálu šlechtického stavu, či v případě rodinných nadačních míst přímo vlastní rodiny. Motivací mohla být rovněž snaha o pozvednutí vlastního společenského statusu, náboženské cítění či reflexe osobní zkušenosti. Každá z nadací předepisovala určité podmínky přijetí – zpravidla nemajetnost, šlechtický původ, věk, katolické vyznání a často také dobrý zdravotní stav a určitou zemskou příslušnost uchazečky. Kapitola dále zprostředkovala přehled doposud známých dívčích a dámských externích a interních šlechtických nadací, přičemž zvláštní pozornost věnovala zejména stanoveným podmínkám pro přijetí kandidátek a výši a typu poskytovaných nadačních podpor. Jak výzkum ukázal, výše rent vyplácených ženskými šlechtickými nadacemi byla velmi rozdílná, jejich reálná hodnota navíc značně kolísala v závislosti na vnějších vlivech, zejména inflaci – v mnohých případech proto měly pouze symbolický charakter.

Následující kapitoly soustředily pozornost na pražský Tereziánský ústav šlechticů. Čtvrtá kapitola (Hmotné zajištění Tereziánského ústavu šlechticů) sledovala ekonomické aspekty provozu hradčanské nadace. Její majetek sestával z tzv. spojených panství Ledče a Bohdanče, panství Cerhenice a Chocenice (od roku 1759) a po krátký čas (1768 až 1776) také Trojského zámku, kromě toho směla nadace disponovat výnosy z deskových statků Karlštejna a Milína, patřících českým královnám. Do nadačního jmění byl zahrnut rovněž Rožmberský palác a dřívějším děkanstvím kostela Všech svatých na Pražském hradě, který se stal sídlem nadace. Zpočátku tvořil pozemkový majetek hlavní zdroj příjmů ústavu šlechticů, postupem času však získaly na významu příjmy z cenných papírů, do nichž nadace investovala své finanční přebytky.

Nadační jmění bylo spravováno v nadační pokladně, tzv. všeobecném fondu ústavu šlechticů. Později byly vytvořeny ještě další specializované fondy, mimo jiné i tzv. fond zaopatřovacích prebend, jenž byl vyčleněn jako zcela samostatný fond za účelem poskytování nadační podpory urozeným dívkám z rodin státních úředníků a příslušníků armády. Zásadních proměn doznal také způsob správy nadačního majetku. Hospodářské záležitosti původně náležely do kompetence tzv. druhého nadačního komisaře a děkanky, za vlády císaře Josefa II. však byly převedeny do rukou státu. Institut byl zbaven možnosti jakkoli zasahovat do výkonu správy i hospodaření na svých panstvích, správa pozemkového majetku mu byla navrácena teprve roku 1808.

Výzkum jasně ukázal, že finanční stav ústavu šlechticů i zajištění jeho členek byly silně ovlivněny hospodářskými, sociálními i politickými proměnami habsburské monarchie a do značné míry odrážely její momentální situaci. Zásadní změnu přineslo zavedení tzv. raabizace na nadačních statcích roku 1778, které ústav připravilo o podstatnou část příjmů. S dalšími finančními propady se nadace potýkala od počátku 19. století v souvislosti s hospodářskou krizí vyvolanou koaličními válkami. Pokles reálné hodnoty prebend kapitulárek byl panovník ochoten kompenzovat prostřednictvím pravidelných finančních příspěvků, vyplácel je ovšem nikoli z prostředků vídeňského dvora, ale přímo z nadační pokladny, kterou tím dále zatěžoval. Kvůli špatné finanční situaci muselo být dočasně pozastaveno přijímání nových členek a nadace byla nucena zadlužit se u stavovské zemské pokladny. Postupnou konsolidaci poměrů přinesla až druhá polovina 30. let 19. století. Přesto patřily hradčanské kapitulárky po celou dobu existence nadace k jednoznačně nejlépe zajištěným prebendistkám v předlitavských ústavech šlechticů. Kapitulárky sice byly nuceny zhoršující se finanční podmínky akceptovat, avšak jejich vliv na formování představ šlechticů o podobě stavovscky přiměřeného životního stylu byl prakticky minimální.

Nepříznivé finanční situaci kapitulárky vytrvale čelily prostřednictvím opakovaných žádostí o zvýšení nadační podpory a přijetí dalších opatření, která slibovala zlepšení stavu nadační pokladny.

Pátá kapitola (Personální struktura hradčanské nadace) se zabývala personálním zajištěním Tereziánského ústavu šlechticů z pohledu tzv. sboru představených dam, nadačních komisařů a zaměstnanců. V případě sboru představených, který řídil každodenní chod instituce, kapitola ilustrovala postupný nárůst kompetencí první z jeho členek (děkanky), která působila jako prostřednice mezi kapitulárkami a abatyší a v době její nepřítomnosti přebírala roli první dámy nadace. Sbor představených byl doplňován prostřednictvím tajného hlasování členek kapituly, volbu následně musel potvrdit panovník jako nejvyšší autorita ústavu. Způsob doplňování sboru představených i doživotní charakter funkcí sice umožňovaly svěřit vedení nadace dámě, která disponovala odpovídajícími vlastnostmi a mnohaletými zkušenostmi získanými na nižších postech, nevyhnutelným důsledkem této praxe však byla přestárlost vedení, s níž se ústav šlechticů potýkal po celou dobu existence. Přijetí funkce představené bylo chápáno nepochybně jako velmi prestižní záležitost (vnějším projevem této prestiže bylo jak finanční ohodnocení, tak přiznané hodnostní pořadí manželek tajných radů). Současně dámám otevíralo poměrně široké možnosti seberealizace v rámci ústavu šlechticů i mimo něj, například v podobě charitativních aktivit. Na příkladech kapitulárek Žofie Kláry svobodné paní Enzenbergové (1722–1795) a Raimundy svobodné paní ze Saint-Genois (1733–1815) práce doložila praxi transferu zkušeností mezi dámskými šlechtickými nadacemi v rámci habsburského soustátí.

Součástí této části práce jsou i dvě podkapitoly, které předchozí závěry upřesňují. Zároveň jsou natolik odvislé od samotného tématu, že si zasluhují vlastní vymezení. První sledovala pole působnosti tzv. Komise pro ústav šlechticů, která zajišťovala společně s abatyší a členkami sboru představených správu nadačních záležitostí. Post prvního nadačního komisaře, který zastupoval zájmy ústavu šlechticů navenek, byl vyhrazen nejvyššímu zemskému purkrabímu (později prezidentu českého zemského gubernia, respektive českému místodržiteli), hodnost druhého nadačního komisaře nebyla pevně spojena s držbou žádného konkrétního úřadu.

Další z podkapitol se zabývala vývojem zaměstnanecké základny jak v samotném ústavu šlechticů, tak okrajově i na jeho statcích, a to z pohledu vývoje typů pracovních pozic, počtu pracovníků a výše jejich platů. Sondy do materiálů dokumentujících průběh přijímacích řízení ukázaly, že zásadní roli při výběru personálu hrály především získané pracovní zkušenosti (nejlépe na některém z nižších postů přímo v nadaci), bezvadná pověst,

kladné reference bývalých zaměstnavatelů, dobrý zdravotní stav a rodinné vazby na bývalé či stávající zaměstnance. Zvláštní pozornost byla věnována otázce zabezpečení vysloužilých pracovníků a jejich rodin. Personál Tereziánského ústavu šlechtičen nikdy de iure nepatřil mezi státní zaměstnance, nadace však přebírala ze státního penzijního systému řadu prvků. K přiznání penze docházelo obvykle až poté, co pracovník odsloužil určitý počet let či získal lékařské potvrzení o pracovní neschopnosti. Stejně tak ústav šlechtičen pamatoval na zajištění vdov a sirotků bývalých pracovníků. Pomoc určená zaměstnancům a jejich rodinám přitom vykazovala obdobné rysy, jako klasická šlechtická filantropie – dostal-li se osvědčený zaměstnanec do nesnází, mohl zpravidla počítat s pomocí svého zaměstnavatele, a to i nad rámec stanovených předpisů. Dvě z kapitulárek se zasloužily dokonce o vznik dvou specializovaných nadačních fondů určených k podpoře vysloužilého služebnictva.

Šestá kapitola (Hradčanské kapitulárky) se pokusila nastínit každodenní život v pražském tereziánském institutu optikou jeho členek. Strukturálně je rozdělena do dvou částí. První zkoumala problematiku přijímání nových kapitulárek. Analyzovala jednotlivé podmínky přijetí a jejich relevanci pro výsledek přijímacího řízení. Všimla si rovněž otázky sociální a geografické příslušnosti kandidátek hradčanských prebend. Pro přijetí do hradčanské nadace představovalo absolutní nutnost v první řadě prokázání šlechtického původu, přičemž rozhodující nebyl stupeň šlechtictví, ale starobylost rodu. Tereziánský ústav tak zůstal po celou dobu své existence vysoce exkluzivním společenstvím, vyhraněným vůči měšťanskému prostředí, jenž představoval ze své podstaty jeden ze symbolů uzavření šlechtické společnosti vůči okolnímu prostředí. Zásadní předpoklad tvořila také nemajetnost, tradičně posuzovaná s ohledem na zásadu stavovsky přiměřeného způsobu života (*Standesgemäßheit*). Mezi klíčové faktory rozhodné pro přidělení nadačního místa patřily zásluhy rodiny o stát. Na příkladu Terezie hraběnky Fünfkirchenové (1835–1902) byl následně demonstrován průběh přijímacího procesu a slavnostního uvedení nové členky do společenství kapitulárek, tzv. instalace.

Ve druhé části šestá kapitola představila podobu všedních i svátečních dnů v hradčanském institutu. Každodennost členek nadace byla pevně svázána vnitřními předpisy, tzv. nadačními stanovami, které přesně vymezovaly jejich práva a povinnosti. Vedle hmotného zajištění dámám náleželo zabezpečení v rovině sociální, neboť se ziskem prebendy bylo spojeno společenské postavení na úrovni manželek c. k. komořích. Otázka hodnostního pořadí přitom měla pro šlechtičny prvořadý význam, neboť jejich společenské uznání se zpravidla neodvíjelo od úspěchu ve výkonu určité profese či úřadu, ale od jejich zařazení ve dvorské hierarchii. Vedle společenského postavení byl vnějším identifikátorem příslušnosti

k institutu nadační odznak a černý oděv. K povinnostem hradčanských prebendistek patřilo každodenní vykonávání předepsaných náboženských úkonů, které plně odrážely dobovou představu o silném náboženském cítění ideální aristokratky i mimořádnou osobní zbožnost zakladatelky císařovny Marie Terezie. Předpisy sice dámám povolovaly účast na veřejném životě, současně však zásadně omezovaly míru jejich osobní svobody (například v podobě omezení vycházek, přijímání návštěv či povinnosti doprovodu věrohodné šlechtičny) a představovaly přímý rozpor mezi přiznaným společenským statutem na úrovni provdané dámy a realitou. Z výzkumu je jasně patrné, že okamžikem vstupu do nadace přebíral ústav šlechtičen někdejší úlohu rodiny jako vrchního strážce cti a morální bezúhonnosti kapitulárky, jež patřily mezi základní formy kapitálu svobodných dívek z lepších rodin. V některých případech se představy panovníků a prebendistek o způsobu plnění náboženských povinností a dodržování mravní kázně pochopitelně rozcházel – k odchodu z institutu však porušení předpisů vedlo pouze v jediném zdokumentovaném případě.

Nejčastější příčinou opuštění institutu byl sňatek, který uzavřela necelá čtvrtina interních dam. Průměrný sňatkový věk hradčanských nevěst byl přitom podstatně vyšší, než u ostatních šlechtičen v monarchii. Vhodného partnera bylo možné nalézt jak na společenských událostech, jichž se dámy účastnily, tak přímo na půdě ústavu šlechtičen. Možná funkce nadace jako sňatkového trhu by nepochybně zasluhovala další badatelskou pozornost. Zásada rovnorodosti byla většinou respektována, neplatilo to však absolutně – několik členek uzavřelo sňatek pod svůj stav, dokonce s příslušníkem novošlechtické rodiny. Pouze několik dam přišlo o prebendu v souvislosti se vstupem do kláštera, přestupem do jiného zaopatřovacího ústavu, vstupem do dvorských služeb či vinou vážných zdravotních problémů, v některých případech se příčinu rezignace nepodařilo blíže objasnit. Osudy jednotlivých kapitulárek jak v době členství v institutu, tak po odchodu z něj představují široký badatelský potenciál, který zůstal s ohledem na charakter studie prozatím z velké části nevyužit.

V centru zájmu sedmé kapitoly (Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen) stály přední představitelky Tereziánského ústavu šlechtičen, příslušnice císařské rodiny. První část ilustrovala obraz „ideální arcivévodkyně“, který měla kandidátka na post arcivévodkyně-abatyše následovat. Další část pojednala o principech výběru císařských princezen do abatyšské funkce a představila osobnosti jednotlivých dam. Sledovala rovněž podobu formálního postupu při jejich jmenování a průběh instalačního obřadu. Podkapitola Výkon úřadu abatyše poukázala na skutečnost, že post abatyše byl císařskými princeznami až na jedinou výjimku, arcivévodkyni Marii Annu (1770–1809), zastáván v zásadě jako čestná funkce. Bezpochyby nejvýznamnější pravomoc představovalo oprávnění spolukoronovat

českou královnu, původně náležející představeným kláštera sv. Jiří, které bylo hradčanským abatyším přiznáno Leopoldem II. roku 1791. Přesto byly abatyšské klíčovými postavami nadace – významně posilovaly prestiž institutu i jeho členek a tři z arcivévodkyň se dokonce zasloužily o vznik dvou nových (čekatelských) nadačních míst. Třebaže byl zisk abatyšské hodnosti vnímán jako mimořádné vyznamenání a svým nositelkám otevíral nové možnosti společenského uplatnění, z pohledu císařského dvora i samotných arcivévodkyň býval před doživotním setrváním ve funkci upřednostňován sňatek.

Předmětem osmé kapitoly (Hradčanská nadace po první světové válce) byly osudy tereziánského institutu po rozpadu habsburské monarchie. Po vyhlášení samostatného Československa se ústav jako výlučně šlechtická instituce ocitl v komplikované pozici a byl nucen čelit tlakům na úplné zrušení. Domácnost kapitulárek byla rozpuštěna, nadační budova zabrána ministerstvem vnitra a nadační statky předány do správy ministerstva zemědělství. Další existence nadace jako takové nicméně byla státní mocí trpěna, a to zejména s ohledem na mezinárodněpolitické závazky nového státu. Díky vágní formulaci zákona o zrušení šlechtictví se institut ocitl v právním vakuu a plnění nadačního účelu bylo fakticky znemožněno. Ještě hůře se nadaci vedlo v podmínkách po roce 1938 – nacistická okupační moc nejprve zabavila podstatnou část nadačního jmění a nakonec přistoupila k úplné likvidaci instituce. Její činnost sice byla po skončení druhé světové války obnovena, další období se však neslo ve znamení nevyhnutelného úpadku, který vyvrcholil na počátku 50. let 20. století plošným rušením nadací a nadačních fondů komunistickým režimem, jež znamenalo definitivní tečku za pohnutými osudy někdejšího Tereziánského ústavu šlechtičen na Hradčanech.

Předložená disertační práce představila pražský Tereziánský ústav šlechtičen jako institut, který hrál ve šlechtické společnosti habsburské monarchie zcela nezastupitelnou úlohu. Jeho vznik souvisel se snahami císařovny Marie Terezie mírnit nepříznivou hospodářskou situaci šlechty, tradiční opory panovnické moci, a to především té její části, která se zasloužila o stát. Vedle ekonomického rozměru měla fundace také rozměr psychologický, neboť přijetí nadačního místa přirozeně vytvářelo určitý morální závazek dané rodiny ve vztahu k panovníkovi i celé dynastii. Mezi interními ústavu šlechtičen zaujímal hradčanský institut z pozice panovnické fundace (stojící díky osobě abatyšské v těsné blízkosti arcidomu) výsadní postavení, jež bylo vyjádřeno mimořádnými privilegii, kterých se ústavu i jeho členkám opakovaně dostávalo. Současně práce otevřela prostor pro kladení dalších badatelských otázek, například ohledně významu nadace v prostředí nadačního světa mimo území habsburské monarchie (respektive její předlitavské části) a středoevropského prostoru.

Seznam pramenů a literatury

NEVYDANÉ PRAMENY

- **Národní archiv (NA)**

České místodržitelství Praha – všeobecné 1856–1910 (České místodržitelství 1856–1910),
inv. č. 352, kart. č. 61–63; inv. č. 5483–5499, kart. č. 2403–2407.

České místodržitelství Praha – prezídium, sign. 2/25, kart. č. 406; sign. 2/3, kart. č. 1105.

Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953, Praha, inv. č. 2918, kart. č. 4936–4940;
inv. č. 3229, kart. č. 5177; inv. č. 5714, kart. č. 10214.

Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň

Nadace Aloisie šlechtičny Kordulové ze Sloupna, inv. č. 12, kart. č. 4.

Nadace Anny Johanny rytířky Lukavské z Lukavice, inv. č. 14, kart. č. 6.

Nadace arcivévodkyně Štěpánky, inv. č. 27, kart. č. 14.

Nadace císaře Leopolda, inv. č. 13, kart. č. 4.

Nadace Doroty Johanny svobodné paní ze Spangenbergu, inv. č. 25, kart. č. 13.

Nadace Františka Adama hraběte z Vrtby, inv. č. 29, kart. č. 15.

Nadace Johanny svobodné paní Schmiedgräbnerové z Lustenegg, inv. č. 21, kart. č. 12.

Nadace Johanny svobodné paní Skronské, inv. č. 23, kart. č. 13.

Nadace Karoliny Justiny hraběny Schönkirchové, inv. č. 22, kart. č. 12.

Nadace Marie Anny svobodné paní z Wiederu, inv. č. 30, kart. č. 15.

Nadace Marie Moniky hraběny Švihovské, inv. č. 28, kart. č. 14.

Nadace Marie Rozálie rytířky Meiderlové z Mannsbergu, inv. č. 15, kart. č. 6.

Nadace Terezie hraběny Pöttingové, inv. č. 18, kart. č. 12.

Nadace Terezie svobodné paní Příchovské z Příchovic, inv. č. 19, kart. č. 12.

Tereziánský ústav šlechtičen, inv. č. 31, kart. č. 15–24.

Ústav šlechtičen „Mariánská škola“ v Brně, inv. č. 32, kart. č. 25.

Ústav šlechtičen „u svatých Andělů“ na Novém Městě pražském, inv. č. 33, kart. č. 26.

Rodinný archiv Metternichů – Starý archiv, Kinder des Reichsgrafen Emmerich Carl v. Metternich Winnenburg, sign. 3196–3197.

Rodinný archiv toskánských Habsburků, část Ferdinand IV., inv. č. 126–170, kart. č. 16–18.

Tereziánský ústav šlechticů, Praha (Tereziánský ústav šlechticů).

Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační, školské, Hradčanský ústav šlechticů, kart. č. 283–286.

- **Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)**

- Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

Hofadelsakten (1600–1918), Prag, Hradschiner Damenstift (Hradschiner Damenstift), Sign. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelige Damenstifte HrD.

Inneres, Präsidium, Orden und Auszeichnungen (1866), Sign. AT-OeStA/AVA Inneres MdI Präsidium A 1121, Kart. Nr. 1121.

- Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Sammlungen und Selekte, Verordnung betreffend die Adelsproben für die Aufnahme in ein adeliges Damenstift in Prag oder Innsbruck, Sign. AT-OeStA/FHKA SUS Patente 159.13.

- Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Familienarchiv Folliot-Crenneville, Hochzeiten, Renunziationen, Taufen, Firmungen und Äbtissin-Installationen von Mitgliedern der kaiserlichen Familie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB FA Folliot-Crenneville 155.

Habsburg-Lothringische Familienurkunden, Kaiserliches Familienstatut des Erzhauses, von Kaiser Ferdinand I. erlassen, Familienurkunden 2362 (Familienstatut), Sign. AT-OeStA/HHStA UR FUK 236.

Hausarchiv

Akten, die Bezug auf den Antrag haben, dass Erzherzogin Maria Anna, eine Tochter von Kaiserin Maria Theresia als Äbtissin nach Prag gehen soll, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Handarchiv Kaiser Franz 12-2-1.

Briefe von Erzherzogin Maria Anna an ihre Schwester Erzherzogin Maria Amalia (1790-1798), Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Sammelbände 68a-2.

Vermählung der Erzherzogin Therese, Tochter des Erzherzogs Karl, mit dem Könige beider Sizilien, Ferdinand II., Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 26-1.

Vermählung Erzherzog Rainer Ferdinand, Sohn des Vizekönigs Erzherzog Rainer, mit der Erzherzogin Marie Karoline, Tochter des Erzherzogs Karl, Sign. AT-OeStA/HHStA HausA Ministerium des k.k. Hauses Vm 27-6.

Herrschaftsarchiv Walpersdorf, 202 Prager Damenstift (Walpersdorf), Sign. AT-OeStA/HHStA SB HA Walpersdorf 202.

Ministerium des Äußern

Vermählungen: Erzherzogin Elisabeth Amalia mit Prinz Alois von Liechtenstein, Sign. AT-OeStA/HHStA MdÄAR F1-198-3.

Vermählungen: Erzherzogin Maria Christine mit Alfons XII., König von Spanien, Sign. AT-OeStA/HHStA MdÄAR F1-186-1.

Nachlass Wilhelm Moeller (1914–1918), Hochzeit der Erzherzogin Margarethe Sophie, Sign. AT-OeStA/HHStA SB NI Möller 1-9.

Obersthofmarschallamt

Maria Antoinette Erzherzogin, 1878, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 415-1.

Maria Antoinette Erzherzogin, Sign. AT-OeStA/HHStA HA OMaA 417.

Obersthofmeisteramt

Neuere Zeremonialakten (1792–1918), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 457-14; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 439-17; Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 433-18.

Rangordnung am kaiserlichen und königlichen Hofe, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA ZA SR 19-4.

Verlobung der Erzherzogin Maria Annunziata mit Herzog Siegfried in Bayern (1902), Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 271-2.

Vermählung der Erzherzogin Carolina Maria Immaculata mit Prinz August von Sachsen-Coburg, Sign. AT-OeStA/HHStA OMeA NZA 266-3.

Zeremonialprotokolle.

- **Steiermärkisches Landesarchiv (SL)**

Adelige Damenstifte, Kart. Nr. 1–20.

- **Tiroler Landesarchiv (TL)**

Damenstift Innsbruck, Akten/Urkunden 1765–1925, I/1–VII/1, Kart. Nr. 1–13.

- **Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky**

Národní shromáždění československé 1918–1920. Tisky

Dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2748_01.htm [cit. dne 29. října 2018].

Národní shromáždění Republiky československé 1935–1938. Poslanecká sněmovna – stenografické protokoly

Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/057schuz/s057002.htm> [cit. dne 10. února 2019].

VYDANÉ PRAMENY A PAMĚTI

ARNETH, Alfred von: Geschichte Maria Theresia's, Bd. VII. Wien 1876 (ARNETH, A. von: Geschichte Maria Theresia's VII.)

ARNETH, Alfred von: Geschichte Maria Theresia's, Bd. X. Wien 1879 (ARNETH, A. von: Geschichte Maria Theresia's X.)

BELGIEN, Stephanie von: Ich sollte Kaiserin werden. Lebenserinnerungen der letzten Kronprinzessin von Österreich-Ungarn. Leipzig 1935.

Ceremoniel bei der Krönung Ihrer Majestät der Kaiserinn Maria Anna als Königin von Böhmen. [b. m.] 1836 (Ceremoniel bei der Krönung Maria Anna 1836).

EBNER-ESCHENBACH, Marie von: Meine Kinderjahre. Berlin 2013 (EBNER-ESCHENBACH, M. von: Kinderjahre).

FUGGER, Nora: Im Glanz der Kaiserzeit. Nachdruck der Ausgabe Wien 1932 [b.m.] [b.r.] (FUGGER, N.: Im Glanz der Kaiserzeit)

Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia gebohrne königlichen Prinzessin beyder Sizilien, als König und Königin von Böhmeim, samt der umständlichen Beschreibung der Feyerlichkeiten in Prag, aus achten Quellen, mit den geometrisch gezeichneten und in Kupfer gestochenen Reichskleinodien des Königreichs. Wien 1792 (Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Franz des Zweyten und der Kaiserin Maria Theresia 1792).

Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise Infantin von Spanien als König und Königin von Böhmeim, samt der umständlichen Beschreibung der Feyerlichkeiten in Prag, aus achten Quellen, mit den geometrisch gezeichneten und in Kupfer gestochenen Reichskleinodien des Königreichs. Wien 1791 (Krönungs-Ceremoniel des Kaisers Leopold des Zweyten und der Kaiserin Marie Louise 1791).

Krönungs-Ceremoniel oder Accurate Nachricht, Was Bey der Krönung Des Aller-Durchlauchtigsten, Großmächtigsten und unüberwündlichsten Kaysers und Kayserin, Caroli VI. und Christina Elisabetha, zum König und Königin von Böhmen in Prag den 5. und 8. Septembr. 1723 vorgangen. Leipzig 1723 (Krönungs-Ceremoniel Caroli VI. und Christina Elisabetha 1723).

PELCL, František Martin: Paměti. Praha 1956.

Satzungen des herzoglich Savoyenschen Damenstiftes in Wien. Wien 1916 (Satzungen Savoyensches Damenstift 1916).

Satzungen für das kaiserl. königl. adeliche Damenstift Ohlsperg. [b. m.] 1790 (Satzungen Ohlsperg).

Satzungen für das von Wail. Frauen Theresia Herzoginn von Savoye, gebohrner Fürstinn von und zu Lichtenstein, mit allerhöchst-Landesfürstlicher Bewilligung errichtete adeliche weltliche Freylenstift. Wien 1773 (Satzungen Wien 1773).

SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): Marie Valérie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské, Praha 2007.

THÜRHEIM, Lulu von: Mein Leben. Erinnerungen aus Österreichs grosser Welt 1788–1852. Bd. I.–IV., München 1913.

TOSCANA, Luise von: Mein Lebensweg. Dresden 2004 (TOSCANA, L. von: Mein Lebensweg).

WÖLFLING, Leopold: Habsburkové ve vlastním zrcadle. Životní vzpomínky, Praha [b. r.] (WÖLFLING, L.: Habsburkové ve vlastním zrcadle)

TISK

Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben; Das Vaterland; Der Tiroler; Die Debatte; Die Heimat. Illustriertes Familienblatt; Grazer Volksblatt; Illustrierte Rundschau; Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny; Local-Anzeiger der Presse; Mährisch- Ständische Brüner Zeitung; Národní politika; Neuigkeits-Welt-Blatt; Prager Abendblatt; Prager Tagblatt; Prager Zeitung; Salzburger Chronik; Salzburger Volksblatt; Večerník Práva lidu; Wiener Abendpost; Wiener Salonblatt; Wiener Zeitung

PRÁVNÍ PŘEDPISY

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie. Wien 1811 (ABGB).

Saint-Germainská mírová smlouva z 10. září 1919, po ratifikaci publikovaná jako zákon č. 507/1921 Sb. z. a n.

Trianonská mírová smlouva ze 4. června 1920, po ratifikaci publikovaná jako zákon č. 102/1922 Sb. z. a n.

Zákon č. 32/1918 Sb. z. a n. ze dne 19. listopadu 1918 o obstavení velkostatků.

Zákon č. 61/1918 Sb. z. a n. ze dne 10. prosince 1918, jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly.

Zákon č. 318/1919 Sb. z. a n. ze dne 27. května 1919 i zajištění půdy drobným pachtýřům.

Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového.

Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě.

Zákon č. 243/1920 Sb. z. a n. ze dne 10. dubna 1920, kterým se mění zákon o zrušení šlechtictví, řádů a titulů.

Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

Zákon č. 137/1946 Sb. z. a n. ze dne 16. května 1946 o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku.

Zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. ze dne 11. července 1947 o revisi první pozemkové reformy.

LITERATURA

ABRAMSOVÁ, Lynn: Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918. Brno 2005 (ABRAMSOVÁ, L.: Zrození moderní ženy).

Allgemeine deutsche Biographie, Bd. IV. Leipzig 1876.

Almanach de Gotha pour d'année 1826.

ANDERMANN, Kurt (Hg.): Geistliches Leben und standesgemäßes Auskommen: adelige Damenstifte in Vergangenheit und Gegenwart. Tübingen 1998.

ASSMANN, Jan N.: Bývalý novoměstský ústav šlechtičen U Sv. Andělů v Praze. In: Res Musei Pragensis, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1999, roč. 9, č. 4, s. 1–7.

ARETZ, Gertrude: Marie Louise. Erzherzogin von Österreich, Kaiserin der Franzosen, Napoleons zweite Ehefrau. Hamburg 2013.

BALCAR, Jaromír: Pozemková reforma v období první československé republiky, In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 2000, roč. 22, č. 6, s. 27–31.

BASTL, Beatrix: Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau der Frühen Neuzeit. Wien 2000 (BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehre).

BENDA, Josef: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Studie Národohospodářského ústavu Josef Hlávky. Praha 2010.

BENEŠOVÁ, Petra: Hrad Karlštejn ve 20. století. Diplomová práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Rudná 2014 (BENEŠOVÁ, P.: Hrad Karlštejn ve 20. století).

BERGER, Rupert: Liturgický slovník. Praha 2008.

BESTENREINER, Erika: Luise von Toscana. Skandal am Königshof, München 1999.

- BEZECNÝ, Zdeněk: Akademie hraběte Straky – pokus o český Eton? In: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Praha 2004, s. 145–148.
- BEZECNÝ, Zdeněk: Česká šlechta a salony v druhé polovině 19. století. In: LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.): Salony v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň 12.–14. března 1998. Praha 1999, s. 201–207.
- BEZECNÝ, Zdeněk: Die Akademie des Grafen Straka. In: CERMAN, Ivo – VELEK, Luboš: Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen. München 2006, s. 169–174.
- BEZECNÝ, Zdeněk: Karel IV. ze Schwarzenbergu. Život šlechtice v devatenáctém století. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.): Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka. České Budějovice 2003, s. 93–101.
- BEZECNÝ, Zdeněk: Marie Anna ze Schwarzenbergu. In: LENDEROVÁ, Milena (ed.): Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha 2002, s. 155–164.
- BEZECNÝ, Zdeněk: Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. České Budějovice 2005 (BEZECNÝ, Z.: Příliš uzavřená společnost).
- BĚLIČOVÁ, Milena: Jirušové – rodinná tradice v pramenech a pamětech. In: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia, 2013, roč. 67, č. 3–4, s. 53–59.
- BĚLIČOVÁ, Milena: MUDr. Bohuslav šlechtic Jiruš a jeho odkaz Národnímu muzeu. In: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia, 2013, roč. 67, č. 3–4, s. 5–12.
- BOCK, Gisela: Women's History and Gender History. Aspects of an International Debate. In: Gender and History, 1989, roč. 1, č. 1, s. 7–30.
- BOCKOVÁ, Gisela: Ženy v evropských dějinách: Od středověku do současnosti. Praha 2007.
- BOČEK, Jan: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava. Říčany u Prahy 2010 (BOČEK, J.: Nadace a nadační fondy v protektorátu Čechy a Morava).
- BOČEK, Jan: Nadace a nadační fondy ve Středočeském kraji. Praha 2010.
- BOČEK, Jan: Studentské nadace v Království českém. Praha 2013.
- BOLOGNE, Jean-Claude: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha 1997.
- BORŮVKA, Vlastimil: Rodopis rodu pánů z Kolovrat. In: BORŮVKA, Vlastimil – KRÁM, Josef – PAVEL, Jakub: Dějiny Rychnova nad Kněžnou a rodu pánů z Kolovrat. Praha 2000.
- Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon. Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, Bd. XII. Berlin – Wien 1894.

- Brockhaus Bilder-Conversations-Lexikon. Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, Bd. XVI. Berlin – Wien 1895.
- BUBEN, Milan – POKORNÝ, Pavel R.: Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se supplementem sídelních biskupů). Praha 2014.
- BUBEN, Milan: Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů. Praha 2000.
- CAIS, Petr: Problémy německých samosprávných celků českých zemí v souvislosti s válečnými půjčkami, poskytnutými habsburské monarchii za 1. světové války, a jejich řešení v meziválečném období: IV. státní půjčka, 3% odškodňovací dluhopisy, Teplická dohoda. In: Sborník k poctě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů. Plzeň 2011, s. 192–210.
- CERMAN, Ivo: Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici. Praha 2011 (CERMAN, I.: Šlechtická kultura v 18. století).
- CIBULKA, Josef: Český řád korunovační a jeho původ. Praha 1934.
- CORETH, Gioia: Damenstift Essen – Lebensalltag der Stiftsdamen. [b. m.] 2010.
- ČAPSKÁ, Veronika: Jan Kristián Swéerts-Sporck a František Girtler – na společné cestě mezi zbožností a ekonomickým zájmem. In: *Theatrum historiae*, 2011, č. 9, s. 79–96.
- DIEMEL, Christa. Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800–1870. Frankfurt am Main 1998 (DIEMEL, Ch.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert).
- DOLEŽALOVÁ, Antonie: Hlávkoví předchůdci a pokračovatelé. Právní postavení a sociální funkce nadací v českých zemích a v Československu od jejich vzniku do současnosti. Praha 2014 (DOLEŽALOVÁ, A.: Hlávkoví předchůdci).
- ENGELS, Amélie: Maria Anna, eine Tochter Maria Theresias: 1738–1789. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1964 (ENGELS, A.: Maria Anna).
- FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel – ŽUPANIČ, Jan a kol.: Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny. Praha 2014.
- FRÜHMANN, Dietlinde: Erzherzog Rainer Ferdinand (1827–1913). Eine Darlegung seines Lebens von 1850–1913. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1985 (FRÜHMANN, D.: Erzherzog Rainer Ferdinand).
- GALANDAUER, Jan: Karel I. Poslední český král. Praha – Litomyšl 2004.
- GAMPL, Inge: Adelige Damenstifte. Untersuchung zur Entstehung adeliger Damenstifte in Österreich unter besonderer Berücksichtigung der alten Kanonissenstifte Deutschlands und Lothringens. Wien 1960 (GAMPL, I.: Adelige Damenstifte).

- GEUSAU, Anton von: Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den ältesten Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Wien 1803 (GEUSAU, A.: Geschichte der Stiftungen).
- GLASSHEIM, Eagle: Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy. Cambridge – London 2005.
- GODSEY Jr., William D.: Quarterings and Kinship: The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era. In: The Journal of Modern History 71, no. 1 (March 1999), s. 56–104.
- (Gothaisches) genealogisches Taschenbuch der (deutschen) freiherrlichen Häuser, ročníky 1853 až 1912. Gotha 1853 až 1912.
- (Gothaisches) genealogisches Taschenbuch der (deutschen) gräflichen Häuser, ročníky 1828 až 1911. Gotha 1828 až 1911.
- Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch, ročníky 1874–1875. Gotha 1874 až 1875.
- GRUBER, Christine: Erzherzog Karl Ludwig 1833–1896. Eine Biographie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1982 (GRUBER, Ch.: Erzherzog Karl Ludwig).
- HAIDER, Elisabeth: Erzherzogin Maria Christine (1858–1929): Äbtissin des Damenstiftes in Prag und Königin von Spanien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Innsbruck. Innsbruck 1997 (HAIDER, E.: Erzherzogin Maria Christine).
- HALÍŘOVÁ, Martina: Koncept chudoby v dlouhém 19. století. In: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel et alii (edd.): Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, s. 82–99 (HALÍŘOVÁ, M.: Koncept chudoby v dlouhém 19. století).
- HAMANNOVÁ, Brigitte: Alžběta. Císařovna proti své vůli. Praha 2002 (HAMANNOVÁ, B.: Alžběta).
- HAMANNOVÁ, Brigitte: Habsburkové. Životopisná encyklopedie. Praha 2001 (HAMANNOVÁ, B.: Habsburkové).
- HAMANNOVÁ, Brigitte: Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta. Praha 2011 (HAMANNOVÁ, B.: Hitlerova Vídeň).
- HAMANNOVÁ, Brigitte: Rudolf Habsburský. Princ rebel. Praha 2006.
- HAWLIK DE WATER, Magdalena: Die Kaisergruft in Wien und ihre Geschichte. Die Sarkophage unter besonderer Berücksichtigung des 17. und 18. Jahrhunderts, sowie über die

in ihnen beigesetzten Persönlichkeiten, Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magister philosophiae an der Universität Wien. Wien 1986 (HAWLIK DE WATER, M.: Die Kaisergruft in Wien und ihre Geschichte).

HAZDRA, Zdeněk: Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy. Praha 2015.

HÁJEK, Jan: Válečné půjčky a české spořitelny v roce 1915. In: LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. Praha 2017, s. 166–196.

HEILMANN, Albert: Übersichtliche Darstellung der Stiftungen für adelige Fräuleins in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Wien 1888 (HEILMANN, A.: Darstellung).

HEROUT, Jaroslav: Slabikář návštěvníků památek. Pardubice 1994.

HERRE, Franz: Radecký. Nejoblíbenější polní maršálek rakouské armády a jeho pohnutá doba. Brno 1997.

HERTENBERGER, Helmut – WILTSCHEK, Franz: Erzherzog Karl. Der Sieger von Aspern. Graz, Wien und Köln 1983 (HERTENBERGER, F. – WILTSCHEK, F.: Erzherzog Karl).

Histoire généalogique et héraldique des pairs de France. Paris 1829.

HEŘMÁNEK, Pavel: „Aby nemuseli nakonec žebroti“. Příběhy z dějin karlínské Invalidovny. Praha 2015.

HLAVÁČKA, Milan: Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížeti Jiřímu Kristiánu Lobkovicovi. In: Porta Bohemica: sborník historických prací, 2003, sv. 2, s. 7–23.

HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 2002 (HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: Vademecum pomocných věd historických).

HLAVÁČEK, Petr: Svědkové minulosti. Osobnosti Kadaňska 19. a 20. století. Kadaň 2008.

Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, ročník 1832. Wien 1832.

Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes, ročníky 1847 až 1873. Wien 1847 až 1873.

Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, ročníky 1874 až 1918. Wien 1874 až 1918.

HOLEC, Roman – BOVAN, Marian: Ve službách císaře Františka Jozefa. Z pamětí lokaja a dvorní dámy. Bratislava 2013.

- HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan: Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017 (HORČIČKA, V. – ŽUPANIČ, J.: Šlechta na křižovatce).
- HRONKOVÁ-OURODOVÁ, Ludmila: Schwarzenbergové primogenitura 1790–1950. České Budějovice 2009.
- HUSS, Frank: Vídeňský císařský dvůr. Kulturní dějiny od Leopolda I. po Leopolda II. Praha 2014.
- CHARVÁTOVÁ, Jana: Tereziánský ústav šlechtičen v letech 1755–1852. Bakalářská práce, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. České Budějovice 2011 (CHARVÁTOVÁ, J.: Tereziánský ústav šlechtičen).
- JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost. Praha 2005 (JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy).
- JEHLE, Fridolin – ENDERLE-JEHLE, Adelheid: Die Geschichte des Stiftes Säkingen. Aarau 1993.
- JENŠOVSKÝ, Bedřich: Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky. Praha 1947 (JENŠOVSKÝ, B.: Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky).
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1. Praha 1992.
- JITSCHINSKY, Ferdinand: Beschreibung der kaiserlichen königlichen Burg Karlstein in Böhmen. Prag 1847 (JITSCHINSKY, F.: Beschreibung der Burg Karlstein).
- JITSCHINSKY, Ferdinand: Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855. Prag 1855 (JITSCHINSKY, F.: Kurze Darstellung).
- KANKA, Johann: Fortsetzung der von Johann Roth verfaßten Sammlung aller in dem Königreiche Böhmen kundgemachten Gesetze und Verordnungen in alphabetischer Ordnung gereiht. Die Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1802 bis Ende des Jahres 1818 in sich fassend. Achter Theil. Prag 1821.
- KASÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie: Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu. České Budějovice 2002 (KASÍK, S. – MAŠEK, P. – MŽYKOVÁ, M.: Lobkowiczové).

- KAUCKÁ, Kristýna: První československá pozemková reforma před Společností národů. In: *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 2015, roč. 23, č. 1, s. 127–154.
- KAUCKÁ, Kristýna: První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice. *Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzity Karlova. Praha 2016.*
- KAZIMOUR, Josef: K dějinám dělení velkostatků v 18. století. Praha 1921 (KAZIMOUR, J.: *K dějinám dělení velkostatků v 18. století*).
- KLUETING, Edeltraut: *Das Kanonissenstift und Benediktinerinnenkloster Herzenbrock. (Germania Sacra, Neue Folge 21). Berlin 1986.*
- KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allegemeines Deutsches Adels-Lexicon. Leipzig 1864.*
- KOBLASA, Pavel: *Buquoyové. Stručné dějiny rodu. České Budějovice 2002.*
- KOHL, Wilhelm: *Das (freiweltliche) Damenstift Freckenhorst. (Germania Sacra, Neue Folge 10). Berlin – New York 1975.*
- KOLÁČNÝ, Ivan: *Řády a vyznamenání habsburské monarchie. Praha 2006 (KOLÁČNÝ, I.: Řády a vyznamenání).*
- KORITENSKÁ, Pavla: *Cesta dívek za vzděláním. Dívčí školství v Hradci Králové a okolí od konce 60. let 19. století do 1. poloviny 20. století. Hradec Králové 2013.*
- KOSTETZKY, Dominik: *Praktisches Handbuch der Gesetze in Stiftungssachen. Prag 1819 (KOSTETZKY, D.: Praktisches Handbuch der Gesetze).*
- KOVÁCS, Elisabeth: *Die ideale Erzherzogin. Maria Theresias Forderungen an ihre Töchter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1986, roč. 94, č. 1/2, s. 49–80 (KOVÁCS, E.: Die ideale Erzherzogin).*
- KRAFT, Johanna: *Die Finanzreform des Grafen Wallis und der Staatsbankerott von 1811. Graz – Wien – Leipzig 1927.*
- KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu. Praha 1949.*
- KŘÍŽOVÁ, Alena: *Dámský salon: společenský a soukromý život šlechtičen v 19. století. Brno 2011 (KŘÍŽOVÁ, A.: Dámský salon).*
- KUBROVA, Monika: *Vom guten Leben. Adelige Frauen im 19. Jahrhundert. Berlin 2011 (KUBROVA, M.: Vom guten Leben).*
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: *Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: BEK, Pavel – HLAVÁČKA, Milan a kol.: Rodinné podnikání v moderní době. Praha 2018.*
- KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha 2010.*

- KÜPPERS-BRAUN, Ute: Macht in Frauenhand. 1000 Jahre Herrschaft adeliger Frauen in Essen. Essen 2002.
- LANGER, Carl Edmund: Die Ahnen- und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich. Wien 1862 (LANGER, C. E.: Die Ahnen- und Adelsprobe).
- LANGER, Ellinor: Die Geschichte des Adeligen Damenstiftes zu Innsbruck. Innsbruck 1950 (LANGER, E.: Damenstift Innsbruck).
- LENDEROVÁ, Milena: Dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 4.–6. března 2004: věnováno památce prof. Jana Havránka. Praha 2004, s. 375–384.
- LENDEROVÁ, Milena: Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.): Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka. České Budějovice 2003.
- LENDEROVÁ, Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999 (LENDEROVÁ, M.: K hříchu i k modlitbě).
- LENDEROVÁ, Milena: Portrét hraběnky Elisy Schlikové. In: Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 2009 v Turnově. Turnov 2009, s. 42–51.
- LENDEROVÁ, Milena: Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu. Praha a Litomyšl 2004 (LENDEROVÁ, M.: Tragický bál).
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: Z dějin české každodennosti. Praha 2009 (LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M.: Z dějin české každodennosti).
- LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.): Krátká cesta životem a Evropou. Gabriela ze Schwarzenbergu. Praha 2006.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Praha – Litomyšl 2005.
- LISÁ, Eva: Karel hrabě Chotek. Nejvyšší purkrabí Království českého. Praha 2008.
- LIST, Joachim: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge unter Kaiser Franz Josef I. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geistwissenschaftlichen Fakultät. Wien 1982 (LIST, J.: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge).
- LUSTIG, Rudolf – SVĚTNIČKA, František: Schematismus velkostatků v Čechách. Praha 1933 (LUSTIG, R. – SVĚTNIČKA, F.: Schematismus velkostatků v Čechách 1933).

- MACKOVÁ, Marie: Žena 19. století ve zdech kláštera. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 303–310.
- MALÍNSKÁ, Jana: Protichůdné názory české společnosti na vzdělávání dívek a žen v 19. století. In: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Semily 2003, s. 166–180.
- MALÍŘ, Jiří a kol.: Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918. Brno 2012.
- Maria Anna, Erzherzogin: Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia geprägt worden sind, 2 části, Wien 1782 a 1783.
- Marian: Geschichte der ganzen österreichischen, weltlichen und klösterlichen Kleirsey beyderley Geschlecht, Teil IV., Bd. XVIII. Wien 1787.
- MARŠAN, Robert: Státní bankrot rakouský. Praha 1919.
- MAŘÍKOVÁ, Hana – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena a kol.: Velký sociologický slovník. Praha 1996 (MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. a kol.: Velký sociologický slovník).
- MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, díl I. Praha 2008 (MAŠEK, P.: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I.)
- MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, díl II. Praha 2010 (MAŠEK, P.: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl II.)
- MAŤA, Petr: Svět české aristokracie (1500–1700). Praha 2004 (MAŤA, P.: Svět české aristokracie).
- MAUR, Eduard: 12. 5. 1743. Korunovace na usmířenou. Praha 2003.
- MEIER, Marietta: Standesbewusste Stiftsdamen. Stand, Familie und Geschlecht im adeligen Damenstift Olsberg 1780–1810. Köln – Weimar – Wien 1999 (MEIER, M: Standesbewusste Stiftsdamen).
- MELVILLE, Ralph: Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Mainz 1998.

- MERAVIGLIA-CRIVELLI, Rudolf Johann: Der böhmische Adel. Wien 1885 (MERAVIGLIA-CRIVELLI, R. J.: Der böhmische Adel).
- Meyers Großes Konversations-Lexikon, Bd. XI. Leipzig 1907.
- Meyers Lexikon. Siebente Auflage, Bd. VIII. Leipzig 1928.
- MITTELSTAEDT, Katharina: Damenstift in Innsbruck: Adelsfrauen, die täglich für den Kaiser beten. Der Standard, 2. července 2015. Dostupné online: <https://derstandard.at/2000018389430/Damenstift-in-Innsbruck-Adelsfrauen-die-taeglich-fuer-den-Kaiser-beten> [cit. dne 30. prosince 2018].
- MRÁZKOVÁ, Markéta: Jan Petr Straka z Nedabylic: Hrabě, mecenáš, zakladatel Strakovy akademie. Nové Město nad Metují 2014.
- MÜHLPECK, Vera – SANDGRUBER, Roman – WOITEK, Hannelore: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914. In: Geschichte und Ergebnisse der zentralen amtlichen Statistik in Österreich 1829–1979. Bearbeitet im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien 1979 (MÜHLPECK, V. – SANDGRUBER, R. – WOITEK, H.: Index der Verbraucherpreise 1800 bis 1914).
- NEČASOVÁ, Denisa: Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. In: Dějiny – teorie – kritika, 2008, roč. 5, č. 1, s. 81–102.
- NEMEC, Norbert: Erzherzogin Maria Annunziata (1876–1961). Die unbekannte Nichte des Kaisers Franz Joseph I. Wien 2010 (NEMEC, N.: Erzherzogin Maria Annunziata).
- NEMEC, Norbert: Marie Therese von Braganza (1844–1944). Der gute Geist im Haus Habsburg. Wien 1995.
- Neue deutsche Biographie, Bd. I až XIX. Berlin 1953 až 1999.
- Ottův slovník naučný. Díl VII až XXVII. Praha 1893 až 1908.
- Österreichische Monathsschrift, 1794, Bd. II. Wien 1794.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1850, Bd. II. Wien 1959.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. IX. Wien 1988.
- Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes, Bd. IV. Wien 1909 (Österreichisches Staatswörterbuch 1909).
- PACOVSKÝ, Karel: Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen. Bakalářská práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2016 (PACOVSKÝ, K.: Svatojiřské abatyše korunovace českých královen).
- PALA, Karel – VŠIANSKÝ, Jan: Slovník českých synonym. Praha 2000.

- PALETSCHEK, Sylvia: Adelige und bürgerliche Frauen (1770–1870). In: FEHRENBACH, Elisabeth (Hrsg.): Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848. München 1994, s. 159–185. (PALETSCHEK, S.: Adelige und bürgerliche Frauen).
- PEICHLOVÁ, Adéla: Konfiskace a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: KUKLÍK, Jan a kol.: Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století, Praha 2011, s. 31–40.
- PEICHLOVÁ, Adéla: Pozemková reforma v době první republiky. Rigorózní práce, Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2011.
- PESENDORFER, Franz: Die Habsburger in der Toskana. Wien 1988.
- PFEIFER, Josef: Das kaiserl. königl. adelige weltliche Fräuleinstift im Herzogthume Krain. Laibach 1899 (PFEIFER, J.: Fräulenstift Krain).
- PLEVA, František: Ledec nad Sázavou. Dějiny města. Ledec nad Sázavou 1997.
- POCHE, Emanuel: Prahou krok za krokem. Praha 1985.
- POKORNÝ, Pavel: Kněžna, která zastínila císařovnu. Paulina Metternich-Sándorová (1836–1921). In: Dějiny a současnost, 2010, roč. 32, č. 4, s. 22–25.
- POUZAR, Vladimír: Almanach českých šlechtických rodů, sv. 1999 až 2009. Martin 1999 až 2008.
- PROCHÁZKA, Johann F.: Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen. Prag 1880.
- RATAJOVÁ, Jana: Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii. In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2005, roč. 7, č. 1–2, s. 159–173.
- ROIK, Jadwiga – MAKOWSKI, Mariusz: Sága rodu Saint-Genois d'Anneaucourt – pánů na Jaworzu. Jaworze 2011 (ROIK, J. – MAKOWSKI, M.: Sága rodu Saint-Genois d'Anneaucourt).
- SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk: Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět. Praha 2000.
- SECKÁ, Milena: Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti. Praha 2012.
- SEKYRKOVÁ, Milada: 7. 9. 1836 – Ferdinand V.: Poslední pražská korunovace. Praha 2004.
- SCHAUBINGER, Klemens: Geschichte des Stiftes Säkingen und seines Begründers des heiligen Fridolin. Einsiedeln 1852.
- Schematismus für das Königreich Böhmen auf das Schaltjahr 1820. Prag 1820.
- SCHIELOVÁ, Irmgard: Stefanie. Životní osudy vdovy po následníkovi rakouského trůnu. Praha 2002.

- SCHÜLLER, Isabella: Franz Anton Graf von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861). Der Prager Oberstburggraf und Wiener Staats- und Konferenzminister. München 2016.
- SINGER, Johanna M.: Arme adelige Frauen im deutschen Kaiserreich. Tübingen 2016 (SINGER, J. M.: Arme adelige Frauen).
- SKŘIVAN, Aleš: Lexikon světových dějin 1492–1914. Praha 2002 (SKŘIVAN, A.: Lexikon světových dějin).
- SLABÁKOVÁ, Radmila: Šlechtická emigrace za Francouzské revoluce a rodinná paměť. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): Napoleonské války a historická paměť: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně. Brno 2005, s. 145–154.
- SOJKA, Jaroslav a kol.: Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby. Praha 2012 (SOJKA, J. a kol.: Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby).
- SOLLBACH, Gerhard E.: Leben in märkischen Frauenklöstern und adligen Damenstiften in Mittelalter und Neuzeit. Herdecke, Clarenberg und Gevelsberg. Bochum 1995.
- STAŇKOVÁ, Jaroslava – ŠTURSA, Jiří – VODĚRA, Svatopluk: Pražská architektura. Významné stavby jedenácti století. Praha 1991 (STAŇKOVÁ, J. – ŠTURSA, J. – VODĚRA, S.: Pražská architektura).
- STEIER, Gabriele Helga: Die Erzherzogin. Studien zu ihrer Erziehung und gesellschaftlichen Funktion im 19. Jahrhundert. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1990 (STEIER, G. H.: Die Erzherzogin).
- STEKL, Hannes: Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert. München 2004 (STEKL, H.: Adel und Bürgertum).
- STEKL, Hannes – WAKOUNIG, Marija: Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar 1992 (STEKL, H. – WAKOUNIG, M.: Windisch-Graetz).
- SVOBODOVÁ, Dana: Státní bankrot roku 1811 v kronikářských zápisech milčického rychtáře Františka Jana Vaváka. In: Východočeský sborník historický, 1996, roč. 5, s. 197–208.
- ŠTAUD, Daniel: Edice a rozbor vybraných vývodů šlechtičen Mariánské školy v Brně. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. Brno 2006 (ŠTAUD, D.: Mariánská škola).
- ŠTĚPÁNEK, Jan: Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí. Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Praha 2017.

- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století. Praha 2007.
- THIEL, Bernhard: Das (freiweltlich) Damenstift Buchau am Federsee. (Germania Sacra, Neue Folge 32). Berlin – New York 1994.
- THOMA, Helga: Habsburgs letzte Herrscherin: Maria Christine – Erzherzogin von Österreich, Königin-Regentin von Spanien. Wien 2003 (THOMA, H.: Habsburgs letzte Herrscherin).
- THOMA, Helga: Nemilované královny. Manželské tragédie evropských panovnických dvorů. Praha 2002 (THOMA, H.: Nemilované královny).
- TINKOVÁ, Daniela: Žena – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 19–32.
- TITL, J.: Schematismus velkostatků v Království českém. Praha 1894 (TITL, J.: Schematismus velkostatků 1894).
- TOMEŠ, Igor a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha 1998.
- TOMSOVÁ, Petra: Sternbergové. Aristokratická společnost v „dlouhém 19. století“. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2015.
- TÖNSMEYER, Tatjana: Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918. Köln – Weimar – Wien 2012 (TÖNSMEYER, T.: Adelige Moderne).
- URFUS, Valentin: 19. 4. 1713. Pragmatická sankce. Rodný list podunajské monarchie. Praha 2002.
- URFUS, Valentin a kol.: Dějiny Univerzity Karlovy. Praha 1998.
- URFUS, Valentin: Stavovská opozice pražského arcibiskupa a spor pražských šlechticů s jezuitou – dvě epizody z protireformační Prahy. In: Documenta Pragensia, 1991, č. 9/2 s. 475–487 (URFUS, V.: Stavovská opozice pražského arcibiskupa).
- VALOUCH, František – STAREK, Jan (edd.): Marie von Ebner-Eschenbach. Život a dílo. Sborník příspěvků ze symposia, pořádaného ve dnech 3.–4. května 1995 v Arcibiskupském zámku v Kroměříži Obcí moravskoslezských spisovatelů, Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno, a Okresní knihovnou v Kroměříži. Brno 1999.
- VAVŘÍNEK, Karel: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů, sv. 2009 až 2027. Praha 2008 až 2016.

- VÁCHA, Štěpán – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít – VOKÁČOVÁ, Petra: Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723. Praha 2009 (VÁCHA, Š. – VESELÁ, I. – VLNAS, V. – VOKÁČOVÁ, P.: Karel VI. & Alžběta Kristýna).
- Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, Bd. I. Wien 1813.
- Velký slovník naučný, Praha 1999.
- VENCLÍK, David: „Kamenný strážce slavné minulosti“. Proměny vnímání hradu Karlštejna Čechy a Němci v Čechách v 19. a na počátku 20. století. Disertační práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2015 (VENCLÍK, D.: Kamenný strážce slavné minulosti).
- VOGELTANZOVÁ, Věra: Členky světské nadace šlechtičen Mariánská škola v Brně v letech 1792–1868. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita. Ostrava 2011 (VOGELTANZOVÁ, V.: Členky světské nadace šlechtičen Mariánská škola).
- VONDRA, Roman: České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků. Praha 2010.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol.: Biografický slovník českých zemí. 3. sešit (Bas – Bend). Praha 2005.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Jak se žilo za časů Františka Josefa I. Praha 1996 (VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Jak se žilo za časů Františka Josefa I.)
- VYSKOČIL, Aleš: C. k. úředníkem ve zlatém věku jistoty. Praha 2009 (VYSKOČIL, A.: C. k. úředníkem ve zlatém věku jistoty).
- WAGNEROVÁ, Alena: Sidonie Nádherná a konec střední Evropy. Praha 2010 (WAGNEROVÁ, A.: Sidonie Nádherná).
- WALTER, Ilsemarie: Die Emigration (zukünftiger) Pflegepersonen aus Österreich 1938/39 – ihre Bedeutung für die Gesundheits- und Krankenpflege und deren internationale Vernetzung. Karrierewege und Schicksale. In: ANGETTER, Daniela – NEMEC, Birgit – POSCH, Herbert – DRUML, Christiane – WEINDLING, Paul (Hg.): Strukturen und Netzwerke. Medizin und Wissenschaft in Wien 1848–1955. Wien 2018.
- WEISSENSTEINER, Friedrich: Dcery Marie Terezie. Praha 2005 (WEISSENSTEINER, F.: Dcery Marie Terezie).
- WIESFLECKER, Peter: Nobilitierungen Kaiser Karls I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1992 (WIESFLECKER, P.: Nobilitierungen).

- WIESFLECKER, Peter: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik im Zeitalter Kaiser Franz Josephs I. Austritte aus dem Kaiserhaus und Ehen mit Bürgerlichen, Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1989 (WIESFLECKER, P.: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik).
- WINDISCH-GRAETZ, Ghislaine: Alžběta. „Rudá vévodkyně“. Život vnučky Františka Josefa I., Praha 1998.
- WINKELBAUER, Thomas: Territoriale, soziale und nationale Aspekte der Staatsfinanzen der Habsburgermonarchie (vom 16. Jahrhundert bis 1918). In: MIKULEC, Jiří – POLÍVKA, Miloslav (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 181–194.
- WINKELHOFER, Martina: Eine feine Gesellschaft. Europas Königs- und Kaiserhäuser im Spiegel ihrer Skandale. Wien 2014.
- WINKELHOFEROVÁ, Martina: Šlechtictví zavazuje. Osudy žen v c. k. monarchii. Praha 2012 (WINKELHOFEROVÁ, M.: Šlechtictví zavazuje).
- WINKELHOFEROVÁ, Martina: Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa. Praha 2011.
- WIßGRILL, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. Bd. II. Wien 1795 (WIßGRILL, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels, Bd. II).
- WIßGRILL, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten, Bd. III. Wien 1797 (WIßGRILL, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels, Bd. III).
- WITTLICHOVÁ, Lucie: Sto let Strakovy akademie. In: Dějiny a současnost, 1997, roč. 19, č. 2, s. 33–37.
- WOITSCH, Jiří: K hospodářskému využití lesa v raném novověku. „Lesní řemesla“ v 17. – 18. století. Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha 2009.
- WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 8.–52. Theil. Wien 1862 až 1885.
- ZEDINGER, Renate: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765): Monarch, Manager, Mäzen. Wien 2008.

- ŽÁKOVÁ, Michaela: Antoinetta a Leopold. Protikladné osudy dětí Ferdinanda IV. Toskánského. In: GREGOROVICHOVÁ, Eva (ed.): Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel v roce 170. výročí narození. Praha 2018, s. 113–119.
- ŽÁKOVÁ, Michaela: K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii. In: Časopis Národního muzea, řada historická, 2017, roč. 186, č. 1–2, s. 7–28.
- ŽÁKOVÁ, Michaela: Normy habsburského domu a jejich porušování. In: *Paginae historiae*, 2014, roč. 22, č. 1, s. 85–103.
- ŽUPANIČ, Jan: Dědictví Netolických. Panství Kost a jeho majitelé v 18.–20. století. In: *Modrá krev Sobotecka. Sborník k 250. výročí povýšení Sobotky na město*. Sobotka 2018, s. 59–68.
- ŽUPANIČ, Jan: Habsburkové ve 20. století. In: *Historický obzor*, 2006, roč. 17, č. 1–2, s. 2–9.
- ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha 2006 (ŽUPANIČ, J.: *Nová šlechta*).
- ŽUPANIČ, Jan: Rakousko-uherské záslužné řády a udílení šlechtictví v Podunajské monarchii. In: *Heraldická ročenka*, 2006, roč. 29, s. 131–148.
- ŽUPANIČ, Jan: Vznik jednotné rakouské nobility. In: *Sborník archivních prací* 2006, roč. 56, č. 2, s. 345–416.
- ŽUPANIČ, Jan – HORČIČKA, Václav – KRÁLOVÁ, Hana: *Na rozcestí. Rakousko-uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*. Praha 2009 (ŽUPANIČ, J. – HORČIČKA, V. – KRÁLOVÁ, H.: *Na rozcestí*).
- ŽUPANIČ, Jan – STELLNER, František – FIALA, Michal: *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha 2001 (ŽUPANIČ, J. – STELLNER, F. – FIALA, M.: *Encyklopedie knížecích rodů*).
- ŽŮREK, Václav: Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program. In: *Časopis Národního muzea v Praze, řada historická*, 2007, roč. 176, č. 3–4, s. 105–143.

INVENTÁŘE ARCHIVNÍCH FONDŮ

- BERÁNEK, Karel – BERÁNKOVÁ, Věra: *Tereziánský ústav šlechtičen 1755–1930*. Praha 1978.
- ČERVENKA, Vladimír: *Inventář Rodinný archiv Riedl-Riedenstejnů, Dalovice (1837–1945)*. Klášter 2016.

HLAVOVÁ, Jana: Katalog Huyn Natalie de (1719) [1858]–1940. Klášter 2014 (HLAVOVÁ, J.: Katalog Huyn Natalie).

SKŘIVÁNEK, Milan – ZAHRÁDKA, František: Inventář Rodinný archiv Thunů, Choltice. 1630–1945. Zámorsk 1970.

VALENTA, Aleš: Inventář Rodinný archiv Černínů-Morzinů, Vrchlabí (1535) 1562–1944. Zámorsk 2012.

Seznam obrazových příloh

Příloha č. 1:

Budova Tereziánského ústavu šlechtičen na Hradčanech (oceloryt, Karl André, Adolph Fesca, Wenzel Merklas, Karl Würbs, 1858).

Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Austria. Inventarnummer: KAR0514270.

Příloha č. 2:

Výňatek z nadačních stanov pražského Tereziánského ústavu šlechtičen z 28. srpna 1755.

Národní archiv, Tereziánský ústav šlechtičen, Praha, inv. č. 314, kart. č. 5.

Příloha č. 3:

Vývod z předků předložený kapitulárnou pražského Tereziánského ústavu šlechtičen Alžbětou Amálií hraběnkou Sylva-Tarouca (1782–1852).

NA, Tereziánský ústav šlechtičen, Praha, osobní doklady kapitulárek, Sylva-Tarouca Alžběta Amalie, inv. č. 128.

Příloha č. 4:

Úmrtní oznámení děkanky hradčanské nadace Arnoštky kněžny Auerspergové (1822–1908).

NA, Tereziánský ústav šlechtičen, Praha, inv. č. 336, kart. č. 20.

Příloha č. 5:

Obrazová příloha článku „Fürstliche Aebtissinnen“ listu Illustrierte Rundschau. Zleva: Arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciata (mylně uvedena jako arcivévodkyně Karolina Marie), děkanka Arnoštka kněžna Auerspergová (uprostřed nahoře), podděkanka Zdenka hraběnka Zierotinová, arcivévodkyně-abatyše Karolina Marie (mylně uvedena jako Markéta Žofie).

Illustrierte Rundschau, 1. listopadu 1901, s. 2.

Příloha č. 6:

Zdenka hraběnka Zierotinová (1840–1923), kapitulárka a poslední děkanka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen (fotografie, autor neuveden, b. r.)

Národní památkový ústav, Katalog portrétů, katalogové číslo: LS1711.

Dostupné online: <http://lysice.jabli.cz/Zdenka-Sofie-Zierotin-Lilgenau-1748> [cit dne 14. února 2019].

Příloha č. 7:

Jindřiška hraběnka Chotková (1880–1964), kapitulárka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, roku 1921 provdaná za Leopolda hraběte Nostitze (fotografie, autor neuveden, 1915).

Národní památkový ústav, mobiliární fond zámku Konopiště, fotografie K-19641a-01.

Příloha č. 8:

Arcivévodkyně Marie Terezie (1816–1867) jako abatyše hradčanského ústavu šlechtičen (mezzotinta, Vinzenz Georg Kininger, 1837).

Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Austria. Inventarnummer: Pg III/1/78.

Příloha č. 9:

Arcivévodkyně Marie Kristýna (1858–1929) jako abatyše hradčanského ústavu šlechtičen (kabinetní fotografie, atelier Winter, Praha, b. r.)

Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Austria. Inventarnummer: Pf 14727:C (9).

Příloha č. 10:

Arcivévodkyně Antonie (1858–1883) jako abatyše hradčanského ústavu šlechtičen (kabinetní fotografie, atelier Winter, Praha, 16. 9. 1880).

Národní archiv, Rodinný archiv toskánských Habsburků, Fotografie.

Příloha č. 11:

Vyobrazení korunovace císařovny Marie Anny na českou královnu dne 12. srpna 1836 v Praze (tónovaná litografie, Tobias Grieser, b. r.)

Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Austria. Inventarnummer: Pk 359, 7.

Příloha č. 12:

Koruna svatojiřských abatyší zhotovená roku 1553 pro abatyši Ludmilu Blíživskou, později užívaná rovněž abatyšemi pražského Tereziánského ústavu šlechtičen.

JITSCHINSKY, Ferdinand: Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit,

nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855. Prag 1855, s. 155.

Příloha č. 13:

Berla hradčanských abatyši s postavou svatého Jiří bojujícího s drakem, zhotovená roku 1303 českým králem Václavem II. pro abatyši svatojiřského kláštera Kunhutu Přemyslovnu.

JITSCHINSKY, Ferdinand: Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855. Prag 1855, s. 153.

Obrazové přílohy

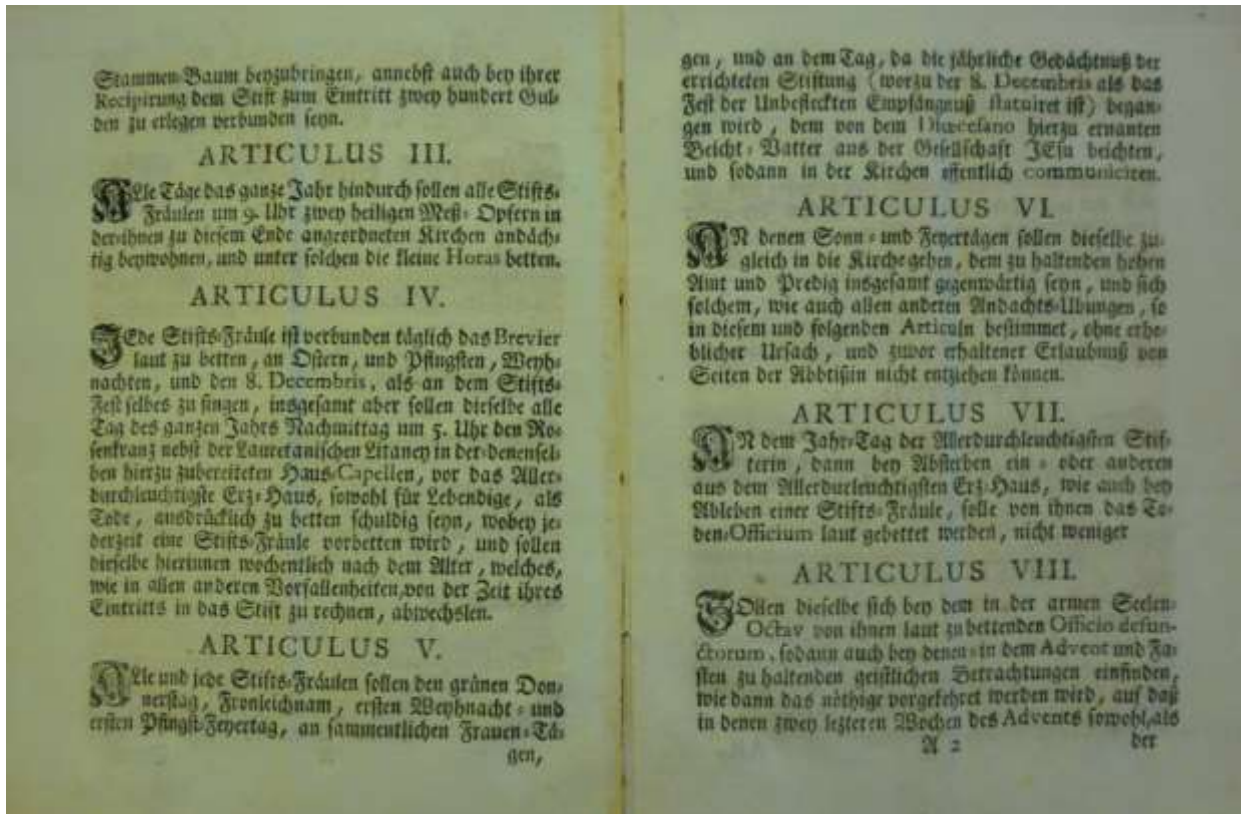
Příloha č. 1:

Budova Tereziánského ústavu šlechticů na Hradčanech (oceloryt, Karl André, Adolph Fesca, Wenzel Merklas, Karl Würbs, 1858).

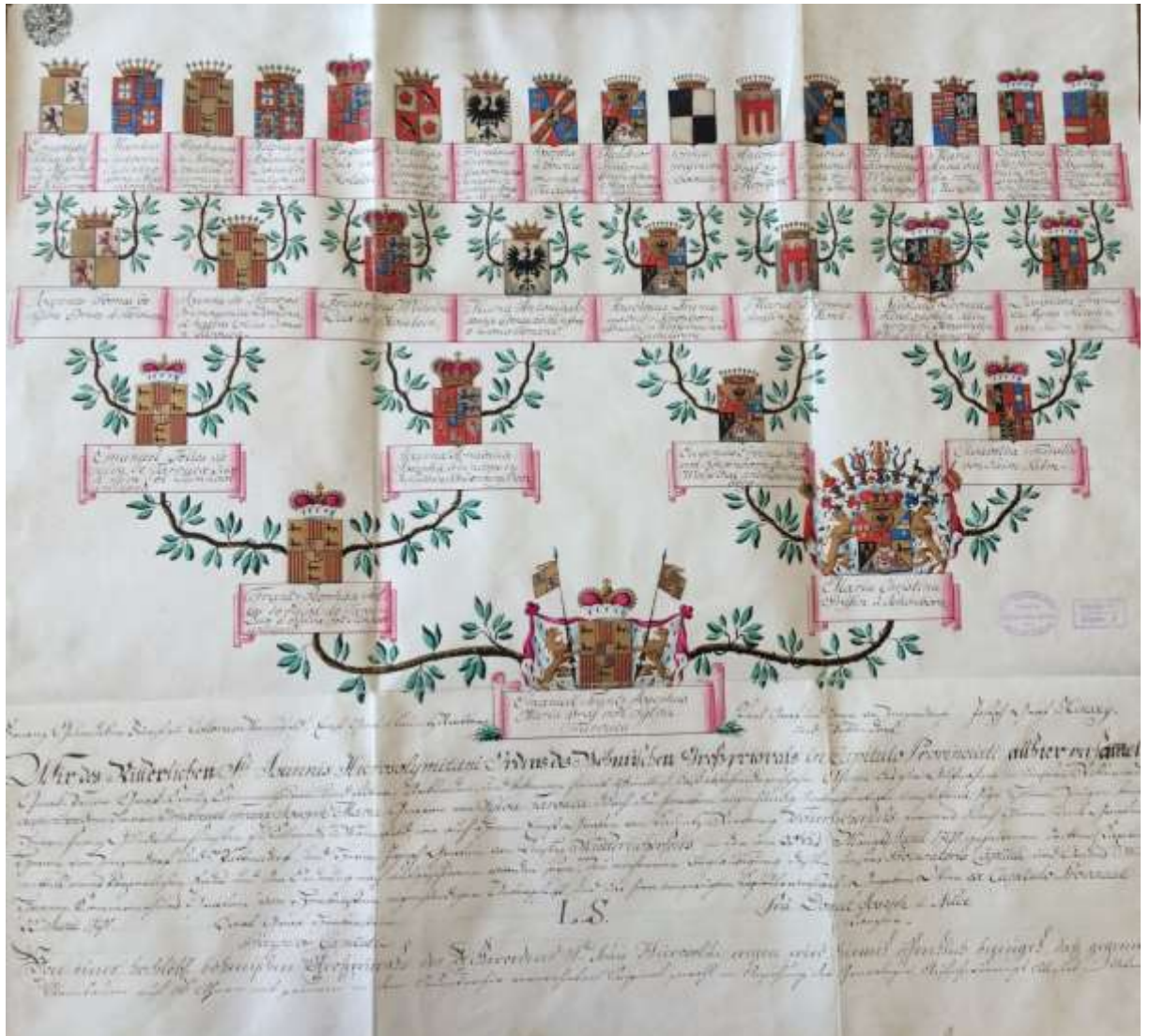
Příloha č. 2:

Výňatek z nadačních stanov pražského Tereziánského ústavu šlechticů z 28. srpna 1755.

Příloha č. 3:

Vývod z předků předložený kapitulárou pražského Tereziánského ústavu šlechtičen Alžbětou Amálií hraběnkou Sylva-Tarouca (1782–1852).

Příloha č. 4:

Úmrtní oznámení děkanky hradčanské nadace Arnoštky kněžny Auerspergové (1822–1908).

Das k. k. Theresianische adelige Damenstift am Prager Schlosse gibt hiemit die tiefbetrübende Nachricht von dem Ableben

Ihrer Durchlaucht der Hochgeborenen Frau

Ernestine Fürstin Auersperg,

Doyantin des k. k. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse, k. u. k. wirkl. Geh. Ratsfrau,
Sternkreuz-Ordens-Dame und Dame des Elisabeth-Ordens I. Kl. etc. etc. etc.,

welche am 8. August 1908 im 87. Lebensjahre sanft im Herrn entschlafen ist.

Die heiligen Seelemessen für die teure Verbliebene und die Einsegnung der entseelten Hülle werden am Dienstag, den 11. August 1908 um 10 Uhr Vormittags in der Stifts- und Kollegiat-Kirche zu Allerheiligen am Hradšchin abgehalten.

Die Beisetzung findet an demselben Tage um 4 Uhr Nachmittags am Friedhofe „zu St. Margareth“ in Gross-Břevnov von der dortigen Kapelle aus statt.

Prag, am 8. August 1908.

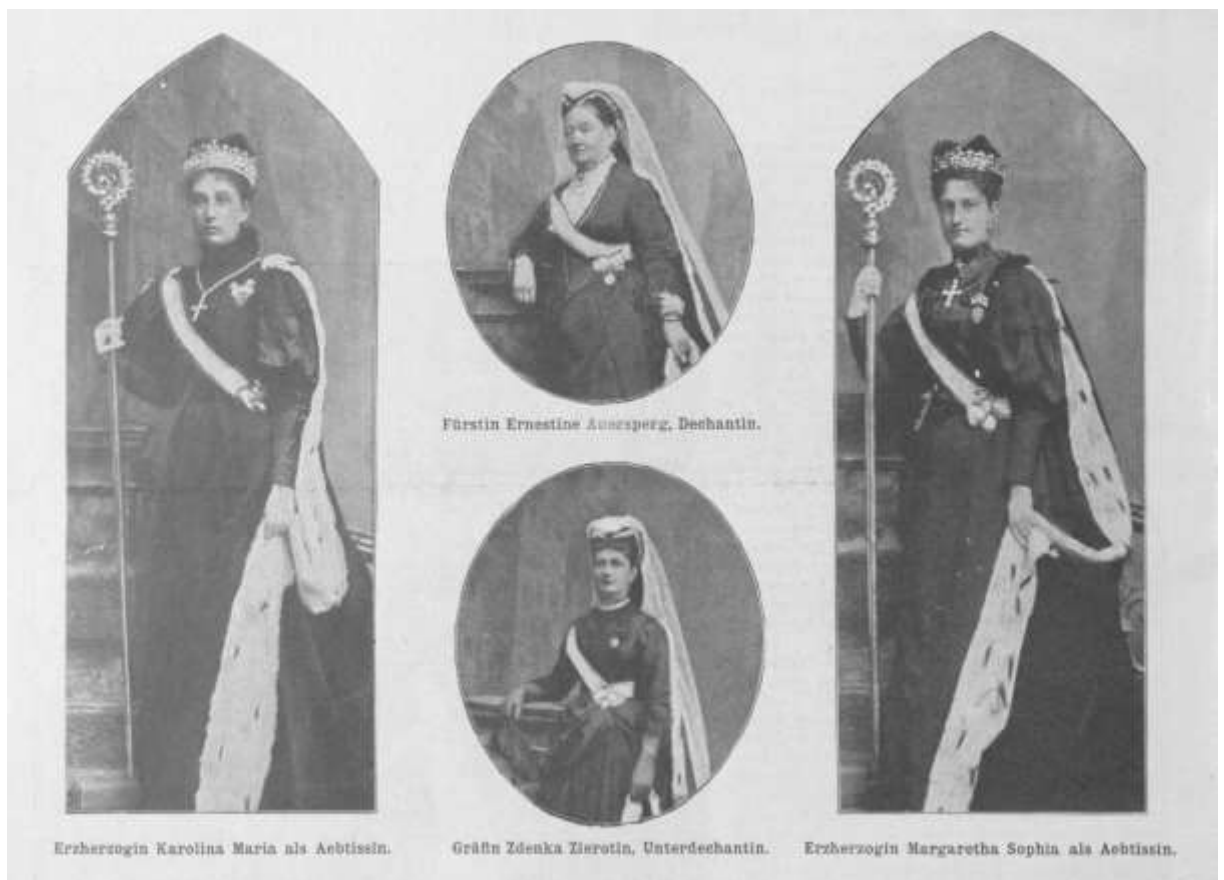
Über Wunsch der Verstorbenen werden Kranzspenden dankend abgelehnt.

Leichenbestellungs-Bestell. Karl Fuchs jun., Prag III.

Druck von Karl Bellmann in Prag.

Příloha č. 5:

Obrazová příloha článku „Fürstliche Aebtissinnen“ listu Illustrierte Rundschau. Zleva: Arcivévodkyně-abatyše Marie Annunciata (mylně uvedena jako arcivévodkyně Karolina Marie), děkanka Arnoštka kněžna Auerspergová (uprostřed nahoře), podděkanka Zdenka hraběnka Zierotinová, arcivévodkyně-abatyše Karolina Marie (mylně uvedena jako Markéta Žofie).

Příloha č. 6:

Zdenka hraběnka Zierotinová (1840–1923), kapitulárka a poslední děkanka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen (fotografie, autor neuveden, b. r.)

Příloha č. 7:

Jindřiška hraběnka Chotková (1880–1964), kapitulárka pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, roku 1921 provdaná za Leopolda hraběte Nostitze (fotografie, autor neuveden, 1915).

Příloha č. 8:

Arcivévodkyně Marie Terezie (1816–1867) jako abatyše hradčanského ústavu šlechtičen (mezzotinta, Vinzenz Georg Kininger, 1837).

Příloha č. 9:

Arcivévodkyně Marie Kristýna (1858–1929) jako abatyše hradčanského ústavu šlechtičen
(kabinetní fotografie, atelier Winter, Praha, b. r.)

Příloha č. 10:

Arcivévodkyně Antonie (1858–1883) jako abatyše hradčanského ústavu šlechticů (kabinetní fotografie, atelier Winter, Praha, 16. 9. 1880).

Příloha č. 11:

Vyobrazení korunovace císařovny Marie Anny na českou královnu dne 12. srpna 1836 v Praze (tónovaná litografie, Tobias Grieser, b. r.)

Příloha č. 12:

Koruna svatojirských abatyší zhotovená roku 1553 pro abatyši Ludmilu Blíživskou, později užívaná rovněž abatyšemi pražského Tereziánského ústavu šlechticů.

Příloha č. 13:

Berla hradčanských abatyší s postavou svatého Jiří bojujícího s drakem, zhotovená roku 1303 českým králem Václavem II. pro abatyši svatojiřského kláštera Kunhutu Přemyslovnu.

